

Gazi
**AKADEMİK
BAKIŞ**

Cilt 12 Sayı 24 Yaz 2019

ISSN 1307-9778

E-ISSN 1309-5137

Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 12 • Sayı: 24 • Haziran 2019
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Prof. Dr. Mustafa ALKAN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Prof. Dr. Nejla GÜNAY

Doç. Dr. Murat ÖNSOY

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Ahmet ELİBOL

YAZI KURULU

Ferdi GÖKBUĞA

Mehmet Fatih BAŞ

Gökhan YURTOĞLU

HABERLEŞME

Müge AKINBİNGÖL

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hale Şıvgın • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hülya K.Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Nuri Yavuz • Artvin Çoruh Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Doç. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Üni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Üni.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Jacop Landau • Kudüs İbrani Üni.-Emekli

Prof. Dr. Yakup Mahmudov • Azerbaycan Millî İlimler Akademisi

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani • Venedik Ca' Foscari Üni.

Prof. Dr. Yusuf Sarıay • TOBB ETÜ

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Üni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • Devlet Arş. Gnl. Md.

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Üni.

Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Emre Ozan

Dr. Öğr. Üyesi A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Ankara Stratejik Araştırmalar Vakfı

Vakıflar Bankası

Gaziosmanpaşa Şubesi / Ankara

Hesap No: 00158 0072 8750 9151

Fiyatı: 90 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Emniyet Mahallesi Abant 1 Cad. No: 10/2 D Yenimahalle /Ankara

E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: http://www.gaziakademikbakis.com

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Cem Yüksel • Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 558.Sok.No: 28/30 Yenimahalle/Ankara

Tel:0312 395 25 80 Fax:0312 395 25 84 E-Posta:info@pelinofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

13 Haziran 2019

Gazi
ACADEMIC VIEW

Volume: 12 • Number: 24 • June 2019
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Hale ŞİNGİN

EDITORS

Prof. Hale ŞİNGİN

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

Prof. Mustafa ALKAN

ASSISTANT EDITORS

Prof. Nejla GÜNAY

Assoc. Prof. Murat ÖNSOY

DESK EDITOR

Dr. Ahmet ELİBOL

PUBLICATION BOARD

Ferdi GÖKBUĞA

M. Fatih BAŞ

Gökhan YURTOĞLU

COMMUNICATION

Müge AKINBİNGÖL

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Tayyar Anı • Uludağ Uni.

Prof. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Uni.

Prof. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Edward Foster • Stevens Institute of Technology

Prof. Fuat Keyman • Sabancı Uni.

Prof. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Uni.

Prof. Hasan Köni • Kültür Uni.

Prof. Çağatay Özdemir • Gazi Uni.

Prof. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Uni.

Prof. Hale Şivgin • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Nuri Yavuz • Artvin Çoruh Uni.

Prof. Hülya K. Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Mehmet Seyfettin Erol • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Assoc. Prof. Murat Önsöy • Hacettepe Uni.

Assoc. Prof. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg State Uni.

ADVISORY BOARD

Prof. Ramazan Acun • Hacettepe Uni.

Prof. Cemalettin Taşkıran • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Gülden Ayman • İstanbul Uni.

Prof. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. A. Hikmet Eroğlu • Ankara Uni.

Prof. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of Sciences

Prof. Şükrü Hanioglu • Princeton Uni.

Prof. Necdet Hayta • Gazi Uni.

Prof. Kemal H. Karpat • Wisconsin Uni.

Prof. Gökhan Koçer • Karadeniz Technical Uni.

Prof. Jacop Landau • The Hebrew Uni. of Jerusalem / Emeritus

Prof. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National Academy of Sciences

Prof. Ali Akar • Muğla Uni.

Prof. Ziya Öniş • Koç Uni.

Prof. Neşe Özden • Ankara Uni.

Prof. Maria Pia Pedani • Venetian Ca'Foscari Uni.

Prof. Yusuf Sarınyay • TOBB ETÜ

Prof. Zafer Toprak • Boğaziçi Uni.

Prof. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Uni.

Prof. Dimitri Vasilyev • Russian Academy of Science

Prof. Uğur Ünal • Director of General State

Prof. Ertan Gökmen • Celal Bayar Uni.

Prof. Ceenbek Alımbayev • Kyrgyz-Türkiye Manas Uni.

Assoc. Prof. Krassimira Mutafova • Veliko Turnova Uni.

Assist. Prof. A. Fahimi Aydın • İnönü Uni

Assoc. Prof. Elnur Ağayev • European University of Lefke

Assoc. Prof. Emre Ozan

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

Foundation For Ankara Strategic Research

Vakıflar Bank

Gaziosmanpaşa Branch / Ankara

Account No: 00158 0072 8750 9151

Fee: 90 TL

CORRESPONDANCE - COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View

Ankara Hacı Bayram Veli University. Faculty of Arts, Department of History

Emniyet District Abant 1 Avenue, No: 10/2 D Yenimahalle / Ankara

E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

BOOK COVER, PAGE DESIGN AND PUBLISHING HOUSE

Cem Yüksek • Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 558.Sok.No: 28/30 Yenimahalle/Ankara

Tel:0312 395 25 80 Fax:0312 395 25 84 E-mail:info@pelinofset.com.tr

PERIODICAL TYPE

International Peer Reviewed Local Periodical Journal

PUBLISHING DATE

13 June 2019

<p style="text-align: center;">YURTDIŞI TEMSİLCİLERİ</p> <p style="text-align: center;">Almanya</p> <p>Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Amerika Birleşik Devletleri</p> <p>Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Azerbaycan</p> <p>Doç. Dr. Tofig Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaycan Milli İlimler Akademisi</p> <p style="text-align: center;">Bulgaristan</p> <p>Doç. Dr. İbrahim Yalimof • Sofya İslam Enstitüsü</p> <p style="text-align: center;">İsrail</p> <p>Prof. Dr. Jacob Landau • Kudüs İbrani Üniversitesi-Emekli</p> <p style="text-align: center;">İtalya</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni.</p> <p style="text-align: center;">KKTC</p> <p>Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Kırgızistan</p> <p>Prof. Dr. Döölletbek Saparaliyev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Rusya</p> <p>Doç. Dr. Aleksander Vasiliyev • Rusya Bilimler Akademisi</p> <p style="text-align: center;">Suriye</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Makedonya</p> <p>Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi</p>	<p style="text-align: center;">REPRESENTATIVES ABROAD</p> <p style="text-align: center;">Germany</p> <p>Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni.</p> <p style="text-align: center;">United States of America</p> <p>Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah</p> <p style="text-align: center;">Azerbaijan</p> <p>Assoc. Prof. Tofig Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaijan National Academy of Sciences</p> <p style="text-align: center;">Bulgaria</p> <p>Assoc. Prof. İbrahim Yalimof • Institute of Higher Islamic Studies</p> <p style="text-align: center;">Israel</p> <p>Prof. Jacob Landau • The Hebrew University of Jerusalem, Emeritus</p> <p style="text-align: center;">Italy</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni.</p> <p style="text-align: center;">Cyprus</p> <p>Doç. Dr. Elnur Ağayev • European University of Lefke</p> <p style="text-align: center;">Kyrgyzstan</p> <p>Prof. Döölletbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-Turkey Manas University</p> <p style="text-align: center;">Russia</p> <p>Assoc. Prof. Aleksander Vasiliyev • Russian Academy of Sciences Oriental Institute</p> <p style="text-align: center;">Syria</p> <p>Prof. Mehmet Yuva • Damascus University</p> <p style="text-align: center;">Macedonia</p> <p>Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of Sciences & Arts</p>
--	---

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

<p>Prof. Dr. Yelda Ongun • Başkent Üni.</p> <p>Prof. Dr. Yasemin Doğaner • Hacettepe Üni.</p> <p>Prof. Dr. Soyalp Tamçelik • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Prof. Dr. Nuri Yavuz • Artvin Çoruh Üni.</p> <p>Prof. Dr. Nuri Köstüklü • Konya Necmettin Erbakan Üni.</p> <p>Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.</p> <p>Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Şahingöz • Gazi Üni.</p> <p>Prof. Dr. Kutay Karaca • İstanbul Aydın Üni.</p> <p>Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Prof. Dr. İbrahim Maraş • Ankara Üni.</p> <p>Prof. Dr. Hamit Pehlivanlı • Kırıkkale Ün</p>	<p>Prof. Dr. Hale Şıvgın • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Prof. Dr. Hakan Uzun • Ankara Üni.</p> <p>Prof. Dr. H. Mustafa Eravcı • Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.</p> <p>Prof. Dr. Ertan Gökmen • Manisa Celal Bayar Üni.</p> <p>Prof. Dr. Cengiz Dönmez • Gazi Üni.</p> <p>Doç. Dr. Sibel Kavuncu • Trakya Üni.</p> <p>Doç. Dr. Seyfi Yıldırım • Hacettepe Üni.</p> <p>Doç. Dr. Ozan Örmeci • İstanbul Gedik Üni.</p> <p>Doç. Dr. Murat Önsoy • Hacettepe Üni.</p> <p>Doç. Dr. İtir Özer İmer • Hacettepe Üni.</p> <p>Doç. Dr. Ayşe Fatma Erol • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Doç. Dr. Alper Alp • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Doç. Dr. Nasrullah Uzman • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Dr. Kanat İdris • Hoca Ahmet Yesevi Üni.</p> <p>Dr. Elshan İzzetov • Kastamonu Üni.</p>
---	---

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir

The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Değerli “Gazi Akademik Bakış Dergisi” okuyucuları,

2007 yılında yayımlanmaya başlayan Gazi Akademik Bakış Dergisi, 12. yıla ve 24. sayıya ulaşmanın onur ve mutluluğunu yaşamaktadır. Dergimiz yayım hayatına girmesinden çok kısa bir zaman sonra, ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERGİ PARK gibi dünyanın en önemli indeksleri tarafından taranmaya başlanmış, 2015 yılından itibaren tüm dünyada en üst seviyede bilimsel yayınların tarandığı Thomson Reuters tarafından taranmaya başlamış ve dergide yayımlanan makaleler WEB OF SCIENCE’da görünür hale gelmiştir.

Sosyal Bilimler alanında yayın yapan dergimizde özellikle Tarih ile Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanında yetkin makaleler yayımlanmaktadır. Bu itibarla; 2018 yılında dergimize yayımlanması talebiyle 54 makale gönderilmiştir. Bunlardan 17’si editör kontrolü veya hakem değerlendirmesi sonucunda reddedilmiş, 16’sı süreci olumlu tamamlayarak 22. ve 23. sayılarımızda yayımlanmıştır. Geriye kalan 21 makalelerin bazılarının süreçleri tamamlanmışken bazılarının süreçleri ise devam etmektedir. Dergimize 2019 yılında Mayıs ayı itibarıyla 20 makale gelmiştir. Bunlardan altısı, editör kontrolü veya hakem süreçlerinde yayımlanmaya değer bulunmayarak reddedilmiştir. Geriye kalan 16 makalenin bazılarının süreçleri tamamlanmışken bazılarının süreçleri ise devam etmektedir.

Dergimizin bu sayısında toplam 15 makaleye yer verilecektir. Bunlardan beşi Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi, 10’u tarih alanındadır. Tarih alanında yayımlanmaya değer bulunan makalelerden biri Eskiçağ Tarihi, diğerleri Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait çeşitli konuları ihtiva etmektedir. Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanındaki makaleler İran ve Rusya gibi Türkiye’nin yakın çevresinde bulunan ülkelerle ilgili gelişmelerle birlikte Filistin ve Kıbrıs gibi Türk Dış Politikası’nda önemli yer tutan sorunları ele almaktadır. 24. sayımızda yer alan makaleler şu şekildedir:

Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanında hazırlanan makalelerden ilki Uğur Güngör tarafından kaleme alınan “*Terörizm Stratejisi mi? Terörizmin Stratejileri mi?*” isimli çalışmadır. Bu çalışmada; amaç, strateji ve taktik arasındaki ilişki tartışılarak terörizmin stratejileri ve bu stratejileri elverişli kılan durumların neler olduğu ortaya konmaktadır. İkinci makale ise Bora Bayraktar tara-

findan kaleme alınan "*The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from 1990s to 2010s*" adlı çalışmadır. Bu çalışmada; 1960'lardan itibaren Türkiye'nin Filistin konusunda takip ettiği politika ele alınarak bu politikada 2000'li yıllarda başlayan değişim ortaya konmuştur. Bu alandaki üçüncü makale Engin Sune tarafından yazılan "*The Role of Para-Governmental and Paramilitary Organizations in the International Political Economy of Iran*" adlı çalışmadır. Bu çalışmada yazar, İran'ın uluslararası iktisadi politikasının anlaşılması adına İran'daki dini ve devrimci vakıflarla Devrim Muhafızları'nın oluşturduğu paramiliter örgütlerin ekonomi ve siyasi alan üzerindeki etkilerine odaklanıp İran ekonomisinin uluslararasılaşması sürecini incelemektedir. Fatma Aslı Kelkitli'nin yazdığı "*Russia's Caspian Policy: Efforts to Hold Ground in a Contested Region*" isimli makale Rusya'nın Hazar denizi politikasını incelemekte ve Hazar Denizi konusunda Rusya ve İran arasındaki rekabeti Rus perspektifinden ele almaktadır. Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanındaki beşinci çalışma, Güney Kıbrıs'ın Avrupa Birliği üyeliği ve bunun Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine yansımaları ile ilgilidir. "*Dilemmas of the Contradictory EU Membership of the Republic of Cyprus and Turkey-EU Relations*" adlı bu çalışma, Hüseyin Işıksal tarafından yazılmıştır.

Derginin 24. sayısında yer bulan Tarih ile ilgili makaleler ise şunlardır: İhsan Ömer Atagenç ve Nuri Gökhan Toprak tarafından kaleme alınan "*Türk-Amerikan İlişkilerinde 12 Temmuz 1947 Antlaşması ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*" adlı çalışmada, 12 Temmuz 1947 tarihli antlaşma ile ABD'nin SSCB'ye karşı geliştirdiği politikada Türkiye'nin yeri pekiştirilmiş ve Türkiye'nin savaş sonrası süreçte takip edeceği dış politika belirlenmiştir. Makalede bunun ayrıntıları ve iç politikanın bu durumdan nasıl etkilendiği incelenmektedir. Cumhuriyet Tarihi alanında yazılmış bir diğer makale ise Fatih Tuğluoğlu tarafından kaleme alınan "*1961 Anayasa Referandumu ve DP Tabanı*" adlı çalışmadır. Bu çalışmada; 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi, yeni bir anayasa hazırlanması için çalışmalar başlatmış, bu ortamda da Demokrat Parti tabanının eğilimi önem kazanmıştır. Bu çalışmada DP tabanının yeni anayasaya bakışı değerlendirilmiştir. Tuğba Belenli tarafından hazırlanan "*Akdeniz'de Meçhul Denizaltı Saldırıları ve Nyon Konferansı (1937)*" başlıklı makalede, 1937 yılının Mayıs-Eylül aylarında Akdeniz'e komşu olan ya da bu denizde gemisi olan bütün devletleri ve bu arada Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, tedirgin eden kimliği belirsiz denizaltı saldırıları ve bu saldırıları sonlandırmak için İngiltere ve Fransa tarafından toplanan Nyon Konferansı ele alınmıştır. Sadık Sarısamam tarafından hazırlanan "*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Afyonkarahisar'a Elektriğin Getirilmesi*" adlı çalışma, Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal devlet anlayışıyla yapılan çalışmalara ışık tutmaktadır. Nuri Yavuz ve İbrahim İslah, "Malta Türk Şehitliği" adlı çalışmada 1874 yılında Sultan Abdülaziz tarafından Malta'da yaptırılan Türk şehitliği ve buradaki Türk izlerini tarihi süreç içerisinde ele alarak değerlendirmişlerdir.

Derginin bu sayısında, bir biyografi çalışması özelliği de taşıyan bir araştırmaya da yer verildi. Seyfi Yıldırım, Nazgul Saburgaliyeva ve Baktyly Boranbayeva “*Kazakistan Ceditçilik Hareketinde Bir Din Adamı: Ömer Karaş, Hayatı ve Faaliyetleri (1875–1921)*” adlı çalışmada Kazak halkının bağımsızlık mücadelesi ve bu mücadele sırasında destek veren din **âlimlerinden** biri olan Ömer Karaş ve faaliyetlerini inceleyip ortaya çıkarmışlardır. Memet Yetişgin tarafından kaleme alınan “*Some Considerations about the Ottoman Administration and Disintegrations in the Balkans in the 19th Century*” adlı çalışma ise Balkanlarda Osmanlı idaresinin sona eriş sürecine ve azınlık ayaklanmalarına değinilmektedir. Muhammet Şahin ise Osmanlı ekonomisiyle ilişkili bir çalışma yapmıştır. “*Tanzimat Döneminden İtibaren Osmanlı Devletinde Sanayileşme Faaliyetleri*” adlı bu çalışmada, askerlerin ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan fabrikalar başta olmak üzere XIX. yüzyıl boyunca tarım, imalat ve hizmet sektöründe meydana gelen önemli gelişmeler ele alınmaktadır. Mehmet Demiryürek tarafından hazırlanan “*XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kıbrıs Hala Sultan Evkaflı Mütevellileri (1722-1878)*” adlı çalışmada Hala Sultan Tekkesi Vakfı ve faaliyetleri Kıbrıs tarihini ortaya çıkaracak şekilde değerlendirilmektedir. Derginin bu sayısında yer bulan son makale ise Eskiçağ Tarihiyle ilgilidir ve Nursel Aslantürk tarafından kaleme alınan “*Hitit Metinlerinde Geçen Hatti Tanrısı: Şımmıšu/Şımešu/Şımsu/Şımišu*” adlı makaledir. Hitit çiviyazılı belgeler kullanılarak hazırlanan bu çalışmada Tanrı Şımmıšu/Şımešu'nun kökeni, tanrının adının anlamı, tanrılar topluluğundaki yeri, önemi ve nasıl kutsandığı incelenmektedir.

Gazi Akademik Bakış Dergisi, okuyucularının desteğiyle gittikçe yükselen bir ivme kazanmıştır, kazanmaktadır. Dergimizin bu günlere gelmesinde emeği geçenlere; özveriyle hazırladıkları makaleleri dergimize gönderme tevaccühünde bulunan yazarlarımıza, editörler heyetine, sorumlu yazı işleri müdürüne, yayın kuruluna, danışma kurulu üyelerine, yurt dışı temsilcilerine ve gönderilen makaleleri titizlikle inceleyen hakemlere en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Saygılarımızla...
Gazi Akademik Bakış Dergisi Editörler Heyeti

Editorial

Dear readers of Gazi Academic View,

Gazi Academic View is honored to reach its 12th year and 24th issue. A short time after our journal started to be published, it was included in important scientific indexes in the world including EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERGİ PARK. Most recently in 2015, it was included in ESCI and WEB of SCIENCE by Thomson Reuters which currently indexes the top scientific publications.

Our journal publishes articles on history, international relations and political sciences. In 2018, a total of 54 articles have been received. 17 were rejected after editor's check and peer review. 16 were published in 22nd and 23rd issues. 21 articles are still waiting to be processed. In May 2019 a total of 20 articles were received. 6 of them were rejected after editorial control and peer review. 14 is still being processed

This issue has 15 articles. 5 is on international relations and political sciences, 10 is on history. One of the history articles is on ancient history and the rest is on Ottoman and Republic history. International relations and political sciences articles are on Iran, Russia, Palestine and Cyprus. The articles of Issue 24 are as follows:

The first article on international relations and political sciences is Uğur Güngör's "*Terrorism Strategy or Strategies of Terrorism?*". This article discusses the relationship between goals, strategy and tactics of terrorism. Bora Bayraktar's "*The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from 1990s to 2010s*" is on Turkey's policy on Palestine since 1960s and discusses the changes that took place in 2000s. Engin Sune's "*The Role of Para-Governmental and Paramilitary Organizations in the International Political Economy of Iran*" discusses the role of Iranian paramilitary organizations on the economy. Fatma Aslı Kelkitli's "*Russia's Caspian Policy: Efforts to Hold Ground in a Contested Region*" discusses Russia's policy on the Caspian Sea and the rivalry between Iran and Russia. Hüseyin Işıksal's "*Dilemmas of the Contradictory EU Membership of the Republic of Cyprus and Turkey-EU Relations*" is on the EU membership of Southern Cyprus and its effects on Turkey.

The history articles are as follows: “*The Treaty of July 12, 1947 in Turkish-American Relations and Its Effects on Turkish Political Life*” by İhsan Ömer Atagöç and Nuri Gökhan Toprak discusses Turkey’s policy against the USSR after the Treaty of July 12, 1947. Fatih Tuğluoğlu’s “*1961 Constitution Referendum and Democrat Party Electoral Body*” is on how the electoral body of the Democrat Party viewed the new constitution that was prepared after the military coup of 27 May 1960. Tuğba Belenli’s “*Unidentified Submarine Attacks in the Mediterranean and the Nyon Conference (1937)*” is about unidentified submarine attacks that took place in the Mediterranean between May-September 1937 and the Nyon Conference to prevent further attacks. Sadık Sarısaman’s “*Bringing Electricity to Afyonkarahisar During the First Years of the Republic*” is about the social policies of the republic in its early years. Nuri Yavuz’s and İbrahim İslah’s “*The Turkish Military Cemetery at Malta*” is about the history of the military cemetery in Malta which was built in 1874 by Sultan Abdülaziz.

This issue includes a biographic study on Ömer Karaş, written by Seyfi Yıldırım, Nazgul Saburgaliyeva ve Baktyly Boranbayeva under the title, “*An Important Name in Kazakhstan Jadidism Movement a Cleric: Omar Karaş, Life and Activities (1875–1921)*”. Mehmet Yetişgin’s “*Some Considerations about the Ottoman Administration and Disintegrations in the Balkans in the 19th Century*” is about the uprisings by minorities in the Balkans during the final years of Ottoman reign. Muhammet Şahin’s “*Industrialization Activities in the Ottoman Empire After the Tanzimat Reform Era*” is about the economic events in 19th century Ottoman Empire. Mehmet Demiryürek’s “*The Trustees of the Hala Sultan Foundation in Cyprus in 18th and 19th Centuries*” is about the activities of Ottoman foundations in Cyprus. The last article in the issue is Nursel Aslantürk’s “*Hattian God Mentioned in Hittite Texts: Šimmišu/Šimešu/Šimšu/Šimišu*” is about Hittite deities.

We are grateful to you, the readers of Gazi Academic View, the authors who contribute with their articles which are all products of rigorous and hard work, our editors, our desk editor, our publication board, our communications staff, our editorial board, our advisory board, our representatives abroad and our reviewers who thoroughly review the articles that are sent to them. We hope to meet you again in our later issues which we hope to be even better.

**Sincerely
Editors**

TARANAN INDEXLER VE VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

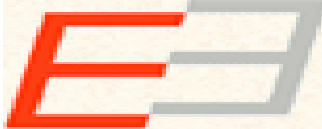
Gazi Akademik Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERGİ PARK tarafından taranmaktadır.

Gazi Academic View indexed by ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS TUBITAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBITAK DERGI PARK.

THOMSON REUTERS

Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™

Central and
Eastern European
Online Library

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

EBSCO
PUBLISHING

Provider of
EBSCOhost®

The
International
Medieval
Bibliography
(IMB)

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Modern
Language
Association

MLA

ULRICH'S
PERIODICALS DIRECTORY

TÜBİTAK

Serials Solutions

ULAKBİM

ProQuest

DergiPark
AKADEMİK

İçindekiler

Terörizm Stratejisi mi? Terörizmin Stratejileri mi? Uğur Güngör	1
Türk Dış Politikası'nda Filistin Sorunu 1990'lardan 2010'lara Bora Bayraktar	19
İran'ın Uluslararası İktisadi Politikasında Dini Vakıflar ve Paramiliter Kurumların Rolü Engin Sune	45
Rusya'nın Hazar Politikası: İhtilafı Bir Bölgede Tutunma Çabaları Fatma Aslı Kelkitli	67
Türk-Amerikan İlişkilerinde 12 Temmuz 1947 Antlaşması ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri İhsan Ömer Atageç - Nuri Gökhan Toprak	91
Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Çelişkili Avrupa Birliği Üyeliğinin İkilemleri ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Hüseyin Işıksal	119
1961 Anayasa Referandumu ve Dp Tabanı Fatih Tuğluoğlu	135
Akdeniz'de Meçhul Denizaltı Saldırıları ve Nyon Konferansı (1937) Tuğba Belenli	163
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Afyonkarahisar'a Elektriğin Getirilmesi Sadık Sarısamam	191
Malta Türk Şehitliği Nuri Yavuz- İbrahim İslah	223
Kazakistan Ceditçilik Hareketinde Bir Din Adamı: Ömer Karaş, Hayatı ve Faaliyetleri (1875–1921) Seyfi Yıldırım - Nazgul Saburgaliyeva - Baktyly Boranbayeva	245
19. Asırda Osmanlı Yönetimi ve Balkanlardaki Bölünmeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler Memet Yetişgin	281
Tanzimat Döneminden İtibaren Osmanlı Devletinde Sanayileşme Faaliyetleri Muhammet Şahin	301
XVIII.ve XIX. Yüzyıllarda Kıbrıs Hala Sultan Evkafı Mütevellileri (1722-1878) Mehmet Demiryürek	327
Hitit Metinlerinde Geçen Hatti Tanrısı: "Şımmıšu/Şşimešu/ Şımşu/Şımişu" Nursel Aslantürk	341
Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri.....	356

Contents

Terrorism Strategy or Strategies of Terrorism? Uğur Güngör	1
The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from 1990s to 2010s Bora Bayraktar	19
The Role of Para-Governmental and Paramilitary Organizations in the International Political Economy of Iran Engin Sune	45
Russia's Caspian Policy: Efforts to Hold Ground in a Contested Region Fatma Asli Kelkitli	67
The Treaty of July 12, 1947 in Turkish-American Relations and Its Effects on Turkish Political Life İhsan Ömer Atagenç - Nuri Gökhan Toprak	91
Dilemmas of the Contradictory EU Membership of the Republic of Cyprus and Turkey-EU Relations Hüseyin Işıksal	119
1961 Constitution Referendum and Democrat Party Electoral Body Fatih Tuğluoğlu	135
Unidentified Submarine Attacks in the Mediterranean and the Nyon Conference (1937) Tuğba Belenli	163
Bringing Electricity to Afyonkarahisar During the First Years of the Republic Sadık Sarısamam	191
The Turkish Military Cemetery at Malta Nuri Yavuz - İbrahim İslah	223
An Important Name in Kazakhstan Jadidism Movement a Cleric: Omar Karaş, Life and Activities (1875–1921) Seyfi Yıldırım - Nazgul Saburgaliyeva - Baktyly Boranbayeva	245
Some Considerations about the Ottoman Administration and Disintegrations in the Balkans in the 19th Century Memet Yetişgin	281
Industrialization Activities in the Ottoman Empire After the Tanzimat Reform Era Muhammet Şahin	301
The Trustees of the Hala Sultan Foundation in Cyprus in 18th and 19th Centuries Mehmet Demiryürek	327
Hattian God Mentioned in Hittite Texts: “Šimmišu/Ššimešu/ Šimšu/Šimišu” Nursel Aslantürk	341
Guideline of the Journal of Gazi Academic View.....	356

Terörizm Stratejisi mi? Terörizmin Stratejileri mi?

Terrorism Strategy or Strategies of Terrorism?

Uğur GÜNGÖR*

Öz

Terörizm hem kendi başına bir stratejidir hem de kendisine ait stratejileri vardır. Terörizm devletler veya terör örgütleri tarafından kullanılabilen bir strateji olarak görülürken, terör örgütleri tarafından da farklı stratejiler uygulanmaktadır. Teröristlerin faaliyetlerinde kullanılan yıpratma, gözdağı verme, tahrik, arayı bozma ve rekabet olmak üzere farklı stratejik mantığın anlaşılması sadece terörizmi anlamak için değil, aynı zamanda terörizmle mücadelede etkili politikaların oluşturulması için de büyük önem taşımaktadır. Bu makale genel olarak amaç (hedef), strateji ve taktik arasındaki ilişkiyi inceleyerek stratejinin tanımını yapmakta ve çeşitli akademisyenlerin yapmış olduğu terörizm tanımlarından yola çıkarak terörizmin kendisinin bir strateji olup olmadığını sorgulamaktadır. Makalenin sonunda terörizmin stratejileri ve bu stratejileri elverişli kılan durumların neler olduğu tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Strateji, Taktik, Yıpratma, Gözdağı verme, Tahrik

Abstract

Terrorism is both a strategy in itself and also has several strategies. While terrorism can be seen as a strategy which is used by countries and terrorist organizations, terrorist organizations also use several strategies. There are five principal strategic logics of costly signaling at work in terrorist campaigns: attrition, intimidation, provocation, spoiling, and outbidding. Effective counterstrategies cannot be designed without first understanding the strategic logic that drives terrorist violence. This paper will analyze the relations among goal, strategy and tactic and investigate whether terrorism is a strategy or not. In the concluding section, paper will discuss the strategies of terrorism and conditions favorable to each strategies.

Key Words: Terrorism, Strategy, Tactic, Attrition, Intimidation, Provocation

Giriş:

11-15 Şubat 2019 tarihlerinde NATO Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi (COE-DAT) tarafından icra edilen Terörizmle Mücadele Kursunda "Terörizmin Stratejileri" konusunda verilen dersin ardından yabancı bir katılımcı tarafından "terörizmin aynı zamanda bir strateji olup olmadığı" sorulmuştur. Diğer katılımcıların da ilgisini çeken bu soru üzerine "Terörizm stratejisi mi? Terörizmin stratejileri mi?" başlığında bir makale yazılmasının ve bu konunun tartışılmasının faydalı olacağı değerlendirilmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 11.12.2018. Makale Kabul Tarihi:21.04.2019.

* Doç. Dr., Başkent Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Prog., ugungor@baskent.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-5074-5949

Görüş

Akademik
Bakış

1

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Herşeyden önce şu hususun altını çizmek gerekir ki bilinen efsanenin aksine terörizm ne adi bir suç ne de bir deliliktir. Terörizmi diğer şiddet kullanımlarından ve suçlardan ayıran en önemli özelliği, belirli politik amaçlara sahip olması ve bunlara erişmek için kullandığı kendine has stratejisidir.¹ En az insanlık tarihi kadar eski bir kavram olan terörizmin 1960'lı yıllardan itibaren uluslararası ortamda yaşanan teknolojik, toplumsal ve sosyo-ekonomik gelişmelere paralel olarak zamanla etkisi artmış ve günümüzde insanlığı tehdit eden en önemli güvenlik meselelerinden birisi haline gelmiştir. Sağladığı büyük finans kaynakları sayesinde bölgesel sınırları aşan terörizm küresel bir boyut kazanmış, uluslararası ilişkilerin önemli aktörlerinden birisi olmuştur. Günümüzde terörizm gerek niteliği gerekse boyutları itibarıyla uluslararası işbirliği olmaksızın devletlerin mücadele edebilecekleri ve üstesinden gelebilecekleri bir sorun olmaktan çıkmıştır.

Bu gelişmelere paralel olarak terörizm üzerine yapılan akademik çalışmalar da artmış ve terörizmin kavramsal çerçeveleri, tarihçesi, terörizmin nedenleri ve amaçları, motivasyonları, terörizmin çeşitleri, terörizmin unsurları, terör örgütlerinin finansal kaynakları gibi hususlarda birçok akademik çalışma yapılmıştır. Bununla beraber terörizmin stratejileri konusunda yapılan çalışmaların çok fazla olmadığı görülmektedir. Sadece terörizmi anlamak için değil aynı zamanda terörizmle mücadelede etkili karşı stratejilerin geliştirilmesi için öncelikle teröristlerin şiddet kullanmasına sebep olan stratejik mantığın anlaşılması önemlidir. Bu çerçevede makalenin ilk bölümünde genel olarak amaç (hedef), strateji ve taktik arasındaki ilişki incelenerek stratejinin tanımı yapılacaktır. İkinci bölümde şiddetin kullanımında terörizm ayrı bir strateji midir? Eğer öyleyse, nasıl bir stratejidir? gibi terörizmin kavramsallaştırılmasında sorulması gereken önemli sorular cevaplanmaya çalışılacaktır. Makalenin son bölümünde ise terörizmin stratejileri ve bu stratejileri elverişli kılan durumların neler olduğu tartışılacaktır.

Görüş

Amaç (Hedef)-Strateji - Taktik İlişkisi

Yukarıdaki sorulara cevap verilmeden önce Amaç (Hedef), Strateji ve Taktik kavramların tanımlarının yapılması, bunların arasında nasıl bir bağlantı olduğunun ortaya konması konunun anlaşılmasına kolaylık sağlayacaktır.

a. Amaç (Goal) ve Hedef (Objective)

Amaç stratejinin oluşmasına temel teşkil etmekte, gelecekte ulaşılması düşünülen durumu ifade etmektedir. Amaçlar, elde edilmeye çalışılan uzun dönemli genel sonuçlar olarak nihai durumu tanımlarken, hedefler amaçlara erişmek için gerekli olan kısa dönemli aşamaları oluşturur. Ayrıca hedefler amaçlara göre kapsam olarak daha dar, daha açık, daha somut ve ölçülebilir

1 Sulhi Dönmezer, "Her Yönüyle Tedhiş", Son Havadis, 10 Kasım 1997.

özellikler taşır². Amaçlar nihai arzular olup, stratejiler ise bu amaçlara ulaşmak için oluşturulan faaliyet planları, amaçların gerçekleştirilmesinde bir araç konumundadır. Amaca ulaşmak için kullanılan strateji örgütün öncelikli hedeflerini ve esas misyonunu yansıtmalıdır.

b. Strateji

Strateji kelimesinin anlamına bakıldığında etimolojik kökeni bakımından iki kaynağa dayandığı görülmektedir. Latince “yol, çizgi veya yatak” anlamına gelen strateji, eski Yunancada “stratos” (ordu) ve “ago” (yönetmek, yön vermek) kelimelerinin birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Özellikle askeri terminolojide çok sık kullanılan strateji kelimesi, eski Yunan Generali Strategos’un sanatını ve bilgisini belirtmek için kullanılmıştır³. Türkçe’de ise strateji sürme, gönderme, götürme ve gütme anlamlarında kullanılmaktadır⁴.

Strateji bilimsel bir disiplin olarak gelişmesini askeri alanda taşıdığı öneme borçludur. Prusyalı General Carl von Clausewitz 1832’de yayınlanan ‘Savaş Üzerine’ adlı eserinde, stratejiyi “savaşın amacına ulaşmak için muharebenin araç olarak kullanılması sanatı” diye tanımlamıştır⁵. Askeri anlamda strateji, bir savaşta orduların icra edecekleri harekâtların tasarlanması ve yönetilmesi sanatıdır⁶. Başka bir deyişle strateji savaş planını oluşturur, savaşı teşkil eden çeşitli harekâtların öngörülen akışını tasarlar ve bu harekâtların her birinde yapılacak muharebeleri düzenler. Moltke’nin deyişiyle strateji “bir komutanın emrine verilen imkânların, öngörülen hedefin elde edilmesini sağlayacak biçimde uygulama alanında kullanılmasıdır⁷. Liddle Hart’a göre ise “strateji, siyasal amaçlara ulaşmak için, askeri imkânların dağıtımını ve uygulanması sanatıdır”.

Strateji kavramı yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi askeri alanda geniş olarak kullanılan bir kavram olmakla birlikte zaman içerisinde yönetim bilimi başta olmak üzere diğer alanlarda da önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır⁸. Ekonomik alanda 1930-40’lı yıllardan itibaren yer almaya başlayan strateji kavramı, yönetim alanında 20. yüzyılın ikinci yarısında kullanılmaya başlanmıştır.

Yönetim biliminde strateji, “bir organizasyonun amacına ulaşmak için

2 Erol Eren, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Basım Yayımı, İstanbul 2000, s.8

3 Erol Eren, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Basım Yayımı, İstanbul 2000, s.1

4 Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Basım Yayımı, İstanbul 1998, s.14

5 Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, (çev. H. Fahri Çeliker), Özne Yayınları, İstanbul 1999, s.28

6 Erol Eren, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Basım Yayımı, İstanbul 2000, s.2-3

7 B.H. Liddell Hart, *Strateji Dolaylı Tutum*, (çev. Cemal Enginsoy), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973, s. 352

8 Erol Eren, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Basım Yayımı, İstanbul 2000, s.1

izleyeceği yollar” anlamında kullanılmaktadır⁹. Strateji, organizasyonların kuruluş amaçlarına ve hedeflerine ulaşmak için belirledikleri ilerleme istikametini gösteren, zayıf/kuvvetli yönlerini değerlendiren, imkân ve kabiliyetleri göz önüne alınarak geleceğe yönelik önceliklerin belirlenmesine ait yapılan bir plan veya projedir.

c. Taktik

Taktik, kaynakları en etkili bir şekilde kullanabilmek için, “değişen duruma uygun olarak alınan kısa dönemli kararlardır”¹⁰. Taktik, stratejiden usul ve teknik bakımdan daha ayrıntılıdır. Strateji amaçlara ulaşmak için eldeki güçlerin veya kaynakların dağıtımının planlanması iken taktik, bu güçlerin operasyon sahasında harekete geçirilmesi ve kullanılmasıdır. Taktik daha özel ve daha kısa fikirlerden ve uygulama sanatından oluşur. Strateji bir nizam, düzen ve tasarım ile ilgili düşünsel bir işlem, taktik ise harekete geçme ve uygulamanın ayrıntılı bir düzeni ile ilgilidir. Kullanılacak taktiğe bazı durumlarda uygulamalar esnasında karar verilebilir. Bu yüzden taktik de aslında strateji gibi amaca hizmet eden bir amaç olmasına rağmen özet, kısa fikir ve hareketlerden oluşmaktadır¹¹.

Strateji ustaları strateji olmadan, taktiğin başarılı olamayacağını, taktik olmadan da stratejinin başarılı olamayacağını belirterek, her ikisinin de gerekli olduğunun önemini vurgularlar. Sun Tzu’ya göre “taktik olmadan strateji hedefe giden en yavaş yoldur. Strateji olmadan taktik ise bozgunu yaşamadan önceki gürlütdür”.

Özetle; Hedef: “varılacak yer, ulaşılabilecek son nokta” ve “yapılması tasarlanan iş, amaç”. Strateji; “önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulan yol”. Taktik ise; “istenilen sonuca ulaşmak amacıyla izlenen yol ve kullanılan yöntemlerin tümüdür”. Amaç (Hedef), Strateji ve Taktik kavramları arasında nasıl bir bağlantı olduğu Tablo 1’de gösterilmeye çalışılmıştır.

TABLO 1: Amaç (Hedef)-Strateji-Taktik ilişkisi

Hedef	Bir Hedef Belirle (Neyi elde etmek istiyorum?)	Elde etmek istediğin nihai amaçtır. Kullanılan tüm strateji ve taktiklerin merkezinde bu hedef olmalıdır.
Strateji	Bir Strateji Tanımla (Aksiyon planım nedir?)	Stratejiniz taktikler grubudur ve hedefinize ulaşmak için nasıl uygulanacaktır. Bir Strateji ilerlemenizi takip etmek için ölçülebilir olmalıdır.

9 İsmet Barutçugil, *Stratejik Yönetim*, Kariyer Yayınları, İstanbul 2013, s.17

10 Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Basım Yayımı, İstanbul 1998, s.25

11 Erol Eren, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Basım Yayımı, İstanbul 2000, s.14-15

Taktikler	Taktikleri Seç (Stratejimi nasıl tamamlarım?)	Taktikler mini stratejilerdir. Stratejiye göre uygulanan kısa dönem metotlardır. Stratejinin sonuçlanmasını sağlar.
-----------	--	---

Terörizm bir strateji midir?

Korkudan sarsıntı geçirme”, “korkudan titreme ya da titremeye sebep olma” veya “korkudan dehşete düşmeye sebep olma” anlamlarına gelen terör, hem şiddet yoluyla yaratılan korku ortamını, hem de bu ortamı yaratan şiddet eylemini ifade etmektedir¹². Herhangi bir linç olayı, trafik kazası ya da kapkaç olayı toplumda korku oluşturduğu, insanları tedirgin ettiği için terördür. Terör terimi, dehşet ve korkuyu belirtirken terörizm siyasi nedenlerle sistemli, planlı ve sürekli terör kullanmayı yöntem olarak benimseyen bir strateji anlayışıdır¹³.

Terörizmin akademisyenler ve uygulayıcılar tarafından bir strateji olarak görülüp görülmediğini anlamak için terör ve terörizmin tanımlarına bakılabilir.

Terörizm üzerine önemli çalışmaları bulunan Alex P. Schmid, 1936 ile 1981 yılları arasında terörizmin 109 farklı tanımının yapıldığını tespit etmiştir. Schmid, bu tanımlarda 22 temel unsur ve 20 amaç ortaya çıkarmıştır. Strateji unsurunun da bulunduğu temel unsurlar ve sıklık dereceleri şunlardır: cebir ve şiddet eylemi (%83,5), politik amaç (%65), korku (%51), tehdit (%47), üçüncü taraflar üzerinde psikolojik etkiye sebebiyet vermek (%41,5), kurban ve hedef kitle farklılaştırılması (%37,5), amaçlı, planlı ve sistematik organize bir eylem (%32), çarpışma yöntemi, strateji, taktik (%30,5) vb.¹⁴. Görüldüğü üzere yapılan tanımların %30,5’inde terörizm bir strateji olarak görülmüştür.

Sulhi Dönmezer tarafından yapılan tanım da terörizmin bir strateji olduğunu vurgulamaktadır: terör, “...şiddetin, sosyal, ulusal, ırkı, dinsel, fesat çıkarıcı ve benzer diğer maksatlarla ve sosyal sınıflar arasında çatışma, savaş tahrik etmek üzere planlı ve hukuk dışı olarak kullanılmasıdır. Dönmezer’e göre “tedhişçilik (terör) bir doktrin değildir, fakat eylem tarzıdır. Bir nevi strateji, amaca götürmek üzere kullanılan bir tür araçtır.” Ancak terörizm ne bir konvansiyonel savaş şekli, ne de kitle iletişim araçlarına yarayan gelişigüzel bir deliktir. Terörizmi farklı kılan en önemli özelliği, onun belirli politik amaçlara erişmek için kullandığı kendine mahsus *stratejisidir*.¹⁵

Ümit Özdağ’ın terör tanımı stratejik bir bakış açısını yansıtır: “Terör irasyonel bir hareketler dizisi değil, zayıf olan bir politik örgütlenmenin kend-

12 Hamide Zafer, *Ceza Hukukunda Terörizm*, Beta Yayınları, İstanbul 1998, s. 9.

13 Sertaç H. Başeren, “Terörizm, Kavramsal Bir Değerlendirme ve Hukukî Mücadele Yaklaşımları”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:1, 1998, s. 157.

14 Alex P. Schmidt, and Jongman Albert J. et. al, *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature*, Transaction Books, New Brunswick 1998, s.5-6

15 Sulhi Dönmezer, “Her Yönüyle Tedhiş”, Son Havadis, 10 Kasım 1997.

Görüş

Akademik
Bakış

5

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

inden daha güçlü politik örgütlenmeye taleplerini dayatmak için, bir mantık silsilesi çerçevesinde geliştirdiği şiddet olaylarının bütünüdür". Bu anlamda terör, politik hareketlerin iktidara geliş için kullandığı metotlar bütünü olarak da adlandırılabilir.

Miray Vurmay ise terörizmi; "Terörden farklı olarak siyasal bir amaca yönelmiş, örgütlü, sistematik ve doğrudan terörü kullanmayı yöntem olarak benimseyen bir strateji" şeklinde tanımlamakta terörizmin bir ideoloji ve bir doktrin olmadığını, bir yöntem, taktik, strateji ve savaş biçimi olduğunu vurgulamaktadır¹⁶. Usta'ya göre terörizm, zayıf olan politik hareketin demokratik çözüm yollarını dışlayarak şiddet uygulanmasıyla toplumsal korkuyu ve yılgınlı, rakibin politik ve askeri mağlubiyetini hedefleyen *stratejidir* ¹⁷.

Marta Crenshaw ise "Terör, siyasi bir hareket şeklidir. Kökeninde şiddeti meşrulaştırmaya ve desteklemeye yardıma olan doktrinlerin ve birçok değişik inançların hizmetinde kullanılan politik memnuniyetsizliğin bulunduğu bir *stratejidir*." şeklinde bir tanım yapmıştır.

Acer terörizmi "Gerçekleştiricilerinin kendileri ya da bir devlet adına yapıp yapmadıklarından bağımsız olarak, bir sonuç elde etmek veya bir talebin/şikâyetin propagandasını yapmak maksadı ile bir toplumun belli bir kesiminde terör yaratmak için gerçekleştirilen ideolojik olarak motive edilmiş ve uluslararası olarak gerçekleştirilen şiddet hareketleri *stratejisidir*" diye tanımlamaktadır.

Bassiouni de terörizmi; "belirli bir toplum içerisinde, iktidar olmaya yönelik bir sonuç elde etmek veya faillerin kendileri veya bir devlet adına hareket edip etmediklerine bakılmaksızın, belirli bir davanın veya problemin propagandasını yapmak için korku yaratmak üzere tasarlanmış, uluslararası düzeyde yasaklanmış şiddetin ideolojik olarak motive olmuş bir stratejisidir" şeklinde tanımlamıştır¹⁸.

Yukarıdaki tanımlar ışığında genel anlamda ele alındığında terör için şiddet eylemi; terörizm için ise amaca ulaşmak için şiddeti kullanan bir strateji denilebilir. Bu nedenle yalın olarak, içerdiği siyasi amaçlara bakılmaksızın her türlü şiddet eylemi terör olarak tanımlanabilir. Ancak siyasi amaçlara dayanmayan terör eylemleri örgütlü dahi olsalar organize suç hareketleri olarak ele alınmalıdır. Bu noktada terör eylemleri terörizmden ayrılmaktadırlar. Terörizm terörü sistematik, iradi, çoğu kez örgütlü ve uzun süreli kullanan bir propaganda tekniği ve bir strateji olarak terör kavramından ayrılmaktadır.

16 Miray Vurmay, "Tanımlanamayan Düşman Terör", Cumhuriyet Strateji, 2005, s.13

17 Orhan Usta, *Güneydoğu'da Terör Görünümü ve Devlet Siyaseti*, Siirt Valiliği Yayınları, Ankara, 2003, s.3

18 M. Cherif Bassiouni, "International Terrorism", in International Criminal Law, Second Ed., Vol. I Crimes, Transnational Publishers, Newyork 1999, p.777

Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı blokları birbirlerini önemli ve yakın bir tehdit olarak algılamış ve “kendi bloğunda istikrarı korumak, karşı blokta ise istikrarı bozmak” için terörizm bir strateji olarak kullanılmıştır. Her iki blok da terörizmi devletler düzeyinde stratejik bir silah olarak kullanmıştır. Doğu Bloğunun Soğuk Savaş’ta bir mücadele stratejisi olarak terörizmi kullanmaktaki kararlılığını göstermesi açısından 1966 yılında Havana’da düzenlenen Üç Kıta (Three Continental) toplantısı ilginçtir. Fidel Kastro, Raul Kastro, Salvador Allende, General Giap ve Che Guevera gibi marksist liderlerin katıldığı bu toplantıda; emperyalizm, siyonizm ve kapitalizm ile mücadelede terörizmin bir strateji olarak uygulanması kararı alınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki blok arasında oluşan denge, sıcak savaş ihtimalini azaltmış ancak terörizm bu dönemde devletlerin birbirlerine karşı kullandığı (devletleri zayıflatmak veya kendi yanına çekmek) bir araç haline gelmiştir. Devletler birbirine fiilen saldırmak yerine üçüncü bir taraf kullanılarak mücadelelerini sürdürmüştür. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde terörizm devletler için kullanışlı bir strateji olarak görülmeye başlanmıştır. Rusya’nın Ukrayna müdahalesi sonrası Batı Ukrayna’da meydana gelen terör eylemleri, İran’ın Hizbullah’ı desteklemesi, Batı ülkelerinin terör örgütü olarak görmeseler de devlet dışı silahlı aktörleri kullanmaları, PKK’nın Batı ülkelerinde korunması örnek olarak gösterilebilir.

Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi sonrası dönemde de devletler tarafından bir dış politika stratejisi olarak kullanılan terörizm, terör örgütleri tarafından da hedeflerine ulaşmak için genel bir strateji olarak benimsenmiştir. Çoğunlukla, terörizm zayıflar tarafından seçilen bir strateji olarak tanımlanmaktadır. Çünkü taraftarları doğrudan ve konvansiyonel bir çatışmaya girecek yeterli ateş gücüne sahip olmadıklarının farkındadırlar.

Terörizmin bir strateji olarak görülüp görülmediğini anlamak için yukarıda verilen çeşitli tanımların yanı sıra temel bakış açılarına da bakılabilir. Terörizmle ilgili genel olarak 5 temel bakış açısı ortaya konmuştur. Bunlar suç olarak terörizm, savaş hali olarak terörizm, siyasal mezalim olarak terörizm, bir iletişim aracı olarak terörizm ve dini suiistimal eden aşırılıkçılık olarak terörizm¹⁹. Terör örgütleri kendilerini suç örgütlerinden ziyade özgürlük savaşçıları olarak gördükleri için savaş hali olarak terörizmde savaş halindeki gibi stratejiler kullanmaya çalışmaktadırlar²⁰. Bilindiği üzere savaş, diplomasi-nin bir başka alandaki devamıdır. Aynı şekilde terörizm de, savaş ve diplomasi ile elde edilemeyen sonuçları elde etmek için yapılan eylem veya eylemlerdir.

19 Alex P. Schmid, “*Frameworks for Conceptualizing Terrorism*”, *Terrorism and Political Violence*, No. 16, 2004, pp.197-221.

20 Caleb Carr, “*Terrorism as Warfare: Lessons of Military History*”, *World Policy Journal*, No 13:4, 1996/1997, p.1.

Terörizmin Stratejileri

Bu bölümde şu iki soruya cevap verilmeye çalışılacaktır: Teröristler amaçlara ulaşmak için hangi stratejileri takip ederler? Bu stratejileri elverişli kılan durumlar nelerdir?

Teröristler, uzun vadeli amaçlarını gerçekleştirebilmek için çeşitli stratejiler uygularlar. Thomas Thornton, Martha Crenshaw, David Fromkin ve Edward Price gibi akademisyenler teröristler tarafından kullanılan moral verme, davasını tanıtım, hedef kitlenin uyumunu bozma, karşıt güçlerin ortadan kaldırılması, tahrik, halkı itaate zorlama, rekabet, adam kaçırmaya ve suikast gibi birçok strateji ve taktiği öne sürmüşlerdir.

Harmon'a göre ise terörizmin başlıca stratejileri: (1) Toplumsal bölünme ve kargaşa ortamı yaratmak, (2) hükümeti itibarsızlaştırmak veya düşürmek (3) ekonomiye ve mülkiyete zarar vermek (4) devletin güvenlik güçlerine zarar vermek ve (5) uluslararası etki için korkuyu yaymak olarak görülebilir²¹.

Görüldüğü üzere farklı akademisyenler tarafından farklı stratejiler ortaya atılmıştır. Bu makalede ise terör örgütlerinin amaçlarını gerçekleştirmek için "bedelli ikaz" olarak kullandıkları (1) yıpratma, (2) gözdağı verme, (3) tahrik (provokasyon), (4) arayışı bozma (hükümetle müzakere yapanlara karşı) ve (5) diğer terör örgütleriyle rekabet olmak üzere beş temel strateji incelenecektir²².

a. Yıpratma Stratejisi

Herhangi bir terör örgütü için en önemli görev düşman hükümeti, örgütün ciddi zararlar verecek kadar güçlü ve azimli olduğuna inandırarak düşman hükümetin, teröristlerin isteklerine karşılık vermelerini sağlamaktır. Yıpratma stratejisi bu amacı gerçekleştirmek için tasarlanmıştır²³. Yıpratma çabasında terör örgütünün verdiği zarar ne kadar büyük olursa, gelecekte açacağı zararlar için öne sürdüğü tehdidin inandırıcılığı da o kadar fazla olacak ve böylelikle hedefinin ona teslim olmasını sağlamış olacaktır. İngiliz hâkimiyetinin son yıllarında, Filistin'deki Yahudiler ve Aden'deki Araplar sömürgecilerine karşı savaşta yıpratma stratejisini kullanmışlardı. İngiltere'yi hedef alıp orada terör saldırıları yaparak sonunda siyasi liderleri bu topraklarda hâkimiyet sağlamanın İngilizlerin ödedikleri bedele değmeyeceğine ikna ettiler. Hizbullah ve Hamas'ın, özellikle ikinci ayaklanma sırasında, İsrail'e karşı yaptıkları saldırılarda bu strateji örnek alınmıştır. 1990'ların başında Hamas'ın liderine yolladığı bir mektupta örgütün bomba yapımcısı Yahya Ayyash şöyle yazmıştır:

- 21 Harmon, C.Christopher, "Five Strategies of Terrorism", *Journal Small Wars and Insurgencies*, Vol. 12:3, 2001, pp. 39-66
- 22 Kydd A.H. ve Walter B.F., "The Strategies of Terrorism", *International Security*, Vol. 31:1, 2006, pp. 49-80.
- 23 J. Maynard Smith, "The Theory of Games and Evolution in Animal Conflicts," *Journal of Theoretical Biology*, Vol. 47, 1974, pp. 209-211

“Sadece sapan ve taş kullandığımız zamanlarda çok yüksek bir bedel ödedik. Daha fazla baskı uygulamalıyız, bu işin insan hayatındaki bedelini daha çok artırmalı, bunu daha dayanılmaz hale getirmeliyiz”²⁴.

Yıpratmayı elverişli kılan durumlar. Yıpratma stratejisi bazı hedeflere karşı diğerlerinden çok daha etkilidir. Etki seviyesi üç değişkene bağlıdır: ihtilafli konularda devletin ilgi seviyesi, misilleme yapma becerisi üzerindeki kısıtlar ve vahşetin bedeline karşı olan duyarlılığı. İhtilafli konularda devletin ilgi seviyesi, ilk ve en temel değişkendir. Sadece çevresel çıkarları tehlikede olan devletler teröristlerin taleplerine karşılık verirler; daha önemli çıkarları olan devletler ise bunu nadiren yaparlar.

İkinci değişken olan misilleme üzerindeki kısıtlar yıpratma savaşını gerçekleştirmeye çalışan teröristler tarafından ödenen bedeli etkileyecektir. Terör örgütleri hemen hemen her zaman hedef aldıkları hükümetlerden daha güçsüz ve buna bağlı olarak da hükümetin misillemesine karşı savunmasızdır. Hükümet kullanacağı güçte ne kadar kısıtlı olursa, yıpratma stratejisi o kadar az maliyetli olur ve teröristler kendi amaçlarına ulaşma hayallerine o kadar uzun süre bağlı kalırlar.

Üçüncü değişken hedefin maliyet konusundaki hoşgörüsüdür. Ağır maliyetleri kaldırabilen ve daha uzun süre dayanabilen hükümetler bir yıpratma stratejisi için daha az davetkâr görünen hedeflerdir. Terör örgütlerinin bir hedefin maliyet konusundaki hoşgörüsünü ölçmeleri iki etkene dayanır: hedefin yönetim biçimi ve hedefin geçmişte diğer teröristlere karşı olan tutumu. Yönetim şekli en önemli olandır çünkü demokratik olanlar terörizmin acı verici etkilerine karşı demokratik olmayanlardan daha az hoşgörü gösterebilirler. Demokrasi ile yönetilen vatandaşlar, korkuları yayın organlarının haberleri ve sürekli saldırı uyarıları ile canlı tutulduğu için bu saldırıların son bulmasını talep edeceklerdir. Daha otoriter devletlerde hükümet yayın organlarını daha sıkı kontrol altında tuttuğu için halkın görüşünü büyük oranda göz ardı edebilir.

b. Gözdağı Verme Stratejisi:

Teröristlerin yıldırma stratejisi caydırma stratejisine benzer; tehditler ve ‘bedelli ikazlar’ ile oluşan istenmeyen davranışları engeller. Bu strateji en çok terör örgütlerinin iktidardaki bir hükümeti devirmek ya da bir hedef kitleyi toplumsal kontrolleri altına almak istediklerinde kullanılır. Bu eylem teröristlerin kendilerine itaat etmeyen herkesi cezalandıracak güce sahip olduklarını ve hükümetin de onları durduracak güce sahip olmadığını göstermelerıyla gerçekleşir. Teröristler halkın desteğini kazanabilmek için hükümetle yarış halindedir. Hükümeti devirmek isteyen teröristler hükümet yanlılarını hükümeti destek-

24 Nasra Hassan, “An Arsenal of Believers: Talking to the ‘Human Bombs,’” New Yorker, November 19, 2001, p. 38.

Görüş

Akademik
Bakış

9

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

lemeye devam etmenin maliyetli olacağına bir şekilde ikna etmeye çalışırlar. Bunu yapmanın bir yolu terör örgütünün hâlihazırdaki yönetimi desteklemeye devam eden kişileri öldürebileceğine dair net bir kanıt temin etmektir. Terör örgütleri, belediye başkanları, polisler, savcılar ve hükümet yanlısı vatandaşlar gibi hükümetin göz önünde bulunan unsurlarını ve destekçilerini hedef alarak rakiplerine zarar verebileceklerini ve hükümetin teröristleri cezalandıramayacak kadar güçsüz olduğunu ve gelecekteki kurbanları da koruyamayacağını göstermeyi hedefler.

Teröristler aynı zamanda gözdağı verme stratejisini halkın üzerinde daha büyük bir toplumsal kontrol kurmak için de kullanabilirler. Teröristler hükümetin, bir terör grubunun izlediği politikayı uygulamayı reddettiği ve devletin politikasını değiştirme çabalarının boşa çıktığı durumlarda bu stratejiye başvurabilirler. Bu durumda teröristler izlenmesini istedikleri politikayı doğrudan halka dayatmak için gözdağı verme stratejisini kullanırlar ve şiddet yoluyla ve ileriye yönelik misilleme tehdidiyle itaat elde ederler.

Gözdağı verme stratejisi üst düzey kişilerin suikasta kurban gitmelerinden, Zerkavi grubunun Irak'ta yaptığı gibi işe yeni alınan polislerin arabalarının bombalanmasına kadar birçok eylemi de beraberinde getirir. Cezayir Melouza'da bağımsızlık savaşı esnasında 1957 Ulusal Kurtuluş Cephesi katliamında olduğu gibi, hükümetle ya da karşı güçlerle işbirliği yapan sivilin katliamı da bu eylemlerdendir. Bu taktik Cezayir'de 1990'lardaki iç savaşta silahlı bir İslami grup tarafından aşırı bir biçimde kullanılmıştı.

Gözdağı verme stratejisini elverişli kılan durumlar:

Amaç yönetim şeklini değiştirmek olduğunda gözdağı vermeye olanak sağlayan iki faktör zayıf devletler ve engebeli arazi olarak sayılabilir. James Fearon ve David Laitin iç savaşların geniş ve bir uçtan diğerine geçmenin zor olduğu arazilerde ve hükümet güçsüz olduğunda patlak verdiğini ve sürdüğünü ifade etmişlerdir. Bu şartlar küçük isyancı grupların ülkenin parçalarını, merkezi hükümete meydan okumak için bir üs olarak kullanmalarına izin verecektir. Gözdağı verme asiler ve hükümetin sınırları arasında, sivillere karşı, bireyleri hükümeti desteklemekten vazgeçirmek için kullanılır. Amaç toplumu kontrol altına almak olduğunda yine zayıf devletler yıpratmayı kolaylaştıracaktır. Adalet sistemi yıpratma ile bağlantılı suçları takip etmek için fazlasıyla güçsüz ise, insanlar ya korku içinde yaşayacak ya da yerel milis kuvvetleri ve çeteler gibi devlete bağlı olmayan kişilerden koruma talep edeceklerdir. Bir terörist grubunun sempatanlarının adalet sistemini delmesi de gözdağı verme stratejisinin uygulanmasını kolaylaştıracaktır çünkü polis ve mahkemeler suçları takip etmek konusunda isteksiz davranacak ve hatta bazı durumlarda kendileri suça iştirak ediyor olacaklardır.

Görüş

Akademik
Bakış

10

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

c. Tahrik (provokasyon) stratejisi

Terörizmin işe yaramasının sebebi sadece hedef insan topluluklarına korku salması değil, aynı zamanda hükümetlerin ve bireylerin teröristlerin amaçlarına hizmet edecek şekillerde cevap vermelerini sağlamaktır.

Tahrik stratejisi, hükümetin terör örgütünün yaptığı şiddete şiddetle karşılık vermesini ve halkı radikalleştirip halkın teröristlere destek vermesini sağlayacak bir stratejidir. Bu strateji sayesinde hedef halkın teröristlerin davasına inandırılması ve ikna edilmesi daha kolay olmaktadır.

Tahrik stratejisi daha çok, terör örgütlerinin en yaygın amaçları olan yönetim değişikliği ya da toprak değişikliği peşinde olduklarında kullanılır. Yerel kitleyi saldırının hedefinin kötü ve güvenilmez olduğuna inandırmak ve onlara karşı kuvvetli bir biçimde direnilmesi gerektiğine ikna etmek için tasarlanmıştır. Yönetimi değiştirmeyi amaçlayan terör örgütleri genellikle yönetime karşı, devletin vatandaşlarının çoğundan çok daha fazla düşmanca bir tutum içerisinde dirler.

El-Kaide Suud Hanedanını devirmek istiyor olabilir fakat eğer vatandaşların çoğu bu amacı desteklemezse, El-Kaide amacına ulaşamayabilir. Aynı şekilde eğer Tamillerin çoğu birleşik bir Sri Lanka'da yaşamaktan tatmin olacaklarsa Tamil Kaplanlarının bağımsızlık savaşı başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Dolayısıyla, başarılı olmak için, bir terör örgütünün öncelikle ılımlı vatandaşları hükümetlerinin değiştirilmesi gerektiğine veya merkezi devletten bağımsız olmalarının tek kabul edilebilir sonuç olduğuna ikna etmesi gerekir. Tahrik halkın desteğinin iktidardaki yönetimden uzaklaştırılmasına yardımcı olur. Tahrik stratejisini uygulayan teröristler hedef hükümeti kışkırtarak terör örgütünün bulunduğu topraklarda sivillere karşı askeri müdahalede bulunmasını sağlamaya çalışır. Burada amaç onları hükümetin çok kötü olduğuna inandırarak teröristlerin asıl hedeflerini haklı çıkarmak ve örgütlerine destek teminini sağlamaktır. Bask Yurdu ve Özgürlük Örgütü'nün (ETA) İspanya'da yapmaya çalıştığı şey budur. Madrid yıllar boyunca ETA saldırılarına yanıt vermek amacıyla Bask halkına karşı zorunlu tedbirler almış; üyelerinin çoğunun, bu saldırıları tasvip etmeseler de, hükümete karşı harekete geçmelerini sağlamıştır. Bu çatışma ile ilgili olarak bir uzmanın yazdığı gibi "Hiçbir şey bir grubu kendi köy ve kasabalarındaki kontrolsüz güvenlik güçlerinden daha hızlı radikalleştiremez" ²⁵.

Tahrik stratejisi için elverişli şartlar:

Misilleme ve yönetim şekli üzerindeki kısıtlamalar da tahrik stratejisinin ne zaman başarılı olacağıнын belirlenmesinde önemlidir. Tahrik stratejisinin işe yaraması için hükümetin barbarlık seviyelerini orta düzeyde tutmayı başarması

25 Paddy Woodworth, "Why Do They Kill? The Basque Conflict in Spain," *World Policy Journal*, Vol. 18, No. 1, Spring 2001, p. 7.

Gazi

Akademik
Bakış

11

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

gerekir. Soykırım yapmaya meyilli ve bunu isteyen bir hükümet tahrik için kötü bir hedefdir çünkü verilecek karşılık teröristlerin temsil ettiği seçim bölgesini yok edecektir. Diğer kutupta ise insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne fazlasıyla bağlı olan ve bu yüzden fark gözetmeden ceza veremeyen bir hükümet de kötü bir hedefdir çünkü tahrik edilemez. Böyle bir hükümet, saldırıları durdurmada çok iyi olmayacağından, yıpratma stratejisi için cazip bir hedef olabilir fakat tahrik stratejisi etkisiz olacaktır. Bir hükümetin belirgin bir karşı strateji yerine neden daha az fark gözetilen bir karşı stratejiyi tercih ettiğini ne açıklar? Bazı durumlarda geniş çaplı bir askeri karşılık bir ülkenin güvenliğini azaltmaktansa artıracaktır. Eğer hedef hükümet terör örgütünün liderlerini ve elebaşlarını etkisiz hale getirmeyi başarırsa, sivil kayıplar ılımlı bir dereceye kadar radikalleştirse de, terörizm, büyük miktarda azalacak ya da tamamen yok edilecektir. Geniş çaplı bir askeri karşılık, bazı ılımlı radikalleştirmesine rağmen, eğer yıpratma savaşına girmeyi düşünen diğer terör örgütlerinden gelen ek saldırıları engellerse, ülkenin güvenliğini artırabilir. Hedef hükümetler bu şartlar altında yıpratma stratejisinin olumsuz sonuçlarının kabul edilebilir olduğu fikrine varabilirler.

d. Arayı Bozma (Baltalama) Stratejisi

Arayı bozma stratejisinin amacı teröristlerin tarafındaki ılımlı liderler ve hedef hükümet arasındaki müzakerelerin baltalanması, başarısızlığa uğratılmasıdır. Bu stratejide bu iki gruba güvensizlik aşılacak ve bir ya da her iki tarafın anlaşmayı imzalamasını ya da çözüme gitmesini önlemek amacı güdülür. Bu strateji daha çok nihai hedef toprak değişikliği olduğunda kullanılır. Teröristler iki düşman arasındaki ilişkiler iyiyeye gittiğinde ve bir barış anlaşması teröristlerin farklı sonuçlar doğuracak amaçlarını tehdit ettiğinde bu stratejiye başvururlar. Barış anlaşmaları teröristleri alarma geçirir çünkü onlar, daha ılımlı gruplar arasında anlaşmaya varıldığı takdirde ılımlı vatandaşların devam etmekte olan şiddeti desteklemek istemeyeceklerinin farkındadırlar.

Arayı bozma stratejisinde düşman hükümet, terör örgütünün içindeki ılımlıların bir barış anlaşması yapacak kadar güvenilir olmadığına inandırılır. Ne zaman iki taraf barış anlaşması için bir araya gelse, anlaşmanın tek başına uygulanan bir anlaşma olup olmadığına dair belirsizlik vardır. Her iki taraf da verdikleri taahhütleri yerine getirirler de diğer tarafın bunu yapmayacağını düşündüğü için kendilerini tekrar savaşın içinde dezavantajlı bir biçimde bulmaktan korkarlar. Örneğin bazı İsraililer, 1998 Wye Nehri Memorandumunda belirtildiği üzere, İsrail'in Batı Şeria'nın yüzde 13'lük bir kısmını daha Filistinlilere vermesi durumunda Filistin Otoritesinin bu iyileştirilmiş bölgede mücadelesini yeniden başlatacağından korkuyordu. Aşırı görüşlüler, ılımlı görüşlü olanların, eski düşmanlarının bir anlaşmayı ihlal edeceklerine dair ipuçları aramalarını anlarlar ve bu ılımlı görüşlülere şiddet kullanarak hedef almanın onların sömürüleceklerine dair olan korkularını artırdığını düşünürler. Bu ned-

Gazi

enle terör saldırıları hedeflenen grubu anlaşmaya vardığı ılımlı görünen muhalefetin terörü durdurmayacağına ya da durduramayacağına, dolayısıyla da güvenilmez olduklarına ya da bir anlaşmayı kabul etmeyeceklerine ikna etmek amacıyla tasarlanmıştır. Terörist eylemler özellikle barış görüşmeleri sırasında etkili olur çünkü karşıt taraflar doğal olarak birbirlerinin amaçlarından şüphe duyarlar ve birbirlerinin niyetleriyle ilgili olarak ellerinde sınırlı bilgi kaynağı vardır. Bu yüzden ılımlı liderler kendi taraflarındaki aşırı görüşlülere saldırgan bir biçimde sindirmek isteseler de, teröristler tek tarafa uygulanan şiddetin hedefi anlaşmayı reddetmeye ikna etmesine yarayacağını düşünürler. Bunun bir sebebi hedef alınan grubun sıkı tedbirlerin boyutunu anlamaya hazır olmamaları ve kararlarını esas olarak terörizmin olup olmadığına bağlı olarak almaları gereğidir. Dolayısıyla samimi bir öz denetim çabası bile, bir terörist saldırısı durumunda, hedeflenen grubu anlaşmaya gitmeye ikna edemeyecektir.

Arayı bozma stratejisi için elverişli şartlar:

Arayı bozma stratejisini uygulamak isteyen teröristler, düşman hükümetin onların tarafındaki ılımlı görüşlülerin güçlü olduklarını ve böylece terörizmi durdurmayı başarabileceklerini düşündüğünde başarılı olabilirler. Bir saldırı gerçekleştiğinde hedef, diğer taraftaki ılımlı görüşlülerin kendi aşırı görüşlülerini bastırabileceğinden ama bunu yapmayı tercih etmeyeceğinden ya da zayıf olduğu için bunu yapamayacağından emin olamaz. Örneğin, İsraililer sık sık Yaser Arafat'ın İsrail'e karşı düzenlenen terörist saldırılarını gücü yetmediği için mi yoksa bunu yapmak istemediği için mi durdurmadığını sorgulamışlardır. İlimli görüşlüler ne kadar zayıf olarak algılanırlarsa, bir terörist saldırısı diğer tarafın güvenini kazanma konusunda o kadar az etki yaratır ve böyle bir saldırının da onları barış anlaşmasından vazgeçmeye ikna etme ihtimali o kadar düşük olur.

e. Rekabet Stratejisi (diğer terör örgütleriyle)

Rekabet iki ya da daha fazla yerel partinin kendi liderlikleri için yarıştıklarında ve halk kendi çıkarlarını hangi partinin daha iyi temsil edeceğine karar veremediğinde ortaya çıkar. Hamas ile El-Fetih arasındaki rekabet bunun klasik bir örneğidir. Bu iki grup Filistinli vatandaşların desteği için yarışırken sıradan bir Filistinli vatandaş hangi tarafı destekleyeceğine karar veremez. Eğer vatandaşların rekabet eden grupların tercihleriyle ilgili bilgileri olsaydı, rekabet stratejisi gereksiz ve etkisiz olurdu; vatandaşlar kendi çıkarları doğrultusunda bir grubu seçebilirlerdi. Fakat gerçekte vatandaşlar rekabet eden grubun kendi çıkarları ile uygun düşüp düşmeyeceğinden emin olamazlar. Grup bu davanın güçlü ve azimli bir savunucusu (partizan) ya da düşmanın zayıf ve etkisiz bir işbirlikçisi (hain) olabilir. Eğer vatandaşlar partizanları desteklerlerse güçlü bir şampiyon kazanacak fakat düşmanla bir karşılaşma yaşama riskini alacak ve sonunda da muhtemelen kaybedecektir. Eğer hainleri desteklerlerse, barış

Görüş

Akademik
Bakış

13

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

elde edeceklerdir fakat ödeyecekleri bedel silahlı mücadele sonucunda elde edilecek sonuçtan daha kötü bir sonucu kabul etmek olacaktır. Güç için rekabet eden grupların, kendilerinin hainlerden çok partizan olduklarına dair bir mesaj verme güdüleri vardır. Terörist saldırıları, bir grubun, açacağı zarara rağmen silahlı mücadeleye devam etme isteği mesajını vererek bu amaca hizmet edebilir.

Grupların neden daha çok militanlara değer verdiklerini açıklayan üç sebep bulunmaktadır: Birincisi, pazarlık durumunda, kendisinden daha sert bir arabulucu tarafından temsil edilmek daha faydalıdır. Sert arabulucular birinin normalde kabul edeceği anlaşmaları reddeder ve böylelikle muhalif tarafın müzakerede kendini temsil ettiğinde alacağından daha iyi bir teklif sunmasını sağlar. Bu sebeplerden dolayı Filistinliler Hamas'ı müzakerede arabulucu olarak tercih edebilirler çünkü Hamas'ın azimli olduğu ve değersiz anlaşmaları geri çevirdiği bilinmektedir. İkincisi, halkın ve halkın içindeki rekabet eden grupların karşılaşacağı muhalifin nasıl olduğuna dair duyulan tereddüttür. Eğer halk muhalifin güvenilir olmadığına (hiçbir şartta uzlaşmaya yanaşmayacağına) dair bir şüphe duyuyorsa, o zaman anlaşmazlığın kaçınılmaz olabileceğini bilir ve bu durumda partizanlar tarafından temsil edilmek avantajlı olabilir. Rekabeti uygun kılacak üçüncü faktör bir makam sahibi olmak ihanet etme güdülerini ortaya çıkarabilir. Burada sorun grupların bir kez makamdan sağlamış oldukları faydadır (örn. gelir ve iktidar). Vatandaşlar, liderlerinin, bir kez iktidara geldiğinde önemli ilkeleri kötüye kullanacağından ve düşmanla kötü koşulları olan bir anlaşma yapmaya karar vereceğinden korkarlar. Gücü elinde bulundurmanın birinin tercihlerini kötü yönde etkileyerek ihanet etmesine yol açabileceğini bilirler fakat hangi liderin daha kolay pes edeceğinden emin olamazlar. Terör örgütleri bu tereddüdü kendi çıkarları için kullanırlar ve bu davaya bağlılıklarını göstermek için şiddet uygularlar.

İlmlı görüşe sahip bir seçmenden daha aşırı olarak algılanmak teröristlere fayda sağlar çünkü iktidarda bulunmanın 'sertleştirme etkisini' dengeler. Rekabet stratejisinin ilginç bir yönü de düşmanın taktiksel etkileşimle sadece yüzeysel olarak ilgili olmasıdır. Aslında rekabetin güdülediği bir saldırı, teslim olmaya ikna etmek ya da bir barış anlaşmasından vazgeçmek gibi düşmanla alakalı hiçbir amaca ulaşmak için tasarlanmış olmayabilir. Bu süreç neredeyse tamamıyla kendi liderleri ile ilgili tereddütleri olan yerel kitlelere gönderdiği mesajla ve davaya olan bağlılığıyla alakalıdır. Aslında rekabet, gerçek sonuçlar üretmiyor gibi görünmesine rağmen bile devam eden terör saldırılarına potansiyel bir açıklama getirir.

Rekabet stratejisi için elverişli şartlar.

Bu strateji birkaç grubun benzer bir demografik destek üssü için rekabet etmeleri durumunda kullanılır. Peru'da 1970'lerde sol görüşlü grupların yerli ve fakir halkı temsil etmek için harekete geçtikleri görülmüştür. 1980 yılında ordu

Görüş

Akademik
Bakış

14

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

İktidarı seçilmiş hükümete devrettiğinde, Shining Path (Aydınlık Yol) adlı parti seçim politikasını izlemeyi seçen gruplardan kendini ayırmak için silahlı bir saldırı düzenledi. Ayrıca rakip sol görüşlü grupları zayıflatmak ve onların takipçilerinin gözünü korkutmak için tasarlanmış bir suikast saldırıları da başlattı. Örgütler kendi seçmenlerinin desteği için daha az rekabetle karşılaştıklarında rekabet stratejisi çekiciliğini yitirmektedir.

Sonuç

Yazının başlangıcında açıklanmaya çalışıldığı gibi strateji bir organizasyonun amaçlarına ulaşmasının araçlarıdır. Terörist örgütler de amaçlarına ulaşmak için terörizm stratejisini geliştirmiştir. Terörizm hem kendi başına bir strateji hem de kendisine ait stratejileri vardır. Terörizm devletler veya terör örgütleri tarafından kullanılabilir bir strateji olarak görülmektedir.

Teröristlerin faaliyetlerinde kullanılan yıpratma, gözdağı verme, tahrik, arayı bozma ve rekabet olmak üzere beş farklı stratejik mantığın anlaşılması sadece terörizmi anlamak için değil, aynı zamanda terörizmle mücadelede etkili politikaların oluşturulması için de büyük önem taşımaktadır. Terörizm, bir ideoloji veya bir doktrinden ziyade bir yöntem, taktik, strateji, bir bakıma da bir savaş şekli olarak görülebilir. Terörist örgütler terörizmi, ideolojileri doğrultusunda oluşturdukları amaçlarına ulaşmada bir strateji olarak kullanılmaktadır.

Terörizm ne bir konvansiyonel savaş şekli, ne adi bir suç, ne de iletişim araçlarına yarayan gelişmiş güzel bir deliliktir. Terörizmi farklı kılan en önemli özelliği, onun belirli politik amaçlara erişmek için kullandığı kendine mahsus stratejisidir.

Extended Abstract

Terrorism is both a strategy in itself and also has several strategies. While terrorism can be seen as a strategy which is used by countries and terrorist organizations, terrorist organizations use several strategies as well. Effective counterstrategies cannot be designed without first understanding the strategic logic that drives terrorist violence. Terrorism works not simply because it instills fear in target populations, but because it causes governments and individuals to respond in ways that aid the terrorists' cause.

There are five main strategies of terrorism: attrition, intimidation, provocation, spoiling, and outbidding. In an attrition strategy, terrorists seek to persuade the enemy government that the terrorists are strong enough to impose considerable costs if the enemy government continues a particular policy. In this strategy, the greater the costs a terrorist organization is able to inflict, the more credible its threat to inflict future costs, and the more likely the target is to grant concessions. It is most frequently used when terrorist

Gazi

Akademik
Bakış

15

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

organizations wish to overthrow a government in power or gain social control over a given population. Terrorists using intimidation try to convince the population that the terrorists are strong enough to punish disobedience and that the government is too weak to stop them, so that people behave as the terrorists wish. Terrorists can also use an intimidation strategy in situations where a government has consistently refused to implement a policy a terrorist group favors and where efforts to change the state's policy appear futile. In this case, terrorists use intimidation to impose the desired policy directly on the population, gaining compliance through selective violence and the threat of future reprisals.

A provocation strategy is often used in pursuit of regime change and territorial change, the most popular goals of the terrorist organizations. It is an attempt to induce the enemy to respond to terrorism with indiscriminate violence, which radicalizes the population and moves them to support the terrorists. Provocation helps shift citizen support away from the incumbent regime. In a provocation strategy, terrorists seek to goad the target government into a military response that harms civilians within the terrorist organization's home territory. The aim is to convince them that the government is so evil that the radical goals of the terrorists are justified and support for their organization is warranted.

The goal of a spoiling strategy is to ensure that peace overtures between moderate leaders on the terrorists' side and the target government do not succeed. It works by playing on the mistrust between these two groups and succeeds when one or both parties fail to sign or implement a settlement. It is often employed when the ultimate objective is territorial change. Terrorists resort to a spoiling strategy when relations between two enemies are improving and a peace agreement threatens the terrorists' more far-reaching goals. Peace agreements alarm terrorists because they understand that moderate citizens are less likely to support ongoing violence once a compromise agreement between more moderate groups has been reached.

Outbidding strategy arises when two key conditions hold: two or more domestic parties are competing for leadership of their side, and the general population is uncertain about which of the groups best represents their interests. Groups engaged in outbidding use violence to convince the public that the terrorists have greater resolve to fight the enemy than rival groups, and therefore are worthy of support.

KAYNAKLAR

ACER Yücel, Terörizm Kavramı Açısından Ermeni Terörü ve Genel Nitelikleri, <http://www.Turkishweekly.net/>, 28.10.2004

BARUTÇUGİL İsmet, Stratejik Yönetim, Kariyer Yayınları, 2013.

BASSIOUNI M. Cherif, "International Terrorism", in International Criminal Law, Second Ed., Vol. I Crimes, Transnational Publishers, Newyork 1999.

BAŞEREN Sertaç H., "Terörizm, Kavramsal Bir Değerlendirme ve Hukukî Mücadele Yaklaşımları", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1: 1998, pp.155-168

CARR Caleb, "Terrorism as Warfare: Lessons of Military History", World Policy Journal, 13:4, 1996/1997, pp. 1-12

DİNÇER Ömer, Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1998.

DÖNMEZER Sulhi, "Her Yönüyle Tedhiş", Son Havadis.10.11.1997.

HASSAN Nasra, "An Arsenal of Believers: Talking to the 'Human Bombs,'" New Yorker, November 19, 2001.

KUYAKSİL Ali, Terör Örgütlerinin İdeoloji Unsuru Olarak Kullandığı Bazı Dinî Kavramlar, <http://adar.org.tr/tr-TR/kose-yazilari/280/teror-orgutlerinin-ideoloji->

SCHMIDT, Alex P. and JONGMAN Albert J. et. al, Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature, Transaction Books, New Brunswick 1988.

SCHMIDT, Alex P., "Frameworks for Conceptualizing Terrorism", Terrorism and Political Violence, 16:2, 2004, 197-221.

SMITH, J. Maynard "The Theory of Games and Evolution in Animal Conlicts," Journal of Theoretical Biology, Vol. 47, 1974, pp. 209-211.

WOODWORTH Paddy, "Why Do They Kill? The Basque Conflict in Spain," World Policy Journal, Vol. 18, No. 1, Spring 2001.

ZAFER Hamide, Ceza Hukukunda Terörizm, Beta Yayınları, İstanbul, 1998.

The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from 1990s to 2010s

Türk Dış Politikası'nda Filistin Sorunu 1990'lardan 2010'lara

Bora BAYRAKTAR*

Abstract

For several reasons the Question of Palestine has been closely followed by Turkey especially after the establishment of State of Israel. Turkey's engagement with Palestinian territories is beyond her historical ties with it. At first, until 1990s, Palestinian issue served Turkish foreign policy to manage its relationship with the Arab World starting from 1960s. The other side of the coin was Turkey's strained relations with Israel. The Oslo Peace Process between Israel and Palestinians enabled Turkey to boost its relations with Israel, reaching level of military partnership. After 2000s, Turkey's balanced Palestinian policy has been dramatically changed and Turkey apparently became the leading advocate of "the Palestinian cause." This article focuses on the evaluation of Turkey's Palestinian policy and the logic behind it.

Key Words: Turkey, Palestinian policy, Israel, Turkish Foreign Policy, Middle East

Öz

Filistin Sorunu özellikle İsrail Devleti'nin kuruluşundan itibaren çeşitli nedenlerden dolayı Türkiye tarafından yakından izlenmektedir. Türkiye'nin Filistin toprakları ile bağı bu coğrafya ile tarihi bağlarından öte anlamlar içermektedir. 1960'lardan 1990'lara kadar Filistin Sorunu Türk dış politikasında Arap dünyası ile ilişkileri düzenlemekte bir araç olarak öne çıkmıştır. Filistin sorunu Türkiye'nin İsrail ile sorunlu ilişkilerinin de sebepleri arasındadır, Türkiye'nin Batı ile ilişkileri açısından referans olmuştur. 1990'lardaki İsrail ile Filistinliler arasındaki Oslo Barış Süreci Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin gelişmesini ve askeri ortaklığa kadar ilerlemesini sağlamıştır. 2000'li yıllardan itibaren İkinci İntifada ile birlikte Türkiye'nin yürüttüğü denge politikası kökten değişmiş ve Türkiye "Filistin Davası'nın" önde gelen savunucularından biri haline gelmiştir. Bu makale Türkiye'nin Filistin politikasındaki değişimi ve bunun arkasındaki düşünceleri açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Filistin politikası, İsrail, Türk Dış Politikası, Ortadoğu

Introduction

For several reasons, Israeli-Palestinian conflict is an important foreign policy file for most countries. Its connection with world's widest religious groups, its impact on regional and global strategic rivalry and its social and humanitarian dimension have made it one of the key international issues. This is no different for Turkey, a country which has historical ties with the land and the people. Especially after 2000's Palestinian problem became one of the leading issues defining Turkish foreign policy in the Middle East.

Makale Geliş Tarihi: 01.12.2018. Makale Kabul Tarihi:21.04.2019

* Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, borabayraktar@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-4195-1665

gazi

Akademik
Bakış

19

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Turkey's policy towards Israeli Palestinian question changed dramatically from 1990's to 2000's. Part of this change can be explained with the developments in the relations between Israel and Palestinians. The other part is about the changes in Turkish domestic policy and developments in the Middle East region.

Turkey as a Muslim nation and as a country which once upon a time ruled Palestinian territories for centuries has always paid interest to the developments in Palestinian territories and Israel. The city of Jerusalem was a *mutasarrıflık* (an administrative unit) in Ottoman Empire, and ruled from Istanbul until its occupation by the British army on December 9, 1917. The fate of the land and the people was a matter of concern in the last days of the Ottoman Empire. Since Jerusalem is the third holiest place for Muslims, Turkish people closely follow developments in and around the city and in the Holy Mosque compound which is known as Haram Al Shareef. Turkey still keep registry of land ownership in the region and has historical, social and religious ties with Palestine.

During the heydays of its strong secularism, Turkey took important steps despite domestic constraints for the problems in Palestine. Turkey's involvement to the Israeli-Palestinian question was much more related to its relations with the West and with the Arab world. For consecutive Turkish governments, the Palestinian issue was more a humanitarian problem for a highly secularized state during the Cold War years. Throughout 1960's Turkey refrained from doing anything that could in any way be interpreted as a deviation from its secularism and pro-Western foreign policy, in the Middle East.¹ And its policy about Palestinian question and its bilateral relations were shaped accordingly. Turkey intended to improve its relations with the Arab world, but it also tried to preserve a balance with Israel, thus the West. For this reason Turkey did not openly favor Palestinian independence in 1960s while supporting the UN Resolution 242, which called all the sides to return pre-war positions.

This policy started to change in late 1960s. In 1969 Turkey attended the Islamic Conference meetings due to the fire in Al Aqsa Mosque in Jerusalem despite its highly secularized administration on the grounds of political crisis². Also because of the oil crisis of 1973, disturbed by American arms embargo following the Cyprus operation in 1974, Turkey became more active in supporting Arab cause in the Middle East to get their support. Ankara started to support Palestinian Liberation Organization (PLO) in international forums, sided with Arab nations in many cases. In July 1980, when Israel decided to move its capi-

1 Mahmut Bali Aykan, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No. 1, (Feb., 1993), pp. 91-110, p.95-96

2 *Ibid.*, p. 95

tal from Tel Aviv to Jerusalem, diplomatic representatives of fifteen Muslim countries and the PLO representative visited Turkish Prime Minister Süleyman Demirel and requested him to break off all relations with Israel. After the military coup in September, the Turkish Ministry of Foreign Affairs, downgraded Turkey's diplomatic mission in Israel to Second Secretary.³ On 15 November 1988, when the PLO declared an independent state in exile accepting all the UN resolutions mentioning Israel's right to exist, Turkey was the fifth country in the world and the first NATO member nation to recognize it.⁴ This declaration was in tandem with Turkey's balanced policy.

Palestinian problem played important role in Turkey's managing its relations with the Arab and Muslim world, as well as its bilateral relations with Israel and consequently with the United States. Yet Turkey was still very cautious not to harm her relations with the West and tried to keep some kind of balanced approach and refrained from using harsh words while criticising Israeli actions. During 1990's Turkey was able to continue this approach and this started to change as the two sides slid into a conflict.

In this article, I tried to explain the logic of Turkey's Palestine policy by giving examples of its actions taken at important turning points. In the first part the situation of the Middle East after the end of the Cold War and the impact of this great political change on region is explained. Turkey's general concerns, the threats she faced and the reasoning of military partnership with Israel revealed. First hand accounts of Turkish, Israeli diplomats and Palestinian leadership added insight to the article.

The change in the nature of Israeli-Palestinian relationship from partnership to hostility had a huge impact on Turkish attitude and change in Turkish government accelerated this trend. In 2010's Turkey became the leading country supporting Palestinian cause. The issue is not only historic, religious or sentimental issue for Turkey. It is also source of legitimacy and it is instrumental in managing Turkey's relationship with the Arab world, with Israel and the West.

1990s: The Middle East Peace Process and Turkey

At the beginning of 1990s, following the end of the Cold War, Palestinian problem was not a priority for Turkish foreign policy decision makers. But the Oslo Peace Process helped Turkey to flourish its relationship with Israel and Arabs simultaneously.

After the dissolution of the Soviet Union, Turkey abandoned its low profile policy in the Middle East. The problems arising from the Gulf War and the

3 Ibid., p.101

4 Şule Kut, Filistin Sorunu ve Türkiye, Haluk Ülman, in *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye* (5-35), TÜSES: İstanbul, 1991, s.26

Görüş

Akademik
Bakış

21

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

military action led by the US against neighbouring Iraq, the flow of refugees and the implementation of the No-Fly-Zone in Northern Iraq, the water sharing problem with Syria and Iraq due to the Turkish plans of building several dams over Euphrates and Tigris rivers were the main concerns for Turkey in the Middle East. Also fighting against the Kurdish PKK -described as terrorist not only by Ankara, but also by U.S., UN and the EU- which were directed by Abdullah Ocalan from Damascus, keeping the unity of Iraq and prevention of the emergence of an independent Kurdish state in Iraq, occupied Turkey's foreign policy agenda. The Peace Process initiated by the United States between Arabs and Israelis, following the Gulf War, the Madrid Peace Conference in 1991, started dialogue between Israel and Arabs. The new political environment, this dialogue enabled Turkey to approach Israel closely, to meet its growing security demands. Turkish Foreign Minister of the time, Hikmet Çetin and his team seized the moment and engaged Israel.

We were closely watching the talks between Israelis and Arabs. We knew that without a settlement in Israeli-Palestinian track there would be no peace in the region. When the talks started in Madrid we at the Ministry decided to support this process and increased our diplomatic representation in Israel and also opened our Consulate in Jerusalem to deal with the Palestinians. The Turkish Consulate in Jerusalem would directly report to the Foreign Ministry. We also took a decision before the signing of the Washington Treaty [13 September 1993] to pay an official visit to Israel. I became the first Turkish Foreign Minister visiting Israel in November 1993.⁵

In 1990's Turkey's major problem was its struggle against the PKK and main motive in approaching Israel was to find an arms supplier. Turkey's idea was that developing relations with Israel would also contribute to the peace talks between Israel and Palestinians. Çetin stated that;

We had problems in our fight against terror. With Germany for example. We could not get the military materials we paid for. For instance we made a deal with Netherlands, but they could not deliver the materials because the equipment was originally American made, and the Congress did not allow Netherlands to deliver them to a third country. Israel was exempt from these regulations. So when Turkey made a military modernization deal or an arms deal with Israel, there was no need to get the consent of the United States. So we decided to develop our military cooperation with Israel. During my trip to Israel we laid the foundation of our intelligence sharing too. Their priority was Hezbollah and ours was the PKK. Hamas at the time had not started operations yet. But I should remind that before going to Israel I set up a condition that I would meet with the Palestinians too. So when I was in Jerusalem Palestinians came to pick me from the King David Hotel, with a convoy carrying Palestinian flags. Israelis did not like the show but did not complain.⁶

5 Interview with Hikmet Çetin, Former Turkish Foreign Minister(1991-1994), Deputy Prime Minister(1995) and Parliament Spokesman(1997-1999), 29 August 2012, Ankara

6 Çetin, interview (2012)

Despite the developing relations with Israel, during the seven years of talks Turkey always supported Palestinians' legitimate rights and their struggle over Jerusalem according to related international decisions, United Nations Resolutions. With the easing of relations between Israel and Arabs, Turkey did not hesitate to develop its relations with Israel at official level. Mutual visits became common. Israeli Shimon Peres attended the funeral of Turkish President Turgut Özal in April 1993 and met with Turkish Foreign Minister Hikmet Çetin. Çetin, as stated above visited Israel same year and spare time for visiting The Orient House in Jerusalem meeting with Faisal Huseini and Saeb Erekat. Çetin signed Principles of Mutual Understanding and Cooperation Memorandum with his Israeli counterpart.⁷ On January 25, 1994 Ezer Weizmann paid first presidential trip to Turkey from Israel. Tansu Çiller became the first Turkish Prime Minister visiting Israel in November same year. Turkey and Israel signed military cooperation agreements in the process, Israel accepted to modernize F-4, F-5 planes, M60 tanks for Turkey. Turkey opened its military bases to Israeli pilots education, and the two countries agreed on launching joint military exercises. Another subject of cooperation was intelligence sharing. Turkey, in return for intelligence on PKK, whose leader Abdullah Ocalan was in Damascus and Turkey was looking for eliminating him, Turkey provided Israel information about Hezbollah, Iran, Syria and Saddam Hussein's Iraq⁸. This close partnership in security in a way was a coalition against a common enemy, Syria. Syria's support to separatist PKK organization against Turkey, and to Hezbollah and other Palestinian groups like Hamas and Peoples Front for Liberation of Palestine and Islamic Jihad brought Turkey and Israel together against Damascus. While Turkey with the two and a half war doctrine⁹; against Syria, Greece and the PKK saw Israel as an important partner in the region she still tried not to provoke an Arab reaction to this close relationship and President Demirel underlined the fact that this was not a military pact and it was not against a third country.¹⁰

Opponents of the Oslo Peace Process, extremists from both sides tried to derail talks by violent actions. Baruch Goldstein's massacre of Palestinians in the Ibrahim Mosque(Tomb of Patriarchs) in Hebron on 25 February 1994, wave of suicide attacks by Hamas and Islamic Jihad terrorizing Israel, targeting civilians, assassination of Israeli Prime Minister Yitzak Rabin were the main examples of attacks in this kind.¹¹ When there was violence in the region Turkey took position of condemning the violence and always called both sides to return to the peace talks. Suffering from terrorist attacks and a separatist

7 Gencer Özcan, *Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm*, TESEV, İstanbul, 2005, s.49

8 Ibid. p. 52-62

9 Şükrü Elekdağ, "İki buçuk savaş stratejisi" *Milliyet*, 27 November 1994, s.19

10 Uğur Sönmez, Şam'a Ağır suçlama, *Milliyet* 23 September 1996

11 Alan Dowty, *Israel/Palestine*, Cambridge:Polity, 2007, p.145

Görüş

Akademik
Bakış

23

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

movement at domestic level, Turkey tried not to be seen as conflicting with itself. Accordingly, Turkey's support of the Palestinian aspirations was limited with their legitimate actions.

Following the killing of Prime Minister Rabin by a Jewish extremist in 1995, right wing Likud leader Benjamin Netanyahu who was campaigning against the peace talks, was elected as the head of the government. This political change slowed down the process. Palestinian issue came to the Turkish agenda when there was a big terrorist attack or any other kind of violence in Palestinian territories. Netanyahu's decision to open new settlements in Har Homa, or excavations under the Haram al Sharif(Temple Mount) attracted Turkish attention. Turkish media covered these incidents closely, criticised Israeli attitude against Palestinians. But despite problems from time to time Turkey cared about its relations with Israel and President Suleyman Demirel paid the first visit by a Turkish head of state to Israel in March 1996. Israeli President Ezer Weizman hosted Demirel at his residence in Jerusalem. Demirel expressed condolences for the murder of Rabin and denounced the suicide bomb attacks by extremist Palestinian groups during this visit.¹²But when it came to the issue of Jerusalem, there was a special sensitivity in Ankara. Alon Liel, the head of the Israeli mission in Turkey (1981-1983), stated that;

Even in times of strong secularism in Turkey, if there was violence or an issue relating to the holy places of Muslims, Ankara was very sensitive. They always came us with suggestions. But during the Oslo Process, we were directly talking with the Palestinian leadership. We did not need a mediator. We were talking to Arafat, to Abu Mazen. But in terms of economic support Turkey was important. You know there was an economic side of Oslo. The first Middle East and North Africa (MENA) economic conference took place in 1994 in Casablanca. For the first time we saw Saudis and Kuwaitis physically in the same room. They were not talking to us but the Turkish Prime Minister Tansu Çiller was there. Turks existence in the room was very important and helpful to us. Tansu Çiller also came to the funeral of Rabin. Turkey's ambassador in Washington Nüzhet Kandemir was visiting synagogues in the United States. This also changed the image of Turkey there. Because until that moment Turkey's image was "Midnight Express." Turkey was suffering from terrorist attacks. So they stayed away from these kind of incidents. The base of the relations were military and intelligence. Mossad and MIT(Turkish intelligence) were working in coordination. Our close relations were strategic not political.¹³

In 1990s Turkey's domestic politics was dominated by fragile coalition governments, and instable political environment. In the second half of the 1990s, Turkey's developing relations with Israel was part of Turkish domes-

12 "Turkish President visits Israel", 11 March 1996, UPI, (Accessed 25 March 2018) <https://www.upi.com/Archives/1996/03/11/Turkish-president-visits-Israel/6052403801629/>

13 Interview with Alon Liel, the head of the Israeli mission in Turkey (1981-1983); Foreign Policy Advisor to Ehud Barak (1997-1999), Director General of the Foreign Ministry (2000-2001), 14.09.2012, Istanbul

tic struggle between secular bureaucracy and Islamist politicians. Especially strong military leaders after pro-Islamic Welfare Party leader Necmettin Erbakan's rise to power as Prime Minister in June 1996, secular establishment tried to use relations with Israel as an anchor for protecting Turkey's secular system.¹⁴ Chieives of Staff of the two countries exchanged visits frequently and signed military cooperation agreements. In Turkey, seven political figures from different political leanings served as Turkish foreign ministers in 35 months from July 27, 1994 to June 20, 1997. This political fragility, problems in Northern Iraq and Kurdish issue dominated the agenda and Turkey did not focus on Palestinian problem. The question of Palestine was a side story in Turkey and the ongoing peace process did not force Turkey to engage the issue. But stil Turkey took part in Temporary International Presence in Hebron (TIPH) peace monitoring mission in 1997 together with Denmark, Italy, Norway, Sweeden and Switzerland.¹⁵

After three years of stall in peace negotiations during Netanyahu era, with the initiative of the President of The United States, Bill Clinton, Palestinians and Israelis started final talks at Camp David on July 11, 2000. During the 15 days of talks, Israelis and Palestinians could not agree on a peace plan. Palestinians were not happy with the offer of a state which would not have an army with heavy weapons, would not make alliances with other countries without Israeli approval and would not allow introduction of foreign forces in west of the Jordan River. They did not accept Israel to deploy troops in the Jordan Valley, Israeli control of Palestinian airspace and Israelis installation of early warning stations on the mountains overlooking the Jordan valley and other areas. The question of Palestinians' right to return was not agreed either. Israel declared that she would not accept any legal or civilian responsibility for their displacement. Israel would allow the return of around 100,000 refugees under "humanitarian" grounds in the form of family reunions and considered such a step as compliance with UN Resolution 194. The Palestinian State would limit the number of refugees it could absorb to a certain extent. The status of Jerusalem was the main subject of dispute, which led the failure of the Camp David Summit. Palestinians were offered to have sovereignty over suburbs in the north and the south of Jerusalem that would be annexed to the West Bank. The Jewish settlements close to Jerusalem would be annexed by Israel. There was no agreement over the sovereignty over the Haram al Sharif.¹⁶ During

14 Ali Balcı, "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere ilişkin bir karşılaştırma", *Ortadoğu etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Jan 2011, pp.117-136, p. 120

15 Turkish Foreign Ministry Official Website, <http://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa>

16 The Israeli Camp David II Proposals", mideastweb.org, <http://www.mideastweb.org/campdavid2.htm> (accessed 20.10.2013); For further information Clayton E. Swisher, *The Truth About the Camp David*, New York: Nation Books, 2004; Ahron Bregman, *Elusive Peace*, London: Penguin, 2005, p.120-121 Interview with PA Chairman Yaser Arafat, Ramallah, 9.12.2001

Gazi

Akademik
Bakış

25

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

the Camp David talks Turkey monitored negotiations carefully. Before the Palestinian territories slid into violence in September, Israeli and Palestinian leaders visited Ankara, briefed Turkish leaders and tried to get support for the continuation of the talks.

2000s: Palestinian Intifada and Turkey

After the Camp David talks ended without a deal, Palestinian leader Yaser Arafat received hero welcome for not handing over Jerusalem at home, while Israeli Prime Minister Ehud Barak became target of heavy criticisms from Israeli right wing parties, especially from Likud leader Ariel Sharon. Barak was accused of conceding Israeli rights over Jerusalem. Under these circumstances, Barak government fell and Israel plunged into early elections.¹⁷ Lost hopes and destroyed images as peace makers, Israeli and Palestinian leaderships turned to save their political future and tended to pursue more nationalist policies. Mutual accusations discredited both leaders in the eyes of rival public, and people lost trust in the other side and in the peace process.

Under these tense conditions the visit of Likud Party leader Ariel Sharon accompanied by Israeli police to Al Aqsa Mosque in Jerusalem on 28 September 2000, triggered the Palestinian uprising known as the Al Aqsa intifada. Palestinians resisted the visit and skirmishes took place. Next day, following the Friday pray, Palestinians launched big protests around the Mosque and four Palestinians were killed by the Israeli police. This riots spread all over the West Bank and Gaza. Protests became daily and deadly. Every day there were new funerals of Palestinians angering the people, fueling the uprising. This Palestinian uprising put an end the Oslo Peace process and forced Ankara to take a new position in terms of its relations with Israel and the Palestinians. Because Turkey's balanced policy towards Israel and Palestinians was based on the ongoing peace talks. As the violence dominated the region keeping that balance became harder for Turkey. Sensivity of Jerusalem for Muslims limited Turkey's options and Turkey had to side with Palestinians.

Alon Liel stated that *"When there was a problem related to Jerusalem, Turkey was furious, even it is Demirel or Ecevit or somebody else. When there was a massacre in Jenin in 2002, Ecevit called it a "genocide". When a friend like Turkey makes a statement like this it has a lot of impact. Turkey never ignored this kind of incidents. We had good relations with Turkey we were always in good terms. But because of Jerusalem things started to change. First warning was in October 2000, Faruk Loğoğlu was Turkey's undersecretary and I was Israeli Foreign Ministry undersecretary. He called me and invited to Ankara after two or three weeks of violence. Loğolu was waiting with his delegation and I was accompanied with Israeli ambassador in Ankara. He said "Look it cannot continue like this." I said "what do you mean?" He*

17 "Barak quits to force early poll", *BBC*, 10.12.2000, (accessed: 16.10.2011) http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1063495.stm

Görüş

Akademik
Bakış

26

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

*replied "This violence is terrible. We cannot continue good relations with Israel. Everybody has television and they cannot see killing of Palestinians all the time. We cannot stay friends as we are with this level of violence." So I think it is in Turkish instinct inside the DNA. When Muslims are being killed in somewhere Turkey is boiling, burning."*¹⁸

After the collapse of the Oslo Peace Process Israel implemented policy of unilateralism. The idea was "in the absence of a peace partner Israel had to go it alone" in providing security to its citizens.¹⁹ Israel's unilateralism had two components: One was determining secure borders for Israel by changing the facts on the ground by building the wall around the West Bank and Gaza. Second was pursuing low intensity conflict policy to keep the military balance at a certain level, weakening Hamas and other armed groups when they threatened Israeli border cities and towns with military operations.

Ariel Sharon, a hate figure for the most Palestinians due to his controversial decision in 1982. For Palestinians Sharon's visit to Holy Mosque meant that, Israel would not accept a negotiated settlement over Jerusalem and elsewhere, this was a unilateral step to determine the status of Jerusalem. As soon as Sharon became Prime Minister following the 2001 February elections, he started to "correct the mistakes" of the Oslo Peace Process by eliminating institutions established by the agreements. Palestinian security forces were targeted by Israeli Defence Forces (IDF), buildings of Palestinian Authority were demolished, its leader Yaser Arafat was discredited and later labelled as "terrorist." Israeli army started to set new security check-points, built physical barriers along the 1967 lines, sometimes breaching it in an attempt to determine the borders unilaterally. The Palestinian uprising and Israel's attempt to suppress it caused a bloody encounter in the West Bank and Gaza, and death of 3,315 Palestinians²⁰. In return Palestinian organizations like Hamas, Al Aqsa Martyrs Brigades and People's Liberation Front of Palestine launched suicide attacks in Israel, killing 745 civilians. This was the Al Aqsa intifada.

Just before the peace talks collapsed and Al Aqsa Intifada erupted, Turkey was able to force Syria to expel PKK leader Abdullah Öcalan who later was imprisoned in Turkey. De-escalation of PKK threat, the Adana Accord with Syria enabled Turkey to decrease tension with her neighbours. Turkish Foreign Minister İsmail Cem (1997-2002) tried to replace Turkey's security oriented Middle East policy with a more "regional focused" understanding, and

18 Alon Liel, 2012

19 Patrick Seale, "Fight terror with less force and more flexibility", *Daily Star*, September 10, 2004, (Accessed 25 October 2013) <http://www.dailystar.com.lb/Opinion/Commentary/2004/Sep-10/94324-fight-terror-with-less-force-and-more-flexibility.ashx#ixzz2kY0m1UQn>

20 The Al Aqsa Intifada", *Ynetnews*, (Accessed 25.10. 2013) <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3689276,00.html>

Gazi

Akademik
Bakış

27

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

approached countries like Syria and Iran for a more friendly relationship thus, shaking the pillars of Turkish-Israeli cooperation. In July 2002, much to US's annoyance, President Ahmet Necdet Sezer visited Iran where he received a warm welcome. Sezer became the first Turkish President to visit the Azeri regions of Iran.²¹When the Al Aqsa intifada started Turkey's need for not as vital as it did before. From Turkish point of view Israeli policy against Palestinians were too hard and Ankara believed that if Israel is constrained both sides could turn to the negotiations. Turkey heavily criticized Israeli attitude towards Jerusalem and defended Palestinians right to have a state with East Jerusalem as its capital. Turkey blamed right wing Likud leader Ariel Sharon for the escalation.

As the violence ruled territories there were international efforts to keep the peace process alive. Between 2000 and 2004 the Mitchell Commission, the Road Map, the Arab initiative can be counted among these international efforts. Turkey actively tried to take part in these efforts to save the process to protect her relations with Israel and Palestinians. Palestinian leadership saw Turkey as an actor who could force Israel to review its position. Arafat from time to time visited Ankara, met with Turkish leaders, informed them about the course of the events and looked for political support. On 14 of February, during a surprise visit to Ankara Arafat said "We want Turkey who has the trust of both Palestinians and Israelis should remain in the course and contribute to the process". While İsmail Cem stated that Turkey denounces any kind of violence. We are working to end the violence. Turkey's hope is that without retreating from the point reached in negotiations, contacts which will bring peace be started".²² Israel on the other hand hoped Turkey put pressure on Arafat to make him come to the terms with Israel. On 8 August 2001, Sharon visited Turkey, met with Prime Minister Ecevit and seeked his support.²³ However former Turkish President Süleyman Demirel (1993-2000) joined the international fact finding committee which was established by the Middle East Peace Summit at Sharm el-Sheikh on 17 October 2000.²⁴ The committee, published a report known as The Mitchell Report, on 30 April 2001. The report which evaluated the causes and consequences of the Palestinian intifada, recommended the halt of the violence and immediate rebuild of confidence and resume negotiations. The Mitchell Report urged The Palestinian Authority and the Government of Israel to work together to establish a meaningful "cooling

- 21 Gencer Ozcan, "Policy of Zero Problems with the Neighbours", *Yearbook Med.* 2012, p.60 (Accessed 25.10.2013) http://www.iemed.org/observatori-en/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2012/Ozcan_en.pdf-en
- 22 Arafat'ın sürpriz Ankara ziyareti, NTV, 14 February 2001, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/64003.asp>
- 23 Alon Liel-Can Yirik, *Turkish Israeli Relations 1949-2010*, GPOT, Istanbul:2010, p.164
- 24 "Report of The Sharm el-Sheikh Fact-Finding Committee", April 30, 2000, *The United Nations official website*, <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/6E61D52EAACB860285256D2800734E9A#sthash.WKWYC1Tf.M6Zpx8QV.dpuf>

Gör

Akademik
Bakış

28

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

off period” and implement additional confidence building measures saying that “The PA and GOI should resume their efforts to identify, condemn and discourage incitement in all its forms.” The report also called the PA to prevent terrorist operations and to punish perpetrators while asked Israel to freeze all settlement activity, including the “natural growth” of existing settlements.²⁵

Turkey’s efforts apart from paying or hosting visits to or from both Israelis and Palestinians, focused on bringing international organizations together in order to stop the violence. After the release of the Mitchell Report, Turkey’s Foreign Ministry Undersecretary Faruk Loğoğlu(2000-2001) visited Arafat and Sharon in June. He urged sides to implement the confidence building measures that the report proposed. On 13 February 2002, Turkey hosted an international summit between the Islamic Conference Organization and the European Union. 89 countries came together in Istanbul under the shadow of 9/11 attacks, the Afghan war and the American threats of invading Iraq. At the end of the OIC-EU Joint Forum, with the initiative of Turkish Foreign Minister Ismail Cem, nations called for a peaceful two state solution in the Middle East based on the UN Security Council Resolutions.²⁶

However, the violence continued and Israeli government increased pressure on Arafat. He was under house arrest after a series of terror attacks in Jerusalem since December 2001. Turkey was among the countries, which were calling for his immediate release. Nevertheless, after the 9/11 attacks in New York, Sharon was able to convince the US government that the problem in Palestinian territories was mainly terrorism. Washington was busy in building an international coalition to strike Afghanistan, and then focused on attacking Iraq’s Saddam Hussein. This international environment also provided a free hand to Israel under the title of “fighting against terrorism” and Prime Minister Sharon applied his unilateralism in Palestinian territories. The rhetoric used by Israeli officials against the Palestinian Authority was similar to American rhetoric against the Al Qaeda. The suicide attacks against Israeli civilians by Palestinian groups strengthened Israeli position. Israeli army’s “targeted killings”, demolishing of Palestinian houses, confiscation of Palestinian fields, building walls, construction of new settlements were not questioned by the international community as Palestinians expected.

In 2002, there was another international attempt in order to bring the sides back to the negotiating table by Saudi crown Prince Abdullah. In February, he floated idea of full normalization of relations with Israel in return for

25 Ibid

26 “AB-İKÖ Forumu, Ortadoğu’ya barış çağrısıyla sona erdi” *Radikal*, 13.02.2002, (Accessed 21.10.2013) http://www.radikal.com.tr/yorum/ab_iko_forumu_ortadoguya_baris_cagrisiyla_sona_erdi-624097

Gazi

Akademik
Bakış

29

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

withdrawal to 1967 borders.²⁷ This idea was accepted by the Arab League on 27 March 2002 in Beirut summit. In the Beirut Declaration the League requested Israel to reconsider its policies and called

1. Full Israeli withdrawal from all the territories occupied since 1967, including the Syrian Golan Heights, to the June 4, 1967 lines as well as the remaining occupied Lebanese territories in the south of Lebanon.
2. Achievement of a just solution to the Palestinian refugee problem to be agreed upon in accordance with U.N. General Assembly Resolution 194.
3. The acceptance of the establishment of a sovereign independent Palestinian state on the Palestinian territories occupied since June 4, 1967 in the West Bank and Gaza Strip, with East Jerusalem as its capital.²⁸

Had Israel accepted these conditions the Arab countries would “consider the Arab-Israeli conflict ended, and enter into a peace agreement with Israel, and provide security for all the states in the region.” They would also “establish normal relations with Israel in the context of this comprehensive peace.”²⁹ Because at the same day of the summit a suicide attack by Hamas, in Israeli city of Netanya was enough to deny the offer. During Passover celebrations in Park Hotel dozens of Jewish civilians were killed. Israeli government was quick to declare Arafat as the responsible person, although the Palestinian leader condemned the attack. Israeli Government spokesman David Baker said: “Arafat is to blame for the violence that emanates from the territories under his control.”³⁰ On 29 March, Israel launched Operation Defensive Shield, and surrounded Arafat’s headquarter known as Mukataa by tanks and armed vehicles, putting Palestinian leader’s life in danger.

This incident hardened Turkey’s stand against Israel and increased its efforts to stop the violence and put things on back track again. Turkey was among the countries, which were calling for Arafat’s immediate release. However, Sharon was able to convince the US government that Arafat was directing terrorist attacks. Turkish Prime Minister Bülent Ecevit warned Israel that the conflict between Israel and Palestinians were threatening a regional conflict and that Israel must withdraw from Palestinian territories. Turkey also called US to warn Israel seriously. Turkish Prime Minister talked to Arafat who was under siege

27 Thomas L. Friedman, “An Intriguing Signal From the Saudi Crown Prince”, *The New York Times*, 17.02.2002 (Accessed 17.10.2013) <http://www.nytimes.com/2002/02/17/opinion/an-intriguing-signal-from-the-saudi-crown-prince.html>

28 Beirut Declaration on Saudi Peace Initiative, 28.03.2002, *Official site of Israel Foreign Ministry*, (Accessed 21.10.2013) <http://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Peace/Guide/Pages/Beirut%20Declaration%20on%20Saudi%20Peace%20Initiative%20-%2028-.aspx>

29 Ibid.

30 “Deadly suicide bomb hits Israeli hotel”, *BBC*, 28.03.2002, (Accessed 21.10.2013) http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1897522.stm

without enough water, electricity and food.³¹ Turkish Foreign Ministry undersecretary Uğur Ziyal called American Ambassador Robert Pearson and said "If Arafat is eliminated it will have serious consequences. All the countries attitude will be affected, including that of Turkey." Turkish Foreign Minister İsmail Cem conveyed similar message to his Israeli counterpart Shimon Peres.³²

On 25 April, after four weeks of siege Turkish Foreign Minister Cem, together with his Greek counterpart Yorgo Papandreu, went to Arafat's besieged compound in Ramallah, visited him, then met with Ariel Sharon and tried to mediate between Israel and the Palestinian Authority.³³ Turkey wanted to host a Middle East Peace Conference, which was brought to agenda by American State Department officials.³⁴ Turkey never stopped talking to Israelis as former Israeli diplomat Alon Liel revealed: "Turkey continued visits. I talked to Ugur Ziyal. Ismail Cem visited Israel many times and Turkey wanted to mediate. Warnings were coming from Ankara to Israel to change our Palestinian policy. There was nothing bilateral. Turkish position changed because of the Palestinian issue. Things further changed after the elections in Turkey. On 6 November 2002 after the elections in Turkey, Recep Tayyip Erdoğan called Israel a 'terror state'."³⁵

Justice and Development (Akp) and New Approach

When the Justice and Development Party (AKP or Ak Party) took over in Turkey. The United States was preparing for an invasion to Iraq and did not want the Palestinian question to be a burden. As soon as the Israeli Operation Defensive Shield ended the U.S. President George W. Bush made a Palestinian policy speech. On 24 June 2002 for the first time an American president publicly supported the two state idea, while he was calling for a leadership change;

"My vision is two states, living side by side, in peace and security. There is simply no way to achieve that peace until all parties fight terror.

Yet at this critical moment, if all parties will break with the past and set out on a new path, we can overcome the darkness with the light of hope.

Peace requires a new and different Palestinian leadership, so that a Palestinian state can be born. I call on the Palestinian people to elect new leaders, leaders not compromised by terror."³⁶

31 "Ecevit'ten İsrail'e sert uyarı", *NTV*, 30.03.2002 (Accessed 21.10.2013) <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/143835.asp>

32 Fikret Bila, "Ankara'nın Arafat uyarısı", *Milliyet*, 1.04.2002, (Accessed 21.10.2013) <http://www.milliyet.com.tr/2002/04/01/yazar/bila.html>

33 "Cem-Papandreu'dan barış girişimi", *NTV*, 25.04.2002, (Accessed 21.10.2013), <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/148415.asp>

34 Utku Çakırözler, "Barış konferansının adresi İstanbul", *Milliyet*, 5.05.2002, p.15

35 Liel interview, (2012)

36 "President Bush Calls for New Palestinian Leadership", The Rose Garden Speech, *White Ho-*

Gazi

Akademik
Bakış

31

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Not only Turkey but also whole international community focused on stopping the violence between Israel and Palestinians. The Quartet (the United States, the European Union, Russia Federation, and the United Nations) came up with a Road Map, proposing the end of violence without any peace ideas. Described as a “performance-based and goal-driven roadmap”, the Roadmap was built on goals without going into details. It may be summarized as: End the violence; halt settlement activity; reform Palestinian institutions; accept Israel’s right to exist; establish a viable, sovereign Palestinian state; and reach a final settlement on all issues by 2005.³⁷

The Road Map of 2002, was “weak in terms of its content but strong in terms of political support behind it” as Shimon Peres told the author during an interview in Istanbul.³⁸ The road map which referred to earlier documents like the Mitchell Report, the Tenet Work Plan, the Saudi-Arab League Initiative, and the Bertini Report, was presented to the Israeli government and to the Palestinian Authority on 30 April 2003. Israel accepted the Road Map with 14 reservations, a move that was not accepted by the Palestinians. But acceptance was enough to get Turkey’s support.³⁹

The new government under Justice and Development (AKP or Ak Party) Party tried to implement a new foreign policy, which was conceptualized by Prime Minister’s advisor Ahmet Davutoglu in 2002. Five principles were determined to shape Turkey’s new foreign policy. “First, if there is not a balance between security and democracy in a country, it may not have a chance to establish an area of influence in its environs. Second, a ‘zero problem policy toward Turkey’s neighbors’. Third is to develop relations with the neighboring regions and beyond. The fourth principle is adherence to a multi-dimensional foreign policy. Turkey’s relations with other global actors aim to be complementary, not in competition. The fifth principle in this framework is rhythmic diplomacy.”⁴⁰ These principles would guide Turkish foreign policy in the next decade.

Israel’s unilateral moves in Palestine started to deteriorate Turkish-Israeli relationship. For the new Turkish government establishing better political and economic relations with Arab neighbours and Iran was a priority. Israel’s security walls, establishment of new check points and road blocks, new

use Archives (Accessed:25.10.2013) <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/20020624-3.html>

37 “Roadmap for Peace in the Middle East: Israeli/Palestinian Reciprocal Action, Quartet Support Bureau of Public Affairs” Washington, July 16, 2003 (Accessed 21.10.2013) <http://2001-2009.state.gov/r/pa/ei/rls/22520.htm>

38 Interview with Shimon Peres, 13.02.2004

39 “Quartet-Yol Haritasının İsrail Hükümeti Tarafından Kabul Edilmesi” Turkish Foreign Ministry statement No:92, 27.05.2003

40 Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Vol.10/No.1 2008, p. 79-82

settlements around Jerusalem were regarded as unilateral steps to change the facts on the ground. Gaza disengagement plan was welcome by Turkey but prior to it Israeli assassination of Hamas leaders Sheikh Ahmad Yassin on 22 March 2004, then his successor Abdulaziz Rantisi on 17 April 2004⁴¹ escalated tension between Ankara and Tel Aviv. Sharon even floated the idea of killing Arafat or sending him to exile.⁴² In the absence of a 'partner for peace', Ariel Sharon was literally given a free rein to unilaterally determine his own two-state solution project and impose it on the Palestinian 'non-partner'. Palestinian attempts to reduce or cease violence against Israel, such as the 2003 *hudna*, went unreciprocated by Israel.

While Israel was pursuing these unilateral policies in the Palestinian territories, Turkey was busy with diminishing the role of the military at the domestic level with the help of European Union membership process under Justice and Development Party. Turkish Foreign Ministry focused on resolving the Cyprus issue at that time with Annan Plan (2004) and security concerns were high because of the American invasion to Iraq. Turkey's main security problem, the Kurdish separatism was back. Sectarian violence in Iraq, emergence of a nuclear-armed Iran, a weak, fragmented Lebanon dominated by radical groups with close ties to Iran and Syria were other tough issues and new Turkish Foreign policy required engagement to these issues. Turkey's new approach was slowly pulling Turkey away from Israel.

Davutoğlu's 'Strategic Depth' concept emphasised the importance of Turkey's Ottoman past and its historical and cultural ties with the Balkans, the Middle East and Central Asia. These ties are accepted as important assets that enhance Turkey's ability to become a regional power. The doctrine also suggested that Turkey should counterbalance its ties with the West by establishing multiple alliances. This would enable Ankara to enhance its freedom of action and increase its leverage, both regionally and globally. Turkey could not remain indifferent to happenings in Jerusalem as a former ruler of the region. Turkey, while keeping the diplomatic channels open with Tel Aviv, was sending tough messages to Israel via media. High-level visits continued but Prime Minister Erdogan was very critical against Ariel Sharon's policies. After the killing of the Hamas leader Sheikh Yassin, Erdogan defined the attack as "murder", "terror" and found it unacceptable:

This incident harmed the Middle East Peace seriously. There is no Road Map anymore. First of all I don't find this assassination humane. You are liquidating a person with rockets, a man you freed because two thirds of his body

41 James Bennet, "Leader of Hamas killed by missile in Israeli Strike" *The New York Times*, 22.03.2004 (Accessed 21.10.2013) <http://www.nytimes.com/2004/03/22/world/leader-of-hamas-killed-by-missile-in-israeli-strike.html>

42 Chris McGreal, "Sharon hints that Arafat may be killed", *The Guardian*, 15.09.2004 (Accessed 24.10.2013) <http://www.theguardian.com/world/2004/sep/15/israel>

Gazi

Akademik
Bakış

33

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

is paralyzed. We have to determine which kind of terror act is this. If we want peace in the Middle East, Israel must change this mindset and this sort of actions. This incident overshadowed the peace efforts.⁴³

As Israeli left wing paper Haaretz put it, the assassination of Sheikh Yassin was a turning point for Erdogan. A visit by the Turkish Foreign Minister to Israel was postponed, and the visit of the Prime Minister that was planned in its wake was cancelled. Israel saw Erdogan's visit to Iran in June as a gesture confirming that the Turkish-Iranian relationship was targeting Israel.⁴⁴ The improvement of relations with Iran and Syria has been accompanied by a sharp deterioration of Turkey's relations with Israel. Turkey pursued a much more open pro-Palestinian policy than previous Turkish governments and has been sharply critical of many aspects of Israeli policy.⁴⁵ But Turkey still believed that it could contribute to the peace efforts.

The Gaza disengagement softened Turkey's position vis a vis Israel. After Sharon revealed his intentions to withdraw from Gaza at the end of 2004, Turkey welcomed the idea and softened its stance against Israel. Foreign Minister Abdullah Gul visited Israel in January 2005, and when asked about Erdogan's statements against Israel like "terrorist state" he said "those days are over. We should look forward."⁴⁶ Following the Sharon-Abbas summit on 8 February 2005 in Egypt, Ankara Forum for Economic Cooperation between Palestine, Israel and Turkey" was established to serve as a permanent tri-partite dialogue mechanism between business people from Turkey, Palestine and Israel. During the first meeting of the Ankara Forum on April 27-28, 2005 business leaders launched the idea of jointly revitalizing the Erez industrial estate in Gaza. Turkey's Union of Chambers and Commodity Exchanges (TOBB), an organization representing all 1.2 million Turkish firms proposed idea of using Turkey's economic experience and industrial know-how to make factories and business work again. The project aimed at producing 10 thousands jobs for Palestinians. Opening Gaza airport to flights and building of a new Gaza Sea port were also part of the plan.⁴⁷

In May 2005, Turkish-Israeli relations reached its highest level after a long-lasting row over Palestine, when Turkish Prime Minister Erdogan visited

43 Turan YILMAZ, "Erdoğan: İsrail'in de terör", *Hürriyet*, 25.03.2004 (Accessed 25.10.2013) <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=212444>

44 Hanoch Marmari, "The revenge of Sheikh Yassin", *Haaretz* 4.06. 2004, (Accessed 25.10.2013) <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/the-revenge-of-sheikh-yassin-1.124320>

45 Larrabee, (2010), 164

46 "İsrail Gül'e umut vermedi", *Milliyet*, 5.01.2005

47 Serkan Demirtaş, Erez'de Türk sanayi bölgesi, *Radikal*, 01.01.2006, (Accessed: 30.10.2013) http://www.radikal.com.tr/yorum/erezde_turk_sanayi_bolgesi-767700

Ankara Forum for Economic Cooperation between Palestine, Israel and Turkey Meeting Held, *TEPAV*, 27.04.2005, <http://www.tepav.org.tr/en/haberler/s/1900>

Israel. Erdogan shook hands with his Israeli counterpart Ariel Sharon. Erdogan-Sharon meeting produced a redline telephone deal between the two prime ministers. Two leaders also signed a research and development agreement. In this period, Turkey were still making military deals with Israel. Turkey ordered 10 unmanned aerial vehicles, worth 180 million USD to two Israeli companies.⁴⁸ Once again Turkey revealed its intentions to play a role for the peace between Israel and Palestinians during Erdogan's visit. Turkey also urged Israel to negotiate with Syrians. Erdogan said "They(Syrians) supported PKK for years. We lost 40 thousand people. But now we opened a new chapter." Turkey opened a channel of communication between Syria and Israel. Turkish ambassador in Israel Feridun Sinirlioğlu conveyed Syrian President Assad's intentions to negotiate to Alon Liel who brought the message to Sharon. This channel produced real negotiations a few years later.

Just for a short period, Turkey was able to pursue a balanced policy between Israel and Palestinians when things got quiet, when there is a room for negotiations. However, this balanced policy came to an end in 2006, after Hamas' election win.

Hamas Election Win and Change in Turkish Policy

On 25 of January 2006 following the death of PA Chairman Arafat, Palestinians went to the polls after ten years. Palestinians who lost their faith in the peace talks voted for the Islamist Hamas movement, which was against the negotiations from the beginning. The Islamic Resistance Movement Hamas which never recognized the State of Israel is listed as a terrorist organization by the US and Israel got the 44 % of the votes and gained majority in the Palestinian National Parliament. Hamas won 74 seats in 132-member parliament while secularist Fatah claimed 45 seats.⁴⁹

Israel, US and European Union decided to isolate Hamas, The Quartet demanded Hamas to recognize Israel, halt violence and adhere to the terms of previously signed agreements. Hamas refusal to these demands were met by embargo on Gaza. Acting Israeli Prime Minister Ehud Olmert who succeeded Ariel Sharon after he had a serious stroke on January 4th, labelled the Palestinian Authority as a "terrorist authority" and ruled out any contact with a Hamas-led government.⁵⁰ Israel applied sanctions like withholding tax payments to the Palestinian Authority, stepping up border crossing checks, restricting Hamas members' movements, banning transfer of equipment to Palestinian

48 Utku Çakırözer, "Bombalı kuşları İsrail'den alıyoruz", Milliyet, 03.05.2005, (Accessed 01.11.2013), <http://www.milliyet.com.tr/bombali-kuslari-israil-den-aliyoruz/siyaset/haberde-tayarsiv/03.05.2005/114369/default.htm>

49 Bora Bayraktar, *Hamas*, Karakutu Yayınları, İstanbul:2007, p.33

50 "Israel to impose Hamas sanctions", *BBC*, 19.02.2006, (Accessed 30.10.2013) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/4729000.stm>

Gazi

Akademik
Bakış

35

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

security forces. About 70% of Gaza's workforce became unemployed or without pay and about 80% of its residents were forced to live in poverty.

While Israel was trying to delegitimize the Palestinian Authority under Hamas in international arena, Turkey and Russia were the leading countries which wanted to break this isolation and invited Hamas leaders to their capitals, endorsing the democratic choice of the Palestinians. Turkey hosted Khaled Meshal in Ankara on 16 February 2006. The visit was a radical change in Turkish attitude and caused controversy. For long, Turkey was very cautious not to appear as supporting any kind of organizations which use violence, because of its own PKK problem. When the visit became public, Turkish Foreign Ministry denied that Hamas was invited by the ruling Justice and Development Party, and that the meeting was taking place upon Hamas' demand. Foreign Minister Abdullah Gul met with Meshal with his capacity as a party official. The visit was not an "official" visit according to Turkey.⁵¹ While Israel protested this visit, it opened doors of Arab street to Turkey's new government. In Western capitals Turkey's stand came under focus, the media started to publish articles on Turkey's changing policy. The popular question was "is Turkey leaving the Western Camp?" or "Is there an axis shift in Turkish Foreign Policy?"

Turkish foreign policy makers used Palestinian issue to make their new policy clear. According to Davutoğlu, "Turkey should guarantee its own security and stability by taking on a more active, constructive role to provide order, stability and security in its environs⁵²". Visit of Meshal to Ankara was an important example of this policy. Nevertheless, Turkey was still trying to keep Israeli-Palestinian balance, after the elections in March in Israel, Foreign Minister Tzipi Livni paid his first trip to Ankara. In June 7, Ahmet Necdet Sezer became the second Turkish President to speak at the Israeli Parliament.⁵³

Situation in Palestinian became graver in the summer of 2006. Kidnaping of Israeli soldier Gilad Shalit in the Gaza Strip provoked Israeli response. Israel launched Operation Summer Rains on 28 June 2006 and jets bombarded buildings of Palestinian Authority ministries, the Palestinian National Council and other targets. This Israeli operation was retaliated by Hezbollah in Lebanon which led the starting of July War between Israel and Lebanon, further escalating anti-Western, anti-American and anti-Israeli feeling in the region, including in Turkey. Israeli soldiers entered Erez Industrial Zone in Gaza, which was a Turkish investment to support Palestinian economy, with tanks and armed vehicles. This caused reaction in Turkey.⁵⁴

51 Bayraktar, (2007), p.194-199

52 Davutoğlu, (2008), p.79

53 <https://main.knesset.gov.il/en/activity/pages/plenumVisitors.aspx>

54 <http://www.gazetevatan.com/erdogan-in-gozbebegi-yagmalandi-81407-dunya/>

Escalation in Lebanon and Palestinian territories, together with the grave situation in Iraq forced the Bush administration to launch a new peace effort to promote calm in the Middle East, including halting the violence and revival of Israeli-Palestinian peace talks. The internal strife, and Fatah's ouster from Gaza delayed the American initiative. 26 November 2007 was fixed for an "international meeting" in Annapolis for the Israeli-Palestinian question. American Secretary of State Condoleezza Rice, tried to close the gap between the Israeli and Palestinian positions. But the the gap between Israel and the Palestinians was wide.⁵⁵ Ahead of the summit Turkey wanted to play a constructive role between Israel and Palestinians. Israeli President Shimon Peres and Palestinian Authority Leader Mahmoud Abbas were invited to Turkey for a meeting to establish a Turkish-sponsored industrial park in the West Bank. Peres and Abbas addressed Turkish parliament and advocated a peaceful resolution to the Arab-Israeli conflict. The address by Peres was the first by an Israeli president before the legislature of a Muslim country.⁵⁶ In 2007, Turkey was still in position of a bridge between Israel and the Muslim world, despite all the bilateral problems with Tel Aviv due to Ankara's improving relations with Iran, Syria and Hamas.

Four months after Annapolis Israeli Defence Forces launched Operation Hot Winter, in response to missile attacks from Gaza in March, 2008. 112 Palestinians were killed according to local medical sources.⁵⁷ After the ceasefire sponsored by Egypt on June 18, Israel proposed a peace plan in August. In the end the Palestinians rejected Olmert's plan saying the state envisioned in it would have lacked both territorial continuity and Jerusalem as its capital.

Turkey's Palestinian Policy After Gaza War of 2008

The rejection of Olmert Plan and the collapse of the ceasefire led to the Gaza War on 27 December 2008. Israel once again wanted to crack down the "radical elements" and launched Operation Cast Lead. The aim was "to stop Hamas rocket attacks on southern Israel and cut arms smuggling into Gaza." Israel Defence Forces bombarded Hamas bases, police stations and buildings, headquarters and offices. But many homes, schools, hospitals and mosques were also destroyed. According to Palestinian Center for Human Rights (PCHR), 1,284 Gazans were killed and 4,336 wounded, the majority was civilians.⁵⁸

55 "Cinderella at Annapolis", *The Economist*, 22.11.2007, (Accessed 30.10.2013) <http://www.economist.com/node/10177066>

56 "Abbas and Peres call for peace", *Al Jazeera*, 14.11.2007, (Accessed:30.10.2013) <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2007/11/200852512207473242.html>

57 "Israeli Gaza operation 'not over'", *BBC*, 03.03.2008, (Accessed:30.10.2013) http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7274929.stm

58 "Rights Group Puts Gaza Death Toll At 1,284", *CBS*, (Accessed 30.10.2013) http://www.cbsnews.com/stories/2009/01/22/world/main4746224.shtml?source=RSSattr=World_4746224

Gazi

Akademik
Bakış

37

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Death of civilians caused outrage in the world, especially in Arab and Moslem contries. Turkey was one of the leading fierce critics of Israel. While Israel claimed that large majority of those killed were terrorists⁵⁹ Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdogan systematically used very harsh rhetoric against his Israeli counterpart and accused Israel of killing civilians. Gaza War became a turning point in recent Turkish-Israeli relations.

After the war Turkey changed its policy of balancing Israel and the Palestinians, increased its efforts to legitimize Hamas as a political force and integrate it into international politics; to delegitimize and expose Israel's excessive use of force against Palestinian civilians and criticise one sided security arrangements determining the status of Jerusalem, borders and denial of right to return; and increase efforts to end the Gaza blockade. Turkey also started working to bring two Palestinian political groups, Fatah and Hamas together, in order to form a united front against Israel.

The reason of this sharp move was Erdoğan's anger with Israeli Prime Minister Ehud Olmert. The Gaza attack came as a surprise for Ankara and Prime Minister Erdogan felt his Israeli counterpart Ehud Olmert betrayed him. Because a week before Gaza operation Turkey was mediating between Israel, Syria, and Olmert held indirect phone call with Syrian President Bashar Assad through Erdogan. The conversation lasted more than four hours. But a few days later, while Turkey was waiting Olmert's approval for the joint statement, Israel launched Operation Cast Lead in Gaza without informing Turkey. When Erdogan heard of the attack, he said that Olmert had stabbed him in the back and that Israel must pay for it, one of his aides said.⁶⁰

The tension turned into a drama when Turkish Prime Minister Erdogan burst of Israeli president's words in a panel in Davos Economic Forum in 2009. "One minute crisis" as popularly known in Turkey, was the first big event, notifying what was coming. Before walking off the stage Erdogan told Peres, "When it comes to killing, you know well how to kill" and accused Israel of killing innocent civilians. This was the worst encounter between a Turkish leader and ad Israeli president in public in history. Still, Peres called Erdogan five minutes later to apologize for any misunderstanding, saying that his words had not been directed at the prime minister personally. In a news conference immediately after the panel discussion, Erdogan said he was particularly upset with Mr. Ignatius, who he said had failed to direct a balanced and impartial panel.⁶¹

59 Yaakov Lappin, "IDF releases Cast Lead casualty numbers", *Jerusalem Post*, 26.03.2009, (Accessed 30.10.2013) <http://www.jpost.com/Israel/IDF-releases-Cast-Lead-casualty-numbers>

60 Zvi Bar'el, "Week before Gaza op, Israel and Syria were ready for direct talks", *Haaretz*, 13.02.2009, (Accessed 05.11.2013) <http://www.haaretz.com/print-edition/news/week-before-gaza-op-israel-and-syria-were-ready-for-direct-talks-1.270062>

61 Katrin Bennhold, "Leaders of Turkey and Israel Clash at Davos Panel", *The New York Times*, 30.01.2009, (Accessed 05.11.2013), http://www.nytimes.com/2009/01/30/world/europe/30clash.html?_r=0

Despite the efforts of collecting the broken pieces, the Davos quarrel between the two leaders was transcending a mental barrier between the two countries. The incident also showed not only Erdogan's attitude towards Israel but also the public support behind him about the Palestinian issue. 'One minute' soon became one of the most watched items on youtube, and boosted Turkey's image in the Arab world. For the first time an Israeli leader was accused by his friends in public of killing Palestinians.

After Davos incident, Erdogan stepped up its criticisms against the Jewish state in public, which triggered a nationalist reaction in Israel. In January 2010, when hosting Lebanese Prime Minister Saad Hariri, Erdoğan said "We can never remain silent in the face of Israel's attitude. ... It has disproportionate power and it is using that at will, while refusing to abide by U.N. resolutions." Israel responded by insisting it had "the full right" to protect itself against Islamic Hamas militants in Gaza, which had bombarded Israel with thousands of rockets for years before the offensive, and against Lebanese Hezbollah guerrillas who struck Israel with 4,000 rockets during their 2006 war. "The Turks should be the last to preach morality," Israel's Foreign Ministry said in a statement. Turkish media also increased the level of coverage about Israeli cruelty in Palestinian territories.

Turkish television dramas depicted Israeli security forces as kidnapping children and shooting old men. Israeli Deputy Foreign Minister Danny Ayalon summoned the Turkish ambassador Oğuz Çelikkol to protest the Turkish television. He invited journalists and cameras, without informing the ambassador. Ayalon refused to shake Mr. Çelikkol's hand and made him sit on a lower seat at the meeting. He also noted there was no Turkish flag on display and that Israeli officials were not smiling.⁶² This incident deepened the crisis between the two nations, although later Ayalon apologized for this behaviour.

Ending the Gaza blockade became a popular issue in Turkey's foreign policy in 2010. Turkey supported humanitarian groups' efforts to breach the blockade and deliver aid to Gaza.

In January 2010, a Palestinian aid convoy called Viva Palestina, tried to go the Gaza Strip via Egypt where Egyptian officials stopped them in the northern Sinai city of El Arish. The group, including Americans, British and Jordanians scuffled with Egyptian security.⁶³ During the incident Hamas and Turkish flags were visible and symbolic. Chairman of Turkish Parliament's Foreign Relations Committee Murat Mercan, parliamentarians Mehmet Hıdır Nil,

62 "Israel snubs Turkish ambassador in public", *NBC*, 12.01.2010, (Accessed 06.11.2013) <http://www.nbcnews.com/id/34825873/#.UpW2PNIW2So>

63 Ethan Bronner, "Gunfire at Gaza Protest Near Egypt", *The New York Times*, 06.01.2010, (Accessed 06.11.2013) http://www.nytimes.com/2010/01/07/world/middleeast/07gaza.html?_r=0

Seracettin Karayağız, Cemal Yılmazdemir and Hüsnu Tuna were also in the convoy and they met with Hamas leader in Gaza Ismail Haniyye.

On 31 May 2010, there was another attempt to break the Gaza embargo. Gaza Freedom flotilla, which was composed of 8 naval vehicles, included 663 activists from 37 nations, carrying 10,000 tonnes of aid tried to reach Gaza port. The mission was organized by Free Gaza Movement and Turkish Foundation for Human Rights and Freedoms and Humanitarian Relief (IHH). After the flagship of the flotilla Mavi Marmara, refused Israeli military's request to dock at the Israeli port of Ashdod, and continued toward their destination Gaza, Israeli commandos attacked the ship. Nine Turkish activists were killed on spot five by wounds to the head at a close range.⁶⁴ This was the worst crisis between Turkey and Israel in history, for the first time Turkish citizens were killed by Israeli army, and Turkey recalled its ambassador and canceled planned military exercises with Israel as the countries' already tense relations deteriorated even further.

To protest the Israeli attack Turkish Foreign Minister Ahmet Davutoglu made a very tough speech at the United Nations Security Council, blamed Israel for "banditry, murder and piracy" at international waters. Turkey demanded an international inquiry, apology, compensation for the victims of the attack and an end to the Gaza blockade.⁶⁵ Turkey opened Gaza embargo's and Israel's policies' legitimacy in question. Prime Minister Erdogan said "This attack that took place in international waters is not within international law, it is a cause for war, but we decided to act in line with Turkey's grandeur and showed patience" to Al Jazeera television.⁶⁶ Erdogan also revealed his intention to visit the Gaza Strip.⁶⁷ Turkish foreign minister's and the prime minister's statements revealed the line of new Turkish Foreign Policy. It was full and unconditional support to Palestinians and political and diplomatic war against Israel.

In September after the United Nations Palmer Committee concluded that while Israel's naval blockade of Gaza was legal and appropriate, the way Israeli forces boarded the vessels was excessive and unreasonable. The Palmer Report said the loss of life was unacceptable and that the Israeli military's later treatment of passengers was abusive. After Israel refused to apologize, Turkey

- 64 Robert Booth, "Gaza flotilla activists were shot in head at close range", *The Guardian*, 04.06.2010, (Accessed 06.11.2013) <http://www.theguardian.com/world/2010/jun/04/gaza-flotilla-activists-autopsy-results>
- 65 "Full text of Turkish FM Davutoğlu's speech in UN Security Council", UN Security Council 6325th Meeting, 31.5.2010, (Accessed 06.11.2013) <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/IP%20SPV%206325.pdf>
- 66 Erdogan says flotilla raid was 'cause for war' *Ynetnews* 09.12.2011, (Accessed 06.11.2013) <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4121204,00.html>
- 67 "Erdogan: Er ya da geç Gazze'ye gideceğim", *NTV*, 12.09.2011, (Accessed 06.11.2013) <http://www.ntvmsnbc.com/id/25249254/>

Gaz

reduced its diplomatic representation in Israel to the level of second secretary and ordered Israel's ambassador, Gabby Levy, to leave Turkey. This deepened the already crisis between the two countries. In declaring Turkey's decisions, Davutoglu said "all military agreements have been suspended" and that relations could return to normal only if Israel apologized for the killings of nine people on board the ship and lifted its embargo on Gaza.⁶⁸

Israel's military operation in Gaza in November 2012, once again increased the tension between Turkey and Israel. Turkish leaders heavily criticised Tel Aviv and The Turkish Foreign Ministry called on the international community and the United Nations to take the necessary steps to stop Israeli military operation which is described as another example of Israel's hostile policies. Turkish Foreign Minister Davutoglu described the attack as another example of Israel's "crimes against humanity." His sentimental visit to Gaza and his standing in tears with the families of the victims of the war, internationally publicized Turkey's efforts to expose Israel as "a brutal regime killing innocent civilians." Davutoglu said in Gaza "We are not going to let Israel turn Gaza into an open air prison. We are with Gazans. We salute the souls of martyrs of Mavi Marmara." Prime Minister Erdogan continued his accusations and labeled Israel a "terrorist state that massacres innocent children."⁶⁹

Turkey's struggle with Israel in diplomatic level was instrumental in Palestinian bid for statehood at the United Nations. On November 29, when the United Nations General Assembly accepted Resolution 67/19 granting the Palestinian Authority, observer state status, Turkey was represented by its foreign minister Davutoglu unlike many Arab states as an expression of the highest level of support.

Palestinians welcomed Turkey's strong support and President Abbas paid a visit to Turkey just after the voting. Following the Gaza operation and the UN vote, Erdoğan further antagonized Israel. During a speech at a United Nations event on Islamophobia in March, he said Zionism was a crime against humanity: "Just like Zionism, anti-Semitism and fascism, it becomes unavoidable that Islamophobia must be regarded as a crime against humanity."⁷⁰

The escalation came to a halt with the touch of the American diplomacy. US Secretary of State John Kerry tried to build a momentum for the Israeli-

68 Şebnem Arsu and Alan Cowell, "Turkey Expels Israeli Envoy in Dispute Over Raid", *The New York Times*, 02.09.2011 (Accessed 06.11.2013), http://www.nytimes.com/2011/09/03/world/middleeast/03turkey.html?_r=1&ref=middleeast

69 "Erdoğan: İsrail bir terör devletidir", *NTV*, 19.11.2012, (Accessed 06.11.2013) <http://www.ntvmsnbc.com/id/25398951/>

70 "Turkish PM Erdogan: Islamophobia, anti-semitism same", *Hürriyet Daily*, 28.02.2013, (Accessed 08.11.2013), <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-erdogan-islamophobia-anti-semitism-same.aspx?pageID=238&nID=42019&NewsCatID=338>

Palestinian peace and the new Obama administration thought that Turkey's attitude was spoiling their efforts. On 22 March 2013, during his visit to Israel President Obama mediated between Erdogan and his Israeli counterpart, and convinced Netanyahu to apologize for the Gaza Flotilla incident. An official statement by the Israeli government said that Netanyahu expressed regret over deterioration in bilateral relations and described the incident as unintentional, regretful and according to an investigation involving "operational errors".⁷¹ The apology started dialogue between Turkey and Israel but did not change Turkey's pro-Palestinian policy.

Conclusion

Palestinian issue is not only historic, religious or sentimental issue for Turkey. It is instrumental in managing Turkey's relationship with the Arab world, with Israel and the West, and a domestic issue due to its sensitivity. As the controversy after Trump Declaration of December 6, 2017, moving US Embassy in Tel Aviv to Jerusalem showed Turkish government reacts, and will react in the future to any kind of arrangements about Palestinian territories and will not remain indifferent to changes in Palestinian problem.

Turkish governments are strengthening their legitimacy in the eyes of Arab-Muslim populations by supporting the Palestinian cause, by defending holy places in Jerusalem and rights of Palestinians, by challenging Western Powers in the region. Palestinian question is also helping the governments to mobilize people in domestic politics and provide a source for support, especially from the right constituents. Supporting the Palestinian cause and degrading relations with Israel is also regarded as proof of "independent foreign policy" and deviation from the "old-fashioned secular establishment" and liberating itself from the tutelage of the military.

Apart from yield in domestic politics, supporting the Palestinian cause plays important role in Turkish Foreign Policy. Moving away from its alliance with Israel, Turkey sends positive message to Arab countries that they are more valuable for Ankara. With this, Turkey hopes to improve its image, its trade and tourism with the Arab world. Turkey also uses its deviation as a leverage to the United States, tries to play a role in Arab affairs. Assuming the role of guarding Palestinian rights, especially that of Hamas', Turkey also portrays itself as a pro-democracy power in the region. This message is also being used for domestic expenditure.

It can be said that Turkey will continue to use its support to the Palestinian cause. Israeli military operations in Gaza will further escalate the

71 Joel Greenberg and Scott Wilson, "Obama ends Israel visit by brokering end to dispute with Turkey", The Washington Post, 22.03.2013, (Accessed 08.11.2013) http://www.washingtonpost.com/world/middle_east/obama-ends-israel-visit-by-honoring-historic-figures/2013/03/22/7a489fc4-92e9-11e2-ba5b-550c7abf6384_story.html

tension and open a field for Turkey to manouver in diplomacy. Despite the fact that Turkey is, and probably will remain as a part of Western security institutions like NATO, Turkey is looking for other options to make Turkish foreign policy more independent. Turkey's close relations with Russia, verbal bid to a membership in Shangai Cooperation Organization are examples of Turkey's search for alternatives. In this search the Middle East and the Arab world play an important role and provides alternatives in the eyes of the Justice and Development government. Therefore supporting the Palestinian cause and confronting Israel's policies will continue to be instrumental.

References

Books

- BAYRAKTAR Bora, *Hamas*, Karakutu Yayınları, İstanbul:2007
- REGMAN Ahron, *Elusive Peace*, London: Penguin, 2005
- DOWTY Alan, *Israel/Palestine*, Cambridge:Polity, 2007
- ÖZCAN Gencer, *Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm*, TESEV, İstanbul, 2005
- SWISHER Clayton E., *The Truth About the Camp David*, New York: Nation Books, 2004;
- YİRİK Can and Liel Alon, *Turkish Israeli Relations 1949-2010*, GPOT, İstanbul:2010

Articles

- Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, Vol.10/No.1 2008, p. 79-82
- Ali Balcı, "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere ilişkin bir karşılaştırma", *Ortadoğu etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Jan 2011, pp.117-136, p. 120
- Gencer Ozcan, "Policy of Zero Problems with the Neighbours", *Yearbook Med.2012*
- Mahmut Bali Aykan, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No. 1, (Feb., 1993)
- Şule Kut, Filistin Sorunu ve Türkiye, Haluk Ülman, in *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye* (5-35), TÜSES: İstanbul, 1991

Interviews

- Alon Liel, the head of the Israeli mission in Turkey (1981-1983); Foreign Policy Advisor to Ehud Barak (1997-1999), Director General of the Foreign Ministry (2000-2001), 14.09.2012, İstanbul
- Hikmet Çetin, Former Turkish Foreign Minister(1991-1994), Deputy Prime Minister(1995) and Parliament Spokesman(1997-1999), 29 August 2012, Ankara

Görüş

Akademik
Bakış

43

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Shimon Peres, 13.02.2004, İstanbul

Yaser Arafat, PA Chairman Yaser Arafat, Ramallah, 9.12.2001

Web Sites

Israel Foreign Ministry, www.mfa.gov.il

Turkish Foreign Ministry Official Website, <http://www.mfa.gov.tr>

The United Nations official website, <http://unispal.un.org/>

The US Department of State <http://www.state.gov>

UN Security Council Official Website

White House Archives (Accessed:25.10.2013) <http://whitehouse.archives.gov>

mideastweb.org

TEPAV

Periodicals

International Journal of Middle East Studies

Journals and news sources

Al Jazeera

BBC

CBS News

Daily Star

Hürriyet

Hürriyet Daily News

Jerusalem Post

Haaretz

Milliyet

NBC

NTV

Ntvmsnbc

Radikal

The Guardian

The New York Times

The Washington Post

Vatan Gazetesi

Ynetnews

The Role of Para-Governmental and Paramilitary Organizations in the International Political Economy of Iran

İran'ın Uluslararası İktisadi Politikasında Dini Vakıflar ve Paramiliter Kurumların Rolü

Engin SUNE*

Abstract

This article analyses internationalization of Iranian economy through a specific focus on the Iranian religious para-governmental and revolutionary paramilitary organizations. Contrary to the arguments that Iranian economy is under strict isolation due to the international sanctions, this study puts forth that Iranian economy has been integrated into the global economy under the control of these organizations that are located in between the public and private spheres. The study reveals that the mutual interdependency between these organizations and the political institutions in Iran prevent any structural transformation under a neoliberal agenda as it targets to create non-discriminatory policies towards different fractions of capitalists. Therefore, this article lays an emphasis on the role of para-governmental and paramilitary organizations in understanding the international economic policies of the Islamic Republic.

Key Words: Internationalization, Iran, Foundations, Bonyads, IRGC

Öz

Bu çalışma İran'daki dini ve devrimci vakıfların ve Devrim Muhafızları'nın oluşturduğu paramiliter örgütlerin ekonomi ve siyasi alan üzerindeki etkilerine odaklanarak İran ekonomisinin uluslararasılaşması sürecini incelemektedir. Özellikle uluslararası yaptırımlara odaklanarak İran'ın izole bir ekonomik sistem içerisinde iktisadi faaliyet yürüttüğü iddiasının aksine, bu çalışma İran'ın kamusal ve özel alan arasına sıkışmış olan bu kurumlar güdümünde uluslararası ekonomik sisteme eklendiğini öne sürmektedir. İran devlet yapısının bu kurumlar ile kurmuş olduğu karşılıklı bağımlılık ilişkisinin, devletin neoliberal bir gündem ekseninde yapısal dönüşümler gerçekleştirerek sermayenin farklı fraksiyonlarına eşit mesafede durmasının önünü tıkadığı ortaya konulmaktadır. Bu sebeple bu çalışma İran'ın uluslararası iktisadi politikasının anlaşılmasında bu vakıfların ve paramiliter örgütlerin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararasılaşma, İran, Vakıf, Bonyad, Devrim Muhafızları Ordusu

Introduction

In the last days of the year 2017, in the northern city of Mashhad, one of the largest displays of discontent in the history of the Islamic Republic of Iran has broken out. The protests instantly spread to the other segments of the

Makale Geliş Tarihi: 01.12.2018. Makale Kabul Tarihi:21.04.2019

* Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, borabayraktar@yahoo.com ORCID ID: 0000-0003-4195-1665

görsel

Akademik

Bakış

45

Cilt 12

Sayı 24

Yaz 2019

society and turned into widespread demonstrations against stunted economy, low wages, chronic unemployment, rising fuel and food prices and corruption. Even though the roots of these protests are embedded in the political and economic structures of Iran, the Rouhani administration had been able to postpone the mass anger against the economic predicament by attributing the situation to the international isolation that Iran has been subjected since its establishment. With the support of 2009 protests, he was able to present the nuclear policy maintained by Ahmadinejad administration and hostile relations with the West as the main source of malfunctions in the Iranian economy. This discourse was based on a simple equation. The radical policies pursued by Ahmadinejad and the following nuclear crisis has prevented Iran's access to international capital and this created adverse impacts on the Iranian economy, such as unemployment. Therefore, the solution was to sit at negotiations table with the U.S. and to end Iran's everlasting isolation from the global economy. As a result of this strategy, Rouhani was elected to the presidency in 2013 and signed the Joint Comprehensive Plan of Action with P5+1 and the EU on July 14, 2015 to end the international sanctions. However, in the last two years since the agreement was signed, there has been no serious development in the chronic economic problems of Iran and this has transformed the dissatisfaction of the poor areas into a mass political movement. In this sense, the end of sanctions has not integrated Iran into the global economy in the way that it was expected, or this form of integration has not solved the problems of Iranian economy. Therefore, it is misleading to view the international sanctions as the only parameter behind the economic predicaments of the Islamic Republic.

This article, on the other hand, concentrates on the role of para-governmental organizations in the informal power structures of the Islamic Republic. By several scholars,¹ these informal sets of relations are used to define not only the personal networks between the political elite and economic agents but also the impersonal institutional relations formed by the para-governmental organizations. These institutions set the basis of the 'quasi-formal' economy of Iran through their unaccountable and non-transparent institutional structures. Analyzing the growing roles of these institutions and revealing their instrumental economic and political functions aim to demonstrate that the Islamic Republic has been integrated into the global economy under the domination of these organizations. Their dominance in political and economic sphere, together with their economic and ideological

1 See. Wilfried Buchta, *Who Rules Iran- The Structure of Power in the Islamic Republic*, Washington, Washington Institute of Near East Policy, 2000, p.7; Mehran Kamrava and Houchang Hassan-Yari, "Suspended Equilibrium in Iran's Political System", *The Muslim World*, Vol. 94, October 2004, p. 495; Narges Erami and Arang Keshavarzian, "When ties don't bind: smuggling effects, bazaars and regulatory regimes in postrevolutionary Iran", *Economy and Strategy*, 44:1, 2015, p.110

functions for the Islamic regime, have created a structural trap for Iran,² which prevents the adjustment of Iranian economy according to the dynamics of global capitalism.

The Establishment and Institutional Structure of the Islamic Para-governmental Organizations: Bonyads

The para-governmental charity organizations, *Bonyads*, in Iran are products of the confiscation of enterprises that were originally owned by the Shah, his ruling elite and the other Iranian capitalists who had fled the country after the revolution, leaving behind hundreds of companies in the different sectors of the economy.³ Their creation was one of the first initiatives of the new revolutionary regime; with a decree of Imam Khomeini as early as February 1979, one of the largest bonyads of Iran, *Bonyad-e Mostazafan va Janbazan*, Oppressed and Disabled Veterans Foundation was founded. As it is stated in the website of the foundation,⁴ its capital is composed of the assets and movable and real properties donated to the Foundation or expropriated, or to be expropriated, by the Foundation in accordance with the supreme jurisprudent's decree, or those obtained, or to be obtained, through the economic activities of the Foundation. As a result of these early initiatives of expropriation, the Bonyad has taken the control of 203 manufacturing and industrial factories, 472 large firms, 101 construction firms, and 238 trade and service companies in 1982.⁵ As it is mentioned by Saeidi,⁶ these religious charities reconstructed into giant private monopolies with no governmental discretion over their operations, while they could contribute to the ideological and cultural needs of an Islamic state. Apart from the *Bonyad-e Mostazafan* (Oppressed), *Bonyad-e Shahid* (Martyrs), *Bonyad-e Masken* (Housing), *Bonyad-e 15th Khordad*, *Bonyad-e Astan-e Quds* (Imam Reza Shrine) and Imam Khomeini Relief Committee are among these well-known institutions which control a big share of the country's economy.⁷

The control of these confiscated properties was passed to the religious leaders in the forms of the newly established bonyads. Moreover, they were used as mechanisms to reward the loyal bazaaris as those who mobilized their resources for the revolution were given the manager status in these

- 2 Hassan Hakimian, "Institutional Change, Policy Challenges and Macro-Economic Performance, 1979-2004", *Commission on Growth and Development Working Paper*, No.26, 2008
- 3 Akbar Karbassian, "Islamic Revolution and the Management of the Iranian Economy", *Social Research*, 67, 2, Summer 2000, p.621
- 4 See. Islamic Revolution Mostazafan Foundation Website, URL: <http://www.irmf.ir/En/default.aspx>, accessed 14.03.2018
- 5 Arang Keshavarzian, *Bazaar and State in Iran: The Politics of the Tehran Marketplace*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p.167
- 6 Ali A. Saeidi, "The Accountability of Para-Governmental Organizations (bonyads): The Case of Iranian Foundations", *Iranian Studies*, Vol. 37, No.3, 2004, p.480
- 7 Hooshang Amirahmadi, *Revolution and the Economic Transition: The Iranian Experience*, State University of New York Press, 1990, p. 145

gazi

Akademik
Bakış

47

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

institutions. For example, Habiballah Asgarawladi-Musalman, one of the founding members and of the public face of the Society of Islamic Coalition (SIC, *Jamiyyat-i Mutalifih-i Islami*), which was one of the main organization established by the bazaaris to support the revolutionary religious elements, was given the office of the representative of the supreme leader at the Imam Relief Fund Committee and has served as the member of the Central Council of the Bonyad-e 15th Khordad.⁸ Similarly Alinaqi Khamooshi, another SIC member from a bazaar family, served as the director of the Bonyad-e Mostazafan. Some of the volunteer organizations centered around the bazaars during the revolutionary turmoil were also transformed into the bonyads, as in the case of Imam Khomeini Relief Committee.

The most important institutional characteristics of the bonyads is their location in between the public and private spheres. As it is mentioned by Keshavarzian,⁹ bonyads are public in the sense that they do not pay taxes, are entitled to state-subsidized loans and foreign currency, tax and duty exemptions, receive contributions from the Supreme Leader and are tasked with the state's mission of redistribution. Within this setting, these institutions enjoy ideal positions for direct access to rents via the privileges mentioned above. Bonyads are also private in the sense that they are neither accountable nor monitored by the government. Even though the foundations are said to receive 58 % of the state budget, the popularly elected executive and legislature bodies do not have any authority over their performances.¹⁰ In this context, there is no control by the government over the foundations' economic activities and expenses; they have no public accounts, no correctly defined legal status, apart from their responsibilities to the Faqih.¹¹ As it is indicated in the article 4 of the Bonyad-e Mostazafan,

“The Foundation is an institution rooted in the Islamic Revolution, non-profit, a legal entity with financial, administrative and employment independence, administered under the high supervision of his highness the Supreme Leader, in accordance with the regulations enclosed in these articles of association, and the internal bylaws.”¹²

Moreover, the control of the Supreme leader over these institutions is sustained as the Faqih directly appoints the heads of the bonyads. As it is stated

8 Arang Keshavarzian, 'Regime Loyalty and Bazari Representation under the Islamic Republic of Iran: Dilemmas of the Society of Islamic Coalition', *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 41, No.2, May, 2009, p.232

9 Keshavarzian, *Bazaar and State in Iran*, p.102

10 Ibid. p.167

11 Eva Patricia Raket, *Power, Islam and Political Elite in Iran: A Study on the Iranian Political Elite from Khomeini to Ahmadinejad*, Leiden, Brill, 2009, p.39

12 See. Islamic Revolution Mostazafan Foundation Website, URL: <http://www.irmf.ir/En/default.aspx>, accessed 14.03.2018

in the article 12 of the Bonyad-e Mostazafan, "The president of the Foundation shall be appointed by the decree of the Supreme Leader, and, as the highest executive official of the Foundation, shall be in charge of the implementation and execution of all affairs, directing the activities, and safeguarding the rights and interests of the Foundation; he shall perform his duties within the frameworks of these articles of association and the resolutions of the board of trustees." ¹³

This characteristic of the bonyads in between private and public sector, in some circumstances causes them to perform parallel roles with the official government institutions. For example, Bonyad-e Masken was operating along with the Housing Ministry in providing accommodation to the families in need.

This institutional character of the bonyads enabled them to extent their activities qualitatively and quantitatively. In fact, the original setting of these para-governmental institutions triggered the extension of their functions especially in the economic sphere. For example, Bonyad-e Mostazafan, while defining its general goals, along with its social functions, such as improvement of the material, spiritual and cultural level of living for the deprived and the disadvantaged of the society, stresses certain economic duties which enable the extension of their role. According to article 6 of the organization, these economic goals are the optimal management of the assets at disposal and an effective presence in the economic areas, within the framework of the general policies of the state. Correspondently, the general duties of the organization were categorized under two headings- duties related with the deprived and economic activities. Under the latter one, developing the economic potential of the Foundation, as well as performing activities of production and services in order to increase the national production, create income, expand the competitive atmosphere, and help to the implementation of the goals and policies of the government of the Islamic Republic of Iran are a set of duties that the organization is obliged to perform. This stated tasks, duties and goals have resulted in the monopolization, commercialization and, especially in the second decade of the Islamic Republic, internationalization of these para-governmental organizations as giant conglomerates.

Commercialization and Internationalization of Bonyads

As it is stated, the structural characteristics of the Bonyads and their organizational setting equipped them with the necessary tools and goals to commercialize easily. Apart from those structural drives, there were specific moments, especially after the 1990s, which triggered such incentives to the full capacity. In fact, the role of the bonyads in the economic field has been

13 Ibid.

increasing gradually since 1980s. As capital flight has reached to tremendous levels during the revolutionary turmoil and afterwards, bonyads have started to increase their economic activities to fill this vacuum.¹⁴ Since these institutions maintained a primitive mode of accumulation through taking the control of previously produced capital, such as the Coca-Cola factories or Hilton Hotel, they were able to maintain economic functions when the economy was under large restrictions. At the end of 1980s, Bonyad-e Shahid for example, owned 150 companies in the agriculture, mining, construction, and trade, as the resources allocated to the foundation by the government increased annually by 29.3%, from 11.4 billion riyals in 1981 to 115 billion riyals in 1990.¹⁵ At the end of the decade, it is claimed that Bonyads' budget has reached nearly half of the government national budget.¹⁶ However, such numbers do not go beyond estimation as the total assets of the bonyads are not public and only accountable to the Faqih.

Since 1990s, three historical developments decreased the social functions maintained by the bonyads and triggered further commercialization. The first development was the decision of the Rafsanjani administration to cut the budget of the state ministries and organizations and impose the requirement that they must be financially self-sufficient. This policy forced the state organs to involve more into the economy in order to balance their budgets by launching profit-making enterprises that could compete for contracts in construction, manufacturing, commerce and services.¹⁷ This went hand in hand with a process of the sale of state owned enterprises. Since this privatization process was conducted under direct negotiations with the interested buyers, instead of public auctions, corruption was widespread. Under the direct negotiations, the enterprises were transferred to those with personal connections within the political mechanism. As it is mentioned by Harris, this has resulted in the emergence of a new "aghazadeh"- sons of elite.¹⁸

As a result of this, during the fourth Majles (1992-1996), the Bonyads have started to pressurize the conservative power circles to change the privatization policy. However, this was not a move to end the corruptions embedded in the process. Instead, Bonyads were demanding a privatization process that they could participate. Following this, in 1994 the parliament banned privatizations through negotiated transfers and started to sell state owned enterprises through the transactions houses. Under this amendment, it is allowed to sell

14 Shireen T. Hunter, *Iran after Khomeini*, New York, Praeger, 1992 p.61

15 Saeidi, "The Accountability of Para-Governmental Organizations", p. 488

16 Ibid. p.493

17 Arang Keshavarzian, "The Iran Deal as Social Contract", *MERIP*, 45: 277, Winter 2015

18 Kevan Harris, 'Vectors of Iranian Capitalism: Privatization Politics in the Islamic Republic', in S. Hertog, G. Luciani and M. Valeri (eds.) *Business Politics in the Middle East*, London, Hurst and Company, 2013, p. 221

the shares of enterprises to those devoted to the war, the prisoners of war and the relatives and members of those who were killed in the war. Especially, Bonyad-e Mostazafan and Bonyad-e Shahid were the main beneficiaries of this amendment. Harris states that, the half of the shares of the 331 companies that were fully or partially transferred in the name of privatization during 1989-94, went in the hands of the para-governmental organizations.¹⁹ In this sense, the efforts spent by the pragmatist government to liberalize the economy through privatizations was manipulated by the core institutions of the Islamic Regime and Bonyads started to increase their economic powers. As it is mentioned by Rakel, this first initiative of the reforms towards liberalization led to monopolization of the religious foundations.²⁰

The second historical development that conveyed the shift of economic ownership from the state to a variety of para-governmental organizations was the election of Mahmood Ahmadinejad to the presidency. Ahmadinejad was built his campaign on populist discourses such as “bringing oil money to the people’s dinner table.” In accordance with this, after his elections he initiated a program known as “Justice Shares”. His rhetoric was to support the poor by introducing a share of stock in the privatized state companies for the needy. Shortly after his election, Ayatollah Khamenei issued a directive reinterpreting the Article 44 of the constitution, which draws lines between the state, cooperative and private sectors of the economy. It is stated that the aim of this reinterpretation was:

“To speed up national economic development; expand ownership among the populace with the purpose of assuring local social justice; improve the efficiency of enterprises; enhance economic competition; reduce the fiscal and administrative burdens of the state; improve employment and income for the population; and encourage the people to invest and save.”²¹

As a result, the government was ordered to reduce its share in the non-essential sectors by 20 percent and to privatize 80 percent of its assets in the essential sectors such as mining, heavy industry, energy and banking. The transfer of the state properties took mainly three forms as it is mentioned by Kevan Harris.²² Firstly, the changes in the constitution enabled the government to pay its debt to the para-governmental organizations via direct transfers of the state-owned enterprises. For example, the International Exhibition Center of Tehran was sold to Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC) affiliated

19 Ibid.

20 Rakel, *Power, Islam and Political Elite in Iran*, p.83

21 Kaveh Ehsani, ‘Survival Through Dispossession, Privatization of Public Goods in the Islamic Republic’, *MERIP*, <http://www.merip.org/mer/mer250/survival-through-dispossession>, accessed, December 13, 2016.

22 Kevan Harris, “The Rise of the Subcontractor State: Politics of Pseudo-Privatization in the Islamic Republic of Iran”, *International Journal of Middle East Studies*, 45, 2013, p.56

Armed Forces Social Security organization for government's debt. Secondly, the sale of the state-owned enterprises was held through the Tehran Stock market, public auction or negotiations. Even though private investors were active in this process, they were not able to compete with the economic power of the para-governmental institutions. Lastly, state owned enterprises were transferred through the Justice Shares. It is stated that during the first term of Ahmadinejad, of the total divested state owned enterprises, 68.5% went to Justice Shares, 12.5 % to debt cancellations, and only 19% was sold or negotiated through the stock market.²³ As Justice Shares was located at the heart of the process of privatizations, fractious conflicts and claims structured around it. The board executing the privatization process, The Central Board of Justice Share Distribution, was composed of the ministers, the head of Bonyad-e Shahid, the commander of Basij and the head of the Imam Khomeini Relief Committee.²⁴ It can be deduced that the state-affiliated classes and institutions had a strong presence within this setting. In November 2009, the Parliament Research Center's report, entitled "Transition from the State to the Pseudo-State Economy", revealed that 264 companies were sold from 2004 to 2009 and within these sales from 2007 to 2009, 82 firms' share were given to para-governmental organizations- it is stated in the report that especially the Social Security Investment Company and Iranian Mehr Eqtesad (IRGC affiliated Bank) obtained 46 % of these shares.²⁵ The phase of these pseudo-privatizations during Ahmadinejad had reached to tremendous levels as the number and value of the companies divested were larger than the ones divested by Rafsanjani and Khatami combined. In 2009, the head of the Iranian Privatization Organization was declaring that government has divested 800,000 billion riyals and 370 companies so far.²⁶ In December 2010, the commission was reporting that out of seventy billion USD worth of assets of State Owned Enterprises divested since 2006, only 13.5 percent of the shares had transferred to the private sector, the remainder were taken by the para-governmental organizations.²⁷ Since these para-governmental institutions are composed of numerous organizations, which do not make up a single connected entity, their participation in the process of privatizations as state-affiliated organizations are even less visible. For example, in its website, Bonyad-e Mostazafan names 13 different holdings under its control, such as Paya Saman Pars Investment, Sina Investment, Iran Housing Development, Kaveh Pars Mining, Sina Energy, and so on. These holdings, together with the others, are further separated into smaller compartments. Due to their control over the economic system through a complex web, they have succeeded in dominating the process of

23 Ibid. p.58

24 Harris, "Vectors of Iranian Capitalism", p.227

25 Harris, "The Rise of the Subcontractor State", p.58

26 Ibid. p.56

27 Ibid. p.46

privatizations. As a common critique of this type of privatization in Iran, it is said that the process resembles to the privatizations of Russia in 1990s which created oligarchic industrial class and Russia's version of popular capitalism.²⁸ In Iranian case, this dominance of the para-governmental organizations creates a structural trap, since the capital cannot be reallocated from one sector to another. The efforts to decrease the inefficiencies of the economy through divesting subsidized state owned enterprises, ended up transferring these firms into the hands of the other unregulated public institutions, such as the bonyads.²⁹

The third historical development that further triggered commercialization of the para-governmental organizations was the sanctions. Bonyads' capacity to import, export, and sell goods at below market prices has already made them an important player in the international trade regimes. These organizations are able to bypass the domestic trade bans and duties with their access to special licenses (*mojavvez-e moredi*) to conduct trading activities, and subsidized foreign currencies. During the course of international sanctions, the economic capabilities and international connections of the Bonyads were used by the Islamic Regime to subvert the sanctions. Since these para-governmental organizations has turned into large monopolies and compartmentalized in dozens of smaller entities in and out of Iran, they were able to transfer funds from one entity to another without being detected. This is why some commentators call these institutions as the excellent mechanisms to bypass the U.S. sanctions.³⁰ Moreover, as these institutions are not accountable and transparent, the companies under their control are not known and this makes it even more difficult to impose effective sanctions. IRGC, as another para-governmental organization, has also enlarged its economic powers during the course of the sanctions. IRGC affiliated firms started to replace the companies that retreated from Iran after the international sanctions.

As a result of this whole process, bonyads have commercialized and turned to be the largest monopolies of the Islamic Republic. Keshavarzian claims that these organizations own 20 percent of the asset base of the Iranian economy and contribute 10 percent to the country's GDP.³¹ For instance, Bonyad-e Mostazafan has become the second largest commercial enterprise in the country. It is claimed that the organization employs up to 400,000 workers and its assets are above 10 billion dollars.³² According to the website

28 Harris, 'Vectors of Iranian Capitalism', p.237

29 Massoud Karshenas and M. Hashem Pesaran, "Economic Reform and The Reconstruction of the Iranian Economy", Middle East Journal, Vol. 49, No. 1, Winter 1995, p.95

30 Kerry Patton, "Bonyads: Iran's Greatest Strength against Sanctions", *American Thinker*, 2012

31 Keshavarzian, *Bazaar and State in Iran*, p.168

32 Paul Klebnikov, 'Millionaire Mullahs', *Forbes*, 07.21.2003, <http://www.forbes.com/global/2003/0721/024.html>, accessed December 13, 2016.

Gazi

Akademik
Bakış

53

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

of the Bonyad, with an annual turnover of \$3.5 billion, the Bonyad and its affiliated organizations manage more than 400 companies and factories. It is also stated that the bonyad controls huge areas of economy from food and beverage, chemicals, cellulose items, metals, petrochemicals, construction materials, dams, lowers, civil development, farming, horticulture, animal husbandry, tourism, transportation, five star hotels, commercial services, financing, joint ventures etc. Bonyad-e Mostazafan's largest subsidiary, the Agricultural and Food Industries Organization, owns more than 115 additional companies. Bonyad also has contracts on large engineering projects such as the construction of Terminal One of the Imam Khomeini International Airport. The former director of the Bonyad, Mohsen Rafiqdoost, stated that while the bonyad allocates 50 percent of its profits for providing aid to the needy in the form of low interest loans and monthly pensions, the remaining 50 percent is used for such investment projects.³³

The case of Imam Reza Shrine, which is located at the city of Mashhad where the recent protests has broken out, is another sample of the rise of the para-governmental organization. This largest charity of centuries old foundation, at the end the 1990s, owned vast tracts of urban real estate, hotels, factories, farms and quarries. Even though it is difficult to predict its holdings as they are not transparent, some Iranian economists speak of a net asset value of \$15 billion or more.³⁴ The parliamentary representative of Mashhad has claimed that the Imam Reza Shrine, together with the other foundations, controls 70 % of the economy.³⁵ Over the time, these organizations not only established quasi-banking institutions but also got the control of financial subsidiaries, such as Sina Bank or the Finance and Credit Company, which are outside the regulatory control of the Central Bank of Iran and Islamic Banking Law.³⁶

The accumulation of huge amounts of capital within the hands of these para-governmental organizations inevitably induced their international business activities in the following decades. Similar to their commercialization, the internationalization of Bonyads' capital was embedded in their original institutional settings. For example, Bonyad-e Mostazafan defines its main strategies as the development of participation with domestic and foreign investors, development of exports of goods and diversifying methods of provision of financial resources and investment. Moreover, consolidating and administrating the capital and the assets in an optimum fashion, rendering

33 Ibid.

34 Ibid.

35 Keshavarzian, *Bazaar and State in Iran*, p.168

36 Rodney Wilson, "Etatisme Versus Market Driven Islamic Banking: the Experience of Iran and Arabian Peninsula Compact" in M. Kamrava (ed.), *The Political Economy of the Persian Gulf*, London, Hurst Publisher, 2014, p.126-7

activities of production and services inside the country and abroad, and administrating the affiliated companies and units optimally are enumerated missions of the bonyad.³⁷ Especially the emphasis on administrating the capital of the organization efficiently triggered the production and services activities of the Bonyads inside and outside the country. Bonyad-e Mostazafan, rationalizes these activities by putting forth its mission of maximizing the value of optimal composition of its assets and stocks. Under this notion, the organization is allowed to authorize the establishment of branches or offices inside or outside the country as deemed necessary. As a result, Bonyad-e Mostazafan subsidiaries pursued contracts in the late 1990's to construct a railway system and urban rail system and to manage a livestock project in Libya; they maintained economic connections with the Middle East, Europe, Africa, South Asia, Russia and former Soviet Republics, and the General Mechanic Civil and Housing Organization of the Bonyad-e Mostazafan is building a 37-km road into the Hajar mountains in the UAE.³⁸ According to the information gathered from the website of the Bonyad, it has also conducted business partnerships with companies from Denmark as it purchased machineries for their gas factory. Moreover, with the German companies, collaboration for technology transfer was conducted until the participation of EU into the sanctions regime. Imam Reza Shrine, similarly, involved in investment activities together with the investors from Saudi Arabia and UAE. Ayatollah Tabasi, who served as the chairman of the organization, in order to support the international activities of the institution put his son in charge of the Sarakhs Special Economic Zone that is on the Turkmenistan border. The bonyad poured hundreds of millions of dollars not only into the project, but also for the establishment of a rail link between Iran and Turkmenistan.³⁹ Bonyads had also expanded their economic power to overseas as they have started to invest in the joint ventures in Latin America. For example, it is claimed that these organizations are holding at least ten manufacturing plants in Venezuela⁴⁰ They are also holding executive boards in international banks. The institutional capabilities of these relations were actively employed by the Islamic Regime during the course of international sanctions. Moreover, countries such as Argentina and Brazil are known to invest in Iranian Bonyad ventures.⁴¹ In fact, since any foreign investor looking for investment opportunities in Iran are forced to find a local partner and since the economy is dominated by the bonyads, international capitalists inevitably merge with the companies controlled by the para-governmental

37 Islamic Revolution Mostazafan Foundation Website, URL: <http://www.irmf.ir/En/default.aspx>, accessed 14.03.2018

38 Frederic Wehrey et al, *The Rise of the Pasdaran: Assessing the Domestic Roles of Iran's Islamic Revolutionary Guards Corps*, Rand Corporation, 2008, p.58

39 Klebnikov, "Millionaire Mullahs"

40 Patton, "Bonyads: Iran's Greatest Strength against Sanctions"

41 Ibid.

Gazi

Akademik
Bakış

55

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

organization. Therefore, Bonyads are the main beneficiaries of the existing political economic structures of Iran and its form of integration into the global economy.

A New Economic Actor: Islamic Revolutionary Guard Corps

Another important economic actor, which owes its economic power to the existing political structures, is the IRGC. Unlike Bonyads, within its original institutional set up, IRGC was not assigned with any economic tasks. IRGC was designed and institutionalized as a parallel military force in 1982 and linked directly to the institution of Faqih; and similar to the other para-governmental organizations they are functioning for the Islamic regime, instead of the state. Defending the Islamic Revolution and cooperation with the other armed forces were the only tasks assigned to the organization.⁴²

However, the political structures that triggered the accumulation of huge amounts of capitals in the hands of religious charities, such as importing licenses, tax exemptions, subsidized hard currency, and control over the procurement boards, produced the same consequences for this para-military organization. Moreover, the same moments that led the monopolization of Bonyads have encouraged commercialization of the IRGC as well. In fact, the war with Iraq and IRGC's leading role in the war-field were the first motivations for organization's involvement in the economy in the mid-1980s. The first arms factory was established in 1984 as IRGC was allowed to create its own defense industry in order to supply the necessary war equipment.⁴³ At the end of the war, since IRGC was the most organized entity, it has started to lead the reconstruction efforts. This process, together with Rafsanjani's policy of involving government organizations in business transactions as a way to generate independent income, has resulted in IRGC's entrance into the economy in the early 1990s. The organization took the control of several confiscated factories after the war and established the headquarters of reconstruction and headquarters of self-sufficiency -also known as GHORB (*Gharargah'e Sazendegi-ye Khatam'al Anbiya*) or Khatam'al Anbiya.⁴⁴ In the early 1990s, through these headquarters, IRGC started to establish companies in non-military fields, such as agriculture, industry, mining, transportation, construction of roads, refineries, depots, pipelines for gas, oil import and export sector.

The case of Khatam'al Anbia deserves a special attention since the economic operations of the IRGC are mostly concentrated in this organization. This also situated the organization at the center of the international surveillance, as the Western-backed sanctions mostly targeted its operations

42 Bayram Sinkaya, *The Revolutionary Guards in Iranian Politics*, London, Routledge, 2016, p.44

43 Ibid. p.54

44 Wehrey et al, *The Rise of the Pasdaran*, p.59

and individual commanders affiliated with this base. Since its establishment, Khatam'al Anbia has become one of the largest contractors in Iranian industrial and developmental projects as it is awarded more than 750 contracts in different fields and completed more than 150 projects.⁴⁵ The Ministry of Oil, Transportation and Energy and the mayor of Tehran signed several contracts with the IRGC through Khatam al-Anbia. Since, the most of these projects are subcontracted to the subsidiaries or private companies, conglomerates affiliated with the IRGC have become a source of wealth creation for the bureaucrats holding the offices in these organizations. As it is mentioned by Harris, many of the subcontracting companies that Khatam'al Anbia gives its project are staffed with the IRGC retirees.⁴⁶ This rise of the military-linked contractors in Iran has also been observed in the post-Communist Eastern European countries.

Having reached to a tremendous economic capacity during the course of 1990s, Khatam'al Anbia has started to dominate the economy, especially with the election of Ahmadinejad; as he started to offer no-bid contracts to IRGC in the areas oil and natural gas extraction, pipeline construction, and large-scale infrastructure development.⁴⁷ This was a strategy for Ahmadinejad administration to mobilize financial resources to the affiliated groups. Two prominent Khatam subsidiaries, the Sepasad Group and Hara Company, are the most beneficiaries of these projects. For example, the former was awarded a \$1.2 billion contract to build the line seven of the Tehran Metro. According to the International Crisis Group, only in 2006, Khatam'al Anbia headquarters were awarded \$2.09 billion worth no-bid contracts to develop phases fifteen and sixteen of the South Pars Natural Gas field and \$1.3 billion contract to build the multiple destinations pipeline between Assalouyeh and Iranshahr.⁴⁸ The organization has also constructed Tehran-Tabriz railway and several dams. In 2010, IRGC affiliated companies were awarded one of its largest projects; the construction of a high-speed railway from Tehran to Qom and Isfahan, worth \$2.7 billion.⁴⁹ For the project, the Khatam has collaborated with China Railway Engineering Corporation. This refutes the arguments that Iranian para-governmental organizations are against the internationalization of the Iranian economy. In fact, integration into the global economy serves the interest of these organizations unless their privileged position within the political and

45 Ibid. p.60

46 Harris, "The Rise of the Subcontractor State", p.59

47 Hessam Daryani and Nima Nakhae, "The Changing Formations of the Power Bloc in Iran and the Neo-National Bourgeoisie", *Global Discourse*, Vol.2, 2011, p.103

48 Mohammad Majloo, "Three placement modes of the Economy in Post-revolutionary Iranian Society", in E. Hooglund and L. Stenberg (eds.), *Navigating contemporary Iran: challenging economic, social and political perceptions*, London, Routledge, 2011p. 39

49 Benoit Faucon et al, "Iran's Government and Revolutionary Guards Battle for Control of Economy", *Wall Street Journal*, 18 May 2016.

Görüş

Akademik
Bakış

57

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

economic structure is not challenged. Khatam'al Anbia companies for example, worked with the European companies, as in the construction of Gudar-i Landar dam and more recently with Chinese, Indian and Russian firms on gas and oil projects, as it is discussed in the previous chapter. The companies affiliated with the Revolutionary Guards have started to hire Western consultants and recruit politically moderate professionals to help companies in participating into foreign businesses.⁵⁰ Telecommunication Company of Iran, whose control was taken by the IRGC with the cancelation of an international agreement signed with Turkcell, hired French IT consultancy Sofrecom in 2014 to improve service and computerize networks.

With the projects awarded to the headquarters, Khatam'al Anbia has become the sole contractor in Iran's gas industry. In one of these, the organization was given the contract to build 900 km natural gas pipeline worth 1.3\$ billion, without any formal bidding requirement in 2006. As a response to the criticisms, the Oil Ministry legitimized the process by claiming that providing gas to the underprivileged regions was an urgent necessity and that a formal bidding process would have taken more than a year to complete; therefore, it is directly given to the GHORB.⁵¹ Another indicator of the dominance of the organization in the energy sector was the appointment of the head of the Khatam'al Anbia, General Rostam Ghasemi to the Ministry of Oil during the presidency of Ahmadinejad.⁵²

As it is also mentioned before, international sanctions contributed to further commercialization of IRGC, similar to Bonyads. With their immunity from the rules of the government and their control over the means of power, these institutions are equipped with the necessary mechanisms to function in the quasi-legal networks. As a result, IRGC started to engage in large-scale trading, such as exporting the state subsidized gasoline outside the country through Martyr Rajai Port Complex in Hormuzgan. It is claimed that IRGC is yielding 200-300 percent profit on such illegal sales.⁵³

As a result of these economic activities, during the course of the Islamic Regime, the para-military organization of the Revolution has turned out to be one of the largest monopolies in the economy, alongside the bonyads. This is why some commentators define the IRGC as a militarized bonyad.⁵⁴ In fact, there are strong connections and common interests between these para-governmental organizations as they are dependent on the same political structure. The former head of the Bonyad-e Mostazafan, Mohammad

50 Faucon et al, "Iran's Government and Revolutionary Guards Battle for Control of Economy",

51 Wehrey et al, *The Rise of the Pasdaran*, p.59

52 Daryani and Nakhae, "The Changing Formations of the Power Bloc in Iran", p.104

53 Wehrey et al, *The Rise of the Pasdaran*, p.56

54 Ibid.

Forouzandeh, was the former head of the Ministry of Defense and Armed Forces Logistics and a former IRGC officer. Similarly, the former IRGC Air Force commander Hossein Dehghan served as the president of Bonyad-e Shahid and these two organizations conducted numerous economic endeavors, including participation in a joint venture with the Industrial Development and Renovation Organization and Defense Ministry subsidiary, the Iran Electronic Development Company.⁵⁵ Similar to the bonyads, since IRGC is also unaccountable, acting above the legal limitations, the value of its total assets are unknown. Harris claims that the organization controls about 60 percent of the economy⁵⁶ and Morady asserts it controls 70 % of the state-run economy.⁵⁷ Even though these are not beyond predictions, it is known that IRGC runs more than 800 companies from dental and eye clinics to car factories and construction firms, owns 51 % of the National Telecommunications Company, bought two of the largest financial institutions,⁵⁸ and dominates the Tehran Stock Exchange.⁵⁹

Para-Governmental Organizations and the Survival of the Islamic Regime

For the reproduction of its whole social formation, the Iranian state needs the resources of the para-governmental organizations. Perhaps what differentiates the Iranian capitalist state from its Western counterparts is the fact that the reproduction of the capitalist economy in Iran is attached to the reproduction of a specific regime type. This is mostly maintained with the establishment of these formal and informal power structures. Within this dual structure, as Saeidi states, bonyads reinforce the financial authority of the religious leaders without accountability.⁶⁰ By holding the control of these organizations, the clerical power centers -the supreme leader, his representatives, affiliates and political factions- capture the authoritative resources used for the consolidation and expansion of the central state apparatus.

Not only the domestic goals, but also international agenda of the Islamic Regime was maintained through these resources. As Kevan Harris underlines, Imam Khomeini Relief Committee (IKRC), for example, has branches in Lebanon, Syria, Palestine, Iraq, Afghanistan and Tajikistan.⁶¹ There are several

55 Ibid. p.57-59

56 Harris, "The Rise of the Subcontractor State", p.45

57 Farhang Morady, "Who rules Iran? The June 2009 election and Political Turmoil", *Capital and Class*, 35 (1), 2011, p.51

58 Sinkaya, *The Revolutionary Guards in Iranian Politics*, p.187

59 Parvin Alizadeh, "The political economy of petro populism and reform, 1997-2011", Parvin Alizadeh and Hassan Hakimian (eds.) *Iran and the Global Economy Petro Populism, Islam and Economic Sanctions*, Routledge, 2013, p.94

60 Saeidi, "The Accountability of Para-Governmental Organizations", p. 479

61 Kevan Harris, "The Politics of Welfare After Revolution and War: The Imam Khomeini Relief Committee in the Islamic Republic of Iran.", Sara Crabtree, Jonathan Parker, and Azlinda Azman (eds.), *The Cup, The Gun and The Crescent: Social Welfare and Civil Unrest in Muslim Societies*,

photographed visits from Hezbollah leader Sayyed Hassan Nasrallah and various Hamas dignitaries to the headquarters of the Bonyad. This is why some commentators claim that bonyads assist in fueling international terrorism.⁶² Paul Klebnikov, for example, pointed out Mohsen Rafiqdoost, who was the minister of the Revolutionary Guards in the 1980s and served as the head of several bonyads, as a key player in sponsoring Hezbollah in Lebanon.⁶³

Apart from the dependence on the economic means of the para-governmental organizations, the ideological functions of these organizations are vital for the construction of the hegemony and survival of the Islamic regime. As it is stated by Saeidi,⁶⁴ what is often not realized widely about these organizations is that they have been actively involved in Iranian polity by propagating the dominant ideology in a wide range of social and cultural activities. During the revolutionary era, the new ruling classes created these institutions as they could not trust the institutions of the previous regime. Therefore, these institutions were established and tied to the populist transformative agenda of the new regime.⁶⁵

For example, the establishment of the IKRC, was an effort to attach the welfare policies directly to the personality of Imam Khomeini, as it can be understood from the name given to the organization. After the end of Iran-Iraq war, the organization started to extend its welfare functions into the rural areas. It is claimed that nearly 10 % of the society receives services from the organization and 6-7 % gets month-to-month aid.⁶⁶ Bonyad-e Mostazafan plays a similar role in welfare policies as the social activities of the Foundation are defined as promoting the material, spiritual, and cultural life of the disadvantaged and the deprived of the society. The Bonyad was crucial in maintaining the hegemony of revolutionary forces over the subordinated classes. Together with the others, such as Bonyad-e Shahid, the Bonyad-e 15th Khordad, and IKRC, the welfare system provided by the para-governmental system is covering one in every four Iranians.⁶⁷ Since these institutions are also exempt from the budgetary constraints that are applied to the public welfare organizations, they are able to maintain their services even during the periods of economic recessions. Therefore, these welfare policies are functioning in a way to consolidate the support for the Islamic character of the political

London, Whiting and Birch, 2012, p.135

62 Patton, "Bonyads: Iran's Greatest Strength against Sanctions"

63 Klebnikov, "Millionaire Mullahs"

64 Saeidi, "The Accountability of Para-Governmental Organizations", p. 486

65 Keshavarzian, *Bazaar and State in Iran*, p.166

66 Kevan Harris, "A Martyrs' Welfare State and Its Contradictions: Regime Resilience and Limits through the Lens of Social Policy in Iran." in S. Heydemann and R. Leenders (eds.) *Middle East Authoritarianisms: Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran*, Stanford University Press, 2013, p. 69

67 Peyman Jafari, "Rupture and revolt in Iran", *International Socialism*, 124, 2009

structure. These organizations also establish schools, universities, research centers, publish books, journals, produce films and establish museums which further serve for the hegemonic ideology. As a result, these foundations have become capable of mobilizing tens of thousands of people, from urban and rural lower classes, for demonstrations that support the Islamic regime.⁶⁸ In a similar vein, they may be demobilized, as in 2009 the head of IKRC Hossein Anvari claimed that none of the families helped by the organization took part in the country's Green movement demonstrations.⁶⁹ In short, the ideological and welfare functions of the bonyads are inalienable for the Islamic Regime, as Mehdi Karroubi confessed "today we realized that if (bonyads) did not exist, there is no knowing what would have happened to the fate of the revolution and country."⁷⁰ Rafiqdoost, when he was the head of the Noor Foundation, said that he is a normal man, but if Islam is threatened he will become big again.⁷¹ This means that the resources of the bonyads can be tapped when the Islamic regime needs it.

Apart from the regime's dependence on the para-governmental organizations, for securing the reproduction of their economic and institutional capacities, the survival of the Islamic regime is highly vital for the para-governmental organizations. Owing their power to their privileges in the political and economic structures, they oppose any transformation towards transparency and accountability as it is initiated by Khatami.⁷² Moreover, they have the institutional power to re-shape the direction of any policy as it happened during the privatizations. In fact, during the course of the Islamic state, bonyads have developed different strategies to prevent any structural transformation in the political and economic structures that may shake their status. For example, when Rafsanjani was trying to reformulate the economic structure in accordance with the IMF principles and therefore tried to revise Iran's foreign policy in 1989, Bonyad-e 15th Khordad announced that they would increase the reward for the assassination of Salman Rushdie in an effort to prevent a possible convergence with the West.⁷³ Moreover, their unaccountable and non-transparent structures turned these organizations into, with the words of Kamrava and Hassan-Yari, states within states.⁷⁴ In fact, in some occasions these organizations try to become the state itself, as the current custodian and chairman of Imam Reza Shrine, Ebrahim Raisi, was the conservative candidate in 2017 presidential elections.⁷⁵

68 Raket, *Power, Islam and Political Elite in Iran*, p.39

69 Harris, "Politics of Welfare After Revolution and War", p.146

70 Ibid. p. 140

71 Klebnikov, "Millionaire Mullahs"

72 Saeidi, "The Accountability of Para-Governmental Organizations", p.494

73 Ibid. p.495

74 Kamrava and Hassan-Yari, "Suspended Equilibrium in Iran's Political System", p.496

75 Arash Karami, "Conservative presidential candidate paints bleak picture of Iran", *Al Monitor*, April 14, 2017

The Impact of Bonyads and IRGC on the Internationalization of Iranian Economy

Contrary to the dominant discourse that Iranian economy was under isolation due to the international sanctions, the discussions above have demonstrated that the Islamic Republic has been integrated into the global economy under the domination of its para-governmental organizations. It is also generally claimed that these groups are against the integration of Iran into the global economy⁷⁶ and they are uncompetitive outside the protected domestic market.⁷⁷ However, the para-governmental organizations themselves have been internationalized since 1990s.

Moreover, the legal structures in Iran enforce the foreign investors to find a local partner. Therefore, international capitalists investing in Iran have to merge with the companies controlled by the para-governmental organizations since their affiliated companies control the domestic economy. Unless this domination or the privileged position within the political and economic structure is challenged, internationalization of Iranian economy serves to the interest of the para-governmental organizations. For example, the Head of the Astan Quds Razavi, Ebrahim Raisi, during his presidential campaign stated his support to the nuclear deal, but criticized its failure to end Iran's economic recession.⁷⁸ In this sense, para-governmental organizations support internationalization of Iranian economy as they are benefiting from it.

However, the existing political structures are vital for the accumulation strategies of these organizations. Therefore, they try to integrate into the global economy by keeping the political and economic structures of the Islamic Republic intact. This is the most crucial impact of the para-governmental organizations on the internationalization of Iranian economy. The efforts of these organizations to keep the Iranian political structures intact in the process of internationalization resulted in the integration of Iran into the global economy in a specific way. In this sense, the end of sanctions has not created the expected results, such as increase in the foreign investments, as Iranian economy cannot maintain the necessary liberalizations that may attract foreign capital. In fact, international capitalists demand nondiscriminatory policies, privatizations, independent monetary policies etc. However, such economic policies inevitably challenge the privileged political status of the para-governmental organizations and their access to the tax exemptions, subsidized loans and foreign currency. Therefore, they oppose any structural transformation of the Iranian economic and political structures or manipulate any such efforts. For example, they were able to manipulate the liberalization

76 Wehrey et al, *The Rise of the Pasdaran*, p.70-71

77 Harris, "*The Rise of the Subcontractor State*", p.64

78 Ali Hashem, "Iran's dark horse candidate for president", *Al Monitor*, May 10, 2017

efforts through privatizations by reallocating the capital from the hands of the state to the para-governmental organizations, instead of private investors. In this sense, their dominant position creates a structural trap that prevents infusion of foreign capital to Iran with the end of sanctions. This dominance also, together with the ability to prevent any structural transformation, generated the contradiction between Western neoliberal policies and Iranian form of internationalization.

Conclusion

The role of its para-governmental organizations in the international political economy of Iran appears to be persistent in the near future. Islamic regime's dependency on the resources of para-governmental organizations creates a political protection to these organizations as any structural transformation within the political and the economic system that may damage the accumulation strategies of the para-governmental organizations are prevented by the mechanisms of the fragmented state structure of Iran. Close political connections with the office of Velayet-i Faqih make this strongest institution of the political system as the protector of para-governmental organizations. For example, Rafsanjani and Khatami's liberalization efforts towards a more transparent and accountable economic system was challenging the interest of this fraction and therefore has never been put into practice.

In short, this dependent relationship between the Islamic regime and the para-governmental organizations and their upper hand in the political and economic structures of state has integrated Iran into the global economy under the control of these organizations. Therefore, the end of sanctions has not met the expectation of the masses in Iran as the form of Islamic Republic's integration into the global economy is still shaped by these organizations. This is not to say that integration into the global economy with a restructuring of the Iranian economy and political institutions may solve the economic predicament of the country. Instead, it is argued that the lack of foreign capital was not a consequence of the sanctions, and therefore expecting any change in the economy with the Joint Comprehensive Plan of Action was over optimistic.

The main roots of the economic discontent are rested in the economic structure of the Iranian economy that hands over the resources of the country to these Islamic Organizations. Para-governmental organizations, instead of serving to the economic well-being of the Iranian population, are functioning for crony capitalist relations and serving to the economic interest of a limited group with nepotism or a limited political faith with Islamic policies. Therefore, they prevent any structural transformation that may diversify and restructure the economy in a way that may solve the economic malfunction and discontent in Iran.

Gazi

Akademik
Bakış

63

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

References

- ALİZADEH, Parvin, "The political economy of petro populism and reform, 1997–2011", Parvin Alizadeh and Hassan Hakimian (eds.) *Iran and the Global Economy Petro Populism, Islam and Economic Sanctions*, Routledge, 2013, pp.76-102.
- AMİR AHMADİ, Hooshang, *Revolution and the Economic Transition: The Iranian Experience*, State Univeristy of New York Press, 1990.
- BUCHTA, Wilfried, *Who Rules Iran- The Structure of Power in the Islamic Republic*, Washington, Washington Institute of Near East Policy, 2000.
- DARYANİ, Hessam and Nakhae, Nima, "The Changing Formations of the Power Bloc in Iran and the Neo-National Bourgeoisie", *Global Discourse*, Vol.2, 2011, pp.96-114.
- EHSANİ, Kaveh, 'Survival Through Dispossession, Privatization of Public Goods in the Islamic Republic', *MERIP*, <http://www.merip.org/mer/mer250/survival-through-dispossession>, accessed, December 13, 2016.
- ERAMI, Narges and Keshavarzian, Arang, "When ties don't bind: smuggling effects, bazaars and regulatory regimes in postrevolutionary Iran", *Economy and Strategy*, 44:1, 2015, pp.110-119
- FAUCON, Benoit et al, "Iran's Government and Revolutionary Guards Battle for Control of Economy", *Wall Street Journal*, 18 May 2016.
- HAKİMİAN, Hassan, "Institutional Change, Policy Challenges and Macro-Economic Performance, 1979-2004", *Commission on Growth and Development Working Paper*, No.26, 2008.
- HARRİS, Kevan, "A Martyrs' Welfare State and Its Contradictions: Regime Resilience and Limits through the Lens of Social Policy in Iran.", S. Heydemann and R. Leenders (eds.) *Middle East Authoritarianisms: Governance, Contestation, and Regime Resilience in Syria and Iran*, Stanford University Press, 2013, pp.61-80.
- HARRİS, Kevan, 'Vectors of Iranian Capitalism: Privatization Politics in the Islamic Republic', in S. Hertog, G. Luciani and M. Valeri (eds.) *Business Politics in the Middle East*, London, Hurst and Company, 2013, pp.211-243
- HARRİS, Kevan, "The Politics of Welfare After Revolution and War: The Imam Khomeini Relief Committee in the Islamic Republic of Iran.", Sara Crabtree, Jonathan Parker, and Azlinda Azman (eds.), *The Cup, The Gun and The Crescent: Social Welfare and Civil Unrest in Muslim Societies*, London, Whiting and Birch, 2012, pp. 134-150
- HARRİS, Kevan, "The Rise of the Subcontractor State: Politics of Pseudo-Privatization in the Islamic Republic of Iran", *International Journal of Middle East Studies*, 45, 2013, pp.45-70

- HASHEM, Ali, "Iran's dark horse candidate for president", *Al Monitor*, May 10, 2017. Islamic Revolution Mostazafan Foundation Website, URL: <http://www.irmf.ir/En/default.aspx>, accessed 14.03.2018.
- JAFARİ, Peyman, "Rupture and revolt in Iran", *International Socialism*, 124, 2009, <http://isj.org.uk/rupture-and-revolt-in-iran/>, accessed April 17, 2018.
- KAMRAWA, Mehran and Houchang Hassan-Yari, "Suspended Equilibrium in Iran's Political System", *The Muslim World*, Vol. 94, October 2004, pp.495-524.
- KARAMİ, Arash, "Conservative presidential candidate paints bleak picture of Iran", *Al Monitor*, April 14, 2017.
- KARBASSİAN, Akbar, "Islamic Revolution and the Management of the Iranian Economy", *Social Research*, 67, 2, Summer 2000, pp. 621-640.
- KARSHENAS, Massoud and Pesaran, M. Hashem, "Economic Reform and The Reconstruction of the Iranian Economy", *Middle East Journal*, Vol. 49, No. 1, Winter 1995, p.89-111
- KESHAVARZİAN, Arang, 'Regime Loyalty and Bazari Representation under the Islamic Republic of Iran: Dilemmas of the Society of Islamic Coalition', *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 41, No.2, May, 2009, pp. 225-246.
- KESHAVARZİAN, Arang, "The Iran Deal as Social Contract", *MERIP*, 45: 277, Winter 2015.
- KESHAVARZİAN, Arang, *Bazaar and State in Iran: The Politics of the Tehran Marketplace*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- KLEBNİKOV, Paul, 'Millionaire Mullahs', *Forbes*, 07.21.2003, <http://www.forbes.com/global/2003/0721/024.html>, accessed December 13, 2016.
- MAJLOO, Mohammad, "Three placement modes of the Economy in Post-revolutionary Iranian Society", E. Hooglund and L. Stenberg (eds.), *Navigating contemporary Iran: challenging economic, social and political perceptions*, London, Routledge, 2011.
- MORADY, Farhang, "Who rules Iran? The June 2009 election and Political Turmoil", *Capital and Class*, 35 (1), 2011, pp.39-61.
- PATTON, Kerry, "Bonyads: Iran's Greatest Strength against Sanctions", *American Thinker*, 2012.
- RAKEL, Eva Patricia, *Power, Islam and Political Elite in Iran: A Study on the Iranian Political Elite from Khomeini to Ahmadinejad*, Leiden, Brill, 2009.
- SAEİDİ, Ali A., "The Accountability of Para-Governmental Organizations (bonyads): The Case of Iranian Foundations", *Iranian Studies*, Vol. 37, No.3, 2004. pp. 479-498.

SİNKAYA, Bayram, *The Revolutionary Guards in Iranian Politics*, London, Routledge, 2016.

WEHREY, Frederic et al, *The Rise of the Pasdaran: Assessing the Domestic Roles of Iran's Islamic Revolutionary Guards Corps*, Rand Corporation, 2008.

WILSON, Rodney, "Etatisme Versus Market Driven Islamic Banking: the Experience of Iran and Arabian Peninsula Compact" M. Kamrava (ed.), *The Political Economy of the Persian Gulf*, London, Hurst Publisher, 2014, pp.125-146.

Russia's Caspian Policy: Efforts to Hold Ground in a Contested Region

Rusya'nın Hazar Politikası: İhtilafli Bir Bölgede Tutunma Çabaları

Fatma Aslı KELKİTLİ*

Abstract

The Caspian Sea, the world's largest enclosed inland body of water prominent with its biological and natural resources drew attention of the international community with the disintegration of the Soviet Union. The number of the Caspian coastal states rose to five with the emergence of Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan as independent states. Shortly after this, an intense rivalry ensued among all the littoral states including Iran and Russia to divide up the spoils of the Caspian Sea. This paper will discuss this competition from the Russian perspective. Russia pursued an active policy to thwart the construction of alternative oil and natural gas pipelines that would bypass its territory, tried to bring together all the littoral states under a multilateral security organization and worked on the institutionalization of a regional environmental security framework. The article will evaluate the success of all these moves and will examine the extent of their contribution to strengthen Russia's position in the Caspian.

Key Words: Russia, Caspian Sea, energy, security, ecology

Öz

Biyolojik ve doğal kaynaklarıyla ünlü dünyanın en büyük kapalı iç su kütlesi olan Hazar Denizi uluslararası toplumun dikkatini Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla çekti. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsız devletler olarak ortaya çıkmasıyla Hazar'a kıyıdaş devletlerin sayısı beşe çıktı. Bundan kısa süre sonra Hazar Denizi'nin ganimetlerini paylaşma konusunda İran ve Rusya da dahil olmak üzere kıyıdaş devletler arasında yoğun bir rekabet ortaya çıktı. Bu makale bu rekabeti Rus perspektifinden ele alacaktır. Rusya kendi topraklarını bypass edecek alternatif petrol ve doğal gaz boru hatlarının inşasını engellemek için aktif bir politika izlemiş, bütün kıyıdaş ülkeleri çok taraflı bir güvenlik organizasyonu altında bir araya getirmeye çalışmış ve bölgesel bir çevre güvenliği çerçevesinin kurumsallaşması üzerinde çalışmıştır. Makale bu hamlelerin başarısını değerlendirecek ve Rusya'nın Hazar'daki pozisyonunu güçlendirmesine katkılarının boyutunu inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Hazar Denizi, enerji, güvenlik, ekoloji

Introduction

The Caspian Sea, bordered by Russia on the northwest, Kazakhstan on the northeast, Azerbaijan on the southwest, Iran on the south and Turkmenistan on the southeast, is accepted as the largest enclosed inland body of water in the world. It was once part of the ancient Tethys Ocean which linked the

Makale Geliş Tarihi: 27.05..2018. Makale Kabul Tarihi: 26.03.2019.

* Dr., Faculty Member, Istanbul Arel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, e-mail: aslikelkitli@arel.edu.tr or kelkitlikongur@yahoo.com ORCID ID: 0000-0002-0164-8736

Görüş

Akademik
Bakış

67

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Atlantic and Pacific oceans. However, the Caspian lost the connection with these two oceans 50 to 60 million years ago due to gradual shift of continental plates.¹ Therefore, it is landlocked and is connected to the Sea of Azov through the Volga-Don and Manych canals. The Caspian basin is rich in terms of energy resources such as oil, natural gas and sodium sulfate. Moreover, four-fifths of the world's sturgeon catch is carried out in the Caspian Sea and the eggs of these sturgeons are then processed into caviar, the luxurious delicacy.² The seal industry has also been developed in the northern parts of the Caspian mostly for furs.³

The Russian interest in the Caspian started in the mid-16th century with the capture of Astrakhan in the north⁴ and the Russian armies advanced southward steadily throughout the seventeenth and eighteenth centuries, where they were confronted with the Persian military units throughout the period. The Treaty of Rasht of 1732 that was signed in the wake of one of these confrontations granted Russia freedom of trade and navigation in the Caspian Sea.⁵ Subsequent agreements between Russia and Persia such as Treaty of Gulistan of 1813⁶ and the Treaty of Turkmenchay of 1828⁷ which were concluded following Persian defeats at the hands of the Russians provided the Russian navy the exclusive right to sail the Caspian Sea.

The Treaty of Friendship of 1921 between the Soviet Russia and Persia heralded a new era in the bilateral association as Moscow agreed to settle for a more equal relationship with Tehran in exchange for the closure of the Caspian basin to the extra-regional powers, especially to the United Kingdom (UK). Persia, similar to Russia, would have the right to retain military ships in the Caspian Sea.⁸ Finally, the Treaty of Establishment, Commerce and Navigation of 1935 and the Treaty of Commerce and Navigation of 1940 that replaced it declared the Caspian Sea as a joint Soviet-Iranian Sea which reserved commercial and military navigation and fishing rights for Soviet and Iranian ves-

- 1 Mahmoud Ghafouri, "The Caspian Sea: Rivalry and Cooperation", *Middle East Policy*, XV/2, Summer 2008, s. 82.
- 2 "Caspian Sea", *New World Encyclopedia*, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Caspian_Sea.
- 3 "Caspian Sea", *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Caspian-Sea>.
- 4 R. Hrair Dekmejian-Hovann H. Simonian, *Troubled Waters: The Geopolitics of the Caspian Region*, I. B. Tauris, London 2003, s. 10.
- 5 Kamal Makili-Aliyev, "Caspian Sea and Its International Legal Status", Carlo Frappi and Azad Garibov, (eds.), *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*, Egea, Milan 2014, s. 29.
- 6 *Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs*, "Treaty of Gulistan (1813)", <http://mfa.gov.az/en/content/809>.
- 7 *Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs*, "Treaty of Turkmenchay (1828)", <http://mfa.gov.az/en/content/810>.
- 8 Makili-Aliyev, s. 30.

sels and other vessels flying their flags. Furthermore, nationals of third states would not even serve as crew members or as port personnel in the Caspian Sea.⁹

None of the Russian-Iranian agreements regarding the Caspian Sea contained any article about the exploitation of the mineral resources under the seabed. This situation generated problems in the wake of the disintegration of the Soviet Union in 1991 when the number of Caspian littoral countries rose to five with the debut of Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan on world stage as independent states. These countries were eager to utilize from the potential riches of the energy resources of the Caspian Sea in order to stand on their own feet in the post-independence period and brought into discussion the legal regime of the Caspian which precipitated a change in a short span of time in the strategic outlook of the region.

The Caspian region has witnessed the emergence of an intense rivalry among the coastal states as well as the regional powers and extra-regional actors since the early 1990s for the exploration, extraction, development and shipment of rich oil and natural gas reserves of the Caspian Sea. Russia, the former hegemon of the region, seemed to have significant advantage vis-à-vis its competitors in the initial stages of the struggle as it enjoyed monopoly over the existing pipeline system and retained the strongest and most populous naval fleet in the Caspian. However, endless discussions among the littoral states for elaboration of the legal status of the sea which did not yield any fruition, construction of alternative pipelines that bypassed the Russian territory with explicit political backing and financial support of the extraterritorial actors especially the United States of America (USA), reluctance of the newly independent states of Caspian to become part of a Russian-led defense scheme showcased the limits of Russian power.

This paper aims to shed light on the details of the Russian attempts to hold sway over the Caspian by examining its policies pertaining to the region in three dimensions, namely energy, security and ecology. The study, while focusing on Russia's moves, will also take into account Moscow's interaction with the littoral states as well as the regional states and global powers that have interests in the region to provide an accurate and complete picture of the Russian Caspian policy.

Russia's Energy Policy in the Caspian: Struggling to Adapt to the New Situation

Russia did not easily reconcile itself to the fact that it had to share both the control and resources of the Caspian Sea with the former Soviet republics in

9 Barbara Janusz, "The Caspian Sea: Legal Status and Regime Problems", *Chatham House Briefing Paper V/2*, August 2005, s. 2.

Gazi

Akademik
Bakış

69

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

the immediate post-Cold War period. Moscow objected to the division of the Caspian Sea into national zones and supported the condominium approach similar to Iran which called for equal division of the Sea among the littoral states as well as common sovereignty of its resources.¹⁰ Predictably, Russia also came out against the unilateral attempts made by the littoral states for the development of the energy resources of the Caspian. Moscow submitted a letter to the United Nations in October 1994 stating that it would take the necessary measures to prevent a possible unilateral action in the Caspian Sea. In November 1994 Russian Energy Minister Yuri Shafranik claimed that the Caspian littoral states could not act on their own to exploit the resources of the Sea as its boundaries and navigation rights had yet to be defined.¹¹ Russia also forced Azerbaijan and Kazakhstan to use Russian pipelines to dispatch the Caspian oil to the Black Sea port of Novorossiysk.

The newly independent littoral states, while disagreeing with the Russian way of dividing up the spoils of the Caspian Sea refrained from antagonizing their former patron and tried to buy in the approval of Moscow by bringing in the Russian companies to their energy projects. Azerbaijan granted Lukoil 10 percent stake in the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil project in September 1994. In November 1995 SOCAR, the Azerbaijani state oil company rewarded Lukoil with 32.5 percent shares of a new oil venture which would develop and explore offshore Karabakh oil field.¹² In February 1996, Lukoil was included in another oil project with a 10 percent stake that would develop Shah-Deniz oil field.¹³ Finally, Socar and Lukoil formed a new oil partnership in July 1997 in which Lukoil had a 60 percent stake for the Yalama prospect in the northern part of the Azerbaijani offshore sector in the Caspian.¹⁴ Kazakhstan, in a similar vein, granted 50 percent stake of the Kumkol oil project to Lukoil in 1995.¹⁵ The Kazakh government also transferred 24 percent share to the Russian government and an additional 20 percent share to Lukoil and Rosneft in April 1997 to realize the Caspian Pipeline Consortium (CPC) project which would look for oil reserves in Tengiz field.¹⁶ In November 1997, Lukoil also signed a production-

10 Tracey German, *Russia and the Caspian Sea: Projecting Power or Competing for Influence*, United States Army War College Press, Carlisle Barracks 2014, s. 27.

11 Brent Griffith, "Back Yard Politics: Russia's Foreign Policy Toward the Caspian Basin", *Demokratizatsiya*, VI/2, Spring 1998, s. 434.

12 "Moscow Claims Political Victory in Azerbaijan Oil Deal", *Eurasia Daily Monitor*, I/132, 13 November 1995.

13 "Lukoil: Russia's Trojan Horse in the Near Abroad?", *The Jamestown Prism*, II/9, 3 May 1996 and Paul Kubicek, "Russian Energy Policy in the Caspian Basin", *World Affairs*, CLXVI/4, Spring 2004, s. 209.

14 "Azerbaijan Oil Contracts, Yalama", *Azerbaijan International*, https://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_socar_yalama.html.

15 "Lukoil: Playing by the Rules", *Kazakhstan International Business Magazine*, 1, 2002.

16 Mehmet Bardakçı, "Russian Interests in the Caspian Region and Turkey", *Dokuz Eylül*

Gazi

Akademik
Bakış

70

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

sharing agreement for the development of Karachaganak gas field in Kazakhstan with a 15 percent interest assigned by Gazprom.¹⁷

Russia decided to abandon the condominium approach with regard to the division of the Caspian Sea by mid-1998 and commenced to suggest a modified median-line method which entailed the division of the seabed into national sectors while preserving the joint use of the surface water. The political instability and economic problems along with an unexpected defeat in Chechnya led the Russian policy-makers to come to the realization that they were not equipped with the requisite wherewithal to prevent the littoral states from hammering out deals with the Western energy companies. This revelation, combined with the discovery of potentially rich hydrocarbon reserves in its own northern sector, induced Russia to clinch an agreement with Kazakhstan in July 1998 on dividing the seabed of the North Caspian.¹⁸ In June 2002, the two countries signed a bilateral demarcation agreement and shared the deposits located along their mutual border. They also decided to jointly develop Khvalynskoye, Kurmangazy and Tsentralnoye oil and gas fields.¹⁹ Russia agreed on a similar bilateral delimitation agreement with Azerbaijan in January 2001.²⁰ In May 2003 Azerbaijan, Kazakhstan and Russia came together in a meeting and divided the 64 percent of the northern Caspian seabed according to the modified medium-line principle which granted Kazakhstan 27 percent, Russia 19 percent and Azerbaijan 18 percent.²¹

Moscow's signing of delimitation agreements with Azerbaijan and Kazakhstan pertaining to the Caspian Sea took place in the wake of a change of leadership in the Russian state. Russia continued to adhere to its main strategy of striving to prevent the construction of alternative energy pipelines in the Caspian region which would bypass its territory during the Vladimir Putin's presidency but endeavored to achieve this goal in a more organized, subtle and persistent manner. In May 2000, shortly after his inauguration as the new President of Russia, Putin appointed former Fuel and Energy Minister Viktor Kalyuzhny as Special Presidential Representative for the Caspian to oversee and coordinate Russia's policies regarding the region and to improve bilateral energy relations with the littoral states.²² Furthermore, in July 2000, with

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, V/2, 2003, s. 12.

- 17 "Lukoil Signs Production-sharing Agreement on Karachaganak Field in Kazakhstan", *Rustocks*, <http://www.rustocks.com/index.phtml/pressreleases/0/1/4490>.
- 18 Stanislav Chemiavskii, "Problems of the Caspian", *Russian Politics and Law*, XL/2, March-April 2002, s. 88.
- 19 Oksana Antonenko, "Russia's Policy in the Caspian Sea Region: Reconciling Economic and Security Agendas", Shirin Akiner, (ed.), *The Caspian: Politics, Energy and Security*, RoutledgeCurzon, New York 2004, s. 250.
- 20 Bardakçı, s. 10.
- 21 German, s. 27.
- 22 Tomislava Penkova, "Russia in the Caspian Region: An Attempt to Preserve an Inherited Role", Carlo Frappi and Azad Garibov, (eds.), *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-*

Gazi

Akademik
Bakış

71

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

a probable propping up from the Kremlin, leading Russian energy companies Lukoil, Yukos and Gazprom set up the Caspian Oil Company to develop new oil and gas fields both in the Russian sector and in neighbouring states' sectors in the Caspian.²³

The energy cooperation with Kazakhstan in the Caspian region started to reap its initial benefits in October 2001 when the CPC project came on stream. Today the pipeline carries about 50 million tons of oil per year²⁴ and serves as the main transit artery for the transportation of Kazakh oil to the European markets. In November 2001, shortly after the inauguration of the CPC, Kazakhstan and Russia also inked an intergovernmental agreement on cooperation in gas industry. Accordingly, since 2002 crude natural gas has been transported from the Karachaganak gas field in Kazakhstan to the Orenburg processing plant in Russia by KazRosGAz, the joint venture between Gazprom and the KazMunaiGaz.²⁵ However, Kazakhstan made a significant stride towards decreasing its dependence on Russia for transmission of its oil in mid-2000s. The Atasu-Alashankou section of the Kazakhstan-China oil pipeline was opened in December 2005 and 11.8 million tons of oil was transported through this route in 2015.²⁶ The Kenkiyal-Kumkol section of the same oil pipeline was put into operation in July 2009 as well and 6.2 million tons of oil was shipped through this track in 2015.²⁷ Kazakhstan also started to transport oil to the BTC oil pipeline through tankers in late October 2008 although its plan to construct a Trans-Caspian oil pipeline from Aktau to Baku was nipped in the bud because of Russian opposition.²⁸

Russia set its sights on Turkmenistan following its oil and natural gas deals with Kazakhstan in the early 2000s. However, energy relations between Moscow and Ashgabat turned out to be much more problematic and conflict-ridden compared to the energy association between Astana and Moscow. Turkmenistan and Russia signed an intergovernmental accord in April 2003 which granted Russia the right to purchase all Turkmen natural gas for the next 25 years. The rift between Azerbaijan and Turkmenistan regarding the possession of some gas fields in the Caspian and Russia's coaxing Turkey into the con-

strategic and Geo-economic Analysis, Egea, Milan 2014, s. 120.

- 23 Paul Kubicek, "Energy Politics and Geopolitical Competition in the Caspian Basin", *Journal of Eurasian Studies*, IV/2, July 2013, s. 174.
- 24 Paolo Sorbello, "The Role of Energy in Russian Foreign Policy towards Kazakhstan", *Energy Brains*, February 2015, s. 33.
- 25 *The Embassy of the Russian Federation to the Republic of Kazakhstan*, "Russia-Kazakhstan Relations, Economic Cooperation", http://www.rfembassy.kz/eng/lm/dvustoronnie_otnosheniya/torgovo-ekonomicheskie_svyazi/.
- 26 "About the Company", *Kazakhstan-China Pipeline*, <http://www.kcp.kz/company/about?language=en>.
- 27 *Aynı yer*.
- 28 Andrei Kazantsev, "Russian Policy in Central Asia and the Caspian Sea Region", *Europe-Asia Studies*, LX/6, August 2008, s. 1085.

struction of a underwater pipeline in the Black Sea to supply Ankara's natural gas needs undermined the plans to build up a Trans-Caspian natural gas pipeline to transport Turkmen gas to the European markets. On top of these developments, the alleged coup attempt against the then Turkmen President Saparmurad Niyazov which took place in late 2002 and Russia's immediate backing up of his regime expedited the signing of the long-term energy agreement between the two countries.²⁹ Furthermore, in May 2007 Putin came together with the Kazakh President Nursultan Nazarbayev and the newly inaugurated President of Turkmenistan Gurbanguly Berdimuhamedow to sign an agreement to upgrade the existing Central Asia-Center gas pipeline system and to construct a new pipeline along the Caspian shore to transmit gas from western Turkmenistan to Russia.³⁰

The diminution in natural gas demand in Europe in the wake of the global financial crisis of 2008 as well as the remarkable decline in the energy prices came as a heavy blow to the Russian schemes pertaining to the Caspian. Although Russia offered to pay Turkmenistan European prices for its natural gas in 2007, Gazprom wanted to reduce gas imports from Turkmenistan in March 2009 on the grounds that the purchase of Turkmen gas at European prices would negate its profits from the resale to Europe.³¹ When Turkmenistan insisted on the European prices, a mysterious explosion occurred in the Dowlatabat-Daryalik section of the Central Asia-Center pipeline in April 2009 which carried 92 percent of Turkmen gas to Russia across Uzbekistan and Kazakhstan.³² The resumption of natural gas flow to Russia from Turkmenistan took place in January 2010 but the gas purchased had gone down from 40 bcm to 10 bcm.³³ Russia progressively decreased the amount of natural gas it bought from Turkmenistan in the next five years and in January 2016 decided to cut off the Turkmen natural gas deliveries completely.³⁴ This natural gas saga between the two countries speeded up the Ashgabat's urge to reduce its dependence on Moscow both as a buyer and transporter of the Turkmen gas. Its efforts in this direction came to fruition in December 2009 with the inauguration of the Central Asia-China gas pipeline.

29 Carol R. Saivetz, "Perspectives on the Caspian Sea Dilemma: Russian Policies Since the Soviet Demise", *Eurasian Geography and Economics*, XLIV/8, 2003, s. 599.

30 Bud Coote, "The Caspian Sea and Southern Gas Corridor: A View from Russia", *Atlantic Council Global Energy Center*, April 2017, s. 13.

31 Annette Bohr, *Turkmenistan: Power, Politics and Petro-Authoritarianism*, Chatham House Russia and Eurasia Programme, London March 2016, s. 80.

32 Georgina Marin, "Turkmenistan's Gas Hurdles: No End in Sight", *Energy Policy Group*, April 2017, s. 2.

33 Sergei Blagov, "Turkmenistan Is Eyeing Revived Ties Russia", *Asia Times*, 4 November 2016.

34 Fabio Indeo, "Energy Strategy of Export Diversification in Central Asia: Focus on Kazakhstan and Turkmenistan", s. 3, https://geopolitics.fsv.cuni.cz/GEO-8-version1-indeo_energy_strategy_of_expor.pdf.

Azerbaijan made significant headway towards weakening Russia's transit monopoly in the Caspian. The BTC pipeline project which aimed to transport crude oil from the Azeri-Chirag-Gunashli oil field in the Caspian Sea to the Turkey's Mediterranean port of Ceyhan by traversing the Georgian territory was completed in May 2005 and the first oil flowed in June 2006.³⁵ Moscow did not like the idea of being bypassed and the Russian grievance was voiced at the high echelons of the Russian state. Kalyuzhny stated that the BTC was not economically viable³⁶ whereas Foreign Minister Igor Ivanov claimed that the goal of the pipeline was to expel Russia from the regions which fell historically under its sphere of influence.³⁷ Yet, Russia was also aware of the fact that what was done could not be undone. So although Lukoil withdrew from the BTC in April 2003 by selling its shares to the Japanese company Inpex, it participated to the South Caucasus pipeline project that ran parallel to the BTC and which was built to bring Azeri gas in Shah-Deniz to Turkey via Georgia.³⁸

Azerbaijan's second grand project in the Caspian, the Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) was unveiled on 26 June 2012 following the signing of an intergovernmental agreement between Azerbaijan and Turkey. The project intends to bring natural gas from the Shah-Deniz-II gas field in the Caspian to Turkey passing through the Georgian territory.³⁹ From Turkey it is expected to connect to the Trans-Adriatic Pipeline which will transport the gas to Greece, Albania and via the Adriatic Sea to Italy and then to Western Europe. Russia, being bypassed again, lashed out at Turkey following the announcement of the project. Three days after the clinching of the TANAP deal, Sergei Kuprianov, the spokesman of Gazprom revealed that Turkey demanded additional gas supply from Russia after an explosion on the Turkey-Iran natural gas pipeline on June 28. He added that as soon as the TANAP project was completed, Turkey could then ask help from Azerbaijan in the event of a similar emergency.⁴⁰ Russia, however, after this initial bickering came up with its own project TurkStream in December 2014. The projected pipeline starts from Southern Russia and runs across 930 km through the Black Sea and then reaches to Kiyıköy on the Turkish Thrace coast.⁴¹ It then plans to connect to Greece and Italy similar to the TANAP. Different from the TANAP on the other

35 Ghafouri, s. 93.

36 *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*, "Transcript of a Briefing by Deputy Foreign Minister of Russia Viktor Kalyuzhny for Russian and Foreign Media, Moscow, May 19, 2003", http://www.mid.ru/en/web/guest/mnogostoronnie-struktury-i-forumy/-/asset_publisher/KrRBY5EMiHCl/content/id/519830.

37 Penkova, s. 125.

38 "South Caucasus Pipeline", *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/caspian/operations/projects/pipelines/SCP.html.

39 "Why TANAP?", *TANAP*, <http://www.tanap.com/tanap-project/why-tanap/>.

40 "Gazprom 'Warns' Turkey on Gas Deal", *Hürriyet Daily News*, 30 June 2012.

41 "Project-The TurkStream Pipeline", *TurkStream*, <http://turkstream.info/project/>.

hand, TurkStream targets also Bulgaria, Romania and Hungary.⁴² Despite pursuing rival natural gas projects, Azerbaijan and Russia continued to cooperate on the exploration and production of oil and gas resources. In this regard, Azerbaijan's SOCAR and Russia's Rosneft agreed on a deal in June 2014 which would facilitate cooperation in the development of oil and gas fields in Siberia and the Caspian Sea.⁴³

Russia has come a long way in accepting the existence of rival oil and natural gas projects in the Caspian Sea. It is for sure that Moscow still strives mightily to avert energy plans that will bypass its territory and puts forth rival schemes to beat off these alternative pipeline projects. Yet, Russia's financial troubles and technological backwardness of its companies compared to their Western competitors, and Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan's determined urge to diversify their energy partners to retain their newly-acquired independence led Russia to acknowledge, although grudgingly, the presence of various players in the Caspian energy equation.

Russia was not this acquiescent when it came to its security interests in the Caspian region. From the early 19th century up until the mid-1990s, the security threats perceived by the Russian state in the Caspian had been at meager levels. However, in the mid-1990s Kazakhstan and Turkmenistan started to build their own Caspian navies from scratch and Azerbaijan and Iran embarked on developing their moderate naval forces. Furthermore, Azerbaijan and Kazakhstan commenced to cooperate with the USA to improve their defense capabilities. These developments did not bode well with Russia. Moscow especially frowned upon Washington's attempts to permeate into the Caspian through collaboration with Azerbaijan and Kazakhstan while it was struggling with a radical Islamist current in Dagestan, the restive North Caucasian republic, which had a coastline on the Caspian Sea. So, beginning from the early 2000s, Russia has been trying to not only strengthen its Caspian Flotilla with new ships, weapons and personnel but also has been suggesting the formation of a multilateral security scheme in the Caspian in order to bar the influence of extra-regional powers, particularly the USA in the region. The following part of the study will focus on these Russian efforts and will assess the extent of their success.

Russia's Security Policy in the Caspian: Closing the Sea to the Encroachments of the Non-Coastal Powers

Shortly after the collapse of the Soviet Union, in July 1992, its former members divided up the military ships and equipment of the Soviet Caspian Flotilla

42 Zaur Shiriyev, "Oil Price and Russian Pressure Put Azerbaijan's Strategic Gas Project at Risk", *Chatham House*, 19 July 2017.

43 "Azerbaijan Politics: Quick View-SOCAR Signs Deal with Russian Energy Firm", *The Economist*, 4 June 2014.

Gas

Akademik
Bakış

75

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

among themselves. Kazakhstan and Turkmenistan renounced their shares in favor of Russia and decided to come under the security umbrella of the Russian fleet. Thus, Russia captured 75 percent of the ships and equipment and the remaining 25 percent was granted to Azerbaijan.⁴⁴ Russia transferred its ships and equipment from Baku to Astrakhan and Makhachkala as well. Astrakhan received artillery warships and minesweepers while Makhachkala hosted the warships with missile armaments.⁴⁵

Kazakhstan decided to establish its own Caspian fleet in 1994. Russia transferred five patrol boats to the Kazakhstani coastal guards in accordance with a military cooperation agreement signed between the two countries in January 1996.⁴⁶ The country set up a naval academy in the port city of Aktau and bought 10 ships from Germany and the USA.⁴⁷ Turkmenistan continued its naval cooperation with Russia until 1999 and started to purchase small-size ships in 2000 from the USA and Ukraine.⁴⁸ Azerbaijan had inherited a frigate and seven minesweepers from the Soviet Caspian Flotilla. Baku beefed up its fleet with patrol boats from Washington. The USA also helped Azerbaijan to install maritime radars along its Caspian coast and to establish a command and control center in Baku.⁴⁹ Iran consolidated its Caspian naval force with anti-ship cruise missiles and gunboats. Tehran bought a Varshavyanka from Russia in 1995 as well.⁵⁰

The USA utilized both the multilateral instruments of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) such as the Partnership for Peace Programme (PfP) and the Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC) as well its own initiatives such as the Second Line of Defense Program and its Megaports Initiative, the Caspian Sea Maritime Interdiction and the Caspian Guard to penetrate into the Caspian region in the post-Cold War period. Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan became members of the PfP in May 1994 which aimed to build mutual understanding, strengthened security relationship and enhanced interoperability between the NATO and non-member countries in the Euro-Atlantic area. The PfP military exercises were also held in the Caspian in 1997.⁵¹

44 Azad Garibov, "Militarization of the Caspian Sea: Naval Arms Race and Conflicting Interests", Carlo Frappi and Azad Garibov, (eds.), *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*, Egea, Milan 2014, s. 45.

45 "Russia Builds Naval Base in Kaspiisk for its Caspian Flotilla", *Navy Recognition*, 3 October 2017.

46 Mevlut Katik, "Militarisation of the Caspian Sea", Shirin Akiner, (ed.), *The Caspian: Politics, Energy and Security*, RoutledgeCurzon, New York 2004, s. 304.

47 "Caspian Flotilla", *Federation of American Scientists*, <https://fas.org/nuke/guide/russia/agency/mf-caspian.htm>.

48 Garibov, s. 47.

49 Hossein Aryan, "Caspian Sea States on Course for Naval Arms Race", *RFE/RL*, 27 July 2011.

50 Katik, s. 300.

51 Kubicek, "Russian Energy Policy in the Caspian Basin", s. 209.

Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan also participated to the EAPC which was launched in 1997 by the NATO to engage in discussions regarding the political and security matters with the non-NATO countries in Europe as well as the Asian states located on the European periphery.⁵²

The Second Line of Defense Program and its Megaports Initiative intended to help countries in preventing illicit trafficking in nuclear and radiological materials by securing international land borders, seaports and airports.⁵³ Accordingly, it provided special equipment to Azerbaijan and Kazakhstan to detect radioactive and nuclear materials at border crossings and seaports and extended training to law-enforcement officials in these two countries.⁵⁴ The Caspian Sea Maritime Interdiction provided equipment to detect and interdict weapons of mass destruction along the maritime borders of Azerbaijan and Kazakhstan. The program also included naval training and the construction of a boat basin at Astara, Azerbaijan which was located on the border with Iran.⁵⁵ The Caspian Guard, launched in 2003, shortly after the commencement of the construction of the BTC, aimed to bolster naval competencies of Azerbaijan and Kazakhstan in face of threats of nuclear proliferation, terrorism, drug, human and weapons trafficking through building up of maritime surveillance, equipment upgrades and training of naval forces of Azerbaijan and Kazakhstan.⁵⁶ The initiative facilitated the integration of the airspace and maritime surveillance and control systems of the two countries along with their national command, control, intelligence systems and their response forces.⁵⁷

Russia was concerned about the military activities of the USA in the Caspian Sea especially when it came across a serious security situation in Dagestan which lied on the Western shore of the Caspian Sea. Dagestan, once the epicenter of the Caucasian resistance to the Tsarist Russia in the 19th century, was renowned with its ethnic and linguistic heterogeneity, rising crime rates and religious revival in the early 1990s. Many Islamic radicals from the republic took part in the First Russian-Chechen War of 1994-1996 against the Russian army. Chechen militants raided a hospital in the Dagestani town of Kizlyar in January 1996 and held many civilians as hostages.⁵⁸ Radical Islamic cells began to appear in the Buynaksk, Kazbek and Tsumada districts of Dages-

52 Carlo Frappi, "The Caspian Sea Basin in United States Strategic Thinking and Policies", Carlo Frappi and Azad Garibov, (eds.), *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*, Egea, Milan 2014, s. 189.

53 Katya Shadrina, "Security in the Caspian Sea Region: Challenges and Opportunities in a Globalized World", *GCSP Policy Brief*, 9, 28 September 2006, s. 13.

54 A.g.m.

55 Nicola Contessi, "Traditional Security in Eurasia", *The RUSI Journal*, CLX/2, April/May 2015, s. 53.

56 Josh Kucera, "Russia and Iran Team up to Keep U.S. Out of Caspian", *Security Assistance Monitor*, 7 July 2013.

57 German, s. 47.

58 "Chechen Rebels Hold At Least 1,000 Hostages in Hospital", *CNN*, 9 January 1996.

Gazi

Akademik
Bakış

77

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

tan in 1996 and in August 1998 sharia law was declared in some of the villages.⁵⁹ In August 1999 militants from the neighboring Chechnya led by Shamil Basayev and Ibn al-Khattab entered Dagestan to give a leg up to the sharia-ruled villages and to expand the Islamic insurgency further in the North Caucasus region.⁶⁰ The Russian security forces suppressed the insurgency a few weeks later with the support of the local people. Yet, several attacks against the state officials, law enforcement officers and government buildings continued unabated throughout the 2000s. With the proclamation of the so-called Caucasus Emirate (an Islamic jihadist organization that aimed to establish an Islamic state in the North Caucasus which would be ruled by sharia law) in October 2007 by the Chechen warlord Doku Umarov, the standoff between the traditional Sufi groups and the ascending Wahhabist-Salafist currents became much more apparent and the senior representatives of the official clergy that had leanings to the Sufi creed were targeted by the more radical Islamic factions in the Dagestani society.⁶¹ Corruption, clientelism, nepotism, poverty, insufficient education and job prospects for the youth exacerbated further the already fragile situation in the republic.

The precarious security situation in Dagestan along with the USA's various attempts to bolster military cooperation with the Caspian littoral states urged Russia to strengthen its military presence in the Caspian. Russia set up a command center for a joint Ministry of Defense force in Kaspiysk, Dagestan to reinforce the main naval base located in Astrakhan in December 1998.⁶² In August 2002 Russia carried out the largest military exercise in the Caspian Sea since the end of the Soviet Union with 60 vessels, 30 aircraft and 10,000 personnel.⁶³ While the Russian spokesman stated that the drills were organized to fight terrorism, to stop drug trafficking and to catch sturgeon poachers, Russian Defense Minister Sergei Ivanov added that they were also staged due to the continued fighting in Chechnya and the alleged presence of Chechen militants in Pankisi Gorge, thus indicated also the Caucasian security dimension of the matter.⁶⁴

The next move of Moscow became the suggestion of a formation of a common regional security alliance, CASFOR in July 2005 that would be composed of all the five Caspian littoral states. Envisaged as a counter-initiative

59 Jan Koehler vd., "Insurgency-informed Governance in the North Caucasus: Observations from Chechnya, Dagestan, and Kabardino-Balkaria", *Small Wars & Insurgencies*, XXVII/3, 2016, s. 375.

60 Uwe Halbach-Manarsha Isaeva, "Dagestan: Russia's Most Troublesome Republic", *SWP Research Paper*, 7, August 2015, s. 17.

61 Halbach-Isaeva, ss. 17-18.

62 Timothy L. Thomas-John Shull, "Russian National Interests and the Caspian Sea", *Perceptions: Journal of International Affairs*, IV/4, December 1999-February 2000, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/TIMOTHY-L.-THOMAS-JOHN-SHULL.pdf>.

63 Antonenko, s. 258.

64 Saivetz, s. 601.

to the Caspian Guard of the USA, the CASFOR would cope with threats of terrorism, nuclear proliferation, drugs and weapons trafficking in the Caspian Sea basin.⁶⁵ However, none of the littoral states except Iran embraced the idea, most probably because of the fact that the proposed organization would be dominated by Russia militarily. A similar Russian proposal which was put forth in 2006 and offered the establishment of a regional rapid reaction force in the Caspian Sea to deal with security challenges could not muster up any supporters either.⁶⁶

Russia performed better in barring the entry of foreign militaries to the Caspian Sea. Azerbaijan, Iran, Kazakhstan and Turkmenistan, along with Russia signed the Agreement on Security Cooperation in the Caspian Sea on 18 November 2010 which stated that the security in the Caspian Sea would be the prerogative of the littoral states. The agreement also anticipated cooperation between the signatories in fighting terrorism, organized crime, smuggling, human trafficking, illegal migration, weapons trafficking, drug trafficking, poaching and piracy.⁶⁷

Moscow has been expanding and modernizing its Caspian Flotilla since the early 2000s as well. The Flotilla is made up of 28 warships which include two guided missile frigates, three guided missile corvettes, four small gunships, one guided missile boat, five gunboats, two base minesweepers, five inshore minesweepers and six landing crafts and many support vessels.⁶⁸ With nearly 20,000 personnel it is the most powerful naval force in the Caspian.⁶⁹ Russia also made a remarkable move in October-November 2015 to prove the might of the Caspian Flotilla. Four warships of the Flotilla launched 44 cruise missiles at targets in Syria, nearly 1,000 nautical miles away.⁷⁰ This operation while demonstrating the long-range striking capability of the Russian Caspian naval force, engendered concern in some Caspian states, specifically in Azerbaijan and Kazakhstan. Although Baku and Astana were careful not to reveal any dissatisfaction with regard to the Russian move, Turkmenistan mentioned about Kazakh worries pertaining to the security of airspace over the Caspian Sea.⁷¹ Moreover, on November 4, 2015, Azerbaijan and Kazakhstan inked a security agreement which provided for joint naval exercises on the Caspian Sea.⁷²

65 Garibov, s. 49.

66 German, s. 56.

67 *President of Russia*, "Agreement on Security Cooperation in the Caspian Sea Has Been Submitted to the State Duma for Ratification", <http://en.kremlin.ru/events/president/news/12055>.

68 "Russian Navy 2018", *RussianShips.info*, <http://russianships.info/eng/today/>.

69 Petr Bologov, "How Russia is Losing the Caspian Sea", *Intersection*, 14 May 2016.

70 Lidiya Parkhomchik, "Current Security Issues in the Caspian Sea Region", *Eurasian Research Institute*, 5 March 2016.

71 *Aynı yer*.

72 Evan Gottesman, "The Caspian States in Russia's Military Bind", *The Diplomat*, 27 November 2015.

Gazi

Akademik
Bakış

79

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

The mid-1990s witnessed the launch of Caspian navies of Kazakhstan and Turkmenistan while Azerbaijan and Iran consolidated their existing military force in the Caspian with new ships and equipment. There were also American initiatives to get into the region through augmentation of defense cooperation with Azerbaijan and Kazakhstan. These American moves came as a wake-up call to Russia that had been distracted for some time because of the unrest in Chechnya which had reverberations on Dagestan, the North Caucasian republic on the Caspian coast as well. So, Russia speeded up its efforts to strengthen its Caspian flotilla and commenced to carry out military drills in the Caspian Sea. Moscow also succeeded in persuading the littoral states to block the entry of foreign militaries to the Caspian Sea. Yet, it failed to coax them into setting up a multilateral security scheme in the Caspian due to the fact that the Caspian states, except Iran were reluctant to be part of a defense organization that would be dominated by Moscow.

The environmental policy of Russia with respect to the Caspian Sea had been subordinated to the country's energy and security interests in the region throughout the 1990s. Although the environmental matters still pale in comparison to the geopolitical issues in the Russian foreign policy making concerning the Caspian, there have been some serious attempts on the Russian side starting from the late 1990s, backed up by other littoral states and international organizations to take requisite precautions to protect the marine environment and to preserve the valuable biological resources of the Caspian Sea. The final part of the study will examine these multilateral initiatives after analyzing the sources of pollution in the Caspian Sea and the impact of this pollution on fish and marine mammals.

Russia's Environmental Policy in the Caspian: Taking Steps to Conserve the Natural Legacy

It is possible to cite three main reasons for the pollution in the Caspian Sea. These are flows of onshore industrial and agricultural waste water and municipal effluents, emergence of alien organisms and offshore oil extraction. The Volga River is the supplier of about 80 percent of the Caspian Sea's inflows. The Volga basin also constitutes the economic heartland of Russia as the country's almost 45 percent of industrial production and 50 percent of agricultural production take place there.⁷³ Water purification system is limited in the area as private companies do not allocate funds for purification equipment and the municipalities lack financial resources to buy the necessary apparatus.⁷⁴ Predictably, pollutants such as heavy metals, phenols, surfactants,

73 Matteo Villa, "Escaping the Tragedy of the Commons: Environmental Cooperation in the Caspian Sea", Carlo Frappi and Azad Garibov, (eds.), *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*, Egea, Milan 2014, s. 84.

74 Antoine Blua, "Caspian: Unique Ecosystems Face Environmental Threat", *RFE/RL*, 27 May 2003.

sewage which discharge into Volga flow directly to the Caspian Sea and contaminate its water. Araz River, similar to Volga accumulates industrial wastes from Armenian and Iranian factories and then passes through Azerbaijan to join to Kura River which flows into the Caspian Sea and pollutes its water.⁷⁵

The industrial pollution in the Caspian Sea engendered the growth of alien organisms in the water as well which brought about the elimination of native species. The fertilizers in agricultural run-off triggered the growth of some sort of aggressive algae in the North Caspian which robbed the water of oxygen and created a dead zone in which other marine creatures were suffocated to death.⁷⁶ A similar organism, the azolla plant infiltrated the Anzali wetlands and after spreading into the Caspian Sea formed a thick green blanket which suffocated the area it covered.⁷⁷ Mnemiopsis Leidyi, a new organism which entered the waters of the Caspian Sea from the vessels' bottom at the end of the 1990s appeared to be another dangerous creature which had deteriorating impact on the ecological balance of the sea.⁷⁸

Offshore oil and natural gas extraction in the Caspian Sea which has been continuing since the late 19th century and the construction of sea platforms and pipelines also contribute significantly to the pollution of the Caspian Sea. Flooded wells, accidental releases of oil, natural seeps are the main causes of oil contamination.⁷⁹ Russia has been trying to utilize the negative effects of oil and natural gas pipeline construction on the ecology of the Caspian Sea since the mid-1990s to avert the building of new pipelines. The Russian seismologists claimed that the construction of oil pipelines over the Caspian seabed might bring out accidents and oil spills as a result of underwater earthquakes.⁸⁰ These concerns were voiced by the Russian statesmen as well. The Russian Foreign Minister Sergey Lavrov stated that it was important to understand the environmental impact that could arouse from the construction of pipelines in the Caspian before the launch of pipeline projects as the marine environment in the Caspian Sea was very fragile.⁸¹

75 Villa, s. 84.

76 Shirin Akiner, "Environmental Security in the Caspian Sea", Shirin Akiner, (ed.), *The Caspian: Politics, Energy and Security*, RoutledgeCurzon, New York 2004, s. 351.

77 Akiner, s. 352.

78 I. M. Efendiyeva, "Ecological Problems of Oil Exploitation in the Caspian Sea Area", *Journal of Petroleum Science and Engineering*, XXVIII, 2000, s. 230.

79 Farhad Nadim vd., "Management of Coastal Areas in the Caspian Sea Region: Environmental Issues and Political Challenges", *Coastal Management*, XXXIV/2, 2006, s. 158.

80 Igor Zonn, "The Caspian Sea: Threats to Its Biological Resources and Environmental Security", Gennady Chufirin, (ed.), *The Security of the Caspian Sea Region*, Stockholm International Peace Research Institute, Solna 2001, s. 77.

81 "Russia Highlights Its Positions Regarding the Caspian Status", *Caspian Energy News Paper*, 16 October 2017.

The water pollution in the Caspian Sea took a heavy toll on the fish and seal population. The sturgeon catch which was navigating around 27,000 tons in the late 1970s plummeted to less than 1,000 tons in the 2000s.⁸² This ailing situation led the International Union for Conservation of Nature (IUCN) to classify the beluga sturgeon as critically endangered on its Red List of Threatened Species which indicated the serious danger of extinction.⁸³ Apart from the contamination of water, over-fishing, poaching, invasion of *Mnemiopsis Leidyi* which threatened the sturgeon's food supply, desiccation of the spawning grounds and construction of dams in the rivers all contributed to the declining numbers of the sturgeon in the Caspian. As the depletion of sturgeon would increase unemployment levels and make things more difficult for Russia especially in Dagestan, Russia along with Kazakhstan declared a moratorium on sturgeon catching in the mouths of the Volga and Ural Rivers in 1993.⁸⁴ The other littoral states followed suit and imposed similar bans in the succeeding years. The Russian President Putin also pointed out the gravity of the diminishing number of fishing stocks in the Caspian Sea during a visit to the Astrakhan in July 2005 and described the immense scale of poaching in the Caspian as bioterrorism.⁸⁵ Russia also opened up 21 experimental farms to cultivate sturgeon in order to compensate the declining figures. These facilities currently produce approximately 2,000 tons of fish on an annual basis.⁸⁶

The number of the seal population in the Caspian Sea, similar to sturgeon, has recorded a striking decrease in the last 20 years. Their numbers which were estimated to be oscillating between 360,000 and 600,000 at the end of the 1990s, decreased to around 100,000 in the 2000s.⁸⁷ Industrial pollution in the Caspian Sea which weakened these mammals' immune systems was uttered as the main reason of their massive deaths in the early 2000s. The progressive warming of the Caspian Sea due to climatic changes which will reduce the extent and duration of the winter ice that these animals depend on for breeding is another significant future threat.⁸⁸ Cognizant of these dangers, the IUCN classified the Caspian seals as critically endangered on its Red List of Threatened Species as well.⁸⁹

The increasing levels of water pollution and endangerment of fish and seal population led the Caspian littoral states to come together in a regional initiative in late 1990s to protect the marine environment and to preserve the valuable species in the Caspian Sea. The Caspian Environment Programme (CEP) was

82 Villa, s. 82.

83 "The IUCN Red List of Threatened Species", *International Union for Conservation of Nature*, <http://www.iucnredlist.org/>.

84 Douglas Blum, "The Russian Trade-Off: Environment and Development in the Caspian Sea", *The Journal of Environment & Development*, VII/3, September 1998, s. 251.

85 Shadrina, s. 13.

86 Nigar Orujova, "First Sturgeon Farm to Open in Azerbaijan", *Azernews*, 7 November 2013.

87 Akiner, s. 355.

88 Villa, s. 83.

89 "The IUCN Red List of Threatened Species".

established in May 1998 with the participation of all Caspian states along with contributions from international bodies such as the United Nations Environment Programme, United Nations Development Programme, United Nations Office for Project Services, the World Bank and the European Union through the Global Environment Facility.⁹⁰

The CEP acted as a regional environmental dialogue and governance mechanism. It allocated each littoral state a key diagnostic theme. Russia became responsible for strengthening the institutional, legal and regulatory framework and for concocting strategies for sustainable management of fish and other valuable biological resources.⁹¹ Accordingly, Russia started to work on the draft of a regional cooperation agreement regarding environmental matters which would be binding for all the littoral states. It came into being on 4 November 2003 in Tehran when all the Caspian States signed the Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea which laid down the general requirements and the institutional mechanism for environmental protection in the Caspian region.⁹² Three of the ancillary protocols to the Convention were also signed. These are the Protocol Concerning Regional Preparedness, Response and Co-operation in Combating Oil Pollution Incidents signed in Aktau on 12 August 2011 and entered into force on 25 July 2016, the Protocol for the Protection of the Caspian Sea against Pollution from Land-based Sources and Activities hammered out in Moscow on 12 December 2012 and the Protocol for the Conservation of Biological Diversity inked in Ashgabat on 30 May 2014.⁹³

The Caspian states also agreed on three important agreements concerning environmental cooperation in the fourth of the summits they have been convening since 2002 at presidential level. On 29 September 2014 in the course of the Astrakhan Summit, the littoral countries signed the Agreement on Hydrometeorology Cooperation in the Caspian Sea, the Agreement on Cooperation on Disaster Warning and Relief in the Caspian Sea and the Agreement on Preservation and Rational Use of Caspian Sea Marine Biological Resources.⁹⁴ All of these three agreements came into force and the rescue services of all the littoral states have started to operate in the water area of the Caspian Sea as of fall 2017.⁹⁵

90 "Summary", *Caspian Environment Programme*, <http://caspien.iwlearn.org/>.

91 Akiner, s. 357.

92 "Tehran Convention", *Tehran Convention*, <http://www.tehranconvention.org/spip.php?rubrique1>. The agreement came into force on 12 August 2006.

93 "Protocols to the Tehran Convention", *Tehran Convention*, <http://www.tehranconvention.org/spip.php?article41>.

94 *President of Russia*, "The Fourth Caspian Summit Has Taken Place in Astrakhan", <http://en.kremlin.ru/events/president/news/46686>.

95 *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*, "Foreign Minister Sergey Lavrov's Statement at a News Conference Following the Meeting of the Caspian Littoral States'

Gazi

Akademik
Bakış

83

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

The environmental issues pertaining to the Caspian Sea have been relegated to the background compared to the matters of energy and security in the Russian foreign policy since the early 1990s. Yet, the growing water pollution in the Sea which precipitated disappearance of commercially valuable fish species such as the sturgeon along with the seals brought out a renewed interest, determined outlook and coordinated action on the side of all littoral states to prevent the further depletion of the Caspian Sea's natural resources. In this context, Russia took on the responsibility of preparing the legal framework for the institutionalization of a regional environmental security regime in the Caspian Sea. Moscow seemed to carry out this task successfully with the signing of a convention for the protection of the marine environment and many supporting protocols. Yet, the challenging task ahead of both Russia and the other littoral states will be the implementation of the clauses of these agreements.

Conclusion

It took some time for Russia to grasp the repercussions of the dissolution of the Soviet Union in its near abroad and to adapt itself to the new realities. In the early 1990s, Russia was not quite prepared to concede to the unilateral moves of the Caspian littoral states which were collaborating with international oil and gas companies to develop the energy resources of the Caspian Sea. Therefore, Moscow, in alignment with Tehran, objected to the construction of alternative oil and natural gas pipelines which would sidestep its territory on the grounds that the legal status of the Caspian Sea had not been decided yet. However, by the late 1990s, Russia had become cognizant of the fact that it was deprived of the necessary financial and technological instruments to forestall the realization of the Western-backed energy projects especially while struggling with separatist currents and economic crises at home. Furthermore, with Putin's inauguration as President of Russia in 2000, Russia's Caspian policy has become much more realistic, coordinated and flexible. Russia has expedited its efforts to carry out joint energy projects with the other littoral states. Moreover, although Russia still makes serious endeavor to avert the actualization of contending oil and natural gas projects, it accepts the existence of competing players in the energy game in the Caspian.

The post-Cold War era brought about a change in the security environment of the Caspian Sea as well. Not only the Russian and the Iranian navies but also the military ships of Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan started to sail on the waters of the Caspian Sea. Furthermore, the USA extended military ships, equipment and training to the Caspian littoral states except Iran which engendered discomfort on the Russian side. Russia responded to the

American onslaughts in the region by invigorating its Caspian Flotilla with new ships and equipment. Moscow also suggested the formation of a regional security organization which would include all the littoral states but to no avail. Yet, it became successful to persuade the coastal states to impede the entry of foreign navies to the Caspian Sea. Taking into account the fact that Russia still retains the most powerful navy force in the region, it can be said that Russia will not be challenged militarily in the Caspian Sea at least in the near to mid-future.

Energy and security issues were not the only matters that came up on the agenda of Russian foreign policy makers regarding the Caspian region. The ecological condition of the Caspian Sea which had been going from bad to worse as a result of increasing water pollution impelled Russia to play a more active role in taking necessary precautions to prevent the extinction of valuable biological resources, particularly the sturgeon fish in the early 2000s. Russia undertook the duty of arranging the legal framework for protection of the marine environment of the Caspian Sea which resulted in signing of a framework convention for this purpose along with ancillary protocols by the littoral states. Yet, it remains to be seen whether the articles of all these agreements will materialize soon especially when they clash with the energy and security interests of the coastal states.

References

"About the Company", *Kazakhstan-China Pipeline*, <http://www.kcp.kz/company/about?language=en>.

AKINER Shirin, "Environmental Security in the Caspian Sea", Shirin Akiner, (ed.), *The Caspian: Politics, Energy and Security*, RoutledgeCurzon, New York 2004, ss. 343-362.

ANTONENKO Oksana, "Russia's Policy in the Caspian Sea Region: Reconciling Economic and Security Agendas", Shirin Akiner, (ed.), *The Caspian: Politics, Energy and Security*, RoutledgeCurzon, New York 2004, ss. 244-262.

ARYAN Hossein, "Caspian Sea States on Course for Naval Arms Race", *RFE/RL*, 27 July 2011.

"Azerbaijan Oil Contracts, Yalama", *Azerbaijan International*, https://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_socar_yalama.html.

"Azerbaijan Politics: Quick View-SOCAR Signs Deal with Russian Energy Firm", *The Economist*, 4 June 2014.

BARDAKÇI Mehmet, "Russian Interests in the Caspian Region and Turkey", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V/2, 2003, ss. 1-28.

Yaz

Akademik
Bakış

85

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

BLAGOV Sergei, "Turkmenistan Is Eyeing Revived Ties Russia", *Asia Times*, 4 November 2016.

BLUA Antoine, "Caspian: Unique Ecosystems Face Environmental Threat", *RFE/RL*, 27 May 2003.

BLUM Douglas, "The Russian Trade-Off: Environment and Development in the Caspian Sea", *The Journal of Environment & Development*, VII/3, September 1998, ss. 248-277.

BOHR Annette, *Turkmenistan: Power, Politics and Petro-Authoritarianism*, Chatham House Russia and Eurasia Programme, London March 2016.

BOLOGOV Petr, "How Russia is Losing the Caspian Sea", *Intersection*, 14 May 2016.

"Caspian Flotilla", *Federation of American Scientists*, <https://fas.org/nuke/guide/russia/agency/mf-caspian.htm>.

"Caspian Sea", *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Caspian-Sea>.

"Caspian Sea", *New World Encyclopedia*, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Caspian_Sea.

"Chechen Rebels Hold At Least 1,000 Hostages in Hospital", *CNN*, 9 January 1996.

CHERNAVSKII Stanislav, "Problems of the Caspian", *Russian Politics and Law*, XL/2, March-April 2002, ss. 85-94.

CONTESSI Nicola, "Traditional Security in Eurasia", *The RUSI Journal*, CLX/2, April/May 2015, ss. 50-57.

COOTE Bud, "The Caspian Sea and Southern Gas Corridor: A View from Russia", *Atlantic Council Global Energy Center*, April 2017, ss. 1-31.

DEKMEJIAN R. Hrair-Hovann H. Simonian, *Troubled Waters: The Geopolitics of the Caspian Region*, I. B. Tauris, London 2003.

EFENDIYEVA I. M., "Ecological Problems of Oil Exploitation in the Caspian Sea Area", *Journal of Petroleum Science and Engineering*, XXVIII, 2000, ss. 227-231.

FRAPPI Carlo, "The Caspian Sea Basin in United States Strategic Thinking and Policies", Carlo Frappi and Azad Garibov, (eds.), *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*, Egea, Milan 2014, ss. 181-202.

GARIBOV Azad, "Militarization of the Caspian Sea: Naval Arms Race and Conflicting Interests", Carlo Frappi and Azad Garibov, (eds.), *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*, Egea, Milan 2014, ss. 41-58.

"Gazprom 'Warns' Turkey on Gas Deal", *Hürriyet Daily News*, 30 June 2012.

GERMAN Tracey, *Russia and the Caspian Sea: Projecting Power or Competing for Influence*, United States Army War College Press, Carlisle Barracks 2014.

- GHAFOURI Mahmoud, "The Caspian Sea: Rivalry and Cooperation", *Middle East Policy*, XV/2, Summer 2008, ss. 81-96.
- GOTTESMAN Evan, "The Caspian States in Russia's Military Bind", *The Diplomat*, 27 November 2015.
- GRIFFITH Brent, "Back Yard Politics: Russia's Foreign Policy Toward the Caspian Basin", *Demokratizatsiya*, VI/2, Spring 1998, ss. 426-441.
- HALBACH Uwe-Manarsha Isaeva, "Dagestan: Russia's Most Troublesome Republic", *SWP Research Paper*, 7, August 2015, ss. 1-26.
- INDEO Fabio, "Energy Strategy of Export Diversification in Central Asia: Focus on Kazakhstan and Turkmenistan", ss. 1-4, https://geopolitics.fsv.cuni.cz/GEO-8-version1-indeo_energy_strategy_of_expor.pdf.
- JANUSZ Barbara, "The Caspian Sea: Legal Status and Regime Problems", *Chatham House Briefing Paper* V/2, August 2005, ss. 1-8.
- KATIK Mevlut, "Militarisation of the Caspian Sea", Shirin Akiner, (ed.), *The Caspian: Politics, Energy and Security*, RoutledgeCurzon, New York 2004, ss. 297-310.
- KAZANTSEV Andrei, "Russian Policy in Central Asia and the Caspian Sea Region", *Europe-Asia Studies*, LX/6, August 2008, ss. 1073-1088.
- KOEHLER Jan vd., "Insurgency-informed Governance in the North Caucasus: Observations from Chechnya, Dagestan, and Kabardino-Balkaria", *Small Wars & Insurgencies*, XXVII/3, 2016, ss. 367-391.
- KUBICEK Paul, "Russian Energy Policy in the Caspian Basin", *World Affairs*, CLXVI/4, Spring 2004, ss. 207-217.
- KUBICEK Paul, "Energy Politics and Geopolitical Competition in the Caspian Basin", *Journal of Eurasian Studies*, IV/2, July 2013, ss. 171-180.
- KUCERA Josh, "Russia and Iran Team up to Keep U.S. Out of Caspian", *Security Assistance Monitor*, 7 July 2013.
- "Lukoil: Playing by the Rules", *Kazakhstan International Business Magazine*, 1, 2002.
- "Lukoil: Russia's Trojan Horse in the Near Abroad?", *The Jamestown Prism*, II/9, 3 May 1996.
- "Lukoil Signs Production-sharing Agreement on Karachaganak Field in Kazakhstan", *Rustocks*, <http://www.rustocks.com/index.phtml/pressreleases/0/1/4490>.
- MAKILI-ALIYEV Kamal, "Caspian Sea and Its International Legal Status", Carlo Frappi and Azad Garibov, (eds.), *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*, Egea, Milan 2014, ss. 27-39.
- MARIN Georgina, "Turkmenistan's Gas Hurdles: No End in Sight", *Energy Policy Group*, April 2017, ss. 1-4.

Gors

Akademik
Bakış

87

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

“Moscow Claims Political Victory in Azerbaijan Oil Deal”, *Eurasia Daily Monitor*, I/132, 13 November 1995.

NADIM Farhad vd., “Management of Coastal Areas in the Caspian Sea Region: Environmental Issues and Political Challenges”, *Coastal Management*, XXXIV/2, 2006, ss. 153-165.

ORUJOVA Nigar, “First Sturgeon Farm to Open in Azerbaijan”, *Azernews*, 7 November 2013.

PARKHOMCHIK Lidiya, “Current Security Issues in the Caspian Sea Region”, *Eurasian Research Institute*, 5 March 2016.

PENKOVA Tomislava, “Russia in the Caspian Region: An Attempt to Preserve an Inherited Role”, Carlo Frappi and Azad Garibov, (eds.), *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*, Egea, Milan 2014, ss. 113-128.

President of Russia, “Agreement on Security Cooperation in the Caspian Sea Has Been Submitted to the State Duma for Ratification”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/12055>.

President of Russia, “The Fourth Caspian Summit Has Taken Place in Astrakhan”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/46686>.

“Project-The TurkStream Pipeline”, *TurkStream*, <http://turkstream.info/project/>.

“Protocols to the Tehran Convention”, *Tehran Convention*, <http://www.tehranconvention.org/spip.php?article41>.

Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, “Treaty of Gulistan (1813)”, <http://mfa.gov.az/en/content/809>.

Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, “Treaty of Turkmenchay (1828)”, <http://mfa.gov.az/en/content/810>.

“Russia Builds Naval Base in Kaspiisk for its Caspian Flotilla”, *Navy Recognition*, 3 October 2017.

“Russia Highlights Its Positions Regarding the Caspian Status”, *Caspian Energy News Paper*, 16 October 2017.

“Russian Navy 2018”, *RussianShips.info*, <http://russianships.info/eng/today/>.

SAIVETZ Carol R., “Perspectives on the Caspian Sea Dilemma: Russian Policies Since the Soviet Demise”, *Eurasian Geography and Economics*, XLIV/8, 2003, ss. 588-606.

SHADRINA Katya, “Security in the Caspian Sea Region: Challenges and Opportunities in a Globalized World”, *GCSP Policy Brief*, 9, 28 September 2006, ss. 1-14.

SHIRIYEV Zaur, “Oil Price and Russian Pressure Put Azerbaijan’s Strategic Gas Project at Risk”, *Chatham House*, 19 July 2017.

Görüş

Akademik
Bakış
88

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

SORBELLO Paolo, "The Role of Energy in Russian Foreign Policy towards Kazakhstan", *Energy Brains*, February 2015, ss. 1-103.

"South Caucasus Pipeline", *BP Azerbaijan*, https://www.bp.com/en_az/caspian/operations/projects/pipelines/SCP.html.

"Summary", *Caspian Environment Programme*, <http://caspian.iwlearn.org/>.

"Tehran Convention", *Tehran Convention*, <http://www.tehranconvention.org/spip.php?rubrique1>.

The Embassy of the Russian Federation to the Republic of Kazakhstan, "Russia-Kazakhstan Relations, Economic Cooperation", http://www.rfembassy.kz/eng/lm/dvustoronnie_otnosheniya/torgovo-ekonomicheskije_svyazi/.

"The IUCN Red List of Threatened Species", *International Union for Conservation of Nature*, <http://www.iucnredlist.org/>.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Foreign Minister Sergey Lavrov's Statement at a News Conference Following the Meeting of the Caspian Littoral States' Foreign Ministers, Moscow, December 5, 2017", http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2978643.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Transcript of a Briefing by Deputy Foreign Minister of Russia Viktor Kalyuzhny for Russian and Foreign Media, Moscow, May 19, 2003", http://www.mid.ru/en/web/guest/mnogostoronnie-struktury-i-forumy/-/asset_publisher/KrRBY5EMiHC1/content/id/519830.

THOMAS Timothy L.-John Shull, "Russian National Interests and the Caspian Sea", *Perceptions: Journal of International Affairs*, IV/4, December 1999-February 2000, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/TIMOTHY-L.-THOMAS-JOHN-SHULL.pdf>.

VILLA Matteo, "Escaping the Tragedy of the Commons: Environmental Cooperation in the Caspian Sea," Carlo Frappi and Azad Garibov, (eds.), *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*, Egea, Milan 2014, ss. 73-90.

"Why TANAP?", *TANAP*, <http://www.tanap.com/tanap-project/why-tanap/>.

ZONN Igor, "The Caspian Sea: Threats to Its Biological Resources and Environmental Security", Gennady Chufrin, (ed.), *The Security of the Caspian Sea Region*, Stockholm International Peace Research Institute, Solna 2001, ss. 69-82.

Gazi

Akademik
Bakış

89

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Türk-Amerikan İlişkilerinde 12 Temmuz 1947 Antlaşması ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri

The Treaty of July 12, 1947 in Turkish-American Relations and Its Effects on Turkish Political Life

İhsan Ömer ATAGENÇ* -Nuri Gökhan TOPRAK**

Öz

II. Dünya Savaşı sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişim sürecinde 12 Temmuz 1947 yılında imzalanan antlaşma önemli bir yere sahiptir. Dönemin ABD Devlet Başkanı Truman'ın ismi ile anılan "Truman Doktrini", Türkiye ve Yunanistan'ı kapsayan geniş bir güvenlik bloğunu, Truman Doktrini kapsamında hazırlanan "Marshall Planı" ise bu doktrinin ekonomik yönünü oluşturmuştur. 12 Temmuz 1947 tarihli antlaşma ise bu sürecin askeri zeminini inşa etmiştir. Antlaşma gerek ABD'nin SSCB'ye karşı geliştirdiği politikada Türkiye'nin yerini daha da pekiştirmiş gerekse Türkiye'nin savaş sonrası süreçte takip edeceği dış politikanın yönünü belirlemiştir. Yeni dış politika ise kısa vadede iç politikaya da yön verecek ve Türk siyasal hayatı yeni dış politika tercihlerine göre dizayn edilecektir. Bu durumun en somut örneği Cumhurbaşkanı İnönü'nün "12 Temmuz Bildirisi" ile CHP ile DP arasındaki gerilime son vermeye çalışmasıdır. Siyasal krizin geçici olarak sonlandırılması ile birlikte "çok partili" olarak tanımlanan fakat esas itibarıyla "iki partili" olarak tanımlanabilecek olan siyasi hayatın konsolidasyon süreci başlamıştır. Konsolidasyon süreci CHP'yi dönemin siyasal gereklerine uygun politikalar izlemeye zorlamış ve temel ilkelerinin dönüşüme uğramasına neden olmuştur. Bu durum ise CHP ile DP arasında geçici bir benzeşmenin ortaya çıkmasını beraberinde getirecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk dış politikası, Türk-Amerikan ilişkileri, 12 Temmuz, Türk siyasal hayatı, Çok partili siyasal hayat

Abstract

The treaty signed on July 12, 1947 possesses a considerable place in the development process of Turkish-American relations after World War II. The 'Truman doctrine', named after the then US President Harry S. Truman, has created a large security block covering Greece and Turkey, while the "Marshall Plan" prepared under the Truman Doctrine was forming the economic aspect of this doctrine. The treaty dated July 12, 1947 has built the military grounds of this process. The treaty both cemented Turkey's place in US foreign policy against USSR and determined the foreign policy direction of Turkey to be followed in post-war era. The new foreign policy will also shape domestic policy in the short term and Turkish political life will be designed according to the new foreign policy preferences. The most concrete example of this situation is the attempt of President İnönü to the end the tension between Republican People's Party (CHP) and Democratic Party (DP) with July 12th Declaration. With the provisional termination of the political crisis, the consolidation process of political life, which is defined as "multi-party", but which can be defined as "two-party" in essence, has begun. The consolidation process forced CHP to follow policies in line with the

Makale Geliş Tarihi: 15.03.2018. Makale Kabul Tarihi: 29.10.2018.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, atagencomer@yahoo.com ORCID ID: 0000-0002-8853-4749

** Dr. Öğr. Üyesi Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ngtoprak@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-9792-7448

Akademik
Bakış

91

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

political requirements of the period and caused its fundamental principles to be transformed. This will lead to the emergence of a temporary analogy between CHP and DP.

Key Words: *Turkish foreign policy, Turkish-American relations, July 12th, Turkish political life, Multi-party political life*

Giriş

Soğuk Savaş dönemine geçiş süreci Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden biçimlendiği bir dönemi ifade etmektedir. Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile birlikte gelişen süreç iki ülke arasındaki ilişkilerin işbirliğinden müttefiklik seviyesine taşınmasına aracılık etmiştir. İkili ilişkilerin gelişim sürecinde 12 Temmuz 1947 tarihinde yapılan anlaşmanın kritik bir önemi bulunmaktadır. Zira bu anlaşma, Türkiye ile ABD arasında yapılan "İkili Anlaşmalar" sürecinin ilk ayağını oluşturmaktadır. 12 Temmuz 1947 tarihinde yapılan anlaşma Türkiye'nin dış politikada "Batı" tercihinin sembolik örneklerinden bir tanesidir. 12 Temmuz'dan NATO üyeliğine gelişen süreç ise ABD'nin perspektifinde oldukça tartışmalı bir konu olarak göze çarpmaktadır. Zira ilk etapta Türkiye ile kurulacak ilişkilerin boyutu tam olarak netleşmemiştir. Truman'ın kendi arşivlerinden edinilen bilgilere göre Türkiye ile ilgili kararın önemli tartışmalar sonunda verildiği görülecektir. 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan anlaşma bu tartışmaların Türkiye lehine sonlanmasının ardından gerçekleştirilmiştir. Türkiye tarafından anlaşma sürecine bakıldığı zaman ise dış politikada yeni bir yola girildiği görülmektedir. İç politikada ise iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile muhalefetteki Demokrat Parti (DP) arasında yaşanan gerilimin anlaşma sürecinde durulduğuna tanık olmak mümkündür. İç siyasette yaşanan gerilim süreci 12 Temmuz 1947 Antlaşması ile farklı bir mecraya doğru ilerleyecektir. Öte yandan aynı gün iki parti arasındaki gerilimi sonlandırmak üzere Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün müdahalesi sonucu "12 Temmuz Bildirisi" ortaya çıkacak ve anlaşma sürecinde azalan gerilim yerini geçici bir işbirliği sürecine bırakacaktır. Bu geçici işbirliği süreci ise CHP'nin siyasal dönüşümünün de temelini oluşturmaktadır. Bu çalışma ise 1947 sonrasında 1950 seçimlerine kadar olan süreçte CHP ile DP arasındaki yakınlığın yalnızca eylemsel değil aynı zamanda düşünsel olduğunu da iddia etmektedir. Yeni dış politika düzlemi ülkenin iç siyasal sisteminin de yeniden kurulmasını beraberinde getirmiştir. Dış politikanın iç politikayı doğrudan etkilediği bu dönem, II. Dünya Savaşı sonrasında ihtiyaçlarını parti siyasetinden daha önemli bir noktaya taşımıştır. Bu da iktidar partisi olan CHP'nin mevcut siyasal pozisyonunu yeniden değerlendirmesine neden olacaktır. 1947 sonrası siyasal dönüşüm parti programlarına da yansımaya rağmen esas itibarıyla siyasal pratik içinde aranmalıdır. Devletçilik ve Laiklik ilkelerinin bu dönüşüm en belirgin öğeleri olması CHP ile DP arasındaki politik tutumların benzerliğini beraberinde getirmiştir. Dış politikanın iç politikayı belirlediği bu dönem aynı zamanda iktidar ile muhalefeti günün çıkarları doğrultusunda geçici de olsa bir araya getirmiştir. Süreç siyasal

Görüş

Akademik
Bakış

92

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

literatürde “çok partili hayat” olarak tarif edilse de siyasal pratiğe bakıldığı zaman CHP ile DP arasındaki konsolidasyon ve ideolojik yakınlaşma esas olarak “iki partili” bir siyasal hayatın başladığına işaret etmektedir.

1. Türk-Amerikan İlişkilerinin II. Dünya Savaşı Sonrasında Gelişmesine Zemin Hazırlayan Etmenler

II. Dünya Savaşının devam ettiği süreçte Müttefik Kuvvetler Amerika Birleşik Devletleri ile Birleşik Krallığın taraf olarak yer aldığı uluslararası konferanslar, savaşın seyrine ilişkin olduğu kadar savaş sonrası kurulacak yeni uluslararası düzenin alacağı biçime de ilişkin pek çok farklı görüşün ele alındığı üst düzey toplantılar olmuştur. Bu üst düzey toplantılarda ele alınan ve üzerinde tüm Müttefik Kuvvetlerce mutabık kalınan uluslararası meselelerden biri de savaş öncesinde Montreaux Sözleşmesi ile hukuki statüsü belirlenmiş Türk Boğazlarındaki seyirüfere ilişkin savaş sonrasında yeni bir düzenleme gerekliliği olmuştur.¹

Montreux’de belirlenmiş hukuki şartları sağlayarak Türk Boğazlarından Karadeniz’e silahsız bir şekilde geçen Mihver Kuvvetlerine ait gemilerin Karadeniz’e kıyısı olan müttefiklerinin limanlarında silahlanarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) Karadeniz sahilindeki sınırlarını tehdit etmesi mevzubahis mutabakatın temelini oluşturmuştur. Nitekim savaş sonrasında gerek ABD gerekse Birleşik Krallığın Türk Boğazlarının hukuki statüsünün yeniden bir değerlendirmeye tabi tutulmasına yönelik notaları savaş sonrasında Türk Dışişlerine gönderilmiştir.² Ancak II. Dünya Savaşının sona ermesini takip eden birkaç yıl içerisinde Türkiye kamuoyunu bu iki ülkenin göndermiş olduğu notadan ziyade henüz Müttefik Kuvvetler arasında yer alan SSCB’nin Türkiye’ye göndermiş olduğu nota gündemi daha çok meşgul etmiştir. Aynı süreç içerisinde gündeme gelen Ermenistan ile Gürcistan Sovyetlerinin Türkiye’den toprak talepleri SSCB notasının yaratmış olduğu meşguliyeti daha da olumsuz bir hava içerisine sokmuş, nihayetinde Türkiye kamuoyunda Sovyet karşıtı yaygın bir kanı oluşmuştur.³

Toprak talebi ya da üzerinde tam egemenliğin sağlandığı bir boğazın hukuki statüsünün sorgulanması Türkiye kamuoyunda kısa sürede oluşan Sovyet karşıtı algıyı açıklamada yeterli değildir. Nitekim benzer talepler henüz çeyrek asır öncesinde Birleşik Krallık, Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi Batılı devletlerce de dile getirilmenin ötesinde bu ülkelerle Türkiye, anavatanında doğrudan savaşmıştır. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu ile Rus Çarlığı ara-

1 William M. Hale, *Turkish Foreign Policy: 1774-2000*, Frank Cass, London, 2002, s. 101-102.

2 02 Kasım 1945 tarihli ABD Notası için bkz. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, No: 144, Kasım 1945, s. 71; 21 Kasım 1945 tarihli Birleşik Krallık notası için bkz. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, No: 144, Kasım 1945, s. 77.

3 “Sovyetlerin İsteği Karşısında Memlekette Tam Bir Birlik Var”, *Akşam Gazetesi*, Sene: 28, No. 9996, 14 Ağustos 1945, s.1; “Rus Notasının Esası”, *Vakit Gazetesi*, Yıl: 29, No. 10361, 13 Ağustos 1945, s.1.

Gazi

Akademik
Bakış

93

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

sında Balkanlar'da ve Kafkasya'da yaşanan sıcak çatışmaların yanı sıra kuruluş aşamasında SSCB'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne doğrudan destek verdiği de hafızalardadır. Bu bağlamda Türkiye kamuoyunda II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan Sovyet karşıtı yaygın tavrın temelinde, Türkiye'nin modernleşme algısını şekillendiren Batılılaşma anlayışının, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti için de, Batı Avrupalı ülkeler ile ikili ilişkilerin geliştirilmesine öncelik vermesi yattığı iddia edilebilir.

Türkiye kamuoyunun SSCB ve Batı Avrupalı ülkeler arasında oluşacak olası bir kutuplaşmada tercihini Batı'dan yana kullanmasının bir diğer nedeni de Türkiye Cumhuriyeti ile Batı arasındaki ilişkilerin niteliğinin Osmanlı ile Batı arasında sahip olunan ilişkilerden farklılık göstermesidir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı devletler arasındaki ilişkiler geçmişi yüzyıllarca sürmüş savaflara dayanan, sıfır toplam ve sağlıksız bir temele oturmuş; Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalı devletlerin birkaç siyasi manevrası dışında Avrupa devletler sistemi içerisinde saygın bir yere sahip olamamıştır. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti ise I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı devletlerle nispeten daha sağlıklı bir ilişki ağı kurabilmiş, Avrupa için bir "sorun" ya da "gönülsüzce kabul edilmiş, taktik bir müttefik" olmanın ötesine geçmiştir. Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini daha kapsamlı bir şekilde geliştirmesini sağlayan bu değişikliğin zeminini oluşturan etmenlerden biri Türkiye'de Atatürk Döneminden itibaren dış politikada benimsenen "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesinin, iki savaş arası dönemde kendi içerisinde bir kutuplaşmaya sürüklenen Avrupalı devletlere karşı da samimiyetle ve kararlılıkla sürdürülmüş olmasıdır. II. Dünya Savaşında patlayan silahların namluları soğumadan Müttefik Kuvvetlerinin Berlin'de birbirlerine karşı takınmış oldukları tavır ise ilişkilerin niteliğinde gözlemlenen bu değişimin ABD tarafından da hızla benimsenmesine neden olmuştur.

Türkiye kamuoyundaki Sovyet karşıtı tavrın ya da Batı ile ilişkilerdeki olumlu değişimin yanı sıra Türkiye'nin dışında gelişen uluslararası faktörler de Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişimine zemin hazırlamıştır. 09 Ekim 1944'te düzenlenen Moskova Konferansında (Tolstoy Konferansı) Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Josef Stalin ile Birleşik Krallık Başbakanı Winston Churchill Balkan coğrafyası üzerindeki etki alanlarını gizli bir anlaşma ile kabaca taksim etmiş; Türkiye ise bu paylaşımın dışında tutulmuştur.⁴ 1944-1946 yılları arasında SSCB'deki Amerikan Büyükelçiliğince Misyon Görevi, devam eden süreçte ise ABD'nin SSCB Büyükelçisi Averell

4 Mevzubahis paylaşımın kanıtı olarak saklanan peçete Birleşik Krallık Ulusal Arşivinde bulunmaktadır. Kaynak: The National Archives Resmi İnternet Sayfası, "Stalin's Tick on Churchill's Note Written at the Kremlin on 9 October 1944, Dividing up the Balkans into Spheres of Influence, 9 October 1944", <https://images.nationalarchives.gov.uk/assetbank-nationalarchives/action/viewFullSizedImage?id=30941&size=800>

Görüş

Akademik

Bakış

94

Cilt 12

Sayı 24

Yaz 2019

Harriman'ın danışmanlığını yapan George F. Kennan, Sovyetlerin başta güneye doğru olmak üzere genişleme göstermesi muhtemel etki alanını ABD'nin bir çevreleme politikası uygulayarak sınırlaması gerekliliğinden bahseden "Uzun Bir Telgraf" göndermiştir.⁵ Dönemin ABD Başkanı Harry S Truman yönetiminin dış politikasına yön veren şahsiyetlerden biri olarak nitelenen Kennan'ın "çevreleme politikası" ile Sovyetlerin Türkiye'yi etki alanı dahilinde görmekten uzak tavrı, yukarıda bahsedilen Türkiye'deki algı ile uyum göstermiş böylece 1947 yılı Türk-Amerikan ilişkilerinde ticari ilişkilerin ötesinde kapsamlı askeri ve siyasi ittifak ilişkisinin kurulabilmesine imkan sağlamıştır.

1944 yılının Ekim ayı çerisinde II. Dünya Savaşı'nın Mihver Devletleri Yunanistan işgaline son vererek, ülkeyi terk etmeye başlamışlardır. Savaş süresince Yunanistan'ı Mihver Devletlerinin işgaline karşı direnişini Birleşik Krallığın vermiş olduğu askeri destek ile sol eğilimli ELAS (Yunan Halk Kurtuluş Ordusu) ve milliyetçi EDES (Ulusal Cumhuriyetçi Yunan Birliği) örgütlemiştir. Savaş sonrası dönemde ise Yunan direnişi sırasında başarıyla örgütlenmiş sol eğilimli bir hareketin Yunanistan'da iktidar tesis etmesi beklenmiştir. Ancak "Yüzdeler Anlaşması" uyarınca Sovyetlerin etki alanı dışında bırakılan Yunanistan'da komünist bir hükümetin kurulmasına önce Birleşik Krallık daha sonra ABD müdahale etmiş, 1946-1949 yılları arasında Yunanistan'da bir iç savaş yaşanmıştır.⁶

Yunan iç savaşının devam ettiği süreçte Birleşik Krallık II. Dünya Savaşı öncesi ve süresince iktisadi ve askeri destek sağladığı Yunanistan'a, II. Dünya Savaşı'nın Birleşik Krallık ekonomisine verdiği ağır zarardan dolayı, savaş sonrasında yardımlarını devam ettiremeyeceğini ABD'ye bildirmiştir.⁷ 1946 yılının Aralık ayında ABD'yi ziyaret eden Yunanistan Başbakanı Konstantinos Çaldaris ise ülkesinin askeri, iktisadi ve finansal anlamda yardıma ihtiyaç duyduğunu Truman'a iletmıştır.⁸

- 5 1947 yılının Temmuz ayında ise ABD'de yayımlanan ve Amerikan dış politika anlayışı hakkında uluslararası kamuoyuna izlenimler sunması açısından önem arz eden bir dergi olan Foreign Affairs dergisinde "X" müstear ismiyle "The Sources of Soviet Conduct [Sovyet İdaresinin Kaynakları]" başlığıyla bir makale yayımlanmıştır. Bkz. X, "The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, Vol. 25, No:4, July 1947.
- 6 André Gerolymatos, *Red Acropolis, Black Terror: The Greek Civil War and the Origins of Soviet-American Rivalry, 1943-1949*, Basic Books, New York, 2004; Spyridon Plakoudas, *Greek Civil War: Strategy, Counterinsurgency and the Monarchy*, I. B. Tauris, New York, 2017; David H. Close, *The Origins of the Greek Civil War*, Routledge, New York, 2013.
- 7 Denise M. Bostdorff, *Proclaiming the Truman Doctrine: The Cold War Call to Arms*, Texas A&M University Press, Texas, 2008, s.50-51; Alan P. Dobson-Steve Marsh, *US Foreign Policy Since 1945*, Second Edition, Routledge, New York, 2006, s. 24.
- 8 Denise M. Bostdorff, a. g. e., s. 45-50. Birleşik Krallığın ABD'ye Yunanistan'a yönelik yardımları keseceğini haberdar etmesi 24 Şubat 1947'de gerçekleşmiştir. Bu durumda Yunanistan Başbakanının Birleşik Krallık yardımlarının durdurulacağını ABD Başkanı'ndan daha önceden haberdar edildiği sonucu çıkmaktadır.

gazi

Akademik
Bakış

95

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Truman'ın Yunanistan'ın yardım talebine cevap niteliğindeki konuşma metnini hazırlayan görevliler ekibinden Baş Hakim John Marvin Jones konuşmanın hazırlanma süreci hakkında detaylı bir rapor yazmıştır. Raporda Jones, Truman'ın kongreye yapmış olduğu konuşmadan yaklaşık iki hafta önce Britanya Büyükelçisinden Birleşik Krallığın Yunanistan'a yönelik yardımlarını keseceğine dair bir mesajın ABD'nin Dışişleri Bakanı George Marshall'a gelmesinden bahsetmektedir. Mesajın ardından ABD Başkanı, Savaş Bakanı, Deniz Kuvvetleri Müsteşarı, Genel Kurmay Başkanı ve Dışişleri Bakanı ile acil bir toplantı düzenlemiştir.⁹ Bu toplantının ardından Truman, 27 Şubat 1947 tarihinde Beyaz Saray'da Kongre liderleri ile bir toplantı daha yapmıştır.¹⁰ Jones'un aktardığına göre toplantıda durumun ABD güvenliği açısından vahametini idrak edemeyen Kongre liderlerine ABD'nin Soğuk Savaş dış politikasının mimarlarından biri olan dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson Yunanistan'ın ve komşusu Türkiye'nin ABD güvenliğindeki yerini daha detaylı bir şekilde sunmak zorunda kalmıştır.¹¹ Acheson'un sunumundan etkilenen Kongre liderlerinin ABD Başkanının radyoda canlı şekilde yayınlanan bir oturumda durumu Kongreye, dolayısıyla halka, açıklaması şartıyla her türlü desteği vereceklerine söz verdikleri yine Jones'un aktardığı bilgiler arasındadır.¹²

Truman'ın "Yunanistan'a ve Türkiye'ye Yönelik Yardım Tavsiyesi" başlıklı konuşmasını 12 Mart 1947 tarihinde ABD Kongresine sunmuştur. ABD dış politikası ile ulusal güvenliğinin iç içe geçmiş olduğuna değinilen konuşmada Yunanistan'ın yardım talebinin yanı sıra Ortadoğu'da kurulu düzenin devamı açısından Türkiye'nin öneminden bahsedilmektedir.¹³ Birleşik Krallığın Yunanistan gibi Türkiye yönelik olarak da iktisadi ve finansal desteğini devam ettirmeyeceği belirtilmiş, her iki ülke için istenilen toplam nakdi yardım miktarının dünya özgürlüğü ve barışı için kazanılan II. Dünya Savaşı'nda harcananın binde biri olduğu vurgulanmıştır.¹⁴

Truman'ın konuşmasında Yunanistan ve Türkiye'nin ötesinde silahlı azınlıklar ya da dış baskılar tarafından boyun eğdirilmeye direnen tüm özgür

- 9 Harry S. Truman Presidential Library & Museum, "The drafting of President's message to the Greek Situation", s. 1. https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php?action=pdf&documentid=7-2.
- 10 Birleşik Krallığın ABD'ye Yunanistan'a verdiği desteği çekeceğini resmen açıklaması 24 Şubat 1947 tarihinde gerçekleşmiştir. İlgili tarihte ABD'de görevli başkan Demokrat Parti üyesiyken, kongrede çoğunluk Cumhuriyetçi Parti'dedir. Truman Kongre'nin desteğini alabilmek için böyle bir toplantı gerçekleştirmiştir.
- 11 Harry S. Truman Presidential Library & Museum, "The drafting of President's message to the Greek Situation", s. 1, https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php?action=pdf&documentid=7-2.
- 12 Aynı yer.
- 13 Harry S. Truman Presidential Library & Museum, "Address of the President to Congress, Recommending Assistance to Greece and Turkey", s. 3, https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php?action=pdf&documentid=5-9.
- 14 Aynı yer.

Görüş

halklara atıfta bulunmuştur. Bu bağlamda gerçekleştirilecek askeri, finansal, iktisadi yardım ve danışmanlık hizmetlerinin yoksulluk ve muhtaçlıktan beslenen totaliter rejimlere karşı özgür halkların umutlarının canlı tutacağı öngörülmüştür. Verilecek desteklerin özgür halkların iktisadi istikrarın yanı sıra düzenli siyasal süreçler oluşturulmasına katkı sağlayacağı, dolayısıyla bu halkların kendi kaderlerini belirleme noktasında da önem arz ettiği de yine konuşmada vurgulanmaktadır.¹⁵ Truman'ın kullanmış olduğu bu ifadelerden yola çıkılarak konuşmanın ABD nezdinde Yunanistan ve Türkiye'nin de ötesinde Amerikan dış politikasında uygulanacak yeni bir küresel politikanın başlangıcı olarak kabul edilmiş, bu yüzden de siyasi tarihte Truman'ın konuşması "Truman Doktrini" olarak nitelendirilmiştir.¹⁶

2. Türk Dış Politikasında Bir Kırılma Noktası Olarak 12 Temmuz 1947 Antlaşması

22 Mayıs 1947'de ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yönelik geniş kapsamlı yardımlar gerçekleştirilmesine imkân sağlayan bir kanunun ABD Kongresinden geçmesiyle birlikte Truman doktrini ABD'de yasal bir zemin kazanmıştır.¹⁷ 26 Mayıs'ta konuya ilişkin olarak Türkiye ile irtibata geçen ABD Hükümeti ile Türkiye arasında "Türkiye'ye Yapılacak Yardım hakkında Anlaşma" 12 Temmuz 1947'de Ankara'da imzalanmıştır. Sekiz maddeden oluşan anlaşmanın ikinci maddesi, ABD Başkanı tarafından tayin edilecek bir "Türkiye Misiyonu Şefinden" bahsetmektedir. Misiyon Şefinin Türkiye Hükümeti temsilcileri ile görüşerek ABD yardımının amacına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi; görevini yerine getirirken de Türkiye Hükümeti'nin "...Misiyon Şefine ve temsilcilerine yapılan yardımın kullanışı ve ilerleyişi hakkında rapor, malumat ve müşahade şeklinde isteyebileceği her türlü kolaylık ve yardımı"¹⁸ sağlaması ön görülmüştür. Üçüncü madde ABD yardımları hakkında, her iki ülkenin güvenliği ile

15 Aynı yer.

16 Baş Hâkim John Marvin Jones Jones görevlilerin koordinasyonu sağlayan ABD Dışişleri Bakanlığı Avrupa İşleri Ofisi Müdür Yardımcısı John D. Hickerson'ın yardım planını Pearl Harbor'dan bu yana gerçekleşen en önemli olay olarak tanımladığını belirtmiştir. Kaynak: Harry S. Truman Presidential Library & Museum, "The drafting of President's message to the Greek Situation", s. 2, https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php?action=pdf&documentid=7-2. Konuşmanın Amerikan dış politikasında uygulanacak yeni bir küresel politikanın başlangıcı olarak kabul edilmesi hakkında bkz. Harry S. Truman Presidential Library & Museum, "Opinion Summary of the President's Message to Congress", https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php?action=pdf&documentid=8-3.

17 Harry S. Truman Presidential Library & Museum, "Public Law 80-75 - Assistance to Greece and Turkey", https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php?action=pdf&documentid=5-2.

18 "Türkiye Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında 12 Temmuz 1947 Tarihinde Ankara'da İmzalanan "Türkiye'ye Yapılacak Yardım hakkında Anlaşma"nın onanmasına dair Kanun", *T.C. Resmî Gazete*, 5 Eylül 1947, Sayı:6699, s. 12869, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6699.pdf>.

bağdaştığı ölçüde, gerek ABD gerekse Türkiye kamuoyunu bilgilendirilmesi noktasında işbirliği yapılacağını belirtmektedir.

Anlaşmanın imzalandığı dönemin Türkiye Başbakanı Recep Peker Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM) anlaşmanın dünyanın içerisinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık karşısında Türkiye'nin arazi bütünlüğü ve egemenlik haklarını korumasına yardım edeceği gerekçesiyle imzalandığını belirtmiştir.¹⁹ TBMM Başkanlığınca anlaşmanın sevk edildiği TBMM Dışişleri²⁰, Millî Savunma²¹ ve TBMM Maliye Komisyonları²², Peker'in gerekçesinde belirttiği görüşleri hazırlamış oldukları raporlarla onaylamış ve anlaşma tasarısını olduğu gibi TBMM Başkanlığına sunmuştur. Anlaşmanın görüşüldüğü komisyonlar içerisinde yalnızca TBMM Bütçe Komisyonu, anlaşma uyarınca ABD tarafından gerçekleştirilecek yardımın Türkiye'nin bütçe kalemlerinde yer alma usulüne ilişkin, bir maddenin anlaşmaya eklenmesini istemiştir. Ancak TBMM Bütçe Komisyonunun da anlaşmanın özüne ilişkin herhangi bir eleştirisi olmamıştır.²³

19 Bu noktada Peker'in gerekçesinde sunduğu "dünyanın hâlen içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık" ile Müttefik Kuvvetler arasında başlayan Soğuk Savaş, "arazi bütünlüğü" ile SSCB egemenliğindeki Ermenistan ve Gürcistan Sovyetlerinden gelen toprak taleplerine ve "egemenlik hakları" ile SSCB'den gelen 07 Ağustos 1946 tarihli Türk Boğazlarına ilişkin diplomatik notaya atıf yaptığı iddia edilebilir. Peker'in kanun tasarısı için hazırlamış olduğu gerekçenin tamamı için bkz. "Türkiye ile Birleşik Amerika Devletleri arasında imzalanan (Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında Anlaşma) nın onanmasına dair kanun tasarısı ve Dışişleri, Millî Savunma, Maliye ve Bütçe komisyonları raporları", S. Sayısı: 233, s. 1, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079ss0233.pdf>.

20 TBMM Dışişleri Komisyonu anlaşmaya ilişkin hazırlamış olduğu raporda "doğrudan doğruya memleketimiz üzerine çevrilmiş bazı istekler, müdafaa bakımından çok uyanık..." bulunulması gerekliliğinden bahsetmiştir. Dışişleri Komisyonun raporunda ABD, "milletler arasında eşitlik ve adalet prensiplerinin riayet edilir düsturlar olarak ayakta kalmasına var gayretiyle çalışan bir devlet" olarak nitelendirilmektedir. Kaynak: "Türkiye ile Birleşik Amerika Devletleri arasında imzalanan (Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında Anlaşma) nın onanmasına dair kanun tasarısı ve Dışişleri, Millî Savunma, Maliye ve Bütçe komisyonları raporları", S. Sayısı: 233, s. 2, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079ss0233.pdf>.

21 Millî Savunma Komisyonu raporunda "teati edilen müzakerede memleketimizin bağımsızlığını, emniyetini ve milletimizin hürriyet ve refahını sağlamaya hizmet edici mahiyette olan ve Amerika'lıların tam insani bir jestini ifade eyleyen bu yardım hakkında teati edilen mukavelenin tam siyasi bir başarı eseri olduğu kanaatine varılmıştır" ifadesine yer vermiştir. Kaynak: "Türkiye ile Birleşik Amerika Devletleri arasında imzalanan (Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında Anlaşma) nın onanmasına dair kanun tasarısı ve Dışişleri, Millî Savunma, Maliye ve Bütçe komisyonları raporları", S. Sayısı: 233, s. 2-3, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079ss0233.pdf>.

22 TBMM Maliye Komisyonunun raporunda yer alan ifade "Hükümetimiz ve Birleşik Devletler Hükümeti arasında yapılmış olan işbu anlaşmanın Millî menfaatlerimize uygun olduğu görülmüş ve tasarı aynen kabul edilmiştir" ifadesi yer almaktadır. "Türkiye ile Birleşik Amerika Devletleri arasında imzalanan (Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında Anlaşma) nın onanmasına dair kanun tasarısı ve Dışişleri, Millî Savunma, Maliye ve Bütçe komisyonları raporları", S. Sayısı: 233, s. 3, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079ss0233.pdf>

23 TBMM Bütçe Komisyonunun konuya ilişkin hazırlamış olduğu rapor için bkz. "Türkiye ile

12 Temmuz 1947 tarihli “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma” 01 Eylül 1947 tarihinde TBMM gündemine getirilmiştir. Mecliste dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka yapmış olduğu konuşmada Birleşmiş Milletlerin kendi üyelerinin güvenliğini tehdit eden her türlü tehdidi bizzat kendisinin önlemesi gerekirken, dünyadaki mevcut siyasi durumunun bu durumu engellendiğinden bahsetmiştir. Meclis görüşmelerinde söz alan dönemin Milletvekili Nihat Erim anlaşmanın Amerika Hükümeti tarafından verilecek maddi yardım ya da askerî malzeme temini şeklinde dar mütalâa edilmemesi gerektiğini, anlaşmanın bunun da ötesinde Türk - Amerikan yakınlaşmasının ve münasebetlerindeki gelişiminin temel taşı olarak kabul edilmesi gerekliliğinden bahsetmiştir.²⁴ Görüşmelerde söz alan dönemin bir diğer Milletvekili Kasım Gülek, Truman’ın demokrasileri ve barışı korumayı kendine görev ilan ederek uluslararası alanda yeni bir doktrin ortaya attığını iddia etmiş, anlaşmanın Türkiye’nin askeri güvenliğinin yanı sıra iktisadi güvenliğinin de sağlanması noktasında önem arz eden şeffaf bir anlaşma olduğunu vurgulamıştır.²⁵ Görüşmelerde son olarak 07 Ocak 1946’da kurulan ve mecliste azınlıkta bulunan Demokrat Parti Enis Akaygen söz alarak partisinin anlaşmanın hızlı bir şekilde yürürlüğe girmesini desteklediğini belirtmiştir.²⁶

TBMM genelinde, dönemin muhalefet partisi Demokrat Parti dâhil, herhangi bir milletvekili tasarının aleyhine söz talebinde bulunmamıştır. Tasarı TBMM’de oy vermeye hazır bulunan 339 milletvekilinin oy birliği ile kabul edilmiştir.²⁷ Bu iki veri anlaşmanın Meclisten tam destek gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Ancak anlaşmanın lehine söz alan Saka ve Gülek’in konuşmalarında anlaşmanın Türkiye’nin bağımsızlığına herhangi bir sınırlama getirilmediğini

Birleşik Amerika Devletleri arasında imzalanan (Türkiye’ye yapılacak yardım hakkında Anlaşma) nın onanmasına dair kanun tasarısı ve Dışişleri, Millî Savunma, Maliye ve Bütçe komisyonları raporları”, S. Sayısı: 233, s. 4. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079ss0233.pdf>.

- 24 TBMM’nin bu kanunu kabul ettikten sonra, Türk - Amerikan münasebetlerinin yeni bir devreye gireceğini iddia eden Erim uluslararası güvenlik temelinde ABD’ye büyük önem vermektedir. Nitekim Erim’e göre dünya çapında yardımlaşma amacıyla kurulan Milletler Cemiyetinin amacına ulaşamamasının nedeni Cemiyet’e ABD’nin fiilen iştirak etmemesidir. Öte yandan Erim, II. Dünya Savaşının sebeplerinden birini ABD’nin Avrupa işleriyle yakında ilgilenmemesi olarak tanımlamaktadır. *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı:1, Yetmiş dokuzuncu Birleşim, 1.IX.1947 Pazartesi, s. 554, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079.pdf>.
- 25 *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı:1, Yetmiş dokuzuncu Birleşim, 1.IX.1947 Pazartesi, s. 555-556, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079.pdf>.
- 26 *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı:1, Yetmiş dokuzuncu Birleşim, 1.IX.1947 Pazartesi, s. 556, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079.pdf>.
- 27 *T. B. M. M. Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı:1, Yetmiş dokuzuncu Birleşim, 1.IX.1947 Pazartesi, s. 557, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079.pdf>.

Gazi

Akademik
Bakış

99

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

ısrarla vurgulama ihtiyacı hissettikleri görülmüştür. Konuşmalarda yer alan bu vurgu, TBMM milletvekilleri arasında anlaşmaya dair çekincelerin olduğu izlenimini yaratmaktadır.

3. Antlaşma Sonrası Sürecin Tek Partili Hayat Üzerindeki Etkileri Bağlamında CHP'nin Politika Arayışları

II. Dünya Savaşı sonrası dönem genel itibarıyla CHP açısından bir dönüşüm dönemi olarak ifade edilmektedir. CHP'nin 1945 sonrası dönüşümünde ise iki temel faktörün göze çarptığı görülecektir. Bunlardan ilki dışsal dinamiklerle, diğeri de içsel dinamiklerle açıklanabilir. Dışsal dinamiklere bakıldığında zaman savaş sonrası süreç, dünya genelinde parlamenter ve liberal bir "demokrasi"nin ABD merkezli olarak inşa edilmesini beraberinde getirmiştir. II. Dünya Savaşı'nda SSCB'nin de dahil olduğu ittifakın hedefinde olan faşizm yenildiği zaman Batı, yeni "öteki" olan Sovyet sosyalizmini hedef tahtasına koymuştur.²⁸ Savaştan sonra ABD ve İngiltere ile SSCB'nin arasının açılmasıyla sonuçlanan bu dönüşüm Soğuk Savaş döneminin de başlangıcını teşkil etmektedir.

ABD'nin liderliğini pekiştiren Soğuk Savaş'ın erken dönemi dünya ölçeğinde "Komünizmle Mücadele" perspektifinin gelişmesine sahne olmuştur. ABD gerek kendi içinde gerekse müttefik ülkeler nezdinde komünizm ile mücadelede olduğu merkezi bir noktada tanımlanmaya başlamıştır.²⁹ II. Dünya Savaşı sürecinde en önemli sorun olarak tanımlanan faşizmin yanına savaş sonrası süreçte komünizm de eklenmiştir. 1950'li yıllara girilirken dünyada siyasal sistemler "demokratik" ve "totaliter" rejimler olmak üzere iki başlık altında incelenmeye başlamıştır. Batı'nın temsil ettiği liberal parlamenter demokrasiler "Hür Dünya"yı oluştururken faşizm ve komünizmin etkisi altında olan ülkeler ise özgürleşmeyi bekleyen diktatörlük rejimleri olarak göze çarpmaya başlamıştır.³⁰ Türkiye de tam bu noktada esas itibarıyla Batı tipi parlamenter bir demokrasiyi tam anlamıyla yerli yerine oturtmadığı için ikinci ülkelere dahil bir görüntü sergilemektedir. Gerek Atatürk döneminde gerekse büyük bir kısmı II. Dünya Savaşı ile geçen İsmet İnönü döneminde çok partili bir demokrasi tesis edilememiştir. Ancak savaş sonrası dönem, dünya genelinde Batı tipi bir demokrasiye dönüşmeye çalışan ülkelerin arasına Türkiye'nin de katılmasına sahne olmuştur.³¹

Siyasal rejim inşasına bağlı olarak Batı'nın bu dönemdeki en temel sorunlarının güvenlik bağlamında cereyan ettiğini ifade etmek yanlış olmayacak-

28 Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl: Aşırılık Çağı 1914-1991* (çev. Yavuz Alogan), Everest Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2012, s. 317.

29 Aynı yerde

30 Juan J. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler* (çev. Ergun Özbudun), Liberte Yayınları, Ankara 2017, s. 88.

31 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2012, s. 131.

tır. SSCB'nin hem batıya hem de güneye doğru etki alanını genişletme girişimleri Batı açısından oldukça önemli bir güvenlik sorunu teşkil etmekteydi. Batı bu güvenlik sorununu önce iktisadi sonra da askeri önlemlerle halletme yolunu tercih etmiştir. Truman Doktrini ve bu doktrine bağlı olarak hazırlanan Marshall Planı kapsamındaki iktisadi yardımlar, Türkiye ve Yunanistan'ın merkezi bir biçimde dahil olduğu bir güvenlik planının ekonomik boyutu olarak göze çarpmaktadır.³² Türkiye'nin Milli Mücadele döneminden bu yana nasıl bir dış politika tercihi yapacağı uzun bir süre merak konusu olmuştur. Zira Atatürk'ün "Batılılaşma" ideallerine karşılık dış politikada oldukça dengeli bir dış politika takip etmesi, bölge ülkeleriyle oluşturulan güvenlik hatlarıyla hem Batı'yı hem de SSCB'yi tam olarak tatmin etmeyen faaliyetleri Türkiye ile ilgili kesin ve değişmez bir yargının oluşmasını engellemiştir. Atatürk dönemi dış politikasının merkezinde olan "denge" siyasetinin ulusal çıkarlar ekseninde kimi zaman "pragmatist" bir nitelik kazanması da Türkiye ile ilgili hesapların değişken olmasını beraberinde getirmiştir.³³

II. Dünya Savaşı süreci ise Atatürk döneminde inşa edilen denge merkezli dış politikanın Batı'nın lehine değişmesine tanıklık etmiştir. Her ne kadar Türkiye, İsmet İnönü'nün savaş içinde uyguladığı denge politikası sayesinde savaş dışı kalmış olsa da gerek SSCB ile ilişkilerin Türkiye'yi tehdit eden bir noktaya doğru ilerlemesi gerekse savaş dışı kalınmasına rağmen getirdiği ekonomik problemler İsmet İnönü'nün dış politikadaki "denge" merkezli hassasiyetin etkisini yitirmesini sağlamıştır. Artık yeni dönemde Türkiye'nin istikameti Batı ile uyumlu bir doğrultuyu ifade edecektir.

Türkiye'de iç siyasetin de dış politikası ile uyum içinde bir dönüşüme sahne olduğu görülecektir. Türkiye, Batı'nın "tehdit" algılarını kronolojik olarak kendi iç siyaseti ile uyumlu bir noktaya Bu noktadaki dönüşümü iki örnek olay üzerinden açıklamak mümkündür. ABD'nin liderlik pozisyonunu İngiltere'den devraldığı savaş sonrası dönemde Batı'nın tehdit algıları sırasıyla faşizm ve ardından da komünizm olmuştur. Faşizmin yenilgisine kadar SSCB ile kurulan pragmatist ittifak ABD'nin söylem olarak komünizmle mücadele perspektifini en iyi ihtimalle saklı tutmasını sağlamıştır. Faşizmin yenilgiye uğraması ile ibrenin komünizme dönüşü Soğuk Savaş döneminin sonuna kadar istikrarlı bir sürecin başlangıcını ifade etmektedir. İnönü döneminde iktidarın siyasal perspektifinin de benzer bir sıralamayı takip ettiğini söylemek mümkündür. Savaş sürecinde önce *Adana Görüşmeleri* ile değişim sinyali veren dış politika³⁴, ardından SSCB'nin Hitler ordularına karşı gösterdiği üstünlük Almanya'nın yenilme ihtimalini giderek artırmış ve İnönü de savaş dışı kalan Türkiye'nin faşizme

32 Aynı yerde

33 Faruk Sönmezoglu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2011, s. 260-263.

34 Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 189.

yönelik tutumunu sertleştirmiştir. Savaş ölçeğinde faşizme karşı alınan tavır ülke içinde de Alman nasyonal sosyalizmi ve İtalyan faşizmine yakın olduğu düşünülen “Turancı” görüşlerin hedefe konması ile daha belirgin hale gelmiştir.³⁵ Dönemin iktidarı Türkiye’nin faşizme karşı açtığı savaşın bir devamı olarak Türkçü-milliyetçi sağa yönelik “İrkçılık-Turancılık Davası” olarak bilinen süreci başlatmıştır.³⁶ Eylül 1944’ten Mart 1945’e kadar devam eden bu dava süreci Türkiye’nin yeni dönemde Batı ile kurulacak ilişkileri hakkında da ipucu vermektedir. Yaklaşık altı ay süren bu davanın izleri savaş sonrası dönemde yavaş yavaş silinmeye başlanmıştır. Zira 1945 sonrası Türkiye siyasetinin ana gündem maddelerinden birisini “Komünizmle Mücadele” stratejisi oluşturacaktır. Bu strateji, ülke içinde pek çok farklı siyasal görüşe mensup olan siyasilerin dönem itibarıyla konsolide olmasını da beraberinde getirmiştir.

Bu yeni dönemin temel niteliği olan “anti-komünizm” ise ikinci örnek olayın ve benzer olayların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Aynı iktidar döneminde yalnızca iki yıl sonra değişen tehdit algılarına uygun olarak bu sefer hedef tahtasına sol tandanslı akademisyenlerin oturtulduğu görülmektedir. Şükrü Saracoğlu’nun Başbakanlığı döneminde 1940’lı yıllardaki milliyetçi fikir önde gelen isimlerinden Nihal Atsız’ın kendisine yazdığı bir mektupta Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF) öğretim üyelerinin bir bölümünün komünist oldukları gerekçesiyle derhal üniversiteden atılmaları talep edilmiştir. Bu talep süreç içinde daha geniş bir kitleye yayılarak mektupta adı geçen öğretim üyeleri üniversiteden tasfiye edilmiştir. 1947 yılında DTCF öğretim üyesi olan Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav’ın da aralarında bulunduğu akademisyenler dönemin CHP hükümeti tarafından DTCF’den ihraç edilmişlerdir. 1945 sonrasında devletin tehdit algısı faşizmden komünizme doğru kaymıştır. Komünizmin tehdit olarak varlığı ise SSCB’nin çöküşüne kadar devam edecektir.

Meselenin içsel dinamiklerine bakıldığı zaman ise II. Dünya Savaşı’nın olumsuz getirilerinin CHP iktidarının kredisini büyük ölçüde tükettiği görülecektir. Savaş sürecinin yarattığı en önemli olumsuzluk ise hiç şüphesiz ekonomik açıdan devletin büyük bir darboğaz içine girmesidir. Daha önce de ifade edildiği gibi ülke her ne kadar savaş sürecine dahil olmasa da savaştan büyük ölçüde etkilenmiştir. Savaştan en çok da devletin ekonomisi etkilenmiştir. Çalışan erkek nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması, vergi gelirlerinde yaşanan daralmalar, enflasyon artışı ve ekonominin bozulması ile birlikte yükselen karaborsacılık devletin ekonomiye doğrudan müdahale etmesiyle sonuçlanmıştır.³⁷ Bu müdahale iki örnek olayla somutlaşmıştır. Bunlardan ilki *Milli*

35 Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası* (çev. Leyla Uslu), Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 184.

36 Mithat Atabay, *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Milliyetçilik Akımları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 323.

37 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1986, s. 221.

Koruma Kanunu, diğeri de *Varlık Vergisi*'dir. Her iki uygulama sonucunda ortaya çıkan genel tabloya bakıldığı zaman gerek sermaye grupları içinde devletle kurulan ilişkiye bağlı olarak yaşanan dengesizlik, gerekse özellikle de tarım işçilerinin son tahlilde gelirlerinin azalması hükümete karşı memnuniyetsizliğin artmasına neden olmuştur.³⁸ Ekonomi alanında başlayan bu hoşnutsuzluk siyasal alanda da karşılığını bulmuş ve sermayeye sahip olan grupların pek çok temsilcisi CHP'den ayrılma kararı almıştır. İktisadi gücünü siyasi gücü ile pekiştirmiş olan bu grupların CHP'den ayrılması parti içinde önemli bir kan kaybına da sebep olmuştur. CHP'ye olan güvenin sarsılması ülke içinde yeni bir çekim merkezinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Demokrat Parti'nin (DP) doğuş sürecinde CHP'nin savaş koşullarında aldığı kararların toplum nezdinde yarattığı olumsuz etkiyi görmek mümkün olacaktır. DP'nin yeni bir parti olarak ortaya çıkışı CHP'nin önceki tecrübelerinden büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Zira DP, CHP'nin kriz anlarında kolaylıkla müdahale edebildiği bir parti olmamıştır. DP özellikle de 1950 seçimleri ile birlikte CHP'nin tek parti iktidarının sonlandığı mesajını verecek ölçüde etki alanına sahip olan bir parti konumuna gelmiştir. DP'nin yükselişi CHP'ye önemli bir mesaj vermiştir. Dönemin "merkez-çevre" denklemi üzerine kurulu analizlerinde "merkezi" temsil eden CHP'nin karşısına "çevreyi" temsil eden DP çıkmıştır. DP'nin etki alanını genişlettiği "çevre", tamamı CHP baskısı altında geçen 1946 seçimlerinde dahi yeni partiye desteğini gösterebilmiştir. CHP'nin "merkez"i temsilinden kaynaklanan ve aynı zamanda "kurucu" niteliğinden kaynaklanan meşruiyet zeminini kaybetmeye başladığı görülmektedir. CHP'yi iç siyasette oldukça zor duruma düşüren bu süreç CHP'nin dönüşümünü kaçınılmaz bir hale getirmiştir.

CHP'nin 1946 seçimleri sonrasına yansıyan ve 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan antlaşma ile aynı gün ilan edilen iç siyasete dair bildiri CHP açısından önemli bir dönüşümün de habercisi olmuştur. 1947 yılında CHP ve DP arasındaki ilişkilerin gerilmesine karşılık Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu gerginliğe müdahil olması ve iki parti arasında bir nevi "hakem" rolü üstlenerek gerginliği yumuşatmaya çalışması olarak ifade edilen "12 Temmuz bildirisi" Türk siyasal hayatında oldukça önemli bir dönüşümün habercisidir. İleride daha ayrıntılı incelenecek olan bu bildiriden önce CHP'nin 1940'lı yılların ikinci yarısında yaşadığı dönüşümü daha yakından incelemek gerekmektedir. CHP'nin bu dönemde yukarıda sayılan gerekçeler temelinde yeni siyasal arayışlara girdiği görülmektedir. CHP'nin yaşadığı bu dönüşüm esas itibarıyla dış politikada olmasına rağmen, bu dönüşümün iç yansımaları iki temel başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki ekonomi politikalarında yaşanan dönüşüm, diğeri de laiklik ilkesinde yaşanan dönüşümdür. Her iki başlığa bakıldığı zaman ikisinin de "anti-komünizm" ekseninde bir dönüşümle uygun olduğunu görmek mümkün olacaktır. Zira "komünizmle mücadele" stratejisinin iktisadi boyutun-

Gazisi

Akademik
Bakış

103

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

da devlet merkezli ve Sovyet modelini çağrıştıran “planlı kalkınma” kavramının yerine Batı’nın ekonomik çıkarlarına uygun olarak ülke ekonomisinin dönüştürülmesi yer alırken, konunun hem siyasal hem de kültürel boyutunda “Ateist” bir devletle mücadele edebilmek için “din” merkezli bir politik mücadelenin işlerlik kazanması bulunmaktadır. Her iki başlık üzerinden gerçekleşen revizyon CHP’nin ideolojik temellerini oluşturan altı oktan “devletçilik” ve “laiklik” ilkelerinin içeriğinin değişimi ile sonuçlanacaktır.

II. Dünya Savaşı, iktisadi anlamda pek çok ülkeyi gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye de bu ülkelerden bir tanesidir. Devletler bu yaraları sarabilmek için tıpkı I. Dünya Savaşı sonunda olduğu gibi devlet merkezli iktisadi modellere yönelik bir eğilim göstermişlerdir. Bu dönem iktisat tarihinde kalkınmacı ekonomi modellerinin yükseldiği bir dönem olarak ifade edilmektedir.³⁹ Batı Avrupa ekonomilerinin bu dönemdeki temel niteliği devlet müdahaleciliğinin yeniden gündeme alınmasıdır. Ancak bu dönemin devlet müdahaleciliği katı bir iktisadi yapıyı değil, piyasa ekonomisinin serbestliği ile uyumlu bir ekonomi politikayı ifade etmektedir. Savaş sonrası Avrupa ekonomileri bu bağlamda bir çeşit “karma ekonomi” olarak adlandırılmaktadır.⁴⁰ Türkiye’nin ise bu dönüşüme uygun olarak kendisine yeni bir yol aradığını söylemek mümkündür. Bu arayışın nedenlerinin incelerken iç ve dış sebeplerine bir bütün olarak bakmak gerekir. Dışsal sebeplere bakıldığı zaman en belirgin hususun Türkiye’nin savaş sonrası dış politikasında yaşanan dönüşüm olduğu görülecektir. Savaş sonrası süreçte Türkiye, İngiltere’nin yerini devralan ABD ile bir yakınlaşma sürecine girmiştir. Savaş sürecinde SSCB ile gerilen ilişkiler bu yakınlaşmayı sağlayan en önemli hususlardan bir tanesidir. Bunun yanı sıra Türkiye’nin içinde bulunduğu iktisadi sorunların çözülebilmesi için “dış yardım” formülü giderek ülkede daha geniş bir taraftar kitlesi bulmaya başlamıştır. Zira “Marshall Yardımları” olarak bilinen dış yardım süreci ülkenin savaş sonrası süreçte yeniden büyümesi ve ekonomik sorunların çözülebilmesi için en gerçekçi yol olarak görülmeye başlanmıştır.⁴¹

CHP’nin “dış yardım” merkezli çözümü ilerleyen süreçte ekonomi politikalarının “devletçilik” ilkesinden uzaklaşmasını da beraberinde getirmiştir. Devletçilik 1930’lu yıllardan beri CHP’nin temel ilkelerinden biri haline gelmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’ndan itibaren devletin ekonomiye müdahalesi ve planlı kalkınma, devletçiliğin temel uygulama ilkeleri olmuştur. Ancak yeni dönemde kurucu ideolojinin temel ilkelerinden biri haline gelen “devletçilik” ilkesinde bir revizyona gidildiği görülmektedir. Bu revizyon ise bir ölçüde 1920’li yıllarda uygulanan liberal iktisadi modelle de çeşitli yakınlıklar

39 Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 15.

40 Ivan T. Berend, *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi* (çev. Serpil Çağlayan), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 250.

41 Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Savaş Yayınları, Ankara 1984, s. 94-95.

göstermektedir. Her iki dönemin kendi iç gelişmeleri göz önüne alındığında ekonomi ile ilgili kararların iktidarın özgür tercihleri mi yoksa çeşitli zorunluluklar sebebiyle mi alındığı daha sağlıklı bir biçimde değerlendirilebilecektir. Burada ifade edilmek istenen husus 1930'lu yılların "devletçilik" ilkesi, savaş sonrası dönemde büyük ölçüde etkisini yitirmiştir. Gerek serbest ticaret gerekse yabancı yatırım ve dış yardımlarla ülke ekonomisinin yaşadığı darboğazın aşılması yönünde kararların üzerlerine herhangi bir şerh düşmeden alındığı görülmektedir. 1947 yılındaki parti kurultayı tutanaklarındaki ifade CHP'nin yeni dönemdeki iktisadi yönelimlerini tarif eder niteliktedir:

"...C.H.P.'nin ekonomi siyaseti ve CHP Hükümetlerinin ekonomi siyasetleri, beş altı seneden beri, Devletçiliğin gittikçe yumuşatılması mahiyetindedir..."⁴²

Savaş sonrası yükselen "kalkınmacı" iktisadi modellerden etkilenen ülkelerden birisi de hiç şüphesiz Türkiye olmuştur. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bu yeni dönemin "kalkınmacı" anlayışı devletin ekonomiye müdahalesinin yanı sıra serbest ticarete de büyük ölçüde alan açan bir ekonomik modeldir. CHP de bu dönemde "kalkınma" merkezli yeni ekonomi politikalar belirleme yoluna gitmiştir. Bu konuda iki farklı kalkınma planının hazırlandığı görülmektedir. Bunlardan ilki aralarında Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin'in de bulunduğu bir komisyon tarafından hazırlanan kalkınma planıdır. Bilindiği gibi Aydemir ve Tökin 1903'lu yıllara damgasını vuran *Kadro* dergisinin önde gelen isimlerindedir. Kadro'nun da 1930'lu yıllardaki devletçilik modelinin geliştirilmesindeki katkıları da bilinmektedir. Kadro'nun bu iki önemli ismi hazırlanan planın teknik kısmında uzman olarak çalışmışlardır. 1946 yılı itibarıyla hükümetin hazırladığı kalkınma planı *Kadro* dergisinin kalkınmacı iktisadi yaklaşımlarının izlerini taşımaktadır.⁴³ Ancak bu plan uygulamaya konulmamıştır. Bunun yerine 1947 yılında hazırlanan ve önceki plana göre daha liberal olarak tanımlanabilecek bir plan ortaya konulmuştur. CHP'nin kalkınma planının içeriğine dair bu değişim büyük ölçüde DP ile girdiği politik mücadeleden kaynaklanmaktadır. Dönemin dış ortamının böylesi bir "devletçi" planla ters düşeceği malumken CHP iç siyasette de DP'nin muhalefetine karşı elini daha da güçlendirmek istemiştir. Bu bağlamda vergi yüküyle küskünleri tamamen kaybetmek yerine "dış yardım" ve "liberalleşme" merkezli, büyük sermaye sahiplerini ekonomik olarak zorda bırakmayacak bir plana imza atmıştır. Bu plan iç siyasette DP'nin CHP'ye karşı doğrulttuğu silahları elinden almak şeklinde yorumlanmaktadır.⁴⁴ 1947 yılının Ekim ayı itibarıyla eski planların tamamı devreden çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra Kasım 1947'de Şevket Süreyya Aydemir'in İktisat Vekâleti'ndeki görevine de son verilmiştir.⁴⁵ Kadro'nun

42 *CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanakları*, Ankara 1948, s. 410.

43 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2009, s. 3.

44 İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 5-7.

45 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. 2., Remzi Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul 2011, s. 419.

Görüş

Akademik
Bakış

105

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

ve devletçi iktisadi modelin önde gelen isimlerinden Aydemir'in görevine son verilmesi de CHP'nin iktisadi tercihleri konusunda oldukça sembolik bir örnek olarak göze çarpmaktadır. "Devletçi" bir kalkınma planı yerine "liberal" bir kalkınma planı yönünde yapılan tercih CHP'nin iktisadi politikalarında ciddi bir değişimin başlangıcını ifade etmektedir.⁴⁶

Dönüşümün diğer önemli boyutu ise laiklik ilkesi ile ilgilidir. CHP'nin din politikalarını yakından ilgilendiren bu husus iki farklı boyuta sahiptir. Bunlardan ilki yukarıda bahsedildiği üzere komünizmle mücadele perspektifine uygun olarak "din" olgusunun daha yoğun bir biçimde devletin gündemine girmesidir. Tek parti döneminde laiklik, "din" olgusunun hassasiyeti göz önüne alındığında çok önemli bir tartışma noktası haline gelmiştir. Saltanat ve Halifelik makamının ilga edilmesinin ardından tekke ve zaviyelerin kapatılması ile gelişen süreç CHP'nin din ile arasına bir mesafe koymaya çalıştığı şeklinde yorumlanmıştır. Hatta Mert'e göre kuruluş dönemine damgasını vuran Türkçü milliyetçilik anlayışı din ile kurduğu ikircikli ilişkiyi terk edip milliyetçiliğin dine karşı geliştiği yorumlarının yükselmesini sağlamıştır.⁴⁷ Milliyetçilik bu noktada seküler bir karaktere sahiptir. Seküler karakter ise CHP'nin Türkiye'yi "modernleştirme" idealinin temel araçlarından bir tanesidir. Bu "modernleşme" idealiyle uyumlu olan sekülerleşme ise yalnızca devlet aygıtını değil toplumu da bir bütün olarak dönüştürme ideali taşımaktadır. Devletin "din" algısı ise toplumsal değil bireyseldir ve din olgusu inanca ve ibadete indirgenen bir çerçevede algılanmıştır.⁴⁸ Laiklik ile ilgili CHP'ye getirilen bir diğer eleştiri de devletin, topluma ait olan dini değerleri algılayamadığı, hatta çoğu zaman da görmezden geldiği yönündedir. Bu bağlamda tek parti döneminde İslam dini üzerinde "devlet İslami" ve "halk İslami" olarak nitelendirilebilecek bir ayırım noktasına gelinmiştir.⁴⁹ CHP'ye yönelik muhalefetin "din" eksenli boyutunun toplum nezdindeki olumlu etkisi de CHP'nin "laiklik" politikalarını da gözden geçirmesine neden olmuştur.

1942 yılı CHP'nin "laiklik" politikalarını gözden geçirebilmesi için oldukça uygun bir zemin kazanmıştır. Türk düşünce hayatında "Anadoluculuk" olarak bilinen fikir akımının temsilcilerinden Mahmut Şevket Esendal'ın CHP Genel Sekreteri olması parti içinde başlayacak bir dönüşümün de habercisidir. Esendal'ın Genel Sekreter olması "Anadoluculuk" akımının CHP içindeki yükselişine de işaret etmektedir. Milli ve manevi değerler ölçeğinde Turancı-milliyetçi akım ile düşünsel yakınlıkları olan Anadolucular II. Dünya Savaşı sürecinde Turancı-milliyetçi akımdan farklı olarak her hangi bir partileşme sürecine gitmemişler ve CHP'ye karşı bir siyasal pozisyon almamışlardır. CHP ise Tu-

46 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006, s. 356.

47 Nuray Mert, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu", Ahmet İnsel, der., *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 205.

48 İhtar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 25.

49 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 20. Baskı, İstanbul 2011, s. 145.

Gözi

Akademik
Bakış

106

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

rancıların önünü kesmek için Anadolucular ile taktiksel bir ilişki kurmuş ve bir anlamda bu grubu ödüllendirmiştir.⁵⁰ Esendal'ın CHP Genel Sektereri olması partinin nispeten daha "sağ" temayüllü bir siyaset izlemesini de beraberinde getirmiştir. Bir nevi savaş sonrası partinin dönüşüm sürecinin başlangıç noktalarından birisi Esendal'ın Genel Sekreterlik makamına yükselmesidir. Hatta Çınar'a göre 1946 yılı itibariyle CHP içindeki sağ kanat ağırlığını hissettirmektedir.⁵¹ Esendal ile birlikte bu cenahtan parti içinde ağırlığını hissettiren bir diğer kişi Hasan Ali Yücel'in yerine Milli Eğitim Bakanlığı görevine getirilen, ardından da Çalışma Bakanı olan Reşat Şemsettin Sırer'dir. CHP'nin dönüşüm sürecine damga vuran isimlerden biri olan Sırer bu yıllarda yaşanan pek çok önemli gelişmenin de mimarlarından biri olarak gösterilmektedir. Savaş sonrası CHP'nin "anti-komünizm" ekseninde yaşadığı dönüşüm içinde iki sembolik olay Sırer'in etkin olduğu dönemlerde gündeme gelmiştir.

Bunlardan ilki Ankara Üniversitesi DTCF öğretim üyelerinin "komünizm" suçlamasıyla üniversiteden uzaklaştırılmaları, ikincisi de Köy Enstitüleri ile ilgili yine "komünizm" suçlaması üzerinden başlatılan propagandadır. Eğitim alanında yaşanan bu gelişmeler sürecinde Sırer'in Milli Eğitim Bakanı olması oldukça ilgi çekicidir. Bu döneme kadar Türkiye'nin milli eğitim sürecine damgasını vuran iki önemli isim bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesi Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel, diğeri de Köy Enstitüleri'nin "babası" olarak tanımlanan İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'tur. Köy Enstitüleri'nin "gayrimillî" olarak tanımlanması ve bu konu üzerinden başlayan tartışma parti içinde çatışmayı daha da alevlendirmiştir. Ülkedeki eğitim sisteminin "komünizmin etkilerinden arındırılması" ideali ile başlayan faaliyetler sonucunda ortaya çıkan Anadolucular ile bu iki isim arasında yaşanan sürtüşme her iki ismin de görevlerinden alınması ile sonuçlanmış ve "anti-komünizm" propagandası eğitim alanında gücünü göstermiştir.⁵²

1949 yılı ise CHP'nin laiklik ile ilgili tavrı açısından oldukça kritik bir yıl olmuştur. Savaş sonrası süreçte başlayan dönüşümün bir devamı olarak 1949 yılında hükümeti kurma görevi İslamcı-muhafazakar görüşleri ile tanınan Şemsettin Günaltay'a verilmiş ve Günaltay CHP iktidarının son yılında Başbakanlık görevini yürütmüştür. Günaltay dönemin genel İslamcı-muhafazakar cenahından farklı olarak görüşlerini CHP çatısı altında savunmayı tercih eden bir düşünce insanıdır. İslamcı görüşlerine eklenen milliyetçi söylemleri Günaltay'ı diğer İslamcı-muhafazakar düşünürlerden bir ölçüde ayırmaktadır. Altun'a göre Günaltay, İnönü tarafından gerilen siyasal iklimi yumuşatmakla görevlendirilmiştir.⁵³ Bu dönemde CHP'nin din politikalarında oldukça köklü

50 Engin Tonguç, *Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç*, C. 2, Güldikeni Yayınları, Ankara 1997, s. 14.

51 Metin Çınar, *Anadoluculuk ve Tek Parti: CHP'de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 253.

52 Metin Çınar, a.g.e., s. 261-262.

53 Fahrettin Altun, "M. Şemsettin Günaltay", Yasin Aktay, der., *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011, s. 160.

Görüş

Akademik
Bakış

107

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

değişimlere gidildiği görülmektedir. Bunlardan ilki 1925 yılında kapatılan tekke ve zaviyelerin yeniden açılması ile ilgili alınan karardır. Diğeri de başta İlahiyat Fakülteleri'nin kurulması olmak üzere ülkede din temelli eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik girişimlere hız verilmesidir.⁵⁴

4. Çok Partili Hayatın İnşa Süreci Olarak 12 Temmuz 1947 Sonrası Dönemin Türk Siyasal Hayatının Dönüşümü Açısından Değerlendirilmesi

12 Temmuz 1947 Türk siyasal hayatı açısından iki kritik gelişmeye sahne olmuştur. Bunlardan ilki Türk-Amerikan ilişkilerinde dönüm noktası olarak sayılabilecek antlaşmalar sürecinin başlangıcını teşkil eden yardım antlaşması, diğeri de aynı gün Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün CHP ve DP arasındaki gerilimi sonlandırmak için üstlendiği hakem rolü neticesinde tarihi "12 Temmuz Bildirisi"ni kamuoyu ile paylaşmasıdır.⁵⁵

Türk siyasal hayatının dönüşümü açısından bu iki olay kritik önemdedir. Bunun ötesinde iki olayın da aynı gün cereyan etmiş olması ayrıca dikkate değerdir. Bu noktada her iki olayı birbirinin doğrudan sebebi ya da sonucu şeklinde gösterecek elde delil bulunmamaktadır. Ancak her iki gelişme de sonuç itibarıyla Türkiye'nin yeni yönelimleri noktasında büyük ölçüde kesişmektedir. Türkiye öncelikle dış politikada Batı'nın yanındaki yerini net bir biçimde pekiştirmiştir. Bu yeni durum kapsamında mesafe alınabilmesi için de iktidarın mevcut durumunu koruması süreç içinde neredeyse imkansız hale gelmiştir. Savaş sonucunda ortaya çıkan tabloda genel olarak yeni dönemde ülkelerin siyasal rejimlerini belirleme noktasında çok keskin bir ayrıma geldiğini söylemek mümkündür. Bu ayrım noktası ülkelere üçüncü bir şans bırakmamıştır. Bu bağlamda ülkeler ya "totaliter" rejimlerle eski düzenlerine devam edecekler ya da savaştan galip çıkan "Batı'nın yanında olma yönünde bir tercih ortaya koydularsa buna uygun olarak siyasal rejimlerini "demokratik" bir hale getireceklerdi. Batı merkezli inşa edilen "Hür Dünya" siyasal olarak yeniden liberal ve parlamenter bir demokrasinin tesis edildiği bir düzen öngörmekteydi. Bunun da işlerlik kazanabilmesinin yolu bu düzene dahil olmak isteyen ülkelerin bir bütün olarak yeni sistemle uyumlu hale gelmesiydi. Bunun yanı sıra çok partili bir hayata geçiş İsmet İnönü'nün idealleri ile de uyumludur. Her ne kadar savaş sonuna kadar bu ideal pratik hayata yansıtılamasa da İnönü'nün farklı partilerin kurulduğu bir demokrasi içi çaba sarfettiğini de göz ardı etmemek gerekir.⁵⁶ Gerek Türkiye gerekse CHP açısından gerçek bir demokrasinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmek gerekir. Sistemin getirdikleri ile yöneticilerin idealleri

54 Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlik* (çev. Hayrullah Örs), Bilgi Yayınevi, Ankara 1972, s. 103-104.

55 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 1990, s. 185.

56 Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti'nin İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016, s. 62.

Görüş

bu noktada bir uyum arz etmektedir. Bu noktada esas düşünülmesi gerek husus gerçek ve çok partili bir demokrasinin hangi zeminde inşa edildiğidir.

Türkiye, dış politikadaki yeni yönelimlerine uygun olarak Batı merkezli inşa edilen yeni düzenin bir parçası olma noktasında iradesini net bir biçimde ortaya koymuştur. Buna uygun olarak öncelikle siyasal ve iktisadi rejiminde revizyonlara gitmek durumunda kalmıştır. Konunun siyasal revizyon kısmı 12 Temmuz Bildirisi'nde net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Zira 1947 yılı başat iki parti arasında gerilimin büyük ölçüde tırmanmasına sahne olmuştur. DP cephesinden gelen eleştirilere oldukça sert bir biçimde cevap veren Recep Peker ile DP lideri Celal Bayar arasındaki gerilim 1947 yılı itibariyle zirve noktasına ulaşmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü de bu duruma müdahale etme ihtiyacı hissetmiş ve tarihi 12 Temmuz Bildirisi'nin hazırlanmasına ön ayak olmuştur.⁵⁷ Bu bildiri iki partinin arasındaki ilişkileri düzeltme amacı taşıdığı kadar aslında CHP dışında bir gücün Türkiye siyaseti üzerindeki etkisini kabul etme mesajını da vermektedir. Gerek Atatürk döneminde gerekse İnönü döneminde muhalif partilerin çok uzun ve verimli bir siyasal hayat geçirmeleri pek mümkün olmamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na, Millî Kalkınma Partisi ve İslam Kalkınma Partisi'ne kadar pek çok siyasal parti ilgili dönemlerde Türk siyaseti içinde kendisine yer bulmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Ancak DP'nin durumu bu diğer partilerden oldukça farklıdır. Her şeyden önce partinin kuruluşuna baktığımız zaman her iki partinin yönetici kadrosunun oldukça benzer toplumsal sınıflara ait olduğu görülecektir. Öte yandan DP'nin kurucu kadrosunun hem siyasal hem de entelektüel gücü ülke içindeki güçlü sermaye gruplarıyla bir araya geldiğinde ortaya oldukça önemli bir muhalif yapılanma çıkmıştır.⁵⁸ Daha önceki muhalif siyasal örgütlenmelerin arkasında böylesi bir ekonomik güç olduğunu ifade etmek oldukça zordur. Ancak DP açısından bakıldığında hem siyasal, hem sosyal hem de iktisadi sermayenin oldukça güçlü bir bileşimin ortaya çıktığını ifade etmek gerekir. Aynı zamanda merkez-çevre denklemi içinde bakılacak olursa DP'nin bu noktada "çevre" üzerinde ciddi etkisini göz ardı etmemek gerekir. DP'nin yükseliş dönemindeki en önemli etkenlerden birisi CHP'nin siyasal söylemlerindeki eksik noktaları oldukça başarılı bir biçimde analiz etmiş olmasıdır.⁵⁹

CHP ise DP'nin bu yükselişi karşısında yeniden bir muhalif partiyi basıkt altına alma gibi bir çaba içine girmemiştir. Zira böylesi bir tavır iki açıdan CHP'ye çok erken bir dönemde daha fazla zarar verebilirdi. Her şeyden önce yeni dönemin "demokrasi" tercihine uygun olarak ülke içinde farklı siyasal partilerin özgür ve demokratik bir ortamda siyaset yapabilmesinin zemininin hazır olması gerekmektedir. Bu husus aynı zamanda yeni partilerin siyasete

57 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 283.

58 Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 80-81.

59 Cem Eroğul, a.g.e., s. 74-75.

katılımının dışsal dinamikleri ile de açıklanabilir. Diğer husus ise yükselen bir siyasal muhalefete karşı baskı uygulamak oldukça erken bir dönemde CHP'yi daha zor bir konuma sokabilirdi. Dönemin Cumhurbaşkanı İnönü bu konuda iki parti arasında bir denge noktası bulmaya çalışmıştır. Zira dönem gereği çatışmaların yerini uyumun alması gereken bir siyasal sürecin içine girilmektedir. 12 Temmuz Bildirisi böyle bir ortam içinde ortaya çıkmıştır. Zira yeni dönem çatışmaların değil, farklı partilerin birbiriyle uyum içinde çalışmasını gerekli kılmaktaydı. Bu süreç iki parti içinde bir takım kırılmalara neden olmuş ve iki partinin yakınlaşmasından memnun olmayan üyeler farklı siyasal arayışlar içinde girmeye başlamışlardır. CHP'deki kırılma DP'de yaşanan gelişmelerden daha kritik bir noktada bulunmaktadır. Zira İnönü, Cumhurbaşkanlığı sıfatı ile yaptığı hakemlik neticesinde Başbakan Recep Peker ve ekibini Celal Bayar'a karşı deyim yerindeyse saf dışı etmiş⁶⁰ ve CHP lideri kimliğini daha net bir biçimde ön plana çıkararak Bayar'ın CHP'deki esas muhatabı haline gelmiştir.

12 Temmuz Bildirisi ise siyasal alanın konsolide olması iki partinin düşünsel olarak birbirine yakınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Buradaki yakınlaşmadan kasıt ise CHP'nin yaşadığı ideolojik dönüşüm sonucunda siyasal söylem olarak DP'ye yakınlaşmasıdır. Başta ekonomi politikaları olmak üzere, laiklik ve dönemin "demokrasi" algılarına yaklaşım olarak neredeyse aynı pencereden ülkeyi değerlendiren bir noktaya gelmişlerdir. Devletçilik ile ilgili revizyon, yabancı sermaye teşviki ve özel sektöre verilen ağırlık DP döneminin icraatları değil CHP'nin son dönemine damgasını vurmuş gelişmelerdir.⁶¹ Laiklik hususunda da CHP'nin Karpat'ın deyişiyle "resmi bir dinsizlik dogması"ndan⁶² dine saygılı bir parti haline geldiği görülecektir. CHP, din ile ilgili konularda giderek daha da liberal bir tavır alırken, kendisinden bu konuda daha liberal olan DP ise iktidar olduğu dönemde Cumhuriyet reformlarını "irtica" tehlikesine karşı koruma yönünde refleks göstermektedir.⁶³ Bu bağlamda CHP ve DP'nin süreç içinde "laiklik" konusunda attıkları karşılıklı adımlarla birbirlerine yakınlaştıklarını söylemek mümkündür.

Soğuk Savaş döneminin başlangıcı ve dış politikadaki "Batı" tercihi ülkenin "Komünizmle Mücadele" başlığı altında tek bir sese sahip olmasını da beraberinde getirmiştir. Hatta bu tercih komünizmin kendisinden öte ülke içindeki solun bütününe yönelik bir tavrı beraberinde getirmiştir.⁶⁴ Bu noktada CHP'nin dönüşümü ile ilgili iç ve dış şartların zorlaması ile bu dönüşümü yaşadığı, bu sebeple de ideolojik anlamda samimi olmadığı gibi bir yorum yapılabilir. Bunun yanı sıra daha önce de ifade edildiği gibi CHP'nin DP'nin elindeki silahları almaya çalıştığı da iddia edilebilir. Ancak gelinen noktaya bakıldığı

60 Kemal Karpat, a.g.e., s. 283.

61 Cem Eroğul, a.g.e., s. 97.

62 Karpat, a.g.e., s. 349.

63 Karpat, a.g.e., s. 366.

64 Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2003, s. 114.

Görüş

Akademik
Bakış

110

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

zaman CHP'nin devletçilik, laiklik, Köy Enstitüleri ve SSCB gibi kritik konularda DP ile neredeyse aynı görüşleri savunduğunu da ifade etmek gerekir. Timur bu konuyu irdelerken DP'nin yönetici kadronun onayı ile kurulduğunu iddia etmektedir. DP'nin ileri gelen siyasilereinden Samet Ağaoğlu'nun belirttiğine göre savaş sonrası süreçte kurulan DP dışındaki siyasi partilerin hiç biri ayakta kalamamıştır. Bunun en önemli sebebi bu partilerin yönetici kadro ile hiçbir ilgisinin bulunmamasıdır.⁶⁵ İnönü'nün de 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi faaliyetlerini sürdürürken ülkenin en büyük eksiğinin hükümetin karşısında bir parti bulunmadığını ifade etmesi Timur'un bu görüşünü doğrular niteliktedir.⁶⁶ Hatta bu görüşü destekleyen bir başka görüş de Cemil Koçak'a aittir. Koçak, bu dönemde DP dışında kurulan partileri "46'nın ıvır zıvır partileri" olarak yorumlamaktadır. Gerçekten de Türk siyasal hayatının gidişatı açısından belirleyici olamayan bu partiler ya daha büyük partilere eklenerek, kapatılarak ya da kendini feshederek siyasal hayattan çekilmişlerdir.⁶⁷ Bu durum da CHP ile DP arasında kuruluş aşamasında daha farklı bir bağın oluşmasını da sağlamıştır. İki parti arasında kurulan bu bağ hem iki partinin benzer toplumsal tabanlardan gelmesi hem de savaş sonrası dönemin politik talepleri sebebiyle dönem itibarıyla daha da kuvvetlenmiştir. Timur'a göre 1945-1950 arasında yaşanan bu yakınlaşma dönemi Türkiye'deki partiler demokrasisini bir "ikiz demokrasi" haline getirmiştir.⁶⁸ Bu benzeşme hali dönemin "çok partili hayata geçiş" ile ilgili tartışmaların başlamasına da sebep olmuştur. Bu çalışmanın kapsamı dışında olmasına rağmen iki partinin arasındaki benzerlikler dönemin gerçek bir "çok partili hayata geçiş" olarak tanımlanmasını tartışmalı hale getirmiştir. Akşin bu dönemin gerçek bir demokrasi inşa etmediğini belirtmiş ve bu dönemin demokrasinin yalnızca kötü bir karikatürü olduğunu iddia etmiştir.⁶⁹ Akşin gibi Atatürkçü tarihçilerden Şerafettin Turan ise bu dönemde İsmet İnönü tarafından Atatürk'ün de hayali olan çok partili döneme geçildiği yorumunu yapmıştır.⁷⁰ Koçak ise Akşin'den bir adım daha öteye giderek bu dönemin "çok partili hayata geçiş" olarak ifade edilemeyeceğini, bu dönem içi en uygun olan tanımın "iki partili" dönem olacağını ifade etmiştir.⁷¹ Koçak'ın ilgili kitaplarının "İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları" tanımlamasından ve dönemin diğer partilerinin "46'nın ıvır zıvır partileri" olarak tanımlamasından hareket edildiği zaman başlıkların dahi Koçak'ın konuyla ilgili görüşünü belirtmeye yeterli olduğunu söylemek mümkündür. Timur ise nev-i şahsına münhasır bir "Türk

65 Taner Timur, a.g.e., s. 34.

66 Taner Timur, a.g.e., s. 35.

67 Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 190-191.

68 Taner Timur, a.g.e., s. 82.

69 Sina Akşin, *Tarihin Deltasına Yolculuk* (söyleşi Yaşar Seyman), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 185.

70 Şerafettin Turan, *İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi, Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2003, s. 279.

71 Cemil Koçak, a.g.e., s. 14-15.

Gazi

Akademik
Bakış

111

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Demokrasisi”nin tesis edildiği belirtmiştir. Ancak bu demokrasinin Soğuk Savaş döneminin etkilerine sahip olduğunu ve DP dönemi ile birlikte bu sürecin zayıfladığını belirtmektedir.⁷²

Görüldüğü üzere bu dönemde siyasal sistemin nerden nereye doğru evrildiği halen önemli bir tartışma konusudur. Bu tartışmanın sürmesini sağlayan ana hususlardan birisi de CHP ve DP’nin 12 Temmuz sonrası süreçteki ideolojik konumlarını diğer partilere karşı konumlayabilmenin zorluğundan kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda CHP ve DP dışında siyasal anlamda güçlü bir alternatifin bulunmaması da “çok partili hayat” ifadesini ilgili dönem itibarıyla de tartışmalı hale getirmektedir.

Sonuç

Truman Doktrini ile birlikte başlayan süreç Türk dış politikasının Soğuk Savaş dönemindeki dış politikasını belirlemede kritik bir öneme sahiptir. “Askeri güvenlik” kavramının savaş sonrası süreçte dahi merkezi bir rol oynaması, siyasi ve ekonomik ilişkilerinin yanı sıra askeri ilişkilerin de geliştirilme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda 12 Temmuz 1947 tarihinde ABD ile imzalanan antlaşma ile başlayan sürecin en önemli boyutu –her ne kadar bir mali yardım antlaşması olarak görülse de– hiç şüphesiz güvenlik boyutudur. 1945-1950 arası dönem diğer dönemlere nazaran daha kritik bir dönem olmuştur. Zira bu dönemde CHP ve DP gibi iki ana akım siyasal partinin çeşitli gerilimlere ve özellikle de 1950’li yıllara nazaran oldukça uyumlu çalıştığını söylemek mümkün olamayacaktır. Ayrıca savaş sonrası dönemin dış dinamiklerinin getirdiği “demokrasi” söyleminin ülkede yarattığı siyasal ortam çatışmadan ziyade uyumun mesajını verdiği için bu geçiş sürecinin farklı bir ruhu olduğunu söylemek mümkün olacaktır. 12 Temmuz 1947 yılında imzalanan anlaşma, aynı gün deklare edilen bildiri ile birlikte yeni bir siyasal hayatın habercisi olmuştur. Savaş sonrası süreçte gerek DP’nin kuruluşu gerekse CHP’nin dönüşümü geçici de olsa bir “benzeşme” halinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İki partinin bu dönemdeki en belirgin farklarından biri DP’nin toplumsal değişim ve siyasetin yeni ihtiyaçlarına daha erken bir dönemde karşılık gelmiş olmasıdır. Dönemin genel söylemlerine bakılacak olursa CHP’nin DP’nin pek çok konudaki söylemini sahiplendiği görülecektir. CHP’nin hem tarihsel birikiminden hem de mevcut dönemde iktidar olmasından aldığı güç ile hesaba katmadığı pek çok husus CHP’nin savaş sonrası süreçteki mecburi dönüşümünü bir müddet geciktirmiştir. Partilerin bu dönemde ideolojik olarak birbirine benzeme süreçleri Taner Timur’un deyimıyla bir “ikiz partiler demokrasisi” haline gelmiştir. Bu dönemden sonra iki partinin arasının açılmasının esas nedenleri iktidara sahip olma mücadelesinde aranmalıdır. Başta dış politika olmak üzere, ekonomide ve laiklik gibi toplumsal hassasiyeti yüksek olan konularda böylesi bir ben-

72 Taner Timur, a.g.e., s. 150.

zeşme halinin çatışmaya sürüklenmesinde ideolojik bir ayırım noktası aramak oldukça zordur. Bu noktada en fazla sahip olunan değerlerin savunulmasının hangi derecede gerçekleştiğine dair bir farklılığa rastlanabilir. Türk siyasetinin iki ana akımının arasında ciddi bir ideolojik farklılığa temas edebilmek için 1970'li yılların ikinci yarısında DP'nin ardılı olarak faaliyet gösteren Demirel'in Adalet Partisi ile "Ortanın Solu" söylemini bayrak edinmiş olan Ecevit CHP'sini beklemek gerekecektir.

KAYNAKLAR

Birincil Kaynaklar

Harry S. Truman Presidential Library & Museum

"Address of the President to Congress, Recommending Assistance to Greece and Turkey", s. 3, https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php?action=pdf&documentid=5-9.

"Opinion Summary of the President's Message to Congress", https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php?action=pdf&documentid=8-3.

"Public Law 80-75 - Assistance to Greece and Turkey", https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php?action=pdf&documentid=5-2.

"The drafting of President's message to the Greek Situation", s. 1. https://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/index.php?action=pdf&documentid=7-2.

TBMM Tutanakları

"Türkiye ile Birleşik Amerika Devletleri arasında imzalanan (Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında Anlaşma) nin onanmasına dair kanun tasarısı ve Dışişleri, Millî Savunma, Maliye ve Bütçe komisyonları raporları", S. Sayısı: 233, s. 1, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079ss0233.pdf>.

T. B. M. M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı:1, Yetmiş dokuzuncu Birleşim, I.IX.1947 Pazartesi, s. 555-556, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006079.pdf>.

The National Archives (Birleşik Krallık)

"Stalin's Tick on Churchill's Note Written at the Kremlin on 9 October 1944, Dividing up the Balkans into Spheres of Influence, 9 October 1944", <https://images.nationalarchives.gov.uk/assetbank-nationalarchives/action/viewFullSizedImage?id=30941&size=800>.

Gazi

Akademik
Bakış

113

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Kitaplar ve Makaleler

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2012.

AKŞİN, Sina, *Tarihin Deltasına Yolculuk* (söyleşi Yaşar Seyman), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

ALTUN, Fahrettin, "M. Şemsettin Günaltay", Yasin Aktay, der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011, s. 160-173.

ATABAY, Mithat, *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C. 2., Remzi Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul 2011.

BAŞKAYA, Fikret, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2000.

BEREND, Ivan T., *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi* (çev. Serpil Çağlayan), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Yayınları, 15. Baskı, Ankara 2011.

BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006.

BOSTDORFF, Denise M., *Proclaiming the Truman Doctrine: The Cold War Call to Arms*, Texas A&M University Press, Texas, 2008.

CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanakları, Ankara 1948.

CLOSE, David H., *The Origins of the Greek Civil War*, Routledge, New York, 2013.

ÇINAR, Metin, *Anadoluculuk ve Tek Parti: CHP'de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

DEMİREL, Tanel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti'nin İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

DOBSON, Alan P.-Steve Marsh, *US Foreign Policy Since 1945*, Second Edition, Routledge, New York, 2006.

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul 2014.

GEROLYMATOS, André *Red Acropolis, Black Terror: The Greek Civil War and the Origins of Soviet-American Rivalry, 1943-1949*, Basic Books, New York 2004.

GÖZAYDIN, İhtar, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

HALE, William M., *Turkish Foreign Policy: 1774-2000*, Frank Cass, London 2002.

HOBBSAWM, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl: Aşırılıklar Çağı 1914-1991* (çev. Yavuz Alogan),

Everest Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2012.

JASCHKE, Gotthard, *Yeni Türkiye'de İslamlık* (çev. Hayrullah Örs), Bilgi Yayınevi, Ankara 1972.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KEPENEK, Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, Savaş Yayınları, Ankara 1984.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

LINZ, Juan J., *Totaliter ve Otoriter Rejimler* (çev. Ergun Özbudun), Liberte Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2017.

MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 20. Baskı, İstanbul 2011.

MERT, Nuray, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu", Ahmet İnel, der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 197-209.

ÖNDER, Zehra, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası* (çev. Leyla Uslu), Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010.

PLAKOUDAS, Spyridon, *Greek Civil War: Strategy, Counterinsurgency and the Monarchy*, I. B. Tauris, New York, 2017.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2011.

TEKELİ, İ.-Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2009.

TEZEL, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1986.

TİMUR, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2003.

TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 1990.

TONGUÇ, Engin, *Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç*, C. 2, Güldiken Yayınları, Ankara 1997.

X (George Kennan), "The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, Vol. 25, No:4, July 1947.

Sürekli Yayınlar

Akşam Gazetesi, Sene: 28, No. 9996, 14 Ağustos 1945.

Ayın Tarihi, No: 144, Kasım 1945.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 6699, 5 Eylül 1947.

Vakit Gazetesi, Yıl: 29, No. 10361, 13 Ağustos 1945.

Görüş

Akademik
Bakış

115

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Extended Abstract

The beginning process of the Cold War has witnessed the political reformation of Southeast European geography in which Turkey is also located. One of the most critical moves in terms of the USA in this period, which prepared the ground for NATO's founding, was to ensure that Turkey and Greece were taken under the Western security umbrella. Especially when viewed in the context of Turkey it will be seen that this choice of the USA was not easy. However, the "Soviet threat" was one of the most important factors that accelerate this formation process. When the USA worries about "losing" Turkey to the USSR in this process, Turkey is experiencing the fear of being invaded by the USSR in a similar manner. Common concerns of the United States and Turkey in this period brought a serious rapprochement after World War II. Developed as an alternative to Turkey's classic the "balance" policy, the "partisan" policy has enabled Turkey to pass a new era in many aspects foremost in foreign policy.

The most emblematic development of the pre-NATO rapprochement process between Turkey and the United States is the cooperation process, which is signed between the two countries in military terms and is referred to as Treaty of July 12, 1947. The Treaty of July 12, 1947 is not a treaty on its own, but it is essentially the beginning of a process. This treaty, which is the one of the important break points in the transition period of the Turkish foreign policy to the Cold War period, also provides important clues about the ongoing nature of the process. This process not only refers to a process of cooperation in foreign politics but also to a period in which political conflicts are temporarily terminated within the country. The first signs that the political tensions within the country evolved to ease emerged at negotiations held on the TGNA related to the agreement.

While the Turkish-American relations are reshaping under the title "Soviet threat", it is possible to witness a consolidation under the roof of the Assembly. The compromise provided on such a critical issue is one of the first signs of détente in the country. Accordingly, another aspect of July 12, 1947 is emerging. As well as being a military agreement between Turkey and the USA, the date July 12, 1947 expresses an important day in terms of Turkish political life. The tension between the CHP, the representative of the founding ideology of the country and the rising opposition DP has caused a crisis atmosphere in the country.

Hence, two dominant parties could not settle this crisis among themselves; President İsmet İnönü intervened in the process and made an important effort to overcome the tension between the CHP and the DP. As a result of the negotiations with the CHP and DP leaders, President İnönü made statements that were recorded to history as the July 12 Declaration. The substantial decre-

ase in tension by the July 12 Declaration constitutes the beginning of a new era in terms of Turkish political life. In this period, two important changes related to each other emerged. The first of these is the CHP's involvement into different political tendency by reviewing its own political program and principles.

This process of change and transformation are most clearly identified in the principles of "Statism" and "Secularism". The CHP has used this transformation to open the way for addressing larger mass of society. While this process of prioritizing "religion" is aimed at a new reconciliation process, updating the statism principle on a "free enterprise" axis has emerged as one of the inevitable consequences of being involved in a US-based alliance. In addition to the cultural and economic consequences of being included in the Western Camp, it has become inevitable for a new political period to begin at the same time. One of the main aims of the founding ideology since Ataturk's time, the idea of "multi-party life", had the opportunity to be implemented in this period. In this period when the political environment is ready in all aspects the July 12 Declaration is referred to as a kind of the beginning of multi-party political life in Turkey.

CHP and the "democracy" centered transformation of Turkish political life constitute a very critical period in terms of the history of Turkish democracy. However, discussions on this process are still going on and the claim of transition to multi-party life is being criticized in the context of "multi-party" and "democratic nature".

Dilemmas of the Contradictory EU Membership of the Republic of Cyprus and Turkey-EU Relations

Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Çelişkili Avrupa Birliği Üyeliğinin İkilemleri ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri

Hüseyin IŞIKSAL*

Abstract

The “Republic of Cyprus” became an EU Member State on May 1, 2004, without a comprehensive settlement of the Cyprus problem. The country became a member without having full control over all the areas that it claimed to be under its jurisdiction, which contradicts the basic principles of the EU. This admission also constitutes a clear and evident clash with the principles of international law on which it is claimed that the EU is founded. By accepting the unilateral application of the Greek Cypriots, the international agreements related to the sui generis situation of Cyprus have been discredited by the EU. Moreover, with this decision, the final settlement of the Cyprus problem becomes more complicated than before and Turkey-EU relations become more asymmetric in favor of the latter. Deriving from these points, this article analyzes and demonstrates the paradoxes of the contradictory EU membership of the RoC, which is the most controversial membership decision ever made within the EU. Furthermore, the negative implications of this decision for the Cyprus negotiation process and on Turkey-EU relations are also examined.

Öz

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Kıbrıs sorununun çözümü olmadan 1 Mayıs 2004 tarihinde Avrupa Birliği (AB) üyesi olmuştur. Üstelik adı geçen ülke egemenliği altında olduğunu iddia ettiği toprakların tamamının üzerinde kontrolü olmamasına rağmen AB üyesi olmayı başarmıştır. Bu karar AB prensipleriyle çeliştiği gibi AB ülkelerinin üzerine inşa ettiklerini iddia ettikleri uluslararası hukuk prensiplerine de aykırıdır. AB, GKRY'nin tek yanlı başvurusunu kabul ederek, Kıbrıs Adasının uluslararası antlaşmalardan gelen kendine özgü (sui generis) karakterini de ortadan kaldırmış olmuştur. İlave olarak, bu kararlar birlikte Kıbrıs sorununun çözümü artık olduğundan daha karmaşık bir hal almış ve Türkiye-AB ilişkileri de AB lehine assimetrik hale getirilmiştir. Bu noktalardan hareketle bu makale AB'nin bugüne değin almış olduğu en tartışmalı karar olan Güney Kıbrıs'ın çelişkili AB üyeliğinin tutarsızlıklarını incelemiştir. Buna ek olarak, bu yanlış kararın Türkiye-AB ilişkileri üzerindeki olumsuz etkileri de ortaya konulmuştur.

1. Introduction

Historically speaking, the social contract and obligation to international law have formed the basis of social formation in modern Europe¹. According to the

Makale Geliş Tarihi: 07.08.2018. Makale Kabul Tarihi: 16.12.2018.

* Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, email: hisiksal@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-2870-147X

1 For instance, see the views of Emerich de Vattel, Emerich, *The Law of the Land*, 2nd Edition, Victoria, Penguin 1992, p. 104-108, and

görsel

Akademik
Bakış

119

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

social contract concept, only people who are under contract could trust each other and honor their mutual obligations.² In this sense, when one analyzes the formation and development of the European Union (EU), it could be put forward that the key concept is obedience to international law. Moreover, the EU rules and principles clearly stipulate that the 'same principles' will be applied to all candidate countries during the EU negotiation process without any exemption. It is claimed that there is no space for 'bargaining' in the membership process. A candidate country must comply with the criteria of membership.

Having underlined all this, although the so-called "Republic of Cyprus"³ (hereafter RoC) has not asserted its sovereignty over the Turkish Cypriot controlled area since 1964, the RoC became an EU Member State on May 1, 2004, without a comprehensive settlement being achieved over the Cyprus problem. Therefore, the RoC became a member without having full control over all the areas that it claimed to be under its jurisdiction. This reality alone contradicts the basic principles of the EU regarding the free movement of people, goods, and services, the freedom of residence as well as the application of the common EU policies. Furthermore, there is little doubt that the admission of the RoC into the EU before the final settlement of the Cyprus problem has made the attainment of a solution on the island more complicated than ever, if not impossible.

Deriving from these points, this article analyzes and demonstrates the paradoxes of the contradictory EU membership of the RoC, which is the most controversial membership decision made ever made within the EU. Moreover, the negative implications of this decision on the Cyprus problem and on Turkey-EU relations are also examined. Simply stated, it is argued that the paradoxical membership of the RoC has not only paralyzed the Cyprus negotiation process, preventing a peaceful settlement of the problem, but has also made Turkey-EU relations more asymmetric than ever.

2. The Contradictory EU Membership of the RoC

When the RoC applied for full EU membership, the Greek Government's argument was voiced by then Foreign Minister Georgios Iacovou as "the island's political situation should not have an effect on the country's EU membership application as in the case of East and West Germany".⁴ Nevertheless, this claim

John, Westlake, *International Law*, Cambridge, Cambridge University Press 1904.

2 Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract and Other Later Political Writings*, Translated by Victor Gourevitch, Cambridge, Cambridge University Press 1997.

3 The Republic of Cyprus is not officially recognized by Turkey. In this article it is used by the internationally recognized name.

4 Rauf R. Denктаş, "Turkish Cypriot Memorandum Addresses to the Council of Ministers of the European Communities in respect of an "Application" for membership by "the Republic

is inappropriate and the Cyprus case does not bear similarities with the case of Germany. First of all, there are two different nations living on the island with two different ethnic roots, religions, languages, and cultures. Furthermore, when East Germany was incorporated into Germany, no claims were made by any country regarding the territorial scope of the membership and there were no problems regarding the authority and jurisdiction of the new state. More importantly, there was not a legitimacy problem, since East Germans gave full consent to being part of the EU.

The Cyprus case, however, was completely different from the German case because the RoC became a member without having full control over all the areas that it claimed were under its jurisdiction. This reality alone contradicts the basic principles of the EU regarding the free movement of people, goods, and services, the freedom of residence as well as the application of the common EU policies. The admission of the RoC into the EU also constitutes a clear and evident clash with the principles of international law, which is one of the main principles on which the EU was founded. By accepting the unilateral application of the Greek Cypriots, the international agreements related to the *sui generis* situation of Cyprus have been discredited by the EU.

From the perspective of international law, the membership of the RoC to the Union clashes with the founding constitution of the RoC that was accepted in 1959-1960 through the London and Zurich agreements. First of all, Article 8 of the London and Zurich Agreements, which defines the basic structure of the RoC and Article 50 of the RoC Constitution, emphasizes that:

The President and the Vice President separately or conjointly, shall have the right of final veto on any law or decision concerning foreign affairs, except the participation of the Republic of Cyprus in international organizations and pacts of alliance in which Greece and Turkey both participate, or concerning defense and security.

Similarly, Article 1 of the Treaty of Guarantee, which is one of the founding and fundamental constitutive treaties of the RoC, declares that:

The Republic of Cyprus undertakes to ensure the maintenance of its independence, territorial integrity and security, as well as respect for its constitution. It undertakes not to participate, in whole or in part, in any political or economic union with any State whatsoever. It accordingly declares prohibited any activity likely to promote, directly or indirectly, either union with any other State or partition of the island.

of Cyprus", in Necati M. Ertegin, (ed.) *The Status of the Two Peoples in Cyprus*, Third Edition, Nicosia, TRNC Ministry of Foreign Affairs Press 2005, p. 47.

Görüş

Akademik
Bakış

121

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Therefore, as these articles of the Constitution make very clear, from the international law perspective, even if both Greece and Turkey are members of an international organization that Cyprus would also like to join, either the President (who should be a Greek Cypriot) or Vice President (who should be Turkish Cypriot) have the right to veto this decision. Since Turkey is not a member of the EU, and the view of the Turkish Cypriot leadership was not taken into account, the RoC's membership application contradicts the principles of international law.

Secondly, Cyprus could not become a member of any political or economic organization of which both Turkey and Greece are not members. Since the EU membership refers to becoming a part of an economic and political union, there is an evident clash with the aforementioned principle. As argued by Mandelson, Article I of the Treaty of Guarantee specifically refers to this condition within the context of the clauses of the Treaty.⁵ Additionally, the waiver or amendment of the aforementioned international obligations requires the consent of both the Turkish Cypriots and the three guarantor powers (the United Kingdom, Greece, and Turkey) independently. Even if the United Kingdom and Greece might have given their consent, since Turkey's consent is missing, any amendment could not be valid. Furthermore, this principle was implemented for the political, economic and social balance between Turkey and Greece in Cyprus. Nevertheless, the membership of Cyprus to the EU has broken this balance in favor of Greece and Greek Cypriots, as it again constitutes a clear clash with international law and the constitution of the RoC.

In summary, the RoC's admission into the EU clashes with the international treaties and the rule of law that the European countries widely advocated throughout history, especially following the post-Westphalian order. Furthermore, the crux of the problem is highlighted by two contradictory conclusions; if the EU still accepts the 1960 Treaty of Guarantee and Constitution as valid, then the admission of the RoC automatically contradicts with the international treaties and the rule of law. On the other hand, if the EU considers 1960 settlements to no longer be valid, this means that only the Greek side of Cyprus has become an EU member, which could pave the way for the recognition of the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC).

Arguably, the main reason for the aforementioned paradox is Greece's earlier admission to the EU in 1981. This membership imposed an important constraint on Turkey-EU relations as it also gives a comparative advantage

5 Maurice. H. Mandelson "The application of 'The Republic of Cyprus' to join the European Union", in Ertekün, Necati Münür (ed.) *The Status of the Two Peoples in Cyprus*, Third Edition, Nicosia, TRNC Ministry of Foreign Affairs Press, 2005, p. 177.

to Greece on the issue of the RoC's membership.⁶ With the membership of Greece, it was inevitable that the EU could not remain neutral towards the Cyprus problem. Greece not only attempted to block the normalization of the Turkey-EU relations from the mid-1980s onwards, but also blockaded the EU's economic incentives for Turkey, and utilized all possible instruments within the EU in order to support the membership aspirations of the RoC.

For instance, on March 6, 1995, Greece lifted its veto on the Customs Union agreement with Turkey in return for the guarantee that the RoC's accession negotiations would begin within six months. Similarly, on December 10-11, 1999 the European Council Helsinki Summit asserted that the political settlement in Cyprus would not constitute a precondition for the membership of the RoC to the EU. In return, Greece lifted its veto on the Turkish official candidacy. Finally, as a response to Greece's threats of vetoing the accession of Central and East European states (if Cyprus was excluded from the first wave of enlargement), on December 12-13, 2002 the European Council of Copenhagen declared that Cyprus would become a member of the EU from May 1, 2004, regardless of the status of a resolution to the Cyprus problem.⁷ Therefore, it is evident that during each of the stages leading to Turkey's admission into the EU, Greece has used its membership advantage and forced the EU to compromise in regard to the RoC's membership to the Union.

To sum up, the Helsinki Summit declaration that enabled the admission of Cyprus into the EU was controversial. The accession of the Greek Cypriot administration into the EU as the sole representative of the whole island before a final settlement has been achieved is the main source of asymmetric negotiations in Cyprus. This argument could be further developed under three main points.

First of all, based on this decision, the EU authorities approved all the previous policies of the Greek Cypriot administration including the dismissal of the Turkish Cypriots from the legislative, executive, and judiciary organs of the RoC. The Greek Cypriot administration is accepted as the legitimate 'successor' of the 1960 Republic. At the same time, the Turkish Cypriot side's

6 For the examination of the Turkish-Greek relations see Hüseyin Işıksal, "An Analysis of the Turkish-Greek Relations from Greek 'Self' and Turkish 'Other' Perspective: Causes of Antagonism and Preconditions for Better Relationships", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 1, No. 3, 2002, p. 116-135.

7 Lauren Mc Laren-Meltem Müftüler Baç, "Turkish Parliamentarians' Perspectives on Turkey's Relations with the European Union", in Ali Çarkoğlu, and Barry Rubin (eds.) *Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, London, Frank Cass, 2003, p. 205. See also Economist, "A Survey of European Union Enlargement", 19 May 2001, Neill Nugent, "EU Enlargement and the Cyprus Problem", *Journal of Common Market Studies*, 38, No. 1, 2000, p. 135, and Amikam Nachmani, *Turkey: Facing a New Millennium*, Manchester, Manchester University Press 200, p. 66.

political existence and economic condition were regarded as non-existent. The equivalent attempts for the adoption of the *acquis* and economic accession into the EU were not formulated for the Turkish Cypriots as a constituent political community and the partner of a prospective federation. This means that the Turkish Cypriots were degraded to a minority status and their political rights and equal community status in the island (that originated from the international treaties) have been discredited by the EU. In accordance with the international treaties, ideally, both communities had to participate in the decision-making process of this crucial decision at least by separate referendums. In consequence, this crucial political mistake could lead to the permanent division of the island.

Secondly, although the EU had asked the Central and Eastern European countries to settle their border and minority disputes before their accession through the Balladur Stability pact, the Cyprus problem did not constitute an obstacle for membership of the RoC. Through the membership of the RoC, the EU actually accepted a state that does not even enjoy full jurisdiction and the territory that it claims to rule. This incidence demonstrates that the EU could be selective on a set of principles and criteria that are applied for the candidate countries in accordance with its interests. This makes the moral arguments that are advanced in European circles highly questionable.⁸

Thirdly, the EU did not put any pressure on the RoC government to achieve a solution to the Cyprus problem. Accordingly, the RoC's membership makes it even harder to find a fair and lasting solution in Cyprus. As stressed by Ziya Öniş, the EU required a more balanced approach towards the Cyprus problem and should have set explicit standards for the Greek Cypriot government to resolve its disputes with the North as a necessary step for accession to full membership.⁹At the present time, the Greek Cypriot administration has no pressure, challenge, or incentive to compromise on a settlement of the Cyprus problem.¹⁰

3. The UN Annan Plan and the Testimony of the EU's Controversial Decision

The Cyprus problem did not move closer to a resolution with the United Nations (UN) Secretary-General Kofi Annan's proposed Plan. The Plan (which

8 Semin Suvarierol, "The Cyprus Obstacle on Turkey's Road to Membership in the European Union," in Ali Çarkoğlu, and Barry Rubin (eds.) *Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, London, Frank Cass. 2003, p. 65.

9 Ziya Öniş, "Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the post-Helsinki Era", in Ali Çarkoğlu, and Barry Rubin (eds.) *Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, London, Frank Cass. 2003, p.24.

10 "The Case of Loizidou vs. Turkey". Article 50. HUDOC. European Court of Human Rights web page available at <http://cmiskp.echr.coe.int>.

Gazi

is commonly known as the Annan Plan) was the end result of the mandate given by the Security Council to the UN Secretary General. The Security Council gave full support to the plan as stated in the resolution in the following words:

(The Security Council) Gives its full support to the Secretary's General's balanced plan of 26 February 2003 as a unique basis for further negotiations, and calls on all concerned to negotiate within the framework of the Secretary-General's Good Offices, using the plan to reach a comprehensive settlement.

The Annan plan was drafted, reformed, amended, and finalized in accordance with "the vision of a settlement contained in Security Council resolutions" in a period that extended four and a half years.¹¹ It was the most comprehensive and detailed plan for a solution of the Cyprus problem that was prepared after the evolutionary five drafts following mutual consultation with each side's leadership. The first draft was proposed on November 11, 2002 and was based on feedback from the leadership of the two communities. The final version (fifth draft) of the Plan was completed on March 31, 2004 and was put into separate simultaneous referenda on both sides on April 24, 2004. Therefore, the Annan Plan represented a historic opportunity for the comprehensive and final settlement of the long-lasting Cyprus problem and for the re-unification of the island.

The plan was composed of a 183-page document with substantial details. The scope and space of this article are limited to the detailed analysis of the plan.¹² Fundamentally, the plan envisaged the establishment of a *new state of affairs* in Cyprus and called for the reunification of the island, under the name of the *United Cyprus Republic*. This new republic would be a bi-zonal federal structure comprised of two equal constituent states; the Greek Cypriot State and the Turkish Cypriot State. The Swiss model was used for the status and relationship of the state with its federal government and its constituent states, and the Belgian model for external and EU relations.¹³ Therefore, the Plan aimed to reassert the political equality of the Turkish Cypriots through the formation of a federal Turkish state. On the other hand, it would reunify the island under a single international legal personality and sovereignty, and would enable the Greek Cypriots to control a greater proportion of the island's territory. In this way, the Plan satisfied the demands of the Greek Cypriots by

11 The UN Under-Secretary General for Political Affairs, Sir Kieran Prendergast Briefing to the Security Council on June 22, 2005 para.23.

12 The latest and full version of the Plan is available at <http://www.unficyp.org/media/Other%20official%20documents/annanplan.pdf>

For the detailed analysis of the Annan Plan see Hüseyin Işıksal, "Kıbrıs Sorunu ve Annan Planı Ekseninde Çözüm Stratejileri", in İrfan Kalaycı (ed.) *Kıbrıs ve Geleceği: Ekonomi Politik Bir Tartışma*, Ankara, Nobel 2004, p. 61-76.

13 Main Articles, 2.1 and 2.2.

Gazi

Akademik
Bakış

125

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

implying that in the case of any crises and dissolution of the Republic, the sovereignty would remain in the hands of the central state, as was in the case in 1963.

In consequence, the Annan Plan was founded upon the *de facto* realities of the island that had existed since 1963. Being different to the 1960 settlements, however, the plan tried to overcome factors that led to the collapse of the 1960 partnership through a bi-zonal federation. As a result, it did not allow either party to reach their ultimate political objectives, but satisfied the basic demands of each side. Nevertheless, as a result of the referenda that were held separately on each side, the Turkish Cypriots approved the plan with a ratio of around 65 percent while the Greek Cypriots rejected it with an overwhelming 76 percent of the votes.¹⁴

This result that revealed such a strong rejection of the Annan Plan could be interpreted as the Greek Cypriots not opting for the comprehensive settlement of the Cyprus problem that was based upon political equality, bi-communality, and bi-zonality. This result also demonstrated that the Greek Cypriots were not ready for the 're-sharing' of the legislative, executive, and judiciary organs with the Turkish Cypriots. In other words, the Greek side was still not ready to accept the political equality of the Turkish Cypriots, as also acknowledged by the UN Secretary-General report. In the report submitted to the Security Council on 28 May 2004, S/2004/437, at para. 86, the Secretary-General emphasized that "If the Greek Cypriots are ready to share power and prosperity with the Turkish Cypriots in a federal structure based on political equality, this needs to be demonstrated, not just by words, but by action." These referenda also demonstrated which side has a greater willingness to achieve a peaceful and fair settlement of the Cyprus problem and which side prefers the continuation of the *status quo*. As a result, the UN plan was rejected, the Cyprus problem remained unsettled, and only the Greek Cypriot side as the representative of the RoC joined the EU.

The results of the referenda also created disappointment within the EU, which actively supported the Plan. Although the Greek Cypriot government President Tassos Papadopoulos seemed supportive of the Annan Plan at the beginning of the negotiations, he called on the voters to reject the Plan only one week before the referendum. The EU commissioner Gunter Verheugen, who was then responsible for the EU enlargement, expressed his disappointment with Papadopoulos's attitude in his speech before the European Parliament on April 21, 2004 by stating:¹⁵

14 For the detailed analysis of the Annan Plan and 2003 North Cyprus General Elections results see Hüseyin Işıkşal, "Kuzey Kıbrıs Seçimlerinde Kazananlar ve Kaybedenler: 14 Aralık 2003 Genel Seçimleri ve Annan Planı Referandumunu Üzerine", in İrfan Kalaycı (ed.) *Kıbrıs ve Geleceği: Ekonomi Politik Bir Tartışma*, Ankara, Nobel 2004, p. 61-76.

15 <http://europa-eu-un.org/article.asp?id=3421> accessed on July, 12, 2004.

I am going to be undiplomatic; I personally feel that I have been cheated by the (Greek Cypriot) Government of Cyprus. For months, I have done everything I could in good faith to make it possible for the Greek Cypriot side to accept the Annan Plan on the understanding that this was what they intended to do. The Cyprus Government acted in a manner not benefiting of a country on the verge of EU membership... We have never been so close to an agreement, yet there is now little hope left. Greek Cypriot leadership had promised not to bring down a proposed agreement. But President Tassos Papadopoulos surprised everybody by pursuing a rejectionist strategy.

To sum up, the Annan Plan offered a historic opportunity for the solution of the Cyprus problem. Arguably, the Plan would have been able to satisfy the Greek side's interests in many ways. For instance, it was designed to unify the island under a single international legal personality and empowered Greek Cypriot dominated central federal government and sovereignty by dissolving the TRNC. Furthermore, it would have enabled the Greek Cypriots to control a greater proportion of the island's territory. According to the Plan, Turkish territories would be reduced to 29 percent from 36 percent. Moreover, the plan envisioned the return of the Greek properties, which represented 10% of the territory in the North. This would have further reduced the Turkish territory to 26 percent, which means that the Turkish Cypriots would have been obliged to give 28 percent of their existing territory to Greek Cypriots. The Plan also ensured that the Greek properties, which would not be returned to the original owners, would be compensated through exchange or reimbursement, which means that no Greek Cypriot would have been left disappointed.

Although Greek Cypriots had such incentives, they rejected the Plan with an overwhelming majority (76 percent). The best explanation for this decision is that Greek Cypriots did not want to share political power with Turkish Cypriots and opted for a unitary state where Turkish Cypriots would be a 'protected minority'. More importantly, the UN Annan Plan was also a clear testimony of the contradictory EU membership of the RoC. The Greek administration, which remains the sole internationally recognized government of Cyprus, has no pressure to accept the settlement of the problem by fair and just ways after achieving EU membership. The incentive of the already acquired EU membership further strengthened the Greek side's view that the Cyprus Problem should be settled based on their own political preferences with the support of the EU.

On the other hand, although the Turkish Cypriots said 'yes' to the UN Plan, the international embargoes imposed on them have yet to be lifted. However, the UN Secretary General Kofi Annan expressed his views related to the results of the referendum and called on the international community to

Gazisi

Akademik
Bakış

127

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

terminate the unnecessary restrictions and isolations on the Turkish Cypriots in his report to the Security Council with the following statement:¹⁶

The decision of the Turkish Cypriots is to be welcomed. The Turkish Cypriot leadership and Turkey have made clear their respect for the wish of the Turkish Cypriots to reunify in a bi-communal, bi-zonal federation. The Turkish Cypriot vote has undone any rationale for pressuring and isolating them. I would hope that the members of the (Security) Council can give a strong lead to all states to co-operate both bilaterally and in international bodies, to eliminate unnecessary restrictions and barriers that have the effect of isolating the Turkish Cypriots and impeding their development.

In addition to the calls of the UN Secretary-General, through various channels and statements, the EU representatives had also promised to end the isolation of the Turkish Cypriots if they voted in favor of the Annan Plan. For instance, following the Annan Plan referendum, the European Council of Foreign ministers declared on April 26, 2004 that the isolation of the Turkish Cypriots must come to an end. Similarly, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe declared the Resolution of 1376 (2004) on the same day, which stated that:

The international community, in particular the Council of Europe and the European Union, cannot ignore or betray the expressed desire of the majority of Turkish Cypriots for greater openness and should take rapid and appropriate steps to encourage it. The Turkish Cypriots' international isolation must cease.

Despite these calls and declarations for the lifting of embargos and isolation on the Turkish Cypriots, there have been no improvements to date. Moreover, the Turkish Cypriot's 'direct' travel and trade demands continued to be ignored. Additionally, through the advantages of becoming an EU member, the RoC managed to block the European Commission's two draft regulations on the direct trade and financial assistance to the Turkish Cypriots in the post-Annan Plan era.¹⁷ These regulations aimed to reduce the economic disparities between the North and the South of the island.¹⁸ To sum up, the EU lost its objectivity and potential mediator role in the negotiation process and the UN Annan Plan became a testimony of the EU's controversial decision.

4. RoC Membership Bargains on Turkey-EU Relations

The RoC's membership to the EU also fundamentally changed and endangered the future of the Turkey-EU relations. Since Turkey's applied to the EU¹⁹ for

16 The UN Secretary General Report to the Security Council on May 28, 2004 (S/2004/437).

17 Ahmet Sözen-Kudret Özersay, "The Annan Plan: State Succession or Continuity" *Middle Eastern Studies*, 43 No. 1, 2007, p. 138.

18 a.g.m.

19 The term of the European Union came into an effect in 1991 by the Maastricht Treaty.

full membership in 1987, the European Council made it clear that Turkey's membership has a direct relationship with the peaceful settlement of the Cyprus problem. For instance, in 1987, the Foreign Affairs Committee declared that Turkey's membership application would be frozen until Turkey made significant moves towards the settlement of the Cyprus problem.²⁰ In 1988, the EU authorities once more stated that they would use "the new powers acquired under the Single European Act" and will veto further normalization of the Turkey-EU relations unless Turkey changes her stance on the Cyprus problem.²¹ In 1989, for the first time, the European Commission officially declared that the Cyprus Problem was negatively affecting Turkey-EU relations.²² This view was also re-affirmed during the Dublin Summit in 1990.

In more recent times, the EU's Accession Partnership Document of November 2001 stated that a resolution of the Cyprus problem must be satisfied by Turkey as a medium-term objective. Similarly, during the July 13-14, 2003 Dublin Summit, the European Council warned Turkey that it should use its political weight to achieve a solution to the Cyprus problem in accordance with the UN Security Council resolutions. The resolution of the Cyprus problem was included in the conclusion of the Copenhagen Summit in 2004 as one of the decisive factors for the future relations between Turkey and the EU. In addition to these official statements, the EU has underlined the importance of a solution in Cyprus for Turkey's membership in every progress report since 2001.

After the RoC achieved membership to the Union, the tone and political demands from Turkey regarding the Cyprus problem became more subjective than ever. In other words, RoC membership clearly moved the balance of the EU in the Greek side's favor. For instance, among the significant decisions, in the progress report of 2006, it was declared that negotiations would not be opened on eight chapters including the free movement of goods, the right of establishment and freedom to provide services, financial services, agriculture and rural development, fisheries, transport policy, customs union, and external relations relating to Turkey's restrictions regarding the RoC. Moreover, it was stated that no chapter would be provisionally closed until the Commission confirmed that Turkey had fully implemented the Additional Protocol to the Association Agreement. The Council Decision of 18 February 2008 on the principles, priorities, and conditions in the Accession Partnership stated that Turkey should actively support a viable settlement of the Cyprus problem within the UN Framework. The same report also stressed the requirement to

Nevertheless, it is used within the thesis exclusively for the European Economic Community for the reasons of simplicity.

20 Foreign Affairs Committee, 1987, p.35.

21 Mehmet, Uğur, *The European Union and Turkey: An Anchor/Credibility Dilemma*, Aldershot, Ashgate 1999, p.183.

22 a.g.e., 185.

Gazi

Akademik
Bakış

129

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

normalize bilateral relations between Turkey and the Republic of Cyprus and the removal of all existing restrictions on Cyprus-flagged vessels as soon as possible.²³ Similar phrases appeared in all the EU's Turkey progress reports.

In the most recent Turkey progress report published by the EU in 2018, it was underlined that there was no progress on normalizing bilateral relations with the RoC. It was further stated that "Turkey has still not fulfilled its obligation to ensure full and non-discriminatory implementation of the Additional Protocol to the Association Agreement and has not removed all obstacles to the free movement of goods, including restrictions on direct transport links with Cyprus"²⁴ There was also emphasize on the property rights of Greek Cypriots in Northern Cyprus. It was stated that although the Immovable Property Commission (IPC) has so far paid 310 million Euro in compensation to Greek Cypriots, there should be further progress in other applications.²⁵ In the report, it was also mentioned that "Turkey continues to apply a discriminatory visa regime" towards the RoC and challenges the right of the RoC to exploit hydrocarbon resources in the country's Exclusive Economic Zone (EEZ) "for the benefit of all Cypriots."²⁶ The report also criticized Turkey's veto of the RoC's application to join several international organizations, including the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD).²⁷ Finally, it was stated that "as long as restrictions remain in place on vessels and aircraft registered in Cyprus, related to Cyprus, or whose last port of call was Cyprus, Turkey will not be in a position to fully implement the *acquis* relating to this chapter".²⁸

These documents make it clear that a solution to the Cyprus problem and recognition of the RoC put forward as political conditions on Turkey for EU membership, although this issue is not within the Copenhagen Criteria. Moreover, the EU officials also demonstrated that the EU has lost its objectivity on Turkey's 'red-line' foreign policy issues, such as the non-recognition of the RoC and the Exclusive Economic Zone problem in the Eastern Mediterranean. In other words, the EU only voiced Greek Cypriots political arguments in these highly debated issues. More dramatically, the RoC, as the member state of the EU, is involved in all the decision-making mechanisms within the EU. Some political experts make the misleading argument that a small state like the RoC does not have a strong influence within the Union. However,

23 This statement also appears in 2005 Negotiating Framework Agreement that signed on October 3, 2005.

24 European Commission, Strasbourg, 153 final Commission Staff Working Document Turkey 2018 Report, p .6.

25 a.g.e, 30-31.

26 a.g.e, 48.

27 a.g.e., 61.

28 a.g.e., 78.

it should be kept in mind that the working mechanism within the EU gives 'opportunistic' chances to certain countries in order to exploit the Union for their own benefits. In other words, the organizational weaknesses and absence of unity within the decision mechanisms of the EU lead to the utilization of these weaknesses by a specific member state that is associated with the whole union. The intergovernmental nature of the EU and the requirement of any treaty of accession to be ratified by all the EU member states effectively gives all member states a veto power *after* the political decision is made at the European Council. Therefore, 'democratic consensus crises' within the EU may be utilized by EU member states for their own benefits. This is the exact situation in case of Turkey, which has been exploited by the Greek Cypriots.

To summarize, although Turkey desires to separate the Cyprus problem from its overall membership process, under the current situation, this does not seem possible. The Helsinki Summit declared that the Cyprus problem is not directly related to Turkey's membership process. Nevertheless, the functioning of the EU organs constrains this decision. With the membership of the RoC, in addition to Greece, Turkey would now face a double veto constraint. Technically speaking, both Greece and the RoC have 72 vetoes each (one for the starting of Turkey's accession negotiations, one for the opening of thirty-five *acquis communautaire* chapters, one for the closing of the thirty-five *acquis communautaire* chapters, and one for the final ratification of Turkey's membership after the complementation of all other criteria) during Turkey's admission process. All these factors have caused further asymmetry in the Turkey-EU relations in favor of the latter.

5. Conclusion

The admission of the RoC into the EU as the sole representative of Cyprus not only forms a clash with international law and the EU principles, but also causes an 'asymmetric negotiation' in Turkey's EU membership process. While the EU officially declared that Turkey should contribute to the solution of the Cyprus problem in order to become an EU member, the RoC never encountered similar preconditions for its EU membership. With this critical decision, the EU not only supported the territorial and political claims of the RoC, but also supported the embargo and isolations on the Turkish Cypriots. Therefore, the EU has become a party in the Cyprus problem rather than a mediator.

In consequence, the Greek Cypriot administration has no pressure or incentive to compromise under the current situation. Ironically, the EU membership had satisfied all the contemporary elements of unification with Greece (*enosis*) for Greek Cypriots in 21st century terms. Furthermore, the Greek Cypriots have no intention to relinquish their privileged position as the sole

Gazi

Akademik
Bakış

131

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

recognized government of Cyprus that was further maintained after the EU membership. This development advocates the Greek side's aspiration to solve the Cyprus problem by *osmosis* through assimilation of Turkish Cypriots to the current *de facto* Greek Cypriot state of Cyprus as a 'protected minority'. Moreover, after the EU membership, the RoC became more assertive on the political demands from Turkey and Turkish Cypriots. The most contemporary demonstrations of this argument were witnessed in the Annan Plan referendum in 2004 and the Crans Montana talks in 2017, which both failed because of the Greek Cypriot administration's uncompromising attitude.

References

DENKTAŞ, Rauf R., "Turkish Cypriot Memorandum Addresses to the Council of Ministers of the European Communities in respect of an "Application" for membership by "the Republic of Cyprus", in Necati M. Erteğün, (ed.) *The Status of the Two Peoples in Cyprus*, Third Edition, Nicosia, TRNC Ministry of Foreign Affairs Press 2005.

ECONOMIST, "A Survey of European Union Enlargement", 19 May 2001.

EUROPEAN COMMISSION, Strasbourg, 153 final Commission Staff Working Document Turkey 2018 Report.

IŞIKSAL, Hüseyin, "An Analysis of the Turkish-Greek Relations from Greek 'Self' and Turkish 'Other' Perspective: Causes of Antagonism and Preconditions for Better Relationships", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 1, No. 3, 2002, p. 116-135.

IŞIKSAL, Hüseyin, "Kıbrıs Sorunu ve Annan Planı Ekseninde Çözüm Stratejileri", in İrfan Kalaycı (ed.) *Kıbrıs ve Geleceği: Ekonomi Politik Bir Tartışma*, Ankara, Nobel 2004, p. 61-76.

IŞIKSAL, Hüseyin, "Kuzey Kıbrıs Seçimlerinde Kazananlar ve Kaybedenler: 14 Aralık 2003 Genel Seçimleri ve Annan Planı Referandumu Üzerine", in İrfan Kalaycı (ed.) *Kıbrıs ve Geleceği: Ekonomi Politik Bir Tartışma*, Ankara, Nobel 2004, p. 61-76.

MANDELSON, Maurice. H., "The application of "The Republic of Cyprus' to join the European Union", in Erteğün, Necati Münür (ed.) *The Status of the Two Peoples in Cyprus*, Third Edition, Nicosia, TRNC Ministry of Foreign Affairs Press, 2005.

MC LAREN, Lauren-Meltem Müftüler Baç, "Turkish Parliamentarians' Perspectives on Turkey's Relations with the European Union", in Ali Çarkoğlu, and Barry Rubin (eds.) *Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, London, Frank Cass. 2003.

NACHMANİ, Amikam, *Turkey: Facing a New Millennium*, Manchester, Manchester University Press 2003.

NUGENT, Neill, "EU Enlargement and the Cyprus Problem", *Journal of Common Market Studies*, 38, No. 1, 2000, p. 131-150.

ÖNİŞ, Ziya "Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the post-Helsinki Era", in Ali Çarkoğlu, and Barry Rubin (eds.) *Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, London, Frank Cass. 2003.

ROUSSEAU, Jean-Jacques, *The Social Contract and Other Later Political Writings*, Translated by Victor Gourevitch, Cambridge, Cambridge University Press 1997.

SÖZEN, Ahmet-Kudret Özersay, "The Annan Plan: State Succession or Continuity" *Middle Eastern Studies*, 43 No. 1, 2007, p. 125-141.

SUVARIEROL, Semin. "The Cyprus Obstacle on Turkey's Road to Membership in the European Union," in Ali Çarkoğlu, and Barry Rubin (eds.) *Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, London, Frank Cass. 2003.

UĞUR, Mehmet, *The European Union and Turkey: An Anchor/Credibility Dilemma*, Aldershot, Ashgate 1999.

U.N. Annan Plan. The full version of the Plan is available at <http://www.unficyp.org/media/Other%20official%20documents/annanplan.pdf>

VATTEL, Emerich, *The Law of the Land*, 2nd Edition, Victoria, Penguin 1992.

WESTLAKE, John, *International Law*, Cambridge, Cambridge University Press 1904.

1961 Anayasa Referandumunu ve DP Tabanı

1961 Constitution Referendum and Democrat Party Electoral Body

Fatih TUĞLUOĞLU*

Öz

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi, yeni bir anayasa hazırlanması için üniversiteden hukukçuları göreve çağırmıştı. Hazırlanan yeni anayasa ile DP'nin iktidar olduğu dönemde yaşanan siyasi sorunlar, huzursuzluklar, ekonomik ve toplumsal problemlere çözüm bulmak istenmişti. Referandum ile halkın onayına sunulan anayasanın kabul edilmesi sivil hayata dönmek için gerekli görülmekteydi. DP'nin siyasi hayatına son verildiği bir ortamda başlayan referandum faaliyetleri sadece anayasayı destekleyenlerin propagandalarına sahne olmuş gibi görünse de DP seçmenine hitap etmek için kurulan AP de özellikle Batı Anadolu bölgesinde gizli olarak anayasaya hayır oyu verilmesi çağrısında bulunmuştu. Milli Birlik Komitesi de halkla görüşmeler yapmak için kendi üyelerini Anadolu'nun çeşitli şehirlerine göndermiş ve halka eski günlerdeki siyasi çekişmelerinin bir daha yaşanmaması ve yeni dönemin ihtiyaçları için hazırlanan yeni anayasayı kabul etmelerini istemişti. Anayasanın getirdikleri konusunda gerek halk arasında gerekse basında fazla tartışma yaşanmazken, anayasayı hazırlayan kurucu mecliste CHP'nin sayısal üstünlüğe sahip olması ve CHP'li sözcülerin anayasayı sahiplenerek konuşmalar yapmaları, DP tabanının kırmızı oy vermesine neden olmuştu. Gizli gizli sürmekte olan olumsuz propagandalar ve DP'li seçmenin süreçten dışlanmış olması gibi nedenlerle referandumda elde edilen sonuç beklenenden farklı olmuş, katılım yüksek olmasına karşın evet oyları yüzde 70'lere bile ulaşamamıştı. Olumsuz oyların çokluğu DP tabanının askeri darbeye ve yaşanan sürece bir tepkisi idi. Elde edilen sonucu geleceğe yönelik bir iktidar ümidi olarak gören AP memnuniyetle karşılarken, Milli Birlik Komitesi ise anayasanın kabul edilmiş olması yeterli görmüştü. Devletin imkânlarıyla ve üç partinin desteğiyle yürütülen referandum kampanyasından çıkan sonuç 1957 seçimlerinde alınan oy haritasına benzemekte, adı geçen seçimde DP'yi desteklemiş olan vilayetlerin anayasaya hayır oyu verdiği anlaşılmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: 1960 Askeri Müdahalesi, 9 Temmuz 1961 Anayasa referandumu, MGK, DP, AP.

Abstract

On May 27, 1960, the national unity committee, which seized power under military intervention, invited universities to refer to constitutional lawyers for the preparation of a new constitution. In the prepared 1961 constitution, it was desired to find solutions to political problems and uneasiness, economic troubles and social problems in the period when the DP was in power. The adoption of the new constitution, which was presented to the public with the referendum, was deemed necessary to return civilian life. Although the referendum activities, which started in an environment where the DP's political life was terminated, seemed to be the scene of the propaganda of supporters of the constitution, the AP was set up to appeal to the DP voters, especially in the Western Anatolia region. The National Unity Committee has also sent its members to visit the country to discuss with the people and asked the public to accept the new constitution for the new period's needs and the political controversies of the old era. The fact that the

Makale Geliş Tarihi: 15.12.2017. Makale Kabul Tarihi: 01.11.2018.

* Öğretim Üyesi, Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, e-mail: f.tugluoglu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3384-0068

görsel

Akademik
Bakış

135

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Constitutional Court had a numerical superiority in the founding parliament, which prepared the constitution, and the speeches of the CHP's spokespersons who had adopted the constitution, caused the DP base to vote in a bad way. The result of the referendum was unexpectedly different because of the negative propaganda and the election of the DP, which were undergoing the secretly, and the participation was high, but not even 70 percent of the vote. The majority of negative votes were the military coup of the DP base and a reaction to the living process. While the result was welcomed in AP, which regarded the future as a hope for power, the National Unity Committee considered that the constitution was acceptable. The outcome of the referendum campaign with the support of the state and the support of the three parties is similar to that of the vote in the elections of 1957, and it is understood that the provinces that supported the DP voted no to the constitution.

Key words: 1960 military intervention, 9 July 1961 Constitution referendum, NSC, DP, AP.

Giriş

14 Mayıs 1950'de başlayan Demokrat Parti(DP) iktidarı yaklaşık on yıl sonra 27 Mayıs 1960'da bir askeri müdahale ile sona ermişti. Emir komuta zinciri dışında planlanarak gelişen darbe sonucunda ordu hükümete el koymuş, iktidar partisi mensupları gözaltına alınmıştı. Darbenin halka açıklandığı radyo anonsunda ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı ilan edilmişti. Her türlü siyasi faaliyet ve partilerin çalışmaları durdurulmuştu. Aynı gün basın üzerine konulan yasakların kaldırıldığı açıklanmış ve gazeteler akşam baskılarıyla gelişmeleri halka aktarma imkânı bulmuşlardı¹. Darbeyi gerçekleştiren subaylar, amaçlarının meşruluğunu kaybeden hükümeti, ülkede bozulan huzur ve güven ortamını yeniden tesis etmek olduğunu açıklamış, en kısa zamanda sivil yönetime geçileceğini duyurmuştu.

Askerler yönetimi sivillere devretmeden önce 1924 Anayasasının yerine yeni anayasa hazırlanmasının şart olduğunu açıklamışlardı. Anayasa hazırlanana kadar olağanüstü yasama yetkileri ile donatılmış ve ülke yönetimini üstlenecek olan Milli Birlik Komitesi(MBK) kurulmuş, 38 kişiden oluşan MBK'nın başkanlığına da Cemal Gürsel getirilmişti. Milli Birlik Komitesi üyeleri askerın ülkeyi uzun süre yönetemeyeceği düşüncesinde olduğu için yeni anayasayı hazırlamak için İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr. Sıddık Sami Onar başkanlığındaki bazı profesörleri görevlendirmişlerdi(28 Mayıs 1960). Bu öğretim üyelerinin verdikleri tavsiyeler doğrultusunda, sivil bir hükümetin kurulması kararlaştırılmış, MBK üyelerinin de içinde bulunduğu yeni hükümet 1924 anayasasının bazı hükümlerini kaldıran ve değiştiren 1 sayılı ve 12 Haziran 1960 tarihli kanunu çıkarmıştı. (27 Mayıs gününden itibaren geçerli sayılmıştır). Yasanın giriş bölümünde eski iktidarın meşruluğunu yitirdiği, Türk ordusunun hukuk devletini yeniden kurmak için Türk millet adına harekete geçerek milleti

1 Darbenin ardından durdurulan siyasi faaliyetlere ilave olarak partilerin ocak bucak teşkilatları kapatılmıştı. Mevcut partilerin yanı sıra 1961 yılı başından itibaren kurulacak yeni partilerin tam anlamıyla çalışmalarına başlaması için anayasa referandumunun gerçekleşmesi beklenecekti.

temsil vasfını kaybetmiş olan meclisi dağıtıp iktidarı geçici olarak MBK'ya emanet etmiş olduğu ifade edilmekteydi. Böylece müdahalenin meşruluğu vurgulanmakta ve hareketin amacı ve rejimin geçiciliği de belirtilmekteydi. Bunların somut ifadesi birinci maddede anayasa ve seçim kanununu kabul edip en kısa zamanda genel seçimlere gitmek ve iktidarı yeni TBMM'ye devretmek şeklinde ifade edilmişti. Böylece MBK, 1924 Anayasasını askıya almış, yeni anayasa hazırlanıp TBMM açılıncaya kadar Türk milleti adına hâkimiyet hakkını kullanmaya başlamıştı².

MBK'nin yönetimi üstlenmesinin ardından "milletçe ve özel vasıflı üyelerden tereküp eden bir Kurucu Meclise ihtiyaç bulunduğu" konusunda Ankara Üniversitesi'nden bir açıklama yapılmış ve hazırlanan anayasanın bu mecliste tartışılması savunulmuştu. Bu gelişmeleri göz önünde tutan MBK 13 Aralık 1960 tarihinde 157 sayılı yasa ile Kurucu Meclisin veya Temsilciler Meclisinin kurulmasına karar vermişti³. Temsilciler Meclisinin (TM)'nin yeni anayasayı yapmak, seçim yasasını hazırlamak ve milleti temsil etmek amacıyla üyeleri korporatif bir şekilde tespit edilerek 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlamıştı. DP'li seçmenin temsil edilmediği TM'de Cumhuriyet Halk Partisi(CHP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi(CKMP) gibi partilerin yanı sıra meslek kuruluşlarından seçilmiş üyeler de bulunmaktaydı. Temsilciler Meclisine CHP'nin bizzat gönderdiği 49 üyenin yanı sıra meslek örgütlerinden seçilen temsilcilerin kökenlerine bakıldığında CHP'nin anayasanın hazırlık sürecinde sayı itibarıyla etkin olduğu anlaşılmaktaydı. Temsilciler Meclisi içinde oluşturulan Anayasa Komisyonu 9 Ocak 1961'de çalışmalarına başladı. Komisyonunda İstanbul Üniversitesinden Prof.Dr. Sıddık Sami Onar, Prof.Dr. Naci Şensoy, Prof.Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof.Dr. Hüseyin Naili Kubalı, Prof.Dr. Tanık Zafer Tunaya, Prof.Dr. Ragıp Sarıca ve Doç.Dr. İsmet Giritli bulunmaktaydı.

Temsilciler Meclisi kendi içinden seçtiği 20 kişilik bir anayasa komisyonu, anayasa tasarisını hazırlama sürecinde etüd metni olarak İstanbul bilim kurulu taslağını, yardımcı metin olarak da Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi çıkışlı metni kullandı. Ayrıca 1945'den beri siyasal partilerin üretmiş oldukları metinlerle, İstanbul bilim kurulunun anayasa anketine gelen yanıtlardan yararlandı. Böylece 15 yıllık iç birikim de değerlendirilmişti. Hazırlık çalışmalarında yararlanan dış metinler Fransız, İtalyan ve Federal Almaya Anayasaları ile Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi(1789) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi(1950) olacaktır⁴. Bu arada Anayasa Komisyonu mevcut partilerden yeni anayasa hakkında görüş sormuştu. CHP cevabını 14. Kurultaydan sonra Merkez İdare Kurulu, Meclis Grubu, Anayasa İhtisas Grubu ve Araştırma

2 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1992, s.164

3 Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970, s.120.

4 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.373.

Gazi

Akademik
Bakış

137

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Yayın Bürosunun yaptığı çalışmalar sonucunda derlemişti. CHP'nin yeni anayasa konusundaki cevapları üç ana temele dayanmaktaydı. Buna göre, yeni anayasanın çok partili hayatın gereklerine göre hazırlanması, laiklik prensibine ve Atatürk devrimlerine anayasada yer verilmesi ve teminat altına alınması, memleketin kalkınma davasını bir plan altına alacak düzenlemelerin anayasada yer almasını istemekteydi. Açıkçası CHP ilk hedefler beyannamesinde açıklanan çözüm önerilerinin dikkate alınmasını arzu etmekteydi⁵.

9 Ocakta seçilen anayasa komisyonu çalışmalarını hızla tamamlayarak 9 Martta Temsilciler Meclisi başkanlığına anayasa metnini sunmuştu. Çalışmalarını aralıksız ve hızlı biçimde sürdüren kurucu meclis, 27 Mayıs 1961'de 260 kabul, 2 çekimser oyla son metni kabul ederek, anayasa yapıcılığı görevini tamamlamıştı. Anayasanın yürürlüğe girmesi için halk oylaması da gerekiyordu. Bu arada ülke genelinde siyasi faaliyetler serbest bırakılmış ve yeni partilerin kurulmasına izin verilmişti. Siyasi hayatı sona eren DP'nin tabanına hitap etmek için Adalet Partisi(AP) ve Yeni Türkiye Partisi(YTP) kurulmuştu. MBK, anayasanın yürürlüğe girmesi için gereken halkoylamasının tarihi 20 Haziran tarihinde açıklamış ve referandumun 9 Temmuz 1961 günü yapılacağını duyurmuştu. Propaganda dönemi ise 22 Haziran- 5 Temmuz 1961 olarak belirlenmişti. Bu süre içinde yaşanan gelişmeler Türk siyasi tarihinde eşine az rastlanır özelliklere sahipti. MBK'nın temsil ettiği asker ve sivil bürokrasi, CHP, CKMP ve YTP halkın anayasayı onaylaması için propaganda çalışması yaparken yeni kurulan ve DP'ye yakın duran vatandaşların desteğini almaya çalışan AP ise iki farklı görüntü vermişti. Tabanda anayasanın reddi konusunda gizli faaliyetlerde bulunurken, parti yönetimi ise MBK ve basının baskısıyla anayasayı destekleyecek bir politika sergilemek zorunda kalmıştı.

Devlet desteği ile yürütülen evet kampanyası sırasında bürokrasinin tüm birimleri ile katılımı sağlanmış ve eski ile yeni dönemin mukayesesi yapılmıştı. Yeni anayasanın halka tanıtılması için çeşitli çalışmalara başvurulmuş, istihbarat birimlerinin ülke genelinde yaptığı araştırmalar ilgililere sunulmuş, olumsuz oy vermesi beklenen şehirler tahmin edilmeye çalışılmış ve propaganda faaliyetleri tavsiye edilmişti.

Anayasanın halkın onayından geçmesi konusunda yapılan çalışmalara ve kampanya sürecinde aleyhte kampanya ve propagandalara izin verilmemiş hatta bu faaliyetler kınanmıştı. Ancak referandum sonucunda hayır oyları beklenenden fazla çıkmış, DP tabanının büyük bir kısmının anayasaya hayır oyu verdiği anlaşılmıştı.

Çalışmamız, referandum sürecinde yaşanan gelişmeleri, halk oylamasından evet çıkması için MBK'nın çalışmalarını anlatmakta, ayrıca DP seçmeninin referandumda neden hayır oyu kullandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

5 *CHP'nin Anayasa Komisyonununun Anketine Cevabı*, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu Yayını, Ankara 1960, s.1.

1.1.Partilerin Faaliyetleri

Referandumun 9 Temmuz 1961'da yapılacağını açıklandıktan sonra halkoylamasının propaganda dönemi ise 22 Haziran-5 Temmuz 1961 olarak belirlenmişti. Anayasa konusunda siyasi partilere propaganda izni verilmiş, parti liderlerinin radyoda konuşma yapmalarına imkan sağlanmıştı⁶ Mevcut ve yeni kurulan siyasi partiler halk oylaması konusunda görüşlerini açıklamaya, seçmenlerini ikna etmek için çalışmaya başlamışlardı. Bu amaçla ilk harekete geçen CHP olmuştu. Sekiz ilde yapılacak kongrelere katılmak üzere bir heyetinin 15 Haziranda Trabzon'a hareket etmesiyle CHP'nin anayasaya evet kampanyası fiilen başlamış olacaktı. CHP Parti Meclisi bir bildiri yayınlayarak yeni anayasa konusundaki görüşleri açıklamış ve normal demokratik rejimin bütün kurallarıyla kurulması hedefine ulaşmak için CHP'nin bütün gücü ile ve samimiyetle yardımcı olmayı vazife bildiği, kabul edilen anayasanın üzerinde siyasi partilerin ve bağımsızların ittifak ettikleri milli bir eser vasfını taşımakta olduğu iddia etmişti. CHP'nin bu anayasada yıllardan beri programı ve ilk hedefler beyannamesi ile vatandaşlara vaad ettiği bütün prensiplerin ve müesseselerin yer aldığını görmekle mutlu olduğunu açıklamıştı. CHP Parti Meclisi zor günlerden geçen ülkede siyasi partilerin vatandaşlar arasında düşmanlık yaratacak hareketlerden vazgeçmesini istemişti⁷. Merkez Yönetim Kurulu Üyesi Suphi Baykam, anayasa kabul edilinceye kadar bütün partilerin aynı gayeye yönelik çalışmaları vatanseverlik borcu olduğunu, politik çekişmelere ara verilmesini, Ali İhsan Göğüş ise yeni bir kardeş kavgasının ortaya çıkarılmaması gerektiğini söylemişti⁸.

Osman Bölükbaşı'nın genel başkanlığını yaptığı CKMP anayasa konusunda bir açıklama yapmıştı. Bölükbaşı'ya göre 1924 anayasasının dayandığı esasların vatandaşın hak ve hürriyetini koruyacak tedbirlerden mahrum olduğunu, her şeyi iktidarın elinde tutanların mizaç ve niyetine terk edildiğini bu nedenle ilerlemenin ilk şartı olan huzur ve emniyetin sağlanmadığını ifade etmişti⁹. Osman Bölükbaşı, partilerinin kurulduğu günden beri rejim mücadelesi yaptığını, bu anayasa ile amaçlarının gerçekleştiğini ve teminata bağlandığını büyük bir sevinçle görmekte olduklarını, bu nedenle bu anayasaya müspet oy verilmesini vatandaşlardan istemişti¹⁰.

YTP Genel Başkanı Ekrem Alican ise yeni anayasa hakkında "bu eser memleketin bugünkü ihtiyaçları karşısında en fazla tatmin edici olma vasfını

6 Ayrıca ilçe seçim kurullarınca tespit edilen yerlerde partiler açık hava toplantıları yapabilecekler, broşür dağıtabilecekler ancak menfi din propagandası yapanlar takip edilecekti. *Tercüman* 23 Haziran 1961

7 *Dünya* 13 Haziran 1961

8 *Dünya* 16 Haziran 1961

9 *Tercüman* 26 Haziran 1961

10 *Kudret* 30 Haziran 1961

kazanmıştı” diyerek bugünkü modern ve demokratik anayasalarda vatandaşlar için mevcut olan hukuki teminatın yeni anayasada bulunduğu açıklamıştı¹¹.

Vatandaşlardan referandumda destek isteyen partiler Sivas'ta YTP, CHP, CKMP'nin katılımıyla olarak ortak bir miting düzenlemişlerdi¹².

Anayasanın halka anlatılması konusunda çaba sarfeden Milli Birlik Komitesi, vatandaşları bilgilendirmek ve olumlu oy kullanmaları konusunda ikna etmek için şehir merkezlerinin dışındaki halka ulaşmaya karar vermişti¹³. İstanbul Valiliği bu amaçla bir çalışma başlatarak, yeni anayasanın tanıtılması için sivil toplum örgütlerinden destek istemişti. 27 Haziran 1961 tarihinde vilayette bir toplantı yapılmış ve ilçeleri dolaşmak üzere ekipler kurulmuştu. Ekipler gittikleri ilçelerde kaymakam, milli eğitim mensupları ve diğer aydınlarla görüşüp programı hazırladıktan sonra anayasayı tanıtma kampanyasına girişeceklerdi. Toplantının sonunda Milli Türk Talebe Birliğinin hazırladığı pankartlar incelenmiş, pankart ve afişler evlere, otomobillere ve şehrin her tarafına yapıştırılmaya başlanmıştı. Ayrıca görsel malzemenin en geç 24 saat zarfında keşif ve yolcu uçakları vasıtasıyla yurdun her tarafına dağıtılacaktı. Öte yandan kampanyanın devamında gece fener alayları tertip edilecek mehter takımı ve folklor ekiplerinin, 66. Tümen bandosunun İstanbul'un çeşitli yerlerinde gösteriler yapması kararlaştırılmıştı¹⁴.

Radyoda anayasa konusunda bir açıklama yapan Cemal Gürsel anayasamızın milletçe kabul edilerek demokratik düzene ulaşmak için mühim bir adım atılması için tüm vatandaşların evet demelerini istemişti¹⁵.

Yeni anayasa konusunda tavrı en çok merak edilen parti yeni kurulan AP idi. Kamuoyunda yeni partinin DP'nin yerini tutmaya çalıştığı şeklinde bir algı oluşmuş ve gizli olarak eski DP'lileri partiye aldığı iddia edilmişti. MBK ve yeni anayasa aleyhindeki hareketlerin AP'liler tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Bu süreçte gazetelerde yeni anayasa aleyhinde faaliyet göstermeye çalışanlara ilişkin haberlere rastlanmaktaydı. 10 Mayıs 1961 tarihinde, referandum tarihi bile belli olmadan Akşam gazetesi rejim aleyhtarı 70 kişinin yakalandığını yazarken, bu kişilerin büyük bir kısmının AP'ye katılan eski DP'liler olduğunu iddia etmekteydi¹⁶. Bu kişilerin “idareyi silahlı bir zorlama ile devirmek isteyenlerle işbirliği halinde oldukları” iddia edilmiş ve

11 *Tercüman* 29 Haziran 1961

12 *Öncü* 5 Temmuz 1961

13 MTTB gençleri bu amaçla köylerde milli devrimi anlatmak ve milli devrim hakkında köylülere konferanslar vermek amacı ile bir kampanya başlatmıştı. Kampanyaya 1500 öğrenci başvurmuş ve Türkiye'nin en ücra köşelerine kadar giderek milli devrimi anlatmaya gönüllü olduklarını belirtmişlerdi. Doğan Duman Serkan Yorgancılar, *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Vadi Yayınları Ankara 2007, s.87.

14 *Vatan* 30 Haziran 1961

15 *Tercüman* 5 Temmuz 1961

16 *Akşam* 10 Mayıs 1961

yabancı ideolojilerin de desteği ile MBK' ye karşı örgütlenmeye çalıştıkları ifade edilmişti¹⁷. Cemal Gürsel de bu gibi faaliyetler konusunda bir açıklama yapmış ve "İntikam almak isteyen gafiller bir partiyi isim değişikliği ile DP olarak kurmaya çalışıyorlar. Bunlar amme vicdanında mücrim ve mahkûmdurlar" diye uyarıyordu¹⁸. MBK Başkanı Gürsel, bir başka açıklamasında ise AP'nin iyi yolda olmadığını açıklamış, vatandaşları "yanıltmak, şaşırtmak isteyenlere kanmayın" diye uyarıyordu¹⁹.

27 Mayıs askeri müdahalesine karşı bir tepki olarak değerlendirilebilecek olaylar devam ediyor, özellikle küçük şehir ve kasabalarda daha cesaret isteyen bireysel eylemler yaşanıyor. İzmir'in, Çobanlar köyünden bir şahıs, köy kahvesinin duvarında asılı bulunan dört hürriyet tablosunu yırttığı ve yaktığı iddiasıyla gözaltına alınırken, Milas'ın Tekfuranbar köyü ilkokuluna gece giren "10 inkılâp düşmanı" sınıfta bulunan devlet ve hükümet başkanı Orgeneral Cemal Gürsel ile MBK üyelerinin resimlerini parçalamış ve sınıfın duvarlarına inkılâp aleyhine yazılar yazmıştı²⁰. Ancak ülke gündemini daha fazla meşgul eden olay ise Ahmet Çiftçi adının karıştığı ve AP ile doğrudan bağlantısı olduğu iddia edilen hadise idi. Cumhuriyet gazetesine göre halkı karşı ihtilale teşvik amacı ile beyanname hazırlayarak tüm Türkiye'ye ulaşmaya çalışan Ahmet Çiftçi ve arkadaşları "Yassıadadakiler uğruna milleti birbirini öldürmeye" teşvik etmekteydi²¹. İnkılâp aleyhindeki faaliyetleri nedeniyle gözaltına alınan kişilerle ilgili bir açıklama yapan AP, Ahmet Çiftçi ile hiçbir bağlantılarının olmadığını iddia etmişti²².

AP'nin yeni anayasa konusundaki tavrı ve referandumda nasıl bir yol takip edeceği konusunda çelişkili haberler vardı. Parti oyunun rengini net ve kesin olarak açıklamaması ve partili isimlerin de bu konuda dedikoduları engelleyecek şekilde konuşmaması nedeniyle MBK ve birçok gazete tarafından eleştirilmekteydi. Bu süreçte bir bildiri yayınlayan AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, bir yılda ve bir devrim havası içinde meydana getirilen anayasanın gerek şekil ve gerekse muhteva bakımından bir takım noksanlarının ve fazlalıklarının tabii görüleceğini ifade ederken, vatandaşlara referandum konusunda baskı yapılmaması konusunda ise Atatürk'ün, "Hiçbir kuvvet, Türk milletinin kendi kaderini kendisinin tâyin etmesine mâni olamayacaktır" sözünü hatırlatarak milletimize güvendiklerini açıklamıştı²³. Ancak daha

17 *Akşam* 11 Mayıs 1961

18 *Akşam* 13 Mayıs 1961

19 *Ulus* 5 Temmuz 1961

20 *Akşam* 9 Haziran 1961

21 *Cumhuriyet* 30 Haziran 1961

22 *Dünya* 1 Temmuz 1961; *Akis* Dergisinde bu konuda ayrıntılı bir araştırma yer almaktadır. *Akis*, 3 Temmuz 1961.

23 *Cumhuriyet* 27 Haziran 1961; *Kim* dergisi, Ege bölgesinin bazı AP il başkanlarının evet oyu kullanmanın şiddetle aleyhinde bulduklarını iddia etmekteydi. *Kim*, S.155, 22 Haziran 1961

Görüş

Akademik
Bakış

141

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

sonra tüm vatandaşları anayasaya (Evet) demeye davet ettiğini, AP Merkez İdare Kurulunun anayasayı destekleyici mahiyette bir açıklama yaptığını ve eleştirilerin haksız olduğunu iddia etmişti²⁴. Gümüşpala, radyoda yaptığı konuşmada yeni anayasayı hukuki teminat bakımından siyasi hayatımızda ileri bir adım teşkil ettiği düşüncesiyle desteklediklerini açıklarken²⁵ ilerleyen günlerde radyoda AP adına konuşan Kamuran Evliyaoğlu, partisinin anayasa karşısındaki muğlak tutumunu şöyle izah etmişti; AP yeni anayasaya giren hukuk devleti ilkesini tasvip etmekte fakat sosyal devlet ilkesini uygun görmemekteydi. Sosyal devlet AP'ye göre daha kurumlarını tamamlamamış Türkiye için erkendi²⁶. AP idarecilerinin anayasanın bazı özelliklerini tartışma konusu yapmaları, basının yeni anayasayı destekleyen bazı kalemleri tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Dünya gazetesinden Hayri Alpar, AP'yi meydana getiren isimlerin eski DP'lilerden oluştuğunu, amaçlarının yargılanmakta olan liderlerini kurtarmak için bozgunculuk yaptıklarını ileri sürmekteydi²⁷. MBK üyesi Kurmay Binbaşı Şükran Özkaya da "yıkıcı faaliyetler karşısında daima bizi bulacaktır" açıklamasını yapmıştı²⁸.

Bu eleştiriler üzerine AP'nin kapatılacağı söylentileri ortaya çıkmış ancak Cemal Gürsel, kötü sanılan faaliyet sabit olmadıkça faaliyete geçemeyiz diyerek partileri vatandaşların düzeltilmesi gerektiğini ifade etmişti²⁹.

Eleştiriler karşısında Ragıp Gümüşpala geniş bir açıklama yapmış ve demokrasinin herkesin düşünüş ve görüşlerine hürmet etmek olduğunu hatta bu vakalara ve hakikatlere aykırı olsa dahi ona tahammül etmek gerektiğini³⁰ söylemiş ve gözaltına alınan AP'li olduğu ileri sürülen Ahmet Çiftçi hakkında ise bugüne kadar hiçbir AP'linin kanunlar karşısında mahkum olmadığını açıklamış³¹, partilerinin 27 Mayısın ruhuna ve Atatürk'e inandığını ileri sürmüştü³².

1.2. Basında Halkoylaması Tartışmaları

Kamuoyunda anayasanın sosyal özelliği dikkat çekmişti. Sosyal devlet prensibini yadırgayan AP, bu kelimenin ülkenin sosyalistleşmesine zemin

24 *Cumhuriyet* 30 Haziran 1961

25 *Son Havadis* 1 Temmuz 1961

26 *Vatan* 3 Temmuz 1961; AP Genel Başkan Yardımcısı Tahsin Demiray da Anayasayı bölüm bölüm değerlendirdiği "...ufak tefek kusurları olmasına rağmen yeni anayasamız hukuk devletini gerçekleştirmektedir. Bu bakımdan gerekli müessese ve hükümlere sahiptir. Bundan dolayı anayasamızın bu bölümünü alkışlıyoruz. Sosyal haklar bölümüne gelince burada bir an duraklıyoruz" demişti. *Hürriyet* 30 Haziran 1961.

27 Hayri Alpar, "Gümüşpala Takımına Bu Fırsat Verilmeyecektir", *Dünya* 28 Haziran 1961

28 *Vatan* 30 Haziran 1961

29 *Son Havadis* 7 Temmuz 1961

30 *Son Havadis* 5 Temmuz 1961

31 *Son Havadis* 9 Temmuz 1961

32 *Vatan* 9 Temmuz 1961

hazırlayacağı endişesini taşımaktaydı. Dünya gazetesinden Hayri Alpar, anayasa konusunda halkın zihninde soru işareti kalmaması için vatandaşların anlayacağı bir üslup kullanarak basit ifadelerle açıklama yapılmasını, radyo konuşmalarının teknik açıklamalarla dolu olduğunu ifade etmişti. Bu amaçla tüm partilerin kendi aralarındaki çekişmeyi bir kenara bırakarak, ana meseleler konusunda birleşerek vatandaşa bilgi vermelerini istemişti³³. Bülent Ecevit anayasanın birçok yenilik getirdiğini, bu anayasa ile geleceğe daha umutla bakılacağını ifade ettiği yazısında sosyal devlet ifadesiyle memleketin işçi ve çiftçi vatandaşlarının emeklerinin artık istismar edilmeyeceğini iddia etmişti³⁴. Yavuz Abadan ise anayasanın en ileri hükümlerinden biri olan sosyal vasfının sosyalizm ve komünizm ile bir ilgisi olmadığını açıklamıştı³⁵.

Vatandaşlar arasında kara propaganda yaparak referandumda olumsuz oy kullanmaları için çalışan bozguncuların bir yalan uydurduklarını söyleyen Falih Rıfki Atay, memlekette huzursuzluk yaratmak isteyen eski demokratların, mürtecilerin ve komünistlerin vergilerin daha fazla artmaması ve Yassıada'da yargılananların idam edilmemesi için oy kullanılmaması için çalıştıklarını ifade etmişti³⁶. Atay'a göre "bozguncular yeni anayasayı halka red ettirmek için bir çare bulmuş, ilk zamanlar referandum kelimesi kullandığı ya bu sözüm ona Frenkçe olmasından ve geniş yığınlar tarafından anlaşılabilmesinden faydalanarak, Türkiye'ye bu adda bir papaz geliyormuş, onu isteyenler beyaz istemeyenler kırmızı oy verecekler parolasını yaymışlar, inananlar da olmuş"tu.³⁷

AP'ye yakınlığı ile bilinen Son Havadis gazetesi referandum konusunda vatandaşlara "evet" baskısı yapılmasının yanlış olduğunu düşünmekte, halkın tercihi konusunda serbest bırakılmasını istemekteydi. Gazetenin başyazarı Gökhan Evliyaoğlu hayır tercihini bir suç unsuru haline getirmek isteyenler olduğunu, "kırmızı oy rey kullanmak niyetinde olanları sanki bir yer altı faaliyetine girişiyorlar gibi takip ettirmek isteyecekler" diye şikâyetle bulunmaktaydı³⁸. Hayır oyu kullanmanın daha iyi bir anayasaya kavuşmak olabileceğini ancak bu iyi niyetli vatandaşları hesap sormak ile korkutmanın doğru bir davranış olmadığı eklemiştir³⁹.

AP'li vatandaşlarda yeni anayasaya yönelik çekincenin sebebinin, CHP'nin anayasanın hazırlık sürecinde oynadığı rol olduğu bilinmekteydi. Anayasanın CHP'nin kaleminden çıktığı ve DP döneminin kazanımlarını yok edeceği endişesi vatandaşlar arasında konuşulmaktaydı. Bu söylentilere karşı bir açıklama yapma ihtiyacı hisseden Turhan Feyzioğlu, "Anayasanın CHP'nin

33 Hayri Alpar, "Günler Yaklaştıkça", *Dünya*, 16 Haziran 1961

34 Bülent Ecevit, "Evet ve Hayırın Ötesi", *Ulus*, 5 Temmuz 1961

35 Yavuz Abadan, "Vazife Başına", *Vatan*, 9 Temmuz 1961

36 Falih Rıfki Atay, "Bundan Sonrası İçin", *Dünya* 13 Temmuz 1961

37 Falih Rıfki Atay, "Referandum Adındaki Papaz", *Dünya* 28 Haziran 1961

38 Gökhan Evliyaoğlu, "Evet ve Hayır Üzerine", *Son Havadis* 30 Haziran 1961

39 Gökhan Evliyaoğlu, "Hesap Sormak Ama Kimden", *Son Havadis* 5 Temmuz 1961

Görüş

Akademik
Bakış

143

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

eseri olduğu iddia ediliyor... Anayasa vatanseverlerle işbirliğinin mahsulüdür. Anayasa hiçbir partinin eseri değildir” diyecekti⁴⁰.

AP’li Cevdet Perin, DP tabanına CHP konusunda uyarmak istercesine kaleme aldığı “46’yı Unutma” isimli makalesinde CHP’nin iktidarda olduğu yılları hatırlatmakta ve inkılabın, herhangi bir zümre veya şahıs lehine değil, demokrasiyi kurtarmak için yapıldığını iddia etmekteydi⁴¹.

Feridun Ergin ise anayasa referandumuna katılım oranının yüksek olması gerektiğini, muhaliflerin sayısının anayasanın rededilmesine yetmeyeceğini, ancak oy kullanmaktan çekinen veya üşenen insanlar nedeniyle katılım az olduğu takdirde kurulacak yeni düzenin temellerinin zayıf olacağını iddia etmekteydi⁴². Nadir Nadi de referandumun sonucu kadar katılım sayısının da önemli olduğunu bu durumun kendi kaderimize karşı milletçe gösterdiğimiz ilginin bir ölçüsü olacağını düşünüyordu⁴³.

1.3.MBK’nin Referandum Faaliyetleri

9 Temmuz 1961 tarihinde yapılacak referanduma giden süreçte yeni anayasayı halka tanıtmayı amaçlan faaliyetler devam ederken, Emniyet Genel Müdürlüğü, Türkiye’nin bazı şehirlerinden elde ettiği bilgilerle halkın referandumda nasıl davranacağını tespit etmeye çalışmıştı. 1950 yılından itibaren yapılan seçimlerdeki seçmen davranışlarından hareketle referandumun neticesi hakkında tahminde bulunulmaya çalışılmış, şehirlerde örgütlenen partilerin faaliyetleri anlatılmış, yeni anayasa hakkında kamuoyunun tepkisi belirlenerek, kararsız veya olumsuz düşünen vatandaşların ikna edilerek kazanımları için propaganda faaliyetlerinin artırılması tavsiye edilmişti. Emniyet Genel Müdürlüğü Önemli İşler Dairesinin hazırladığı 6 Temmuz 1961 tarihli ve “Bazı Bölgelerde Halkoyu ile İlgili İncelemeler” başlıklı gizli raporda yeni anayasaya olumsuz bakan seçmenlerin temel endişe ve gerekçeleri açıklanmaktaydı. Türkiye’nin tamamına ait olmayan ama tüm bölgelerden bazı şehirlerin ve o şehirlere ait köylerin anlatıldığı rapor⁴⁴ DP’nin tabanını oluşturan vatandaşların 27 Mayıs 1960 müdahalesine ve kurulan yeni düzene tepkilerini de ortaya koymaktaydı. Rapor aşağıdaki şehirlerde referandum konusunda dikkate değer tespitlerde bulunmaktaydı.

İktidar olduğu dönemde DP, Batı Anadolu’dan büyük destek almıştı. DP’nin seçmenine hitap etmeye çalışan AP, İzmir ve Manisa’da teşkilatlanmış,

40 *Ulus* 5 Temmuz 1961

41 Cevdet Perin, “46’yı Unutma”, *Düşünen Adam*, S.24, 14 Haziran 1961, s.13

42 Feridun Ergin, “Evet, Hayır ve Ötesi”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1961

43 Nadir Nadi, “Söz Ulusun Olacak”, *Cumhuriyet* 6 Temmuz 1961

44 Başbakanlığa sunulan ve üzerinde gizli ibaresi bulunan dosyaya bir süre sonra “gizliliği kaldırıldı” mührü basılmıştır. Dosyada bulunan şehirler; İzmir, Manisa, Balıkesir, Bursa, Kocaeli, Sakarya, Burdur, Antalya, Konya, Diyarbakır, Tunceli, Bingöl, Elazığ, Samsun, Amasya, Çorum, Tokat. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi BC4: 030.01.134.874.8.-6 Temmuz 1961.

kapatılan DP'nin örgütlerinde görev yapanlar yeni partiye katılmışlardı. Aynı tabanda destek kazanmaya çalışan YTP ise genel başkanları Ekrem Alican'ın DP'den ayrılan Hürriyet Partisi'nin mebuslarından olduğu ve DP'ye "ihamet ettiği" ileri sürülerek taban tarafından tutulmadığı düşünülmekte ve Ege Bölgesinde başarı elde etmesi beklenmemekteydi. Osman Bölükbaşı'nın CKMP ise bölgede kuvvetsiz ve hareketsiz olarak değerlendirilmekte, AP'nin herhangi bir sebeple kapanması veya kapatılması durumunda eski DP'nin oylarını alabileceği tahmin edilmekteydi.

Raporda; bölgedeki AP'li idarecilerin gizli hayırcı oldukları, gerçek düşüncelerini açıkça dile getirmekten çekindikleri belirtilmekteydi. AP'ye yakın seçmen arasında askeri yönetimin uzun süre devam etmemesi, ekonomik durgunluğa ve işsizliğe normal siyasi hayata geçilmesiyle son verileceğine inananlar olduğu gibi, aşağıdaki gerekçelerle referandumda hayır oyu kullanacak bir çoğunluk da bulunmaktaydı. Buna göre; Anayasanın CHP'nin eseri olduğu düşüncesi, yeni anayasada dine vurgu yapılmaması ve sosyalizmi andıracak maddelerin olması, CHP'nin iktidara gelmesi halinde intikamcı bir siyaset takip edileceğine inanılması, referandumda olumsuz sonuç çıkması halinde Yassıada davalarının etkileneceği, yargılananlar kısa sürede serbest kalacağı, anayasanın yeniden hazırlanması gündeme geleceği ve süreçte AP'nin de görev alacağı beklentisi vardı. Ayrıca halk arasındaki inanışa göre; anayasaya milletçilik maddesinin konulmadığını "dinsiz ve milliyetsiz olarak Moskof'a karşı bu anayasa ile nasıl mücadele edileceği konulacağı" sorgulanmış, din hürriyeti, ispat hakkı ve kamulaştırma maddelerinin farklı bir şekilde algılandığı anlaşılmıştı. Referandum kelimesinin anlamı bilinmediği için "mister referandum" adında bir yabancı'nın gelip Türkiye'yi ABD adına yönetmeye başlayacağı düşüncesi de vardı. Hatta Atatürk'ün yaptığı anayasanın değiştirilmesini istemedikleri için referandumda olumsuz oy kullananlar da olacaktı.

İlgili raporun Güneydoğu bölgesine ait bölümlerinde ise bölge halkının yüzde 85'inin köylü ve yüzde 87'sinin ise okuryazar olmadığı ifade edilmekteydi. Bu nedenle bölge vilayetlerinin ahalisinin mütegalibe, ağa, bey, şeyh ve seyitlerin nüfuzu ve baskısı altında buldukları, serbest iradeleriyle referandumda oy kullanamayacakları açıklanmaktaydı. Vatandaşın devlet ve hükümeti yanında hissetmesi için bölgenin feodal yapısının değiştirilmesi önerilmekteydi⁴⁵.

İstihbarat raporları hükümetin geniş halk kitlelerini ikna etmek ve referandum lehine kazanmak için propagandaya ihtiyaç duyduğunu göstermekteydi. Propagandanın önemini artıran bir diğer husus ise anayasaya karşı gizli olarak sürdürülen faaliyetlerin engellenmek istenmesiydi. Olumsuz

45 BCA: 030.01.134.874.8.-6 Temmuz 1961.

Gazi

Akademik
Bakış

145

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

propagandanın izlerini bakanlar kurulu tutanaklarından takip etmek mümkündür. Toplantı tutanaklarına yansıdığı şekliyle MBK Hükümetinin bazı icraatları halk arasında 27 Mayıs hareketi ve anayasa aleyhine yazılıyordu. “Askerliğin uzatılacağı”, “yeni hükümetin parası(nın) olmadığı, birçok işleri yaptırmayacağı” gibi haberler bakanlar kurulu toplantısında konuşulurken⁴⁶, Maliye Bakanı Ekrem Alican, MBK hükümetinin köylünün desteğini kazanması için ziraat kesimine yönelik yeni vergilerden uzak durmasını istemişti⁴⁷. Devlet Bakanı Amil Artus, DP'lilerin yargılanmaları nedeniyle ülkenin çeşitli yerlerinde duvarlara Menderes ve arkadaşları hakkında övücü yazılar yazıldığı ve halk arasında inkılâp hükümeti aleyhinde konuşmalar yapanlar olduğunu açıklamıştı⁴⁸. Ayrıca İstanbul'da kendi evi dahil bazı meskenlere işaretler konulduğunu anlatan bakanların açıklamaları ile “İnkılap Mahkemeleri”nin kurulması gündeme gelmişti⁴⁹.

Referandum sürecinde halk arasında yaygın olan bir düşünceye göre anayasayı hazırlayanların üzerinde CHP'nin etkinliği nedeniyle yeni anayasanın dini güvenceye sahip olmadığı iddia edilmiş ve muhafazakâr kesimlerin referandumda hayır oyu kullanmalarına dair propagandalar yapılmıştı. MBK, hayır taraftarlarının anayasanın dindarlar tarafından benimsememesi için yapılan çalışmalara karşı Diyanet İşleri Başkanlığının başvurma kararı almıştı⁵⁰. Bu amaçla ilgili kurumdan bir açıklama alınmış ve ülke genelinde dağıtılması sağlanmıştı. Diyanet İşleri Başkanlığı halkı anayasa konusunda rahatlatan açıklamasında “yeni anayasa bütün anayasaların en sonuncusu ve bize göre en uygundur. Onu desteklemek, sosyal hayatımıza istikrar getirecek. 27 Mayıstan evvelki huzursuzluklara mahal” vermeyeceğini ifade etmişti⁵¹.

Yeni anayasayı vatandaşlara tanıtmak ve halkoyuna sunulması sebebiyle halk ile beraber olmak için MBK halkoylaması gezileri planlamıştı. MBK üyeleri 1-5 Temmuz arasında 50 vilâyet dolaşarak 9.300 kilometre yol yapacaklar, 8 Temmuzda Ankara'da olacaklardı. MBK'nin anayasa vazife gezisine on beş komite üyesinin katılması sağlanacak, 67 vilayetin hepsi dolaşmış ve vatandaşlar aydınlatıcı konuşmalar yapılmış olacaktır. Komitenin vazife gezisi ve konuşmaları 5 Temmuz 1961 saat 21'e kadar özet olarak radyolarda yayınlanacaktır. 5 Temmuz saat 21'den itibaren anayasa ve halkoyu ile ilgili konuşma yapılmayacaktı⁵².

46 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961) I. Cilt, Yayına Hazırlayan Cemil Koçak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.59.

47 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları I. Cilt, s.303.

48 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları I. Cilt, s.156.

49 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları I. Cilt, s.450.

50 Mehmet Alkan, “İslam'ın İlk Referandumda Evet Kampanyasına Alet Edilmesi”, *Birikim*, Nisan 2017, S.336, s.109.

51 *Cumhuriyet* 2 Temmuz 1961.

52 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları II. Cilt, s.1105-1106. MBK üyelerinin gidecekleri şehirdeki programları valiliklerin işbirliği ile hazırlanacaktı. Bu konuda oldukça ayrıntılı bir

MBK üyesi Kurmay Yarbay Ahmet Yıldız, Bayburt ve Torul'da yaptığı anayasaya ilişkin konuşmada ikinci cumhuriyeti kurmaya çalıştıklarını anlatmıştı⁵³.

MBK üyelerinin gezilerinin yanı sıra hükümet, MBK İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Komisyonu Başkanlığı tarafından anayasanın tanıtılması ve vatandaşların aydınlatılması için ilgili birimlere gönderilmek üzere bir genelge hazırlanmıştı. Referandum hakkında vatandaşa bilgi vermek ve yeni anayasanın kabul edilmesi için Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığı, üniversiteler ve valilikler görevlendirilmiş, halkoylaması sonucunun olumlu çıkması için yapılması gerekenler listelenmişti. Buna göre; Basın Yayın Genel Müdürlüğü; anayasanın geneli hakkında bilgi verilmesi ve maddelerinin tanıtılması amacıyla radyoda 15 dakikalık "anayasa saati" adlı bir program hazırlayacak, bu amaçla partilerden yetkili kimselerin konuşmaları sağlanacak, röportajların hazırlanması, ayrıca İstanbul, İzmir ve Ankara radyolarının üniversitelerden yararlanması talep edilecekti. Günlük ulusal ve mahalli gazetelere anayasa ve halkoyu konusunda yazıların yazılması telkin edilecekti. İçişleri Bakanlığı ise valilikler ve kaymakamlıklar yoluyla mahalli gazetelerde anayasa hakkında yazılar yazılmasını teşvik edecek ve bu gazetelerin köylere ulaştırılmasını sağlayacaktı. Büyük şehirlere ise anayasa ve halkoyu konusunda çeşitli broşürlerin hazırlanarak halka dağıtılması, bu maksatla bastırılacak döviz ve pankartların kaza, nahiye ve köylere ulaştırılması temin edilecekti. İlköğretim müfettişlerinden gezici kadın ve erkek kurs öğretmenleri ile köy öğretmenlerinden, köy ile ilgili vazifesi olan vilayet ve kaza memurlarından, din adamlarından serbest aydın kişilerden konferanslar yoluyla yararlanılacaktı. Köy ve nahiyelere gönderilecek konferansçıların köy kökenli olması özellikle istenmekte ayrıca bünyelerinde geniş bir işçi nüfusu barındıran bakanlıkların, yeni anayasayı işçilere, kendilerini ilgilendiren maddeleri hakkında oylarına tesir etmeyecek şekilde bilgilendirmesi istenmekteydi⁵⁴.

MBK üyelerinin anayasayı tanıtma konusunda sahaya inmelerinin arkasında siyasi partilerin referandum sürecinde kendi propagandalarının yapacakları endişesi bulunmaktaydı. MBK üyelerinin özellikle AP'nin 27 Mayıs inkılâbı ve ordu aleyhinde propaganda yapmasından kuşku duyduğu anlaşılmaktaydı. Ayrıca bu sürecin bir CHP-DP çekişmesine dönüşmemesi

program hazırlanmıştı. Üyelerin illerdeki konuşmalarını her gün saat 11.00'de ve 18.00' de yapmaları istenmişti. Ankara'ya yakın vilayetlere gitmesi gereken komutanların 1 Temmuz 1961 günü kendi araçlarıyla Ankara'dan hareket etmeleri kararlaştırılmış, Erzurum ve Van bölgesine gidecek olanların askeri bir uçakla 1 Temmuz 1961 günü Ankara'dan hareket ederek gezilerine buradan başlamaları kararlaştırılmıştı. Ayrıca 1 Temmuz 1961 günü askeri bir uçak İzmir'e hareket edecek ve İzmir vilayetinin kendisine tahsis edeceği araçla gezilerine başlayacaklardı. 1 Temmuz 1961 günü bir komutan ise İstanbul'a gidecek ve valiliğin tahsis edeceği bir arabayla vazifesine başlayacaktı.

53 Öncü 5 Temmuz 1961.

54 BCA: 030.01.33.198.3-21 Haziran 1961.

Gazi

Akademik
Bakış

147

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

için İçişleri Bakanlığının bir genelge hazırlaması istenmiş, MBK üyesi Suphi Karaman, propagandanın kötü niyetli insanlar tarafından yapılmaması için bu işin öğretmen ve subaylar tarafından yapılmasını önermişti⁵⁵.

2.1. Referandum Günü

Kurucu meclisin teşkil edilmesi hakkında 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı kanununa göre, hazırlanan yeni anayasanın yürürlüğe girmesi için halkoylaması yapılması gerekmekteydi⁵⁶. Referandum ile ilgili hazırlıkların yapılması için Yüksek Seçim Kurulu görevlendirilmişti⁵⁷.

Radyoda anayasayı tanıtmaya konuşmaları 7 Temmuz 1961 tarihi itibarıyla sona ermiş, son konuşmayı CKMP lideri Osman Bölükbaşı yapmıştı.

Kurucu meclis tarafından hazırlanan "ikinci cumhuriyet" anayasası hakkında son hükmü milletin vereceği karar günü 9 Temmuz olarak belirlenmişti. Halkoylaması ile sandıktan evet kararı çıkarsa kurucu meclis ilk cuma günü toplanarak genel seçimlerin tarihini tespit edecekti. Böylece 27 Mayıs hareketi, nihai gayesine doğru en büyük adımı atmış olacaktı⁵⁸.

İkinci cumhuriyetin anayasası devletin bünyesinde birtakım yeni organlar, kurum ve kurullar getirmişti. Ayrıntılı kuruluş kanunları referandumdan sonra yapılacak seçimlerin ardından şekillenecek TBMM tarafından hazırlanacaktı⁵⁹.

Gürsel, Türk milletini anayasaya evet demeye çağırarak yaptığı radyo konuşmasında "büyük günün imtihanını muvaffakiyetle vereceğiz. Bu olayın tarihimizde yepyeni ve parlak bir sayfa teşkil edeceğinden şüphe yoktur... Bizi hedefimizden ayırmak isteyenler bulunabilir. Maateessüf böyleleri de vardır. Bunlar milletimizin kararsızlık içinde bulunmasından menfaat uman bedbaht ve karanlık insanlardır" diyerek anayasanın aleyhinde propaganda yapanlar olduğunu söylemişti⁶⁰.

Referandum hakkında son bir yazı kaleme alan Falih Rıfkı Atay, kısa zamanda normal bir demokratik rejime geçmenin tek yolunun yarınki oy sandıklarından hayır yerine evet oylarının çıkması olduğunu, Türk halkının

55 *Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, 22 Mart 1961, Birinci Oturum, C.6, Ankara 1991, s. 5-7.

56 "1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek «Kurucu Meclis Teşkilî» Hakkında Kanun", Kanun No: 157, Kabul Tarihi: 13 Aralık 1960, *Resmî Gazete* 16 Aralık 1960.

57 "Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun", Kanun No:283, Kabul Tarihi: 28 Mart 1961, *Resmî Gazete* 1 Nisan 1961.

58 *Tercüman* 8 Temmuz 1961

59 *Tercüman* 11 Temmuz 1961

60 *Öncü* 5 Temmuz 1961'den aktaran Yasemin Doğaner, "27 Mayıs İhtilâli ve Kurucu Meclis", Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996, s.151.

bütün hür ve medeni milletleri karşısında hürriyet ve medeniyet imtihanı vereceğini dolayısıyla vatandaşların Türk adına layık olmasını istemekteydi⁶¹. AP'ye yakınlığı ile bilinen ve açıkça evet propagandası yapmadığı için eleştirilen *Düşünen Adam* dergisi ise milletin vereceği karara saygı duyulmasını beklemekteydi. Dergiye göre memleketimizde hiçbir vatandaş diğer bir vatandaşa evet dedirtmenin kanuni bir mecburiyet olduğunu iddia edemezdi. Hayırlar da evet oyları kadar muhteremdi⁶².

9 Temmuz 1961 günü Türkiye'de seçme yeterliği bulunan vatandaşlar, saat 05'ten saat 19'a kadar referandumda oylarını kullanmışlardı. İstanbul ve Ankara radyosu sık yaptığı anonslarla vatandaşları sandık başına davet etmiş ve oy vermenin bir millî vazife olduğunu hatırlatmıştı. Bu arada, menfi bir propagandanın tesiriyle yapıldığı anlaşılan sokağa çıkma yasağının olmadığı, herkesin normal günlerdeki gibi, serbestçe dolaşabileceği halka duyurulmuştu. Daha önce oy hakları olmayan ordu mensupları da referandum sırasında oy kullanabilmişlerdi. Halkoyu sırasında seçmen listelerinde isimlerini bulamayanlar oy kullanamadıklarından şikâyet etmiş, binlerce Ankaralı ve İstanbullu oylarını kullanamamışlardı. Ayrıca vatandaşların sandık yerlerini bulmakta güçlük çektikleri görülmüştü⁶³.

Halkoylaması devam ederken çeşitli şehirlerde sandık başlarında istenmeyen olaylar ve propaganda yasağına aykırı mahiyette gelişmeler yaşanmıştı. *Düşünen Adam* dergisi son gün bile basın yoluyla evet propagandası yapıldığını, İstanbul'da sandık başlarında görevli CHP'li müşahitlerin "kırmızı ve beyaz oy kullananların miktarlarını büyük hassasiyetle tespit edip" il merkezine bildirdiklerini iddia ederken⁶⁴ *Akşam*⁶⁵, *Cumhuriyet*⁶⁶ ve *Kudret*⁶⁷ gazetelerinde ise anayasa aleyhinde yapılan ve halkı kırmızı oy vermeye davet eden eylemlere ilişkin haberler yayınlanmaktaydı.

2.2. Referandumun Sonucu Hakkında İlk Değerlendirmeler

Halkoylamasına katılım oranı hakkında *Cumhuriyet* gazetesi⁶⁸, yüzde 75 rakamını verirken, rakamın düşüklüğünün büyük şehirlerde seçmen

61 Falih Rıfık Atay, "Yarın Halk Oyu", *Dünya* 8 Temmuz 1961

62 *Düşünen Adam*, S. 27, 5 Temmuz 1961.

63 *Cumhuriyet* 10 Temmuz 1961; *Cumhuriyet Gazetesine göre İstanbul'da 165 bin kişi oy kullanamamıştı*.

64 *Düşünen Adam* S. 27, 5 Temmuz 1961.

65 *Akşam* 11 Temmuz 1961, "ormanı keseni öldürecekler, aşar usulünü yeniden koyacaklar, CHP iktidara geçerse okullarınızı silo yapacaklar şeklinde menfi propaganda..."

66 *Cumhuriyet* 8 Temmuz 1961, "Zeytinburnu'nda 3 günlük propaganda yasağına riayet etmeyerek Anayasaya hayır kampanyası yapan 4 AP'li yakalanmış ve Örfî İdareye teslim edilmiştir."

67 Oylama günü İzmir'de sandıktan çıkan bir mektupta Yüksek Seçimi Kurulu bizi "İnönü'nün kuklası yapmak istiyor" denilmekte başka bir oy zarfından ise Menderes'in bir fotoğrafı ile hayır kartı çıkmaktaydı. *Kudret* 10 Temmuz 1961

68 *Cumhuriyet* 10 Temmuz 1961

Gazi

Akademik
Bakış

149

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

listelerinin düzensizliğinin, kırsal kesimde ise mevsimin yaz oluşu dolayısıyla vatandaşların bir kısmının yaylalarda ve arazide bulunmasından kaynaklandığı iddia edilmişti⁶⁹.

YSK, illerden tel ile bildirilen tutanak sonuçlarını radyoya ve Anadolu ajansına ulaştırmaya başlamış ve ilk alınan telgrafın Nevşehir'e ait olması üzerine hemen radyo ve ajanslara haber vermiş ve başka Yargıtay'ın şeref kapısının iç tarafında bulunan levhaya da asmıştı. Gelen sonuçlar gazetelerde yayınlanmaktaydı⁷⁰. Ulus gazetesine göre; 60 vilayette 9.481.487 seçmen oyunu kullanmış, halkoyuna katılma nispeti yüzde 89.21 olmuştu. Oy vermeye katılma oranı Tekirdağ ve Mardin'de yüzde 90 olmuştu. En az katılım ise Trabzon'da yüzde 35 oranında gerçekleşmişti. Yeni anayasaya evet deme rekorunu yüzde 98 ile Mardin, en az evet ise yüzde 42 ile Kütahya'da alınmıştı⁷¹.

YSK 15 Temmuz günü halkoylamasının geçici sonuçlarını açıklamıştı. Buna göre; bütün yurttan verilen evet oylarının toplamı 6.348.715, hayır oylarının toplamı ise 3.935.253 olmuştu. Fark ise 2.413.462 di⁷².

Evet, çoğunluğuna sahip il sayısı 56, hayır çoğunluğunun sahip il sayısı ise 11 idi. Hayır veren illerin 9'u 1957 seçimlerinde de DP'nin çoğunluk sağladığı yerlerdi. Bu iller Aydın, Bolu, Bursa, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Sakarya ve Zonguldak idi. En çok evet oyu veren şehirler Mardin, Tunceli ve Siirt'ti. En çok hayır ise Bursa ilinden çıkmıştı. Bursa'da yüzde 40 evet oyuna karşın hayır oyu yüzde 60 civarındaydı. Hayırlar konusunda ikinci Samsun, üçüncü Manisa idi⁷³.

Referandum sonuçları hakkında bir değerlendirme yayınlayan Cumhuriyet gazetesi, CHP genel merkezi ve teşkilatlarına dayandırdığı yorumunda hayır oylarının yüzde 37 seviyesinde olmasını DP tabanına bağlamış, evet oylarının yüksek çıkmasının CHP seçmenin desteği ile mümkün olduğunu iddia etmişti. Referanduma bu açıdan bakıldığı takdirde, yapılan oylamanın bir Anayasa oylamasından ziyade, bir eski CHP- DP mücadelesi olduğu, bu nedenle 27 Mayıs inkılabını tasvip edenler ile etmeyenlerin arasında yaşanmıştı. Partililer iddialarına örnek olarak Kütahya'yı göstermekte bu ilde oylamalarda alınan neticelerin 1957 seçimlerinde alınan sonuçlarla uyumlu olduğunu iddia etmişlerdi.⁷⁴

69 *Ulus* 10 Temmuz 1961

70 *Ulus* 11 Temmuz 1961

71 *Ulus* 12 Temmuz 1961

72 *Cumhuriyet* 15 Temmuz 1961

73 Doğaner, *agt*, s.153. Celal Bayar'ın memleketi olan Bursa Umurbey'de, katılım yüzde 92 oranında gerçekleşmiş, evet oyları yüzde 3, hayır oyları ise yüzde 97 idi. Adnan Menderes'in memleketi Aydın'da ise, evet yüzde 45, hayır yüzde 55 idi. Ankara'da eski mebuslara ait ikametgâhların bulunduğu Dikmen kooperatif evlerinde sayımı tamamlanan sandıklarda katılım oranı yüzde 67, evet oranı yüzde 82,5, hayır oranı yüzde 17,5'tu. *Öncü* 10 Temmuz 1961.

74 *Cumhuriyet* 11 Temmuz 1961; Son Havadis ve Tercüman gazetelerine göre referandum neticesi CHP'de endişeye ve karışıklığa neden olmuştu. Hatta Tercüman'a göre İstanbul

AP Basın Sözcüsü Cevdet Perin ise, referandumun MBK'nin tarafsız hakemliği altında yapılmış olmasının bir teminat olduğunu, bu durumun, batı memleketleri nezdinde prestijimizi artırdığını ve elde edilen sonucun, memleketimizde hakiki demokrasinin olduğunu gösterdiğini açıklamıştı⁷⁵.

CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, Çorum'da yaptığı açıklamada Anayasanın kabulü üzerinde durmuş ve hayır oyu verelerin tercihlerinin hürmetle karşılanması lazım geldiğini ifade etmiş ve bu oyları bir partiye mal etmenin doğru olmadığını söylemişti⁷⁶.

Hayır oylarının tahminlerden fazla olması nedeniyle yeni anayasayı destekleyen partiler teşkilatlarında araştırma yapma ihtiyacı hissetmişlerdi. Bu konuda ilk harekete geçen ise CKMP olmuştur. Bu cümleden olarak CKMP adına Genel Sekreter Ahmet Bilgin imzasıyla teşkilata gönderilen genelgede partilerinin yeni anayasayı desteklediği bildirilmekte, buna rağmen teşkilatta hayır propagandası yapan kimseler olduysa bunların tespit edilmesi istenmekteydi. YTP Genel Sekreter İrfan Aksu ise referandum hakkında yaptığı değerlendirmede milli iradenin mahsulü olan oylama neticelerinden memnun olduklarını söylemişti⁷⁷.

MBK Başkanı Cemal Gürsel oylamaya iştirak oranının yüzde seksenin üzerinde olduğunu, Türk milletinin anayasa oylamasına bu kadar büyük çoğunlukla katılmasının kendi hayati meseleleri ile ne büyük ciddiyetle ilgili olduğunu gösterdiğini açıklamıştı⁷⁸. Gürsel hayır oyunu fazla gören vatandaşların üzülmemesini ifade ederken okuryazar olmayan vatandaşlar arasında yıkıcı propagandaların yapılmasına ve birçok yalan söylenmesine rağmen oylama sonucunun mükemmel olduğunu söylemiş ve millet in olgunluk gösterdiğini söylemişti⁷⁹.

Yeni anayasanın halkoyunda onaylanmasından sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü yaptığı basın toplantısında anayasanın esaslarının 10 seneden beri vatandaş çoğunluğunun davası haline geldiğini ve rejim davasının bir neticeye bağlandığını iddia etmişti⁸⁰.

CHP gençlik teşkilatına mensup 165 CHP'li mevcut il idare heyetini devirmek için harekete geçmişti. *Tercüman* 12 Temmuz 1961

75 *Cumhuriyet* 11 Temmuz 1961

76 *Kudret* 13 Temmuz 1961

77 *Son Havadis* 11 Temmuz 1961

78 *Akşam*, 16 Temmuz 1961

79 *Dünya* 12 Temmuz 1961

80 *İhtilalden Sonra İsmet İnönü, Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (27 Mayıs 1960-10 Kasım 1961)*, Derleyen Sabahat Toktamış, İstanbul 1962, s.65. Son Havadis gazetesinin haberine göre Anayasaya hayır oyu verenlerin tahminlerin aksine büyük bir yekûn teşkil etmesi üzerine CHP, genel seçimler öncesinde özel araştırma ekipleri oluşturarak kırmızı oy veren şehirlerde inceleme yapması planlanmıştı. Bu arada Temsilciler Meclisi(TM) CHP Bursa Temsilcisi İbrahim Öktem, şehirde yaptığı referandum çalışmalarına karşın

Görüş

Akademik
Bakış

151

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, parti olarak gerek evet gerek hayır oylarını hürmetle karşıladıklarını açıklarken, partilerinin görüşü konusunda bağlayıcı bir karar almayarak vatandaşları serbest bıraktıklarını söylemiş, hayır oyunun çoğunluğu oluşturduğu birçok mıntıkada partilerinin teşkilatının dahi olmadığını ifade etmişti⁸¹. Ancak Gümüşpala, referanduma katılım oranını yeterli bulmamış, vatandaşın yüzde doksanınin iştirak ettiği bir oylama olmasını arzu ettiğini açıklamıştı⁸². Ancak Cumhuriyet gazetesi yazarı Nadir Nadi, yüksek katılım olmamasının referanduma yönelik eleştirileri azalttığını iddia ederek, yüksek katılım veya yüksek sayıda çıkacak evet oylarının halka baskı yapıldığı iddialarını artıracaklarını ifade etmişti⁸³.

MBK üyeleri de referandumdan sonra yaptıkları açıklamalarda katılım oranının yeterli bulduklarını ancak hayır oylarının bu kadar yüksek olmasını hesap edemediklerini ifade etmişler, bu durumun sebebi olarak da vatandaşların yeni anayasanın kazanımları konusunda yeteri kadar aydınlatılmayışını göstermişlerdi⁸⁴.

Cemal Gürsel'in başkanlığında toplanan MBK halkoyu neticelerini görüşmüştü. Toplantı sonrasında gazetecilerin sorularını cevaplandırılan MBK üyesi Kadri Kaplan, partilerin alt kademelerinde bazı yanlış tutumların görüldüğünü fakat fazla büyümeyeceğine inanıldığını, memlekette demokrasinin tesis edilmesi için mevcut şartlarda bir değişiklik yapılmayacağını açıklamıştı⁸⁵.

3. Referandum Sonrasına Ait Tartışmalar

Referandum sonuçlarının alınmasının ardından hayır oylarının yüksekliği dikkat çekmişti. Kamuoyunda ve basında yapılan tartışmalarda olumsuz oyların nedenleri anlaşılmaya çalışılmış ve çeşitli değerlendirmeler yapılmıştı. DP tabanının genel olarak hayır oyu kullandığı konusunda birleşirken anayasanın vatandaşlara getireceği kazanımların oy verirken dikkate alınmadığı iddia edilmiştir.

Kapatılan DP'nin seçmen kitlesinin davranışlarını açıklama çabası sürerken birçok yazar, yüksek çıkan hayır oylarının sebebinin anayasanın hazırlık aşamasından DP tabanının dışlanmış olmasına bağlamışlardı. Öncü gazetesinden Aydın Yalçın, kurucu mecliste CHP'lilerin çoğunluğu oluşturmasının halkın yeni anayasayı benimseme noktasında büyük sıkıntı oluşturacağını daha çok önce ifade ettiklerini, memleketteki oyların üçte birine

Bursa halkının çoğunluğunun hayır oyu vermesi üzerine TM üyeliğinden istifa ettiğini açıklamış, istifa gerekçesinde Bursa halkı ile arasında ortaya çıkan uyumsuzluğu görmezden gelemeyeceğini ifade etmişti. *Son Havadis*, 13 Temmuz 1961

81 *Hürriyet* 14 Temmuz 1961

82 *Vatan* 11 Temmuz 1961

83 Nadir Nadi, "Nedenler Üzerine", *Cumhuriyet* 14 Temmuz 1961

84 *Vatan* 11 Temmuz 1961

85 *Kudret* 14 Temmuz 1961

sahip olan bir partiye dayanarak rejimin temellerini atmanın imkansız olduğu iddia etmişti⁸⁶. Aynı gazetede yazan Fahrettin Kerim Gökay da birçok vatandaşın hayır oyu kullanmasının sebebinin CHP'nin tavırları olduğunu açıklarken⁸⁷, Gökhan Evliyaoğlu ise referandum sürecinde partilerin antidemokratik zihniyet örnekleri verdiğini, bu konuda CHP'nin önde yürüdüğünü, hatalı propaganda takip ettiğini açıklamışlardı. Ona göre CHP'liler anayasanın kendi eserleri olduğunu, evet demenin bir zorunluluk olduğu fikrini yaymaya çalışmışlar, mitinglerinde anayasayı değil kendilerini anlatarak, iktidara geldiklerinde birtakım hesaplar soracaklarını iddia etmişlerdi⁸⁸. Tercüman gazetesi de imzasız başyazısında devlet aygıtının hararetle desteklediği evet kampanyasına rağmen halkın CHP ile aynı yerde durmamak için olumsuz oy verdiklerini, referandum sürecinde anayasanın yeniliklerinin halka anlatılmadığını, muhtemel kırmızı oy sahiplerinin korkutulmaya çalışıldığını yazarken⁸⁹ aynı gazetenin yazarı Kadircan Kafalı ise CHP'li hatiplerin konuşmalarından örnekler vermişti⁹⁰. Bu konuda Akşam gazetesi yazarı Vecihi Ünal da benzer şekilde düşünmekteydi. Referandum günlerinin politik çekişmeler için kullanıldığı için tartışmaların CHP-DP meselesine dönüştüğünü, tüm seçmenlere hitap edecek bir üslup ve dilin tercih edilmesi halinde oylamaya katılan seçmenlerin tamamına yakın bir çoğunluğun evet oyu kullanacağını yazmıştı. Ünal memleketin normal günlerin ve demokratik hukuk devletinin hasretini çektiğini, normal rejime geçebilmek, genel seçimlere gidebilmek için her şeyden önce bu anayasanın milletçe kabul edilmesinin gerektiğini, referandumda hayır oyu kullanmanın normal demokratik rejime geçmeyi geciktireceğini ve memlekette yeni huzursuzluklara sebep olacağını düşünen birçok vatandaşın parti tartışmalarından uzak kalmaya çalışarak evet oyu kullandığını açıklamıştı⁹¹. Sivil hayata ulaşma çabuklaştırmak için vatandaşların önemli kısmının evet oyu kullandığı konusunda Rıfki Salim Burçak da benzer düşüncelere sahipti. Ona göre Türk milleti o gün anayasa üzerindeki görüşünü açıklamaktan ziyade memlekette sivil idareyi bir an önce getirmeyi düşünmüştü. Bu nedenle tüm evet oyu kullanan vatandaşların ihtilali onayladıkları düşünülmemeliydi. Çünkü Yassıada'da yargılanan eski DP'lilerin hayatlarını kurtarmanın ancak anayasayı kabul etmekle mümkün olacağı düşüncesinin vatandaşlar arasında yaygın olduğunu açıklamıştı⁹².

- 86 Aydın Yalçın, "Halkoyundan Sonra", *Öncü*, 11 Temmuz 1961; Akşam gazetesi yazarı Esin Talu, referandumda hayır oyu kullanan bir kısım vatandaşların "hakiki milli iradeyi temsil eden bir kurucu meclis teşekkül" etmesi düşüncesiyle kırmızı oy verdiğini yazmıştı. Esin Talu, "Hayırcılarla Bir Konuşma", *Akşam* 12 Temmuz 1961
- 87 Gökay, ortaya çıkan sonucun CHP'nin takip ettiği siyasetin halkta karşılığının olmadığını gösterdiğini ifade etmiş, vatandaşların milletin huzurunda verdikleri şerefe sözünü yerine getiren MBK'ya müteşekkir olduğunu söylemişti. Fahrettin Kerim Gökay, "Telaş ve Tahrik", *Son Havadis*, 14 Temmuz 1961
- 88 Gökhan Evliyaoğlu, "Halkoyu Üzerine Düşünceler II", *Son Havadis* 13 Temmuz 1961.
- 89 *Tercüman* 12 Temmuz 1961
- 90 Kadircan Kafalı, "Anayasa Oylaması", *Tercüman* 13 Temmuz 1961.
- 91 Vecihi Ünal, "Neden Evet Dedik?", *Akşam*, 10 Temmuz 1961
- 92 Rıfki Salim Burçak, *Yassıada ve Öncesi*, Çam Matbaası, Ankara 1976, s.294.

Gazi

Akademik
Bakış

153

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Öncü gazetesinde 14-15 Temmuzda yayınlanan röportajlarda referandumda hayır oyu veren Ankara'nın üç ilçesinde vatandaşlarla konuşulmuş, yeni anayasa konusundaki olumsuz tavırlarının nedeni öğretilmeye çalışılmıştı. Vatandaşlar evet propagandası yapıldığı halde hayır propagandasının yapılmasına izin verilmemesini eleştirmişlerdi. Röportajlara göre birçok vatandaşın yaşadığı ekonomik sıkıntının sandığa yansımalarını anlaşılmaktaydı. Çubuk ilçe merkezinde gazeteci Kemal Çiftler'e bilgi veren vatandaşlar "anayasa partisi kazanmasaydı, yani hayır partisi kazansaydı, yassıadadakiler çıkıp gene mebus olacaktılar... Hayır kazansaydı Menderes asılmayacaktı..." şeklinde referandum konusunda görüşlerini ifade etmişlerdi⁹³.

Hayır oylarının yüksekliği konusunda bir yazı kaleme alan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, referanduma katılma ve evet oranlarının yüksek olmamasının arkasında birtakım olumsuz telkin ve propagandalar olduğunu iddia etmekteydi. Bunun sonucu olarak bazı vilayetlerde oya katılma nispeti yüzde 60'ı geçmemiş, diğer bazı şehirlerde ise hayır sayısı evet sayısını aşmıştı⁹⁴. Anayasa referandumunun ne kadar tertipli ve teşkilatlı bir sabotajla karşılandığını ifade edilirken, Ulus gazetesi menfi propaganda olarak yeni anayasaya evet demenin yassıada kararlarını önceden tasvip etmek, dini reddetmek, yeni vergileri kabul etmek gibi anayasa ile ilgisi olmayan propagandaların yapıldığını yazmıştı⁹⁵. Ayrıca evet oyu kullanıldığında memleketin "referandum adındaki bir gâvura teslim edileceği"ne dair söylentilerin yayıldığı bilinmekteydi⁹⁶.

Bülent Ecevit, eski iktidara inat ve menfaat duygusuyla hareket edenlerin sandık başına sadece oy kullanmak için değil, ihtilalden kendilerince bir intikam almak için gittiklerini düşünmekteydi. Hâlbuki yeni anayasa birçok vatandaşın hoşnutsuzluğuna çare olacak maddelere sahipti. Ecevit'e göre bu insanlar anayasaya hayır diyerek kendi dertlerinin çaresini redetmişlerdi⁹⁷. Dünya gazetesinden Hayri Alpar, bu konuda çarpıcı bir örnek vererek, anayasada yer alan bazı yeniliklerin işçiler tarafından yeterince anlaşılmadığı düşünmekte ve işçilerimiz yıllardan beri peşinde koştukları bu hakkın verildiği yeni anayasaya dört elle sarılmaları gerekirken bir işçi bölgesi olan Zonguldak'ta anayasaya kırmızı oy verildiğini, diğer illerimizde işçi topluluğunda bulunan sandıkların incelendiğinde yine hayır oylarının çoğunlukta olduğunu yazmaktaydı. "Şuurlu davranış mıdır bu? Hangi sebep ve hangi kuvvettir ki, kendilerine hayat hakkı ve çalışma haysiyeti, iş güvenliği getiren bu anayasaya hayır dedirtmiştir" diyen Alpar'a göre; ortaya çıkan

93 Kemal Çiftler, "Niçin Hayır Dediler", *Öncü* 14-15 Temmuz 1961.

94 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Aydın Yol Üstünde Karanlık Hedefler", *Ulus* 11 Temmuz 1961

95 *Ulus* 10 Temmuz 1961

96 Vecihi Ünal, "İkinci Cumhuriyet Kuruldu", *Akşam*, 11 Temmuz 1961.

97 Bülent Ecevit, "Dertlerinin Devasını Rededenler", *Ulus* 12 Temmuz 1961.

bu durumun gerçek sebebi Türkiye gibi kültür seviyesi geri, iktisadi durumu zayıf, siyasi hayatı karışık olan memleketlerde yapılan komünist tahrikleriyle vatandaşlar aldatılmakta, bazı siyasi partiler de bu durumda istifade etmek istemektedir⁹⁸. Ecevit, aldatılmış vatandaşları kazanmak için yeni dönemde iktidarın en önemli vazifesinin iktisadi durumun hızla düzeltilmesi gerektiğini ifade etmişti.

Hayır oyu veren şehirler referandum sonrasında önemli bir tartışma konusu olmuştu. Ege illerinin bir kısmında hayır oylarının daha fazla çıktığı görülmüştü. Ancak bu vilayetlerinin eskiden beri DP'ye ilgi göstermiş olması, anayasa oylamasında alınan neticeyi bu açıdan değerlendirmeye yol açmış, DP tabanının anayasa hakkında değerlendirme yapmaktan ziyade eski bağlılıklarını ortaya koymak için hareket ettikleri anlaşılmıştı⁹⁹. Referandumun, bir siyasi seçim gibi geçtiğini iddia eden Akis dergisi, DP'nin kapatılmasıyla memleketteki seçmenlerinin kaybolduğunu düşünenlerin yanıldığı yazmıştı. Referandumda, hayır oyları 11 ilde evet oylarını aşmıştı. Bu iller Aydın, Bolu, Bursa, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Sakarya ve Zonguldak'tı. Bu illerin hepsi DP hinterlandına dahildi. Sadece son iki il, Çorum ile Samsun 1957 de muhalefet lehine oy kullandığı halde, referandumda hayır demişti. Buna karşılık, DP'nin taraftarı olan 24 ilden 15 tanesi ve bu arada doğudaki 5 ilin hepsi saf değiştirerek DP den ayrılmışlardı. Dergiye göre anayasa ve CHP aleyhinde yapılan propaganda oylamayı CHP-DP mücadelesine çevirmişti¹⁰⁰.

CHP Araştırma Bürosunun çalışmasına göre CHP ve CKMP anayasayı gönülden desteklemiş, YTP teşkilatı ise evet dememişti. Genel İdare Kurulu olarak Anayasaya evet diyeceklerini ilân eden YTP'lilerin, alt kademelerine tesir edemedikleri anlaşılmıştı. Nitekim YTP lideri Alican'ın ili olan Sakarya Anayasaya kırmızı oy veren illerden biriydi¹⁰¹. Referandumun bir CHP-DP havasında geçtiği iddiasını DP tabanının 1961 seçimlerinde bir bütün olarak merkez sağ partileri desteklemiş olması da kuvvetlendirmekteydi. Rıfki Salim Burçak'a göre seçmenler DP'ye olan bağlılıklarını ilk genel seçimlerde göstermişti. Hayır oylarının çokluğu konusunda MGK genel başkanının şikayetçi olmadığını yazan Mehmet Ali Yalçın, söz verilen anayasanın yapıldığını ve seçim yolunun açıldığını, halkın tepkisinin CHP'ye yönelik olduğu iddia etmişti¹⁰². Referandumda yüksek görünen hayır oylarının önemli bir kısmının CHP'ye karşı verildiği iddiaları üzerine genel başkan İnönü, olumsuz oyların azınlıkta olduğunu, telaş edilmeye gerek olmadığını ifade etmişti¹⁰³.

98 Hayri Alpar, "Grev Hakkına Hayır Oyu Veren İşçilerimiz", *Dünya* 19 Temmuz 1961

99 *Cumhuriyet* 11 Temmuz 1961

100 *Akis* 17 Temmuz 1961 Sayı: 368

101 *Hürriyet* 11 Temmuz 1961

102 Mehmet Ali Yalçın, "Hayırlar, Evetlerin Namusudur", *Son Havadis* 12 Temmuz 1961

103 Toktamış, *age*, s.64

Geri

Akademik
Bakış

155

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Halk oylamasında verilen hayır oylarının yüzdesi MBK ve orduda bazı endişelere neden olmuştu. Bu endişelerin sonucunda ihtilal mahkemeleri kurmak, eski iktidar yakınlarının adaylıklarına mani olmak için engelleyici yasalar çıkarmak gibi bazı radikal düşünceler tartışılmıştı¹⁰⁴.

Referandum sonuçları basında ve kamuoyunda tartışılırken MBK genelge yayınlayarak tartışmaların milli birlik ortamına zarar vermemesini istemişti. Söz konusu açıklamaya göre;

- 1- Millet ekseriyeti tarafından kabul edilen Anayasa konusunda fikir bulandırıcı polemik ve münakaşalara müsaade olunmayacaktır.
- 2- Memleketimizde seçimlerin yaklaştığı bu sırada kökü dışarıda olan veya içerde bulunan, milli menfaatlerimize aykırı yoldaki dedikodulara, tezvirlere ve milli birliği bozucu propagandalara asla müsamaha gösterilmeyecektir.
- 3- Gerek seçim ve gerek Anayasa konusunda beyanname basılması ve dağıtılması gibi teşebbüsler mer'i kanunlar muvacehesinde suç olup müteşebbisleri hakkında takibat yapılacak ve cezalandırılacaklardır.
- 4- İhtilâlin devamı halinde bulunan bugünkü şartlar içerisinde ihtilâl meselesi ve Yassıada davaları mevzuunda aleni tartışmalara ve propagandalara cevaz verilmeyecektir¹⁰⁵.

MBK'nın böyle bir genelge yayınlamasının temel nedeni DP tabanından gelen bazı tehditkâr sözler ve intikamcı davranışlardı¹⁰⁶. Her ne kadar DP'li mebuslar göz atında olsa da eski dönemin sorumluluğuna bizzat katılmış birçok bürokrat ve idarecinin serbest olmasının bu tür olaylara neden olduğu düşünülmüyordu. Bu gibi isimlerin bir süre siyasi faaliyette bulunmalarını yasaklayan bir kanun düşünülmüş ancak hayata geçirilememişti.

Yeni kurulan rejimin bir hukuk himayesi altında korunması için 23 Haziran 1960 tarihinde inkılâbın korunmasına dair 6 sayılı geçici bir kanun çıkarılmıştı. Buna göre mahallin asayişini, devletin nizam ve asayişini ihlal eden veya edebilecek olanların 30 günü geçmemek şartıyla gözaltında tutulabileceklerini öngörülüyordu¹⁰⁷. Bu kanunda 15 Temmuz 1960 tarihinde ve 25 numaralı kanun ile yapılan değişiklik neticesinde valilik tarafından alınan gözaltı kararlarının İçişleri Bakanı tarafından değiştirilebileceği

104 Şeref Bakışık, *CHP ile Bir Ömür*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009, s.125.

105 *Cumhuriyet* 16 Temmuz 1961.

106 12 Temmuz gibi referandumdan sonraki bir tarihte bile anayasa aleyhinde hadiseler gazetelere konu oluyordu. Köy ve kasabalarda halk arasında bu konuda tartışmalar ve hatta kavgalar yaşanıyor, Anayasanın bazı maddelerinde sosyal ifadesinin geçmesi veya Sovyet Rusya ile benzerlikler bulunduğu iddiaları dile getiriliyordu. *Cumhuriyet* 12 Temmuz 1961; Özellikle Batı Anadolu bölgesinden anayasa konusunda menfi propaganda yaptığı için gözaltına alınan insanlara ilişkin haberlere ayın ortalarına kadar rastlanmaktaydı. *Cumhuriyet* 15 Temmuz 1961.

107 "İnkılâbın Korunmasına Dair Geçici Kanun", Kabul Tarihi:28.6.1960, Kanun No:6, *Resmi Gazete* 30 Haziran 1960, Sayı:10539.

Gözi

açıklanmıştı. 18 Ağustos 1960 tarihinde ise Bakanlar Kurulunun göreceği lüzum üzerine sabit veya geçici İnkılâp Mahkemeleri kurulması hususunda 62 sayılı kanun kabul edilmişti. Buna göre milli birlik hareketine ve esaslarına karşı ve bunlara zarar verebilecek şekilde her ne suretle olursa olsun propaganda yapanları veya telkinde bulunanları mahkeme edecekti. Ancak mahkemeler kurulmamış, kanun uygulanmamıştır¹⁰⁸.

Sonuç

DP'nin bütün öncü kadrolarının etkisiz kılındığı bir ortamda açılan AP, 27 Mayıs'tan beri siyasette temsil edilmeyen DP tabanının sesinin duyurulmasına vesile oldu. DP tabanı, siyasi alanı CHP'ye ve darbeyi simgeleyen hiçbir şeye bırakmak istemiyordu. O günlerde karalanan ve suçlanan kesimler 27 Mayıs'tan sonraki ilk tepkilerini anayasa referandumunda ortaya koyacaklardı. 9 Temmuz referandumuna onlara seslerini çıkarabilecekleri bir imkân verdi.

Seçmenlerin yüzde 38,3'ü anayasaya hayır oyu vermişti. Hayır oyu kırsal bölgelerde daha da yükselmekte, yüzde 39,5'ü bulmaktaydı. Anayasa seçmenlerin yüzde 61,7'inin destekleriyle kabul edilmişti. Kırsal bölgelerde oylamaya katılma ve hayır oyları daha fazla idi. Hayır oylarının 11 ilde yüzde 50'yi geçtiği görülmüş ve bu şehirlerde oylamaya katılma oranı da ortalamayı bulmuştu. Bu iller Türkiye'nin sosyo-ekonomik bakımdan daha zengin illeriydi ve 1957 genel seçimlerinde muhalefet partilerinin pek varlık gösteremediği şehirler olduğu dikkate alınırsa DP tabanının 27 Mayıs darbesinin ardından partilerine sahip çıktıkları anlaşılmaktaydı¹⁰⁹. Adı geçen şehirlerin 1961 seçimlerinde AP'yi desteklemesi bu iddiayı doğrulamaktaydı.

1957 seçimlerinde CHP'yi destekleyen bazı vilayetlerin referandumda yüksek katılma sergileyerek evet oyu verdikleri ve bu illerin oylarının genelde toplu olarak bir partiye yöneldiği doğu vilayetleri olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁰.

Hazırlanan 1961 anayasası DP'nin antidemokratik uygulamalarına karşı bir reaksiyon metni olmakla beraber, temel hak ve özgürlükler, sivil toplum gibi kavramları Türk toplumuna getirmiş ve modern hayatın sorunlarına çözüm üretecek müesseselerin temellerini hazırlamıştır.

1961 anayasasının getirdiği yeniliklerin toplumda yeterince ilgi gördüğünü söylemek mümkün değildir. Anayasada yer alan sosyal devlet ifadesinin birçok vatandaş tarafından yanlış anlaşıldığı veya hiç anlaşılmadığı görülmektedir. İşçilere yeni haklar getirilmesine karşın, referandumda işçilerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerden destek alınamamıştır. Bu anayasanın

108 Giritlioğlu, *age*, s.250.

109 Bener Karakartal, "Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumunu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 38, S.2, 1984, s.176.

110 Karakartal, *agm*, s.177.

gazi

Akademik
Bakış

157

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

ilerleyen tarihlerde değişikliklere maruz kalması ve kabul edilmesi için referandumda mücadele veren partilerin genel seçimlerde beklediklerinden daha az halk desteği elde edebilmeleri halkın yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Devletin imkânlarıyla ve üç partinin desteğiyle yürütölen referandum kampanyasından hiçbir şekilde DP tabanına sesini duyuracak imkânın verilmemesi, anayasanın hazırlanma sürecinde dışlanması, yeni anayasanın CHP ve MGK'nin çalışması olduğu şekilde bir algının oluşmasına neden olmuş ve halkın önemli bir kısmı, anayasanın getirdikleriyle ilgilenmeyip siyasi kimliğine göre değerlendirmiş ve referandum CHP-DP rekabeti şeklinde geçmiştir.

Referandumda hayır oylarının beklenenden daha fazla çıkması yeni kurulan ve merkez sağ seçmene hitap eden partileri sevindirmiş ve bir sonraki seçim için özellikle AP'nin iktidara gelme ümidini artırmıştı. 15 Ekim 1961 genel seçimlerine AP, referandumdan elde edilen moralle girmiş ve ikinci parti olmuştu. Ayna tabandan destek alan partilerin oylar ve elde ettikleri mebus sayısı dikkate alındığında Millet Meclisinde çoğunluğu ele geçirdikleri görölmüşü. CHP beklenenden daha az oy almış, tek başına iktidara ulaşması mümkün olmamış, kamuoyunda 27 Mayısın tek sorumlusu gibi görölmüşü. AP'nin ikinci parti olmasının MBK'de ve bazı üst düzey komutanların arasında kızgınlığa neden olurken, koalisyon hükümetinin CHP ve İnönü tarafından kurulması ordunun içindeki şahinlerin geçici olarak rahatlamasını sağlayacaktı. Koalisyon hükümetleri büyük ümitlerle kurulmuş olmasına karşın, uzun ömürlü olmamış, yeni anayasanın getirdiği kurumları kurmuş, ancak AP ve merkez sağın genel af konusunu ülkenin tek gündemi haline getirmeleri nedeniyle başarılı olamamıştı. Ayrıca birçok AP'li ve YTP'li milletvekilinin eski DP'lilerin kaldığı Kayseri Cezaevini sık sık ziyaret etmesi, DP'lilerin yakınlarının AP ve YTP'den aday gösterilmek suretiyle milletvekili yapılması, mahkûmların yaşam koşullarıyla ilgili haberlerin gazetelerde yayınlanması 27 Mayıs'ı itibarsızlaştırma çabası olarak değerlendirilmişti. AP'nin tabanının ilgisini canlı tutmak için dile getirdiği DP'lilerin affı tartışması, 1962 yılında gerçekleşen darbe girişiminin sebeplerinden birisidir. 27 Mayıs öncesinde ekonomik durumun daha iyi olduğuna inanan kesimlerin en büyük şikâyetlerinden olan piyasalardaki durgunluğun düzeltilememiş olması, AP'li milletvekillerinin yerel kongrelerde eski dönemin hatıralarının vurgulamaları ve 27 Mayıs'ı hedef tutan açıklamalar yapmaları yeni anayasanın DP tabanında benimsenmediği veya sivil siyasi hayata geçilmesi için kerhen kabul edildiğini göstermekteydi.

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar

"1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960

Görsel

Akademik
Bakış

158

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek «Kurucu Meclis Teşkilî» Hakkında Kanun”, Kanun No: 157, Kabul Tarihi: 13 Aralık 1960, *Resmî Gazete* 16 Aralık 1960.

“Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun”, Kanun No:283, Kabul Tarihi: 28 Mart 1961, *Resmî Gazete* 1 Nisan 1961.

“İnkılâbın Korunmasına Dair Geçici Kanun”, Kabul Tarihi:28.6.1960, Kanun No:6, *Resmî Gazete* 30 Haziran 1960, Sayı:10539.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA: 030.01.134.874.8.-6 Temmuz 1961

BCA: 030.01.33.198.3-21 Haziran 1961.

Kitaplar

AHMAD Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1992.

ALDIKAÇTI Orhan, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970.

BAKŞIK Şeref, *CHP ile Bir Ömür*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009.

BURÇAK Rıfki Salim, *Yassıada ve Öncesi*, Çam Matbaası, Ankara 1976.

CHP'nin Anayasa Komisyonunun Anketine Cevabı, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu Yayını, Ankara 1960.

DUMAN Doğan, Serkan Yorgancılar, *Türkçülüğten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Vadi Yayınları Ankara 2007.

İhtilalden Sonra İsmet İnönü, Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (27 Mayıs 1960-10 Kasım 1961), Derleyen Sabahat Toktamış, İstanbul 1962

TANÖR Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul *Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı*, 22 Mart 1961, Birinci Oturum, C.6, Ankara 1991.

27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961), I.ve II. Cilt, Yayına Hazırlayan Cemil Koçak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Tezler

DOĞANER Yasemin, “27 Mayıs İhtilâli ve Kurucu Meclis”, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.

Makaleler

ABADAN Yavuz, “Vazife Başına”, *Vatan* 9 Temmuz 1961

ALKAN Mehmet, “İslam'ın İlk Referandumda Evet Kampanyasına Alet

Görüş

Akademik
Bakış

159

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

- Edilmesi”, *Birikim*, Nisan 2017, S.336, s.107-112
- ALPAR Hayri, “Gümüşpala Takımına Bu Fırsat Verilmeyecektir,” *Dünya* 28 Haziran 1961
- “Günler Yaklaştıkça”, *Dünya* 16 Haziran 1961
- “Grev Hakkına Hayır Oyu Veren İşçilerimiz”, *Dünya* 19 Temmuz 1961
- ATAY Falih Rifki, “Bundan Sonrası İçin”, *Dünya* 13 Temmuz 1961
- “Referandum Adındaki Papaz”, *Dünya* 28 Haziran 1961
- “Yarın Halk Oyu”, *Dünya* 8 Temmuz 1961.
- ÇİFTLER Kemal, “Niçin Hayır Dediler”, *Öncü* 14-15 Temmuz 1961.
- ECEVİT Bülent, “Evet ve Hayırın Ötesi”, *Ulus*, 5 Temmuz 1961
- “Dertlerinin Devasını Rededenler”, *Ulus* 12 Temmuz 1961
- ERGİN Feridun, “Evet, Hayır ve Ötesi”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1961
- EVLİAOĞLU Gökhan, “Evet ve Hayır Üzerine”, *Son Havadis*, 30 Haziran 1961
- “Hesap Sormak Ama Kimden”, *Son Havadis*, 5 Temmuz 1961
- “Halkoyu Üzerine Düşünceler II”, *Son Havadis*, 13 Temmuz 1961
- GÖKAY Fahrettin Kerim, “Telaş ve Tahrik”, *Son Havadis*, 14 Temmuz 1961
- KAFLI Kadircan, “Anayasa Oylaması”, *Tercüman* 13 Temmuz 1961.
- KARAKARTAL Bener, “Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 38, S:2, 1984, s.161-180
- KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri, “Aydın Yol Üstünde Karanlık Hedefler”, *Ulus* 11 Temmuz 1961
- NADİ Nadir, “Söz Ulusun Olacak”, *Cumhuriyet* 6 Temmuz 1961
- “Nedenler Üzerine”, *Cumhuriyet* 14 Temmuz 1961
- PERİN Cevdet, “46’yı Unutma”, *Düşünen Adam*, S.24, 14 Haziran 1961, s.13
- TALU Esin, “Hayırcılarla Bir Konuşma”, *Akşam* 12 Temmuz 1961
- ÜNAL Vecihi, “Neden Evet Dedik?”, *Akşam*, 10 Temmuz 1961
- İkinci Cumhuriyet Kuruldu, *Akşam*, 11 Temmuz 1961.
- YALÇIN Mehmet Ali, “Hayırlar, Evetlerin Namusudur”, *Son Havadis* 12 Temmuz 1961
- YALÇIN Aydın, “Halkoyundan Sonra” *Öncü*, 11 Temmuz 1961

Gazeteler

Akşam
Cumhuriyet
Dünya

Görüş

Hürriyet
Son Havadis
Tercüman
Vatan
Ulus

Dergiler

Akis
Düşünen Adam
Kim

Extended Abstract

On May 27, 1960, the national unity committee, which seized power under military intervention, invited universities to refer to constitutional lawyers for the preparation of a new constitution. In the prepared 1961 constitution, it was desired to find solutions to political problems and uneasiness, economic troubles and social problems in the period when the DP was in power. The adoption of the new constitution, which was presented to the public with the referendum, was deemed necessary to return civilian life. Although the referendum activities, which started in an environment where the DP's political life was terminated, seemed to be the scene of the propaganda of supporters of the constitution, the AP was set up to appeal to the DP voters, especially in the Western Anatolia region. The National Unity Committee has also sent its members to visit the country to discuss with the people and asked the public to accept the new constitution for the new period's needs and the political controversies of the old era. The fact that the Constitutional Court had a numerical superiority in the founding parliament, which prepared the constitution, and the speeches of the CHP's spokespersons who had adopted the constitution, caused the DP base to vote in a bad way. The result of the referendum was unexpectedly different because of the negative propaganda and the election of the DP, which were undergoing the secretly, and the participation was high, but not even 70 percent of the vote. The majority of negative votes were the military coup of the DP base and a reaction to the living process. While the result was welcomed in AP, which regarded the future as a hope for power, the National Unity Committee considered that the constitution was acceptable. The outcome of the referendum campaign with the support of the state and the support of the three parties is similar to that of the vote in the elections of 1957, and it is understood that the provinces that supported the DP voted no to the constitution.

Gazi

Akademik
Bakış

161

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

The campaign and propaganda about the passage of the Constitution by the people and the campaigning process were not allowed and even these activities were condemned. However, as a result of the referendum, no votes were expected, and it was understood that a large part of the DP base was playing no constitution. Our work aims to demonstrate the workings of the MBK in order to make sure that the developments in the referendum process are made in the public vote, and also to show why the DP electorate is using no votes in the referendum.

Gazi

Akademik
Bakış

162

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Akdeniz'de Meçhul Denizaltı Saldırıları ve Nyon Konferansı (1937)

Unidentified Submarine Attacks in the Mediterranean and the Nyon Conference (1937)

Tuğba BELENLİ*

Öz

II. Dünya Savaşı'na giden süreçte, Akdeniz'de seyreden ticaret gemilerine saldıran kimliği belirsiz denizaltı, gemi ve uçaklara rastlanmıştır. İspanya İç Savaşı'nın uluslararası arenaya yansımaları olan bu saldırılar, 1937 yılının Mayıs-Eylül aylarında Akdeniz'e komşu olan ya da bu denizde gemisi olan bütün devletleri tedirgin etmiştir. İngiltere ve Fransa'nın önderliğinde düzenlenen Nyon Konferansı, bu saldırıları sonlandırmak için toplanmış ve konferanstan hemen sonra saldırılar sona ermiştir. Bu çalışmada Akdeniz'de kimliği belirsiz denizaltıların saldırısına uğrayan gemiler, bu saldırıları gerçekleştiren devlet hakkındaki tartışmalar, Nyon Konferansı ve bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin durumu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz, Nyon Konferansı, İspanya İç Savaşı, denizaltı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti.

Abstract

Towards to World War II, unidentified submarines, ships and planes attacked the merchant ships in the Mediterranean. These attacks, which were the reflection of the Spanish Civil War on the international arena, were disturbed by all the states that were neighboring the Mediterranean or that had ships in this sea in May-September 1937. The Nyon Conference, led by Britain and France, was gathered to end these attacks and the attacks ended immediately after the conference. In this study, the ships that were attacked by unidentified submarines in the Mediterranean, the debates about the state who performed these attacks, the Nyon Conference and the status of the Republic of Turkey in this process are discussed.

Key Words: Mediterranean, The Nyon Conference, Spain Civil War, submarine, The Republic of Turkey.

Giriş

1774-76'da, ABD'de Bushnell tarafından inşa edilen ve "kaplumbağa" olarak adlandırılan denizaltı, ilk başarılı denizaltı olup bundan sonraki bütün denizaltılar bu modelin geliştirilmesiyle üretilecektir¹. Türk bahriyesi ise, 1886

Makale Geliş Tarihi: 12.06.2018. Makale Kabul Tarihi: 15.04.2019.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, tbelenli@gazi.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-5923-9222

1 Charles Fige Domville, *Denizaltı Gemileri ve Deniz Kuvveti* (çev. Deniz Binbaşı Halil, Deniz Binbaşı Tahir), Deniz Matbaası, İstanbul 1933, s. 15-17. Bushnell'in "kaplumbağa" denizaltısı için bakınız Cyril Field, *The Story of the Submarine, From the Earliest Ages to the Present Days*, J. B. Lippincott Company, London, 1908, s. 53; Farnham Bishop, *The Story of the Submarine*, The Century Co., New York 1918, s. 13, 25.

Gazi

Akademik
Bakış

163

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

yılında İngiltere'ye iki denizaltı ısmarlamıştır. Parça parça getirilerek İstanbul'da birleştirilen bu denizaltılar Nordenfelt ve Garret adlı iki mühendisin eseridir ve her birine 18 biner altın ödenmiştir². Bundan kısa bir süre önce Yunanistan Nordenfelt-I'i adlı denizaltıyı satın almış olup, Nordenfelt-II ve Nordenfelt-III'ü Osmanlı Devleti ondan sonra satın alacaktır³.

6 Nisan 1917'de, I. Dünya Savaşı'na giren Amerika⁴, Ocak 1918 tarihli "Wilson Prensipleri" olarak adlandırılacak barış tasarısında "savaşta ve barışta denizlerin serbestliği" maddesine yer vermiştir⁵. Sivil hedeflere "kimliği belirsiz/meçhul" denizaltılarla saldırmak ise, I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni ve alışılmadık bir durumdur⁶.

Denizaltıların korsanlık olarak adlandırabileceğimiz⁷ bu faaliyetlerine tarihte ilk defa bu dönemde rastlanmış değildir. İncelediğimiz dönemde ise "Akdeniz" bu saldırılar yüzünden dünyanın barut fıçısı olmuştur. Dünya siyasetinin eksenini Akdeniz'de, 1937 yılının Mayıs-Haziran ayından itibaren vapurlara yönelik kimliği meçhul denizaltı saldırılarına rastlanmaya başlanmış, önceleri tek tük olan bu saldırılar giderek artmıştır. Meçhul denilmesinin sebebi korsan saldırılarda bulunan bu denizaltıların hangi devlete ait olduğunun tespit edilememesindedir⁸.

2 Abdurrahman Şeref, *Denizaltı Cemisi Notları*, Deniz Matbaası, İstanbul 1932, s. 12.

3 Serhat Güvenç, "Turkey's Submarine Pionners", *Warships International Fleet Review*, August/September 2001, s. 49, 50.

4 Allan Nevins-Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, (çev. Halil İnalçık), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2005, s. 371, 372.

5 a.g.e., s. 376.

6 L.F.E. Goldie, "Terrorism, Piracy and The Nyon Agreements", (ed. Yoram Dinstein), *International Law at a Time Perplexity; Essays in Honour of Shabtai Rosenne*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1989, s. 241.

7 İsmiendirme konusunda şu iki kavram hep birbiriyle karıştırılmıştır; "korsanlık" (course, privateering) ve "deniz haydutluğu" (piracy, piratrie). Bu kavramlar hakkındaki tanımlar ve tartışmalar için bakınız; Seha L. Meray, "Bazı Türk Anlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 18, Sayı: 3, 1963, s. 106-107; Kerem Batır, *Yirmibirinci Yüzyılda Deniz Haydutluğu ve Uluslararası Hukuk*, Usak Yayınları, Ankara 2011, s. 5; Bruce A. Elleman vd. (ed.), *Piracy and Maritime Crime, Historical and Modern Case Studies*, Naval War College Press, USA, 2010, s. 1; Philip de Souza, *Piracy in the Graeco-Roman World*, Cambridge University Press, UK, 1999, s. 1-3; Goldie, a.g.m., s. 227; Malvina Halberstam, "Terrorism on the High Seas: The Achille Lauro, Piracy and the IMO Convention on Maritime Safety", *The American Journal of International Law*, Vol. 82, No. 2, Apr., 1988, s. 272-285. Dilek'e göre; Nyon Konferansı ve devamında imzalanan anlaşma metinlerinde "piracy" ifadesinin kullanılması ve başlangıçta bu saldırıları hiçbir devletin üstlenmemesi akıllara deniz haydutluğunu getirir de, ilerleyen süreçte bunların İtalyan güçlerine ait denizaltılar olduğu anlaşıldığından bu olay diğer bütün isimlendirmelerin dışında "kendine özgü ve istisnai bir durum" olarak değerlendirilmelidir (Mehmet Sait Dilek, "Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939)", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C. 7/4, Sonbahar 2012, s. 1524).

8 Meçhul denizaltı="tanımlanamayan korsan (unidentified pirate) denizaltıları" (Michael

Günümüzde artık bu saldırıları hangi devletin denizaltıları tarafından yapıldığı bilinmektedir. Fakat o dönemde saldırıları kimin yaptığı konusu Türk ve yabancı basında çokça tartışılmıştır. Çalışmamızda bu tartışmalara gerekçeleriyle birlikte yer verilmiş, dönemin gazete haberlerinden ve diğer kaynaklardan derlenen bilgilerle Mayıs-Eylül 1937 tarihleri arasında Akdeniz'de saldırıya uğrayan gemilerin adı, milliyeti, saldırının yeri ve tarihi, verilen kayıplar ve o dönemde saldırıyı kimin yaptığına dair yapılan tartışmalar hakkında diğer çalışmalardaki eksiklikler giderilerek bilgiler verilmiş ve bu bilgiler tabloleştirilmiştir. Yapılan bu ayrıntılı tespit ve tartışmaların benzer çalışmalara katkıda bulunması ümit edilmektedir.

İspanya İç Savaşı (1936-39)

18 Temmuz 1936'da başlayan İspanya İç Savaşı'nda Almanya ve İtalya, General Francisco Franco liderliğindeki milliyetçileri aktif bir şekilde desteklerken, Fransa ve İngiltere ise karışmamak politikasını benimsemişlerdir. İtalya, Fransa ve İngiltere'nin Akdeniz ile olan bağlarını tehdit etmek ve komünizmin diğer ülkelere sıçramasını engellemek için, Almanya ise milliyetçilerin zaferinin Fransa'nın stratejik durumunu bozacağını düşündüğünden bu savaşa müdahil olmuşlardır⁹. İtalya ve Almanya, General Franco'ya yardım ederken, Sovyet Rusya da Cumhuriyetçilere yardım etmekten geri kalmayacaktır¹⁰. Belirtmek gerekir ki, İtalya ve Almanya, Franco'ya yardım kararını birbirlerine danışarak ve ortak bir karar alarak vermiş değillerdir. Fakat bu alanda bağımsız kararlarıyla ortak hareket etmeye başlayan bu iki ülke, üç yıla yakın bir zaman işbirliği yaparak birlikte çalışmışlardır¹¹. Savaşın başlamasından bir yıl sonra, Temmuz 1937'de, İspanya'daki iç savaş çıkmaza girmiş, yenilemeyen her iki taraf da askerlerini eğitmeye ve savaş malzemesi bulmaya odaklanmıştı¹². Bu süreçte her iki taraf da, İtalya-Almanya ve Sovyet Rusya, karşısındaki İspanya İç Savaşı'na müdahale etmekle suçlarken, İtalya ve Almanya Franco'ya yardım seviyelerini aniden arttırmışlardır. Sovyetler de savaşa daha aktif olarak müdahale etmeye başlamıştır. Böylece Stalin, büyük ihtimalle 20-25 Ağustos 1937'de, İspanya

Alpert, *A New International History of the Spanish Civil War*, Second Edition, Palgrave Macmillan, London 2004, s. 144).

- 9 Yücel Güçlü, "Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey", *Belleten*, LXXVI/246, Ağustos 2002, s. 531, 532.
- 10 İtalya Hükümetinin İspanya milliyetçilerine 12 adet denizaltı gemisi gönderdiği ve bu denizaltıların idare ve sevkinin de İtalyan denizcilerince yapıldığı bilgisi Fransa'da bir dergide yayınlanmış, İtalya bu iddiaları yalanlamıştır ("Frankoculara Denizaltı Gemileri Gönderilmiş", *Son Posta*, 18 Eylül 1937, s. 3). 1936-1938 yılları arasında Sovyetler, İspanya cumhuriyetçilerine finansal yardımda bulunmaktan başka, İspanya'ya gemileriyle yemek, kıyafet, ilaç, tüfek, makineli tüfek, petrol, ham petrol göndermiştir. (D. C. Watt, "Soviet Military Aid to the Spanish Republic in the Civil War 1936 1938", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 38, No. 91 (Jun., 1960), s. 536-541).
- 11 John F. Coverdale, *Italian Intervention in the Spanish Civil War*, Princeton University Press, New Jersey, 1975, s. 404.
- 12 Peter Gretton, "The Nyon Conference – The Naval Aspect", *The English Historical Review*, Vol. 90, no. 354, January 1975, s. 103.

Gazi

Akademik
Bakış

165

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Hükümetini tamamen ve aracısız olarak destekleme kararı vermiştir¹³. Bu noktada ne Almanya ve İtalya ne de Sovyetler bölgeye verdikleri desteği çekmeyi kabul etmemişlerdir. Almanya ve İtalya bölgede kazandıkları kıymetli deneyimleri kaybetmemek istedikleri ve eğer çekilirlerse Franco'nun mağlup olacağından korktukları için çekilmezken, Sovyet Rusya da aynı sebeplerden ötürü, bu ikisi çekilmeden çekilmeyeceğini açıklamıştır¹⁴. Ekim ayının sonunda Sovyetler, İspanya'ya en az 400 kamyon, 50 uçak, 100 tank, 400 pilot ve tank şoförü sağlamıştır¹⁵. Sovyetlerin bu yardımları karşısında bunalan Franco, 3 Ağustos 1937'de Mussolini'den Karadeniz'den İspanya Hükümeti limanına giden, silah ve levazım yüklü Sovyet gemilerine saldıran İtalyan denizaltı saldırılarının gücünü arttırmasını istemiştir. Bundan sonra uçak, denizüstü gemileri ve denizaltılar tarafından Akdeniz yolunu kullanan ticaret gemilerine uyarıda bulunulmadan yapılan saldırılar artmaya başlamıştır¹⁶.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise, bu iç savaş karşısında İspanyol Cumhuriyetçilerine manevi destek vermiş¹⁷, Cumhuriyetçileri resmi hükümet olarak tanıyarak İngiltere ve Fransa tarafından savunulan "karışmazlık politikası"nı benimsemiştir¹⁸.

Bu saldırıların İspanya İç Savaşı'nın diğer ülkelere sıçramasından kaynaklandığını, Nyon Anlaşması Meclis'te görüşülürken konuşan Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu¹⁹ ve anlaşmanın imzalandığı 14 Eylül akşamı radyoda "İspanya Harbinin Akdeniz'deki emniyetin sarsılmasına sebep olduğunu" söyleyen İngiliz Hariciye Vekili Eden²⁰ bizzat ifade etmişlerdir²¹. İspanya sularında Alman ve İtalya denizaltılarının gittikçe çoğaldığına dikkat çeken bazı çevreler o dönemde bu meçhul denizaltıların Almanya ve İtalya'ya ait olduğunu düşünmüşlerdir²². Kimliklerini gizleyen bu denizaltılar, Akdeniz'deki ticaret gemilerini İspanya İç Savaşı'nda kullanılmak üzere savaş malzemesi taşıdıkları iddiasıyla batırmaya başlamışlardır²³.

13 Coverdale, *a.g.e.*, s. 98.

14 Gretton, *a.g.m.*, s. 103.

15 Coverdale, *a.g.e.*, s. 100.

16 H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918-1940*, Greenwood Publishing Group, USA, 1997, s. 161; Gretton, *a.g.m.*, s. 104.

17 Güçlü, *a.g.m.*, s. 532.

18 Gültekin K. Birlik, "İspanya İç Savaşında (1936-1939) Türkiye'nin Dış Politikası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 12 Sayı: 24, Güz 2016, s. 127; Güçlü, *a.g.m.*, s. 533.

19 TBMM Zabıt Ceridesi, C. 19, Devre: V, İçtima: 2, 72. İnikad, 18 Eylül 1937, s. 341.

20 "Konferans Hakkında Edenin Hitabesi", *Son Posta*, 15 Eylül 1937, s. 1, 8.

21 Muhittin Birgen, "Hergün-Nyon Konferansından Sonra", *Son Posta*, 18 Eylül 1937, s. 2.

22 "Meçhul Tahtelbahirlerin Esrarı", *Tan*, 8 Haziran 1937, s. 3; "Meçhul Tahtelbahir İspanya Sularında İki Gemiye Batırdı", *Tan*, 28 Haziran 1937, s. 3. İtalya donanması 1937 yılının sonunda, 1926 yılına göre en az iki kat daha kuvvetlidir. En dikkate değer artış denizaltılarda olmuştur ve İtalya'nın 1936 yılında 10'u son zamanlarda yapılmış 88 denizaltısı vardır (Yücel Güçlü, "Fascist İtalya's 'Mare Nostrum' Policy and Turkey", *Belleken*, C. LXIII, Sayı: 238, Yıl: 1999 Aralık, s. 831, 832).

23 Hulüsi Turgut (Der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 12.

Meçhul Denizaltı Saldırıları

1937 yılının Mayıs ayından itibaren çeşitli ülkelere ait ticari gemiler -aralarında sadece İngiliz HMS Havock ile İspanyol Almirante, Anteguerra ve Churruga savaş gemisidir- kimliği tespit edilemeyen uçak, savaş gemisi ya da denizaltıların saldırısına uğramaya başlamıştır. Bu çalışmada Akdeniz'deki kimliği belirsiz denizaltıların saldırıları incelenmiştir. Bütün bu saldırılar herhangi bir uyarıda bulunulmadan ve yolcular ile mürettebatın hayatları hiçe sayılarak yapılmış, buna rağmen az sayıda can kaybı yaşanmıştır. Saldırı noktaları stratejik olarak Sovyet Rusya'nın İspanyol Hükümetine erzak-levazım gönderdiği hatta toplanırken, saldırıya uğrayanların çoğunluğunun ise İspanyol asi güçleri olduğu görülmüştür²⁴.

Rastlanan ilk "meçhul denizaltı" saldırısı haberi, 15 Mayıs tarihlidir. Gazete haberine göre, İspanya sularındaki "Hunter" isimli İngiliz gemisine 14 Mayıs günü bir saldırı olmuştur. Gazetede "Bir rivayete göre muhrip hüviyeti meçhul bir tahtelbahir tarafından torpillenmiştir" ifadesiyle, şüpheli de olsa meçhul denizaltı saldırılarının ilk haberi verilmiştir²⁵.

Meçhul denizaltı saldırılarının başlamasına dair ilk kesin haber, 1 Haziran 1937 tarihli Akşam gazetesinde şöyle verilmiştir; "Tahtelbahir harbi başladı." 31 Mayıs tarihinde "Zorroza", "Goida de Barselona" ve "Rhumba" gemileri denizaltı saldırısına uğramış, Marsilya'dan ayrılan kargo gemisi "Goida de Barselona" batırılmış ve birçok yolcu hayatını kaybetmiştir²⁶. "Leipzig" isimindeki Alman kruvazörü, 15 Haziran günü deniz üssü olan Cezayir önlerinde dört kez torpil saldırısına maruz kalmış fakat isabet almamıştır. Almanya, bu torpilleri atanın Sovyet Rusya olduğunu iddia edecektir²⁷.

İspanya suları ve onun karşısındaki Fas suları sık sık meçhul denizaltı saldırılarına sahne olurken, 15 Ağustos'ta Bozcaada açıklarında İspanyol Valencia hükümetine ait "Ciudad de Cadiz" vapurunun meçhul bir denizaltı tarafından batırılmasıyla, bu saldırılar Türk sularına da sıçramıştır. Geminin kaptanı Frannevio Mugartegul, üzerinde bayrak olmayan fakat kırmızı ile yazılmış "C.3" işareti²⁸ bulunan bir denizaltı tarafından batırıldıklarını ifade etmiştir. Gemiye batıran denizaltı, uzaklaşırken Franco bayrağı çekmiştir²⁹.

Baskı, s. 308.

24 Goldie, a.g.m., s. 240, 241.

25 "Bir İngiliz Torpidosuna Taarruz Edildi", *Akşam*, 15 Mayıs 1937, s. 1, 9; "Torpil Çarpan İngiliz Muhribi Cebelüttarika Götürüldü", *Akşam*, 16 Mayıs 1937, s. 2.

26 "Tahtelbahir Harbi Başladı", *Akşam*, 1 Haziran 1937, s. 4.

27 "Layipçig Kruvazörü Dört Tecavüze Uğradı", *Akşam*, 20 Haziran 1937, s. 1; F.K., "Siyasi İcmal-İspanya İşinde Yeni Bir Güçlük", *Akşam*, 22 Haziran 1937, s. 5.

28 "C.3", o dönemde İspanya donanmasına mensup gemilerde olan bir işarettir ("Bozcaada Açıklarında", *Ulus*, 17 Ağustos 1937, s. 5).

29 "Bozcaada Açıklarında Bir Hadise", *Kurun*, 17 Ağustos 1937, s. 5. Bu denizaltı ile ilgili haberler için bakınız; Hikmet Münir, "Her Hafta Başında", *Kurun*, 30 Ağustos 1937, s. 3; "Son Dakika-

Gazi

Akademik
Bakış

167

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

O zamana kadar Akdeniz'in batısında korsanlık faaliyetlerine rastlanırken, C.3 işaretli denizaltının, Çanakale Boğazı dışında Bozcaada yakınlarında İspanyol gemisini batırması, Akdeniz'in doğusunun da tehlikede olduğunu göstermesi ve Akdeniz emniyetinin tamamen bozulması anlamına geldiğinden önemlidir³⁰. İspanya'da Valencia Hükümetinin kuvvetlerinin mukavemetini tamamen kıramayan Franko'nun, deniz yollarına hâkim olma avantajını kullanarak Sovyet Rusya tarafından gelecek yardımları engellemek için Akdeniz'in batısında verdiği mücadeleyi bundan sonra doğuda da vereceği anlamına gelmektedir. Sovyet Rusya'dan İspanya'ya doğru yola çıkan İspanyol gemileri mutlaka Çanakale Boğazı'ndan geçeceğinden, Franco kuvvetleri bu gemileri avlamak için Boğazın ağzında pusu kurup sonra arkalarından giderek müsait bir yerde bu gemileri batırmak kararı almış gözükmektedir³¹. İspanya'nın Ankara Elçisi Ricardo Begona, gemisi batırılan kaptan Trancesko ile görüştüğünü, kendisiyle beraber bütün İspanyol donanmasını gösteren kataloğa baktıklarını ve kaptanın bunların arasında kendi gemisini batıran denizaltı gemisinin benzerini bulamadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla elçi, C.3 işaretli denizaltının Franco'ya ya da Valencia Hükümetine ait olmadığını savunmaktadır. Valencia Hükümeti de yayınladığı tebliğde bu saldırıdan İtalya'yı mesul tutmuş³² ve C.3 denizaltısının Malaga'da birkaç ay önce batırılmış olduğunu ve dolayısıyla görülen denizaltının Franco'ya ait olamayacağını ilan etmiştir³³.

"Ciudad de Cadiz" vapurundan hemen sonra "Armuro" isimli başka bir İspanyol Valencia Hükümeti gemisinin saldırıya uğradığı haber alınır. Buğday yüklü gemi Sovyet Rusya'nın Novorossiysk limanından Valencia'ya giderken Bozcaada'nın güneyinde saldırıya uğrayarak yan tarafından yaralanmıştır³⁴. Armuro'ya da Ciudad de Cadiz vapuruna saldıran aynı denizaltının hücum ettiği ve saldırgan denizaltının üssünün Doğu Akdeniz'deki İtalyan adalarından birisi olduğu düşünülmektedir³⁵. Geminin kaptanı Antoyo Alonso, İspanya Konsolosluğunda gazetecilerle görüşerek kendilerini torpilleyen denizaltının saldırıdan üç dakika önce Franco bayrağı çekmekle birlikte³⁶ tip itibarıyla

Bozcaada Civarında Meçhul Bir Denizaltı Gemisini Mürettebatı ile Birlikte Yakalamışız", *Son Posta*, 19 Eylül 1937, s. 11.

30 "Akdenizde Emniyet Kalmadı", *Kurun*, 18 Ağustos 1937, s. 1.

31 Asım Us, "Boğazların Emniyetine Tecavüz", *Kurun*, 20 Ağustos 1937, s. 1.

32 "Akdenizde Gemileri Torpilliyen Tahtelbahir Hangi Devletin?", *Kurun*, 21 Ağustos 1937, s. 2.

33 "Bir İngiliz Harp Gemisi", *Kurun*, 23 Ağustos 1937, s. 1.

34 "Bozcaada Civarında İkinci Bir Hadise", *Kurun*, 20 Ağustos 1937, s. 2; "C.3 Denizaltısının Yanında Bir de Harp Gemisi Varmış", *Ulus*, 23 Ağustos 1937, s. 3.

35 "Akdenizde Bir İngiliz Vapuruna da Tayyareler Ateş Ettiler", *Son Telgraf*, 23 Ağustos 1937, s. 1.

36 "Dönemin köşe yazarlarından Burhan Belge, bu saldırgan denizaltının direğine değil Franco'nun bayrağını, kendisini bile çekse onun İspanyol olduğuna inanacak dünyada bir tek safderun olmadığını yazmıştır. Ona göre, meçhul denizaltı Leipzig'i torpilleyen denizaltıyla aynıdır (Burhan Belge, "Kritik ve Otokritik-Tehlikeli Torpiller", *Ulus*, 21 Ağustos 1937, s. 2).

İtalyan olduğu bilgisini vermiştir³⁷. Bulgar “Zora Gazetesi”, Marmara’daki İspanyol gemilerini torpilleyen denizaltıların, Sovyet Rusya’dan İspanya’ya zahire taşımakta bulunan vapurların yolunu kesmek ve bunlara Boğaz yolunu kapatmak amacıyla hareket ettiklerini yazmıştır³⁸.

31 Ağustos-1 Eylül gecesi³⁹ İngiliz torpidosu “HMS Havock”, Valencia civarında saldırıya uğramış ve bu saldırıyla, meçhul denizaltıların Akdeniz’de yaptığı saldırıların sayısı on sekizi bulmuştur. Tahminlere göre bu bir İtalyan ya da Franco denizaltısı değildir⁴⁰. Sonradan HMS Havock’u kılpayı farkla vuramayan denizaltının İtalyan “Iride” denizaltısı olduğu anlaşılacaktır. Iride, iki gün sonra yine İngiliz olan petrol gemisi “Woodford”u 2 Eylül’de Valencia yakında vurur ve batırır. Bu kamuoyunda büyük tepki doğurur. O dönemde birçok gazete, İtalya’yı korsanlık faaliyetleri nedeniyle itham eder. Kamuoyu, İngiltere’nin artık bu duruma tepki vermesini beklemiş⁴¹, gerçekten de İngiltere Akdeniz’deki bu saldırıları önlemeye yönelik ilk adımı atmış ve ancak ondan sonra bu sorun çözülebilmıştır⁴².

Ege Denizinde, Yunan adaları civarında bir denizaltı, 1 Eylül’de “Blagoyef” isimli Sovyet vapuruna taarruz etmiş ve vapuru batırmıştır. İngiltere ve Fransa, taarruz olaylarından İtalya’yı sorumlu tutarken, Almanya ise meçhul korsanların İspanyaya ait olduğunu düşünmektedir⁴³. Geminin kaptanı Kaminsky, kendilerini bir İtalyan denizaltısının batırdığını iddia etmiştir. Bunun şüursuz bir anarşist saldırısı olmadığını söyleyen kaptan, saldırganların kendilerinden sonra arkalarından gelen bir başka ticaret gemisine bayrağını görünce dokunmadıklarını ifade etmiştir⁴⁴. Son Posta muhabirine röportaj veren kaptan, saldırı anında Franconun bayrağını çekse de, denizaltının İtalyanlara ait olduğu konusunda ısrarcıdır; “Ben 32 senedir gemilerde dolaşıyorum...Eğer bu gemi İtalya limanlarındaki tahtelbahirlerin tıpatıp eşi değilse ve İtalyan tersanelerinden

37 “Armuro Vapuru Nasıl Batırıldı?”, *Kurun*, 23 Ağustos 1937, s. 2; “C.3 Denizaltısının Yanında Bir de Harp Gemisi Varmış”, *Ulus*, 23 Ağustos 1937, s. 3.

38 BCA 30.10.0.0.63.424.18/3.

39 Goldie, a.g.m., s. 241.

40 “Meçhul Denizaltı Gemisi Bir İngiliz Torpidosuna da Taarruz Etti”, *Son Posta*, 2 Eylül 1937, s. 6. Başka bir kaynakta, 2 Eylül’de 4 İngiliz gemisinin denizaltıların kurbanı olduğu bilgisi yer almıştır (Alpert, a.g.e., s. 144).

41 Zara Steiner, *The Triumph of the Dark: European International History 1933-1939*, Oxford University Press, New York 2011, s. 237.

42 Goldie, a.g.m., s. 242.

43 “Akdenizde Harp!-Korsan Tahtelbahir Ege Denizinde Bir Rus Vapurunu Batırdı”, *Tan*, 3 Eylül 1937, s. 1, 10. Alman basını, saldırıları İspanya’nın Valencia Hükümetinin yaptığını düşünmektedir (Akdeniz Devletleri Bir Konferans Aktediyorlar”, *Son Posta*, 3 Eylül 1937, s. 8). Fransa basını bir dönem Akdeniz’deki denizaltı saldırılarına Sovyetlerin katıldıklarını yazmış, Fransa’daki Sovyet Sefareti bu iddiaların asılsız olduğunu beyan etmiştir (“Telgraf Haberleri-İtalyanlar Fransızlara Teminat Verdiler”, *Son Posta*, 24 Eylül 1937, s. 3).

44 “Esrarengiz Tahtelbahirin Kurbanları”, *Son Posta*, 10 Eylül 1937, s. 1.

*çıkمامışsa ben açık alınımın olanca şerefinden vaz geçerim.*⁴⁵ Bu dönemde Akdeniz’de batan diğer İspanyol gemilerinin kaptanları da, verdikleri raporlarda Tunus ve Sicilya arasının İtalya tarafından abluka edildiğini ve buralarda İtalyan römorkörlerinin devriye gezerek geçen bütün gemileri haber verdiklerini, İspanyol gemilerinin de bu yolla tahrip edildiğini ifade etmişlerdir⁴⁶.

Steiner’e göre, Franco’yu savaşa bitirmeye zorlamak isteyen İtalya, 6 Ağustos-13 Eylül tarihleri arasında işaretleri silinmiş donanmasının yarısıyla ve daha çok geceleri harekete geçerek Akdeniz ve Ege’de devriye gezmiştir. İtalyan denizaltılar bu süreçte 24 gemiye torpido atmış, bunlar 4 ticari gemi batırırken, 1 Cumhuriyetçi gemi zarar görmüştür⁴⁷. Başka bir kaynaktan Ağustos ayı içerisinde 18⁴⁸, toplamda en az 30 geminin saldırıya uğradığı ve 8’inin batırıldığı ifade edilmiştir. İlk 15 saldırıda kurbanlar daha çok İspanyolken, sonlara doğru çoğu İngiliz’dir⁴⁹. Ancak İngiliz bandıralı gemilerin batırılmasından sonradır ki, Batılı güçler sert bir duruş sergileyerek bu korsanlık faaliyetlerine son vermek için bir konferans toplanmasına karar vermişlerdir⁵⁰.

Uluslararası hukuk kuralları açısından bakıldığında Akdeniz’deki bu saldırılar, 22 Nisan 1930 tarihinde imzalanan Londra Anlaşması’nın 4. kısmında yer alan ticaret gemilerinin güvenliği ile ilgili maddelerinin⁵¹ ve 6 Kasım 1936 tarihli denizaltı protokolünün⁵² ihlal edildiğini göstermektedir ve bu durumun sonlandırılması için bir konferans toplanacaktır.

Nyon (Akdeniz) Konferansı Katılımcılar Meselesi

Fransa’nın bir konferans toplanması teklifi üzerine⁵³ İngiltere, korsanlığı kesin bir şekilde bitirmek için harekete geçmeye karar vermiş⁵⁴, bu iki ülkenin diğer katılımcıları davet etmeleriyle Nyon Konferansı’nın toplanması sağlanmıştır⁵⁵.

45 “Esrarengiz Tahtelbahirin Kurbanları”, *Son Posta*, 10 Eylül 1937, s. 8; Veli Nuri, “Akdenizdeki Facia”, *Akşam*, 10 Eylül 1937, s. 8.

46 “Bozcaada Civarında İkinci Bir Hadise”, *Kurun*, 20 Ağustos 1937, s. 2.

47 Steiner, aynı yer. Ağustos-Eylül 1937’de saldırıya uğrayan gemiler için ayrıca bakınız; Zafer Çakmak, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz’de Korsan Denizaltılar Sorunu Nyon Anlaşması*, IQ Yayınları, İstanbul 2009, s. 19-40.

48 Goldie, a.g.m., s. 241.

49 Alpert, a.g.e., s. 144.

50 Burgwyn, a.g.e., s. 161.

51 Ticaret gemilerinin güvenliğini ilgilendiren 4. kısım maddeleri için bakınız; <http://digital.library.northwestern.edu/league/le0292cp.pdf>, s. 985.

52 “The Nyon Conference and Its Result”, *Bulletin of International News*, Vol. 14, No. 6 (Sep. 18, 1937), s. 12.

53 “Akdeniz Devletleri Bir Konferans Aktediyorlar”, *Son Posta*, 3 Eylül 1937, s. 8.

54 “Esrarengiz Tahtelbahirin Kurbanları”, *Son Posta*, 10.9.1937, s. 1.

55 L.F.E Goldie, “1937 Nyon Arrangement” (ed. Natalino Ronzitti), *The Law of Naval Warfare, A Collection of Agreements and Documents with Commentaries*, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands, 1988, s. 494.

İngiltere ve Fransa arasında davet edilecek ülkelerin tespiti hususunda bazı ihtilaflar yaşanmış ve Valencia Hükümeti'nin başta konferansa davet edilmesi düşünüldükçe, sonradan listeden çıkarılmış; Sovyet Rusya, Almanya ve İtalya'nın ise davet edilmesine karar verilmiştir. Fransa, Sovyet Rusya'nın; İngiltere de Almanya'nın katılması konusunda ısrarcı olmuştur⁵⁶.

İngiltere ve Fransa, konferansa Akdenizle ilgili devletleri çağırılmışlardır. Bunlar öncelikle büyük devletler sonra da Türkiye, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Arnavutluk'tur⁵⁷. İspanya'dan ne Franco ne de Madrid Hükümeti, bunlardan birini tanımayanların tepkisini çekmemek ve bir ihtilafa meydan vermemek için çağırılmamışlardır⁵⁸. İngiltere ve Fransa'dan, konferansa bir Akdeniz devleti olmadığı malum olan Almanya'nın davet edilmiş olmasının sebeplerini kendilerine izah edilmesini isteyen Sovyetler Birliği Hükümeti, İspanya'nın ise hem bir Akdeniz devleti olması hem de gemilerinin korsan denizaltılarının saldırılarına uğraması nedeniyle konferansa muhakkak çağırılması gerektiğini ifade etmiştir⁵⁹.

Saldırgan Denizaltıların Kimliği Hakkında İddialar

Konferansın toplanmasından önce Sovyet Rusya, "Timiriazef" ve "Blagoyef" isimli Sovyet ticaret vapurlarıyla diğer birçok ecnebi gemilerine karşı yapılan korsanlık faaliyetlerinin, İtalyan savaş gemilerinden yapıldığına dair bir protesto notası vermiştir. Pravda Gazetesine göre, Sovyet Hükümetinin bu konuda elinde reddedilemeyecek deliller vardır⁶⁰.

5 Eylül'de İtalya Hükümetine⁶¹ gönderilen bu notayla, Akdeniz'deki meçhul denizaltıların İtalya'ya ait olduğunu açıkça ilk kez söyleyen⁶² devlet olan Sovyet

56 Steiner, aynı yer.

57 "Konferansa davet edilen devletler; Arnavutluk, Bulgaristan, Mısır, Almanya, Yunanistan, İtalya, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye ve Yugoslavya (Goldie, aynı yer; "Notaya Cevap", *Kurun*, 7 Eylül 1937, s. 4). Almanya ve İtalya davete icabet etmemiş, Arnavutluk ise sonradan Nyon Anlaşmasından çekilmiş ve ismi anlaşmadan çıkarılmıştır. TBMM'nin kabul ettiği anlaşma metninde Arnavutluk'un ismi yoktur ("Nyon Anlaşmasını Yarın Tatbik Ediyoruz", *Son Posta*, 19 Eylül 1937, s. 11).

58 Muhittin Birgen, "Hergün-Akdenizin Emniyeti İçin Toplanacak Yeni Konferans", *Son Posta*, 10.9.1937, s. 2.

59 "Akdeniz Konferansı", *Kurun*, 7 Eylül 1937, s. 4. Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın Akdeniz devleti olmadığı için çağırılmaması gerektiği fikri dikkate alınmış gözükmektedir. Konferans sonunda alınan bir kararla; Almanya'ya anlaşma hakkında bilgi verilecek fakat kendisi Akdeniz devleti olmadığından kontrol görevine çağırılmayacaktır ("Nyon Konferansında Verilen Mühim Bir Karar", *Akşam*, 12 Eylül 1937, s. 2).

60 "Sovyet Gazeteleri İtalya'ya Karşı", *Son Posta*, 10 Eylül 1937, s. 8. Sovyet Rusya, İtalya ile birlikte Almanya'yı da korsanlık konusunda itham etmiş, bunun üzerine Akdeniz'de Almanya denizaltıları görülmemeye başlanmıştır (Burgwyn, *a.g.e.*, s. 161).

61 Steiner, aynı yer.

62 Dönemin yabancı basınında bilinmeyen denizaltı saldırılarının sorumlusunun İtalyanlar olduğu ima edilmiş, fakat yatıştırma politikasının gereği olarak İtalya adından hiç bahsedilmemiştir. O dönemde Paris'teki "İtalyan Bulvarı (Boulevard des Italiens)" ironik olarak "Bilinmeyen Bulvar (Boulevard des Inconnus)" olarak adlandırılmıştır (Alpert, *a.g.e.*, s. 144). Yine yıllar sonra yazılan birkaç kaynaktan; Haziran 1936'da Habeşistan üzerindeki

Gazi

Akademik
Bakış

171

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Rusya, notasıyla batırılan gemilerinin zararının İtalya tarafından karşılanmasını istemiştir⁶³.

Bu saldırıların müsebbibinin İtalya olduğunu ifade eden başka bir devlet ise İspanya olmuştur. Akdeniz'deki saldırıların Milletler Cemiyeti gündemine alınmasını talep eden İspanyol Valencia Hükümeti⁶⁴ temsilcisi Negrin, Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Konseyinde söz alarak Akdeniz meselesine temas etmiş, İtalyan saldırıları hakkında Valencia Hükümetinin elinde deliller olduğunu ifade etmiştir⁶⁵.

Cumhurbaşkanı Atatürk, meçhul saldırganın İtalya olduğu hakkındaki iddialar karşısında konferans hakkında yazıştığı İnönü'ye şu soruları sormaktadır; "İtalya'yı bir taraftan Rus diğer taraftan İngiliz gemilerine taarruza sevk eden İtalyan nokta-i nazarı nedir? Diğer taraftan Rusların İtalyanları ithamdaki ısrarlarından bekleedikleri netice nedir? İtalyanlar bir taraftan İngilizleri diğer taraftan Rusları fiilen provoke etmiş bulunmakla zıt gibi görünen bu icraattan ne gibi komplikasyonlar alabileceklerini ümit edebilirler?"⁶⁶

Avusturya, bu denizaltıların İtalya'ya değil, Franco'ya ait olduklarını düşünmekte,⁶⁷ Franco ise saldırıların arkasında ya Sovyet Rusya ya da Valencia Hükümetinin olduğunu iddia etmektedir⁶⁸.

zenci tedbirler kaldırıldı ve İtalya'nın İspanya'ya müdahalesi dikkate alınmadı. İspanya Cumhuriyeti ile ticaret yapan İngiliz gemilerinin düzenli olarak Akdeniz'de batırılmasına "meçhul" denizaltılar dendi. "Bunlar kesinlikle İtalyan denizaltılarıydı" (Malcolm Pearce-Geoffrey Stewart, *British Political History, 1867-2001: Democracy and Decline*, Third edition, Routledge, New York 2002, s. 318). 1937 Eylül ayında toplanan Nyon Konferansı, İngiliz ve diğer uyruklu gemilerin işine burnunu sokan meçhul denizaltılar problemini tartışmak için toplanmıştı. İtalya Konferansa davet edilse de bahsedilen denizaltıların İtalyan olduğu "herkesçe bilinen bir sır"dı". (Helen Graham, *The Spanish Republic at War 1936-1939*, Cambridge University Press, UK 2002, s. 317). İtalya Dışişleri Bakanı Kont Galeazzo Ciano günlüğüne, İngilizlerle saldırıya uğrayan gemiler hakkında görüşürlerken, oldukça yüzüstü bir şekilde yalan söylediğini bizzat itiraf etmiştir. Ciano, uyuşuk İngiliz tavrının kendisini bu cevabı vermeye cesaretlendirdiğini yazmıştır (Alpert, *a.g.e.*, s. 145).

63 BCA 30.10.0.0.45.290.52/8.

64 "Batırılan Gemi Hadiseleri Üzerine İspanya Cenevreye Müracaat Etti", *Kurun*, 24 Ağustos 1937, s. 1.

65 "Akdenizde Kontrol", *Son Posta*, 17 Eylül 1937, s. 8.

66 BCA 30.10.0.0.45.290.52/9.

67 Muhittin Birgen, "Hergün-Anlaşamıyan Avrupa", *Son Posta*, 15 Eylül 1937, s. 2. O dönemde Fransız gazeteler de, özellikle Bozcaada civarındaki saldırıları Franco denizaltılarına atfetmişlerdir ("Meçhul Tahtelbahirin Hüviyetini Anlamak Henüz Kabil Olamadı", *Akşam*, 25 Ağustos 1937, s. 1). İngiliz ve Fransız gemilerine çok fazla saldırı olmaması da meçhul denizaltıların Franco'ya ait olduğu tezine ispat olarak görülmüştür. Şöyle ki, bunu iddia edenlere göre Franco, İngiliz ve Fransız gemilerine kendisine bir karşılık vermelerinden korktuğu için dokunmamakta fakat Sovyet gemilerine karşı Sovyetler uzakta olup karşılık veremeyeceklerinden çekinmeden saldırmaktadır (Muhittin Birgen, "Hergün-Yeni Haber: Akdenizde Sovyet Gemileri de Batırılıyor", *Son Posta*, 2 Eylül 1937, s. 2).

68 "Esrar Perdesi Kalkıyor Mu?", *Son Posta*, 19 Eylül 1937, s. 8.

Başka bir iddia da konferansta Matin Gazetesini temsil eden Stefan Lausanne'den gelmiştir. Lausanne, konferansta görevli deniz mütehasıslarının kendisine, saldırgan gemilerin herhangi bir devlet tarafından kadro dışı edilmiş gemiler olduğu ve bunların dünyayı karıştırmak isteyen anarşistlerin eline geçtiği bilgisini verdiklerini ifade etmiştir. Gazetecinin fikrine göre, bu anarşistler de Katolonya'daki bir grup anarşisttir⁶⁹. Görüldüğü üzere bu süreçte, bütün alakadar devletler birbirlerine karşı ithamkâr bir gözle bakmışlar ve her devlet az çok zan altında kalmıştır⁷⁰.

Bu tartışma ve ithamlar devam ederken, Almanya ve İtalya konferansa iştirak etmeyeceklerini bildirirler. İtalya Dışişleri Bakanı Ciano, başlangıçta konferansa katılmayı düşündüklerini fakat konferansa kendilerini suçlu ilan eden bir nota veren Sovyet Rusya nedeniyle bundan vazgeçtiklerini ifade etmiştir⁷¹.

Nyon Konferansı'nın Toplanması

Konferans, altı Akdeniz ve üç Karadeniz devletinin katılımıyla⁷², 10 Eylül 1937 tarihinde Nyon'da toplanmıştır. Konferans başkanı olarak seçilen Fransız Dışişleri Bakanı Lyon Delbos⁷³, toplantının konusunu şöyle açıklamıştır; *"Mevzubahis olan Akdeniz'de tahammül edilmez bir hal alan vaziyete çabuk surette nihayet vermek, bunun için lazım gelen tedbirleri almak ve Akdeniz'de seyrisefain hakkındaki beynelmilel hukuka riayet kaidelerini takviye eylemektir"*⁷⁴. Bu toplantı sonunda alınacak kararlar oldukça önemlidir, öyle ki o dönemde bir müellifin ifadesiyle, savaşın olması da olmaması da bu konferansta alınacak olan kararlara bağlıdır⁷⁵.

İtalya ve Almanya'nın konferansa katılmaması Sovyet Rusya ve diğer üyeler tarafından teessüfle karşılanmış, katılmasalar da konferansta alınan kararların kendilerine bildirilmesine karar verilmiştir⁷⁶.

Konferansta, Akdeniz'in batı kısmının Fransa ve İngiltere, doğu kısmının da Türkiye, Yunanistan ve Sovyet Rusya filolarının nezareti altında bulunması düşünülmüştür⁷⁷. Konferansın 2. gününde Balkan devletleri temsilcileri kendilerine verilen Doğu Akdeniz'in emniyetini sağlama vazifesinin kendilerine ağır geleceğini bildirirlerken, İtalya Hükümeti de Sovyet Hükümetinin

69 "Esrar Perdesi Kalkıyor Mu?", *Son Posta*, 19 Eylül 1937, s. 1. Benzer iddialar için bakınız; Muhittin Birgen, "Hergün-Akdenizde Saklambaç", *Son Posta*, 3 Eylül 1937, s. 2.

70 Muhittin Birgen, "Hergün-Nyon Konferansından Sonra", *Son Posta*, 18 Eylül 1937, s. 2.

71 Goldie, aynı yer.

72 *TBMM Zabıt Ceridesi*, aynı yer.

73 "Akdeniz Konferansının İlk Kararı", *Son Posta*, 11.9.1937, s. 1.

74 "Konferans Dün Toplandı Müzakereye Başladı", *Akşam*, 11 Eylül 1937, s. 1.

75 Selim Ragıp Emeç, "Siyaset Âleminde-Akdeniz Devletlerinin Konferansı Toplanırken", *Son Posta*, 9 Eylül 1937, s. 3.

76 "Akdeniz Konferansının İlk Kararı", *Son Posta*, 11 Eylül 1937, s. 11.

77 "Akdeniz Konferansı Nyonda Açıldı", *Tan*, 11 Eylül 1937, s. 10; Akdeniz Konferansının İlk Kararı", *Son Posta*, 11 Eylül 1937, s. 1.

Gazi

Akademik
Bakış

173

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Akdeniz'de herhangi bir görev almasına kesinlikle karşı duracaklarını ifade etmiştir⁷⁸.

Bu gelişmelerden sonra, 11 Eylül tarihli toplantıda şu esaslar üzerinde anlaşılmıştır;

1. Konferansa katılan her devlet kendi kara sularının emniyetini korumakla mükellef olacaktır.
2. 1936 Londra Denizler Anlaşması maddelerine aykırı davranan denizaltı gemileri korsan gemisi sayılacaklardır.
3. Denizaltı gemileri açık denizde yalnız suyun üstünden gidecekler ve ticaret gemilerini rahatsız ettikleri takdirde korsan sayılarak, kendilerine karşı ona göre muamele yapılacaktır.
4. Herhangi bir denizaltı gemisi, bir ticaret gemisini batırdığı takdirde imha edilecektir.
5. Bu kararlar Roma Hükümetine tebliğ edildikten sonra İtalya da kendi sularını emniyet altına almaya davet edilecektir.
6. İngiliz ve Fransız donanmaları müştereken Akdeniz'de genel kontrolü devam ettireceklerdir.

Konferansa katılan devletlere ait denizaltıların yanlarında bir deniz üstü gemisi olmadan yola çıkmamaları ve kararlaştırılacak belirli deniz yollarını kullanmaları istenecektir⁷⁹.

Hızlı bir şekilde karar alınan konferans dört günde tamamlanmış olup, uluslararası bir deniz devriyesi oluşturularak, Adriyatik ve Tirenien Denizi hariç, Akdeniz'de saldırıda bulunan ya da bulunacağından şüphelenilen denizaltılara karşı saldırıya geçilecektir. 1930 tarihli Londra Deniz Anlaşması gereğince meçhul denizaltılarına karşı saldırıya geçmeden önce mürettebatı ve seyr-ü sefer evrakı güvenceye alınacaktır. Anlaşmanın önsözünde bu denizaltı saldırılarının İspanyol Savaşına ait bölgesel bir çatışma değil, "layık olduğu şekilde korsan saldırıları" olarak değerlendirileceği ifade edilmiştir⁸⁰. Artık herhangi bir devletin himayesinde olmayan denizaltılara, bütün imzacı devletler tarafından ölümcül bir şekilde saldırılması kayıt altına alınmıştır⁸¹.

Nyon Anlaşması ayrıca teknik kararları içeren iki ek belgeyi içermektedir, bunlar "denizaltı gemilerinin talimlerine tahsis olunan mıntıklar" ve "iştirak eden devletlerden her birinin kendi ticaret gemilerine takip etmelerini tavsiye

78 "Akdeniz Konferansında Tam Bir Anlaşma Oldu", *Son Posta*, 12 Eylül 1937, s. 1.

79 "Akdeniz Konferansında Tam Bir Anlaşma Oldu", *Son Posta*, 12 Eylül 1937, s. 1, 5; "Konferansta Tam Anlaşma Oldu", *Akşam*, 12 Eylül 1937, s. 1; "60 Muhrip Akdenizi Kontrol Edecek", *Kurun*, 12 Eylül 1937, s. 1; "The Nyon Conference and Its Result", s. 12.

80 Goldie, "Terrorism, Piracy and The Nyon Agreements", s. 242.

81 Goldie, a.g.m., s. 246.

edebileceği başlıca yollar” hakkındadır⁸². Milletler Cemiyeti'nin himayesinde imzalanan anlaşmada imzası bulunan devletler şunlardır; Türkiye, İngiltere, Bulgaristan, Mısır, Fransa, Yunanistan, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya⁸³.

Uygulamaya geçilince önce Akdeniz'in üç kısma ayrılması, batısında İngiltere ve Fransa'nın, ortasında İtalya'nın, doğusunda da Türkiye, Sovyet Rusya ve Yunanistan'ın devriye gezmeleri düşünülmüştür. Fakat bu şeklin, her gün deniz ortasında hadiseler çıkmasına ve ihtirasların yeni baştan alevlenmesine yol açabileceği tehlikesi görüldüğünden⁸⁴, yalnız İngiltere ve Fransa'nın meçhul korsanla mücadeleyi üzerlerine almaları ve bu maksatla ulaşım yolları üzerine büyük bir deniz kuvveti göndermeleri en doğru yol olarak görülmüştür. Bu planlar doğrultusunda, İngiltere ve Fransa, Akdeniz'e altmış adet torpido muhribi devredecektir. Bunlardan başka uçaklar da görev alacaktır⁸⁵.

Konferans kararları kendisine bildirilen İtalya, bu kararları kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Genel kontrol işinde kendisine Fransa ve İngiltere

82 Çakmak, *a.g.e.*, s. 59-63. Nyon Anlaşması'ndan sonra, 17 Eylül'de Cenevre'de yapılan ek bir toplantıda, Nyon'da alınan kararlar denizüstünde yer alan savaş gemilerine de uygulanabilecek şekilde ikinci bir anlaşma metni imzalanmıştır (Francisco J. Romero Salvadó, *Historical Dictionary of the Spanish Civil War*, The Scarecrow Press, UK, 2013, s. 233).

83 Goldie, "1937 Nyon Arrangement", s. 483.; Salvadó, *a.g.e.*, s. 233. Anlaşmanın tam metni için bakınız; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc017/kanuntbmmc017/kanuntbmmc01703266.pdf, s. 1068-1070; "Başvekil Akdeniz Anlaşmasını Bugün Mecliste İzah Edecek", *Son Posta*, 18 Eylül 1937, s. 11; Paktın Metnini Veriyoruz", *Tan*, 18 Eylül 1937, s. 6; <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/ART/335-500001?OpenDocument>; "The Nyon Conference and Its Result", s. 12; "Spain: The Nyon Arrangement", *The American Journal of International Law*, Vol. 31, No. 4, Supplement: Official Documents (Oct., 1937), s. 179-182.

84 Ahmet Emin Yalman, "Mükemmel Bir Eser", *Tan*, 14 Eylül 1937, s. 10. Bu aşamada şu yorum önemlidir; "Litvinov, İtalya'yı açıkça üç Rus gemisini batırmakla suçlamış ve bu da bütün mesele mesulün adının söylenmemesinde kararlı olmak olduğundan utanç verici olmuştur. Bu nedenle Fransa ve İngiltere, Sovyet Rusya'nın İtalyan gemi ve uçaklarına saldırılması isteğini kabul etmemiş ve Sovyet Rusya'yı Akdeniz'de devriye görevine davet etmemiştir. Görüntüyü korumak için, İtalya bile kendi denizaltılarına karşı devriye gezme ve koruma görevi için davet edilmek zorunda kalmıştır." (Alpert, *a.g.e.*, s. 145). İngiltere ve Fransa ile birlikte İtalya da devriye gezilecek sınırlar içerisinde, su altında gördüğü bütün denizaltıları batıracağını ilan etmiştir (Goldie, "Terrorism, Piracy and The Nyon Agreements", s. 242; Goldie, "1937 Nyon Arrangement", s. 494). Rus Donanmasının Akdeniz'de görevlendirilmemiş olması hakkında Atatürk'ün Önönü'ye yazdıklarından; "*Rus donanmasının Akdeniz'de vazifedar edilmemiş bulunmasını, Rus Sovyet Devletinin memnuniyetle karşılamış olduğu zannındayım. Aksi bir karar bizi daha derin düşünceli tedbirler almak mecburiyeti karşısında bırakabilirdi. Çok vazih anlaşılıyor ki, İngiltere ve Fransa böyle bir vaziyetin ihdasından içtinap etmişlerdir. Rusya'nın bu meselede ısrar etmemesini, İngiltere ve Fransa'nın adeta Türkiye'nin -izhar etmemiş olmakla beraber- çok dikkatli olacağını kabul ettikleri nokta-i nazara riayetkâr görünmelerini, bizim için memnuniyeti mucip görüyorum.*" (BCA 30.10.0.0.45.290.52/1).

85 "Akdenizde Savaş Başlıyor", *Tan* 14 Eylül 1937, s. 10.

Gazi

Akademik
Bakış

175

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

ile eşit bir rol verilmediğine dikkat çeken İtalya⁸⁶, Akdeniz’de İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya tarafından bir korsanlık teşkilatı kurulduğunu iddia etmiştir⁸⁷. İtalya’nın, konferans öncesinde Sovyet Rusya’nın nota vermesinden itibaren vermeye başladığı sert tepkileri arttırmasından ve bunun üzerine Sovyet Rusya’nın da Karadeniz’de İtalyan gemilerine karşı kendi meçhul denizaltılarıyla karşılık vermesinden endişe edilmiştir⁸⁸. Fakat korkulan olmamış, İtalya da bir süre sonra kontrol işine katılmaya karar vermiş, anlaşma maddeleri bunu sağlamak için tadil edilmiştir⁸⁹. 29 Eylül’de İtalya’nın Akdeniz’deki devriyeye katılımı için gerekli düzenlemeler tamamlanarak⁹⁰, 11 Kasım tarihinden itibaren devriye gezmesi sağlanmış⁹¹, böylece “kaçak avcı, av bekçisi olmuştur”⁹². Bu karar, Nyon Konferansı’nın sağlamlığını ve güvenilirliğini sorgulatan bir durum olarak görülmüş ve İtalya Dışişleri Bakanı Ciano, bu büyük zaferi günlüğüne şöyle geçirmiştir; “İtalyanlar bir gece içinde sanık korsanlıktan polisliğe terfi ettirildiler.”⁹³ İngiltere ve Fransa kontrol işinde İtalya’nın istediği mevkileri kendisine vermiş⁹⁴, hatta İtalya’yı memnun etmek için Sovyetlerin yetki alanı Karadeniz ile sınırlandırılmıştır⁹⁵. Sovyetler, sergilenen bu ikiyüzlülük karşısında oldukça kızgındır⁹⁶. Yeni alınan karara göre; Batı Akdeniz’de İngiltere Cebelitarık mıntıkasını, Fransa Cezayir’de Bon Limanına kadar uzanan kısmı ve İtalya da diğer mıntıkayı kontrol edecektir. Doğu Akdeniz’de ise paylaşım şöyledir; İngiltere Ege’den Portsaid’e, Fransa Portsaid’den Suriye’ye ve İtalya da Portsaid’den Trablus’a kadar⁹⁷.

Bu anlaşmadan sonra 18 Eylül’de Karadeniz’e geçen iki İngiliz kruvazörü limandan geçerek Ege Denizi’ne çıkmış⁹⁸ ve artık denizaltı korsanlığı olayları sona ermiştir⁹⁹. Konferansın böylesine başarıyla sonuçlanması sadece

86 “İtalya Kararları Tanımıyor”, *Son Posta*, 15 Eylül 1937, s. 6.

87 “Akdeniz, İngiltere İle İtalyanın Arasını Açtı,” *Son Posta*, 19 Eylül 1937, s. 8.

88 Muhittin Birgen, “Hergün-Harp Korkusu”, *Son Posta*, 16 Eylül 1937, s. 2.

89 “Telgraf Haberleri-Akdenizin Kontrolüne İtalya da İştirak Ediyor”, *Son Posta*, 22 Eylül 1937, s. 3.

90 Steiner, aynı yer.

91 Burgwyn, *a.g.e.*, s. 161.

92 Steiner, aynı yer.

93 Salvadó, *a.g.e.*, s. xxxiii.

94 Asım Us, “İki Mihver Çarpışıyor”, *Kurun*, 11 Ekim 1937, s. 1.

95 Burgwyn, aynı yer.

96 Steiner, aynı yer.

97 “İtalya Akdenizde Nereleri Kontrol Edecek?”, *Son Telgraf*, 1 Ekim 1937, s. 2.

98 “İngiliz Kruvazörleri Akdenize Çıktı”, *Tan*, 20 Eylül 1937, s. 3.

99 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C. 1-2: 1914-1995, Alkım Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, s. 267. “Eylül 1937’de, Fransa’daki Nyon Konferansını takiben Fransız ve İngiliz kuvvetlerinden oluşan destroyerlerin devriye gezmeleri bu denizaltıların sonunu getirdi” (Malcolm Pearce-Geoffrey Stewart, aynı yer). “Nyon’dan sonra İngiliz gemilerine yapılan saldırılar neredeyse durdu” (Graham, aynı yer). “Nyon Konferansı Akdeniz’deki İtalyan korsanlığını durdurmada tamamen başarılı olmuştu”, bu konferanstan sonra “adeta bir mucize gibi İtalyan denizaltı saldırıları derhal sona erdi” (John R. Ruggiero, *Hitler’s Enabler: Neville Chamberlain and the Origins of the Second World War*, Praeger, USA 2015, s. 11, 60).

ülkelerin kararlılıkla bir arada güçlü bir şekilde durmasından değil, İngiliz Deniz Kuvvetlerinin bu süreçte meçhul denizaltıların kullandıkları şifreleri çözmesiyle¹⁰⁰ de ilgili olmalıdır. Ayrıca Steiner'ın verdiği bilgiye göre, Ağustos ayının sonunda İspanya'daki amaçları gerçekleşen ve hiçbir zaman İngiltere ile karşı karşıya gelmek istemeyen İtalya, zaten konferans başlamadan korsan denizaltılarını açık denizlerden çekmiştir¹⁰¹. İngiliz diplomasisi, konferansın suçluyu bulmak için toplanmadığı konusunda güvence sağlamış, bu sayede toplantı bu faaliyetlerin tamamen giderildiği bir sonuca ulaşabilmiştir. Bizzat İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano bile "korsanların polise dönüştürülmesi" kararıyla övünmüştür¹⁰².

Bu süreçte basında zaman zaman denizaltı yakalama haberleri çıkmış fakat bu haberler doğrulanmamıştır. O yıllarda bir denizaltı dalmış bir halde 500 milden fazla bir mesafeyi bir seferde alabilmektedir. Bu da bir denizaltı, saatte 10 mil hızdan kesintisiz elli saat sualtında kalabiliyor demektir¹⁰³. Gemilerden oluşan bir donanmadan kaçan denizaltının kurtulmak için suyun altına dalması yeterli olacaktır. Dolayısıyla bir kere dalan denizaltını yakalamak teknik olarak mümkün olmadığından, hiçbir denizaltı bulunamaz¹⁰⁴. Anlaşmanın yapılmasına sebep olan şartlar ortadan kalktığından, Yunanistan 12 Nisan 1939'dan, Romanya 5 Mayıs 1939'dan, Mısır 23 Mayıs 1939'dan, İngiltere, Fransa ve Bulgaristan 6 Mayıs 1939 tarihinden itibaren bu anlaşmadan çekildiklerini bildirmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de 8 Nisan 1939'da anlaşmadan çekildiğine dair bir notayı diğer katılımcı devletlerin Elçiliklerine göndermiştir¹⁰⁵.

Denizaltı korsanlığı, İspanya İç Savaşı'ndan sonra da devletler hukukunun tamamıyla haricinde bazı korsanca hareketler şeklinde devam edip gitmiş, tarafsız bir devletin direncini kırmak veya tahrik etmek amacıyla bundan sonra bir süre "deniz korsanlığı" siyasi bir moda haline gelmiştir¹⁰⁶.

Meçhul Denizaltı Saldırıları, Nyon (Akdeniz) Konferansı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti

İtalya sömürgeci emeller takip ettiğini inkâr etse de¹⁰⁷, Mussolini 1923'ten beri Akdeniz'den bir İtalyan denizi olarak bahsetmektedir ve bu dönemde artık

100 Burgwyn, *a.g.e.*, s. 161. Başka bir kaynakta da Eden'in, İtalya'nın denizaltılarını 4 Eylül tarihinde geri çağırıldığını şifrelerini kırmak suretiyle bildiğini, dolayısıyla konferansın katılımcılar henüz toplanmadan önce zaten başarılı olduğunu ifade etmiştir (Steiner, aynı yer).

101 Steiner, *a.g.e.*, s. 238, 239.

102 Salvadó, *a.g.e.*, s. 233.

103 Domville, *a.g.e.*, s. 51.

104 Alpert, aynı yer.

105 BCA 30.10.0.0.219.476.10/1, BCA 30.10.0.0.219.476.10/2, BCA 30.10.0.0.219.476.10/3.

106 Hüsamettin Ülsel, "Denizci Gözüyle-Refah Vapuru Faciası", *Vatan*, 28 Haziran 1941, s. 3.

107 Jean Roger, "Türkiye ile Fransa ve Şarki Akdeniz Emniyeti", *Tan*, 16 Eylül 1937, s. 5.

Geri

Akademik
Bakış

177

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

“Mare Nostrum” (bizim deniz) tabiri resmi lisana girmiş olup, bu tabire bütün Akdeniz dâhildir¹⁰⁸. Oniki Adaları elinde bulundurması nedeniyle Türkiye ile komşu olan İtalya, bu dönemde Türkiye tarafından temel stratejik bir tehdit olarak görülmüştür¹⁰⁹. Türkiye'nin yaşanan denizaltı saldırılarıyla doğrudan doğruya alakası yoktur denilse de¹¹⁰, İtalyan denizaltılarının Akdeniz'de dolaşması herkesi ve en çok da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ilgilendirmektedir. Özellikle “Ciudad de Cadiz” ve hemen sonra “Armuro” vapurlarının Bozcaada civarında saldırıya uğramalarından sonra, bu saldırıları yapan denizaltıların üssünün Doğu Akdeniz'deki İtalyan adalarından biri olduğu kanaati üstün gelmeye başlamıştır¹¹¹.

Bozcaada civarında gerçekleşen hadiseler üzerine 18 Ağustos'tan itibaren Türk deniz uçakları ve gemileri Boğaz'dan içeri girerek denizaltını aramış¹¹², 24 Ağustos tarihinde ise Türk Hükümeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara'daki yabancı sefaretlere iki nota vermiştir. İlk notada, Cumhuriyet Hükümetinin kazazedelere karşı insaniyetperver davranış sergiledikleri vurgulandıktan sonra; aynı tarihli ikinci notada Boğazlar içerisinde yabancı bir denizaltı görülürse gerek uluslararası Boğazlar Sözleşmesi gerekse milletlerarası hukuk kaideleri gereğince denizaltının tesliminin isteneceği, eğer teslim olmazsa zorla tutuklanacağı ve hatta imha edileceği haber verilmiştir¹¹³.

Bulgaristan'da Zora Gazetesi, Türk sularında meydana gelen bu saldırıyla ilgili 22 Ağustos tarihinde yayınladığı “Yabancı tahtelbahirlerin Boğazlarda görünmesine karşı Türkiye niçin hassastır?” başlıklı başmakalesinde şu yorumda bulunur; “Türk sularında yabancı tahtelbahirlerin görünmesi, tabiidir ki, Türkiye prestijini ilgilendiren bir hadisedir. Diğer yandan yalnız Boğazlarda değil, Marmara Denizinde yabancı tahtelbahirler göründükçe İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin karşılıklı sahillerinde bulunan köy ve kasabaların müdafaası meselesi nerede kalıyor? İşte Türkiye idarecilerini telaşa düşüren ve Cumhurreisi Atatürk'le Heyet-i Vekileye manevra sahasını alelacele terkettirecek İstanbul'a gitmelerine sebep olan hadise bundan ibarettir ve bunu anlamak gayet basit bir keyfiyettir. Boğazların kapıcısı bulunan Türkiye'nin hukuku çiğnenmek üzeredir.”¹¹⁴

Meçhul bir denizaltının 19 Ağustos'ta Erdek ve Darıca önlerinde görüldüğüne dair haberler Türk basınında yer almıştır. Bir süre sonra

108 M. Zekeriya, “Akdenizde İtalya Ne İstiyor, Ne Yapıyor?”, *Tan*, 24 Eylül 1937, s. 5.

109 Gökhan Çetinsaya, *İki Yüzyılın Hikâyesi: Türk Dış ve Güvenlik Politikasında Süreklilikler* (çev. Ali Balcı), SETA Türk Dış Politikası Yılığ, 2009, s. 615.

110 “Ege Denizinde Dolaşan Tahtelbahir Meselesi”, *Akşam*, 25 Ağustos 1937, s. 2.

111 “İspanyaya Giden Gemiler İçin İtalyan Adalarında Pusu Kurulmuş”, *Kurun*, 24 Ağustos 1937, s. 1.

112 Marmarada Meçhul Denizaltı Batırıldı mı?”, *Son Telgraf*, 27 Ağustos 1937, s. 1.

113 “Marmaradaki Tahtelbahirler”, *Son Telgraf*, 26 Ağustos 1937, s. 1, 2. Notaların tam metinleri için bakınız; “Tahtelbahir Hadisesi Üzerine Ecnebi Devletlere İki Nota Verdik”, *Kurun*, 26 Ağustos 1937, s. 1, 4.

114 BCA 30.10.0.0.63.424.18/2. “Meçhul Tahtelbahirin Hüviyetini Anlamak Henüz Kabil Olamadı”, *Akşam*, 25 Ağustos 1937, s. 1.

görünmez olan denizaltının yiyeceksiz ve mazotsuz kaldığı için ya kendi kendisini imha ettiği ya da Boğaz'dan çıkıp gittiği düşünülmüştür¹¹⁵. Bir ara bu meçhul denizaltının Türk Deniz Kuvvetleri tarafından batırıldığı iddia edilmiş fakat bir süre sonra Marmara ve Bandırma açıklarında donanma tarafından yapılan endahat talimlerinin bu yanılgıya yol açtığı¹¹⁶, Marmara'da ilk kez görülen denizaltının değil ama ikinci kez görülenin Türk denizaltısı olduğu ifade edilmiştir¹¹⁷. Bu süreçte fiilen saldırıya uğrayan ve batırılan bir Türk gemisi olmamış, bu konudaki haberler iddia boyutunun ötesine geçememiştir. Marmara'da görülen bu meçhul denizaltıların tespit edilememesi üzerine Mustafa Kemal Atatürk, Başbakan İnönü'ye şu düşüncelerini iletmiştir; *"Marmara'da yabancı denizaltı gemisi bulunduğunu işittiğimizden beri geçen günler çoktur. Bunun hala anlaşılmadığını ve Marmara'da yabancı denizaltı dolaştığını işitmekliğimiz Büyük Erkan-ı Harbiyenin büyük dikkat ve liyakatı ile tezat teşkil eden bir şeydir. Bu görüş ve işitişin tahkikine muktedir bulunmuyorsak hakikaten emniyetsizlik içinde kalmış ve buna çaresiz olmaktan aciz bulunmuş olduğumuz kanaatini ileri sürmek lazımgelir. Bu takdirde ne yapılmak lazımgelceğinin yeniden ve ciddiyetle düşünülmesi lazım gelir."*¹¹⁸

Bu saldırılar üzerine Marmara'da kimliği meçhul bir denizaltı görülmesi halinde yapılacaklar hakkında Bakanlar Kurulu tarafından 9 Eylül'de bir kararname yayınlanır. Alınan kararlar şöyledir¹¹⁹;

1. Marmara'ya izinsiz girecek denizaltı gemilerinin teslim teklifine muhalefet ettikleri halde imha edilmeleri lazımdır.
2. Marmara'da denizaltı gözlemi ve takibi için bütün tedbirlerin alınması ve donanmamızın baskına karşı muhafazası icap eder.
3. Gümrüğe ait açık deniz motorları şimdilik Genelkurmayın gerekli gördüğü hizmete verilecektir. Genelkurmay, Gümrük Vekâletiyle temas ederek motorların hareketlerini düzenleyebilir.
4. Boğazların şimdiden ağla kapatılması savaş tehlikesi ilan etmek anlamına geleceğinden ve halen bunu bizim yapmamız mahzurlu ve sebepsiz olduğundan hükümetçe henüz erken ve uygunsuz görülmüştür.
5. Hükümetçe vaziyetin yukarıda görüldüğü şekilde mütalaa edildiğinin Genelkurmaya tebliği onanmıştır.

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin konferanstaki temsilcisi olarak Nyon'dadır. Kendisi hem Cumhurbaşkanı Atatürk hem de Başbakan İnönü ile görüşerek, konferansın gidişatı hakkında

115 "Meçhul Tahtelbahir Kendi Kendisini mi İmha Etti?", *Kurun*, 29 Ağustos 1937, s. 1, "Akdenizde Emniyet Kalmadı", *Kurun*, 18 Ağustos 1937, s. 6.

116 "Marmaradaki Meçhul Tahtelbahir", *Son Telgraf*, 28 Ağustos 1937, s. 2.

117 "Marmaradaki Tahtelbahir Kaçtı mı Hâlâ İçerde mi?", *Son Telgraf*, 25 Ağustos 1937, s. 1.

118 BCA 30.10.0.0.45.290.52/10.

119 BCA 30.0.18.1.2.78.77.15.

Gazi

Akademik
Bakış

179

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

bilgi vermiş ve izlenecek yol hakkında fikir almıştır. Türkiye, kendi menfaatini, dünyanın emniyet ve sulhunda gören bir memleket olarak 18 Eylül'de Nyon Anlaşmasını onaylamıştır¹²⁰. Nyon Anlaşması, Türk Devleti tarafından hiçbir devlet aleyhinde olmayan bir “meşru müdafaa vasıtası” olarak görülmüştür¹²¹.

Konferansta verilen karara göre Türkiye, Çanakkale Boğazı mıntıklarıyla Akdeniz ve Karadeniz'deki suların emniyetini koruma vazifesini üstüne almıştır¹²². Kontrol vazifesine Donanma Kumandanlığı nezaret edecek olup, kumandanlığa bu iş için yirmi motorbot ve silahlı deniz vasıtaları verilmiştir. Ticaret seyri üzerinde on mıntika tespit edilmiştir. Görülen yabancı denizaltı gemilerine derhal saldırılarak bunlar batırılacaktır. Motorlara; zabıt, asker, mitralyöz ve bomba konulacak, Boğazın girişi görüş kolaylığı sağlamak için aydınlatılacaktır¹²³. Ayrıca hükümet, kendi vesaitleri nispetinde İngiliz ve Fransız donanmalarına istendiği durumda yardımda bulunacaktır¹²⁴ ki, bunun içerisinde devriye gezen Akdeniz gemilerine askeri üs sağlanması da vardır¹²⁵. Bu meyanda, 18 Eylül 1937'de ilan edilen kararnameye göre, Doğu Akdeniz'de ticaret gemilerinin himayesine memur edilen İngiliz ve Fransız filolarından, İngiliz filosuna barınma limanı olarak İldır (Eritre) limanının gösterilmesine karar verilmiştir¹²⁶. 7 Ekim 1937 tarihli başka bir kararname de ise, yine İngiliz filosuna uçak uçurmaması şartıyla Alaçatı (Eğriler) limanının da barınma limanı olarak gösterilmesine, İngilizlerin avlanmamak üzere karaya çıkmalarına ve Alaçatı üzerinden İzmir'e gitmelerine izin verilmiştir¹²⁷.

14 Eylül'de Cumhurbaşkanı Atatürk'ün isteğiyle, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya anlaşmanın tetkik ve tasdik edilmesi için TBMM'yi toplantıya çağırmış, kanunu Meclis'te bizzat İsmet İnönü müdafaa etmiştir¹²⁸. İnönü, “Hatıralar” isimli eserinde, “Atatürk'le Tartışmalarımız” başlığı altında Atatürk ile aralarında sorun yaratan meselelerden birisi olarak bu Nyon Konferansından bahsetmiştir. Başlangıçta Nyon Konferansına katılmayıp, önce İtalyanlarla görüşmek isteyen İnönü, eğer Doğu Akdeniz'de bir hadise çıkarılırsa bunun lüzumsuz ve sakıncalı olacağına dair İtalyanları uyarmak gerektiğini düşünmekte ve kendi ifadesiyle “bir bahane vererek bir macerayı kendi üzerimize çekmekte fayda görmemekte”dir. Fakat yine de Dışişleri Bakanı

120 Ahmet Emin Yalman, “Bir Haftalık Tarih”, *Tan*, 19 Eylül 1937, s. 1.

121 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 19, Devre: V, İçtima: 2, 72. İnikad, 18 Eylül 1937, s. 342, 343; “Nyon Anlaşmasını Yarı Tatbik Ediyoruz”, *Son Posta*, 19 Eylül 1937, s. 11.

122 “Konferansa Kararlarını Tatbik İçin Hazırlık Yaptığımızı Bildirdik”, *Son Posta*, 14 Eylül 1937, s. 11.

123 “Akdenizde Kontrol”, *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1937, s. 1, 8.

124 “Başvekil Akdeniz Anlaşmasını Bugün Mecliste İzah Edecek”, *Son Posta*, 18 Eylül 1937, s. 11.

125 Güçlü, a.g.m., s. 832.

126 BCA 30.18.1.2.79.81.4.

127 BCA 30.18.1.2.79.85.9.

128 “Hükümet Akdenizdeki Vaziyete Dair Mecliste Beyanatta Bulunacak”, *Son Posta*, 16 Eylül 1937, s. 11; “Başvekil Akdeniz Anlaşmasını Bugün Mecliste İzah Edecek”, *Son Posta*, 18 Eylül 1937, s. 1, 11.

Tevfik Rüştü Aras, bu konuyu çözüme kavuşturmak için toplanan konferansa katılmak üzere görevlendirilir. Nyon'da İtalyan denizaltılarına karşı alınacak tedbirler hakkında ortaya atılan önerilerin, İtalya aleyhinde fiili bir hareket ve fiili bir düşmanlık anlamına geldiğini düşünen İnönü, ihtiyatlı olmak taraftarıdır. İnönü'nün bu yöndeki ikazından sonra, aynı önerilerle ilgili Atatürk'ün ayrıca fikrini soran Aras, Cumhurbaşkanının onaylamasıyla anlaşmayı imzalar, İnönü de zaten bu süreçte Atatürk ile görüşerek mutabakata vardıklarını ifade eder¹²⁹. Aslında bizzat Atatürk de İngiltere ve Fransa ile beraber Rus donanmasının da Boğazlardan geçerek Akdeniz'de faal bulunması Türkiye'nin bu donanmaya maddi yardım ve himayede bulunmasıyla mümkün olacağından ve bu durumun İtalyan aleyhtarlığı gibi gözükebileceğinden dolayı endişelidir¹³⁰. Fakat genel olarak Atatürk'ün, anlaşmayı imzalama konusunda tereddüt eden Başbakanı sinirlendiği ve bundan sonra bu konuda İnönü'yle değil doğrudan doğruya Tevfik Rüştü Aras ile haberleşmeye başladığı görülmüştür¹³¹.

Türk iç politikasını da böylece etkilemiş olan konferansta alınan kararlarla barışı devam ettirebilmek için ne kadar çaba gösterilse de kısa zaman sonra II. Dünya Savaşı başlayacaktır.

Sonuç

Akdeniz sadece birçok memleket tarafından etrafı çevrilmiş bir büyük ve kapalı bir havuz değil, bu denize kıyısı olan bütün bu ülkelerin menfaatlerini birbirine bağlayan bir geçittir. Büyük dünya devletlerinin ticari yolları ve siyasi menfaatleri bu denizde kesişmektedir. İncelenen dönemde Akdeniz, genişlemek isteyen devletlerin hırsları ile demokratik/barışçı devletlerin ve en çok da İtalya, İngiltere, Almanya ve Fransa arasındaki çatışmaların yoğun olarak yaşandığı bir bölge olmuştur.

Bu dönemde resmi bir savaş ilanı olmadan, Akdeniz'de meçhul denizaltıların ticaret gemilerine ve hatta İspanya'daki iç savaş sırasında aç kalmış insanlara yiyecek taşıyan yardım gemilerine saldırımları bütün devletleri kaygılandırmıştır. Öngörülemeyen bir tehlike yaratan denizaltılar öncelikle psikolojik üstünlük sağlamak sonra da siyasi ve askeri hâkimiyet kurmak için bir mücadele vasıtası haline gelmiştir. Bir kez başlayan huzursuzluk neticesinde, kısa zaman içinde sınırları harap olan insanların gözleri Akdeniz'in her tarafında denizaltılar görmeye başlamıştır. Bunların bazısı gerçekse de, bazısı ise yaşanan gerginlikler nedeniyle yaşanan göz yanılması olmalıdır.

129 İsmet İnönü, *Hatıralar*, (haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınları, Ankara 2006, s. 542, 543. Bu süreçte konferansla ilgili fikir teatisinde bulunan Atatürk ve İnönü'nün 9-11 Eylül 1937 tarihlerini kapsayan yazışmaları için bakınız; BCA 30.10.0.0.45.290.52.

130 BCA 30.10.0.0.45.290.52/7.

131 Abdi İpekçi (haz.), *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1997, s. 57. İnönü'nün Başbakanlıktan çekilmesinden sonra konu hakkında yapılan açıklamalar için bakınız; Salih Bozok, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, 12. Baskı, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2010, s. 128, 129; Falih Rifki Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul tarihsiz, s. 573; Turgut, *a.g.e.*, s. 308.

Akdeniz’de bilinmeyen bir ya da birden çok denizaltının canı istediği zaman kendini saklayarak gerçekleştirdiği bu saldırılar, tüm dünya ülkelerinin ticaretine zarar vermenin aslında ne kadar kolay olduğunu ve büyük devletlerin bu saldırılar karşısında ne kadar aciz kalabileceklerini göstermesi bakımından önemlidir. Böylesi bir kör dövüşle Akdeniz’e komşu olsun olmasın Akdeniz’de ticaret gemisi olan bütün devletler ellerindeki ticaret mallarını kaybetmeye başlamışlardır. Dolayısıyla bu bilinmez tehlike karşısında devletlerin bir arada olmasının ve karar vermesinin gücü ortaya çıkmış; bu dövüşten mali olarak etkilenen herkes, bu denizin güvenliğini ve saldırıdan masun olmasını istemiştir.

Akdeniz’in güvenliği İspanya İç Savaşı’ndan önce, Habeş meselesiyle gündeme gelmiştir. Bu savaş sırasında ise aslında İspanya’da savaşımlar, İspanyollardan ziyade Avrupalılar olmuştur. Uluslararası sularda, İspanyol gemileri bazıları için dostken bazıları için de düşman olarak algılanmaktadır. Burgos ve Valencia hükümetlerinin meşruluğu üzerinden yapılan tartışma, Akdenizde meçhul denizaltı saldırıları olarak uluslararası zemine çekilmiş gözükmektedir. Fransa, Valencia Hükümetinin Nyon Konferansı’na davet edilmesini istese de böyle bir durumda Franco’yu da çağırarak gerekeceğinden, bundan vazgeçilmiş, her ikisi de konferansa çağırılmayarak aslında konuyla ilgili İspanya kanadının eksik kalmasına sebep olunmuştur. Franco yönetimine taraftar olan Almanya ve İtalya’nın gerek konferans aşamasında gerekse alınan kararların uygulanmasında gösterdikleri çekimser tavır ise, Franco hükümetini meşru kabul etmeyen konferans devletlerince, Franco gemilerinin korsan olarak tanınacağını görmeleri ve buna karşın bir öneri getirememelerinden kaynaklanmış olmalıdır.

“Akdenizde dolaşan bu kimliği meçhul denizaltılar, Avrupa’yı harbe sürükleyecek mi?” sorusu o dönemde bütün devletleri tedirgin etmiş, nitekim çok geçmeden de II. Dünya Savaşı başlamıştır. Bugün kaynaklar, saldırıları gerçekleştirenin “İtalya” olduğundan emindirler. İtalya’nın Habeşistan’ı işgalinden sonra Akdeniz’de İtalya ve İngiltere arasında yaşanan düşmanlık, bu saldırılarla tekrar kendini göstermiştir. İtalya, denizlerde kendini kuvvetli hissettiği noktada bu saldırıları başlatmış, fakat İngiltere’nin büyük yatırımlarla deniz kuvvetlerini arttırmaya başladığı bilindiğinden, İngiltere’ye karşı açıkça meydan okumaktan ve tahrik etmekten kaçınmış gözükmektedir. “Saldırgan, Franco’nun kuvvetleri veya İtalya idiyse, İspanyol, Rus veya İngiliz gemilerine saldırmış olabilir fakat Almanların Leipzig kruvazörüne niçin saldırınsın?” sorusunun cevabı ise verilememiştir.

Akdeniz’i ilgilendiren bu karmaşa, o dönemde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin iç politikasında da Atatürk-İnönü arasında anlaşmazlığa yol açmış gözükmektedir. İnönü bu konuda daha çekimser bir politika takip etmek isterken, Atatürk devrin şartları gereği bir taraf seçmenin ve işbirliği için gereken

Gazi

Akademik
Bakış

182

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

fedakârlıkları yapmanın gereğine inanmıştır. Birtakım fikir anlaşmazlıklarının sonuncusu olduğu anlaşılan bu tartışma, İnönü'nün Başbakanlıktan istifasına kadar gidecek olayların belki de son damlası olmuştur.

Konferansın toplanmasından önce Akdeniz'e gönderilen deniz gücü arttırılarak ve Cebelitarık Boğazı tahkim edilerek bazı münferit önlemler alınmış ama böyle tek tek alınacak önlemlerin sorunu çözemeyeceği kısa zamanda anlaşılmıştır. Böylece kalabalık bir işbirliğinin işe yarayacağı düşünüldüğünden, İngiltere ve Fransa öncülüğünde bir konferans toplanması kararlaştırılmıştır. Toplanan konferans, fiili önlemler olarak bu saldırıları mutlaka durdurmak kararındadır. Konferansta olayın siyasi boyutu görüşülmemiş ve suçlunun kim olduğu konusuna hiç değinilmeden derhal saldırıların önlenmesi için karakol hizmeti görececek devriyelerin oluşturulmasına odaklanılmıştır. Bir komite kurularak müzakerelere başlanmış, çözüm için deniz uzmanları görevlendirilerek teknik çalışmalara geçilmiştir. Suçlunun kim olduğu tartışmalarına girmenin faydalı olmayacağı ve süreci uzatacağı anlaşılmış olmalıdır. Bu oldukça yerinde bir karardır, nitekim alınan önlemler derhal etkisini göstermiş, Akdeniz'de "kimliği belirsiz-meçhul" denizaltı saldırılarına bu süreçte bir daha rastlanmamıştır.

EK-1 "Mayıs-Eylül 1937, Akdeniz'de Denizaltı Saldırıları"¹³²

132 "Tahtelbahir Harbi Başladı", *Akşam*, 1 Haziran 1937, s. 4; Akdenizde Harp!-Korsan Tahtelbahir Ege Denizinde Bir Rus Vapurunu Batırdı", *Tan*, 3 Eylül 1937, s. 1, 10; "Akdeniz'de Batan Gemiler-Rus Vapurunun 32 Tayfası Buraya Geldi", *Tan*, 10 Eylül 1937, s. 1; "Esrarengiz Tahtelbahirin Kurbanları", *Son Posta*, 10 Eylül 1937, s. 1; "Akdeniz Konferansı", *Kurun*, 7 Eylül 1937, s. 4; "Rusya, Romaya Bir Nota Daha Verdi", *Tan*, 9 Eylül 1937, s. 10; Akdeniz Devletleri Bir Konferans Aktediyorlar", *Son Posta*, 3 Eylül 1937, s. 8. "İngiltere, İtalya Arasında Akdeniz Hakkındaki Müzakereler Durdu", *Son Posta*, 4 Eylül 1937, s. 11; Rusyada Nümayişler Başladı", *Son Posta*, 8 Eylül 1937, s. 8; "Son Haberler-İspanya Sularında", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1937, s. 3; "Bozcaada Açıklarında Bir Hadise", *Kurun*, 17 Ağustos 1937, s. 5; "İspanyol Asileri Arasında İhtilaf mı Çıktı", *Akşam*, 7 Haziran 1937, s. 2; "Layipçig Kruvazörü Dört Tecavüze Uğradı", *Akşam*, 20 Haziran 1937, s. 1; F.K., "Siyasi İcmal-İspanya İşinde Yeni Bir Güçlük", *Akşam*, 22 Haziran 1937, s. 5; "Üç İspanyol Vapuru Bombardıman Edildi", *Ulus*, 31 Temmuz 1937, s. 1, 5; "Bir İspanyol Gemisi Batırıldı", *Son Telgraf*, 31 Ağustos 1937, s. 2; "Meçhul Denizaltı Gemisi Bir İngiliz Torpidosuna da Taarruz Etti", *Son Posta*, 2 Eylül 1937, s. 6; "Bozcaada Civarında İkinci Bir Hadise", *Kurun*, 20 Ağustos 1937, s. 2; "Adalar Denizinde Batırılan İkinci Gemisi", *Kurun*, 20 Ağustos 1937, s. 2; "İspanya", *Kurun*, 24 Ağustos 1937, s. 4; "Meçhul Bir Tahtelbahir Bir İspanyol Limanında İki Gemiyeye Torpil Attı", *Kurun*, 25 Ağustos 1937, s. 1, 6; Steiner, *a.g.e.*, s. 237; Goldie, "Terrorism, Piracy and The Nyon Agreements", s. 241; "Akdenizin Emniyeti", *Ulus*, 25 Ağustos 1937, s. 1; "Dış Haberler-Tunus Açıklarında", *Ulus*, 14 Ağustos 1937, s. 3

Gazi

Akademik
Bakış

183

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Vapurun Adı	Milliyeti/Cinsi	Saldırı Tarihi	Saldırı Yeri	Verilen Kayıp	Tahmin
Zorrozaya	İspanya/tüccar	31 Mayıs	Barselona	-	milliyetperverler
Goida de Barselona	İspanya/kargo	31 Mayıs	-	Battu/Ölenler çoktur	milliyetperverler
Rhumba	İspanya/petrol vapuru	31 Mayıs	Malgrat	-	-
Rapido	İspanya	6 Haziran	Alicante	Yok.	İspanyol asileri
Leipzig	Alman	15 Haziran	Cezayir önleri	-	İspanya, Sovyet Rusya
Cabo Palos	İspanya/erzak	27 Haziran	Alicante	4 ölü.	-
Anduntzmen kargo gemisi, iki gaz gemisi	İspanya	30 Temmuz	Marsilya yakınlarında Gran-dü-Rua açıkları	20 kayıp.	-
Campemodor (Campeador)	İspanya/benzin	11 Ağustos	Tunus açıkları	12 kişi kaybolmuş	-
Conde Albasolo	İspanya	13 Ağustos	-	-	-
Param	Fransa	13 Ağustos	Tunus açıkları	-	-
Almirante, Cervera, Anteguerra, Churruga	İspanya/savaş gemisi/benzin	13 Ağustos	Cartagene açıkları	Churruga'ya isabet etmiş, 3 kişi ölmüş	-
Ciudad de Cadiz	İspanya/erzak	15 Ağustos	Bozcaada açıkları	-	Franco

Mar Nero	İspanya	15 Ağustos	Adalar denizi	Battı, ölen yok.	-
Aldecoa	İspanya	18 Ağustos	-	-	-
Armuro	İspanya/buğday	18 Ağustos	Bozcaada güneyi	Sahilde karaya oturmuş, kayıp yok.	İtalya
Timiriazef	Sovyet/kömür	30 Ağustos	Cezayir'in 120 km. doğusu.	Battı, ölen yok.	İtalya
HVS Havock	İngiliz/savaş gemisi	31 Ağustos-1 Eylül gecesi	Valencia, San Antonio burnu açıkları	İsabet yok.	-
Gitta di Madrid	İspanya	31 Ağustos	-	battı	-
Blagoyef	Rus/gaz gemisi	1 Eylül	Ege Denizi, Skyros civarı	battı	İngiltere, Fransa: İtalya, Almanya: İspanya, Gemi kaptanı: İtalya
Orallito, Angel Panlina	İspanya	1 Eylül	Santander Bayonne arasında	İsabet yok.	-
Malakia	Sovyet	2 Eylül	Yunan suları açıkları	-	Frankoco bayrağı çekmiş
Woodford	İngiliz/petrol gemisi	2 Eylül	Barselona ile Valencia arasında	Battı/iki ölü	İtalya
Pogasus (Pegasus)	İngiltere/petrol gemisi	8 Eylül	Midilli adası, Siga burnu	Yok.	İspanyol asileri

Gazi

Akademik Bakış

185

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

EK-2 *Son Posta*, 4 Eylül 1937, s. 1.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA)

TBMM Zabıt Ceridesi

Gazeteler:

Akşam

Cumhuriyet

Kurun

Tan

Son Posta

Son Telgraf

Ulus

Vatan

ALPERT, Michael, *A New International History of the Spanish Civil War*, Second Edition, Palgrave Macmillan, London 2004.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C. 1-2: 1914-1995, Alkım Yayınları, 12. Baskı, İstanbul.

ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul tarihsiz.

BATIR, Kerem, *Yirmibirinci Yüzyılda Deniz Haydutluğu ve Uluslararası Hukuk*, Usak Yayınları, Ankara 2011.

BISHOP, Farnham, *The Story of the Submarine*, The Century Co., New York 1918.

BOZOK, Salih, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, 12. Baskı, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2010.

BURGWYN, H. James, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918-1940*, Greenwood Publishing Group, USA, 1997.

COVERDALE, John F., *Italian Intervention in the Spanish Civil War*, Princeton University Press, New Jersey, 1975.

ÇAKMAK, Zafer, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz'de Korsan Denizaltılar Sorunu Nyon Anlaşması*, IQ Yayınları, İstanbul 2009.

ÇETİNSAYA, Gökhan, *İki Yüzyılın Hikâyesi: Türk Dış ve Güvenlik Politikasında Süreklilikler* (çev. Ali Balcı), SETA Türk Dış Politikası Yıllığı, 2009.

DİLEK, Mehmet Sait, "Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939)", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/4, Fall 2012, s. 1519-1540.

DOMVILLE, Charles Fige, *Denizaltı Gemileri ve Deniz Kuvveti*, (çev. Deniz Binbaşı Halil, Deniz Binbaşı Tahir), Deniz Matbaası, İstanbul 1933.

ELLEMAN, Bruce A., Andrew Forbes, *Piracy and Maritime Crime, Historical and Modern Case Studies* (ed. David Rosenberg), Naval War College Press, USA, 2010.

FIELD, Cyril, *The Story of the Submarine, From the Earliest Ages to the Present Days*, J. B. Lippincott Company, London, 1908.

GOLDIE, L.F.E, "1937 Nyon Arrangement" (ed. Natalino Ronzitti), *The Law of Naval Warfare, A Collection of Agreements and Documents with Commentaries*, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands, 1988, s. 483-502.

-----, "Terrorism, Piracy and The Nyon Agreements" (ed. Yoram Dinstein), *International Law at a Time Perplexity; Essays in Honour of Shabtai Rosenne*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1989, s. 225-248.

GRAHAM, Helen, *The Spanish Republic at War 1936-1939*, Cambridge University Press, UK 2002.

GRETTON, Peter, "The Nyon Conference – The Naval Aspect", *The English Historical Review*, Vol. 90, no. 354, January 1975, s. 103-112.

GÜÇLÜ, Yücel, "Fascist İtaly's 'Mare Nostrum' Policy and Turkey", *Belleten*, C. LXIII, Sayı: 238, Yıl: 1999 Aralık, s. 813-845.

-----, "Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey", *Belleten*, LXXVI/246, Ağustos 2002, s. 531-547.

GÜLTEKİN, K. Birlık, "İspanya İç Savaşında (1936-1939) Türkiye'nin Dış Politikası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 12 Sayı: 24 (Güz 2016), s. 122-155.

GÜVENÇ, Serhat, "Turkey's Submarine Pioners", *Warships International Fleet Review*, August/September 2001, s. 49-50.

Görüş

Akademik
Bakış

187

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

HALBERSTAM, Malvina, "Terrorism on the High Seas: The Achille Lauro, Piracy and the IMO Convention on Maritime Safety", *The American Journal of International Law*, Vol. 82, No. 2 (Apr., 1988), s. 269-310.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, (haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınları, Ankara 2006.

İPEKÇİ, Abdi (haz.), *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1997.

MERAY, Seha L., "Bazı Türk Anlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 18, Sayı: 3, 1963, s. 105-188.

NEVINS, Allan, Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, (çev. Halil İnalçık), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2005.

PEARCE, Malcolm, Geoffrey Stewart, *British Political History, 1867-2001: Democracy and Decline*, Third Edition, Routledge, New York 2002.

RUGGIERO, John R., *Hitler's Enabler: Neville Chamberlain and the Origins of the Second World War*, Praeger, USA 2015.

SALVADO, Francisco J. Romero, *Historical Dictionary of the Spanish Civil War*, The Scarecrow Press, UK, 2013.

SOUZA, Philip de, *Piracy in the Graeco-Roman World*, Cambridge University Press, UK, 1999.

"Spain: The Nyon Arrangement", *The American Journal of International Law*, Vol. 31, No. 4, Supplement: Official Documents (Oct., 1937), s. 179-182.

STEINER, Zara, *The Triumph of the Dark: European International History 1933-1939*, Oxford University Press, New York 2011.

ŞEREF, Abdurrahman, *Denizaltı Gemisi Notları*, Deniz Matbaası, İstanbul 1932.

TURGUT, Hulûsi (der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 12. Baskı.

WATT, D. C., "Soviet Military Aid to the Spanish Republic in the Civil War 1936-1938", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 38, No. 91 (Jun., 1960), s. 536-541.

ZHUKOV, Konstantin, Aleksandr Vitol, "The Origins of the Ottoman Submarine Fleet", *Oriente Moderno*, Istituto per l'Oriente C. A. Nallino, January 2001, s. 221-232.

www.tbmm.gov.tr

<http://digital.library.northwestern.edu/league/le0292cp.pdf>

Görüş

Akademik
Bakış

188

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Extended Abstract

Since May 1937, commercial ships belonging to various countries have been attacked by unidentified aircraft, warship or submarines in the Mediterranean. These attacks were the result of the Spanish Civil War, which began in July 1936. During this civil war, Britain and France preferred to remain neutral, while Germany and Italy helped General Franco and Soviet Russia helped Spanish Republicans. It is noteworthy that the attacks were mostly on the route of the ships that Soviet Russia sent aid to the Spanish Government. Therefore, it is possible to say that this struggle in the seas took place between Germany and Italy and Soviet Russia. But the victims of these attacks were not only the two opposing parties, but all the states that had wandered the merchant ship in the Mediterranean and were adjacent to it.

As far as we can see, the first unidentified submarine attack in Turkish press was reported on 15 May 1937. After this date, unidentified submarine attacks were frequently encountered in the Spanish waters and over time in the Mediterranean. On the 15th of August, when the Spanish steamer was sunk by an unidentified submarine off the coast of Bozcaada, these attacks spread to the Turkish waters.

These attacks indicated a violation of the rules of international law. Of course, the assault of merchant ships had the consequences of damaging all the states financially. After the start of the attacks, the marine insurance companies announced that they increased their insurance fees, and the ship personnel did not want to sail in this area. These attacks, which were carried out by one or more unidentified submarines in the Mediterranean Sea, were important to show how easy it was to damage trade in all countries of the world.

In this case, it was decided to hold a conference under the leadership of Britain and France. The purpose of the gathering of the conference is to prevent the attacks of the submarines against the merchant ships in the Mediterranean.

The conference was held with the participation of six Mediterranean and three Black Sea states on 10 September 1937 at 4:30 pm in the municipality of Nyon. Turkish Foreign Minister Tevfik Rüştü Aras was the representative of the Republic of Turkey. These two issues were discussed; to put an end to the insecurity in the Mediterranean and to ensure the freedom of merchant ships according to international trade laws. The conference was decided to stop these attacks by taking actual measures. The political dimension of the incident has not been discussed. In the meetings, the focus was on the creation of patrols that would serve the police station to prevent the attacks. Negotiations were initiated by establishing a committee at the conference,

Gazi

Akademik
Bakış

189

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

sea experts were appointed for the solution and technical studies were initiated. The conference, which decided quickly, was completed in four days. An “*International Naval Patrol*” was established. Thus, seven of the participating states served in their territorial waters, while the Britain and France engaged in the safety of offshore routes.

According to the decision taken at the Conference, Turkey has taken on the task of protecting the safety of the Dardanelles Strait and surrounding waters in the Black Sea with the Mediterranean.

It should be understood that it would not be useful to discuss who the criminal was. The measures taken at the conference had an immediate effect, and unidentified submarine attacks in the Mediterranean were never seen again.

Today, researchers are confident that the attackers were the “Italy”. After the occupation of Ethiopia by Italy, the hostility between Italy and England in the Mediterranean has reappeared with these attacks. Italy started these attacks at the point where it felt strongly in the seas, but it seems to have avoided open challenge and incitement to Britain, as it is known that Britain was beginning to increase its naval forces with great investments.

Gazi

Akademik
Bakış

190

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Afyonkarahisar'a Elektriğin Getirilmesi

Bringing Electricity to Afyonkarahisar During The First Years of The Republic

Sadık SARISAMAN*

Öz

Cumhuriyet ilan edildiğinde Anadolu'nun çoğu şehrinde elektrik yoktu. Halk, aydınlatma aracı olarak genellikle kandil ve gaz lambalarını kullanıyordu. Varlıklı aileler ise evlerini, fener ve lüks lambalarıyla aydınlatıyorlardı. İnsanlar yakacakları gazı gazhaneden temin ediyorlardı. 1925 yılından itibaren de cep fenerlerinin de kullanılmaya başlandığını görmekteyiz.

Şehir merkezlerinde caddelerin aydınlatılması fener direklerine asılan gaz fenerleri vasıtasıyla temin ediliyordu. Ancak, özellikle de kenar mahallelerde gaz fenerlerinin seyrek konulması ya da hiç konulmaması sıkıntıya yol açıyordu. Bu semtlerin insanları geceye karanlıkta yürümek mecburiyetinde kalıyorlardı. İlerleyen zamanda belediyeler lüks lambaları da satın aldı. Bu arada Radyum lambaları devreye girdi. Bu lambalar için uzun direkler dikildi. Yine resmi dairelerin, dükkanların ve evlerin aydınlatılması ise demir çengellere takılan kandiller, gaz lambaları, fenerler veya lüks lambalarıyla oluyordu.

Afyonkarahisar'a elektrik getirilmesi konusunda 1927 yılı içerisinde ciddi bir çalışma başlatıldı. Vali Edhem Bey İstanbul'dan bir Fransız mühendis getirtti. Gecek ve Kışlacık taraflarında çalışmalar yaptı. Bu arada Eskişehir ve İzmit'deki elektrik tesisatlarını da incelettirdi. Vali Bey sonunda elektrik santrali yerine mazot ile çalışacak olan bir elektrik tesisi kurdu. Bu amaçla Macar Ganz Şirketi ile bir mukavele imzalandı. 1928 yılı içerisinde Elektrik Santral Binası inşaatı tamamlandı. Şehir 1929 yılında ise elektrikle aydınlatılmaya başlandı. Elektrik santrali Afyon Vilayeti Muhasebe-i Hususiye Müdüriyeti adına kurulmuştur. Burada üretilen elektrik için harcanacak mazot muhasebe-i hususiye bütçesinden karşılanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, elektrik, belediye, özel idare, aydınlatma.

Abstract

There was no electricity in most of the cities of Anatolia during the period that the Republic was proclaimed. The common people generally used candles and oil-lamps as lighting tools. On the other hand, wealthy families lit their houses with lanterns and pressure lamps. People provided the gas that they would fire from the gashouse. It is seen that the pocket lamps were also started to be used as from 1925.

Lighting the streets at the city centres was maintained with the gas lanterns hung on the lamp posts. However, not having any or having few gas lanterns especially on the suburbs caused problems. The people of these places had to walk in the dark at nights. After a period, the municipalities also bought pressure lamps. At that time, radium lamps became a part of the life. Long posts were set up for these lamps. Moreover, lighting of the state offices, shops, and houses was enabled with candles, gas lamps, lanterns, or pressure lamps hung on iron hooks.

Makale Geliş Tarihi: 29.03.2018. Makale Kabul Tarihi: 04.03.2019.

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
ssadik@aku.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-7317-195X

gazi

Akademik
Bakış

191

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

A serious movement was started to bring electricity to Afyonkarahisar during 1927. Governor Edhem Bey got a French engineer brought from İstanbul. He had some work done around Gecek and Kışlacık. Meanwhile, he also got the electrical installations analysed in Eskişehir and İzmit. Finally, he decided to get an electrical installation working with diesel fuel founded rather than an electric power plant. For this purpose, an agreement was signed with the Hungarian Ganz Company. The establishment of Electric Power Plant Building was completed during 1928. The city was started to be lightened with electricity in 1929. The electric power plant was founded on behalf of the Afyon special provincial administration. The diesel fuel spent for the electricity produced here was met from the budget of the local government.

Key Words: Afyonkarahisar, electricity, municipality, local government, lighting.

Giriş

Bilindiği üzere dünya tarihinde şehir, kasaba ve köylerin gaz lambaları, kandiller ve ilkel yöntemlerle aydınlatıldığı çok uzun bir dönem vardır. 19. Yüzyıldan itibaren elektriğin kullanımı sosyal hayatta ve iş hayatında büyük değişikliklere yol açmıştır. İnsanlar elektriğin aydınlatma ve enerji gücünden yararlanmışlardır. Güneş battıktan sonra da sosyal etkinlikleri ve çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Türkiye’de şehirlerin elektrikle aydınlatılması yönündeki ilk çabalar Osmanlı döneminde görülmüştür. Ancak bu dönemde elektriğe kavuşan şehir sayısı parmakla gösterilecek kadar azdır. Cumhuriyetin ilk yılları ise şehirlerin elektriğe kavuşmak için yoğun çaba gösterdikler bir dönem olmuştur.

Araştırma konusunu teşkil eden Afyonkarahisar jeopolitik konumu itibarıyla son derece önemli bir şehirdir. Kara ve demir yollarının kavşağında bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilk yılları itibarıyla Kütahya, Konya, Eskişehir ve Uşak’a demiryolları ile bağlı idi. Bu demir yolları İzmir, Ankara, İstanbul’a hatta Anadolu-Bağdat Demiryolları’na bağlanıyordu. Böylesine önemli bir şehrin elektrikle tanışması incelenmeye değer bir husustur.

Araştırmanın amacı Afyonkarahisar’a ne zaman, nasıl ve hangi şartlarda elektrik getirildiğini mevcut bilgi ve belgeler ışığında ortaya koymaktır. Türkiye’nin elektrikle tanışması sürecinin anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Türkiye’de elektriğin tarihi konusunda çalışma yapacak araştırmacılara veri hazırlayarak bilinenlerle kıyaslama imkanı sunmaktır. Böylece taşra şehirlerinin elektriğe kavuşması sürecinin daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Hem Afyonkarahisar yerel tarihi hem de Türkiye elektrik tarihinin aydınlatılmasına hizmet etmektedir.

Bu araştırmanın kapsamı Afyonkarahisar şehir merkezine elektrik getirilmesi ile sınırlıdır. Diğer bölgelere ve illere elektriğin getirilmesi araştırmanın kapsamı dışındadır. Hatta Afyonkarahisar’ın ilçe, nahiye ve köylerinin elektrikle tanışması da araştırmanın içeriğine girmemektedir.

Araştırma Afyonkarahisar’a elektrik getirilmesi ile sınırlı olduğundan dolayı temel kaynaklar kısıtlıdır. Ulusal gazetelerde tarama yapılmış, bu hususta

Görüş

her hangi bir habere rastlanmamıştır. Doğal olarak bu konuyu aydınlatabilmek için müracaat edilmesi gereken en temel kaynak Afyonkarahisar basınıdır. Döneme ait Afyonkarahisar basınının günümüze ulaşan nüshalarının tamamı taranmıştır. Fakat konuya ait bilgiler ağırlıklı olarak Son Haber gazetesinden elde edilebilmiştir. Bu yüzden Son Haber Gazetesi en çok kullanılan kaynaktır. Afyon Halkevi'nin yayın organı olan Taşpınar dergisi de yararlanılan kaynaklar arasındadır. Ancak bu dergide konu ile ilgili son derece sınırlı bilgiler mevcuttur.

Konu ile ilgili olarak arşivlerde mevcut belge sayısı da son derece sınırlıdır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi'nde bir kaç belge tespit edilebilmiştir. Söz konusu bütün belge ve bilgiler tarih ilminin tahlil, terkip, tenkit, sentez, yorum vb. metodoloji usullerine riayet edilerek değerlendirilmiştir.

Araştırma ve telif eserlere gelince doğrudan Afyonkarahisar'a elektrik getirilmesi konusunda her hangi bir çalışma yoktur. Ömer Fevzi Atabek'in "Afyon Vilayeti Tarihçesi" adını taşıyan ve cumhuriyet dönemine geniş yer veren eseri Afyonkarahisar'a elektrik getirilmesini bir cümle ile geçiştirmiştir. Diğer şehirlere elektrik getirilmesi ile ilgili makale ve tezlere gelince bu çalışmalarda Afyonkarahisar konu edilmemiştir.

Bu çalışmada çeşitli illere elektrik getirilmesini konu alan çalışmalardan lüzum ettiğiinde kıyaslama amacıyla faydalanılmıştır. Bu anlamda Naziye Özdemir'in "Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi (1900-1938)" adlı yüksek lisans tezinden, Ozan Arslan'ın "Tarsus Elektrik Altyapısı Tarihine Bir Bakış"; ve Mehmet Karayaman'ın "Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi (1929-1939) adlı makalelerinden yararlanılmıştır. Telif ve araştırma eserlerin yetersiz kaldığı hallerde internet kaynaklarına müracaat etmek zarureti de ortaya çıkmıştır.

Elektrik Öncesi Dönem

Aydınlatma aracı olarak önceleri çıra, yağ lambaları, kandiller ve mumdan yararlanılmıştır. Kandiller ve yağ lambalarında ilk olarak hayvansal yağlar kullanılmıştır. İnsanlar avladıkları hayvanların yağlarını yakıt olarak değerlendirmişlerdir. Bilahare bitkilerden süzerek elde ettikleri sıvı yağları kullanmışlardır. Doğal elyaftan elde ettikleri fitilleri bu yağlara daldırarak yağ kandili yapmışlardır¹. Bunun yanında doğal balmumu ve balina yağından da aydınlatma amacıyla faydalanmışlardır².

Mum ise antik çağdan beri biliniyordu. Günümüzdeki mumlara benzeyen örneklerin ilk kez Romalılar tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Milattan önceki tarihlerde Romalılar don yağını sıvı hale getirmişler, keten ya da

1 Nazife Tuğçe Onuk, *Kentsel Dış Mekanların Aydınlatılması Kapsamında Işık Kirliliğinin İrdelenmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 9-10.

2 "Karanlıktan Aydınlığa", <http://www.olive.info.tr/?p=418>, (Erişim Tarihi: 25.03.2018, Saat: 21.47).

pamuk ipliğini fitil olarak kullanarak mumlar dökmüşlerdir. Ardından sırasıyla balmumundan, meyve parafininden ve balina yağından mum yapılmıştır. Balina yağından elde edilen parafin sterik asit ile karıştırılarak ucuz, kaliteli ve kokusuz mumlar üretilmiştir³.

18. yüzyıla kadar cam veya metal hazneli lambalar ve kandiller yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlar çok yoğun ve rahatsız edici bir koku ve iyi görmeyi zorlaştıran turuncu renkte bir ışık yayıyorlardı. Söz konusu yağların yanması sırasında çıkan karbondioksit ve nemli isin zamanla ışık verimini azaltması da söz konusu idi⁴.

Şehirlerin hava gazı ile aydınlatılması ise 19. yüzyıl başında gerçekleşti. 1813'de Londra, 1817'de Amerika'nın Baltimore şehri kömür ve odundan elde edilen gazla aydınlatıldı⁵. Türkiye'de ise 1853 yılından itibaren hava gazı aydınlatmada kullanıldı. İstanbul havagazı sistemiyle aydınlatılan ilk şehir oldu⁶. 19.yüzyılın ikinci yarısında petrol kaynaklı gazyağı bulundu. Bu yüzden aydınlatma amacıyla lambalarda ve kandillerde gaz yağı da kullanılmaya başlandı⁷. Bu gaz Türkiye'de önceleri "sulugaz" denilirken bilahare gaz yağı ifadesi kullanılmıştır⁸.

Araştırma konusunu teşkil eden Afyonkarahisar'da Cumhuriyetin ilk yıllarında halk Türkiye genelinde olduğu gibi aydınlatma aracı olarak genellikle kandil ve gaz lambalarını kullanıyordu. Varlıklı aileler ise evlerini, fener ve lüks lambalarıyla aydınlatıyorlardı. İnsanlar yakacakları gazı, musluklu tenekeleri bulunan gazhaneden temin ediyorlardı. 1925 yılından itibaren cep fenerlerinin de kullanılmaya başlandığını görmekteyiz.

Şehir merkezinde caddelerin aydınlatılması ise köşe kandillerle gerçekleştiriliyordu. Bilahare gaz fenerleri kullanıldı. Ancak, bazı yerlerde, özellikle de kenar mahallelerde gaz fenerlerinin seyrek konulması ya da hiç konulmaması sıkıntıya yol açmıştır. İnsanlar geceleyin karanlıkta yürümek mecburiyetinde kalıyorlardı. İlerleyen zamanda belediye şehrin aydınlatılması

- 3 "Aydınlanmanın Tarihçesi /Ateşden Gazyağına", <http://www.elektrikport.com/teknik-kutuphane/aydinlatmanin-tarihcesi-atesten-gazyagina/4377#ad-image-0>, (Erişim Tarihi (E:T). 25.03.2018).
- 4 Yusuf Çalkın, A. Kamuran Türkoğlu, "Aydınlatmanın Tarihi_Gelisimi", http://teknolojivetasarim.org/upload/icatlar/Aydinlatmanin_Tarihi_Gelisimi.pdf, (E.T. 25.03.2018).
- 5 Naziye Özdemir, *Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi (1900-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.10-11; Mehmet Mazak, "Türkiye'de Modern Aydınlatmanın Başlangıcı ve Aydınlatma Tarihimize Genel Bir Bakış (1853-1930)", http://www.emo.org.tr/ekler/94a988102edcd4b_ek.pdf (E. T. 26. 03.2018)
- 6 Ozan Arslan, "Tarsus Elektrik Altyapısı Tarihine Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 32, S.1, 2017, s.1
- 7 "Gaz Yağını Kim Buldu", <http://www.ilkkimbuldu.com/gaz-yagini-kim-buldu/> (E. T. 25.03.2018).
- 8 Zafer Toprak, "Aydınlatma", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1993, s. 476.

problemini çözmek için lüks lambaları da satın aldı. 27 kadar lüks lambası bazı mahallelere yerleştirildi⁹.

Elektriğin Aydınlatmada Kullanılması

Dünyada elektriğin aydınlatma amacıyla kullanılması ilk defa 1857 yılında Fransa'nın Lyon şehrinde olmuştur. Bu şehirdeki Imperiale Caddesi ark lambaları ile aydınlatılan ilk caddesidir. Paris'deki Opera Caddesi'nin 1878 yılında elektrik enerjisi ile aydınlatılmasına kadar bu konuda herhangi bir gelişmeye rastlanmamıştır¹⁰. Aynı yıl Londra gar ve tiyatro binaları da elektrikle aydınlatılmıştır¹¹.

Elektrikçilikte akkor lambanın bulunması bir dönüm notası olmuştur. Edison 1879'da akkor lambayı icat etmiştir¹². 1882 yılında New York'ta Manhattan yakınlarında kurmuş olduğu The Pearl Street Station santralinde 6 jeneratörle toplamda 600 kW'lık enerji üretmeyi başarmıştır. Böylece New York şehri elektrik ile aydınlatılmaya başlanmıştır¹³. Bundan bir yıl sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Wisconsin Eyaleti'nde ilk hidroelektrik santrali kurulmuştur¹⁴. 1888'de 10.000 voltla¹⁵ beslenen bir dağıtım şebekesi ile Londra'nın tamamına elektrik verilmiştir. Bilahare elektrik tüm dünyada hızla yayılmıştır¹⁶.

Türkiye'nin ilk defa elektrikle tanışması 1860'lı yıllarda Çemberlitaş'ta halka açık konferanslarla eğitime başlayan Darülfünun binasında verilen "Tatbikatlı ilm-i fizik" dersi sayesinde olmuştur. Elektriğin aydınlatma gücü ise ilk defa 19. asrın son çeyreğinde Şirket-i Hayriye vapurlarında görülmüştür.

Bununla birlikte Türkiye'de şehirlerde elektrikten aydınlatma aracı olarak yararlanma teşebbüsü ilk defa İstanbul için söz konusu olmuştur. 1878 tarihinde bir Fransız şirketi adına Mösyö Şarl Tokas ile sözleşme yapılmıştır. Ancak bu teşebbüsten 93 Harbi nedeni ile bir sonuç alınamamıştır. Bunda hava gazı şirketlerinin elektriği imtiyaz haklarına saldırı olarak görmeleri de etkili olmuştur¹⁷.

- 9 M. Zihni, "Cumhuriyetten Sonra Afyon Şehri", *Taşınar*, C.I, S.12, Teşrinievvel (Ekim) 1933, s. 287-288.
- 10 Dünyanın Elektrik Enerjisi İle Aydınlatılan İlk Caddesi, <https://www.elektrikport.com/universite/dunyanin-elektrik-enerjisi-ile-aydinlatilan-ilk-caddesi/> 15276 #ad-image-0 (E.T. 26.02. 2019).
- 11 "Elektrik Mühendisliğinin Tarihçesi", <http://www.yildiz.edu.tr/~inan/Eltkarihce.htm> (E.T. 26. 02 2019).
- 12 "Alva Thomas Edison" maddesi, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C.11, Ana yayıncılık, İstanbul 1994, s. 85.
- 13 "Dünden Bugüne Türkiye'nin Elektrik Serüveni 1", <https://www.elektrikport.com/makale-detay/dunden-bugune-turkiye-nin-elektrik-seruveni--1-bolum/18501#ad-image-0> (E.T. 20. 01. 2019).
- 14 "Nükleer Enerji'nin Dünü, Bugünü ve Yarını", <https://www.nuclearpedia.com/?p=65> (E. T. 18. 12. 2018).
- 15 Volt: İçinden 1 amper şiddetinde bir akım geçen 1 ohm'luk direncin uçlarındaki potansiyel fark demektir. "Volt", *Ana Britannica Ansiklopedisi*, C. 22, Ana Yayıncılık , İstanbul 2005, s. 86.
- 16 Özdemir, *a.g.t.*, s. 19.
- 17 Halil Sarı, "Osmanlı Payitahtında elektriğin kısa Öyküsü", [https://enerjigunlugu.net /](https://enerjigunlugu.net/)

Gazi

Akademik

Bakış

195

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Diğer taraftan Türkiye'de elektrikle tanışan ilk şehrin Tarsus olduğu genel kabul gören bir bilgidir. Ancak arşiv belgeleri kaynaklı bir araştırma bu şehre 1910 yılında elektrik geldiğini ortaya koymuştur¹⁸. Bu durumda Osmanlı topraklarında elektriğe kavuşan ilk şehirlerin Selanik ve İzmir olduğu söylenebilir. Bu şehirler 1905'de elektrikle tanışmıştır¹⁹. Halep, Bursa ve Manastır 1906'da, Şam 1907'de elektriğe kavuşmuştur²⁰. 1909 yılında da Hüdavendiğar vilayeti Kütahya Sancağı Uşak Kazası elektrikle tanışmıştır²¹.

İstanbul ise Silahtarğa Termik santralinin kurulması ile 11 Şubat 1914 tarihinde elektrikle aydınlatılmaya başlamıştır. Ancak bu şehrin Anadolu yakasına elektrik vermek 1926 yılında mümkün olabilmiştir²².

1920'li yıllar Türkiye'de şehirlerin elektriğe kavuşma çabası içerisinde oldukları dönemdir. Bu çaba neticesinde çok sayıda şehir elektrikle aydınlatılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkenti Ankara'ya 1925 yılında elektrik gelmiştir. Yine bazı şehirlerin elektrikle tanışma tarihleri şu şekildedir: Samsun 1928, Trabzon 1925²³. Afyonkarahisar'ın komşularından Denizli 1915²⁴, Eskişehir 1919, Kütahya ve Konya'ya 1926 yılında elektrikle tanışmışlardır²⁵.

Afyonkarahisar'da Elektrik Santrali İnşa Etme Kararı

Afyonkarahisar'a elektrik getirilmesi konusunda 1927 yılı içerisinde ciddi bir çalışma başlatıldı. Vali Edhem Bey bu yıl İstanbul'dan bir Fransız mühendis getirtti. Gecek ve Kışlacık taraflarında çalışmalar yaptırdı. Eskişehir ve İzmit'teki elektrik tesislerini de incelettirdi. Edhem Bey sonunda hidroelektrik santrali yerine mazot ile çalışacak olan bir elektrik tesisatı kurduymaya karar verdi. Vilayet bu kararı alırken gelirinin masraflarını karşılayıp karşılamayacağını hesaba kattı²⁶. Diğer taraftan Keçeciler Odası elektrikli makinelerin çalıştırılması hususunda esnafı bilgilendirmeyi amaçladı. Şehre elektrik geldiğinde hallaç silindirine elektrik verildiğinde acemilik çekilmemesi için ot makinesinde tecrübe etme kararı aldı. Bu amaçla esnafın ortaklaşa kullanımına sunmak için bir kaç ot makinesi satın aldı²⁷.

icerik/6213/osmanli-payitahtinda-elektrigin-kisa-oykusu.html (E. T. 16.12. 2018).

18 Arslan, *a.g.m.*, s.1-16.

19 Özdemir, *a.g.t.*, s.44.

20 Sarı, " Osmanlı Payitahtında elektriğin kısa Öyküsü", (E. T. 16.12. 2018).

21 Mehmet Karayaman, *İlker Şehri Uşak'ta Elektriğin Serüveni*, İzmir 2013, s.13.

22 Nuster Alpeböz, "İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihçesi, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, S. 179, s. 24-26.

23 Özdemir, *a.g.t.*, s. 60,65.

24 Ercan Haytoğlu, "Denizli Kentinin Elektrik Tarihine Bir bakış (1924-1954), *Belgi Dergisi*, Halil İnalçık Özel Sayısı, S: 16, Yaz 2018, 896-927.

25 Özdemir, *a.g.t.*, s. 44, 60

26 *Haber*, 3 Kânûnusâni /Ocak1927,No:186; *Haber*, 6 Kânûnusâni /Ocak1927,No:187; *Haber*, 20 Kânûnusâni/ Ocak1927,No:191.

27 *Haber*, 18 Mart 1928, No: 341, s. 2.

Bilhare şehrin elektrik projesini hazırlaması için aynı zamanda Darülfünun'da müderrislerinden olan elektrik mühendisi Refik Bey'e²⁸ müracaat edildi. Refik Bey projeyi tamamlayarak 1927 yılı Haziran ayı içerisinde Afyonkarahisar Valiliği'ne ulaştırdı. Projeye göre tesisat ve bina masrafları 92.533 liradır. Diğer giderlerle beraber toplam 105.593 lirayı bulacaktır²⁹.

Söz konusu projeye istinaden elektrik imtiyazı Macar Ganz Şirketi'ne verildi³⁰. Şirketle imzalanan anlaşmaya göre santralde kullanılacak kasnak kayışları has köseleden geniş ve kalın, ek yerleri dikilmiş ve yapıştırılmış olacaktır. Bina içerisinde raylar üzerinde hareket edecek 3.000 kiloluk dönen bir köprü yapılacaktır. Ayrıca ikaz ampermetresi³¹ ve voltmetresi³² 100 amperlik³³ sigorta, paratoner³⁴, 31 kalem çeşitli alet ve edevat bulunacaktır. Santralde kullanılacak çıplak ve bakır tellerin miktarı 8.530 kilodur. Teller kalınlıkları itibarıyla 6 tür olacaktır³⁵. Mukavele gereğince 100 er beygir kuvvetinde 4 parçadan oluşan 2 adet dizel motoru konulacaktır. Devir sürati dakikada 400 den aşağı olmayacaktır. Motorlar üzerinde devir adedini sayan sayaçlar bulunacaktır. Motorların mazot tüketimi her beygir kuvveti için saatte 175 gramdan fazla olmayacaktır. Bu şartlarda bir motor tam faaliyetle çalıştığı zaman saatte 17,5 kilo mazot yakacaktır. İki adet yağ haznesi bulunacak olup bunlardan her biri 2.000 kilo yağ alacaktır. Yağ hazneleri profil demirlerle kuvvetlendirilecektir. Depolarda yağ miktarını gösteren müşir, sübap ve tulumbalar bulunacaktır. Elektrik jeneratörleri 90 kilovolt amperlik üretim yapacaktır. Raylar tam olacak, devir adedi 1000'i geçmeyecektir³⁶. Sözleşmede süre de söz konusu edilmiştir. Ganz Şirketi elektrik tesisatını 9 ay içerisinde faaliyete geçirmeyi taahhüt etmiştir. Ancak şirket bunun için muhasebe-i hususiye (özel idare) tarafından inşa edilecek olan santral binasının 5 ay içerisinde tamamlanması şartını öne sürmüştür. Geriye kalan 4 ayda da elektrik tesisatını işler hale getireceğinin sözünü vermiştir. Bu şartlarda 1928 yılı Mayıs içerisinde bina inşaatının tamamlanması, Eylül ayında da Afyonkarahisar'a elektrik verilmesi planlanmıştır³⁷.

28 Refik Bey Fen Medresesi'nde müderris olarak görev yapıyordu. *Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB)*, Fon No: 180-9-0-0, Yer No: 8-49-1, Tarih: 19.12. 1923.

29 *Haber*, 20 Haziran 1927, No: 228, s. 1.

30 Ganz Şirketi hakkında geniş bilgi için bkz. Özdemir, *a.g.t.*, s. 46-47.

31 Doğru veya alternatif akım devrelerinde alıcının çektiği akımı ölçen ölçü aleti. "Elektrik Teknik Terimler Sözlüğü", <https://www.elektrikce.com/tekniksozluk/ampermetre/> (E.T: 02.03.2019)

32 Doğru ve alternatif akım devresinin ya da devreye bağlı bir alıcının uçlarındaki gerilim değerini ölçmeye yarayan ölçü aleti. (<https://www.elektrikce.com/tekniksozluk/voltmetre/> ET: 02. 03. 2019).

33 Amper, elektrik akımı şiddeti birimidir. "Amper", *Meydan Larousse*, C.1, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990, s. 470.

34 Paratoner: Yapıları yıldırım etkisinden korumak amacıyla kullanılan çoğunlukla bakır metal çubuk. Paratonerin sivri ucu akımı çekerek toprağa iletir. "Paratoner" maddesi, *Ana Britannica*, C. 17, Ana Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 434.

35 *Son Haber*, 14 Nisan 1929, No: 714, s. 1.

36 *Son Haber*, 13 Nisan 1929, No: 713, s. 1.

37 *Son Haber*, 16 Kanunusâni/ Ocak 1928, No: 289, s. 1.

Gazi

Akademik
Bakış

197

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Santral Binasının Yapılması

Öncelikli iş santral binası yapılması idi. Bu amaçla ihaleye çıkıldı. İhale vilayet encümeni tarafından kamuoyuna duyuruldu. Buna göre Afyonkarahisar merkezinde inşası kararlaştırılan elektrik santrali binasının "İhale-i katiyyesi" kapalı zarf usulüyle 15 Şubat 1928 Çarşamba günü saat 14.00'de yapılacaktı. İhale şartnamesi ve krokisinin birer nüshası da İstanbul , İzmir ve Konya vilayetleri Muhasebe-i Hususiye Müdürlükleri'ne gönderildi. Talipliler adı geçen illerin muhasebe-i hususiyelerine ya da Afyonkarahisar vilayet encümenine müracaat edebileceklerdi. Belirtilen günde geçici teminat, yetki belgesi ve kanunen ibrazı lazım gelen diğer evrakları yanlarında bulundurmaları gerekmektedir³⁸.

Ancak, açılan ihaleye talipli çıkmadığı için bina yapımı gecikmiştir. Bilahare ihale gerçekleştirilmiş, ancak sorunlar bitmemiştir. Öncelikle santral binasının metruk Arslanlar Mezarlığı arazisine yapılması düşünülmüştür. Bilahare görülen sakıncalar üzerine buradan vaz geçilerek yeni bir yer aranmıştır.³⁹ Anlaşıldığına göre santral binası için ayrılan arazi şehrin genişleme planı içerisinde yer alan caddenin tam üzerine rast gelmekteydi. Bu sebeple buradan vazgeçilmiştir.

Bilahare Ermeni mezarlığına yakın bir yerde karar kılınmıştır. İhaleyi alan firmaya 1928 yılı Mayıs ayı sonlarında temel kazmaya başlamıştır. İnşaatin bir ay içerisinde tamamlanması planlanmıştır. Buna göre tesisatın yapımına ayrılacak zaman da 4 ay olduğundan şehrin en geç 1928 yılı Kasım ayı içerisinde elektriğe kavuşacağı var sayılmıştır⁴⁰. Ancak, müteahhit mukaveleye aykırı işler yaptığından dolayı inşaat bir ara tatil edilmiştir. Dolayısıyla bina inşaatı gecikmiştir⁴¹.

Ekim ayına gelindiğinde bina inşaatı hala devam ediyordu. Nitekim 17 Ekim 1928 tarihli haberde elektrik santral binasının inşasının sona ermek üzere olduğu bildirilmiştir. Tesisatın Şubat ayı sonuna kadar tamamlanacağı beklentisine işaret edilmiştir⁴². Bütün bu bilgilerden bina inşaatının 1928 yılı Ekim ayının son günlerinde bittiği anlaşılmaktadır.

Halkın Elektrik Hakkında Bilgilendirilmesi

Afyonkarahisar'a elektrik getirilmesinden aylar önce halk elektrik kaynaklı kazalar hakkında bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Bilgilendirme yapılırken önceden elektriğe kavuşmuş şehirlerde yaşanan kazalardan da bahsedilmiştir. Örneğin bir haberde Samsun Tayyare Cemiyeti Başkanının balkonunun önünden geçen elektrik telleri hakkında aile fertlerine açıklama yaparken dengesini kaybederek

38 *Son Haber*, 6 Şubat 1928, No:25/307, s.4.

39 *Son Haber*, 10 Mayıs 1928, No:99-382, s.4.

40 *Son Haber*, 24 Mayıs 1928, No:111-394, s.1.

41 *Son Haber*, 5 Haziran 1928, No:115-398, s.1.

42 *Son Haber*, 17 Teşrinievvel/ Ekim 1928, , No: 227-507, s.1.

elektrik tellere dokunması neticesinde vefat ettiği hatırlatılarak *"Fakat elektrik hakkında malumat sahibi olmayan adamların her zaman bu şekilde vahim akıbetlere duşar olabilecekleri düşünülürse yakında elektrik gibi kıymetli bir medeniyet bediasına kavuşurken kurban vermemekliğimiz için halkımıza şimdiden bu tehlikeyi ihbar etmek lüzumu vardır"* denilmiştir⁴³.

Buna rağmen diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Afyonkarahisar'da da elektrik telleri vatandaşların kolayca temas edebilecekleri yerlerden geçiyordu. Zira o günün şartlarında sokak araları son derece dar idi. Bir gazete haberinde elektriğin aydınlatan, ısıtan ve makine çalıştıran faydalı yönlerine işaret edildikten sonra tehlikesine de dikkat çekilmiştir. Bazı yerlerde elektrik tellerinin pencerelerin önlerinden geçmesinin sakıncalarına işaret edilmiştir. Vatandaşların elektrik kurbanı olmamaları için bilgilendirilmeleri gereği üzerinde durulmuştur⁴⁴. Söz konusu bilgilendirme diğer günlerde de tekrarlanmıştır.

"Elektrik Hakkında" başlıklı bir yazıda ise direkler üzerinde mevcut tellere dokunmanın tehlikeli olduğu anlatılmıştır. Bu yazının bir elektrik mütehasısına yazdırıldığı özellikle vurgulanmıştır. Şayet tellerden birisi kopup yere düşer ve bir kimse ile temas ederse o şahsın cereyana kapılarak hayatını kaybedebileceği uyarısında bulunulmuştur. Cereyana kapılmış bir kişiye dokunulması halinde dokunan kişinin de aynı tehlike ile karşı karşıya kalacağı belirtilmiştir. Bu halde yapılması gerekenin ipek ve lastik eldiven, şişe, cam, kuru tahta veya baston ile teli yavaşça cereyana kapılmış adamdan ayırmak gerektiği belirtilmiştir. Cereyana kapılarak bayılan veya öldüğü zannedilen kişiyi suni teneffüs yapmak, dilini çekmek vücudunu ovuşturmak gibi ilk yardım işlemleri yapılması gerektiği anlatılmıştır. Bu işlemler 48 saat devam edilmesinin faydalı olacağı bildirilmiştir.

Yazıda evlere alınan elektriğin normal şartlarda zararlı olmadığı, fakat tesisatta kazaen yerinden çıkma, kopma veya tahribat meydana gelmiş ise tehlike yaşanabileceği hatırlatılmıştır. Elektrik saatinde yer alan anahtarın sağa çevrilmesi durumunda evin içine giden cereyanın kesileceği bu sayede tehlikenin ortadan kalkacağı anlatılmıştır. Bundan sonra elektrik santral memuruna müracaat edilerek bozuk tesisatın tamir ettirilmesi gerektiği anlatılmıştır⁴⁵.

Başka bir yazıda da elektrik tellerinin pencerelere ve çatılara yakın geçmesi nedeniyle elektrik hırsızlığı yaşanabileceği uyarısında bulunulmuştur. Bazı kişilerin bu yakınlıktan istifade ederek geceleyin gizlice elektrik cereyanı

43 *Son Haber*, 24 Teşrinievvel/ Ekim 1928, , No: 223-503, s.1.

44 *Son Haber*, 4 Mart 1929, No 683, s.1; *Son Haber*, 6 Mart 1929, No 685, s.1; *Son Haber*, 11 Mart 1929, No:689, s.1; *Son Haber*, 12 Mart 1929, No: 691, s.1.

45 *Son Haber*, 9 Mart 1929, No:687, s.1.

almak isteyebilecekleri, ancak bunun son derece tehlikeli olduğu, yangın ve ölüm riski taşıdığı, hırsızlığın da kolayca fark edileceği ifade edilmiştir⁴⁶.

Diğer taraftan basında elektrik santralının şehirdeki su sıkıntısını artırabileceği uyarısında da bulunulmuştur. Bunun iki sebepten kaynaklanabileceği belirtilmiştir. Birincisi santralde bolca su kullanılması, ikincisi de elektrik tesisatının şehirde yangın riskini artıracak ihtimalidir⁴⁷.

Elektrik Şartnamesi

Belediye muhatapları için öncelikle bir “*Elektrik Şartnamesi*” hazırlamıştır. Bu şartlara aboneler ve binalara tesisat yapacak uzman kişiler de uymak zorundaydılar. Aboneler cereyan aldıkları anda imza edecekleri bu mukavelename ile bütün şartları kabul etmiş sayılıyordu. Söz konusu şartnamede yapılacak elektrik tesisatının standartları ve verilecek hizmet hakkında teferruatlı bilgiler yer alıyordu.

Buna göre tesisat döşeyebilmek için uzman olmak gerekiyordu. Bu kişilere elektrik tesisat müteahhidi deniliyordu. Müteahhitlik yapacak olanlar belediye veya santral mühendislerinden bir heyet tarafından imtihan edileceklerdi. İmtihanda başarılı olanlar müteahhitlik yapma hakkı kazanacaklardı. Tesisat yapabilecek bilgiye sahip olduğuna dair heyete bir ehliyetname göstermek de müteahhit olmanın başka bir yolu idi. Ancak bu ehliyetnamenin heyet tarafından onaylanması ve belediyeden izin belgesi verilmesi gerekiyordu⁴⁸.

Ehliyetname veya izin belgesi alacak olan müteahhitler belediyeden vesikasını alabilmek için teminat olarak 100 lira depozito yatıracaklardı. Tesisat yaptıktan vazgeçen müteahhitler vesikalarını belediyeye iade ettiklerinde bu para kendilerine geri ödenecekti. Vesika sahibi olmayan müteahhitlerin tamirat yapmalarına da izin verilmemiştir. Bunun dışında arzu eden müşteriler elektrik santralindeki ustalara da tesisat yaptırabileceklerdi. Bu kişiler ustalarla tesisat bedelini kararlaştırarak bir defada ya da bir kaç taksit halinde ödeme yapabiliyorlardı.

Müteahhidin yaptığı tesisatın muhtelif zamanlarda uygunsuz yönleri tespit edilirse ilkinde 500 kuruş ceza kesilecekti. Bu kusurlar arasında kötü malzeme kullanma, tesisata buatsız⁴⁹ ek yapmak örnek olarak gösterilebilir. Tekerrürü halinde müteahhidin mezuniyet belgesine el konulacak ve ilaveten 10 lira da para cezasına çarptırılacaktı⁵⁰.

46 *Son Haber*, 15 Nisan 1929, No: 715, s.1.

47 *Son Haber*, 8 Nisan 1929, 709, s.1.

48 *Son Haber*, 25 Temmuz 1929, No: 786, s.4.

49 Buat: Fransızca “boite” kelimesinden dilimize geçmiştir. Elektrik tellerinin toplanıp bir kutu üzerinden dağılmasını sağlayan dört ya da iki çıkışlı kutudur. “Buat Nedir, Buat Çeşitleri Nelerdir”, <http://tesisatturkiye.com/elektrik-tesisati/buat-nedir/> (Erişim Tarihi: 15.03.2018)

50 *Son Haber*, 30 Temmuz 1929, No: 787, s.3.

Elektrik alacak binalara tesisat yapımı hususunda bazı standartlar getirilmiştir. Bu standartlar şöyledir: Tesisatlardaki bütün teller güvenli olacak, kalınlığı 1 milimetrenin altında olan teller ile çıplak tel kesinlikle kullanılmayacaktır. Teller saf bakırdan yapılmış ve üzeri kaplı olacaktır. Tellerin direnci 600 miliohmdan⁵¹ aşağı olmayacaktır. Rutubetli yerlerde daha özenli davranılacaktır. Buralardaki tesisatlarda kurşunlu kablo kullanılacaktır. Tesisatta Köhel türünden tel kullanılabilir. Ancak öyle yapılırsa küçük malzemeler de aynı türden olacaktır⁵². Katlara elektrik sevkiyatı için kalın çelik borular kullanılacaktır. Döşeme hizalarında temizlik sırasında su temas etmemesi için teller kurşun borular içine alınacaktır. Bu borular da duvar içerisine yerleştirilecektir.

Tesisat dahilinde buatlar, rozaslar⁵³ birinci sınıf porselenden yapılmış olup içerisindeki aksam bronz olacaktır. Kesinlikle çinkolu malzeme kullanılmayacaktır. Anahtarların üst kısımları madeni olmayacaktır. Dayanımı 6 amper ve 250 volttan aşağı olan anahtarlar kullanılmayacaktır⁵⁴. Elektrik alacak her müşteri bir madeni tablo⁵⁵ ve lüzumuna göre her katta bir veya daha fazla izabe (yumuşak) telli tablolar koymak zorundadır. Tablolar damarsız mermerden imal edilecektir. Her elektrik nakil telinin en fazla beş çıkışı olacaktır. Devrelerin ceryanı 4 amperden fazla olmayacaktır⁵⁶.

Diğer taraftan duvar içerisinden geçen gizli tesisat da yapılabilir. Bu durumda boru tesisatı tamamlandıktan sonra teller geçirilecektir. Tellerin kolayca sevki için köşelere ve gerekli yerlere buatlar konacaktır. Bu tür tesisat yapan müteahhitler boruları tamamladıktan sonra telleri çekmeye başlamadan muayene yaptırmaya mecburdurlar. Muayenesi yapılmayan tesisata ceryan verilmeyecektir.

Borular içerisindeki teller tek parça olacak, kesinlikle ek yapılmayacaktır. Gerekli yerlere porselen buatlar konacaktır. Çıkışlarda kullanılacak teller lüzumuna göre 1 veya 1,5'luk olabilir. Linyeler⁵⁷ en az 2,5'luk olacak, sütunlar

51 Elektriksel direnç birimi olan Ohm'un alt birimidir. 1 ohm 1.000 miliohma karşılık gelmektedir. "Elektrik Teknik Terimler Sözlüğü", <https://www.elektrikce.com/teknik-sozluk/page/3/> (ET: 02.03.2019)

52 Son Haber, 25 Temmuz 1929, No: 786, s.3,4.

53 Rozas elektrikçilikte tavana bağlanan askı duyunun kablosu ile birlikte bağlandığı kapaklı klemens kutusudur. "Rozas Nedir?", <https://www.kontrolkalemi.com/forum/konu/rozas-nedir.101781/>. (E. T. 15.03.2018)

54 Son Haber, 25 Temmuz 1929, No: 786, s.3.

55 Tablo: Binaya gelen enerjinin, kontrollü bir şekilde kullanılabilmesini temin eden araçtır. Dağıtım tablolarında kullanılan enerji miktarını ölçen sayaç, elektriğin verebileceği zararların önüne geçmek için sigortalar, herhangi bir kaçak akıma maruz kalan insanları korumak için kaçak akım röleleri gibi elemanlar bulunmaktadır. (Milli Eğitim Bakanlığı, *Elektrik Elektronik Teknolojisi Dağıtım Tabloları*, Ankara 2011, s.1.

56 Son Haber, 25 Temmuz 1929, No: 786, s.3, 4.

57 Linye: Dağıtım tablosundan son aydınlatma aygıtı (armatür) veya prizini bağlandığı buata

Gazi

Akademik
Bakış

201

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

4 metreden aşağı olmayacaktır. Avize konulacak yerlerde çıkışlara bağlantısı klemensler⁵⁸ ile yapılacaktır⁵⁹. Bununla birlikte tesisattaki bütün sütunların uçları sokak kapılarının yanında yerden 2,5 metre yükseklikte, kapıya 1 metre uzaklıkta olacaktır. Mesafesi fazla olan tesisatlar kabul edilmeyecektir⁶⁰.

Ahırlarda yapılacak tesisatta lambalar tamamen tavanlarda olacak ve anahtarların hepsi tevzi tablosu üzerinde yer alacaktır. Hayvanların temas edeceği hiç bir yerden boru geçirilmeyecektir. Borular içerisinde kesinlikle kordon tel kullanılmayacaktır. Lamba askı tellerinde kullanılacak olan kordon tellerin uçları açılmamaları için lehimlenecektir. Çıplak teller asla dışarıda olmayacaktır. Tesisat sona erdiğinde muayenesi yapılacak, eksikleri görülürse cereyan verilmeyecektir.

Sanayi kuruluşları motor tesisatı yaptırmadan evvel motor için gerekli olan elektrik miktarını ve takacakları motorun gücünü belediyeye bildireceklerdir. Alacakları cevaba göre tesisatı kurduracaklardır. Elektrik tesisatının planı öncelikle belediyeye verilecektir. Plan kabul edilirse tesisat yapılmaya başlanacaktır. Planda gösterdiği motor dışında başka bir motor kullanan işletmeye elektrik verilmeyecektir. Belediyenin onayını almadan tesisat yaptıranlar da elektrik kullanamayacaktır⁶¹.

Şartnameye göre elektrik saati de önemlidir. Müteahhitler şirketin mühürlemiş olduğu saatin bulunduğu tabloya kesinlikle dokunamayacaklardır. Mühürleri kaldırılmış bulunan abonelerden harcadıkları elektrik miktarı ile uyumlu bir ücret talep edilecektir. İlaveten ceza olarak da müşteriden 5 liradan 25 liraya kadar bir ücret alınacaktır. Şirket gerekli görürse bu kişilerin cereyanını da kesebilecektir. Bu durumlarda müşterinin itiraz ve dava hakkı yoktur. Şirket abonenin kapısı yakınına koyacağı mühürlü saatini teftiş edebilmek hakkına sahiptir. Bu hususta müşterinin hiç bir itirazı söz konusu olamaz. Gerek tablo ve gerekse şube hattı elektrik şirketinin malıdır. Bu yüzden müşteri 10 amper kadar olan saatler için aylık 25 kuruş ve şube kirası olarak da ilaveten 25 kuruş ödeyecektir⁶².

(kutu) olan hatta linye hattı denir. Linye hattı bir sigorta devresine bağlanan hat olarak da düşünülebilir. Linye hatları ışık ve priz olarak ikiye ayrılır. Işık linyesine ışık sortisi, priz linyesine priz sortisi bağlanır. Linye hattına bağlanan sigortalara linye sigortası denilir. ("Linye ve Sorti Nedir", <http://www.elektrikrehberiniz.com/elektrik/linye-ve-sorti-nedir-15475/> Erişim Tarihi: 9 Mart 2018, Saat: 11.45)

58 Klemens: İki veya daha çok parçaya ayrılmış olan elektrik kablolarının birbirlerine bağlanmasını sağlayan parçaya klemens denilir. Klemenslerin yalıtkan kısımları kullanılacak yere göre plastikten, metalden veya bakalitten yapılmaktadır. İletken iç kısımları ise pirinçten veya nikelden yapılmaktadır. (Klemens Nedir? Çeşitleri Nelerdir?", <http://www.bilgimanya.com/klemens-nedir-cesitleri-nelerdir/> Erişim Tarihi: 9 Mart 2018, Saat: 12.00) .

59 *Son Haber*, 25 Temmuz 1929, No: 786, s.4.

60 *Son Haber*, 30 Temmuz 1929, No: 787, s.3.

61 *Son Haber*, 25 Temmuz 1929, No: 786, s.4.

62 Tarsus'ta iki lamba alan evler, sayaç taktırmak zorundaydılar. Şirket, sayaç bedeli olarak aboneden masraflar için iki lira ve ayda otuz kuruş alıyordu. (Arslan, a.g.m, s. 11.)

Görüş

Ayrıca şirket lüzum gördüğü takdirde müşterinin izni ile bina içindeki tesisatı kontrol edebilir. Verilen planın dışında ilaveler yapıldığı görülecek olursa ilave edilen her lamba için 500 kuruş ceza uygulanacaktır.

Tesisat tamamlanıp da cereyan alınacağı zaman belediyeye müracaat edilecektir. İlk muayene için müteahhit tesisatı tamamladığını bildiren bir dilekçe verecektir. Dilekçe ekinde tesisat planı da yer alacaktır. Muayene ücreti olarak 1 lira ödenecektir. Muayene neticesinde elektrik sistemi yeterli görülürse kontrat imzalanacaktır. Tesisatta hata tespit edilirse tekrar muayene edilmek üzere eksiklerinin giderilmesi beklenecektir. Bilahare ikinci muayene yapılacaktır. İkinci muayene 50 kuruştur. Yine hata görülürse üçüncü muayene yapılacaktır. Üçüncü muayenenin ücreti 2 liradır.

Tesisatına ilave yaptırmak isteyen kişiler önceden belediyeye müracaat ederek ilave edeceği miktarı bildireceklerdir. Belediye onaylar ise ilave tesisatı yaptırarak tekrar muayene ettireceklerdir. Bu durumda belediyeye ödenecek miktar birinci muayene ücretinin yarısıdır. Tesisatta sıkıntı görülmezse mukavele imzalanacaktır.

Müşteri mukavelede isteyeceği azami mum kuvvetini⁶³ kaydedecektir. Taahhüt ettiği bu elektriği en aşağı 200 saat kullanmak mecburiyetindedir. Sarf etmese dahi bu bedel kendisine tamamen ödettilerecektir. 450 saate kadar elektrik tüketim ücreti birim fiyatı aynıdır. 450 saati aşarsa fazla kısmına % 40 indirim uygulanacaktır. Bu indirim sadece aydınlatma amacıyla elektrik kullanan müşterilere aittir.

Tesisatı kontrol edilip yeterli bulunan ve kontrat imzalanan müşterilerin evlerine elektrik alabilmeleri için yapılması gereken bir işlem daha vardır. O da caddeden geçen elektriği evdeki tesisata ulaştırmaktır. Bunun için bağlama ve saat tablosu için 10 lira ödeyeceklerdir.

200 mumdun 1000 muma kadar cereyan alan müşteriler kontratın imzası sırasında elektrik şirketine makbuz karşılığında 500 kuruş depozito ödeyeceklerdir. Müşterinin mukaveleyi feshetmek istemesi halinde, kullandığı elektriğin borcu düşülerek depozito parasının kalan kısmı iade edilecektir⁶⁴.

Öte yandan Elektriğin kilowatt saat⁶⁵ ücreti 25 kuruş olarak belirlenmiştir⁶⁶. Resmi binalar ve hayır kurumlarına % 5 indirim yapılacaktır.

63 Mum: Işık şiddetinin ölçülmesinde kullanılan birimdir." Işık Şiddeti, Işık Akışı ve Aydınlatma Şiddeti Nedir?", <https://fizikdersi.gen.tr/isisik-siddeti-isisik-akisi-aydinlanma-siddeti-nedir/> (ET. 05. 03. 2019)

64 *Son Haber*, 30 Temmuz 1929, No: 787, s.3, 4.

65 Gücü bir kilowatt olan bir makinenin bir saatte yaptığı işe eş değer enerji birimi. ("Kilowattsaat" maddesi, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C.13, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s.6778.

66 Bu tarihlere elektrik ücretleri illere göre değişiyordu. Bazı illerdeki ücretlendirme şu şekilde idi: 1929 yılı itibarıyla Tarsus'ta 17,5 kuruş (Arslan, a.g.m, s.12), 1930'da İstanbul'da 14 kuruş,

Gece saat 10.00'dan sonra çalışmak şartıyla sanayi tesislerinin harcadığı elektrikten de % 4 indirim yapılacaktır⁶⁷.

Belediyetarafından yapılacak teftişlerde müşteri bir bedel ödemeyecektir. Ancak hata görülürse veya müruru zaman nedeni ile değiştirilmesi icap eden aksam olup da tamir ettirilmesi gerekirse bu tamiratın yapılmasından sonra yeniden muayene edilecektir. Bu defa da muayene için her hangi bir bedel alınmayacaktır. Muayenede yine eksik görülürse 1 lira teftiş ücreti alınacaktır. Bir hafta sonra ise ücretsiz olarak yeniden teftiş yapılacaktır.

Ayrıca şirket gerekli görürse müşterinin izni ile bina içindeki tesisatı kontrol edebilir. Verilen planın dışında ilaveler yapıldığı görülecek olursa ilave edilen her lamba için 500 kuruş ceza tatbik edecektir.

Tesisatında bozukluk olan müşteriler belediyenin elektrik şubesine müracaat edeceklerdir. Belediye 25 kuruş mukabilinde tesisatı inceletecektir. Tamire lüzum görülürse masrafı müşteri tarafından ödenmek kaydıyla tamir edilecektir⁶⁸.

Elektrik şirketine abone olanlar kontratın yapılmasından itibaren 1 sene müddetle müşteri olmak mecburiyetindedir. Eğer süre dolmadan mukaveleyi feshetmek isterlerse 200 saatlik sarfiyat bedeli ödeyeceklerdir. Mukavele bu şartla yazılı olarak feshedilebilecektir. Bir yılın bitiminde elektrik almaya devam etmek istemeyen müşteriler kontrat müddetinin sona ermesinden bir ay evvel yazılı olarak şirketi bilgilendireceklerdir. Eğer müracaat etmeyecek olurlarsa kontrat bir yıl daha otomatik olarak uzatılmış demektir.

Elektrik sarfiyatı bedelleri her ay sonunda makbuz karşılığında tahsil edilecektir. Tahsilattan bir gün evvel düzenlenen fatura müşteriye ulaştırılacaktır. Ertesi gün müşteri makbuz karşılığında tahsildara ödeme yapacaktır. Sekiz gün içerisinde ödemeyi yapmayan müşterinin elektriği kesilecektir⁶⁹. Depozito bedelinden söz konusu fatura bedeli mahsup edilecektir. Bu durumda müşterinin hiç bir itiraza hakkı yoktur.

Adana ve Ankara'da 28,3 kuruş, İzmir'de 25 kuruş, Bursa'da 19,2 kuruş, Konya'da 10 kuruş, Trabzon'da ise 15 kuruş (Özdemir, a.g.t, s. 73).

67 *Son Haber*, 25 Temmuz 1929, No: 786, s.3. (Tarsus'ta ise resmi kurumlardan mevcut tarifenin yarısı alınıyordu. Sanayi tesislerine de indirimli tarife uygulanırdı. 1923 yılı itibarıyla sanayi tesislerine yapılan indirim % 50 idi. (Arslan, a.g.m, s. 12.) Ankara'da ise başta belediye ve sağlık kurumları olmak üzere kamuya ait kurumlara %25 oranında indirim yapılıyordu. Sanayide ve sokak aydınlatmasında ise %50 oranında indirim uygulanmıştır. 1929 yılında itibaren "aile tarifi" adı verilen bir uygulamaya gidilmiştir. Buna göre, tüketim miktarları 2 kilowatt saatten fazla olan evlerden aylık 30 kuruş sabit ücret alınacak ve sarf edilen her kilowatt saat, 9 kuruştan ücretlendirilecekti. 1929 yılında kilowatt saati 29,50 kuruş olan elektrik ücreti, 1930 yılında 32 kuruşa çıkartılmıştır. Mehmet Karayaman, " Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.16, S.1, 2014, s. 60.

68 *Son Haber*, 30 Temmuz 1929, No: 787, s.3.F

69 Tarsus'ta da fatura bedelini ödemeyen abonenin elektriği sekiz gün içerisinde kesiliyordu. Arslan, a.g.m, s.12.

Elektrik santralinde meydana gelebilecek bir problem dolayısıyla geçici bir zaman için gerek kısmen gerekse tamamen elektrik kesilecek olursa müşteri hiç bir suretle itiraz edemeyecek ve dava açmaya hakkı olmayacaktır⁷⁰.

Santralin Tamamlanması ve Geçici Teslimin Yapılması

Bu arada elektrik tesisatı müteahhidi Ganz Şirketine mensup görevliler 1928 yılı Mart ayı başlarında santralde inceleme yapmışlardır⁷¹. Şirket tesisata başlamak için elektrik santral binasının inşasının tamamlanmasını, makinelerin konulmasına müsait bir hale getirilmesini beklemeye başlamıştır⁷².

Diğer taraftan elektrik tesisatı için gerekli olan direklerin tedarikini Muhasebe-i Hususiye Müdürlüğü yükümlendi. Başlangıçta demir direk yapılmasına karar verildi. Söz konusu direklerle ilgili olarak vilayet encümeni Anadolu-Bağdat Demiryolları Genel Müdürlüğü'ne müracaat ederek bu işte kullanılacak rayları sipariş etti⁷³.

Bilahare elektrik tesisatı için ihtiyaç duyulan direkler için ihale açıldı⁷⁴. Ancak ihaleye katılan olmadığı için süre 12 Haziran 1928 tarihine kadar uzatılmıştır⁷⁵. Bu defa da talipli çıkmayınca ihale Temmuz ayının ikinci Pazartesi gününe kalmıştır⁷⁶. Dolayısıyla direk ihalesi 3 ay içerisinde ancak sonuçlandırılabilmiştir.

İlerleyen zamanda gideri azaltmak amacıyla valilik demir direk yerine ağaç direk kullanılması kararını kabul etmiştir. Böyle yapılsa Muhasebe-i Hususiye Müdürlüğü'nün 800 dolar kar edeceği hesaplanmıştır⁷⁷.

Direk ihalesini takiben Afyonkarahisar'a elektrik malzemeleri gelmeye başlamıştır. Gelen teller Kadınana Kız Mektebi'nin bodrumuna depolanmıştır. Bu okulun seçilme nedeni inşa edilmekte olan santral binasına yakın olmasıdır⁷⁸. Bu arada elektrik santralinde kullanılacak olan elektrik jeneratörleri de tren yolu ile İstanbul'dan Afyonkarahisar'a gönderilmiştir. 4 Eylül 1928 tarihinde jeneratörler Afyonkarahisar istasyonuna ulaşmıştır⁷⁹. İki gün içerisinde de buradan şehir dahiline nakledilmiştir⁸⁰.

70 *Son Haber*, 30 Temmuz 1929, No: 787, s.4.

71 *Son Haber*, 13 Mart 1928, Sayı: 55- 336, s. 2.

72 *Son Haber*, 24 Mayıs 1928, No: 111-394, s.1.

73 *Son Haber*, 5 Şubat 1928, No: 24- 302, s. 2.

74 *Son Haber*, 24 Mayıs 1928, No: 111-394, s.1.

75 *Son Haber*, 6 Haziran 1928, No: 116-399, s.3.

76 *Son Haber*, 18 Haziran 1928, No: 125-405, s.2.

77 *Son Haber*, 17 Teşrinievvel / Ekim 1928, No: 227-507, s.1

78 *Son Haber*, 23 Temmuz 1928, No: 156-436, s.1.

79 *Son Haber*, 5 Eylül 1928, No: 193-473, s.1.

80 *Son Haber*, 7 Eylül 1928, No: 195-475, s.1

Gazi

Akademik
Bakış

205

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

1929 yılı Mayıs ayı sonlarına doğru şirket sokak lambalarını yerlerine koymaya başlamıştır⁸¹. Haziran ayı içerisinde eksik direkler temin edilir edilmez ilk denemenin yapılması planlanmıştır⁸².

Öte yandan yerel basın elektrik tesisatı ile yakından ilgilenmiştir. 13 Haziran 1929 tarihli bir köşe yazı “*Elektrik Tesisatı Hala Bitmedi*” başlığını taşımaktadır. Yazıda elektrik tesisatının tamamlanmamış olmasından duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Gecikmenin sebepleri tartışılmış, şirketin kasten geciktirdiği iddia edilmiştir. Santrali tecrübe etmek amacıyla kullanacağı mazot parasını muhasebe-i hususiyeden istemesi de eleştirilmiştir. Bu yakışıksız tavırlar devam ederse şirketin misafir olduğuna bakılmaksızın yanlışlarının teşhir edileceği tehdidinde bulunulmuştur⁸³.

Bu arada Muhasebe-i Hususiye Müdürlüğü vatandaşlara elektrik satışı ile ilgili olarak bir duyuruda bulunmuştur. “*Elektrik Alacakların Nazarı Dikkatine*” başlığını taşıyan bu yazıda yakında şehre elektrik verilmeye başlanacağı bildirilmiştir. Haberde belirtildiğine göre başlangıçta abonelere üç ay süre ile ücretsiz elektrik verilecektir. Bu imkandan yararlanmak isteyenler Temmuz sonuna kadar Muhasebe-i Hususiye Müdürlüğü’ne müracaatla isimlerini, elektrik alacakları binaları yazdırmaları ve belge almaları gerekmektedir. Bu tarihten sonra müracaat edenlere ücretsiz elektrik verilmeyecektir. Elektrik ücreti kilowatt başına 25 kuruştur. Zanaat erbabının iş yerlerine elektrik verilebilmesi için en aşağı 40 beygir kuvveti sarf etmeleri gerekmektedir. Onların buna göre hesap yaparak Temmuz ayı sonuna kadar Muhasebe-i Hususiye Müdürlüğü’ne başvurmaları şarttır.

Diğer taraftan binalara elektrik tesisatı döşenmesi de bir kısım kurallara bağlıdır. Bina sahipleri bu işi muhasebe-i hususiye elektrikçisine ya da ondan vesika almış veya elindeki belgeyi tasdik ettirmiş serbest elektrikçilere yaptırabileceklerdir. Bu yüzden binalara elektrik tesisatı yapmak isteyenlerin belediyeye müracaatla isimlerini yazdırmaları, bilahare sınava girerek vesikalarını almaları şart koşulmuştur. Vatandaşlar ise bina dahilindeki tesisat malzemelerini şartnameye uygun olmak kaydıyla muhasebe-i hususiyeden veya dışarıdan satın almakta serbesttirler⁸⁴. Bu doğrultuda şehirde elektrik malzemeleri satılan dükkanlar açılmıştır. 1929 yılı Mayıs ayında elektrik malzemesi satışı yapan ticarethanelerin reklamları görülmeye başlanmıştır. Kara Hafızade Hamdi Ticarethanesi elektrik malzemesi satma konusunda ilk ilan veren müessese olmuştur⁸⁵. Bilahare Uzunçarşı’da Kara Hafızade Şevki Ticarethanesi’nin reklamlarına sıklıkla tesadüf edilmiştir⁸⁶.

81 *Son Haber*, 29 Mayıs 1929, No:746, s.1.

82 *Son Haber*, 10 Haziran 1929, no:755, s.1.

83 *Son Haber*, 13 Haziran 1929, no:758, s.1.

84 *Son Haber*, 30 Temmuz 1929, No: 787, s.6; *Son Haber*, 1 Ağustos 1929, No: 788, s. 3.

85 *Son Haber*, 11 Mayıs 1929, s.no:734, s.2.

86 *Son Haber*, 6 Teşrinivel/ Ekim 1929, No: 814, s.4; *Son Haber*, 20 Teşrinivel/ Ekim 1929,

Nihayetinde de 26 Haziran 1929 günü Afyonkarahisar sokak lambalarına ilk defa elektrik verilerek tesisatın deneneceği bildirilmiştir⁸⁷. Gerçekten de bu tarihte ilk deneme gerçekleştirilmiştir. Halkın heyecanı dönemin basınında şu şekilde anlatılmıştır:

“Şehrimiz elektrik tesisatının ilk tecrübesi yapıldı: İlk tecrübe dün yapılmıştır. Tecrübe esnasında santral binasının etrafında bir çok halk toplanmıştı. Akşam üzeri şehir dahilindeki tellere cereyan verilmiş ve lambalar yanmıştır. Bu esnada halk bilhassa çocuklar sokaklarda intizar ediyorlardı. Lambalar yanınca çocuklar alışkın olmadıkları tatlı ve kuvvetli ziyayı görerek sevinçle bağırışmaya başlamışlardır. Tesisatı yapan şirket masrafindan kaçınarak santrali fazla çalıştırmamış ve saat 21.05’de lambalar sönmüştür. Tecrübe bazı lambaların hatalı vaz’ olunduğu için yanmadığını göstermiştir”⁸⁸.

Bu arada elektrik tesisatı sınırlı bir kaç direk dikilmesi ve tel uzatılmasıyla birlikte tamamlanmıştır. İkinci deneme 27 Haziran Perşembe günü akşamı gerçekleşmiştir. Santralde çift dizel motor ve dinamo bulunduğundan önce birinci motor ve dinamo denenmiş, bilahare ikinciler çalıştırılmıştır. Müteahhidin getirdiği direklerin bir kısmı beğenilmediği için değiştirilmesi talep edilmiştir.

Öte yandan tesisin yükümlü firmadan devralınma gerekiyordu. Ancak anlaşmaya göre geçici kabul önce yapılacaktı. Bu amaçla muhasebe-i hususiye teknik bakımdan elektrik santralini kontrol ettirmek amacıyla İstanbul’dan Türk mühendisler davet edecekti. Bu mühendisler santrali yeterli bulurlarsa geçici kabul gerçekleşecekti. Geçici kabulden sonra da üç ay müddetle santral yüklenici Ganz Şirketi tarafından çalıştırılacaktı. Bu süre içerisinde her hangi bir arıza oluşmazsa kesin kabul muamelesi gerçekleştirilecekti⁸⁹.

Bu çerçevede geçici kabul için Mühendis Burhaneddin Bey Afyonkarahisar’a çağrılmıştır. Burhaneddin Bey 6 Temmuz günü Afyonkarahisar’a gelmiştir. Ancak elektrik tellerinin direkler arasına döşenmesindeki eksiklik ve bazı lambaların mukavelenamede belirtilen ebatlardan küçük olması nedeni ile eksikleri gidermesi için denemeyi ertesi güne ertelemiştir⁹⁰.

7 Temmuz tarihinde Burhaneddin Bey geçici teslim amacıyla ilk deneyi yapmıştır. Bu tarih itibarıyla henüz evlere cereyan verilemediğinden yalnız sokak lambaları yanmaktadır. Ancak denemede sözleşmede belirtilen elektrik gücüne ulaşılamamıştır. Şirket mühendisleri bunun tesisattaki hatadan değil mazotun kalitesizliğinden ileri geldiğini söylemişlerdir⁹¹.

no:826; *Son Haber*, 4 İkciteşrin/ Kasım 1929, No:836 s.3.

87 *Son Haber* , 26 Haziran 1929, No:769, s.1.

88 *Son Haber* , 27 Haziran 1929, No:770, s.1.

89 *Son Haber* , 29 Haziran 1929, No:771, s.1.

90 *Son Haber*, 7 Temmuz 1929, No:778, s.1.

91 *Son Haber*, 8 Temmuz 1929, No:779, s.1.

Mühendis Burhaneddin Bey ise dizel motorların tulumba aksamını kusurlu görerek değiştirilmesini istemiştir. Şirketin şikayetine binaen sorunun mazottan kaynaklanma ihtimali üzerinde durulmuş, kaliteli ve fiyatı yüksek bir mazot kullanılması kararlaştırılmıştır⁹².

Ancak ilk denemeden sonra yaklaşık bir buçuk aylık bir süre geçmiş olmasına rağmen elektrik şirketi ikinci deneme için tarih vermemiştir. Bu durum şirketin işi ağırdan aldığı şeklinde değerlendirilmiştir. Şirket merkezi ile Konya ve Afyon'daki temsilcilerine mektuplar yazılmıştır. Ancak mektuplara her hangi bir cevap verilmemiştir. Bunun üzerine valilik şirkete noter vasıtası ile protesto mektubu gönderilmiştir⁹³. Mektupta şirketin beş gün içerisinde eksiklerini tamamlaması istenmiştir. Noter belgesi ulaşır ulaşmaz Ganz Şirketi'nin Türkiye temsilcisi M. M. Stravz Afyonkarahisar'a gelerek 20 gün zarfında makinelerin mukaveleye uygun güce ulaştırılacağı sözünü vermiştir. Valilik gecikmeden kaynaklanan zararın şirket tarafından karşılanması şartıyla 20 gün süre verilmesi talebini kabul etmiştir⁹⁴.

Diğer taraftan düşük kapasite ile çalışan santralin gücünü artırmak elzemdi. Zira, hedef elektriğin mutlaka 100 beygir gücüne ulaştırılmasıydı. Bu iş için yüklenici şirketten bir Macar elektrik mühendisini Afyonkarahisar'a göndermesi istenilmiştir⁹⁵. Macar elektrik mühendisi yanına bir de makine mühendisi olarak 1929 yılı Ekim ayı içerisinde Afyonkarahisar'a gelmiştir. Santralin gücünü artırmak için makinelerden birisine yeni tulumba takarak 105 beygir gücüne çıkarmayı başarmıştır. Diğer makine üzerinde de çalışma yapmıştır⁹⁶.

Bu arada şirket elektrik santralının kesin teslimini yapabileceğini Ekim ayı başında beyan etmiştir. Bunun üzerine mütehassıslardan Asım Bey Afyonkarahisar'a gelmiş, ancak santralin deneye hazır olmadığı bildirilince geri dönmüştür⁹⁷. Vilayet Muhasebe-i Hususiye Müdüriyeti boşa giden bu masrafı şirketten istemiştir. Ganz şirketi 100 lira tutarındaki parayı ödemeyi kabul etmiştir.

Bu arada elektrik tesisatında Ganz Şirketi tarafından kullanılan teller ölçülmeye başlanmıştır. Nihayet 23 Ekim günü şirket temsilcisi valiliğe müracaat ederek santralin teslimi için son denemeyi yapmaya hazır olduklarını bildirmiştir. Bunun üzerine 26 Ekim 1929 Cuma günü mütehassısların Afyonkarahisar'da bulunmaları kararlaştırılmıştır⁹⁸.

92 *Son Haber*, 20 Ağustos 1929, No:793 s:1.

93 *Son Haber*, 22 Ağustos 1929, No:794 s:1.

94 *Son Haber*, 12 Eylül 1929, No: 800, s.1

95 *Son Haber*, 29 Eylül 1929, No: 808,s.1.

96 *Son Haber*, 9 Teşrinievvel/ Ekim 1929, No: 817, s.1

97 *Son Haber*, 17 Teşrinievvel/ Ekim 1929 No: 824, s.1

98 *Son Haber*, 24 Teşrinievvel/ Ekim 1929, No:830, s.1.

Valilik deneme için İstanbul'da bulunan mütehassis Burhanettin ve Asım beylere telgraf çekerek acele Afyonkarahisar'a hareket etmelerini talep etmiştir⁹⁹. Bilahare Burhanettin Bey Balıkesir'de bulunduğu için Asım Bey'e de hareketini geciktirmesi tebliğ edilmiştir¹⁰⁰.

Nihayetinde elektrik santralindeki makineler ancak 30 Ekim 1929 günü denenebilmişti. Bu denemede makinelerdeki eksikliklerin çoğunlukla giderildiği görülmüştür¹⁰¹. Burhanettin ve Asım Beyler makinelerden birisindeki yamadan dolayı fiyatında yüzde beş indirim yapılmasına karar vermişlerdir. Direklerde, tellerde, armatörlerde, lambalarda ve diğer işlerde görülen noksanları da tespit etmişlerdir. Söz konusu eksikliklerin kesin kabul tarihine kadar giderilmesi şartıyla geçici kabul işleminin uygun olduğu yönünde rapor hazırlamışlardır¹⁰².

Bunun üzerine 3 Kasım 1929 tarihinde şirket mümessili M. Stravz geçici kabul işlemlerini gerçekleştirmek üzere Afyonkarahisar'a gelmiştir¹⁰³. Ancak, mütehassısların tespit ettikleri noksanlara şirket temsilcisi M. Stravz itiraz ettiği için vilayet encümeni tesisatın tesellüm işlemini gerçekleştirmemiştir¹⁰⁴. Bilahare anlaşmaya varılmış ve 7 Kasım 1929 tarihinde elektrik santralinin geçici kabulü Muhasebe-i Hususiyeye Müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Kesin kabul muamelesine kadar şirket makinistin Afyonkarahisar'da kalarak makineleri işletmeye devam etmesi kararı alınmıştır. Bu süre içerisinde makinistin maaşını muhasebe-i hususiyeye yükümlenmiştir¹⁰⁵. Ömer Fevzi Atabek de Afyon Vilayeti Tarihçesi adlı eserinde H.1346/ M.1928'de santral binasının yapıldığını, H.1347/ M. 1929'da faaliyete geçtiğini yazmıştır¹⁰⁶.

Kesin Teslim Muamelesi ve Şehrin Düzenli Olarak Aydınlatılması

Geçici kabul işlemi gerçekleştikten sonra üç aylık bir deneme süresi olmuştur. Bu sürenin bitiminde santralin kesin tesliminin 1930 yılı Şubat ayında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte elektrik tüketimini özendirmek amacıyla ilk abonelerden 3 ay süre ile ücret alınmayacağı belirtilmişti. Ancak, abonelerden bazılarının sabaha kadar lambaları söndürmeyerek muhasebe-i hususiyeyi zarara soktukları görülmüştür. Bu sebeple kurum israfı engellemek amacıyla gazetelere ilan vermek durumunda kalmıştır. Bu ilanda abonelerin vicdanlarına seslenilerek lambaları gereksiz yere yakmamaları rica edilmiştir¹⁰⁷. Benzer bir uyarı 8 Kasım tarihinde de gerçekleşmiştir¹⁰⁸.

99 *Son Haber*, 23 Teşrinivel/ Ekim 1929, No: 829, s.1

100 *Son Haber*, 26 Teşrinivel/ Ekim 1929, No: 831, s.1

101 *Son Haber*, 31 Teşrinivel/ Ekim 1929, No: 834, s.1

102 *Son Haber*, 2 İkinciteşrin/ Kasım 1929, No:834, s.1,

103 *Son Haber*, 4 İkinciteşrin/ Kasım 1929, No:836, s.2.

104 *Son Haber*, 7 İkinciteşrin/ Kasım 1929, No:839, s.1.

105 *Son Haber*, 8 İkinciteşrin/ Kasım 1929, No:840, s.1.

106 Ömer Fevzi Atabek, *Afyon Vilayeti Tarihçesi*, (Yayına Hazırlayan: Turan Akkoyun), Afyon 1997, s. 247.

107 *Son Haber*, 5 İkinciteşrin/ Kasım 1929, No:837, s.1.

108 *Son Haber*, 8 İkinciteşrin/ Kasım 1929, No:840, s.1.

Halkı abone olmaya teşvik amacıyla 15 Eylül'de başlayan elektrik ücreti almama süresi 15 Aralık tarihinde dolacaktı¹⁰⁹. Bu hususta alınan vilayet encümeninin 26 Ekim 1929 tarih ve 543 numaralı kararı Muhasebe-i Hususiye Müdürlüğü tarafından Afyonkarahisar halkına ilan edilmiştir¹¹⁰.

Diğer taraftan şehre elektrik verildiğinde talep eden bazı binaların tesisat işlemleri bitmiş değildi. İlk defa olarak elektrik isteyen otel, kıraathane gibi müesseselerde tesisat yapılanmasına devam edilmekteydi. Her gün binalardan bir kaç daha elektriğe kavuşmaktaydı.

Bu doğrultuda öncelikle camilere de elektrik alınması kararlaştırılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı kendi idaresinde bulunan Mevlevi ve Kahil camileri için müracaatta bulunmuştur. Buna göre Mevlevi camiinin minareleri de elektrikle aydınlatılacaktır. İlaveten ileride bazı camiler için de müracaatta bulunulacağı belirtilmiştir¹¹¹. Bilahare Evkaf Müdüriyeti tarafından Ot Pazar, Karaman, Mısri, Ayaktekye camilerine elektrik tesisatı yaptırılacağı duyurulmuştur¹¹². Evkaf Müdüriyeti Ot Pazarı vakfından eski bedestene ait 161 lira 23 kuruş keşif bedelli elektrik tesisatı, sıva, badana vesair tamirâtı için de ihale açmıştır¹¹³.

Diğer taraftan basında Afyonkarahisar'da elektrik tesisatı bedelinin diğer illere göre daha uygun olduğu propaganda edilmiştir. Belirtildiğine göre Afyonkarahisar'da tesisat işlemlerinde 10 lambaya kadar 550 kuruş, 10 lambadan fazlası için 500 kuruş alınmaktadır. Konulacak saatlerin bedeli istenmemektedir. Ampuller elektrik müessesesinde İstanbul fiyatına satılmaktadır. Buna karşılık Konya'da ise her lamba 7 lira olduğu gibi saat bedeli de müşteriye aittir¹¹⁴. Tarsus'ta ise vatandaşların ödediği lamba bedeli bir lamba için 650, ikincisine 600, üçten yukarısı için 500 kuruş idi¹¹⁵.

20 Ekim 1929 tarihi itibarıyla Afyonkarahisar'da elektrik almak için talepname verenlerin sayısı 70'i geçmiştir. Ancak bunlardan ticarethane ve ev olmak üzere toplam 65 aboneye elektrik verilebilmişti¹¹⁶.

Bununla birlikte santral beş bin civarında lambayı aydınlayabilecek vaziyetteydi. Yüzer beygir kuvvetinde iki dizel motor ve iki dinamo faaliyetliydi. Ancak, bunlardan yalnız birisi çalıştırılmış, diğeri ise yedekte tutulmuştur. Bir makinenin elektrik üretimi 71 kilowatt idi. Fakat elektriğin bir kısmı santral içinde sarf edildiğinden şehre verilebilecek olan miktarı 63 kilowatta

109 *Son Haber*, 10 İkinciteşrin/ Kasım 1929, No: 841, s.1.

110 *Son Haber*, 14 Birincikanun/ Aralık 1929, No:869, s. 2

111 *Son Haber*, 29 Eylül, 1929 Pazar, No: 808, s.2.

112 *Son Haber*, 24 Teşrinevvel/ Ekim 1929, No: 830, s.1

113 *Son Haber*, 3 Ağustos 1933, No: 1389, s. 3.

114 *Son Haber*, 13 Teşrinievvel/ Ekim 1929, No: 819, s.2.

115 Arslan, a.g.m, s.11.

116 *Son Haber*, 20 Teşrinevvel/ Ekim 1929, No: 826, s.1

düşüyordu. Bu elektrik ile 4.800-5.000 tane 40 watt¹¹⁷ kuvvetindeki lambanın yakılabileceği ön görülmüştür. Ticarethane ve evlere konulan lambaların hepsi birden aynı saatte yanmayacağı için yakılabilecek lamba sayısının bu rakamların çok üzerinde olacağı tahmin edilmiştir¹¹⁸.

Bu arada yapılan hizmete dair ilk şikayetler de gelmeye başlamıştır. 7 Aralık 1929 tarihli bir haberde hava tamamen karardıktan sonra şehre elektrik verilmesi eleştirilmiştir. Akşamları halkın önce gaz lambası yakmak zorunda kaldığı, elektrik gelince de lambayı söndürerek ampulleri yaktıkları belirtilerek *"Ticaretaneler, bürolar asıl iş saati olan akşam karanlığında elektrik ışığından mahrumdur. Gündüzleri de ceryana kavuşmak bir gaye olmakla beraber şimdilik hiç olmazsa bir saat evvel ceryan verilmelidir"* denilmiştir¹¹⁹.

Bu arada ilk elektrik arızaları meydana gelmeye başlamıştır. Örneğin 17-18 Aralık 1929 gecesi saat 23.00'de elektrik lambaları aniden sönmüştür. Arıza mazot pompasındaki sübaplardan kaynaklanmıştır. 45 dakika zarfında diğer makinenin sağlam olan pompası nakledilmek suretiyle tekrar ceryan verilmiştir¹²⁰.

1929 yılında şehre elektrik gelmiş olmasına rağmen bütün sokakların aydınlatılması zamanla mümkün olabilmıştır. Şehir merkezinden başlayarak kenar mahallere doğru sokak lambaları konulmuştur. Bu yüzden bir kaç yıl daha şehrin bazı mahalleleri gazla aydınlatılmaya devam edilmiştir. 1933 yılı Ağustos ayı içerisinde Örenbağ ve Kubeli mahalleleri de elektrige kavuşmuştur. Bu mahallere 100 adet sokak lambası yerleştirilmiştir¹²¹. Kısa süre içerisinde sokak lambalarının daha kuvvetli lambalarla değiştirilmesine de başlanmıştır¹²².

Bu arada bazı evlerde kordon ve borusuz tellerle şartnameye riayet etmeksizin elektrik tesisatı yapıldığı görülmüştür. Bunun üzerine belediye başkanlığı kamuoyuna bir duyuru yapmak zorunda kalmıştır. Buna göre abonelerin belediye elektrik idaresinin bilgisi olmadan hiç bir ilave tesisat yapamayacakları bildirilmiş, yangın ve ölüm tehlikesine karşı kamu menfaati adına bu abonelerin ceryanlarının kesileceği ve ayrıca nakdi para cezası alınacağı ilan edilmiştir¹²³.

Taşpınar'da belirtildiğine göre 1933 yılı içinde elektrik işlerinde oldukça büyük bir gelişme olmuştur. İstasyon bulvarındaki direkler tamamen ortaya alınmış ve hepsi de medeni bir şehre yaşayacak tarzda boyanmıştır. Zafer

117 Watt: 1 volt potansiyel farkı ola iki nokta arasında 1 amper akım taşıyan bir elektrik iletkeninde harcanan güçtür. "Watt", *AnaBritannica*, C. 22, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 141.

118 *Son Haber*, 17 İkcinciteşrin/ Kasım 1929, No:847, s.1

119 *Son Haber*, 7 Aralık 1929, No:863, s.1

120 *Son Haber*, 18 Aralık 1929, No:873, s.1

121 *Son Haber*, 7 Ağustos 1933, No:1390, s.1.

122 *Son Haber*, 9 Teşrinievvel/ Ekim 1929, No: 817, s.1

123 *Son Haber*, 2 Ocak 1939, No: 1909, s.3.

Gazi

Akademik
Bakış

211

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

abidesi civarında bulunun ağaç direkler demir direkle değiştirilmiştir. Güçlü iki buhar makinesinin satın alınmasına teşebbüs edilmiştir¹²⁴.

Yine bu dergide belirtildiğine göre 1933 yılı itibarıyla artık karanlıkta kalan sokak kalmamıştır. Şehir en ücra mahallerine kadar elektrikle aydınlatmıştır. Belediyenin sokakların aydınlatılması için koyduğu elektrik lambası sayısı 300'e yaklaşmıştır¹²⁵.

Santralin İşletilmesi Sorunu

Elektrik santralının işletilmesi, getirdiği mali yükten dolayı sorun teşkil etmiştir. Başlangıçta elektrik sarfiyatının büyük kısmı sokak lambalarına gittiğinden dolayı santralde kullanılan mazot belediye tarafından temin edilmiştir. Bilahare elektrik kullanan ticarethane ve ev sayısı arttığı için mazotun muhasebe-i hususiye tarafından satın alınması yoluna gidilmiştir. Belediye sokak lambalarında harcanan elektrik ücretini bu kuruma ödemiştir¹²⁶.

Öte yandan muhasebe-i hususiyenin elektrik tesisatının kesin kabulünü yaptıktan sonra belediyeye devredeceği, bilahare harcadığı bedeli taksitle geri alacağı iddia edilmiştir. Başka bir görüşe göre de belediye bizzat işletmeyerek muhasebe-i hususiyeye devredecektir¹²⁷.

A. Mahir ise *"Elektrik Tesisatının İşletmesi Hususi Bir Müesseseye Verilmelidir"* başlıklı yazısında tamamen liberalist bir bakış açısıyla meseleye yaklaşmıştır. O, ne belediyenin ne de Muhasebe-i Hususiye Müdürlüğü'nün santral işletmesini üzerine almaması gerektiği görüşünü dile getirmiştir. Mahir, devletin ticari işletmeleri iyi yönetemeyeceğini, kötü bir tüccar olduğunu belirterek şunları söylemiştir: *"Resmi müesseselerin ticari işleri iyi idare edememeleri umumi ve mutlak bir kaide teşkil eder. Bu müesseselerin başında kim olursa olsun bu kaide hükmüne halel gelmez"*¹²⁸.

Bu arada 1930 yılında kabul edilen 1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nun 14. maddesinin 4. bendinin A fıkrası gereğince elektrik tesisatı kurmak ve işletmek hakkı belediyelere verilmiştir. Kanuna göre belediyeler imtiyaz hakkını 40 yılı aşmamak kaydıyla devredebileceklerdi¹²⁹.

Bununla birlikte Afyon belediyesi bir süre daha santralin yönetimini üzerine almamıştır. Ancak sokak lambaları için ödediği parayı azaltmak istemiştir. Elektrik müessesesine ödeyeceği ücreti belirlemede 1932 yılı

124 "Bir Yıl İçerisinde Vilayetimizde Neler Yapıldı", *Taşpınar*, C.2, Sayı: 24, Teşrinievvel (Ekim) 1934, s. 219.

125 Zihni, *a.g.m.*, s. 287-288.

126 *Son Haber*, 10 İkcinciteşrin/ Kasım 1929, No: 841, s.1.

127 *Son Haber*, 1 Aralık 1929, No:858, s.1

128 *Son Haber*, 13 İkcinciteşrin/ Kasım 1929, No: 844, s.1.

129 *Resmi Gazete*: 14 Nisan 1930, Sayı: 1471, s. 8825.

Ocak ayı sarfiyatını esas almıştır. Buna göre ilk ayda harcanan elektriğin tespit edilecek olan 2,5 aylık sarfiyata esas olması belediye encümeni tarafından kabul edilmiştir¹³⁰.

Diğer taraftan belediye Muhasebe-i Hususiye Elektrik Müessesesi'ne her ay ödemekte olduğu 500 lirayı aşağıya çektirmek amacıyla valiliğe bir heyet göndermiştir. Bu heyet sonuç alamayınca santrali satın alarak meseleyi kökünden halletmek istemiştir. Bunun için vilayet ve meclisi umumi ile temasa geçmek üzere Başkan Hüseyin Haşim, üyelerden Kesrizade Salih, Turunçzade Ali, Yüzbaşızade Hamdi beyler görevlendirilmişlerdir. Santralin belediye malı olup muhasebe-i hususiye tarafından kullanılmakta olan hastane binası ile mübadele edilmesi gündeme gelmiştir¹³¹. Ancak bu düşüncenin hayata geçirilemediği görülmüştür. 1932 yılına gelindiğinde dahi santrali kimin işleteceği tartışmaları sona ermemiştir.

Bu arada belediye 1933 yılı itibarıyla ramazan topu yerine ramazan düdüğü kullanarak "300-350 lira top masrafından" kurtulmaya çalışmıştır. Bu amaçla büyük bir elektrik düdüğü siparişine karar vermiştir. Düdük Hıdırlık tepesindeki yangın kulesine konacak ve elektrik cereyanı ile öttürülecekti. Düdük sesi 4 kilometre mesafeden işitilecekti. Bunun dışında düdüğün saat işlevi görmesi de planlanmıştı. Bu amaçla her gün öğle vakti saat 12.00'de düdük çalınacaktı¹³².

Öte yandan Vilayet Umumi Meclisi 26 Şubat 1933 tarihinde Vali Ahmet Durmuş Bey'in başkanlığında toplanarak elektrik müessesinin verimliliği meselesini görüşmüştür. Müessesenin kuruluşundan itibaren yapılan harcamalar ve elde edilen gelirler çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır. Sonuç olarak kurumun zarar ettiği tespiti yapılmıştır. Bu yüzden Nafia Vekaleti tarafından belirlenecek bir fiyatla satış yapılarak belediyeye devri hususunda encümenlerden çalışma yapmaları istenmiştir¹³³. Elektrik Müessesesi'nin kesin olarak ne zaman belediyeye devredildiği tespit edilememişse de 1939 yılı itibarıyla elektrik santralinin belediye tarafından işletilmekte olduğu bilinmektedir¹³⁴.

Elektrik Müessesesi'nin en önemli gideri mazot parasıydı. Mazot alımı için döviz kullanımı zorunluluğu vardı. Örneğin bir senelik mazot ve malzeme ihtiyacının satın alınmasına izin verilmesi hususunda 8 Ekim 1930 tarihinde Bakanlar Kurulu kararnamesi çıkarılmıştı¹³⁵.

130 *Son Haber*, 7 İnkiteşrin/ Kasım 1932, No:1315, s.1.

131 *Son Haber*, 4 Şubat 932, No: 1245.

132 *Son Haber*, 2 Ocak 1933, No:1335.

133 *Son Haber*, 6 Mart 1933, No: 1351; *Son Haber*, 23 Mart 1933, No: 1355.

134 *Son Haber*, 2 Ocak 1939, No: 1909, s.3.

135 *DAB*, Fon No: 30-18-1-2, Yer No:14-66-19, Tarih: 8.10.1930.

Gazi

Akademik
Bakış

213

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Yine elektrik santrali için 1932 yılında 10.500 liralık döviz talep edilmiştir. Döviz talebenin nedeni malzeme ve yağ satın alınmasıdır. Afyonkarahisar valiliğinin bu konudaki ilk müracaatı 11 Ağustos 1932 tarihinde gerçekleşmiştir. Maliye Bakanlığı talebi takas komisyonuna iletmıştır. İşlem gerçekleşmeyince vilayet farklı tarihlerde taleplerini yenilemiştir. Talebin hızlandırılması için valiliğin son müracaatı 21 Kasım 1932 tarihinde olmuştur¹³⁶. Sonunda kararname 3 Ocak 1933 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır¹³⁷.

Ancak valilik bu konuyu kalıcı bir çözüme kavuşturabilmek için motorların mazot yerine odun kömürü ile işletilebilecek bir hale konulmasını da gündeme getirmiştir¹³⁸. Fakat, pratikte böyle bir uygulama yapılamamıştır.

Santralin işletilmesinde karşılaşılan bir diğer sorun da ihaleler idi. Zira elektrik santralinin her türlü ihtiyacı ihale ile temin ediliyordu. Bazen talipli çıkmadığı için ihale tekrar ediliyordu. Örneğin elektrik santralinin ihtiyaç duyduğu mazot ve vakum yağı için 1932 yılı Eylül ayında ihale açılmıştır. 75.000 kilo mazot yağı ve 2.500 kilo vakum yağı için yapılan ihaleye talipli çıkmamıştır. 31 Ağustos 1932 Çarşamba günü son ihalenin yapılacağı duyurulmuştur¹³⁹.

Müessese satın alacağı elektrik malzemelerini de ihale yoluyla temin ediyordu. Örneğin yirmi kalem elektrik malzemesi satın alınması için 16 Ekim 1932 Çarşamba günü son ihalenin yapılacağı duyurulmuştur¹⁴⁰.

Kurum için ihtiyaç olan defterler ve matbu evrak için 21 Mayıs- 14 Haziran 1933 tarihleri arasında 21 gün müddetle ihale açılmıştır. Taliplilerin geçici teminat ücreti veya muteber bir banka mektubu ve diğer belgeleri ile beraber ihale günü olan 14 Haziran 1933 Çarşamba günü saat 16.00'da vilayet encümenine gelmeleri ilan edilmiştir¹⁴¹.

Yine Elektrik Müessesesi Müdürlüğü mahalle aralarına yapılacak sokak lambaları için gerekli olan sekiz kalem elektrik malzemesi için 28 Mayıs 1933 Pazar günü ihale yapılacağını duyurmuştur. Buna göre taliplerin %7,5 nispetinde depozito ücreti ile birlikte belirtilen günde vilayet encümeni salonunda hazır bulunmaları istenmiştir¹⁴².

Afyon Elektrik Müessesesi ihtiyaç duyduğu ilave elektrik direkleri için de ihaleler açmıştır. 15 Ekim 1933 tarihinde açılan ihalede direklerin toprak içinde dip kısımların ray veya U demirlerle tahkim edilmesi, bazı direklerin yeni direklerle değiştirilmesi talep edilmiştir.

136 DAB, Fon No: 30-10-0-0, Yer No:68-451-3, Tarih: 24.12.1932.

137 DAB,Fon No: 30-18-1-2, Yer No 33-2-13, Tarih: 03.01.1933.

138 *Son Haber*, 19 Haziran 1933, No: 1376, s.3

139 *Son Haber*, 26 Eylül 1932, No: 1307, s.1.

140 *Son Haber*, 10 Birinciteşrin/ Ekim 1932, No: 1321.

141 *Son Haber*, 22 Mayıs 1933, No: 1368, s. 4.

142 *Son Haber*,18 Mayıs 1933, No: 1367, s.3.

Gazi

Afyon Elektrik Müessesesi ihtiyacı olan 26 kalem elektrik malzemesi için 8 Ekim 1933 Pazar günü saat 14.00'de vilayet encümeni salonunda ihale düzenleyeceğini duyurmuştur. Taliplerin 7,5 nispetinde geçici teminat ücreti ile birlikte hazır bulunmaları ilan olmuştur¹⁴³.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yılları Anadolu şehirlerinin elektrikle tanıştığı bir dönem olmuştur. Adeta iller elektrik tesisi kurma yarışına girmişlerdir. Bu yarışa Afyonkarahisar da katılmıştır. 1927 yılı içerisinde şehre elektrik getirme kararı alınmıştır. Bilahare Macar Ganz Şirketi ile bir mukavele imzalanmıştır. Buna göre bina inşaatının bitiminden sonra 4 ay içerisinde tesis tamamlanarak şehre elektrik verilecektir. Şehrin elektrikle aydınlatılması için tahmini ilk tarih 1928 yılı Eylül ayı olarak tespit edilmiştir. Fakat bina ihalesi gecikince elektrik beklentisi aynı yılın Kasım ayına sarkmıştır. Bilahare inşaat ihaleye verilmiş, ancak müteahhit işi geciktirince bu defa da 1929 yılı Şubat ayında şehrin elektriğe kavuşacağı var sayılmıştır.

Diğer taraftan elektrik verilmeden aylar evvel halk elektrik ve muhtemel tehlikeleri hakkında bilgilendirilmiştir. Ayrıca muhataplara yönelik bir Elektrik Şartnamesi hazırlanmıştır. Şartnamede belirtilen hususlara aboneler ve tesisat yapacak uzmanlar uymak zorundaydılar. Söz konusu şartnamede hem yapılacak elektrik tesisatının standartları hem de verilecek hizmet hakkında teferruatlı bilgiler yer alıyordu.

1928 yılı Ekim ayı sonunda bina inşaatı sona ermiştir. Bilahare santralin elektrik üretimi ile ilgili aksamının yapımına geçilmiştir. 1929 yılı Mayıs ayı sonlarına doğru sokak lambalarının yerleştirilmesi işlemi başlamıştır. İlk defa 26 Haziran 1929 günü sokak lambalarına kısa süreliğine elektrik verilerek tesisatın ilk denemesi yapılmıştır.

Santralin teslim alınması ise iki aşamalı olmuştur. Önce geçici teslim işlemi yapılması gerekiyordu. Bu amaçla 7 Temmuz 1929 günü ilk deneme yapılmıştır. Ancak eksiklikler görüldüğü için teslim gerçekleşmemiştir. Nihayetinde eksiklikler giderilerek son geçici teslim denemesi 30 Ekim 1929 günü yapılmıştır. Bu denemede ciddi problemlerle karşılaşmamıştır. 7 Kasım 1929 tarihinde elektrik santralinin geçici kabulü Muhasebe-i Hususiye Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bundan üç ay sonra 1930 yılı Şubat ayında kesin teslim muamelesi yapılmıştır.

Diğer taraftan halkı elektrik kullanımına özendirebilmek için başlangıçta abonelere üç ay süre ile ücretsiz elektrik verileceği duyurulmuştur. Bu imkandan yararlanmak isteyenlerin 1929 yılı Temmuz ayı sonuna kadar muhasebe-i hususiyeye müracaat etmeleri gerekmiştir. Bu tarihten sonra

143 *Son Haber*, 2 Birinciteşrin/ Ekim 1933, No:1406.

Gazi

Akademik
Bakış

215

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

yapılan müracaatlar kabul edilmemiştir. Şehrin bütün mahallerine elektrik verebilmek ilk yıllarda mümkün olamamıştır. Ancak 3 yıl sonra yani 1933 yılı itibarıyla bütün mahallelere elektrik verilebilmiştir.

Konu hakkındaki değerlendirmelere gelince santral binası nispeten şehrin dışında sayılabilecek bir yerde inşa edilmiştir. Bu tercihte mali değeri daha düşük olan arazi kullanmak arzusu etkilidir. Asıl sebep ise elektrik akımının zararlarından halkı korumaktır.

Bu dönemde şehirlere elektrik getirilirken yabancı şirketlerden yararlanıldığı görülmektedir. Afyonkarahisar için de Macar Ganz Şirketi ile anlaşma imzalanmıştır. Ganz Şirketi o tarihlerde Türkiye’de çok sayıda santrali yapmış bir kuruluştur. Bu durum Türkiye’de yeterli teknoloji ve mühendislik bilgisine sahip olunmadığını göstermektedir. Türk mühendisler sadece tesisin teslim alınması muamelesini gerçekleştirmişlerdir. Teknik personel sıkıntısına işaret eden bir başka husus motorları çalıştıracak makinistin de yüklenici şirketin elemanı olmasıdır. Macar vatandaşı olan bu makinist santralin teslim alınmasından sonra da görev yapmaya devam etmiştir.

Yine bu dönemde Türkiye’de elektrik teknolojisi ve malzeme üretimi yok denecek seviyedeydi. Her türlü motor, makine, teçhizat ve teller yurt dışından ithal ediliyordu. Bu durum da Türk şehir ve kasabalarının elektrik enerjisinden faydalanmasını geciktiren sebepler arasındadır.

Binalara elektrik tesisatı döşeme işlemlerinin profesyonel olarak yapılmasına özen gösterilmiş olması önemlidir. Bu işi yapmasına izin verilenler sadece muhasebei hususiye elektrikçisi, ondan belge almış elektrikçiler ve elektrik santralindeki ustalardır. Bu tutum yerinde bir uygulama olmuştur. Aksi taktirde elektrik kazalarına davetiye çıkarılmış olurdu.

Bütün dünyada şehirlere elektrik gelişinin klasik uygulaması Afyonkarahisarda da görülmüştür. Önce sokaklar ve caddeler aydınlatılmış, bilahare evler aydınlatılmıştır. Ancak ilk zamanlarda elektrik üretimindeki yetersizlik nedeniyle hava tamamen karardıktan sonra şehre elektrik verilmesi söz konusu olmuştur.

Bunun dışında abonelerin sayısını artırabilmek amacıyla ilk abonelerden üç ay süre ile kullanım ücreti alınmamıştır. Bu durum halkın teşvik yöntemiyle alışkanlıklarını değiştirmesini sağlama gayretidir. Bilindiği üzere her türlü yeniliğin kabulü zaman almaktadır.

Elektrik ücretleri açısından bakıldığında reel değer itibari ile fiyatlar çok yüksekti. Bunun sebebi üretim maliyetlerden kaynaklanmaktadır. Maliyeti artıran hususlardan birisi Türkiye’de petrol rafinerisi bulunmadığı için işlenmiş petrol ürünlerini yurt dışından satın almak zorunluluğudur. Afyonkarahisar’daki elektrik fiyatını yükselten en önemli sebep budur. Çünkü santral mazot ile

Gazi

elektrik ürettiyordu. Hidroelektrik santrali yapılırsa idi muhtemelen daha uygun fiyatla satış mümkün olabilirdi. Fakat hidroelektrik santrali yapılacak yer ile şehir arasındaki mesafe nedeniyle bu sistem tercih edilmedi. Çünkü mesafenin uzaması üretilen elektriğin taşınması için gerekli olan tesisat masrafını artıracaktı.

Dikkati çeken bir husus diğer şehirlerde elektrik işini umumiyetle belediyeler yükümlenirken Afyonkarahisar'da il özel idaresinin bu işe önderlik etmesidir. Ancak bilahare tesisin belediyeye devredildiği görülmüştür.

Kaynaklar

1. Arşivler ve Gazeteler

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB).

Hasan Özpınar Arşivi.

Haber Gazetesi.

Son Haber Gazetesi.

3. Kitaplar, Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

ALPEBÖZ Nuster, "İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihçesi", *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, S. 179, s. 24-26.

"Alva Thomas Edison", *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C.11, Ana yayıncılık, İstanbul 1994, s.84-85.

"Amper", *Meydan Larousse*, C.1, Meydan Yayınevi, İstanbul 1990, s. 470.

ARSLAN Ozan, "Tarsus Elektrik Altyapısı Tarihine Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 32, S.1, 2017, s.1-16.

ATABEK, Ömer Fevzi, *Afyon Vilayeti Tarihçesi*, (Yayına Hazırlayan: Turan Akkoyun), Afyon 1997.

"Bir Yıl İçerisinde Vilayetimizde Neler Yapıldı", *Taşpınar*, C.2, Sayı: 24, Teşrinievvel (Ekim) 1934, s. 219-220.

HAYTOĞLU Ercan, "Denizli Kentinin Elektrik Tarihine Bir bakış (1924-1954)", *Belgi Dergisi*, Halil İnalcık Özel Sayısı, S: 16, Yaz 2018, 896-927.

KARAYAMAN Mehmet, "Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi (1929-1939)" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.16, S.1, 2014, s. 50-72.

KARAYAMAN Mehmet, *İlkler Şehri Uşak'ta Elektrik'in Serüveni*, İzmir 2013.

"Kilowattsaat", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C.13, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s.6778.

Milli Eğitim Bakanlığı, *Elektrik Elektronik Teknolojisi Dağıtım Tabloları*, Ankara 2011.

M. Zihni, "Cumhuriyetten Sonra Afyon Şehri", *Taşpınar*, C.1, S.12, Teşrinievvel (Ekim) 1933, s. 287-290.

Görüş

Akademik
Bakış

217

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

ONUİK, Nazife Tuğçe, *Kentsel Dış Mekanların Aydınlatılması Kapsamında Işık Kirliliğinin İrdelenmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008

ÖZDEMİR, Naziye, *Türkiye’de Elektriğın Tarihsel Gelişimi (1900-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

“Paratoner “ maddesi, *AnaBritannica*, C. 17, Ana Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 434.

TOPRAK Zafer, “Aydınlatma”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1993, s. 474-481.

“Volt”, *AnaBritannica Ansiklopedisi*, C. 22, Ana Yayıncılık, İstanbul 2005,s. 86.

“Watt”, *AnaBritannica*, C. 22, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 141.

İnternet Kaynakları

“Aydınlanmanın Tarihçesi /Ateşden Gazyağına”, [http://www .elektrikport.com/teknik-kutuphane/aydinlatmanin-tarihcesi-atesten-gazyagina/4377#ad-image-0](http://www.elektrikport.com/teknik-kutuphane/aydinlatmanin-tarihcesi-atesten-gazyagina/4377#ad-image-0), (Erişim Tarihi (E.T.): 25.03.2018).

“Buat Nedir, Buat Çeşitleri Nelerdir”, [http://tesisatturkiye.com/elektrik-tesisati/buat-nedir/\(E.T. 15.03.2018\)](http://tesisatturkiye.com/elektrik-tesisati/buat-nedir/(E.T. 15.03.2018)).

ÇALKIN Yusuf, TÜRKÖĞLU A. Kamuran,“Aydınlatmanın Tarihi Gelişimi”,http://teknolojivetasarim.org/upload/icatlar/Aydinlatmanin_Tarihi_Gelisimi.pdf, (E.T. 25.03.2018)

“Dünden Bugüne Türkiye’nin Elektrik Serüveni 1”, <https://www.elektrikport.com/makale-detay/dunden-bugune-turkiye-nin-elektrik-seruveni--1-bolum/18501#ad-image-0> (E.T. 20 Ocak 2019).

“Dünyanın Elektrik Enerjisi İle Aydınlatılan İlk Caddesi”, <https://www.elektrikport.com/universite/dunyanin-elektrik-enerjisi-ile-aydinlatilan-ilk-caddesi/15276#ad-image-0> (E.T. 26 Şubat 2019).

Elektrik Mühendisliğinin Tarihçesi, [http://www.yildiz.edu.tr/~inan/ Elktarihce.htm](http://www.yildiz.edu.tr/~inan/Elktarihce.htm) (E.T. 26 Şubat 2019).

“Gaz Yağınını Kim Buldu”, [http://www.ilkkimbuldu.com/gaz-yagini-kim-buldu/\(E.T. 25.03.2018\)](http://www.ilkkimbuldu.com/gaz-yagini-kim-buldu/(E.T. 25.03.2018)).

“ Işık Şiddeti, Işık Akışı ve Aydınlatma Şiddeti Nedir?”, [https:// fizikdersi. gen.tr/isik-siddeti-isik-akisi-aydinlanma-siddeti-nedir/\(ET. 05. 03. 2019\)](https://fizikdersi.gen.tr/isik-siddeti-isik-akisi-aydinlanma-siddeti-nedir/(ET.05.03.2019))

“Karanlıktan Aydınlığa”, <http://www.olive.info.tr/?p=418>, (E.T. 25.03.2018).

“Klemens Nedir? Çeşitleri Nelerdir?”, [http://www.bilgimanya.com/klemens-nedir-cesitleri-nelerdir/\(E.T. 9 Mart 2018\)](http://www.bilgimanya.com/klemens-nedir-cesitleri-nelerdir/(E.T. 9 Mart 2018)).

“Linye ve Sorti Nedir” <http://www.elektrikrehberiniz.com/elektrik/linye-ve-sorti-nedir-15475/> (E.T. 9 Mart 2018).

MAZAK Mehmet, “Türkiye’de Modern Aydınlatmanın Başlangıcı ve Aydınlatma Tarihimize

Gazi

Genel Bir Bakış (1853-1930)”; http://www.emo.org.tr/ekler/94a988102edcd4b_ek.pdf (E.T. 26. 03.2018).

Nükleer Enerji'nin Dünü, Bugünü ve Yarını, <https://www.nuclearpedia.com/?p=65> (E.T. 18 Aralık 2018).

“Rozas Nedir?”, <https://www.kontrolkalemi.com/forum/konu/rozas-nedir.101781/>. (E.T. 15.03.2018).

SARI Halil, “ Osmanlı Payitahtında elektriğin kısa Öyküsü”, <https://enerjigunlugu.net/icerik/6213/osmanli-payitahtinda-elektrigin-kisa-oykusu.html> (E.T. 16 Aralık 2018).

Ekler

EK 1. Afyonkarahisar Elektrik Santral Binasının Konumu

EK 2. Afyonkarahisar Elektrik Santral Binası

Görüş

Akademik
Bakış

219

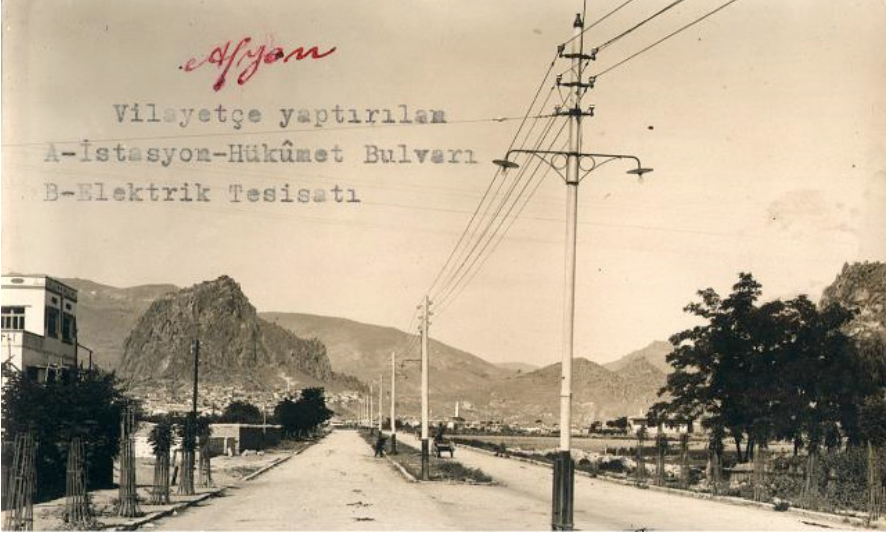
Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Hasan Özpınar
arşivi

EK 3. Afyonkarahisar Elektrik Santralinde Kullanılan Ganz Şirketine Ait Dizel Jeneratör Örneği

EK 4. Afyonkarahisar'a Elektrik Geldikten Sonraki Görüntü

Extended Abstract

There was no electricity in most of the cities of Anatolia during the period that the Republic was proclaimed. The common people generally used candles and oil-lamps as lighting tools. On the other hand, wealthy families lit their houses with lanterns and pressure lamps. People provided the gas that they would fire from the gashouse. It is seen that the pocket lamps were also started to be used as from 1925.

Lighting the streets at the city centres was maintained with the gas lanterns hung on the lamp posts. However, not having any or having few gas lanterns especially on the suburbs caused problems. The people of these places had to walk in the dark at nights. After a period, the municipalities also bought pressure lamps. At that time, radium lamps became a part of the life. Long posts were set up for these lamps. Moreover, lighting of the state offices, shops, and houses was enabled with candles, gas lamps, lanterns, or pressure lamps hung on iron hooks.

The first years of the Republic had become a period during which Anatolian cities met with electricity. The cities almost attended a competition for building electric facilities. Afyonkarahisar also participated in this competition. A serious movement was started to bring electricity to Afyonkarahisar during 1927. Governor Edhem Bey got a French engineer brought from İstanbul. He had some work done around Gecek and Kışlacık. Meanwhile, he also got the electrical installations analysed in Eskişehir and İzmit. Finally, he decided to get an electrical installation working with diesel fuel founded rather than an electric power plant. Subsequently, an agreement was signed with the Hungarian Ganz Company. As per to the agreement, electricity would be provided by completing the facility within four months after the construction of the building.

Accordingly, the estimated first date for lighting the city with electricity was September, 1928. However, due to a delay in the tender of the building, expectation for electricity was cancelled to November of the same year. Subsequently, the construction was put in a tender; however, it was supposed that the city would meet with electricity in February 1929 since the constructor put the construction back.

Moreover, the community was informed about electricity and its possible dangers many months before the electricity was provided. Moreover, an Electricity Agreement for the addressees was prepared. The subscribers and the specialists building the installation had to obey the points stated in the agreement. In the aforementioned agreement, there was detailed information about both the standards of the electrical installations to be built and the service to be provided.

The construction of the building was completed at the end of October, 1928. Afterwards, the construction of a part of the electric power plant related to electricity production was started. The process of installation of the street lamps began through the end of May, 1929. The installation was put to the test for the first time by supplying electricity to the street lamps for a short time on 26 June 1929.

Gazi

Akademik
Bakış

221

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Acceptance of the power plant had two stages. First, temporary admission was carried out. For this purpose, it was put to the test for the first time on 07 July 1929. However, it was not delivered because some deficiencies were observed. Eventually, trial of the last temporary delivery was performed by making up the deficiencies on 30 October 1929. Any serious problems were not encountered in this trial. Temporary acceptance of the electric power plant was carried out by the Direktor of the special provincial administration on 7 November 1929. Three months after this, procedure of the final delivery was realized in February, 1930.

Moreover, it was announced that electricity was provided free of charge to the subscribers for three months at the beginning in order to encourage people to use electricity. People who wanted to benefit from this opportunity were required to apply for the section of accounting in the local government until the end of July, 1929." After this date, the applications were not accepted. Free use of electric beginning in September 1929 ended in December 1929. It was not possible to provide electricity to all districts of the city in the first years. However, there was not any district that could not be lightened with electric at the end of three years, namely 1933.

Gazi

Akademik
Bakış

222

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Kazakistan Ceditçilik Hareketinde Bir Din Adamı: Ömer Karaş, Hayatı ve Faaliyetleri (1875–1921)

An Important Name in Kazakhstan Jadidism Movement A Cleric: Omar Karaş, Life and Activities (1875–1921)

Seyfi YILDIRIM* -Nazgul SABURGALİYEVA**-Baktyly BORANBAYEVA***

Öz

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarındaki Kazakistan tarihi oldukça karmaşık toplumsal, sosyo-siyasi gelişmelerle karakterize edilir. Kazak halkı bağımsızlık ve demokrasi için büyük mücadeleler vermiştir. Bu mücadele, Rusya'daki genel Müslüman Ceditçilik hareketi çerçevesinde sürdü ve Osmanlı Devleti'yle yakın ilişkiler geliştirildi. Ceditçilik, Rusya'nın sömürgesi altında olan bölgelerindeki Türk kökenli halklar arasında ortaya çıkan kültürel ve entelektüel bir harekettir.

Aydınlanma ve kurtuluş fikirlerinin yayılmasına laik aydınlarla birlikte dini düşüncede yenileşmeden yana olan mollalar ve imamlar da katkıda bulunmuşlardır. Sömürgeci baskın ve yaşanan manevi krizin üstesinden gelmenin yolunu arayan aydınlarla geleneksel İslam temsilcilerinin teorik araştırmaları ve pratik faaliyetleri, tarih bilimi için çok önemlidir. Bu dönemlerde, kültürel ve eğitim faaliyetleriyle tarihte yerini alan, Hanefi mezhebi, Nakşibendi tarikatıyla ilgili büyük bilgi sahibi olan önemli şahsiyetlerden biri, Ömer Karaş olmuştur. O, XX. yüzyıl başlarında eğitim alanına, pedagojik düşüncenin gelişimine katkı sağlayan en büyük toplum figürlerinden biridir.

Rus Müslümanların resmi yapısında hizmet eden Ömer Karaş, din âlimlerine verilen yüksek dini bir rütbeye verilen Farsça Ahund (Farsça Ahund) sıfatına sahip olmuştur. O, Kafkasya, İdil-Ural, Türkiye ve Arap ülkeleriyle yakın temaslara kurup sürekli gelişen ve yenilikleri hızla benimseyen aydıydı. 1911-1913 yıllarında Oral'da (Batı Kazakistan) yayımlanan "Kazakistan" gazetesinin hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. 1917-1919 yılları arasında "Alaş" siyasi ve kültürel hareketinin aktif üyesi olan önemli bir şahsiyettir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Karaş, Rusya Türkleri, Ceditçilik, Kadimcilik, Orenburg Dini İdaresi.

Abstract

The policy of the Russian Empire led to the rise of the Muslim movement among the Muslims of Russia in the late 19th and early 20th centuries. The Kazakh people were actively fighting for freedom and democracy. Muslim movement was influenced by Jadidism. Muslim struggle had taken place in the context of Jadidism. Close relations with the Ottoman Empire developed.

"Jadid" is the Arabic word for "new," but Jadidism was a drive for cultural and social renewal among Muslims in the Russian Empire. In addition to secular intelligentsia, the mullah-imams, who have recognized the religious-reforming, modernist position, contributed to the spread of enlightenment and

Makale Geliş Tarihi: 20.02.2019. Makale Kabul Tarihi: 23.04.2019.

* Hacettepe Üniversitesi. Türkiye. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
E-mail: ahiseyfi@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-3318-6089

* Al-Farabi Kazak Millî Üniversitesi. Kazakistan. Tarihi Bölümü. E-mail: naz-sb@mail.ru ORCID ID: 0000-0001-8934-2602

* Batı Kazakistan. Mühendislik ve Beşeri Bilimler Üniversitesi. Doç.Dr.
E-mail: bbaktyly@bk.ru ORCID ID: 0000-0002-0527-2588

gazi

Akademik
Bakış

245

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

liberation. Theoretical research and practical work of intelligentsia and traditional Islamic representatives, who had considered the way to overcoming the colonial oppression and the spiritual crisis, were very important for the history science.

During this period, Omar Karash, one of the most influential figure in the history of cultural education, who was familiar with a Hanafi Madhhab, and Naqshbandi. He was one of the greatest public figures who left his balance in the early 20th century pedagogy and enlightenment.

Omar Karash Ahun (Ahun, Arab word, religious high rank), who served in the official structure of the Russian Muslims. Caucasus, Volga-Uralsk, as well as Turkey, had been developing in close contact with the Arab countries, and had quickly embraced the influence of ancient Islam center. In 1911-1913 Omar Karash took part in the publication of the newspaper "Kazakhstan" published in Uralsk (West Kazakhstan). From 1917 to 1919 he was an active member of the Alash political and cultural movement in Kazakhstan.

Key words: Ğumar Qaraş, Russian Turks, Jadidism, Traditionalism, Religious Administration of Orenburg

Giriş

Sovyet döneminde yürütülen kültür ve bilim siyasetinin yasaklamaları sebebiyle aynı zamanda bir Alaş hareketi mensuplarından biri olan Ömer Karaş'ın ismi ve faaliyetleri hakkında bugüne kadar net bilgiler verilememiş ve geniş araştırmalar yapılamamıştır. Ancak 1991 yılında Kazakistan bağımsızlığını elde etmesinin ardından onun yaptığı hizmetler ve çalışmaları daha yoğun bir biçimde araştırılmaya başlandı ve XX. yüzyıl başlarındaki milli aydınların "Alaş" hareketindeki hizmetlerini gerekli seviyede açıkça ortaya koyma düşüncesini uygulamaya koydu.

Karaş'la ilgili çalışmalar tarihsel dönemlerine göre çeşitli aşamalarıyla farklılık göstermektedir. İlk dönemlerde, yani XX. yüzyılın başlarında, Sovyet ideolojisinin hüküm sürdüğü dönemlerde yayımlanan yayınlarda, Karaş ve çalışmaları "burjuva milliyetçisi" ve "dindar" gibi tek taraflı bakış açısıyla nitelendirilir. Onların arasında Sabit Mukanov¹, Saken Seyfullin², Abbas Tokjanov'un³, Smagul Saduaqasuly⁴ görüşleri bulunmaktadır. Sovyetlerin baskıcı politikası Karaş'ın görüşlerini "milliyetçi" bulduğundan pedagojik fikirlerinden başka diğer çalışmalarının tanıtımını dayasakladı. Ancak Joseph Stalin'in ölümünden sonra baskı politikası sona erdi ve siyasi yasaklı aydın Kazaklara karşı tutum değişmeye başladı. Nitekim 1959 yılında Mustahim İsmagulov, "Kazakistan Öğretmeni" gazetesinde Ömer Karaş'ın pedagojik düşüncesi üzerine bir makale yayınladı. Fakat o zamanın Sovyet politikasının talepleri doğrultusunda Yazı İşleri Ofisi, biyografisi ve çalışma hayatı hakkındaki düşüncelerini içeren kısımlarını makaleden çıkardı.⁵

1 Muqanov Sabit, *20 gasyrdagy qazaq adabieti*, (Ultşyldyq, bajşyldyq dauiri). Almaty 1932.

2 Seifullin Saken, *Tar jol taigaa keş*, (Tarihi-memuarlyq roman), Almaty 1977.

3 Tugjanov Gabba, *Kazahskaja literatura*, Moskva: T. 5. 1931.

4 Saduaqasuly Smagul, "Qazaq Adabietinin Ajaqalysy", *Egemen Qazaqstan*, 1991. 9. Karaşa.

5 Ysmagulov Mustahim, "Ömer Karaşтын talim - tarbielik oi – pikirleri", *Qazaqstan mugalimi*,

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Karaş gibi Sovyet döneminde baskıya uğrayan siyasi şahsiyetler hakkında: “Yüzyılın başında, devletin çıkarlarını düşünen büyük Kazak aydınlarının kaderleri de büyük kederlerle doluydu. Ancak milli irade ve olgunlaşan zihinler bu dersi unutmamıştır” şeklinde konuşmuştur.⁶ Bu çerçevede Kazakistan coğrafyasında daha önce ortaya çıkmış dini ve kültürel aydınlanma fikirlerinin araştırılması en önemli konulardan biri haline geldi. “Alaş” hareketi içerisinde önemli bir yeri olan Kazak vatanseveri Ömer Karaş’ın hayatı ve çalışma faaliyetlerinin tüm yönleri kapsamlı bir araştırmayı gerektirmektedir. Yabancı bilim adamlarının tarih araştırmaları göz önüne alındığında, Martha Brill Olcott⁷, Thomas Vinner⁸, Alexander Bennigsen⁹, Türkiye’de yaşayan Kazak aydını Hasen Oraltay¹⁰ ve Abdolvahap Kara’nın¹¹ Karaş biyografisi üzerine yaptıkları araştırmalar birer bilimsel analiz olarak değerlendirilebilir. Bu konudaki araştırmalar Maksat Tajmurat¹², Berik Ataş, Kuanış Aljan gibi yerli Kazak bilimciler tarafından daha da genişletildi.¹³ Karaş’ın şiirleri ve felsefi düşünceleri, hikâye ve makaleleri “Zamana” başlığı altında yayımlanmıştır.¹⁴

Yayımlanan araştırmalar analiz edildiğinde, Karaş’ın yaşamının ve faaliyetlerinin tam olarak araştırılıp ortaya konulmadığı, bazı hususların aydınlatılmadığı anlaşılmaktadır. Ömer Karaş’ın bir din adamı olarak *ahundluk*¹⁵ faaliyeti, dini eğitim üzerine yaptığı çalışmaları hala tam olarak araştırılmamıştır. Bu nedenle Karaş’ın arşivlerde bulunan kendi el yazılarının analizi, onun dini faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler verecektir. Bu çalışma ise arşiv belgeleri ve ilgili literatür çerçevesinde Karaş’la ilgili bazı bilgi eksikliklerini gidermek için ele alınmıştır.

19. yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başında ortaya çıkan siyasi, sosyal ve kültürel gelişmeler elbette Kazak aydınlarını da etkiledi. Bunlardan biri ve belki de en önemlilerinden biri de Ömer Karaş’tı. XX. yüzyıl başlarında bir taraftan Kazak aydınlarının önemli bir temsilcisi diğer taraftan resmi ve dini hizmetler

1959. 21 мамыр.

6 Nazarbaev Nursultan, *Tarih Tolqynynda*, Atamura, Almaty 1999, s. 15.

7 Marta Brill Olcott, *Kazahi izd. inostrannoju Guvera Stjenford*, Kolliforniya 1978.

8 Vinner Toma, *Ustnoe tvorcestvo i literatura kazahov Russkoi Central’noi Azii*, Izd. Diuuskogo Universiteta, 1958.

9 Bennigsen Aleksandr-Lemere-Kelkeje Şantal, *Baspasoz jane 1920 julga deingi Rossia musulmandary arasındagy ultıyq qozgaly*, Qazaqstan kommunisti, 1991, Sayı 10, s. 72-78.

10 Oraltay Hasen, *Alaş Tırkistan tırkilerinin ult-azattyq urany*, Azat, 1991, Sayı 1, 1 şilde.

11 Abdolvahap Kara, *Mustafa Shoqai, omiri, küresi, shygarmashylygy*, Almaty 2004.

12 Taj-Murat Maksat, *Ömer Karaş (Omiri men şygarmashylygy)*, Aqtobe 2004, s.28; Taj-Murat, *Şangerej, (Jasampazdyq omiri)*, Almaty 1998.

13 Ataş Berik - Aljan Kuanış, *Gumar Qaraş*, Almaty 2014.

14 Gumar Qaraş, *Zamana (Olen, tolgaular, palsapalyq oi-tolgamdar, maqalalar)*, Qurastyrgan Q.Sydiyqov, Almaty 1998.

15 Ahund–Farsça bir kelimedir ve en yüksek kategorideki Müslüman bilim adamının adıdır.

yapmış olan Karaş'ın yaşadığı dönemde, gerek Ceditçilik gerekse İslam dininin önde gelen isimlerinden biri sayılmaktaydı.¹⁶

Bu çalışmada konuyla ilgili olarak kullanılan ve Karaş'la ilgili bilgi veren en önemli belgelerden birisi 1920 yılındaki İl Partisi Yönetim Kurulu Komitesi'nde Karaş'ın kendi eliyle (Rusça olarak) doldurmuş olduğu bir kayıt kartıdır. Bu kayıt kartında Rusça olarak sorulan sorulara Karaş'ın verdiği cevaplar kendisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Belgeye göre Karaş, 1875 yılında eski Bokey ilinin Talovka ilçesindeki Borsı topraklarının Kurkuduk adlı köyünde (günümüzdeki Batı Kazakistan bölgesi Janibek ilçesine bağlı) dünyaya geldi. Yine belgeye göre 1920 yılında Karaş'ın ailesi 4 oğlan, 2 kız, yaşlı annesi ve eşi olmak üzere 8 kişiden oluşmaktaydı. Karaş, Rusça bilmekteydi.¹⁷

Karaş modern Kazakistan tarihinde öncelikle, vatansever şair, gazeteci, öğretmen ve topluma hizmet eden önemli bir siyasi figür olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Karaş'ın bu aktif kişiliğinin önemli yönlerinden birisini de basın-yayın hayatı oluşturmaktadır. İnanç ve vatanseverlik duygularını bir arada yaşatan Karaş, 1911-1913 yıllarında Oral'da (Batı Kazakistan) yayınlanan "Kazakistan" gazetesinin hazırlanmasına da katkıda bulunmuştur. Ayrıca çeşitli Kazak ve Tatar gazetelerinde makaleleri yayımlanmıştır. Karaş başka dergi ve gazetelerde de dini, siyasi ve sosyal hususlar olmak üzere çeşitli konularda çok sayıda şiir ve makale yayımladı. Bunlardan en önemlileri ise Dürüstlük Yolu Gazetesi ile Muallim Dergisi idi. Bu dergi ve gazetede 1918-1921 arasında ömrünün son yıllarında birçok şiir ve makalesi çıktı. Ayrıca Sariarka gazetesinde Karaş'ın Ufa, Kazan şehirlerinde Kazak dilinde (Arap alfabesiyle) 1911-1918 yılları arasında beş şiir ve üç araştırma kitabı yayımlanmış olup bu eserler Türk halklarının bilincini büyük ölçüde etkilemiştir.

Dini Görüşleri ve Ceditçiliği

"Cedit" terimi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında oldukça yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Sözlüklere göre "cedid" Arapça "yeni" anlamındaki bir kelimedir. Kültürel ve eğitici nitelikte gelişen Ceditçilik hareketi, Rusya'daki Türk dilli Müslüman halkların dini, milli ve siyasi uyanışına tesir eden bir güç olarak gelişmiş, aynı zamanda Müslüman okullarında yeni bir eğitim sistemine göre okutma işini ele almıştır.¹⁸

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Karaş'ın en güçlü yönü Ceditçi bir düşünce yapısına sahip olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesinde başlayan ve Tanzimat döneminde de oldukça geniş bir alanda yürütülen

16 Ek-1.

17 Ek-2.

18 Bu konuda fazla bilgi için bkz. İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, Ötügen Neşriyat, Ankara 2002.

yenileşme hareketlerinin gerek dini gerekse eğitim alanlarında oldukça büyük tesirleri oldu. Bu hareketin esas olarak “dinî reform” ve “usûl-ı cedit” olarak eğitim alanında daha fazla etkisini gösterdiği anlaşılmaktadır. Avrupa’da ortaya çıkan gelişmelerin etkisi ile ilk olarak Osmanlı Devleti’nde Selim Sabit Efendi’nin önderliğinde ortaya çıkan “usûl-ı cedit” hareketinin Osmanlı eğitiminde oldukça geniş yer bulduğu anlaşılmaktadır. Böylece 19. yüzyılın sonunda mekteplerde dinî bilgilerin yanı sıra dünyevî bilgilerin de öğretilmesi zorunluluğu çağın bir gereği olarak ortaya çıkmıştı.¹⁹

Anlaşıldığı kadarıyla Türkistan coğrafyasında yakın tarihte ortaya çıkan sosyal ve kültürel hareketler arasında **Ceditçilik** kadar önemli rol oynayan ve üzerinde oldukça farklı izahatlar yapılan başka bir fikri gelişme yoktur.²⁰ Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan bu gelişmeler daha sonra çeşitli kanallarla Türkistan sahasına yayılmaya başladı ve bu coğrafyada **Ceditçilik** adını aldı. Bilhassa seyahat ve hac vazifesini ifa etmek üzere İstanbul’dan Hicaz’a gitmek üzere gelen Türkistan’lı aydınlar ve İstanbul’da eğitim gören öğrenciler arasında da kabul gören bu hareket 19. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan’da yayılmış ve derin izler bırakmıştır.²¹ Kaynaklardan Ceditçilerin Osmanlı yenilikçileri ile sıkı bir bağlantı içerisinde oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür. Özellikle Türkistan Ceditçilerinden Alaş Ordasıyası hareketi içinde bulunanlar, yeni usul çerçevesinde eğitim vermek üzere kurulan ve birçok aydının yetişmesine vesile olan medreselerin kurucularının İstanbul’da eğitim almış olmaları dikkat çekicidir.²² Kırmımlı Bekir Çobanzade, Fıtrat, Hamza 1912-1914 tarihleri arasında İstanbul’da eğitim almış olmaları, birçok önde gelen ismin İstanbul ve Mısır gibi Osmanlı şehirlerini ziyaret etmeleri bu alandaki etkileşmeyi arttıran önemli bir husus oldu.

Türkistan’da önce Kazan İli’nde daha sonra da Kırım, İdil-Ural ve Azerbaycan’da da “**Ceditçilik**” hareketinin etkisiyle bilhassa din ve eğitim alanında önemli gelişmeler oldu.²³ Bu akımın ana fikri, modern eğilimlerin getirilmesiyle toplumu milli burjuvazinin taleplerine uyarlamak, sosyal hayatı canlandırmaktır.

- 19 Fahri Temizyürek, *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s.103 vd.
- 20 İbrahim Koncak, “Ceditçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* 2(1), ss. 105-114, s.106.
- 21 Bu konuda bkz. Mehmed Şakir Bey, *Halife II. Abdülhamid’in Hac Siyaseti*, (Yayına Hazırlayan: Gülden Sarıyıldız – Ayşe Kavak), Timaş Yayınları, Ankara 2009; Mehmet ALPARGU, Serkan YAZICI, Fikretin YAVUZ, “Hicaz’a Meşakkatli Yolculuk: Türkistanlı Hacılar, Halife ve İstanbul (XVI-XX Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, Cilt 54, Sayı 1 (2014).
- 22 Enver Kapağan, “Alaş Orda Partisinin Kazak Aydınlanmasına Etkisi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken /Journal of World of Turks*, Vol. 7, No. 1 (2015), ss.253-265, s.256.
- 23 Temizyürek, *a.g.t.*, aynı yer. Maraş, *a.g.e.*

Gazi

Akademik
Bakış

249

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Kazak bozkırlarına Ceditçiliği ilk yaygınlaştıran İsmail Gaspıralı (Ö. 1914)'dir. **Ceditçilik** bu coğrafyada en yüksek düzeyde Gaspıralı İsmail Bey tarafından temsil edilmiş ve güç kazanmıştır.²⁴O, 1883 yılından itibaren "Tercüman" gazetesini yayınladı ve Rusya'daki Türkdilli halklar arasında ortak bir edebi dil ihtiyacını ilk olarak gündeme getirdi. "Tercüman" gazetesi bu edebi ortak Türkçede (umumi Türkçe olarak) yayımlandı. Gazetede Ceditçiliğin propagandası yapılmaktaydı.²⁵

Dilbilim kuralları konusunda derin bir bilgi birikimine sahip, iyi eğitilmiş bir bilim adamı olan İsmail Bey Gaspıralı, 1906 yılındaki Bütün Rusya Müslümanları Üçüncü KongresindeTürk dili konuşan tüm halklar için kendi oluşturduğu yeni alfabe modeli temelinde ortak bir edebi dil fikrini yasal olarak onaylattırılmıştır. Kongre kararına göre, Türk halklarına "ortak edebi dil", okul ve medrese programına dâhil edilip zorunlu olarak okutulmuştur.²⁶

Zamanla bu edebi dilde gazete, dergi ve kitap yayımlanmaya başlanmıştır. Mesela, o dönemde Kazakça olarak yayımlanan "Serke", "Kazakistan" gazeteleri ile "Aykap" gibi ilk derginin yayımlanması ve onların takip ettikleri yön bunun bir kanıtıdır.

O dönemde Ceditçiliği savunan aydınlardan biri de Karaş idi. Ceditçiler, XIX. ve XX. yüzyıllarda, İslam dünyasının ve Türk dünyasının insani gelişme aşamalarından geri kalıp, bir çöküş yaşadığını kabul etmiştir. Ceditçilik hareketinin temsilcileri, Türkistan'ın bütünlüğünü ve özgürlüğünü korumak için dine de, milli geleneklere ve bilince de, eğitim sistemine de yeni bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini anladı ve onun için mücadele etti. Türkistan coğrafyasının diğer bölgelerinde de olduğu üzere Kazak aydınlanmasında da edebiyat ve din alanındaki çabalar öncü faaliyetler olmuştur.

Ceditçilerin İslam dinini inkâr ettikleri asla söylenemez. Tam tersine Kuran'ı her ulusun kendi dillerine çevrilerek onun anlamının anlaşılmasının önemini vurgulamaya çalıştılar. Bu şekilde Kur'anı yeni usul okullarda ana derslerden biri olarak okutma taraftarı oldular. Buna Karaş'ın "Din, insanları muhafaza edebilir, doğru yol gösterir, onu doğru yola yöneltir. Bu Kuran'da bahsedilmektedir"²⁷ diye belirttiği düşünceleri birer delil niteliğindedir.

24 Bu konuda bkz. Selçuk Türkyılmaz, *İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Milli Uyanış*, Ketebe Yayınevi, İstanbul 2018.

25 Jagsylygov Aslan, *Obrazy, motivy i idei s religioznoi soderzhatelnosti v proizvedeniyah kazahskoi literatury*, Tipologiya, estetika, genesis, Qazaq universiteti, Almaty 1999, s.28.

26 İsmail Gaspıralı ve usul-i cedit hareketi hakkında fazla bilgi için bkz. Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara 2010; İbrahim Maraş, "İsmail Gaspıralının Bilinmeyen Bir Risalesi: Mektep ve Usul-i Cedit Nedir?", *Emel*, nr. 219 (Mart-Nisan), Ankara 1997.

27 Gumar Qaraş, *Ornek...*, s.22.

Ceditçiler, büyük bir din olan İslam'ın ve aynı kökten olan Türk soylu halkların bütünlüğüne, birliğine doğru yol almasını, temel amaç olan ideoloji derecesine kadar yükseltmişlerdir. Bu meseleyi, şiddete başvurmadan, akıl yoluyla, bilgi ve tarih birliğiyle ilmi esaslara dayanarak feraset yoluyla çözmeyi amaçlamışlardır.

Karaş, milleti için endişe eden, halkını önemseyen Ahmet Baytursinov, Alihan Bokeyhanov, Muhamedjan Seralin, Mirjakıp Dulatov, Ğubaydolla Musağaliyev gibi Kazak aydınları ile birlikte klasik Ceditçiliğin savunucusu idi. Ömer'in Ceditçilik hareketine katılması, onu büyük bir aydına, Kazak halkının geleceğini düşünen büyük bir şahsiyete dönüştürmüştür. O, Kazak toplumunun geri kalmasının temel nedeninin, halkın cehaleti, mollaların bilgisizliği, zenginlerin kayıtsızlığı ve sömürgecilerin Kazak halkını yağmalamasında olduğuna inanıyordu.

Karaş'ın çevresindeki ve irtibat içinde olduğu kişileri bilmek, Karaş'ı tanımamızı, özellikle de Kazak bozkırındaki Ceditçilik hareketinin yayılma yollarını öğrenmemizi oldukça kolaylaştıracaktır. Karaş ile manevi bağları kuvvetli olan Rızaeddin Fahreddin, XX. yüzyılın başlarında Rusya Müslümanları arasında oldukça tanınan bir bilim adamı, eğitimci, ulema, öğretmen, yazar, dini figür olmuştur. Köy medresesinden mezun olduktan sonra, kendi kendini yetiştirmesi sayesinde 70 ciltlik zengin bir miras (40 cildi el yazması halinde korunmaktadır) bırakmıştır. Dünya edebiyatında en büyük bibliyografik eserlerin yazarı sayılan Rızaeddin Fahreddin, 179 tarihi kişiliğin biyografisini oluşturmuş ve eğitimle ilgili 77 adet broşür yayımlamıştır. "Şura" dergisinin Fahreddin'in editörlüğüyle 1909-1918 yıllar aralığında yayınlanan 240 sayısı, Rusya Müslümanlarının manevi ve kültürel yaşamına büyük katkı sağladığı, bugünlerde oybirliğiyle kabul edilmektedir.²⁸

Karaş, 1909-1911 yıllarında Rusya'daki Ceditçilik hareketinin en büyük temsilcisi, Rızaeddin Fahrettin (Ö. 1936)²⁹ ile yakın dostluk kurup, onun yayınladığı "Şura" dergisinde onbeş makale yayınladı. Ömer'in "Şura" dergisinin editörü, ünlü Türk bilgini Tatar Rızaeddin Fahreddin ile saygıya dayalı iyi bir iletişim içinde olduğunu Karaş'ın "Bedel Hacc" kitabının ilk sayfalarında yer alan R. Fahreddin'in bir fikir yazısı kanıtlamaktadır.³⁰

Karaş, Rızaeddin Fahreddin aracılığıyla, bilinen Müslüman filozof ve Avrupa emperyalizmine karşı mücadele teorisinin yazarı, siyasetçi Afgani'nin

28 BR GAOGA (Bashqurtstan Respublikasy Ortalyq Memleketik Muragaty. Bundan sonra BR GAOGA şeklinde geçecektir), Fahreddinov Riza, *Isemendi hazret al-saied Jamaletdin Afganiga jazylgan garajed hattar*, R.Fahreddinnin jeke muragaty. 7-qor, I-tizbe, I-is, s.201.

29 Rızaeddin Fahreddin hakkında fazla bilgi için bkz. İsmail Türkoğlu, *Rızaeddin Fahreddin*, İstanbul 2000, Ötüken Yay.

30 *Tvorchestvo Rizy Fahreddinova: issledovaniya, materialy Başkirkii Nauchnyi Centr Ural'sk*, otd. AN SSSR. Ufa 1988.

eserleriyle tanıştı.³¹ Karaş ile iyi ilişkiler içinde olan Fahreddin'in din meselesi, sosyo-politik ve kültürel görüşleri esasında Afgani'nin ve onun Mısır'daki takipçisi, Avrupa "İslam'da modernist eğilimin kurucusu" diye bilinen şeyh Muhammed Abduh'un görüşlerine dayanmaktadır.

Karaş'ın dünya görüşünün gelişip değişmesinde, tasavvufun seçkin temsilcileri, din felsefecileri İmam Gazali, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh'un teorik çalışmalarının etkisi büyük olmuştur.³² Bu iki bilgin hakkında Karaş'ın yazılarını daha yakından inceleyecek olursak öncelikle, Afgani'nin fikirleriyle tanıştığı hakkında kendisinin kaleme aldığı "Örnek" adlı kitabının "Jasırak Uakıtında (Daha Gençken)" adlı bölümünde, "O dönemlerde Mısır'da yayımlanan "El-Menar" dergisi elime geçmiş ve okumaya başlamıştım. Çok ilginç geldiğinden büyük bir ilgiyle okuyordum. Bir sayısında tanınmış filozof Cemaleddin Afgani'nin Mısır'da okuduğu bir hutbesini okudum. El-Menar'da yayımlanan Mısır Müftüsü Aş-Şeyh Muhammed Abduh Hazretlerinin kaleminden Arapça olarak tertiplendiği için ifadesi etkileyici, oldukça dikkat çekici bir makaleydi. Bu iki hâkimin sözleri beni hayal dünyasından uzaklaştırdı. Allah razı olsun. Her ikisine de minnettarım"³³ demiştir. Karaş Mısır'da yayınlanan El-Menar dergisinde Afgani'nin "Sanat" adlı makalesini okumuş ve bu makaledeki fikirlerden etkilenerek tasavvuf yolundan çıkıp bir başka yolu seçtiğini belirtmiştir.

El-Menar dergisinin 1898 yılından itibaren yayımlanmaya başladığını dikkate alırsak, Ömer'in El-Afgani'nin fikirleriyle XIX. yüzyılın sonlarında tanışmış olduğunu tahmin etmek mümkündür. Ömer'in "Mercani" Medresesi'nde okumasında Afgani'nin fikirlerinin etkisi olmuştur. Karaş'ın 1910 yılında yazmış olduğu, "Oyğa Kelgen Pikirlerim" (Aklıma Gelen Fikirler) adlı çalışmasındaki "İnsanlar dini vecibelerini yerine getirirler mi, yani din insanları korur mu?" adlı bölümünde, "Şeyh Cemaleddin Afgani'nin gösterdiği yol buna uygundur. Dinin insanlara değil, insanların dine ihtiyacı vardır ve sadece din insanlara dünyayı tanıtır"³⁴ demektedir. Bu durum Karaş'ın Afgani'nin düşüncelerini benimsediğini ve onun etkisi ile dinin insan hayatındaki yeri ve önemi hakkındaki fikrini netleştirdiğini göstermektedir. Karaş, bu çalışmasında El-Afgani ve Muhammed Abduh'un fikirlerinden bahsetmiştir.³⁵

Ömer'in "Şura" dergisinin 2. sayısındaki "İslam dini hakkındaki tutumlar ve ona rıyasız hizmet edebilecek olanlar kimlerdir?" şeklindeki soruya, "İslam dinine sadık bir şekilde hizmet eden kişinin, Muhammed Abduh olduğu

31 Fahreddinov, *İsmendi hazret al-saied...*, s. 26-27.

32 Jagsylygov, *Obrazy, motivy...*, s.316; Bekhojin Halijan, *Qazaq baspasozı tarihyнын ocherki* (1860-1958), Almaty Mektep, 1981, s.167.

33 Bekhojin, *Qazaq baspasozı...*, s. 193.

34 Karaş, *Ornek*, Ufa 1911, s.18.

35 Bekhojin, *Qazaq baspasozı...*, s.168.

tartışılmazdır. İspatlarım, 1) İslam'ın temel öğretileri Kuran'dan çıkarılmalıdır. 2) Müslümanların zayıflamasının temel nedeni, Kur'an'ın anlamını doğru bir şekilde açıklayamayan bazı cahil mollalardır. Çünkü İslam toplumu içinde, eski kitaplarından bazılarında İslam'ın doğru ve yeterli bir açıklaması verilmediğinden, olumsuz bir anlayış yer etmiştir. Sadece Abduh'un kitabı yayımlandıktan sonra bu konudaki bilgilerimiz arttı ve fikrimiz değişti. Din için daha fazla hizmet eden biri olduğunu düşünmüyorum"³⁶ diye, net olarak verdiği yanıtta onun Muhammed Abduh ile ilgili iyi niyetini açıkça görebiliriz.

Karaş, Muhammed Abduh aracılığıyla ünlü Rus yazar L.Tolstoy'un eserleri ile tanışmıştır.³⁷ XIX. yüzyılın sonuna doğru okullarda ve medreselerde itibarını kaybetmek istemeyen muhafazakâr din adamlarının muhalefetine rağmen, Ceditçilik hareketi oldukça yaygınlaştı. Ancak Müslüman din adamları Ceditçilik hareketini tam olarak anlayamadılar ve onların eylemlerini şeriate karşı yapılan hareket olarak gördüler.

Karaş'ın yaşamı ve faaliyetini araştıranlar onun Ceditçilik taraftarlığının Kazan'da okuduğu Mercani Medresesi ile değil, aynı şehirdeki büyük eğitim kurumu olan "Muhammediye" medresesinin etkisi ile bağlantılı olduğunu da öne sürerler. O dönemde İdil boyundaki en büyük eğitim kurumu sayılan bu medrese hakkındaki verilere dayanacak olursak 1882 yılında Kazan'da Beşinci Camiğ adlı caminin imamı Ğalimjan Ğaleyev (Barudi) (1857-1921yy.)³⁸ ve onun kardeşi Muhamedjan tarafından açılmış ve daha sonra Muhamedjan'ın onuruna "Muhammediye" diye adlandırıldığı belirtilmiştir. Medrese, İdil boyunda ilklerden biri olarak İsmail Gaspıralı'nın temelini attığı sese dayalı eğitim sistemine geçmiştir. İhtiyaç duyduğu ders kitaplarını Barudi'nin kendisi yazmıştır. O, aynı zamanda müfredatına din eğitimi de dâhil olmak üzere dünyevi dersleri, beşeri bilimleri de dâhil ediyordu. Bu dönem zarfında medresenin eğitim odalarını araç-gereçlerle donatmaya, zanaat atölyelerinin geliştirilmesine ve medresede on dört yıl okuyacak öğrencilerin yaşam koşullarına büyük önem verilmiştir. Öğrenciler boş zamanlarında gayri resmi gruplar halinde el yazması gazete ve dergileri yayınlıyorlar, çeşitli oyunlar sergilerler. Böyle yetenekli öğrencilerin katılımıyla "Muhammediye'de "Birlik" adlı gizli bir örgüt oluşturulur.³⁹

36 Qaraş, *Ornek...*, s.17.

37 Kenjaliev, *Batys Qazaqstannyn qasiretti*, s.36.

38 Ğalimjan Ğaleyev - Rusya'daki Tatar halkının eğitimci reformcusu, din ve siyaset adamı ve Ceditizm akımının önemli bir temsilcisi. Rus Müslümanları tarihindeki ilk müftülük seçimde sosyal aktivist Ğalimjan Ğaleyev (El-Barudi) Orendurg Din Kurulu Başkanı (müftü) olarak seçildi.

39 Taj-Murat, *Ömer Karaş...*, s.31, Juzeev Aidar, *Tatarskoe religioznoe reformatorstvo: istoriya i tipologiya. İslam v istorii i kul'ture tatarskogo naroda*, Kazan 2000, s.78.

İdil Tatarları arasındaki dini okulları yenilemeyi amaçlayan bu alt örgütü Barudi'nin kendisi, kardeşi Salimjan⁴⁰ (1862-1932yy.), Molla Abdullah Apanayev⁴¹ (1862-1919yy.) ve çalışmaları takip eden Muhammed İskakovdenetler. Organizasyon yedi yön üzerine çalışmalarını sürdürür. Bu arada, Kazan İl Jandarma yönetiminin "hükümete karşı devrimci bir propaganda kampanyası yürüttü" dediği ifadesine göre, "Birlik" örgütünün çalışmaları sadece eğitim ile sınırlı kalmamıştır. Öğrenciler, bu gizli organizasyon nedeniyle 1907'de suçlu bulunup açığa alındı. Gelecek yıl Barudi organizasyonunun üyeleri tutuklanır. Barudi'nin kendisi, "siyasi propagandacıları hazırlıyor" suçlamasıyla iki yıllığına Vologda eyaletine sürgün edildi ve örgütün diğer üyeleri de çeşitli cezalara çarptırıldı.⁴²

Bu ortamda eğitimini tamamlayan Karaş, Hanefi mezhebi ve Nakşibendi tarikatıyla ilgili büyük bilgi sahibi olan bir Türk düşünürüdür. Daha sonraları O, Muhammad Abduh (1849-1905) başkanlığındaki Müslüman âlemi ıslahçılarının eserlerini okumuş ve Ceditçilik hareketini benimsemiştir. İslam alanında aldığı yüksek eğitim seviyesi, Karaş'ın bağımsız olarak fetva vermesine imkân vermiştir. Bazı araştırmacılar Karaş'ı ilk "Kazak müftüsü" olarak sunmuşlardır.⁴³

Karâş'ın molla olmasına ve Ceditçilik hareketini benimsemesinde önemli rolü olduğu anlaşılan Ubaydullah Galikeyev'in Orenburg Müftülüğü'nün Jalpaldala'daki temsilcisi ve ahund olduğunu arşiv verileri de doğrulamaktadır.⁴⁴ Manevi eğitimci, düşünür ve şair Karâş, Galikeyev'den 1900 yılında "cami açıp molla olabilir" icazetnamesini alıp kendi köyü Kurkudik'a molla olarak geldi. Sonra kendi köyünde medrese olmadığından bugünkü Kaztalov bölgesine bağlı Karaoba topraklarındaki Tilenşisay adlı yerde medresesi de olan camiye taşındı ve görevine burada devam etti. Burada yeni (cedit) usulle ders verdi.⁴⁵

Karâş'ın reformist tarzındaki cesurane eylemlerine memleketteki bazı molla ve işanların⁴⁶ şiddetle karşı çıktıkları ve karşı karşıya geldikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Hâkim Ajikeyev, hatıralarında: "Ülkemizde son zamanlarda İlyas İşan, Mahmut İşan, Şahmurat Hacı gibi ünlü işanlar ortaya çıkıp onlar halkı kendilerine mürid "şakirt" olarak kabul edip, cahil halkın çoğu bir meslekle,

40 Salimjan Çalıkeyev - Çalımcın Çalıkeyev'in kardeşi, Ceditizm akımının temsilcisi, Tatar halkının imamı ve hatiptir.

41 Abdolla Apanayev - Tatar halkının tanınmış toplum ve din adamı, eğitimci.

42 Astrahan' oblystyq Memlekettik muragaty (Budan ari AOMM) 1632 qor, 1-tizbe, 39-is, s.3.

43 Ajikeyev Hakim, *Ömer Karâşov turaly menin biletinderim*, Ooljazba. Sirek kitaptar men qoljazbalarbolimi. 1602-p., 3-dapter, s.21.; Otep Beketov esteligi, *Ortalyq Gylymi Kitaptana*, Sirek kitaptar men qoljazbalar bolimi. 1602-p., 18-dapter, s.30.

44 BR GAOGA, 295 - qor, 10 - tizbe, 205 - is.

45 Kenjaliev Isatai, *Batys Qazaqstannyn qasiretti jylgary (1916-1920.)*, *Tarihi ocherk*, Oral, 2000, s.60; Kenjaliev Isatai, *Batys Qazaqstannyn qasyretti jylgary (1917-1920 jildar.)*, *Bokei oblysy*, Oral, 2001; Ysmagulov Mustahym, *Omer Karâşev*, Ooljazba. Batys Qazaqstan oblystyq tarihi-olketanu murajaiy (BQOTOM), M.Ş. Ysmagulov qory, s.23-26.

46 İşan- halk arasında okur-yazarlık ve ibadetle uğraşan, dini açıdan iyi eğitilmiş bir insana verilen dini bir unvandır.

bir işle uğraşmayı bırakıp, yoksulluk sınırına geldiği dönemler olmuştur. İşte bunlar, söyleyebildikleri bütün küfürlerle Ömer'e hakaretler yağdırıp, kınayarak onu halka kötü biri olarak göstermeye çalışmıştır” demektedir.⁴⁷

Bir sonraki hatıradan da Karaş ile diğer bazı mollalar arasındaki anlaşmazlığı açıkça düştüğü açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır: “Ömer, öncelikle molla... O dönemlerdeki eski mollalar, işanlar Sadır Halife, Tate Molla Ömerov, Bayet Jumaşev gibi kişiler Ömer'e düşman kesilmişlerdi. Bu mollalar, halka Ömer'ı kötüyerek, “Bu Rusların destekçisi olan vaftizli molla, ihtiyacını ayakta giderir, evine, medreseye Rusların resimlerini asmış, mescitte hutbe yerine Kazakça propaganda yapıyor” diye söylediklerini iyi biliyorum. Arkasından onca lanetler yağdırarak Ömer'i kötülemelerine rağmen karşı karşıya gelince mollalar Ömer'e bir şey söyleyemezdi. Moldaş adlı kişinin ölümünün yedinci günü dua toplantısına o bölgedeki ünlü mollalarla birlikte Ömer de davet edilir. Mollalar yolcu olmak üzereyken babasının fidyesi⁴⁸ için adanan at ile deveyi evin dışına bağlayıp evine giren Moldaş oğlu Arip'e söylediklerini kendi kulaklarımla duymuştum. O olay şöyle olmuştur: Ömer, “Hey, Şarip, evin dışında at, deve bağlamışsınız. Bu nasıl olur, bizler dünürlüğe gelmemiştik ya. Bu açgözlü mollalara, onlardan biri de kendim oluyorum, üleştiren onlar alıp giderler, fakat bundan babana hiç bir hayır gelmez. Sadece ün yapmış olursun. Onun yerine bu hayvanları eğer bir okula verseydin ne çok sevap kazanırdın, millet için de ne kadar iyi olurdu” dedi. Bunu duyan diğer mollalar ters dönerek, çok şaşırarak hepsi birden “Vay, kâfir” demişti...”⁴⁹

İşte, Kadimcilerin Karaş'a karşı bu hareketleri hakkında Esmagambet İsmayilov: “Omar kendisi molla olduğu mescitte ilim öğrenmeye teşvik edip, eğitim üzerine çalışmaya başlar. Camiye yakın bir medresede Kazak çocuklarını ana dillerinde ve Rusça okutup hayatta lazım olabilecek bilgileri öğretmeye başlar. Rus-Tatar öğretmenlerini medreseye davet eder ve aynı öğretmenlerden kendisi de ders alır. Ömer'in ilerleme yolundaki böyle girişimlerine bölgedeki hoca, mollalar ve Ufa'daki Müftülük yönetimi karşı çıkıp onun dinin bozulmasına sebep olduğunu ileri sürerek “kâfir” ilan edip işanlıktan, camiden kovarlar” şeklinde net bir bilgi vermektedir.⁵⁰

Ancak Karaş'ın 1911 yılında Kazan şehirlerinden Ufa'da “Bala Tulpar”, “Tumış”, “Karlıgaş” ve “Örnek” başlıklı dört kitabının yayımlanması, onun

47 Ajikeev Hakim, *Ömer Karaşov turaly menin билетинерим*, Qoljazba, Sirek kitaptar men qoljazbalarbolimi, 1602-p., 3-dapter, s.21.

48 Fidyе- Vefat eden bir kişinin hayatayken yerine getiremedikleri ibadetlerini, günahı ile borcunu hafifletmek için verilen bir ödemedir. Fidyе kelimesi Arapçada kurban kesme, satın alma anlamına gelir.

49 Otep Beketov esteligi, *Ortalyq Gylymi Kitaptana*, Sirek kitaptar men qoljazbalar bolimi. 1602-p., 18-dapter, s. 30.

50 Qazaqstan Respublikasy Ortalyq Memlekettik Muragaty, (Bundan sonra QROMM şeklinde geçecektir.), 1985-qor, 1-tizbe, 6-is, s.28.

Görüş

Akademik
Bakış

255

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

bu dönemlerde işan ve mollalarla tartışma içinde olsa da Kazak çocuklarını yeni usul okutmayı sürdürüp, aktif olarak çalışma hayatını sürdürdüğünü göstermektedir. Ancak bu kitapların yayımlanmasının, mollaların Ömer'e karşı mücadelelerini daha da arttırdığı anlaşılmaktadır.⁵¹ Bu sebeple Karaş, "Karlığaş" adlı kitabını Abdullah Muştak gibi takma isimle yayımladı. Kitabında halk arasında "cahil sufi" diye adlandırdığı, bilgilerinin eksik olduğunu düşündüğü ve cahil olarak nitelendirdiği kişilere eleştiri oklarını çevirmişti.⁵²

Hâkim Ajikeyev, Karaş'ın bu tutumu hakkında: "Ömer, Kazaklar gelişmiş memleket olacağı diyorsa sadece din yolunda yürümesin, bilim, sanat öğrensün, gelişmiş, kültürlü ülkelerin ilminden örnek alsın niyetiyle yeni bir yorum ile "Oyga Kelgen Pikirlerim" adlı nesir türünde Tatarca bir kitapçık hazırlamıştır. Bu kitapçık, işan ve mollalara yapılan yeni bir darbe niteliği taşımaktaydı"⁵³ demektedir.

Mustahım İsmagulov: "Köydeki, halk içindeki eski mollalar, cahil sufiler ne yapacaklarını şaşırılmış vaziyetteydiler. Ara ara toplanıp bu meseleyi ele alırlar. Halkın içinde dolayan Jumağali Arıstağaliyev gibi mollalar, seslerini yükseltip kendi fikirlerini yaymaya çalışırlar. Ömer'in şiirlerini tartışıp karşı şiirler yazmaya başlarlar..."⁵⁴. Sabit Mukanov ise "Ömer bu kitabından sonra eski dini hareketlere açıkça savaş açıp, sonraki eserlerinde sürekli Ceditçiliği savunur olmuştur"⁵⁵, şeklinde fikirler öne sürmüştür.

Karaş: "Cehalet, nadanlık, tembellik yüzünden dinimiz de karanlığa mahkûm oldu. Dinimizi de doğru düzgün yaşayamadan dünya hayatında dinden ayrılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldık. Din anlayışımızı nasıl yeniden kurabilir ve güçlendirebiliriz? Bu konuda farklı bakış açıları var. Bazıları sanat ve eğitim yoluyla gelişebileceğimizin mümkün olduğunu, bazıları dinin değişmesi gerektiğini söyler, bazıları da şeriat yasalarının Kazak toplumuna girmesinin göçebe insanları imanına bağlılığa götürebileceğine inanmaktadır" şeklinde bu konudaki hali hazırdaki fikirleri özetlemektedir.⁵⁶

Karaş: "Bu günlerde halkın hayatı değişti. Hayat değiştiğinde, görenekler de hızla değişir. Bu yüzden geçmişte bulunan şeylerin çoğu şu an için uygun değildir" derken, yeni fikirler oluşturmaya çalışır. O, "Derin bir uykuda olan aynı kandan aynı dinden olan insanlarımızı uyandırmak için bir sivrisinek gibi vızıldamak, bir sinek gibi ısıarak uyandırmak bizim görevimizdir. Buna da uyanmazsa "Zamane" adlı demir sopanın ucu canlı yerlerine değdiği gün nasıl da yerlerinden fırladıklarını kendileri bile anlamazlar. Fakat o gün aniden

51 Ysmagulov, *Omer Karaşev*, Qoljazba...s.45.

52 Gabdolla Muştak, *Qarlyğaş*, Qazan, 1911.

53 Ajikeyev, *Omer Karaşov turaly...*

54 Ysmagulov, *Çumar Qaraşev*, Qoljazba..., s.32.

55 Muqanov, *20 gasyrdagy qazaq adabiety...*

56 Qaraş, *Zamana*, s.178.

Görüş

Akademik
Bakış

256

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

uyandıkları için, başları dönüp sersemleşip, etrafında bulunan ateşe, suya düşmeleri, olmazsa üzeri örtülü olan kapanlara yakalanıp, kurnazlara yem olma ihtimalleri de yüksektir! İnsaf terazisi elinde olan öğrenciler amacı anlar, suçlayıp kötülemezler. Dinin hakikat ya da felsefelerinden uzaklaşıp amaçları sadece tarih yolunu tıkamak olan insanlarla hiçbir alışverişim olamaz”⁵⁷ diye, düşüncelerini açıkça belirtir. Karaş, dini hizmette çalışsa da aynı zamanda halkın bilinçlendirilmesi, yenilikleri kabul etmesi için propaganda çalışmalarını sürdürdü.⁵⁸

Bu nedenle, eğitimci Karaş, İslam dininin eğitimsel özünü, “Eğer bizim halkımız ahiret dinini yaşasaydı, biz cahil, tembel olup karanlıkta kalmazdık. Eğer hakiki din yolunda olsak dünyada utanmazdık. Daha önce bahsedildiği gibi kötü alışkanlıklardan kaçınırdık. Hakiki din yolunda yürüyerek kazandığımız giyecek, yiyecek, barınak gibi nimetlerimiz helalinden olacaktır, diğer yollarla elde ettiğimiz şeyler ise haram olacaktır. Tekrar söylüyorum, hakiki dinin hiç kimseye ihtiyacı yoktur, muhtaç değildir, oysa dinin insanları doğru yolda tutabildiği ve doğru yola yönelttiği ispatlanmıştır. Kuran’da böyle belirtilmiştir... Dinimiz cehalet ve karanlık yüzünden boğulmuştur, geriye gitmiştir. Dinimizi doğru düzgün yaşayamadan bu dünyada dinsiz kalma tehlikesini yaşıyoruz... İslam dinini nasıl takip edeceğimizi bilmeliyiz”⁵⁹ şeklinde değerlendirmektedir. Karaş bu sözleriyle dinin toplumdaki rolüne dikkat çekmiştir. Bu, günümüzde maneviyatına önem vermeye başlayan bağımsız Kazak ulusunun gençleri için dini aydınının değerini kaybetmeyen esaslı fikirlerinden biridir.

Karaş, hiçbir zaman İslam dininin temeline, manevi ve ahlaki yola karşı çıkmamıştır, aksine “Kuran’a göre, din sahte bir şey değildir, insanların doğal bir inancıdır. Buna göre hiç kimse dinsiz yaşayamaz” diye saygıyla yaklaşmıştır.

O, “İslam dünyasında birçok kişi doğru hakiki din yoluna girmeyip, dini yanlış anlayanların fikirlerini kabul edip, cehalete ve nadanlığa doğru yönelmiştir. Biz onlara: “Sizler Tanrı’nın gerçek yolunu takip etmek için elinizden gelenin en iyisini yapın. Ters fikirlere aldandığınız işlerinizden doğru dersler çıkartın”⁶⁰ diye yön vermiştir. Karaş’ın bu düşünceleri onun Kuran’ı, Peygamber yolunu doğru, gerçekçi ilke diye bildiğini göstermektedir.

Belgelerde Karaş’ın, hoca, molla ve putları eleştirmesi ile ilgili hususlar da bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre O, şeriat yasalarından tamamen habersiz olan mollaların saçma görüşlerinden bahsetmişken, yeni bilim ve eğitimin öğrenilmesine Tanrı’nın ve kanunlarının yasak getirmediğinden şüphe duymamaktaydı.⁶¹

57 Agm., s.206.

58 QROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 3-is; Ysmailov E, *20 gasyrdagy qazaq adebiyeti*. Qoljazba, s.96.

59 Qaraş, *Zamana*, s.178.

60 Çumar Qaraş, *Qazaqtar haqynda, Şura*, 1911. Sayı 10, s. 298-299.

61 QROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 3-is; Ysmailov E, *20 gasyrdagy qazaq adebiyeti*. Qoljazba, s.98.

Karaş 1911-1913 yıllar aralığında “Kazakistan” gazetesinde çalışırken “Bedel Hacc” adlı kitabını yazıp Kazan’daki “Ümit” adlı yayınevinden çıkardı. Kitabında Mekke’de haccın yapılışı ve hacda uyulması gereken kurallar üzerinde durmaktadır. Karaş kitabında Arapça, Farsça ve Tatarca kelimeleri kullanarak hac hakkındaki bütün düşüncelerini ayrıntılı olarak açıkladı. İslam şeriatının ülke genelinde çarpıtılmış olan gerçek sorunlarına açıklık getirmeyi amaçladı.

Aynı zamanda halk arasında yaygın olan, “Birinin, insanlar arasında yanlış anlaşılmaya karşı bir ceza ödemesi mümkün mü? Bir insan diğer bir kimsenin sevabını veya günahını kendi üzerine yüklenebilir mi? Hacca kendi gitmeyi ücretini ödeyerek yerine bir başkasını gönderebilir mi? Kazaya kalmış namazı bir kişinin yerine diğer bir kimse kılabılır mi?” gibi çeşitli sorulara yanıtlar verdi. Bu tür soruların Kuran’ın yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını belirtirken, “Biri için bir başka kimse cennete de cehenneme de giremez. Her bir kişi kaza namazını kendisi ifâ etmelidir. Durumu olmayan bir kimseye hac farz değildir. Bedel Hacc farz değil, vacip değil, sünnet değil, sıradan bir ameldir. Hayattayken hacca gücü olan her insan kendisi edâ etmeli. Olur da bir şekilde gidemeyecek olursa bu durumda bedel ödeyerek hacca göndermekle bir şey kazanmış olmaz” şeklinde net cevaplar verdi.⁶²

Karaş’ın “Bedel Hacc” adlı çalışması halkın hac hakkındaki fikirlerine ışık tutup onların anlayışını genişletmiş ve tutumlarında belli bir değişime yol açmıştır. Ülkedeki bazı kadimci molla, hoca ve zenginler, “Ömer halkı vaftiz etmeye çalışmaktadır, camide Rusça öğretiyor” iddiasıyla yüksek yönetim organlarına (müftüye) dilekçe yazdılar. Bundan sonra Orenburg Müftüsü yerel din adamlarının dilekçelerini dikkate alarak Ömer’in işanlık, ahundlık unvanını elinden aldı.⁶³

Karaş’a göre, toplumdaki olumsuz görüş ve olaylar, temelde şeriat hukukunun, İslam’ın yayılmasına vesile olan, propagandacıların baksılıkla (falcılık), büyücülükle uğraşmaları, İslami ilkelerin yanlış anlaşılması ve şeriat hukukunun kasten çarpıtılması ve zenginleşmek için kullanılmasıdır. Ömer, ülkedeki bu niteliklerin krizle daha da artacağını, ülkede suç, ihmalkârlık ve diğer olumsuz olayların çoğalacağını düşünmekteydi. Bu bağlamda onun fikirleri şöyledir; “İnsanın her bir açığını sadece vicdanı kapatabilir. Adam öldürmek, kiliseyi yok etmek, zina işlemek ve diğer kötü şeyleri yapmak çok kolaydır ve eğer vicdanı, utancı engel olmazsa bunları herkes yapabilir. Bu nedenle, bu ilkelerin eksikliğinden dolayı Müslüman halk, özellikle de Rusya’daki Türk soylu halklar, kendi kızlarına sahip çıkarlar. Sahip çıktıkça şiddet ve kötülük de artmaktadır. Onları sadece akıl ve utançla koruyabilirler. Eğer iyi bir insan olmak istiyorsanız, insanlarla ilişkilerinizi geliştirin. Dört

62 *Agm.*, s.205.

63 Nurtazina Nazira, *Qazaq madenieti jane İslam: tarihi-madeniettanulyqazertteu*, Almaty 2002, s.212; OROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 5-is, s.234.

ayaklı hayvan derecesinde kalmak istersen sen bilirsin. Herkes kendisine nasıl davranılacağına kendisi karar verir”.⁶⁴

Kur’an-ı Kerim ve hadisler hakkında geniş bilgiye sahip olan Karaş, ilim-bilim olmadan bir devletin bir medeniyete, uygarlığa sahip olabileceğinin şüpheli olduğunu kavramıştı. İslam dininin en yüksek ilmi derecesine sahip bir merteye olan Ahund unvanını taşıyan Karaş, din ile bilimi ilişkilendirmeye çalışarak “İlimde insanın karakteri, anlayışı hakkında bahsedilir. Bu meseleler dini açıdan incelendiğinde de birbirleriyle çatışmamaktadır”⁶⁵ şeklindeki görüşleri ile İslam dini ile ilim birleşirse milli toplumun gelişmesi için büyük bir güç olacağına inanmaktaydı.

Karaş, İslam’ın çelişkilerini açığa çıkarmak, hatalarını göstermek veya İslam’ı eleştirmek gibi bir girişimde bulunmadı. O tüm âlemin, tabiatın bir yaratıcısı olduğundan hiç şüphe etmemişti. Fakat O, İslam dininin propagandacıları, İslam’ı yayan inananlar arasındaki eski kafalı mollalara, cahil din adamlarına açıkça karşı çıkmaktaydı.

Usul-ı Cedit Mektepleri ve Eğitim Alanındaki Çalışmaları

Yukarıda da bahsedildiği üzere Karaş bir Ceditçidir. Bu düşünce çerçevesinde bir din adamı olarak usul-ı cedit taraftarı olup din eğitimini dünyevi eğitimle birleştirmiştir. 1902-1908 yıllarında Kazan’daki Mercani Medresesi’nde eğitim alıp memleketine döndükten sonra doğup büyüdüğü Kazakistan’ın batı bölgesindeki Karaoba, Borsı ve Tilenşisay köylerinde 1902-1908 yıllarında yeni usul dersler verdi.⁶⁶ Arap alfabesiyle okuma yazma öğretmekle birlikte Rusça da öğretti. Araştırmacı Mustahım İsmagulov, Karaş’ın memleketine döndükten sonraki faaliyeti üzerine: “1907-1910 yılları aralığında Karaoba civarındaki Tilenşisay adlı yerde kendisi molla olarak hizmet verdiği medresede çocuklara dini eğitim değil, Rus usulü eğitim verir. Köyde aşık kemiği oynayıp top kovalayan Kazak çocuklarına birden Rusça okumaları zor olur diye, onlara kısa sürede dil öğrenmeleri için Kazan Öğretmenler Okulu’ndan mezun olan Pangerey Akırtov adlı kişinin öğretmen olarak atanmasını sağlar” şeklinde bilgiler vermektedir.⁶⁷

Rusya Halk Eğitimi Bakanlığı’nın 1870 Yönetmeliği, geleneksel Müslüman eğitim sisteminde büyük bir durgunluğa yol açtı. Yönetmeliğe göre

64 QROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 3-is; Ysamajlov E, *20 gasyrdagy qazaq adabietini*. Qoljazba, s.170

65 Karaş, *Zamana*, s.215.

66 Taj-Murat Maksat, *Gumar Qaraş (Omiri men şygarmaşylygy)*, Aqtobe, 2004, s.28; Taj-Murat, *Şangerej. (Jasampazdyq omiri)*, Almaty 1998; Kenjaliev Isatai, *Batys Qazaqstannyn qasiretti jylдары (1916-1920.)*, *Tarihi ocherk*, Oral, 2000, s.60; Kenjaliev Isatai, *Batys Qazaqstannyn qasyretti jylдары (1917-1920 jildar.)*, *Bokei oblysy*, Oral, 2001

67 Ysmagulov Mustahım, “Ömer Karaşтын talim-tarbielik oi-pikirleri...”, s.14.

Ömer Karaşev. Qoljazba. Batys Qazaqstan oblystyq tarihi-olketanu murajaiy (BOOTOM), M.Ş. Ysmagulov qory, s.23-26.

Gari

Akademik
Bakış

259

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

okullar ve medreseler açabilmek için okulda Rusça öğretmenlerin bulunması zorunluluğu bulunmaktaydı. Aynı zamanda Türkiye, Buhara ve diğer Doğu ülkelerinden eğitim alıp dönen hocalar, İçişleri Bakanlığının izni olmadan imparatorluğa ait okullarda ve medreselerde ders vermekten men edildi. Aynı zamanda, Müslüman eğitim kurumlarında çocuklarını okutmak isteyenler, okul müfettişinden izin belgesi almak zorundaydılar. Böyle bir sertifika için 50 tıyn (kuruş) ücret alınırdı. Okumak için eğitim izni almayı reddedip çocuklarını okullara ve medreselere bağımsız olarak veren insanlar ilk seferde 10 Som, ikinci girişiminde 30 Som cezalandırılır, üçüncüsünde ise böyle kimseler, 5 günden 10 güne kadar tutuklanır ve daha sonra çocuklarını Müslüman okullarında okutması yasaklanırdı.⁶⁸

Kazak halkını din yolundan uzaklaştırıp manevi yönden daha hızlı yıpratmayı amaçlayan Çarlık hükümetinin bu gizli siyaseti sıradaki arşiv verilerinden de açıkça görülmektedir. Halk okulu müfettişi tarafından 1890 Temmuz'unda Akmola Bölgesi Askeri Valisine gönderilen gizli bir mektupta 26 Mart 1870 tarihli yasaya göre, Hıristiyan olanlar için ayrı, Müslümanlar için ayrı okullar açmaları ve öğretmenlerinin Rusça bilmesi gerektiği belirtilmektedir. Amaç, Müslüman okullarında Rusça konuşan öğretmenlerin varlığıyla Rus eğitim sisteminin yapısını genişletmektir.⁶⁹ XIX. yüzyılın sonuna doğru Çarlık İmparatorluğu, Müslüman eğitim sistemine karşı mücadeleyi güçlendirdi. Bununla birlikte, yerel Müslüman eğitim kurumları eski geleneği ortadan kaldırmak ve yeni usul eğitime geçmek için daha fazla çaba sarf etmekteydi.

Karışın Kazan'daki "Şehabeddin Mercani" Medresesi'nden mezun olması ve köyünde yeni usulle eğitim vermeye başlaması işte bu dönemlere denk gelmektedir. "Mercani" Medresesi ilk başlarda "Efendi", "Birinci Camig", "Yunus Camii" diye adlandırılıp daha sonra Türk Tatar Ceditçilik hareketinin ideolojik fikir babası Şehabeddin Mercani (ö. 1889)⁷⁰ ismini alan ve tarihi cami yanında açılan bir eğitim kurumudur. Verilere göre, Mercani'nin takipçisi ve damadı Molla S. Abdullin'in olduğu dönemlerde medrese, yeni usul eğitim sistemine (ses öğretimi, dünyevi dersleri okutma) geçer. İşte Karışın memlekete dönüşünden sonraki Ceditçilik hizmetinde "Mercani" Medresesi'ndeki yeni usul eğitim sisteminin etkisi olduğu söylenebilir.

Ceditçiler, her ulusun kendi dil özelliklerine uygun okuma yazma şeklini oluşturup, seslendirilme şekillerine göre harflerle işaretlemeyi amaçlamışlardı. Böylece, "Kur'an'ı" da her milletin kendi diline çevirterek, onun anlamını o

68 QROMM. 44-qor, 1-tizbe, 26012-is, s.48.

69 QROMM. 369-qor, 1-tizbe, 3713-is, s.1

70 Mercani hakkında fazla bilgi için bkz. Said Ali Kudaynetov, *Şihâbüddîn el-Mercânî'nin Usûl-i Fikih Anlayışı Hizmetu l-Havâşî li İzâhâti l-Çavâşî Adlı Eseri Bağlamında*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s.20-62.

dilde açıklayıp, anlatıp, inceleyip, dini “ezberleyerek” değil, onu bilinçli bir şekilde kabul etmeyi şart koşmuşlardır.

Hakim Ajikeyev’in Karaş’ın, öğretmenlik faaliyetleri hakkında, 1946 yılında yazdığı ve halen Bilimler Akademisi’nin nadir el yazmaları bölümünde bulunan hatıralarında, “Ömer’i eskiden beri, 1907 yılından beri tanıyorum ve Ömer’in orada kendi okulu, yani medresesi vardı. 1909-1910 yıllarında Ömer’in okulunda hocalık yaptım. Kendisi hem molla hem de öğretmen idi. Medresede yeni usul eğitim verilir. Doğa, doğa bilimi, Rus dili okutulurdu. Ömer ile sık sık buluşurdum. Kibarca selamlaşır ve misafirperverdi. Kazakların uzun uzun hal hatır sorma âdetini sevmezdi, buna “boşuna zaman kaybetme” diye gülerdi. Gittiğinde dışarı çıkıp karşılar, atın dizgininden tutup götürüp direğe bağlardı. Ardından beraber eve geçerdik. Evinde şarkı söyleyip, dombıra çalardı. Ömer, doğa bilimlerine meraklıydı ve sürekli yeni kaynaklar okuyarak bilgisini tazelerdi” şeklinde bilgiler vermektedir. Aynı zamanda Ömer’in öğrencileri hakkında da şunları söylemektedir: “Çeşitli yerlerden gelen 40-50 kadar öğrencisi vardı. Öğrencilerine yeni usul eğitim vermeye başladı. Baş talebelerinden biri olan Ahmadi Eskalioğlu (1888-1968yy.)⁷¹ adlı öğrencisine şarkı söylemeyi öğretirdi. Kültürel akşamlar organize ederdi. Öyle akşamlarda şiirler okur, birbirleriyle sözlü atışmalar yaparlardı. Sözlü atışmalarda⁷²Ahmadi hep kazanırdı. Onun öğrencilerinin çoğu çağdaş düşünceli ve iyi insanlardı”.⁷³

Ahmadi Eskaliev’in hocasıyla ilgili anılarında da, “Meclisi, toplanmayı seven, geniş, alçakgönüllü, açık fikirliydi. İlk başlarda, öğrenciler şiirlerini göstermeden yazıp okurlarken sonrasında kendisiyle karşılıklı şiir yazışır olmuşlardı” bilgisini vermektedir.⁷⁴Bu, Ömer ile öğrencileri arasındaki ilişkinin samimi ve basit olduğunu göstermektedir.

1902-1912 yılları aralığında Karaş, yeni usulle çocukların eğitimi ile birlikte halk için de çeşitli çalışmalar hazırlayıp yayımladı. Kazak halkını sanat, eğitim ve bilime davet ettiği “Karlıgaş”, “Tumış”, “Bala Tulpar”, “Örnek” adlı çalışmaları bu dönemlerde ele aldığı eserleridir. Onun eserleri, “Ömer Karaşi”, “Bökey Elindegi Bir Jigit”, “Bökey Elinin Bir Balası” gibi takma isimlerle Kazak, Tatar dillerinde yayımlanan gazete ve dergilerde sürekli olarak yayımlanmıştı. Onların içinde, “Şura” dergisi, “Aykap”, “Muğalim”, “Şura” dergileri ile “Kazakistan”, “Uran”, “DuristikJoli”, “Kazak Duristikği” gibi yayınlar, “Til Yarışı” toplaması (Orenburg, 1911) da vardır.

71 Ahmadi Eskaliev – Ömer Karaş’ın en yetenekli talebelerinden biridir ve Ömer’in medresesinde eğitim görmüştür. Batı Kazakistan bölgesi, Janibek köyünde dünyaya gelmiş, şair ve dindar bir kişidir.

72 İki kişinin doğaçlama şiirler söyleyerek yarışması. Günümüzde Kazak atışma sanatı UNESCO listesinde yer almaktadır.

73 Ajikeyev, *Çumar Karaşov turaly...*, s.18.

74 Agm., s.21.

Karaş, coğrafya, hukuk, tarih, tıp, kimya, mühendislik, tarım, ticaret gibi ilimleri medrese ve eğitim kurumlarında öğretmenin öneminin büyük olduğunu düşünmekteydi.⁷⁵ Kadimciler (eski usul öğretim savunucuları) Ömer'in yeni usul eğitim sistemine şiddetle karşı çıkmıştı. Ömer'in bu yenilikçi tarafını onlar dini sistemi bozma, Rusçuluğa tek taraflı yaklaşım olarak algıladılar ve bu konuların gelecekteki yaşamları için gerekliliğini anlamazlar.

Ömer, "Karlıgaş" adlı şiirinde: "Çağdaş yaşamın silahı, sanat, bilimdir, Hiçbir araç ikisine karşı koyamaz... Yetenekli ve bilgiliyi hiç kimse alt edemez" tavsiyesinde bulunmaktadır.⁷⁶ O kendisinin aydınlanma hakkındaki görüşünü şöyle dile getirir; "Bazı insanlar Rusya'da cami, medreseler açmak için harcamalar yapar. Oysa onu tamamladığında bilim adamı ya da bir uzman yetişmez. Olsa olsa molla olabilirler. Sadece bir taş ev inşa etmek yerine onun içindeki insanları eğitmek, onları daha iyi bir hale getirmek, geliştirmek, orta, yükseköğretim vermek daha iyidir. Aydınlar çoğaldıkça halkın gözü açılıp, yararlı okullar inşa edilip, gazeteler ve dergiler yayınlanıp, onlar ucuz bir fiyata satılırsa bu ülke için faydalı olurdu".⁷⁷

Karaş, Kazak halkının siyasi açıdan aydınlanması için bilgiye olan isteğinin, merakın uyandırılması ve cehaletin ortadan kaldırılması gerektiğini anlamıştı. Bütün enerjisini, gücünü bu hedefe harcayan Karaş, "Günümüzdeki en önemli amaç ve görev, Kazak çocuklarına ilkokulda ana dillerinde eğitim vermektir, bunun için kitap, araç-gereç lazımdır. Sanat eğitimi de anadilinde olmalıdır. Ana dilini bilmeden milli çerçevede bir eğitim alamazsınız. Milli bilgi olmadan edebiyatın da olmayacağı iyi bilinir. Edebiyatı olmayan ulusların sanatı da gelişmez" demiştir.⁷⁸ Bundan yola çıkarak Ömer'in, çocuğun her şeyden önce ana dilinde eğitim alıp, ana dilinin tesiriyle iyi bir vatandaş olarak yetişmesi gerektiği, bilimsel-pedagojik, psikolojik açıdan bunları doğru olarak bulduğu konusundaki düşüncelerini görebiliriz.

Karaş'ın pedagojik faaliyeti 1917'de Sovyet hükümetinin kurulmasından sonra daha da yoğunlaşmıştır. 1919 yılında Karaş, Orda kentinde "Muğalim" dergisinin yayımlanmasında aktif rol aldı ve edebi editör olarak çalıştı.⁷⁹

Müslüman topluluklar arasında yeni usul öğretim sisteminin tanıtımı, Tatar yayınlarıyla sınırlı değildi, bunlar Kazak basınında da yer almıştı. Karaş'ın 1912 yılında "Kazakistan" gazetesinde yayımlanan "Çocuklara ne tür bir eğitim verilmeli?" başlıklı makalesinde, "Ulaşmak istediğimiz yere düz gidersek hemen ulaşabileceğiz. Bu nedenle eğitimin de düz ve kavisli yolu vardır. Günümüzde yeni Müslüman usulü eğitimin yeni düzeni, yeni ve doğru yolu belirlenmiştir.

75 Orazqaı, *Tırşılık talasy Qazaqstan*, , Sayı 2. 27 мамыр, Orda 1911.

76 OROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 6-is, s.34.

77 OROMM. 1985-qor, 1-tizbe, 6-is, s.173.

78 *Ordalyq balasy*. Ultım tугan til, Durystyq jildaroly, 1919, Sayı 5. 1 sauir.

79 Taj-Murat, *Ömer Karaş (Omiri men şugarmaşylygy)*. ... , s.205.

Qaz

Akademik
Bakış

262

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

O doğru yol, her harfin sesini ortaya çıkarır. Bu tür eğitim gören çocuklar, bir ay içinde okumayı söküp yazı yazmaya başlar. Bizlerden geriye kalan halkın eski usulle eğitimi, durumu daha da kötüye götürmüştür. Oğlu olan, kızı olan insanlar, hem bu çocukları eğitecek mollalar, ne olur, yeni usul eğitim vermeye çalışın”⁸⁰ diye halka çağırıda bulunmuştur.

Karâş’ın, Ceditçilik hareketinin etkisiyle doğduğu köyde okul açıp, yeni usul eğitim sistemiyle çocuk okutması hakkında araştırmacı Mustahim İsmâğulov, “Bize göre din yuvası sayılan cami ve medreseyi Ömer’in gerçekten aydınlatma amacıyla kullanması, Kadimciliği bırakıp Ceditçiliğe geçmesi, bunun yanı sıra çocuklara Rusça öğretmesi, aslında, sosyal açıdan ve kamuoyu için önemli bir yeniliktir”⁸¹ şeklinde bir yorum getirmiştir. Okullarda ve medreselerde itibarını kaybetmek istemeyen din adamlarının direnişine rağmen, Ceditçilik hareketi oldukça yaygınlaşmıştı.

Karâş, yeni usul eğitim vermekle Kazakların yerleşik hayata (şehirleşme) geçeceğine ve iyi bir yaşam tarzı süreceğine inanmaktaydı. O, “Hayvan gütmek bizim alınımıza yazılmış, başka bir işi yapamayacağız, demek doğru değildir. Eğer başarılı olmak isterse Kazaklar tarım veya ticaret ile de hayatta kalabilir. Ruslar, Tatarlar gibi şimdilerde yerleşik hayata geçmiş halkların hepsi bir zamanlar göçebeydi ve hayvan besleyerek yaşamlarını sürdürmekteydi. Onların şimdi ne yaptıklarını hepimiz görüyoruz. Bizim de onlardan geri kalır bir yanımız yoktur, biz de onlar gibi insanoğluyuz, onların yaptığı işleri bizler de yapabilir, yaşamımızı sürdürebiliriz”⁸² şeklinde halkına yol gösterip, destek olup, yerleşik hayata geçmeleri yönünde tavsiyelerde bulunmaktaydı.

Karâş, Kazakistan’da ideolojik-siyasi bir akım olarak ortaya çıkan Ceditçilik hareketinin savunucusu olarak, yerli halka Avrupa kültürünü tanıtır, özellikle okullarda ve medreselerde Avrupa’daki gibi sesli öğretim yönteminin kullanılmasının sadece taraftarı olarak kalmamış, bununla birlikte doğduğu topraklarda okul açıp, o okullarda yeni usul eğitim vermiş, yeni disiplinler dâhil etmiş, öğrencilerine kendi memleketinin tarihini, edebiyatını ve dilini öğretmiş Ceditçi bir şahsiyet olarak tanınmıştır.⁸³

Arşiv belgelerinde, 24 Şubat 1910 tarihinde, İç Bökey Ordusu Talov ilçesinin №12. köy sakini Jumağali İsmailov’un talebi üzerine Orenburg Din Kurulu önünde İslami ve dini kurallar bilgisi için sınava girdiği için verilmiştir. Bu sınav sonucuna göre, Jumağali İsmail’in müezzin-öğretmen olabileceğine dair bir belge verilmiştir. Arşivde bulunan belgeler, Orenburg Din Kurulu’nun kadısı olarak Karâş’ın dini işlere müdahale ettiğini gösteriyor. Rusya Müslümanları

80 “Turki haberlar”, *Qazaqstan*, 1912, Sayı 11, 24 sayır.

81 Kenjaliev, *Batys Qazaqstannyn qasiretti...*, s.24.

82 Guvar Qumar, “Baku”, *Qazaqstan*, 1912, №8. 6 mamyr.

83 Bkz. Ek-3.

tarihindeki ilk müftü seçimlerinde Orenburg Din Kurulu'nun kadılık üyeliğine Kazaklar da seçilmişti.⁸⁴

Rus Çarının Kazakların dinî işlerini Orenburg müftülüğünden çıkartması Karaş'ı epey endişelendirmişti.⁸⁵ Kazakların dinî işlerini Orenburg müftülüğünden çıkartıp askeri kürsünün idaresine devredilmesine genel olarak Kazak halkı da karşı çıktı. Rusya Müslümanları bunu, dini özgürlüğün, hürriyetin kısıtlanması olarak görmüşlerdi.⁸⁶ 9 Mayıs 1917 Kongresi'nin ardından Kazak din adamları, Kazakların dini işlerini tekrar Orenburg Müftülüğüne devretmeleri için çeşitli propoganda çalışmaları düzenlediler.⁸⁷

Siyasi Faaliyetleri

Karash'ın eğitim faaliyetleri yanında siyasi faaliyetleri de bulunmaktadır. Karash da Alaş hareketi içerisinde yer alan aydınlardan biriydi. Kazakların Alihan Bökeyhanov (1866-1937), Ahmet Baytursinov (1873-1937), Mirjakıp Dulatov (1885-1935) gibi tanınmış aydınlar tarafından yönetilen "Alaş" siyasi ve kültürel hareketine 1917-1919 yıllarında aktif olarak katıldı. Karash'ın, "Ahmet'in dediği gerçekleşmiştir" sözleriyle Alaş Hareketinin büyük şairi Ahmet Baytursinov'a büyük bir aydın olarak değer verdiği bilinmektedir. Ayrıca Karash, Kazak halkının parlak geleceği için İslam'ın önemini vurgulayan Ahmet Baytursinov, Alihan Bokeyhanov, Haleb Dosmuhamedov (1883-1939)⁸⁸ gibi Alaş aydınlarına, İslami görüşleri ile daha yakındı.

Karash'ın da içinde bulunduğu Ceditçiler kurdukları okullar, yazıları ve diğer alanlardaki faaliyetleri ile Rusların Türkistan coğrafyasındaki üstün konumlarına karşı Türk unsuru fikren ve ilmen güçlendirmeye ve bu şekilde Rusları engellemeye çalıştılar. Ceditçilik sahasındaki öncü faaliyetler 20.yüzyılın başında daha sonraki aşamada bir siyasi harekete dönüştü. Ahmet Baytursinov'un "Arap harfli yeni alfabesi" ile Alihan Bokeyhanov başkanlığındaki ve aşağıda da belirtildiği üzere Kazak aydınlarının oluşturduğu "Alaş" adlı parti Ceditçilerin etkisiyle kurulmuştu. Temelinde bir aydınlanma düşüncesiyle ortaya çıkan Ceditçilik ilk etapta 1905 yılı öncesinde bir eğitim ve kültür hareketi olarak ortaya çıkmış olsa da bilhassa 1905 Meşrutiyeti sonrası ortaya çıkan gelişmeler sonucunda barındırdığı fikirleri daha güçlü bir şekilde uygulamaya dönüştürme düşüncesi ile siyasi bir yapıya dönüşmüştür. Alaş

84 Bkz. Ek-4.

85 BQOMM. 413 - қор, 1 - тизбе, 3 – is, s.10.

86 BQOMM. 413 - қор, 1 - тизбе, 4 – is, s.5.

87 BQOMM. 413 - қор, 1 - тизбе, 2 – is, s.9.

88 Ahmet Baytursinov, Alihan Bokeyhanov, Mirjakıp Dulatov, Haleb Dosmuhamedov. XIX. yy. sonu ile XX. yy. başlarındaki Kazak aydınlarının önde gelen temsilcileri 1917 yılında «Alaş» Partisi'ni kurmuştur. Onların Kazak halkının çıkarlarını korumak için gerçekleştirdikleri faaliyetleri, Alaş Ordu Hareketi olarak adlandırıldı. 1936-1938 yılları «Kızıl terör» kurbanı olarak sürgün edilmiştir.

hareketini ortaya çıkaranlar daha çok Ceditçilik düşüncesinde olan yazar çizer sınıfına mensup kişilerdi.

Çoğunluğu Ceditçilerden oluşan Kazak aydınlarının siyasi faaliyetlere katılmaları ve bu faaliyetlerini hızlandırmaları 1905-1907 Rus Meşrutiyet yıllarında hızlandı. Bu ilk Rus Meşrutiyet inkılabı ile Kazakların egemenliği için çabalayan ve Rus Çarlık yönetiminin sürdürdüğü baskılara karşı çıkan aydınlar, siyasi düşüncelerini daha açık bir şekilde ortaya koyarak aynı zamanda Alaş hareketinin de temelini attılar.

Alaş liderleri 1913-1918 yılları aralığında yayımlanan «Kazak» gazetesinin faaliyetleriyle yakından ilgilenerek zaman zaman birçoğu siyasi olan fikirlerini de paylaşmışlardı.⁸⁹ Karaş'ın da bu gazetede yazıları çıkmıştı. “Kazak” gazetesinin ilk sayısı yayımlandığı zaman Karaş, Süyiñşi (Müjde) adlı şiirini yayımladı.⁹⁰

Karaş'ın yukarıda adı geçen Sarıarka gazetesinde yazdığı şiir siyasi yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir:

Au, Alaş ordusu bugün gözlerini açar günün!
Güvenle ayaklarını basacak günün,
Toplanıp birbirlerine destek olacak günün!
Adım, adım basarak her şeyi kazanacak günün”⁹¹

1916 yılında Kazak gazetesinde yayımladığı bir makalesinde siyasi fikirlerine yer vermektedir. Buna göre: Kazakların Duma'ya katılmaları gerekmektedir. Üçüncü Duma'da (1907-1912) sadece 6 Kazak milletvekili bulundu. Bunlar ise zaten Kazakların durumu hakkında çok az şey bilen insanlardı. Rusya'da 30 milyondan fazla Müslüman bulunmakta, bunların sosyal, dini ve siyasi durumları birbirinden farklıdır. Bu yüzden de Müslümanların çeşitli problemleri bulunmaktadır. Özellikle kendi milletvekillerine sahip olmayan

89 Kazak gazetesini Alaş liderlerinden olan A. Baytursinov hazırlamaktaydı. Kendisi Eylül 1917'ye kadar gazetenin editörüydü. Gazete 1913 yılının mart ayından başlayarak haftalık olarak çıkmaya başladı. Gazete 918 yılına kadar yayımlandı. A. Baytursinov, gazetenin ilk sayısındaki ilk yazısında, «Zengin bir tarihi geçmişe sahip memleketimizin, cesur halkımızın değerli ismidir diye, gazetemizin adını “Kazak” diye adlandırdık. Halk için diye adlandırdığımız gücün daha da çoğalması için bütün gücüyle çalışmak ve hizmet etmek, her Kazak evladının görevidir. Hizmet etmek istiyorsanız, vatanperverliğin en güzel yollarından biri budur” demekteydi. Baytursinov A. Ak Jol. Almatı.- 1991.-280b.- (241 b).

90 Ğumar Qaraş (1913) Süyiñşi, «Kazak» gazetesini yayımladığı zaman Karaş, Süyiñşi (Müjde) adlı şiirini yayımladı. «Kazak» gazetesini yeni doğan erkek çocuğa benzetmiştir:

«...Kiyiz jılı Kazakka,

“Kazak” atti ul tudi,

Süyiñşi, Kazak, süyiñşi!

Eli tilek berip tur...», «Süyiñşi» - Kazaklar müjdeli haberi söylemeden önce bu kelimeyle ifade eder.

91 BQOMM. 413-qor, 1-tizbe, 2-is, s.6.

durumları belirsizdir. Milletvekillerimizin azlığından dolayı Duma'da bir yasa yapmak imkânsızdır. Şimdi bu sayıların azlığını ellerinden geldiğince gidermek için Müslümanlar aralarından bazı temsilcileri masraflarını kendi ceplerinden karşılayarak Duma'ya gönderildi. Karaş bu Müslümanlardan oluşan gruba büro diyordu. Halkın sosyal durumu hakkında Rusya Duması'nda etkin olabilmek için Kazak halkından daha fazla üye olması gerekir.⁹²

Ayrıca Karaş, Kazak aydınlarıyla birlikte bir Kazak Kongresi oluşturmayı planladı. 1917'de "Kazak Kongresinin Kuruluşu Hakkında" başlığı ile Kazak gazetesinde bir makale yayımlandı. Bu konuyla başlıklı makalede şu hususlardan bahsetmekteydi:

9 Mayıs 1917'de Oral, Torgay, Akmola, Semey Turgay bölgelerinde, İç Ordalıktan ve Türkistan'dan gelen Kazakların temsilcilerinin katılacağı ortak bir Kazak Kongresi toplanmaya karar verildi. Bu kongre Kazak halkı için çok önemlidir. Kongre'de Kazak üyelerin imzaladığı dokuz kararname oldu. Karaş'a göre, Kazak halkının siyasi ve sosyal sorunlarını çözmenin tek yolu Kazak aydınlarını bir araya getirmektir.

Bu kongrede, Kazakların dini işlerini Orenburg Müftülüğüne devretme meselesi de ele alındı. Burada, Torğay, Ural, Akmola, Semey bölgeleri ve İç Ordu Kazaklarından oluşan delegelerin talebi üzerine, Kazakların dini işlerinin Orenburg Müftülüğü tarafından yürütülmesi yönünde karar alındı. Kongrede, ilk Orenburg Müftülüğü için yeni müftü ve kadı seçimleri yapıldı. Kazaklardan kadı üyesi olarak 6 kişi seçildi. Onlardan biri de Ömer Karaş'tı. Kongrede konuşan Karaş, Kazak halkının özerk bir cumhuriyete ihtiyacı olduğunu dile getirdi.⁹³ O, Kazak halkının siyasi özgürlüğünü, dini hürriyetini hayal etmiş ve bunun için çalışmış bir aydıydı.

Kazakistan'ın tüm bölgelerinden gelen temsilcilerin katıldığı I. Genel Kazak Kongresi 21-26 Temmuz 1917 yılında Orenburg'da yapıldı.⁹⁴ Kongreye katılan 20 delege, kadın, bir meclisin oluşumu, Kazakistan mebusları, Kazakistan'ın yönetim sistemi, bağımsızlığı, sınırları, güvenlik gücü, yerel yönetimler, eğitim, adalet sistemi, Tüm Rusya Müslümanlar Konseyi ve Kazak Siyasi Partisi'nin kurulması gibi birçok konu konuşuldu. Bu kongrenin en önemli sonucu taslak programını, Bökeyhanov, A. Baytursinov, M. Dulatov ve diğerlerinin birlikte hazırladığı Alaş Partisi'nin kurulmasıydı.

Kongrede, Türkistan'a sürdürülen Rus göçünün durdurulması, Rus hükümeti tarafından zorla alınan ve Rus göçmenlerine dağıtılan toprakların Türklere geri verilmesi, Türklerin ve Rusların idare işlerinin ayrılması, Türklerin

92 *Qazaq gazetesi, qazaq enciklopediyasy*, (Tercüme eden: A. Nysanbaev), Almaty 1998, s.313, 314.

93 *Qazaq gazetesi, qazaq enciklopediyasy*, (Tercüme eden: A. Nysanbaev), Almaty 1998, s. 392, 393.

94 Emin Özdemir, "Ahmet Baytursunov'un Hayatı ve 20. Yüzyılın Başında Kazakistan'da Eğitim Faaliyetleri İçindeki Yeri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 22, Aralık 2018, s.4.

ve Rusların kendi kendi milletlerinin hakimleri tarafından ayrı ayrı yargılanması, bu halklara ait eğitimin kendi anadillerinde olması kararları da alındı.⁹⁵

Bu şekilde I. Kongre kararıyla Alaş Partisi'nin kurulmasının ardından 5-13 Aralık 1917 yılında Orenburg'da, Tüm Kazaklar Kongresi yapıldı. Bu Kongre'nin toplanmasından bir hafta önce Rusya'da Çar'a karşı bir darbe düzenlendi ve yönetim Bolşeviklerin eline geçti. Kazak aydınları bu Devrime sıcak bakmadı. Bu ikinci Kongre'de Kazakistan'ı temsil edecek bir hükümetin kurulmasına karar verildi. Siyasi durumun karışık olması sebebiyle Doğu Alaş Orda ve Batı Alaş Orda olmak üzere iki ayrı hükümet kuruldu. Batı Alaş Orda Hükümeti'nin başı A. Bökeyhan oldu. Bu hükümet 17 ay yaşadı. Ancak Alaş Orda içindeki Turgay grubu Bolşeviklerle anlaştı. Bu anlaşmanın ardından Kazakistan'da genel bir af çıkarıldı. Mart 1920'de Orenburg'da toplanan Komünist Parti Kongresi'nde Alaş liderleri Bolşeviklere katılmaya davet edildi. Alaş liderlerinin başka çaresi kalmamıştı. Daha sonra Bolşevikler Rus Çarlığı etki alanındaki memleketlerdeki bağımsızlık hareketlerini tamamen sonlandırdı ve iç savaşın bitmesinin ardından Alaş aydınlarını çeşitli şekillerde ortadan kaldırdı veya etkisizleştirildi. 1919 yılında da Alaş Orda hükümetinin faaliyetleri sona erdirilmesi ile birlikte Alaş hareketi bir siyasi hareket olma özelliğini kaybetti.⁹⁶

Karaş'ın siyasi kariyerindeki dönüm noktalarından biri de, Komünist Parti'ye geçmesidir. İç Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin kurulması üzerine, 18 Nisan 1920 tarihinde Rus Komünist Partisi'nin (Bolşevikler) tam üyeliğini aldı.⁹⁷ Karaş, partiye kabul edildikten kısa bir süre sonra, Mayıs 1920'deki bölge kongresine Talov bölgesinden delege olarak katıldı.⁹⁸ Karaş, ilk gün Seitqali Mendeşov (1882-1937)⁹⁹ ile birlikte konsey sekreterliğine seçildi.

Arşivde saklanan protokollerdeki bilgiler, kongre oturumlarının tartışmalı yorumlarla dolu geçtiğini gösteriyor. Mesela, Kongrenin ilk oturumunda bile onursal başkanlığın seçimi konusu tartışmalara sebep oldu. Onursal başkanlığa o dönemde Kazak Askeri Devrim Komitesi başkanı olan Ahmet Baytursinov'un seçilmesi konusundaki delege Jumağaliyev ile Sosyal-Devrimci Azerbayev'in önerisine kongredeki Komünistler Fraksiyonu (Milyutin, Atayants, Lamskiy) karşıt görüş ifade ettiler. Neticede oy çoğunluğuyla Ahmet Baytursinov onursal başkanlığa seçildi.¹⁰⁰

95 Balkan Altay, "Alaş Orda Türkistan'da İlk Türk Hükümeti", *Türk Yurdu*, Kasım 1987, ss. 28-29, s.29.

96 Haluk Alkan, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar Kazakistan Özbekistan Kırgızistan Türkenistan*, Usak Yayınları, Ankara 2011, s.28.

97 BQ OMM. 17-qor, 2-tizbe, 451- is, s.4.

98 BQ OMM. 312-qor, 1-tizbe, 2-is, s.4-5.

99 Mendeşev Seyitkali - devlet adamı ve toplum hizmetkârı. Batı Kazakistan bölgesinde dünyaya gelmiştir. 1903 yılında Kazan Öğretmenler okulunu tamamladıktan sonra 13 sene Bökey Ordası'ndaki köylerde öğretmenlik yapmıştır.

100 BQ OMM. 312-qor, 1-tizbe, 2-is, s.6.

Görüş

Akademik
Bakış

267

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Karaş, 22 Mayıs'taki Kamu Eğitim Bölümü'nün raporunun dinlendiği sabah oturumunda, Çarlık Hükümetin kontrolü altındaki milletlerinin kültürünü, dilini, gelenek ve göreneklerini, dinlerini yok etmek için harekete geçtiklerini öfkeyle dile getirip Kazak çocuklarına anadillerinde eğitim verilmesi, ders kitaplarının kendi dillerinde hazırlanması, okullar açılması, eğitimin güncel konuları hakkında kararlar verilmesini önerdi.¹⁰¹ Kongrenin son günü, Ağustos 1920'de Orenburg'da yapılması planlanan I. Sovyet Genel Kazak Kongresi'ne seçilen 12 delegeden biri Ömer Karaş idi¹⁰². 21 Haziran 1920'de II. Bokey Eyaleti Parti Konferansı'nda İl Komitesi genel kurul üyesi olarak seçilen Karaş, aynı sene I. Genel Kurulda İl parti komitesinin propaganda bölümü başkanı olarak seçildi.¹⁰³

Arşiv fonunda Karaş'ın ölümüyle ilgili olarak Orenburg'daki Kazak Kamu Eğitim Komiserliği'ne gönderilen aşağıdaki gibi bir telgraf bulunmaktadır:¹⁰⁴ "Ordu'dan, Ufa aracılığıyla, Orenburg Kırgız (Kazak) Kamu Eğitim Komiserliği: Kırgız halkı için¹⁰⁵ çok çalışın, tanınmış emektar, şair, sevgili Komünist Ömer Karaşev, 12 Nisan 1921'de haydutlar tarafından öldürülmüştür".¹⁰⁶

Bu resmi belgedeki ifade de geçen haydutlar ifadesi aslında Karaş'ın öldürülmesi ile ilgili gerçekleri tam olarak yansıtmamaktadır. Aslında Karaş, Rus İmparatorluğu'nda yaşanan Bolşevik Devrimi'nin ortaya çıkardığı kaos sırasında Kazakistan'ın batısında doğduğu topraklarda Rus köylüleri tarafından öldürüldü.

Maksat Tacmurat'ın düşüncesine Karaş, askeri komünizm siyasetine karşı çıkan köylüler tarafından öldürüldü. Karaş, kılıçla öldürerek bir tepenin eteğine etlerini bir araya getirerek üstüste koydular.¹⁰⁷

Karaş'ın torunu Nadejda Karaşeva'nın düşüncesine göre; "Ömer Atamızın nasıl öldüğü, nerede, kim öldürdü, ben apaçık bilmiyorum. Atanın büyük oğlu Basır Ağam'a sorduğumda böyle cevap verdiği aklımda: "Atamı haydutlar dışarıda atın üstünde gelirken kılıçla keserek öldürdüler. Atı köye boş olarak geldi. Köylüleri Karaş'ın bir problemi olduğunu düşündüler. Bütün köylüler Karaş'ı aramaya çıktılar. Sonra çok geçmeden adı Konanşapgan denilen yerde Karaş'ın vücudunun parçalarını buldular." Basır ağamın bu sözüne inanıyorum. Araştırmacıların farklı fikirlerini okudum. Bence doğruya yakını Ağamın söylediğidir".¹⁰⁸

101 BQ OMM. 312-qor, 1-tizbe, 2-is, s.71.

102 BQ OMM. 312-qor, 1-tizbe, 2-is, s.120.

103 BQ OMM. 17-qor, 1-tizbe, 10-is, s.6-7

104 Ek-5.

105 Önceden Rus resmi makamları Kazaklar için de Kırgız ifadesi kullanmaktaydı. Ancak Kazaklar buna devamlı olarak itiraz etmekteydiler.

106 QROMM. 81-qor, 1-tizbe, 96-is, s.39. Ek 6.

107 Taj-Murat Maksat, "Turlavsız Tulga, Tavkımetti Takdır", *Qazaq adabietı*, №31(283), Yıl 2006, 4 тамыз, s. 8-9.

108 Ataş - Aljan, *Ömer Karaş*, s.46, 47.

Sonuç

XX. yüzyılın başları Kazak toplumunda siyasal ve toplumsal düşüncenin yeniden canlanma ve modernleşme dönemi olmuştur. Kazakistan'ın Rusya'nın sömürsünde olduğu XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki siyasi mücadele sahnesinde, Rusya'nın en büyük ilmi ve siyasi merkezlerinde eğitim alan, o dönemde Avrupa'daki siyasi mücadele eğilimlerinin farkında olan önde gelen Kazak aydınlarından oluşan ileri düşünceli bir grup ortaya çıkmıştı.

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Rus İmparatorluğu'nda geniş çapta yer alan sosyal ve ekonomik ilişkilerin değişmesi, Kazak toplumunu da büyük ölçüde etkiledi ve farklı alanlarda milli aydınlar ortaya çıktı, fakat Türk halklarının milli aydınlarının gelişip yükselmesi çok zor şartlarda gerçekleşmekteydi. XX. yüzyılın başlarındaki milli aydınlar, Kazak toplumunu uygar ülkelerin saflarına taşımayı amaçlıyordu.

O dönemlerdeki milli aydınlardan olan Ömer Karaş, özgürlük ve eşitliğe büyük değer veren bir ortamda yetişmiştir. Onun toplumsal bakış açısının oluşumunda Kazak halkının zengin sözlü edebiyatının, Asan Kaygı, Kaztuğan, Dospanbet, Şalgez, Mahambet, Murat, Şengerey, ŞokanValihanov, İbray Altınсарın, Abay Kunanbayev gibi büyük aydınların derin düşünceler içeren eserlerinin etkisi büyük olmuştur. Karaş'ın büyüüp yetiştiği dönem, Kazakistan'ın tamamının Rus İmparatorluğu'nun sömürsüne dönüştüğü döneme denk gelmiştir. Kazak bozkırlarında yer alan sömürü hareketleri, Karaş'ın daha hızlı olgunlaşmasına, toplumsal ve siyasi mücadeleye erken başlamasına neden olmuştur.

Karş, toplumsal mücadele yoluna giren genç Kazak aydınlarının temsilcileriyle birlikte, Kazak toplumunun sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlarının çözümünde aktif rol almıştır. Karş, milli açıdan büyük öneme sahip politik ve sosyal, kültürel sorunların çözümünde periyodik basın faaliyetlerinin büyük rol oynadığının farkındaydı. O Şengerey'in yönetimiyle, Eleusin Buyrin, Bakıtjan Karatayev gibi Kazak aydınlarının destekleriyle "Kazakistan" gazetesini yayınlamak için büyük çaba sarf etti ve basında ulusal konuları gündeme getirmeye çalıştı.

Karş'ın çalışmalarında Kazak ulusunun dilinin, dininin korunması, kadınların eşitliği, yerleşik hayat, bireyleri yetiştirerek devleti güçlendirmek ve menedi seviyeye yükseltme fikirleri yer almaktadır. Karş, Kazak halkının uygarlık yolunda yürümesi için bilim ve eğitimin en önemli mesele olduğunu öne sürmüştür.

Karş, XX. yüzyılın başlarında Kazakistan'daki felsefi, sosyal, politik, toplumsal ve tarihsel fikirlerin yeni bir aşamaya yükselmesine ve gelişmesine büyük katkıda bulunan aydın bir Türk düşünürüdür. Karş, Kazak millî tarihinde iz bırakan önemli din adamları ve fikir adamlarından biridir.

Garaş

Akademik
Bakış

269

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Astrahan' Oblystyg Memlekettik Muragaty (AOMM)

1632 qor, 1-tizbe, 39-is, s.3.

Fahretdinov Riza. Isemendi hazret al-saied Jamaletdin Afganiga jazylgan garajed hattar. BR GAOGA. Riza Fahretdinnin jeke muragaty.

7-qor, 1-tizbe, 1-is.

Qazaqstan Respublikasy Ortalyq Memlekettik Muragaty (QROMM)

1985-qor, 1-tizbe, 6-is.

1985-qor, 1-tizbe, 3-is.

1985-qor, 1-tizbe, 5-is.

1985-qor, 1-tizbe, 3713-is.

44-qor, 1-tizbe, 26012-is.

369-qor, 1-tizbe, 3713-is.

81-qor, 1-tizbe, 96-is.

Batys Qazaqstan oblysynyn Memlekettik Muragaty (BOOMM)

17 - qor, 1 - tizbe, 451-is.

17-qor, 2-tizbe, 451- is.

312-qor, 1-tizbe, 2-is.

413 - qor, 1-tizbe, 3-is.

413 - qor, 1 - tizbe, 4-is.

413 - qor, 1 - tizbe, 2-is.

413-qor, 1-tizbe, 6-is.

Sürelı Yayınlar

Ahund

İşan

Kazakistan

Müslüman

Hanefi mezhebi

Alaş

İdil-Ural

Batı Kazakistan

Qor

Akademik
Bakış

270

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Arıs
Kazak müftüsü
İslam
Rusya Türkleri
Ceditcilik
Kadimcilik
Medrese
Fidyе
Süyinşi

Gazeteler

Saduahasulu Smagul, “Qazaq adеbietinin ajaq alysy”, *Egemen Qazaqstan*, 9 Karaşa. 1991.

ĞUMAR Qaraş, “Süyinşi”, *Kazak gazetesi*, Yıl 1913, Sayı 14, (16 Mayıs)

_____, Qazaqtar haqynda. *Şura*, Yıl 1911, Sayı 10, s. 298-299.

_____, “Turki habarlar”, *Qazaqstan*, Yıl 1912, Sayı 11, (24 sayir).

Taj-Murat Maksat, “Turlavsız Tulga, Tavkımetti Takdır”, *Qazaq adеbiyeti*, №31(283), Yıl 2006, 4 тамыз, s. 8-9.

Makaleler

ALTAY, Balkan, “Alaş Orda Türkistan’da İlk Türk Hükümeti”, *Türk Yurdu*, Kasım 1987.

ALPARGU, Mehmet- YAZICI Serkan - YAVUZ Fikrettin, “Hicaz’a Meşakkatli Yolculuk: Türkistanlı Hacılar, Halife ve İstanbul (XVI-XX Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, Cilt 54, Sayı 1 (2014).

KAPAĞAN, Enver, “Alaş Orda Partisinin Kazak Aydınlanmasına Etkisi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, Vol 7, No 1 (2015), ss.253-265.

KONCAK, İbrahim, “Ceditçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* 2(1): 105-114.

MARAŞ, İbrahim, “İsmail Gaspıralının Bilinmeyen Bir Risalesi: Mektep ve Usul-i Cedit Nedir?”, *Emel*, nr. 219 (Mart–Nisan), Ankara 1997.

ÖZDEMİR, Emin, “Ahmet Baytursunov’un Hayatı Ve 20. Yüzyılın Başında Kazakistan’da Eğitim Faaliyetleri İçindeki Yeri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22, Aralık 2018.

Kitaplar

ALKAN, Haluk, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar Kazakistan Özbekistan Kırgızistan Türkmenistan*, Usak Yayınları, Ankara 2011.

Görüş

Akademik
Bakış

271

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

ATAŞ, Berik - ALJAN Kuanys, *Ğumar Ğaraş*, Almaty 2014.

AJIKKEEV, Hakim, *Ğumar Ğaraşov turaly menin biletinderim*, Ooljazba. Sirek kitaptar men qoljazbalar bolimi. 1602-p., 3-dapter.

KARA, Abdulvahap, *Mustafa Şhoqai. omiri, kúres, shygarmashylygy*, Almaty Arys, 2004.

BEKHÖJIN, Halijan, Qazaq baspasozı tarihnyn ocherki (1860-1958). Almaty Mektep, 1981.

BENNIGSEN, Aleksandr - LEMERSE-KELKEJE Şantal, *Baspasoz jane 1920 jylga deingi rossia musylmandary arasyndagy ulıtyq qozgalys*, Qazaqstan Kommunisti, 1991, Sayı 10, s.72-78.

GABDOLLA, Muştaq, *Qarlygaş*, Qazan 1911.

FAHRETDINOVA, Tvorchestvo Rızy: issledovaniya, materialy *Başkirkij Nauchnyj*, Centr Ural'sk. otd., AN SSSR, Ufa 1988.

QARAŞ, Qumar, *Gazaqtar haqynd*, Şura, Sayı 10, 1911.

_____, *Zamana (Olen, tolgaular, palsapalyq oj-tolgamdar, maqalalar)*. Qurastyrgan Q. Sydiqov, Almaty 1998.

JAQSYLYQOV, Aslan, *Obrazy, motivy i idei s religioznoi soderjatel'nost'ju v proizvedenijah kazahskoj literatury, Tipologija, jestetika, genesis*, Qazaq universiteti, Almaty 1999.

JUZEEV, Aidar, *Tatarskoe religioznoe reformatorstvo: istorija i tipologija. Islam v istorii i kul'ture tatarskogo naroda*, Kazan 2000.

Qazaq gazeti, qazaq enciklopediyasy, (Tercüme eden: A. Nysanbaev), Almaty 1998.

KENJALIEV, Isatai, *Batys Qazaqstannyn qasiretti jylgary (1916-1920)*, Tarihi ocherk, Oral 2000.

_____, *Batys Qazaqstannyn qasyretti jylgary (1917-1920)*, Bokej oblysy, Oral 2001.

KIRIMLI, Hakan, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara 2010.

KUDAYNETOV, Said Ali, *Şihâbüddin el-Mercânî'nin Usûl-i Fıkıh Anlayışı Hizâmetu'l-Havâşî li İzâhâti'l-Ğavâşî Adlı Eseri Bağlamında*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

MARAŞ, İbrahim, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2002.

Mehmed Şakir Bey, Halife II. Abdülhamid'in Hac Siyaseti, (Yayına Hazırlayan: Gülden Sarıyıldız – Ayşe Kavak), Timaş Yayınları, Ankara 2009.

MUHANOV, Sabit, *20 gasyrdagy qazaq adebiyeti*, (Ultşyldyq, bajşyldyq dauiri), Almaty 1932.

NAZARBAEV, Nursultan, Tarih tolqynynda, Atamura, Almaty 1999.

NURTAZINA, Nazira, Qazaq madenieti jane Islam: tarihi-madeniettanlyq zertteu. Almaty 2002.

OLKOTT, Marta, Kazahi izd. inostrannoju Guvera Stjenford, Kollifornija 1978.

ORALTAI, Hasen, *Alaş Tyrkistan tyrkilerinin ult-azattyq urany*, Azat, Sayı 1, 1 şilde 1991.

Qazı

- ORAZAGAI, Tırşilik, *Talasy Qazaqstan*, Sayı 2, 27 Mamyır, Orda 1911.
- ORDALYQ, Balasy, *Ult nam tujan til, Durystyq joly*, 1919, Sayı 5, 1 sauir.
- OTEP Beketov esteligi, *Ortalyq Gylymi Kitaptana, Sirek kitaptar men qoljazbalar bolimi*, 1602-p., 18-dapter, s.30.
- SEIFULLIN, Saken, *Tar jol – tajgaqkeşu*, Tarihi-memuarlyq roman, Jazuşy, Almaty 1977.
- TAJ-MURAT, Maksat. *Şangerej, (Jasampazdyq omiri)*, Almaty 1998.
- _____, Ğumar Qaraş (*Omiri men şygarmaşylygy*), Aqtobe 2004.
- TEMİZYÜREK, Fahri, *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s.103 vd.
- TUGJANOV, Gabbas, *Kazahskaja literature*, T.5. Moskva 1931.
- TÜRKOĞLU, İsmail, *Rızaeddin Fahreddin*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- TÜRKYILMAZ, Selçuk, *İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Milli Uyanış*, Ketebe Yayınevi, İstanbul 2018.
- Turki Habarlar, *Qazaqstan*, Sayı 11, 24 sayır, 1912.
- VINNER, Tomas, *Ustnoe tvorcestvo i literatura kazahov Russkoi Central'noi Azii. Izd. Diuvskego universiteta* 1958.
- YSMAGULOV, Mustahym, *Ğumar Qaraştyn talim - tarbielik oi – pikirleri, Qazaqstan mugalimi*, 21 мамыр 1959.
- YSMAGULOV, Mustahym, *Ğumar Karaşev*, Qoljazba. Batys Qazaqstan oblystyq tarihi-olketanu murajaiy (BQOTOM), M.Ş. Ysmagulov qory.
- YSAMAJLOV, Esmagambet, *20 gasyrdagy qazaq adebieti*, Qoljazba.

Ekler

Ek-1: Ömer Karaş (1875–1921 yy.)

Ek-2: Ömer Karaş oğlu ile birlikte. Yıl 1918, Üpi şehri.

Ek-3: Ufa Şehri. Galiye Medresesi. Yıl 1917. Ön sırada (soldan sağa doğru) ilk oturan Ömer Karaş'tır.¹⁰⁹

Görüş

Akademik
Bakış

274

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

109 Sürgün edilmiş Kazak aydınlarının mirasını inceleyen «Arıs» Vakfı arşivinden alınmıştır. «Galiye» medresesi mensupları tarafından düzenlenen edebi ve müzikal akşama özel bir konuk olarak davet edilen Ömer Karaş, geceye katılan medrese öğretmenleri ve öğrencileri arasında.

4

ЖАНЫБЕКСКИЙ РАЙОННИЙ КОМИТЕТ
ФОНД № 17
ОПИСЬ № 2
СВЯЗКА № 4523
ЕД. ХР. № 451

Буковский уезд **РАЙОННЫЙ КОМИТЕТ**
КП КАЗАХСТАНА ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

ПОСЕЛОК _____
ОТДЕЛ _____

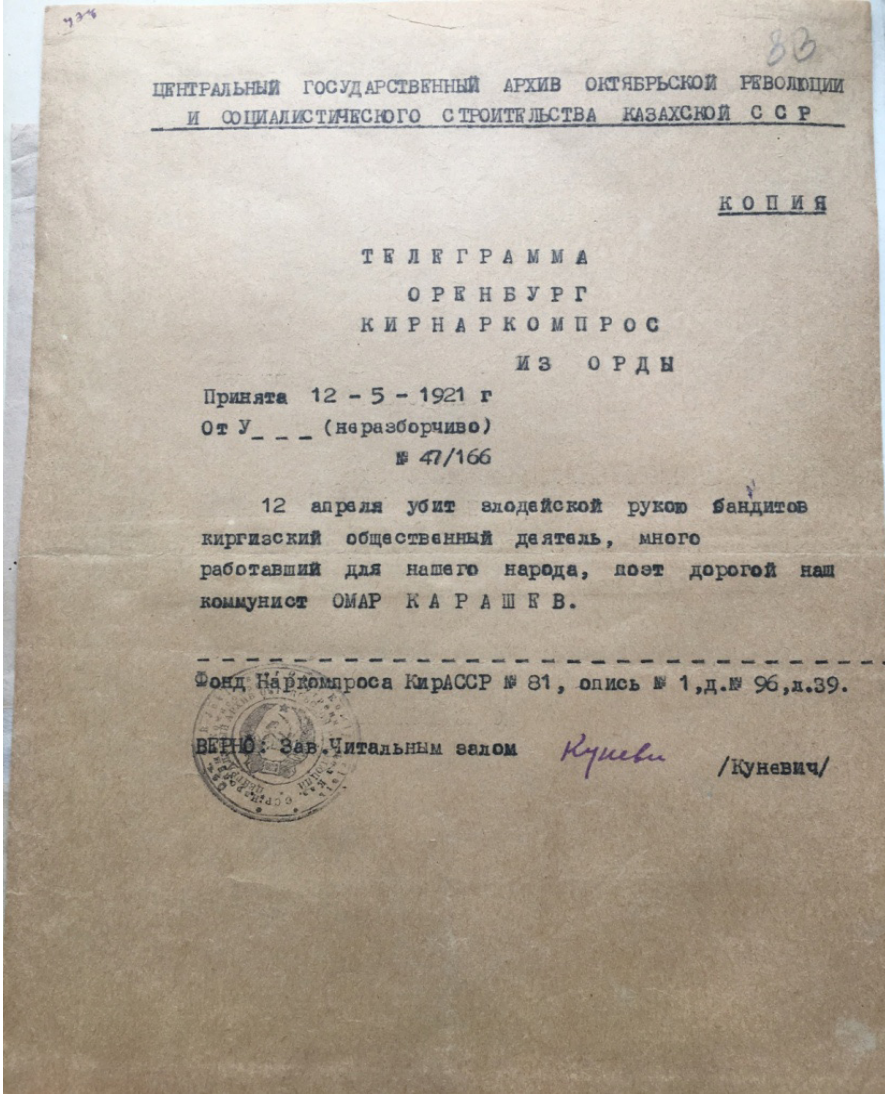
Регистрационная карточка Карашева
_____ *Т.* _____
_____ *на листе.* _____

НАЧАТО 18/IV 1920г. 196 г.
ОКОНЧЕНО _____ 196 г.

ФОНД № 17
ОПИСЬ № 2
СВЯЗКА № 4523
ЕД. ХР. № 451

Ek- 4:ÖmerKaraş'ın Kayıt Kartı¹¹⁰

110 Batys Qazaqstan oblysynyn Memlekttik Muragaty. (budan keyin BQOMM) 17 - qor, 1 - tizbe, 451 – is.

Ek-6:Ömer Karaş'ın Ölüm Tutanağı (1875–1921 yy.)

Extended Abstract

Ömer Karaş (1875-1921) was among the scientists and intellectuals whose names and works overshadowed by cultural politics during the Soviet era. Following the independence of Kazakhstan in 1991, studies and researches on his works and activities gradually increased. Thus, works on Alaş movement of the nationalist intellectuals grown.

Gazi

Akademik
Bakış

277

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Qaraş, born in 1875 in Kurkudık village within Borsı region of Talovka-Bokey, is an important political figure as well as a patriot, poet, teacher and journalist. By the time Qaraş was born and grown, Tsarist Russia imposed a great pressure over Kazakh society.

One of the most striking parts of Qaraş's personality was his modernist and innovationist (ceditçi) approaches. He was deeply affected by the writings and ideas of Muslim modernists under the direction of Muhammad Abduh (1849-1905). No doubt, ceditçilik was the most important one among the social and cultural movements within the Turkestan region. During the 19th and 20th centuries, supporters of Cedit movement thought that the Islamic world and Turkic nations failed and collapsed as a result of being not able to keep up with contemporary developments.

An important part of Qaraş's great activities as a patriot, poet, teacher and politician was his publications. Qaraş greatly contributed to the publication of "Kazakhstan" newspaper in Oral between 1911-1913. He also published several articles on various Kazakh and Tatar newspapers. Qaraş's 5 poems and three research books, published between 1911-1918 in the Kazakh language through Arabic letters, triggered nationalistic feelings of the Turks at a great extend.

Qaraş's higher education of Islamic scienced led him to issue fetwas thus giving him the title of "the first Kazakh mufti".

Another important aspect of Qaraş's personality was his educationist side. Qaraş returned to his village Kurkudık right after getting the permission "granted to found a mosque and become the Mollah" he moved to Tilenşisay madrasa near Karaoba within Kaztalov region in 1900's and introduced modern education to Kazakh children and youth.

In addition to modernist education of the children, Qaraş struggled to create a wider education for the general public and adults. His activities of education even furthered in the wake of the establishment of the Soviet Government in 1917. Qaraş also took an active part in the publication of the "Muğalim" journal in Orda city in 1919. Researchers are mostly inclined to suggest that Qaraş's ceditçi ideas and phlisophy came out, on contrary to widely accepted idea of Mercani madrasa, as a result of his contact with Muhammediye madrasa in Kazan.

Qaraş had also close friendship with Rızaeddin Fahrettin, the biggest representative of Ceditçi movement in Russia between 1909-1911, and published 15 articles on his Şura journal. Qaraş's political and sociological viewpoint was greatly influenced and shaped by the theoretical works of well-known religious philosiphers such as İmam Gazali, El-Afgani and Şeyh

Qaraş

Muhammed Gabduh. In addition to that, Qaraş was introduced to works of renowned Russian writer Tolstoy through Muhammed Gabduh.

Beside education activities, Qaraş took part in various political activities and initiatives. Ceditci movement aimed to empower Turkic dynamics by education and publication on the face of predominant Russian existence within wider Turkestan region. These education and publication activities gradually turned into a political movement in the wake of the beginning period of the 20th century. For instance, Alaş parti, founded by Alihan Bokeyhanov and Kazakh intelightsia under his leadership, was under effect and a direct product of Ceditci movement. Qaraş also took an active part in this political movement between 1917-1919.

Qaraş greatly suggested, through his publications, the protection of Kazakh's national language and religion as well as giving equal rights to women, empowering the state by educating individuals and reaching international contemporary level. For him, science and education would be the only milestones to develop and improve the Kazakh nation. Thus, Qaraş has been an important figure in Kazakh national history with his great contributions on philosophical, political and social developments and steps among the Kazakh nation. Unfortunately, he was killed by bandits on 12th of April in 1921.

Some Considerations about the Ottoman Administration and Disintegrations in the Balkans in the 19th Century

19. Asırda Osmanlı Yönetimi ve Balkanlardaki Bölünmeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler

Memet YETİŞGİN*

Abstract

The Ottoman administration of minorities which was sometime called "the millet system" had successfully been applied towards the non-Muslim subjects of the Empire for centuries before it became unsatisfactory to the non-Muslims in modern times. Growing insufficiency in the "millet system" was mainly caused by developing western civilization and big state interests. While the growing western civilization increasingly valued freedom in the line of human rights, equality before the law, individualism, liberty, and nationalism, the great state interests worked relentlessly to make good use of problems of weak states in their own political and economic benefits. Both of these inspired and helped minorities to revolt against the mother country. Being aware of the situation, the Ottomans, in order to gain loyalty of the minorities, reformed and introduced new political changes including degrees of the Tanzimat and Islahat and the first Ottoman constitution, Kanun-u Esasi. However, historical perceptions and motivations of the minorities and weak results of Ottoman reforms failed to stop disintegration of the Balkans. First autonomies granted to the minorities were enlarged in time, and finally turned to full independences with the help of the Big Powers. For the newly created states gaining freedom was not enough. They wanted more lands and more spaces either against each other or usually against the Ottoman Empire.

This paper will focus on the Ottoman way in ruling minorities, disintegration process and causes of minority uprisings in the Balkans. Relations of minorities to the Ottoman State, Big State politics in the region and handicaps of the Ottoman rule in the Balkans will be discussed.

Key Words: *the Ottoman State, the Balkans, the Turks, Minorities, Big Powers.*

Öz

Osmanlı yönetimi azınlıklara yönelik başarılı bir idarî tarzı asırlarca sürdürmüştür. Millet sistemi adı verilen azınlıklara yönelik yönetim anlayışı modern zamanlarda azınlıkları tatmin etmemeye başlamıştır. Bunda öncelikle gelişen batı medeniyeti ile güçlü büyük devlet çıkarları etkili olmuştur. Batı medeniyeti insan hakları, kanun önünde eşitlik, bireysellik, özgürlük ve milliyetçilik çizgisinde özgürlükçü bir gelişmeyi desteklerken, büyük devlet çıkarları güçsüz devletlerin içerisinde bulunduğu her durumu kendi ekonomik ve politik çıkarları için kullanmıştır. Bunun her ikisi de azınlıkların ayaklanması için birer ilham ve yardım sağlamıştır. Durumun farkında olan Osmanlılar azınlıkların sadakatini temin için yeni şartlara göre yönetimlerini değiştirmeye çabalamış ve bu amaçla Tanzimat ve Islahat Fermanları ile ilk Türk yazılı anayasası Kanun-i Esasî'yi ilan etmişlerdir. Bununla birlikte tarihten gelen anlayış ve güdülenmeler, yapılan reformların yeterli etkiyi gösterememesi Balkanlardaki ayrışımı

Makale Geliş Tarihi: 27.03.2018. Makale Kabul Tarihi:08.04.2019.

* Prof. Dr. KSÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, memyet@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-2665-1210

gazi

Akademik
Bakış

281

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

durduramamıştır. İlk özerklikler zamanla genişletilmiş, genişleyen özerklikler büyük devletlerin desteği ile bağımsızlıklara dönüşmüştür. Bağımsızlığın kazanılması da yetmemiş, yeni bağımsız Balkan milletleri tek tek veya birlikte hareket ederek, birbirine karşı ve çoğunlukla da Osmanlı Devleti'ne karşı yeni istekler içerisinde olmuşlardır.

Bu çalışma Balkanlarda Osmanlı idaresi, ayrışma süreci ve azınlık ayaklanmaları üzerinde duracaktır. Azınlıkların Osmanlı ile ilişkileri, Büyük Devlet politikaları ve Osmanlı idaresinin Balkanlardaki çıkmazları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Balkanlar, Türkler, Azınlıklar, Büyük Devletler

Some Considerations about the Ottoman Administration and Disintegrations in the Balkans in the 19th Century

Introduction: Ottoman Administrative Practices towards the Non-Muslims

Having succeeded in establishing a great empire from a small principality (begdom) in the north-western Anatolia, bordering to the Byzantine Empire, in the beginning of 14th century, the Ottomans successfully read political, economic, military and social environment of the time. It was a time of disintegration in both Anatolia and the Balkans.¹ Absence of a strong centralized state caused peoples to expect one for security. The Ottoman growth in such divided environment had given local peoples some hope of belonging to a more secure environment, which was eventually called as *Pax Ottomanica*.²

The Ottomans were successful in establishing a state system in accordance with geographic, natural, historical, religious, demographic, social, cultural and economic environments. The Empire "was an enormous and intricate network of social subsystems... Not only did they differ, one from the other, but they often displayed important variations within themselves."³

The Muslim subjects in the Balkans initially were the Turkmens who were either forced or encouraged to settle in the Balkans. The number of the Turkmens settled in the Balkans was not less than 500.000.⁴ Yet, there were some more or less forceful conversions of Balkan indigenous peoples into Islam,⁵ despite absence of any well-defined plan to convert the non-Muslims after their "a lava flood" like victories. From time to time, a "never constant

- 1 YaşarYücel, "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları," *Bulgaristan'da Türk Varlığı I*, TTK, Ankara, 1987, p. 70.
- 2 Judy A. Hayden and Nabil I. Matar, *Through the Eyes of the Beholder: The Holy Land, 1517-1713*, Leiden, Boston, 2013, p. 4; İlber Ortaylı, "Osmanlı Barışı," *Türkiye Günlüğü*, 58 (Kasım-Aralık, 1999), p. 12-17; Kemal Karpat, "Balkanlar," *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 5, p. 25-32.
- 3 Wayne S. Vucinich, "The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule," *Slavic Review*, vol. 21, no. 4 (December 1962), p. 597-616.
- 4 Yaşar Yücel, "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları," *Bulgaristan'da Türk Varlığı I*. TTK, Ankara, 1987, p. 71-75.
- 5 Suraiya Faroqhi, "The Ottoman Ruling Group and the Religions of its Subjects in the Early Modern Age: A Survey of Current Research," *Journal of Early Modern History*, 14 (2010), p. 239-266.

nor systematic⁶ sort of harsh treatments of the locals could be seen. The Turks generally respected the indigenous peoples as long as their hard-won state was not threatened.

Through time, it was some opportunities provided by the Ottomans to the Muslim subjects in taxing and administrative retinue,⁷ an unending strife between the Catholic and the Orthodox Churches, persuasion of Turkish *derişes* played some roles in converting locals to Islam. Bosnian Christians who belonged to some distinct sect such as Bogomil and who were recorded as *kristiyan* in Ottoman records were mostly accepted Islam.⁸

Unlike “the cultural field”, the Balkan peasants improved economically during the initial period of Turkish rule.⁹ It was the Ottoman allocation of “minimal” lands to the peasants’ private use as orchards or vineyards that made them “the ready acquiescence of the peasantry to Ottoman rule when it was first introduced into the Balkans.”¹⁰ “They were less abused, paid lower feudal taxes, and as a result of the centralized Ottoman rule had somewhat greater security.”¹¹

Establishing a law-abided state and doing things in the line of legitimacy, the Ottomans were careful in observing laws that had two sources: Islamic and Customary.¹² In this, they acted lawfully since “law” meant acting reasonable instated of emotional.¹³ The minorities who had lost their political power and became *reyayas* (subjects—congregates) of the Ottomans had gained strong enough liberties in performing their economic, social, cultural and religious lives within the state.

Since the Ottomans had generally been in the Hanifi School of Sunni tradition, they applied Islamic laws formulated and verbalized by the Hanifi School. Along with Turkishness and Islamic character of their ruling abilities, they were influenced by those states and cultures they had shared same

6 M. A. Ubicini, *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social, and Commercial Condition of the Ottoman Empire, Part I: Turkey and the Turks, Part II: the Raiahs*, Translated from the French by Lady Easthope, John Murray, London, 1856, p. 12.

7 EmelTopçu, *Osmanlı İmparatorluğunda Fatih Dönemi Kamu Yönetimi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, p. 4.

8 Faroqhi, “The Ottoman Ruling Group and the Religions of its Subjects in the Early Modern Age: A Survey of Current Research,” p. 239-266.

9 Kemal Karpat, “Balkanlar,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 5, p. 25-32.

10 Peter F. Sugar, “Major changes in the Life of the Slav Peasantry under Ottoman Rule, *Int. J. Middle East Studies*, 9 (1978), p. 297-305.

11 Vucinich, “The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule,” p. 601.

12 Salâhi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, p. 23-24; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyillarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 1996, p. 2, 7.

13 Hilmi Ziya Ülken, *İktimai Doktrinler Tarihi*, Yenidevir Basımevi, 1941, İstanbul, p. 27.

spaces and experiences in time. In such cultures, the East Roman Empire¹⁴ took the first place while the Chinese, Iranian and Arabic traditions were worth mentioning. Furthermore, they established their big state in large places that had carried spirits of major world cultures, civilizations and religions coming down from the oldest human experiences.

The Turkish Customary laws valued equality to all subjects without making any distinction among the ruled; true laws that had to be in favor of general public; tolerance to differences in culture, religion and ethnicity; and public needs that valued working for general public goods.¹⁵

Islamic tradition treated the non-Muslims as *zimmis*. The word *zimmi* would be “debt”, “due”, “protection” and “agreement”.¹⁶ Arabic word “dhimmis” would mean both “protected” and “guilty”.¹⁷ According to Maliki and Hanifi schools’ interpretations, all non-Muslims considered as *zimmis* and eligible to pay *cizye* tax for protection while Shafis and Hanbalis considered only the Jews and Christians (the people of book) as *zimmis* and suitable for *cizye* payment for protection under the Islamic government.¹⁸ Yet religious principles had not always been applied to actual cases in practice since political, military and emotional forces varied from time to time and from place to place.

Besides paying some taxes, the minorities were subjected to some restrictions including wearing different color of cloths, riding horse, carrying gun, building new churches or temples. These restrictions were applied efficiently in places closer to government centers.¹⁹ The poll tax paid by the non-Muslims saved them serving in the army.²⁰ A document from the 13th century shows

-
- 14 M. F. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ, Ankara, 2004, p. 198.
- 15 Mehmet Saray, *The Principles of Turkish Administration and Their Impact on the Lives of Non-Muslim Peoples: the Armenians as a Case Study*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, Ankara, p. 3-6.
- 16 Mustafa Fayda, “Zimmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 44, p. 433-434.
- 17 Saeed Akhtar and Ata ur Rahman, “A Critique of Reobert Spencer’s Views Regarding Dhimmis and Jizya,” *Al-Idah*, 29 (December 2014), p. 107-117.
- 18 Ahmet Yaman, “Zimmi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 44, p. 434-438; M. Macit Kenanoğlu, “Zimmi”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 44, p. 438-439; Abdelbari Chabou, “Treatment of Religious Minorities under the Ottoman Millet System,” *A Master Thesis*, Al-Akhawayn University, 2016, p. 27-33; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğati*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1986, p. 134. According to Sertoğlu, the *zimmis* were obliged to pay some special taxes: *kharach-ı ruus* (*cizye*—a poll tax) and *kharach-ı arazi* (tithe).
- 19 Clote Cahen, “Zimmi,” *İslam Ansiklopedisi*, cilt 13, M. E. B., Eskişehir, 1997, p. 566; Philip Mansel, *Constantinople: City of the World’s Desire, 1453–1924*, John Murray, London, 1995., p. 9.
- 20 Cyrus Hamlin, *Among the Turks*, Robert Carter and Brothers, New York, 1878, p. 21-22. According to Hamlin, wars, military services and other harsh duties imposed solely on the Turks had made a great destruction on the Muslims. Since the non-muslims were not accepted into military ranks, they were kept away from destructive effects of the military service. While their number was doubled, the Muslim population stayed as stationary. He thought that “Irresistible forces would change eventually the balance of power without foreign interference” within the Empire in favor of non-Muslims.

that one of the major revenues of the state was coming from the poll tax.²¹ The Ottomans collected this tax from non-Muslim able men alone. Women and children were exempt from this tax. Amount of this tax was determined by the non-Muslim men's richness. The rich, the mid-rich and the poor paid 4, 2 and 1 golds respectively. This tax was repealed in 1856 when *Islahat Ferman* was proclaimed.²² In its place, the non-Muslims were to serve in the army or pay *bedel-i askeri*.

The Ottoman rulers were primarily concerned with the Muslim peoples. They were considered as heads of the Muslim community. They did not directly involved in minority affairs. The sultans did not see any wrong to give rights to religious heads of minorities as they had enjoyed during the Byzantium.²³ "Each religious group was organized into a self-contained and autonomous community called 'millet' and each community was allowed to maintain its own traditions."²⁴ Each non-Muslim "millet became an integral part of the empire's administrative system and functioned as a veritable department in the Ottoman government."²⁵

The *millet bashies* had great powers over their flocks. They had rights to handle religious affairs as well as temporal ones. They were a well-known and high ranking state servant to perform official jobs.²⁶ Even though the Ottomans appointed religious leaders to their millets, and provided them great deal of autonomy as far as economic, social, cultural and judicial businesses were concerned, they kept strict control of minority affairs.²⁷

There were three *millet bashis* until the mid-19th century. These were Gregorian Armenian and Greek patriarchs and Jewish Big Rabbi. In the 1830's, a Catholic patriarch and in the 1840's a Protestant patriarch were appointed as a result of conversions to these creeds.

21 O. Turan, "L'Islamisation dans la Turquie du Moyen Age," *Studia Islamica*, 10 (1959), p. 137-152.

22 Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, p. 67.

23 İbrahim Kafesoğlu, "Türkler," *İslam Ansiklopedisi*, volume 12/2, M. E. B., Eskişehir, 1997, p. 266-267; Philip Mansel, *Constantinople: City of the World's Desire, 1453-1924*, John Murray, London, 1995, p. 10; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 2, p. 153, 158-159. . According to Kafesoğlu, starting with the Seldjuks, the Turks made changes in the Islamic administration. Before them, the Califs were considered as the head of both state and religion. The Seldjuks, on the other hand, showed respect to the Abbasid Califs, but considered themselves as the real rulers who were believed to have been granted "kut" (sacred rights) to rule over subject peoples and handle worldly affairs.

24 Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, TTK, Ankara: 1998, s. 21-23; Hugh Poulton, "The Muslim Experience in the Balkan States, 1919-1991," *Nationalities Papers*, vol. 28, no.1, 2000, p. 46

25 Dennis P. Hupchick, "Orthodoxy and Bulgarian Ethnic Awareness under Ottoman Rule, 1396-1762," *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 21/2 (1993), p. 75-93.

26 Cyrus Hamlin, *Among the Turks*, Robert Carter and Brothers, New York, 1878, p. 24.

27 William L. Cleveland, *A History of Modern Middle East*, Westview Pres, Oxford, 1994, p. 49.

In general, in the heydays of the Empire, the Ottoman subjects, regardless of their ethnic and religious affiliations, respected the monarch as unbiased potentate. Impartial Turkish sultans were seen as “*al-sultan al âdil*” (righteous sultan) by their subjects since they respected rights of every community in their realm.²⁸ Subject peoples of the Sultan were generally happy with his handling of state affairs and respectful to him.²⁹ The *zimmies* (*millet*s in the Ottoman context) were well-to-do communities as far as their economic power was concerned. A letter sent by a rabbi from Istanbul to his brother in Europe praised Ottoman ruling practices that involved great tolerance and autonomy to the minorities.³⁰

Countless Ottoman documents that fill the archives show that the Ottoman Turks succeeded in creating an elaborate bureaucratic system that handled things in great care. These archival documents reveal that the Ottomans recorded towns, peoples, villages, places and others in detail to run the state effectively.³¹ Their efficient rule over some of the most problematic regions including the Middle East, the Caucasus, the Balkans and important seaways such as the Bosphorus, the Persian Gulf and the Red Sea has been admired greatly. These places have also been centers of main civilizations and great religions. Many European politicians, including Lord J. Russell, and foreign visitors of the Ottoman Empire, believed that among the whole subjects, the Turks were the only nation who had power and capability of ruling the vast empire.³²

The Ottoman way of ruling minorities have greatly been discussed by historians. Most historians cherished Ottoman handling of non-Muslim affairs. Some, especially among orientalist, have been critical of the Ottoman rule over the minorities. Main problem in differences of this evaluation comes from emotional forces backed by religious, ethnic and cultural biases. Historians have to be as impartial as possible while treating historical events. Writing scholarly essays and articles on similar subjects is necessary in time to stay afresh in scientific developments. Furthermore, the main and even only cause of the process of disintegration of the Ottoman Empire has been widely accused of the development of nationalism in the modern times. However this evaluation had some value in itself, real causes of disintegration have to

28 Kafesoğlu, “Türkler,” p. 267.

29 Mansel, *ibid.*, p. 12.

30 Mansel, *ibid.*, p. 15.

31 Bernard Lewis, *From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East*, Oxford University Press, Cary, NC, USA, 2004, p. 118.

32 Bilal N. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians*, volume 1, TTK, Ankara, 1989, p. 38; Warrington W. Smyth, *A Year with the Turks or Sketches of Travel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan*, Redfield, New York, 1854, 233; Ami Boué, *La Turquie de l'Europe*, Paris, 1840, p. 132.

be sought elsewhere including historical minds, modernity's expectations and the Empire's internal and external political milieu, which this article intends to explore.

Minority Risings and Disintegrations in the Balkans in the 19th Century

In the mid-19th century, the Ottoman Balkans had some 8.000.000 population and an area of 238.000 square miles.³³ 2.000.000 of this population were the Muslims.³⁴ According to Uzer, the Ottoman Balkans had 8.700.000 peoples in 1877.³⁵ An Ottoman geographer, Ali Tevfik, put the numbers as 326.000 square meter area and 10.000.000 peoples.³⁶ After losing large lands to both big states and minorities the Ottoman lands in the Balkans were greatly shrank. Toward the end of the 19th century, the Ottoman Balkans had an area of 62.744 square miles and a population of 5.711.000.³⁷

The nineteenth century was a mostly chaotic century for the Ottomans. "One school of prejudice" insisted that the Turk was "the finest gentleman in the world" who had been "always the victim and not the oppressor" of the Christian peoples by whose side he lived and whose territories he invaded with the best of motives and with the minimum of slaughter. "The other school of prejudice" credited the Turk "with the most abominable cruelty, treachery and lust and would hear no good of him."³⁸ Despite some favorable approaches to the Turkish rule in the Balkans, most foreigners and orientalisists had varying degrees of hatred and prejudices towards the Turks. One of the most prejudiced persons was E. Gladstone who had served several times in premier office in England.

As for causes of the unrest held by the non-Muslim Balkan peoples against the Muslim Ottomans there had religious, political, historical, social, ethnical and cultural drives. Minority traders who had connections with outsiders and who had many agents in foreign countries were the most ardent supporters of separatist ideas.³⁹ Students who went to European countries for study returned as revolutionaries. Large groups of foreign agents, mostly from Russia, agitated the minorities against the Empire. Ottoman local civil and military servants caused some stirs among the minorities because of their harsh and undesirable undertakings.

33 W. Miller, "Europe and the Ottoman Power before the Nineteenth Century," *English Historical Review*, 16 (1901), p. 462-463.

34 *İstatistik-i Umumi*, (title page missing), p. 5-6.

35 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, p. 116. Uzer claimed that of the 8.700.000 population, the Muslims made 4.000.000; the Muslims Albanians were 1.250.000; the Christian Albanians had 1.000.000; the Bulgarians made 1.150.000; the Greeks were 550.000; the Ulahs had 400.000; and the Jews were 350.000.

36 Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1318 (1902), p. 4-5.

37 Miller, "Europe and the Ottoman Power before the Nineteenth Century," p. 463.

38 Frank Fox, *The Balkan Peninsula*, A & C Black, London, 1915, p. 19.

39 Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çeviren Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006, p. 16-20.

Gazi

Akademik
Bakış

287

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Historians generally and simply put “nationalism” as the most important reason for minority uprisings against the Ottoman Empire. According to this, the nationalism that became a fashionable word after the French Revolution of 1789, which did not really aim to reach a nationalist target in its start but a recovery from monarchy, class distinction and authoritarian rules for an equal, free and independent communal life, was responsible in minority risings around the world. The reasons for Balkan revolts would be hidden in history, social and cultural environment and religious and ethnical structures of the region. One reason was laid in historical consciousness of the locals. The Balkan peoples who had not had long time independent states of their own but had been ruled by outsiders including the Romans and the Ottomans always looked after freedom. They came to exaggerate their “successes” in establishing “big states” in the past. They created almost mythical notions of having had “great” states sometimes in the past. Thus, they created in their minds “greater Serbia,” “greater Bulgaria” and “greater Greece” before they found real answers to ethnic diversities, the Ottoman legitimate rule and the realities of the time.

The Balkans had been “a crossroads between East and West for thousands and thousands of years.” It was not “the kind of a place a people should have chosen for their habitat if they cared for their peaceful development. A perpetual ferment—that was the daily life of the Balkans.”⁴⁰ A word “Balkanization” came to be recognized as new term “in the social sciences vocabulary as a metaphor for diversity at best, social and political instability for the most part, and genocidal war at worst.”⁴¹

Big minority revolts started with the Serbs who took arms against the Ottomans in 1804. The next minority group that revolted was the Greeks whose bloody uprising took place in 1820 in modern day Romania and in 1821 in Morea. The last large minority uprising was the Bulgarian revolt of 1876, which initially took place in Phillippolis and Pazardjik. It started as massacring of Muslim villagers as it was the case with the revolt of Bosnia-Herzegovina in 1875. The Ottomans responded with powerful force against the insurgents. Their method to suppress the revolt was harsh for many Europeans who strongly criticized the Ottomans. Many westerners considered the Turks as savages. Especially Lord Gladstone who was the head of the Liberal Party in Great Britain accused of the Ottomans killing some “60.000” Bulgarians.⁴²

40 Vera Moutafchieva, *Bulgaria's Past*, Press, Sofia, 1969, p. 7.

41 Clemens Hoffmann, “The Balkanization of Ottoman Rule: Premodern Origins of the Modern International System in Southeastern Europe,” *Journal of the Nordic International Studies Association*, vol. 43(4), p. 373-396.

42 Kemal H. Karpat, “I. Meşrutiyet Dönemine Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909)”, *Türkler*, (2002), p. 874.

However, the Bulgarian militants who were trained and armed by Russian agents massacred and killed some 300 Turkish villagers in the early days of the revolt. Then fightings between Bulgarian bandits and Ottoman forces continued for months. In the process of suppressing the revolt, some 2.100 insurgents would have been killed. Among perished peoples there would have been some civilians.⁴³

Desire to take Istanbul had been one of the most important drive in Russian expansionist policies.⁴⁴ They wanted to make good use of political, economical and military interests in Balkans. They organized the Tersane Conference in Istanbul in 1876. The Agreement reached in Istanbul was not accepted by the Ottomans, especially Mithat Pasha and the "nationalists." Upon failure in Istanbul, the westerners met in London to propose a new agreement which was somewhat milder than the Istanbul Agreement. However, the Ottomans rejected the London protocol, too. Upon this the Russians declared war on the Ottomans in April 1877. The Russian aim was to establish a puppet Bulgarian state whose borders would have reached to the Aegean Sea via Salonica. During the war the Russians, together with their militarized Bulgarians, attacked the Muslim villages in Bulgaria. According to some British sources, the Russians killed some 300.000 Muslims in Tuna Province and in Rumelia. They also forced 1.000.000 Muslims to leave their ages-old homes and lands,⁴⁵ which was one of the tragedies of humanity history ever recorded.

The Balkans never became as it had been after the Treaty of Berlin in 1878, which was signed in place of the Treaty of Ayastafanos. With this treaty, the Ottomans lost larger part of their soils in the Balkans to newly established Bulgarian Princedom, Montenegro and Serbia, as well as to Greece. She was left with some territories namely Albania, Macedonia which was covering Salonica, Monastir and Uskup and the Eastern Rumelia on reform and special conditions. In order to monitor and control reforms in Macedonia, a Balkan Committee was established. This committee played an important role in the rule of the region.⁴⁶ One Ottoman statesman criticized Big Powers in their reform demands since these demands tied hands of the Ottomans to make desired development steps.⁴⁷ Bosnia-Herzegovina was left under the military control of the Austria-Hungarian Empire.

43 Karpat, "I. Meşrutiyet Dönemi ve Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909)", p. 873-874.

44 Svetozar Tonjoroff, "Russia's Struggle for an Outlet," *North American Review*, 201 (January/June 1915), p. 530-531.

45 Karpat, "I. Meşrutiyet Dönemi ve Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909)", p. 878.

46 *Memoires of John Westlake*, Smith, Elder and Co., London, 1914, p. 110-111. According to Westlake, the Balkan Committee used its legitimate rights to act in the Balkans since it gained these rights from the Berlin Treaty of 1878.

47 Talat Paşa, *Hatıralar*, Bolayır Yayınları, İstanbul, 1958 p. 9.

Gazi

Akademik
Bakış

289

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

The Russo-Ottoman war of 1877-1878 cost the Ottomans to lose two fifth of her soils and one fifth of their population whose half was the Muslims.⁴⁸ Prior to the war, there were 1.120.000 Turks and 1.130.000 Bulgarians living on lands stretching from the Danube to the Balkan Mountains. In the same place some 70% of lands belonged to the Turks. The Panislawists, both the Bulgarians and the Russians, killed some 450.000 of the Turks and the other 1.500.000 Turks were forced to leave their lands. Even after the war, the Bulgarians made constant raids against the Turks to evacuate their homes.⁴⁹ Some migrated Turks were settled in Macedonia. The Ottoman government constructed quarters, villages and towns for these immigrants.⁵⁰

The Ottoman officials claimed that the Balkan Reform Committee established after the Berlin Treaty for performing reforms in Macedonia created 133 new and modern judicial courts in European style in different towns of the region. Some 400 lawyers who had graduated from Istanbul Law School with doctoral degree served in these courts. For intellectual development of the region, 800 new schools were opened. Agriculture and trade were supported by the state, new roads were constructed and 300 bridges were erected in Macedonia. Agricultural Bank was helping the farmers in the region to buy tools and develop their produces.⁵¹ Public servants who were sent to serve in services in Macedonia were carefully chosen among skilled persons to work effectively.⁵² Despite all Ottoman efforts to bring peace and tranquility in the Balkans, new problems created by the Russo-Turkish war of 1877-1878 which continued to paralyze things in the region. Separatist ideas, terrorist organizations, foreign intrigues, fights between militants and the Ottoman army, minority uprisings and all sorts of quarrels continued until the Balkan wars in 1912 and 1913.

General impression in Europe in the eve of the 20th century towards the Ottoman Empire was not in favor of the Ottomans. The European press and public view were against the Ottomans and were expecting to see the Ottoman power fading soon in the Balkans. The European press was publishing articles written in quite biased tone towards the Turkish Empire.⁵³

Statistical data for numbers of peoples lived in the Ottoman Empire came from different sources. Almost all sources including western, minority

48 Stanford J. Shaw ve Ezelkural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, E Yayınları, İstanbul, 1983, p. 239

49 Bilal N. Şimşir, "Bulgaristan Türklerine Göç Sorunu," *Bulgaristan'da Türk Varlığı I*, TTK, Ankara, 1987, p. 48-49; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, 1877-1890*, Ankara: TTK, p. 5-19.

50 Yusuf Sarıncay, *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, BOA Müdürlüğü, Ankara, 2005, p. 25, 30.

51 *The New York Times*, 16 August 1903.

52 Ahmed Emin, *The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press*, Longmans, Green, New York, 1914, p. 83-84.

53 Allan McLaughlin, "The Storm Center in the Balkans," *The Popular Science Monthly*, volume LXIV (December 1903), p. 173.

and local estimates had great deal of discrepancies and mistakes. However, the Ottoman official statistics was the most reliable despite some shortcomings including inefficient count of women living in the Empire.⁵⁴ In 1912, the Ottoman Europe was made of several provinces including Istanbul, Rumelia, Albania, and Macedonia. Macedonia had some 800.000 Muslim populations.⁵⁵ According to the Ottoman statistics, Macedonia had 2.384.000 peoples whose 1.012.000 (42% of the whole population) were the Turks.⁵⁶ For political purposes, all Balkan nations claimed different statistical data for the population of Macedonia as shown in the following table.⁵⁷

Population of Macedonia claimed by main contenders of the region.				
	<i>Bulgarian Statistics</i>	<i>Serbian Statistics</i>	<i>Greek Statistics</i>	<i>The Ottoman Statistics</i>
The Turks	499.000	231.000	634.000	1.112.000
Bulgarians	1.181.000	57.000	332.000	774.000
Greeks	229.000	201.000	653.000	514.000
Serbs	1.000	2.048.000	---	---

Total population of the region was estimated to 6.130.000. Meanwhile, other Balkan states had different sizes of populations. In this respect, Bulgaria had 4.329.000, Greece had 2.632.000, Serbia had 2.910.000, Montenegro had 25.000 and Romania had 7.070.000 population.⁵⁸

All Balkan nations were prone to irredentist and aggressive international policies either against each other or against the Ottomans. Because of its weakness, the Ottoman Empire was considered as an easy prey to both the new Balkan states and the Big States' interests. One of the reasons of the Balkans wars was "hateful and primitive" aggressiveness of the Balkan nations against all others.⁵⁹ With the help of the Big Powers, the Balkans were disintegrated into "national" parts. Yet, "this process of disintegration is understood to be in accordance with establishment of modern sovereignty in the form of an 'arrogation of the means of violence by multiple sovereigns and the concomitant establishment of bounded territoriality."⁶⁰

In the formation of the Balkan League, the Serbs made the first step. They signed an "aggressive" agreement with the Bulgarians against the Ot-

54 K. H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu, 1830-1914*, çeviren, Bahar Tırnakçı, Timtaş, İstanbul, 2010, p. 14-15.

55 Jacob G. Schurman, *The Balkan Wars, 1912-1913*, 1916, p. 38-39.

56 Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Arnold, London, 2001, p. 58.

57 McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, p. 59; Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, p. 30.

58 Jacob G. Schurman, *The Balkan Wars, 1912-1913*, 1916, p. 39-41.

59 Schurman, *The Balkan Wars, 1912-1913*, 1916, p. 13-21.

60 Hoffmann, "The Balkanization of Ottoman Rule: Premodern Origins of the Modern International System in Southeastern Europe," p. 375.

toman Empire in March 1912. According to the agreement, they planned to make joint-raids against the Ottoman territories. If they won the war, they were going to share the spoil. The Next step came with an agreement reached between the Bulgarians and the Greeks in May 1912. Again both sides agreed to support each other in case of war with the Ottomans and gain new lands from the Turkish territories. The Greek leader, Venizelos, who was a Creatan militant aimed to take part in any war against the Turks and the Balkan nations since he thought it was in the best interest of Greece not to lose track of Megalo Idea whose eventual target was to revive the Byzantium. Furthermore, the Balkan states were sure that they were going to be saved by the Big Powers, especially Russia, in case the war with the Ottoman Turks went wrong. Without a doubt, almost all Big Powers were in favor of Balkan nations and were looking after both their and local peoples' interests even though their policies were not just and impartial. In a sense, interests and autonomies of the Balkan nations had gained for them by the Big Powers, which entailed the Big Powers to do what they had been doing. The Ottomans whose lands had been viewed as trophies by the Big Powers felt isolated and weak against demands made by both the minorities and the Big Powers. Ottoman weaknesses to establish an effective rule in the Balkans, aggressive policies of local states and big state interests made the Balkans a boiling witch-pan.

Reforms that were implemented by the Ottomans under the supervision of the Big States in the aftermath of the Berlin Treaty of 1878 in Macedonia did not meet the minority expectations. Starting in 1893 many revolutionary organizations were established in the region. Among these organizations, the Internal Organization chose "Macedonia for the Macedonians" as its slogan. As these organizations started terrorist acts, the Ottoman army fought to eradicate terrorists. In these confrontations, some "100 villages were burned, 8.000 houses were destroyed and 60.000 villagers lost their homes." The Big States intervened in these developments.⁶¹ Macedonian question grew because of insurgents (komitacis) sent by recently established Balkan states. The Balkans increasingly became a source of conflict between Russia and the Austria-Hungarian Empire,⁶² which will be one of the main reasons of the Great War of 1914-1918.

Military victories of the Balkan states against the Ottomans after the First Balkan War amazed the world. This amazement came from failure of a notion that instead of the Big States, the small Balkan nations were succeeded in throwing the Turks out of the Balkans.⁶³ It was long-chaotic character of the

61 Jacob G. Schurman, *The Balkan Wars, 1912—1913*, 1916, p. 40-44.

62 Halil İnalçık, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı: Devlet, Kanun, Diplomasi*, İstanbul, 2011, p. 26.

63 Schurman, *The Balkan Wars, 1912—1913*, 1916, p. 3-4.

regions, which created by both ever-ending demands of both locals and Big States, that had created frustrations among the Turks. Terrorist organizations of Macedonia played an important role in impairing the Ottoman rule in the region and overthrowing it from the place. Most of the *komitacis* who belonged to the Internal Macedonian Organization greatly helped the armies of the Balkan nations in the Balkan Wars.⁶⁴

The power that held the Ottoman subjects intact was the state itself. The state presented in the name of the Sultan and got its power from military and official state servants who were considered as *kuls* (slaves) of the Sultan. It was Machiavelli who discovered in the 16th century that the Ottoman Empire was held together because all the state servants were “slaves” of the Sultan. These “slaves”, either in military or in civil posts, contributed to the power of the state. Machiavelli also claimed that if military might of the empire was defeated, there was no power left to resist the invaders.⁶⁵ This theory had been proven many times since the Empire hardly had regained the lands she lost. It was not only the non-Muslim subjects, but the Muslim subjects in the northern Africa, and Arabian Peninsula were not showing any serious struggle to bring back the Ottoman past after they had been parted from the Empire. Thus, it was mostly military power of the Empire that ruled, protected and run the state. When military was not strong enough to perform its crucial jobs, the Empire failed to keep her lands together.

In disintegration of the Empire, absence of patriotism among its subjects, save the Turks, played important role. Even though the Ottomans tried to create a conscientious and loyal society to the State by working on an “Ottoman nation” among all its subjects, for this they issued important degrees—The *Tanzimat* in 1839 and *Islahat* in 1856—and the first Constitution in 1876, they failed to have loyalties of all segments of the Ottoman society. Especially the minorities doggedly kept their own distinct way of customs and social aspects. Among the subject peoples, none but the Turks really paid any serious attention to the integrity of the Empire.

In order for the multi-ethnic and multi-religious communities and nations to live together in a state, common sets of values had been needed. These values would be a religion and religious institutions, laws, economic ties, moral codes, geographic necessities, cultural affinities, languages, kinships, political rights and historical destinies. The Ottomans had not succeeded in creating a common set of values to the whole subjects of the Empire. Their common values would be the Sultan who represented the state and the

64 C. Parlitcheff, *Le Régime Serbe et La Lutte Révolutionnaireen Macédonine*, Sofia, 1917, p. 6-7.

65 Niccolò Machiavelli, *The Prince*, translated by Luigi Ricci, Oxford University Press, London, (n.d),p. 15.

military might that not only protected the state but also ran the state. Once the military was defeated by outsiders, the lands and subject peoples in it was lost forever.

Ottomans reforms had been reacted by many including minority leaders who had mostly been religious men and who did not want to give up their old powers in their own communities, large Muslim communities who had difficulty in seeing the non-Muslims as equals to them, foreign powers, especially Russia, which did not desire to see the Ottoman “sicknesses” to be cured since they earnestly waited to see the Ottoman Empire torn into pieces to get their share of the loot. Furthermore, the Ottoman reforms were stayed on papers and they had hardly been utilized as desired. Neither the large segment of government officials, nor the subject peoples had enough efforts and knowledge to appreciate fully of these reforms. In addition, the minorities had not stopped demanding new privileges. None of the reforms short of the full independence from the state would have satisfied the non-Muslims who were constantly agitated by the Big Powers, especially by Russia, against the Empire. Under such situation, it was hard for the Ottomans to create a modern sense of citizenship for the whole subject peoples.

Creating imaginary or real “questions” was a fashionable way for the Big Powers to intervene in outside territories. They produced many such questions for the Ottoman Empire. The most important of these questions first termed by Alexander I in 1815 was the Eastern Question which made the whole Empire as a question in the eyes of the Big Powers. Besides the Eastern Question, they created new questions including the Egypt question, the Lebanon question, the Balkan question, the holy places question, the Armenian question, the Macedonian question. In all these questions, they expected the Ottomans to make changes in accordance with their demands. By this way, the Ottomans lost their own way of ruling their state. The foreigners intervened in almost all sorts of internal and external affairs of the state.

Both regional developments and events and international developments and events would have contributed to the making history of the world in varying degrees. Since it was a time of disintegrations for classical multi-religious and multi-ethnic empires, the Ottoman Empire could not escape its time’s necessities. In the end of the nineteenth century and in the first quarters of the twentieth century three classical empires namely the Austria-Hungary, the Tsarist Russia and the Ottoman Empires experienced similar fates. All three of them struggled against internal uprisings and external demands. The Austria-Hungary and Russia were strong and were considered as two of the Big Powers in the world. Because of their powerful positions, they kept their lands intact and even enlarged till the end of the First World War. The Ottoman Empire on the other hand faced grave dangers of disintegrations and internal

Gazi

conflicts because of her weaknesses in military, economy and technology.

It was not an inescapable fate for classical empires to collapse. If so, the United States would have had difficulties. But, even though she comprised many different nationalities the United States of America did not experience danger of disintegration in the sense of nationalist revolts. The key to integrity of multi-ethnic and multi-religious communities was modern ideas in social, administrative and cultural values. Some of these ideas were democracy, secularism, human rights, and equality before law and individualism. The Ottomans were conscious of the value of these principles. They decreed the *Tanzimat* (1839) and the *Islahat* (1856) and the first Constitution in 1876. If the line of democratization were continued, it would have been possible for the Ottomans to create a common citizenship for its whole subjects and kept her territories intact. However, Sultan Abdülhamit the Second closed the assembly and put the constitution on shelf in 1878. He ruled the Empire with an iron grip keeping track of everything and with so many restrictions and prohibitions in intellectual, political and cultural milieus. Abdülhamit II's harsh rule created a suitable environment for secret organizations of both minority and majority groups. Minority organizations demanded separations by using every method including terrorism while majority groups struggled for regime change.

Inauguration of the second constitutional monarchy by the Committee of Union in 1908 created a hope for all to live together in a vast empire. Yet, several reasons including harsh administrative methods applied by the Committee of Union, unending demands of minorities and fierce rivalries among Big Powers for gaining spheres of influences and new lands from the Ottoman territories made it impossible to keep peaceful and hopeful empire to stay longer. All hungry interest groups and awkward administrative practices of the Committee of Union hastened the disintegration of the Ottoman Empire.

After the 1880's, the world was experienced a dynamic and aggressive expansions of the Big powers, which was called the "new imperialism". Almost all Big Powers relentlessly struggled with each other to gain more lands or sphere of influences in every parts of the Globe. The Austria-Hungarian Empire whose western, southern and northern sides were blocked by strong states namely Germany, Italy and Russia, found it an easy way in the Balkans to expand her lands. Her Balkan policy disturbed Russia whose aim had been to spread her influence in the region.⁶⁶ Other Big Powers were also interested in the Balkan affairs since they knew that the Balkans had been an important battle ground for bitter rivalries among themselves. None of these Big Powers was really concerned with the Ottoman interests other than their own.

66 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991, p. 19-21.

“Pans” that left its mark on the 19th century world history greatly affected the Ottoman Empire. Pan-Slavism, pan-Germanism, pan-Italian, pan-Ottomanism, pan-Islamism and such ideas created their own international policies. In this respect, the Ottoman minorities were considered as kin to outside big religious or ethnic organizations. The Russian played important role by giving strong emphasis to pan-Slavism which aimed to unite the Slavic nations under the big brotherhood of Russia. In this way, “pans” were helped many states to have strong places in world politics, lands and diplomacy. Multi-ethnic and religious character of the Balkans made it difficult for the Ottoman rule to block foreign intrigues, especially intrigues that were coming from Russia.

In short, the Ottomans had succeeded in ruling multi-ethnic and multi-religious communities in some of the most troubled regions of the world for centuries in the middle ages and in the early modern times. Their administrative practices kept minorities as socially, culturally and religiously intact. In the modern times, on the other hand, rapidly changing social, political, cultural and scientific environment created new sets of values in state administrations. Individualism, equality, nationalism, human rights, liberty, universal judicial system and religious freedom increasingly became important in communities and states. In these developments, the enlightenment and the French Revolution of 1789 played crucial roles. New values forced small and large states to adapt them in varying degrees to escape social unrests and minority revolts. The Ottomans tried to change their internal customary traditions in the line of new developments in the nineteenth century. Reformist sultans including Sultan Selim III, Sultan Mahmut II, Sultan Abdülmecit, Sultan Abdülaziz and even Sultan Abdülhamit II and the Committee of Unity and Progress reformed administrative structures to give rights for the minorities in particular and for the whole subjects in general to have equal citizens within the Empire. Reforms that made the Empire constitutional monarchy and that provided more equal rights to the minorities were not able to meet the whole expectations of both minorities and the Big States. Never ending demands of the minorities and growing interests of big states, as well as poorly handling of reforms by the Ottomans, made all efforts to keep the state running incomplete. The minorities were not satisfied by rights granted by the Empire. They demanded full freedom. Even when they gained their full freedom, they did not stop intriguing against the Turkish Empire to gain more lands. The Big States, too, had no boundaries for their increasing interests in either gaining new territories or sphere of influences. Because of her weaknesses, the Turkish Empire could not compete with demands of minorities and hungry appetite of the Big States.

Under such unfavorable situations, the Ottomans needed enough man power, intellectual capacity, money and scientific knowledge to keep the Em-

Gazi

pire intact. They struggled to have them, but failed to have them enough. In the end, some politically wrong decisions, character of the time and unconquered problems brought the empire to its death. Upon its ashes, the Modern Turkish Republic rose under the leadership of one of the 20th Century's most venerated statesmen, Mustafa Kemal Atatürk.

Bibliography

- AKHTAR, Saeed and Ata ur Rahman, "A Critique of Reobert Spencer's Views Regarding Dhimmis and Jizya," *Al-Idah*, 29 (December 2014), p, 107-117
- AL-QARDAWI, Yusuf, *The Lawful and the Prohibited in Islam*, Allahwala Printers, Lahore, 1991.
- Ali Tefvik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, Kasbâr Matbaası, İstanbul, 1318 (1902).
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.
- BECK, Brandon H. *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1715*, Peter Lang, New York, 1987.
- BONFIL, Robert, "Aliens within: The Jews and Antijudaism," *Handbook of European History, 1400-1600*, volume 1, Edited by T. A. Brady, Heiko A. Oberman, J. D. Tracy, E. J. Brill, New York, 1995.
- BOUÉ, Ami, *La Turquie de l'Europe*, Paris, 1840.
- CAHEN, Clote, "Zimme," *İslam Ansiklopedisi*, cilt 13, Eskişehir, M. E. B., 1997.
- CLEVELAND, William L. *A History of Modern Middle East*, Westview Pres, Oxford, 1994.
- Ahmed Emin, *The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press*, Longmans, Green, New York, 1914.
- FARWQHI, Suraiya, "The Ottoman Ruling Group and the Religions of its Subjects in the Early Modern Age: A Survey of Current Research," *Journal of Early Modern History*, 14 (2010), p. 239-266.
- FAYDA, Mustafa, "Zimmi", *DTV İslam Ansiklopedisi*, cilt 44, p. 433-434.
- FORBES, Nevill, Arnold J. Toynbee, D. Mitrany ve D. G. Hogarth, *The Balkans: A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania and Turkey*, 1915.
- FOX, Frank, *The Balkan Peninsula*, A & C Black, London, 1915.
- FREEMAN, Edward A. *The Ottoman Power in Europe: Its Nature, Its Growth and Its Decline*, Macmillan and Co., London, 1877.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 1996.
- HAMLIN, Cyrus, *Among the Turks*, Robert Carter and Brothers, New York, 1878.
- HAYDEN, Judy A. and Nabil I. Matar, *Through the Eyes of the Beholder: The Holy*

Görüş

Akademik
Bakış

297

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Land, 1517-1713, Leiden, Boston, 2013.

HIRSCHBERG, J. W. "Ottoman Rule in Jerusalem in the Light of Firmans and Shari'a Documents," *Israel Exploration Journal*, 2/4 1952), p. 237-248.

HOFFMANN, Clemens, "The Balkanization of Ottoman Rule: Premodern Origins of the Modern International System in Southeastern Europe," *Journal of the Nordic International Studies Association*, vol. 43(4), p. 373-396.

HUPCHICK, Dennis P. "Orthodoxy and Bulgarian Ethnic Awareness under Ottoman Rule, 1396-1762," *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 21/2 (1993), p. 75-93.

İNALCIK, Halil, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı: Devlet, Kanun, Diplomasi*, Timtaş, İstanbul, 2011.

İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander, Trabzon, 2006.

İstatistik-i Umumi, (titlepagemissing, published during Sultan Abdülaziz's reign)

KAFADAR, Cemal. "The Ottomans and Europe," *Handbook of European History 1400-1600*, volume 1, E. J. Brill, Leiden, 1994.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Türkler," *İslam Ansiklopedisi*, volume 12/2, M. E. B., Eskişehir, 1997.

KARPAT, Kemal H. "I. Meşrutiyet Dönemi ve Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909)", *Türkler*, (2002): 873-888.

KARPAT, Kemal, "Balkanlar," *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 5, p. 25-32.

KARPAT, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu, 1830-1914*, çeviren, Bahar Tırnakçı, Timtaş, İstanbul, 2010.

KARPAT, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1996.

KARPAT, Kemal H. *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çeviren Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006.

KENANOĞLU, M. Macit, "Zimmi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 44, p. 438-439.

KINROSS, Lord, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Sander Kitabevi, İstanbul, 1980.

Koçi Bey Resalesi, hazırlayan Z. Danışman, MEB, İstanbul, 1972.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Bizans Müesseslerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ, Ankara, 2004.

LABMTON, Ann K. S. *State and Government in Medieval Islam*, Routledge Curzon, London, 2006.

LEWIS, Bernard, *From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East*, Oxford University Press, Cary, NC, USA, 2004.

LEWIS, Bernard, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İnhitatu Üzerine Bazı Düşünceler," *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, Timtaş, İstanbul, 2011,

Göç

Akademik

Bakış

298

Cilt 12

Sayı 24

Yaz 2019

MACHIAVELLI, Niccolo, *The Prince*, translated by Luigi Ricci, Oxford University Press, London, (n.d).

Memoires of John Westlake, Smith, Elder and Co., London, 1914.

MANSEL, Philip. *Constantinople: City of the World's Desire, 1453–1924*, John Murray, London, 1995.

MCCARTHY, Justin, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Arnold, London, 2001.

MCLAUGHLIN Allan, "The Storm Center in the Balkans," *The Popular Science Monthly*, volume LXIV (December 1903), 173-176.

MILLER, W. "Europe and the Ottoman Power before the Nineteenth Century," *English Historical Review*, 16 (1901): 452-481.

MOUTAFCHIEVA, Vera, *Bulgaria's Past*, Press, Sofia, 1969.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemleri," *Türkler*, cilt 10, 2002.

ORTAYLI, İlber. "Avrupalı Seyahatnamelerinde Türkiye ve Türkler." *Tarih Boyunca Türkler'de İnsani Değerler ve İnsan Hakları: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1985.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Barışı," *Türkiye Günlüğü*, 58 (Kasım-Aralık, 1999), p. 12-17.

PARLİTCHEFF, C. *Le Régime Serbe et La Lutte Révolutionnaire en Macédonine*, Sofia, 1917.

PEARS, Sir Edwin, *Life of Abdul Hamid*, Constable & Company Ltd., London, 1917.

POULTON, Hugh, "The Muslim Experience in the Balkan States, 1919-1991," *Nationalities Papers*, vol. 28, no.1, 2000, p. 45-51.

REFİK, Ahmet, *Türk İdaresinde Bulgaristan*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1989.

SARAY, Mehmet, *The Principles of Turkish Administration and Their Impact on the Lives of Non-Muslim Peoples: the Armenians as a Case Study*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.

SARINAY, Yusuf, *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, BOA Müdürlüğü, Ankara, 2005.

SCHURMAN, JacobG. *The Balkan Wars, 1912—1913*, 1916.

SERTOĞLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1986.

STANFORD J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, E Yayınları, İstanbul, 1983.

SMYTH, Warrington W. *A Year with the Turks or Sketches of Travel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan*, Redfield, New York, 1854.

SONYEL, Salâhi R. *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

SUGAR, Peter F. "Major changes in the Life of the Slav Peasantry under Otto-

Görüş

Akademik
Bakış

299

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

man Rule, *Int. J. Middle East Studies*, 9 (1978), p. 297-305.

ŞİMŞİR, Bilal N. "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu," *Bulgaristan'da Türk Varlığı I*, TTK, Ankara, 1987

ŞİMŞİR, Bilal N. *British Documents on Ottoman Armenians*, volume I, TTK, Ankara, 1989.

TALATPaşa, *Hatıralar*, BolayırYayınları, İstanbul, 1958.

TATLOCK, Lynne, "SellingTurks: Eberhard Werner Happle's Turcica, 1683-1690, *Colloguia Germanica*, 28: ¾ (1995), p. 307-336.

The New York Times, 16 August 1903.

TONJOROFF, Svetozar, "Russia's Struggle for an Outlet," *North American Review*, 201 (January/June 1915), p. 530-531.

TOPÇU, Emel. *Osmanlı İmparatorluğunda Fatih Dönemi Kamu Yönetimi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.

TOYNBEE, Arnold, *An Historian's Approach to Religion*, Oxford University Press, London, 1956.

TURAN, Osman, "L'Islamisation dans la Turquie du Moyen Age," *Studia Islamica*, 10 (1959), p. 137-152.

TURAN, Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, TTK, Ankara, 1998.

UBICINI, M. A. *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social, and Commercial Condition of the Ottoman Empire, Part I: Turkey and the Turks, Part II: the Raiahs*, Translated from the French by Lady Easthope, John Murray, London, 1856.

UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *İctimai Doktrinler Tarihi*, Yenidevir Basımevi, İstanbul, 1941.

VOILLERY, Pierre, "Le Développement des Écoles Parmi les Populations de L'Empire Otoman au XIXe Siècle: L'esample d'Alexandre Exarth (1847-1853)," 32, *Turcica*, 2000.

VON MOLTKE, H. *Türkiye Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

VUCINICH, Wayne S. "The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule," *Slavic Review*, vol. 21, no. 4 (December 1962), p. 597-616.

YAMAN, Ahmet, "Zimmi" *İslam Ansiklopedisi*, cilt 44, TDV, p. 434-438.

YAPP, M. E. *The Making of the Modern Near East, 1792-1923*, Longman, New York, 1987.

YÜCEL, Yaşar, "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları," *Bulgaristan'da Türk Varlığı I*. TTK, Ankara, 1987.

Görüş

VOILLERY, Pierre, "Le Développement des Écoles Parmi les Populations de L'Empire Otoman au XIXe Siècle: L'esample d'Alexandre Exarth (1847-1853)," 32, *Turcica*, 2000.

VON MOLTKE, H. *Türkiye Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

VUCINICH, Wayne S. "The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule," *Slavic Review*, vol. 21, no. 4 (December 1962), p. 597-616.

YAMAN, Ahmet, "Zimmi" *İslam Ansiklopedisi*, cilt 44, TDV, p. 434-438.

YAPP, M. E. *The Making of the Modern Near East, 1792-1923*, Longman, New York, 1987.

YÜCEL, Yaşar, "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları," *Bulgaristan'da Türk Varlığı I*. TTK, Ankara, 1987.

Tanzimat Döneminden İtibaren Osmanlı Devletinde Sanayileşme Faaliyetleri

Industrialization Activities In The Ottoman Empire After The Tanzimat Reform Era

Muhammet ŞAHİN

Öz

Osmanlı Devleti'nde Sanayi Devrimi öncesinde ekonomi, tarım, hayvancılık, el tezgâhlarında yapılan üretim ve ticarete dayanıyordu. XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı yöneticilerinin batılılaşma hareketleri çerçevesinde Avrupa'daki gibi fabrika üretimine dayanan bir sanayi politikası benimsediler. Bunun sonucu olarak sanayileşme faaliyetlerini yürütmek üzere sanayi komisyonları kurma, şirketleşme, uluslararası fuarlara katılma, fuar açma, sanayi mektepleri açma, ulaşım ağını geliştirmek için demiryolu yapma gibi geniş çaplı bir gayret içine girdiler. Fakat kapitülasyonlar, sermaye birikiminin bulunmaması, eğitilmiş insan gücünün azlığı gibi sebeplerle sanayileşmede istenilen sonuçlar elde edilemedi.

Tanzimat'tan önce çoğu askerinin ihtiyacını karşılamak üzere birtakım fabrikalar kuruldu. 1870'den sonra özel sektörün girişi ile fabrikaların sayısı arttı ve şirketler kuruldu. 1863 yılında sergiler için sanayii teşvik etmek, esnaf şirketleri kurmak ve sanayi okulları açmak üzere Islah-ı Sanayi komisyonu kuruldu. Yeni kurulan fabrikalarda çalışmak üzere Avrupa'dan teknik elemanlar ve yöneticiler getirildi. Yabancı uzmanlar vasıtasıyla bilgi transferi sağlanmaya çalışıldı. XIX. yüzyıl boyunca tarım, imalat ve hizmet sektöründe önemli gelişmeler oldu, fakat Osmanlı sanayisi Avrupa ile rekabet etmekten hala çok uzaktı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi, Şirket, Fabrika, Ekonomi

Abstract

The economy in the Ottoman Empire before the industrial revolution depended on the production and trade in farming, livestock, and handicrafts. Starting from the 19th century, leaders of the Ottoman Empire embraced an industrial policy based on factory production as in Europe within the westernization movement. As a result, they engaged in an extensive effort such as forming industrial commissions, corporatization, attending international fairs, opening fairs, opening children's homes, and building railways to improve transportation networks. However, due to capitulations, lack of capital stock, and lack of qualified work force, the desired results could not be achieved in industrialization.

Several factories were built to provide for the needs of most soldiers before the Tanzimat reforms. The number of factories increased and companies were opened after 1870 with the ventures of private sector. To incentivize industry, establish crafts companies, and to open industrial schools, the Commission for Industrial Improvement was founded in 1863. Technical workers and managers were brought from Europe to work in the newly established factories. Through foreign experts, information transfer was done. There were important developments in farming production, and service sectors during the 19th century, however, the Ottoman Industry was far from competing with Europe.

Key Words: Ottoman Empire, Industrial Revolution, Company, Factory, Economy

Makale Geliş Tarihi: 01.06.2018. Makale Kabul Tarihi: 01.01.2019.

* Dr. Öğretim Üyesi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, E-posta: msahin@gazi.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-4671-6973

Gazi

Akademik Bakış

301

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Giriş

Sanayi Devriminden önce Osmanlı ekonomisi esas itibarıyla tarıma ve küçük ölçekli imalat ve ticaret sektörlerine dayalıydı. Elbette bu ölçekteki bir devlet için sözü edilen küçük “atölye sanayii” büyüyen ve değişen dünya düzeninde yeterli değildi. Yönetim durumunun farkında olmasına rağmen sistemde yaşanan bazı aksaklıklar, tarımdaki düzensizlikler, savaşlardaki başarısızlıklar ve ardı ardına gelen toprak kayıpları sonucu zaten kendisine dahi yetemeyen Osmanlı ekonomisini, yok olma ya da başka bir deyişle dışa bağımlı duruma getirdi.

Sanayileşme noktasında Osmanlı üretim sektörü Batı ile rekabetten uzak kalmıştır. Yaşanan bu durum karşısında Osmanlı yöneticileri XIX. yüzyıldan itibaren, Avrupa’dakine benzer bir sanayi politikası benimsemeye karar verdiler. Fakat finansman sıkıntıları, fiziki ve beşerî sermaye birikiminin yetersizliği, kapitülasyonlar, gayr-ı müslim sermayesinin milli menfaatleri dikkate almaması, sanayi havzasının belli bölgelerde yoğunlaşması, hâkim iktisadi zihniyetin tutuculuğu ve sömürgeci devletlerin bu gayretleri engelleme çabası, sanayi politikalarının yeterince başarılı olamamasına sebep olmuştur.

Batı tarzı bir yerli sanayii kurmak ve geliştirmek bir anlamda sanayi politikalarını yürütmek üzere şirketleşme, sanayi komisyonu kurma, uluslararası fuarlar açma ve katılma, sanayi mektepleri açma, esnaf şirketleri kurma ve demiryolları başta olmak üzere altyapı yatırımlarını hızlandırma gibi pek çok sanayi politikası aracı harekete geçirilmiştir.

Sanayi Devriminin gerçekleştiği dönemde Osmanlı Devleti üç kıtada önemli hükümlanlık iddiası olan çok büyük bir devlet idi. Her bakımdan olduğu gibi, iktisadi alanda da hem içeriden hem de dışarıdan çok farklı dinamiklerin etkisi altında idi. Dolayısıyla, bu kadar geniş bir coğrafyada hüküm süren bir devletin çevresinde ortaya çıkan hele Sanayi Devrimi gibi hadiselerden etkilenmemesi mümkün değildi. Çünkü bu yeni üretim tarzı dünyada o ana kadar geçerli olan rekabet gücü dinamiklerini temelinden değiştiriyordu. Kaldı ki bu değişiklik, kendi teorik altyapısını (klasik iktisat) da oluşturarak iktisadi olanın da ötesine taşan yeni bir dünya düzeni inşa ediyordu¹.

Osmanlı’nın üretime ilişkin yüzyıllar boyunca geçerli olmuş, olan genel ekonomi politikası “devlete ve kent nüfusuna, özellikle İstanbul halkına ucuz, kaliteli ve bol miktarda mal arzı²” şeklinde ifade edilebilirdi. Bu doğrultuda uygulanan politikalar basitçe; bir bölgede üretimin asgari olarak köy ve kasabalarda yaşayanlara yetecek kadar, fazlasının ise kentlerde yaşayanların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar olmasına ve bu mal akışının etkili bir şekilde

1 Ekrem Erdem, “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 48, Temmuz-Aralık 2016, s.17.

2 Donald Quataert, *Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.21.

sağlanmasına öncelik vermişti. Osmanlı'nın loncalarla yakın bir iş birliği içerisinde ağırlıklı olarak tarımsal ürünlere ve bunlara bağlı imalat sistemine dayalı ekonomik sistemi yüzyıllar boyu önemli çıktılar sağladığından batı tipi sanayileşme uzun süre devletin gündemine girmemişti³.

a. Dünya Düzeninde Kapitalizmin Doğuşu ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri

Sanayi Devrimi ile birlikte zenginleşmenin yolu artık imalat yoluyla üretip serbest ticaret politikaları ve araçları ile dünyaya satmaktan geçiyordu. O zamana kadar dünyanın kıymetli madenlerinin sömürüsü ve uluslararası ticaret yoluyla sağlanan ticari sermaye birikimi yüzyılın ikinci yarısından itibaren imalat üzerinden hedef yükselterek devam etmeye başlamıştır. Nitekim daha sonraki yıllarda dünya sanayi üretiminin ve ticaretinin büyüme hızı önceki yıllara ve dönemlere kıyasla çok daha yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir. Mesela, XVIII. yüzyıl boyunca dünya sanayi üretiminin ve ticaretinin yıllık ortalama büyüme hızları sırasıyla %1,5 ve 1,1 iken; 1780-1830 döneminde %2,6 ve 1,4; 1820-60 döneminde ise %3,2 ve 3,8 olarak gerçekleşmiştir⁴. Sanayi üretimindeki artışın İngiltere'nin refah düzeyine ne ölçüde yansıdığını anlamak için sadece uluslararası ticaretteki payına ve gelir düzeyindeki artışa bakmak yeterli olacaktır. Buna göre, İngiltere'nin 1780'de dünya ticaretindeki payı % 12 iken, bundan sadece 20 yıl sonra % 33'e yükselmiş,⁵ fert başına düşen gayri safi yurtiçi hasılası ise, 1.100'lü yıllardan Sanayi Devrimi'nin başlangıcına kadar 1.000 doların altında değişirken, 1830'lara gelindiğinde 2.000 dolara, 1900 yılına gelindiğinde ise yaklaşık 5.000 dolara yükselmiştir⁶.

Batı için bu yeni üretim ve zenginleşme modeli sadece iktisadi hayatı değil, aynı zamanda insanlığın hayat tarzını da değiştirmeye başlamıştır. Zira toplumsal yapı daha bariz hale gelen sınıfsal katmanlarla tanımlanmaya başlamıştır. Kapitalizm öncesi geleneksel üretim sistemi ile dünya düzeninde yavaş yavaş geri kalmaya başlayan ve kendisini güncelleyemeyen Osmanlı ekonomisi, ardı ardına ortaya çıkan iç ve dış siyasi ve iktisadi gelişmelerin de etkisiyle hızlı bir gerileme eğilimine girmiştir. Uzun zamandan beri zaten gerileme evresini yaşayan devlet ekonomisi, tüm ıslahat çalışmalarına rağmen kendini yenileme konusunda başarılı olamamış, üstelik de aynı yıllara tekabül eden peş peşe ağır yenilgilerle ve geri çekilmelerle sonuçlanan savaşlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu arada geleneksel Osmanlı ekonomisini ayakta tutan ana sektör hiç kuskusuz asırlarca kendine özgü yapısını korumuş olan toprak düzenidir⁷.

3 Mustafa Kurt vd., "Türkiye'de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç-Osmanlı Döneminde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri ve Yabancı Uzmanlar", *IUIJB* 45, Special Issue/Özel Sayı, İstanbul, 2016, s.154-165.

4 Michel Beaud, *A History of Capitalism 1500-1980*, Monthly Review Press, New York, 1983, s.84.

5 Michel Beaud, *a.g.e.*, s.5.

6 Mark Skousen, *The Making of Modern Economics: The Lives and Ideas of the Great Thinkers*, M.E. Sharpe, New York, 2001, s.15.

7 Ekrem Erdem, *a.g.m.*, s.18-21.

Görüş

Akademik
Bakış

303

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Zenginliğin ana kaynağı olarak görülen toprağa ağırlıklı olarak hâkim olan devlet, zenginliğin esas sahibiydi. Bu düzen sayesinde geleneksel Osmanlı ekonomisinde doğal kaynaklar atıl tutulmadan mümkün olduğunca üretime açık tutuluyor; böylece devlet öngörülebilir ve düzenli bir gelire sahip oluyordu.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise, Batıda artan özel mülkiyet uygulamaları ile Osmanlı merkezi yönetiminde yaşanan güç kayıpları neticesinde geleneksel toprak düzeni bozulmaya başlamıştı. Özellikle Balkanlarda yasayan Osmanlı tebaası Batı ülkelerinde yaygınlaşan özel mülkiyet uygulamalarından doğrudan etkilenmişlerdi.

Osmanlı yöneticileri de bu topraklarda hükümlanlık hakkının zarar görmemesi için bu uygulamayı zaman içinde gevşetme yoluna gitmişti. Önce bazı tımar sahipleri kendi kullarılarına tahsis edilen arazileri sahiplenmeye başlamış ardından merkeze vergi ödemeyerek gövde gösterisine girişmişlerdi. Böylece, devlet kamunun ana finansman kaynağı olan arazi vergilerini kaybetmekle karşı karşıya kalınca, nakit sıkıntısı baş göstermiş, vergi toplayamama durumu da ortaya çıkınca devlet bir çare olarak vergi toplama yetkisini iltizam usulüyle ilgili bölgelerde güvenilir şahıslara (mültezimlere) vermeye başlamıştı.

Bu şahıslar tımar sahiplerinden daha güvenilir ve daha fazla vergi toplayacak ve yerinde kontrol sağlanacak; böylece devlet daha az maliyetle daha fazla vergi toplamış olacaktı. Ama zamanla merkezin hükümlanlık gücünde zafiyet gördükçe mültezimler de ellerindeki topraklara el koymaya başladılar. Bu itibarla, Osmanlı yöneticileri Avrupa karşısında ayakta kalabilmenin ve onlarla rekabet edebilmenin tek yolunun artık onların yaptığı gibi sanayileşmekten geçtiğinin farkına varmışlardı ve nitekim bundan sonra bu uğurda yoğun bir çaba içerisine girmişlerdir⁸.

b. Tanzimat Öncesi Sanayileşme Gayretleri

Osmanlı yöneticileri aslında Batıda gelişen Sanayi Devriminin farkındaydı ve buna ayak uydurabilmek için XVIII. yüzyılın başlarından itibaren nispeten ülkenin ihtiyaçlarını ve mukayeseli üstünlüklerini dikkate alan pek çok sanayileşme hamlesine imza attılar. Ancak, gerçek anlamda fabrikaların faaliyete geçmesi XIX. yüzyılın başlarını bulmuştur. Başka bir ifade ile, Osmanlı yöneticileri Sanayi Devrimin önemini zamanında kavramış olsalar da bunu hayata geçirebilmek için gerekli fiziki ve beşerî sermaye birikimi ve teşebbüs gücü yeterli olmadığından, bu projeleri yaklaşık olarak 30-35 yıllık bir gecikme ile hayata geçirebilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'ndeki bazı devlet adamları İngiltere'de başlamış olan Sanayi Devrimini o kadar yakından takip ediyorlardı ki, İstanbul'un Avrupa yakasında Marmara denizine sahil olan Yedikule'den başlayarak, Zeytinburnu, Bakırköy, Yeşilköy ve Küçükçekmece'ye kadar geniş bir alana yayılan sanayi parkları ya da kompleksleri kurulmak suretiyle, bir tür Türk Manchester'ı, Leeds'i, Birmingham'ı ve Sheffield'ı oluşturulmak istenmiştir⁹.

Osmanlı yönetimi bozulan ekonomik dengeleri düzeltebilmek için bazı ekonomik tedbirlere (hatta tavizlere) müracaat etmiştir. Bunlardan en geleceksel olanı paranın tağşiş edilmesidir. Bilhassa 1809-31 yılları arasında çok sık müracaat edilen tağşişler adeta parayı pul etmiştir. Nitekim 1808'de 5,9 gram olan Osmanlı kuruşunun gümüş içeriği, 1831'e gelindiğinde 0,5 grama gerilemişti¹⁰. Tağşişlerin neticesinde; paranın satın alma gücü düşmüş enflasyon oranı yükselmiş vergi gelirleri azaldığından Sanayi Devriminin ardından Osmanlı sanayileşme hamleleri: sanayi politikalarının dinamikleri ve zaafiyetlerinden dolayı bütçe açıkları artmış, iç borçlanma maliyetleri yükselmiş ve servisi çok zor olmuştur.

Nitekim 1838 yılında toplam ihracat ve ithalat değerleri sırasıyla 4,4 ve 6,2 milyon İngiliz Sterlini iken, 1870'de sırasıyla 17,4 ve 22,5 milyon Sterline yükselmiştir. Osmanlı'nın Avrupa ile olan dış ticaret hacmi 1780-1830 döneminde yıllık ortalama %1,5 büyürken, bu yıllardan sonra %5'in üzerinde büyümeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin sanayileşmiş ülkelerle olan dış ticaretinin özellikle Balta Limanı Antlaşmasını takip eden ilk 15 yılda çok hızlı büyüdüğü (sabit fiyatlarla ihracatın %6,5, ithalatın ise %8,3) bilinmektedir¹¹.

c. Tanzimat'tan İtibaren Sanayileşme

Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandırılması olan Tanzimat döneminde daha çok sosyal hayatta ortaya çıkan meseleler gündeme gelmiş olup iktisadi konular ikinci planda kalmıştır. Bununla birlikte daha önce başlamış batı tarzı sanayileşme faaliyetlerine devam edilmiştir. Bu dönemde yeni fabrikalar kuruldu, ancak bunların önemli bir kısmı faaliyetlerini sürdürmediler. Çünkü üretilen malların alıcısı ordu idi. Serbest piyasaya ve ihracata yönelik üretim olmaması, yüksek teknoloji kullanılmaması, iç gümrükler ve ithal mallar, eğitilmiş insan gücünün azlığı başarısızlığın başlıca sebepleriydi. Yabancı tüccarın ürününden iç gümrük vergisi alınmazken, yerli ürünün fiyatı iç gümrükler dolayısıyla %20-50 artıyordu¹². 1846'da Halep'teki kumaş üreticileri yüksek vergiden şikayet-

9 Edward C. Clark, "Ottoman Industrial Revolution", *International Journal of Middle East Studies*, 5, pp. London, 2000, 67-68.

10 Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, 56, İstanbul, 2006, s.18.

11 Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, DİE (TÜİK) Yayını, Ankara, 1995, s.25,31.

12 Ahmet Tabakoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi" *Genel Türk Tarihi*, C.7, Ankara, 2002, s.630

Görüş

Akademik
Bakış

305

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

çiydiler. 1850'lerde İzmir'de 18 dokuma imalathanesinden 16'sı aşırı vergiler yüzünden yabancı mallarla rekabet edemediği için kapanmıştı.¹³

Daha III. Selim zamanında çoğu askerin ihtiyacını karşılamak üzere 1805'te Beykoz'da bir kâğıt ve çuha fabrikası kuruldu. Fakat istenilen verim alınmadığı için kapandı. Beykoz'daki kâğıt fabrikasından sonra 1843'te İzmir'de de bir kâğıt fabrikası kuruldu. Ancak ucuz Avrupa kâğıtlarıyla rekabet edilemediği için bu fabrika da 1850'li yıllarda kapandı. II. Mahmud devrinde kurulmuş olan feshane 1843'te bir çuha fabrikası haline getirildi. 1883-1885'de yeni binalar ve makinelerin ilavesiyle üretim daha da artırıldı. Bu fabrikanın faaliyetleri Cumhuriyet döneminde Sümerbank'a bağlı olarak devam etti¹⁴.

Sanayileşmede asıl ivme 1827 tarihinde Eyüp'te bir iplik kurma fabrikasıyla başlamıştır ve aynı yıl Beykoz'da da bir tabakhane ve bir çizme fabrikası kurulmuştur¹⁵. Bu tarihin sanayileşme sürecindeki sembolik anlamı, ilk kez bu tarihte kurulan fabrikalarda batı tipi makinelerle üretimin uygulanmış olmasıdır. Takip eden yıllardaki en önemli fabrika, 1836'da İslimye'de kurulan yün bükme ve yünlü kumaş dokuma fabrikasıdır. Bu süreçte dikkat çeken bir diğer gelişme ise 1842 yılında Zeytinburnu'nda kurulan ve İngiltere'deki sanayi bölgelerine benzetilen bir sanayi kompleksi kurulmasıdır. Bu kompleks içerisinde demir dökümhanesi, torna tesviye, iplik bükme, dokuma atölyeleri, matbaa ve tersane bulunmakta, ayrıca tesis okul ve lojmanları da içermektedir. Bu dönemde fabrikalaşma sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış Balıkesir'de askeri ihtiyaçlar için yünlü kumaş imal eden bir fabrika, Bağdat'ta 1840'ların ortasında barut fabrikası, Bursa'da buharlı makinelerle çalışan bir ipek bükme fabrikası kurulmuştur¹⁶.

Ayrıca 1843 yılında Hereke'de 50 pamuklu ve 25 ipek canfes tezgâhı ile donanmış olarak Hereke Fabrikası faaliyete başlamış¹⁷, 1845 yılında ise İzmit Fabrika-i Hümayunu kurulmuş, 1850 yılında Bakırköy'de daha sonra sahipliği devlete geçen bir basmahane kurulmuştur. Bu dönemde fabrika yatırımları Kırım Savaşı sebebiyle borçlanma ihtiyacı ortaya çıktığından durdurulmuştur¹⁸. 1870-1914 dönemi ise özel sektör girişimlerinin arttığı, dolayısıyla yerli ve yabancı girişimciler tarafından kurulan fabrikaların çokça görülmeye başlandığı dönemdir.¹⁹

13 Donald Quataert, *a.g.e.*, s.18

14 Mübühâ S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.1, İstanbul, 1994, s.640.

15 Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış" *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c.2 z s.1011.

16 Donald Quataert, *a.g.m.*, s.1011-1012.

17 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1994, s.63.

18 Edward C. Clark, *a.g.m.*, s.48.

19 İrfan Elmacı, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye Teknoloji Tarihi (İlaç, Gübre, Petrol Teknolojileri)*, Orion, Ankara, 2015, s.5-6; Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul

İngiltere’de başlayan Sanayi Devriminde olduğu gibi, Osmanlı sanayileşmesinde de tekstil ve hazır giyim sektörü en ön planda yer almaktadır. Hatta Tanzimat öncesinde de dokuma fabrikalarının faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. Böylece, bu yüzyılda toplam 14 tekstil fabrikasının kurulduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Sanayi devriminin etkisinin sektörel bazda hemen kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, geleneksel olarak rekabet gücü yüksek olan deri ve ayakkabı (3 fabrika) ile çini ve seramik sektörlerine (2 fabrika) ek olarak, makine ve metal (7 fabrika), kimya (6 fabrika), savunma (4 fabrika) ve elektrik üretimi alanlarında (6 fabrika) çok sayıda tesisin faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. Bunlara ilave olarak; pek çok tütün ve sigara fabrikası, tarım aletleri fabrikası, demiryolu ve denizyolu şirketi, limanlar ve rıhtım, maden işletme müessesesi, inşaat ve yapı fabrikaları, un ve diğer gıda fabrikaları ve imalathaneleri, şişe ve cam fabrikaları, basım-yayım kurumları ve ağaç ve orman fabrikaları gibi birçok alanda farklı ölçeklerde üretim tesisleri inşa edilmiş ve köklü reformlarla şirketleşmeler yapılmıştır.

1849’dan 1910’a kadar toplam 95 şirket kurulmuş, bu şirketlerden 31’i maden, kamu hizmetleri ve sanayi, 28’i ulaştırma, 17’si bankacılık ve sigortacılık, 12’si de ticaret alanlarında faaliyet gösteriyordu. Müslüman-Türk nüfusun anonim şirketleri kurabilecek sermaye ve teşebbüs birikimi olmadığı için, bunlardan az bir kısmının yönetimi Türk-levantenlerden, kalanı ise tamamen yabancı sermaye tarafından kontrol edilmekteydi. Zaten Osmanlı’ya gelen Batı sermayesinin yüzyılın sonlarına doğru şirketleşme üzerinden yabancı sermaye şeklinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Batı sermayesinin şirketleşmeler üzerinden yoğunluk kazanmasında da Osmanlı yöneticilerinin önce bankacılık ardından da özellikle demiryolu yatırımlarına ağırlık vermelerinden kaynaklanıyor idi. Nitekim 1888 ve 1914 yılları arasında yabancı sermayenin sektörler ve ülke bazında dağılımına bakıldığında; önceleri sırasıyla demiryolları, bankacılık, sanayi ve belediye hizmetleri ön planda iken, sonraları demiryolları çok ağırlıklı hale gelmiş bankacılık da epeyce azalmıştır²⁰.

Genellikle yeni fabrikalar önceki dönemlerden de farklı olarak ordunun ihtiyaçları yanında toplumun günlük hayatta kullandığı malların üretimine yönelmiştir. Bu fabrikalar un, buz, makarna, bira gibi gıda maddeleri üretmişlerdir²¹. Yine tekstil bu dönemde de önemli bir sanayi kolu olmayı sürdürmüştür, özellikle iplik, halı ve ipek üretimi ana üretim malları olmuştur. Ayrıca tütün üretiminin artması ile İstanbul ve Selanik merkezli çok sayıda işçi çalıştıran tütün fabrikaları da bu dönemde kurulmuştur.

Balkanlar, Anadolu ve Mezopotamya’daki zengin maden yataklarının işletilmesi için, Kırım Savaşı’ndan sonra yabancı sermayeye imtiyazlar verilme-

Ziraat odası yayınları, İstanbul, 2011, s.21-23.

20 Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s.243-251.

21 Dobald Quataert, *a.g.m.*, s.1014.

Görüş

Akademik
Bakış

307

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

siyle madencilik sektörü hızlı bir artış gösterdi. 1861'de çıkarılan madenlerle ilgili ilk nizamname 1869'da Fransız mevzuatı örnek alınarak yeniden düzenlendi. Bu yıllarda maden üretiminde en yüksek pay Fransız sermayesindeydi. Bundan dolayı sanayii kalkındırma faaliyetleri istenilen ve beklenen ölçüde olmamıştır.²²

Bu döneme kadar kurulan şirketlerde daha çok yabancı sermaye veya yabancılarla gayr-ı müslim unsurların ortaklaşa olarak kurdukları şirketler ön planda iken, 1908 sonrasında, hele de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda (1914-18) kurulan şirketler büyük çoğunlukla Müslüman-Türk unsura aittir. Nitekim 1908-18 yılları arasında toplam 236 şirket, Birinci Dünya Savaşı sırasında ise 76 anonim şirket kurulmuştur. Bu teşebbüsler en çok da Konya (19 adet) ve İzmir'de (11 adet) kurulmuştur. 1918 yılı itibarıyla faal olarak devam eden 129 şirketten 120'si İttihat ve Terakki döneminde kurulan şirketlerden oluşmuştur²³.

Bahsedilen bütün bu zafiyetlerine rağmen, Sanayi Devrimi sonrasında (1777-1910 arasında) kurulmuş ve bugün hala faaliyetlerine devam eden 74 kadar şirketin varlığı, Osmanlı Devleti'ni ve ardından gelen Cumhuriyet İdaresi'ni yönetenlerin ve müteşebbis kitlenin sanayileşmenin önemini idrak ettiğini göstermektedir. Bu şirketlerin 39'u gıda alanında ve farklı gruplara ait milli sermaye ile 27'si diğer alanlarda ve farklı gruplara ait milli sermaye ile 8'i ise yabancı sermaye ile kurulmuştur²⁴.

d. Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun Kurulması İle Başlayan Sanayi Yatırımları

Tanzimat'la birlikte bu geleneksel müesseseler önemini kaybedince 1863 yılında, devrin yöneticileri sanayi alanına işlevsellik kazandırabilmek adına Islah-ı Sanayi Komisyonunu kurmuşlardır. Komisyon gittikçe küçülen sanayi dallarını şirketler haline getirmeyi esas amaç edinerek, 11 maddelik bir nizamname hazırlamıştır. Ancak, 10 yıl kadar faaliyetini sürdüren Komisyon, dönemin siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı ve yetkililerin yeterince sahip çıkmamaları nedeniyle yetkilerini Belediye ve Şurayı Devlet Nafia dairesine bırakarak faaliyetlerine son vermiştir. Aslında bugünkü ticaret ve sanayi odalarının kuruluşunda ilk adım olması bakımından önemlidir²⁵.

Komisyonun görevlerine bakılacak olursa;

- %5 olan gümrük vergisini arttırmak,
- Sergiler açarak sanayii teşvik etmek,

22 Ahmet Tabakoğlu, *a.g.m.*, s.632- 633

23 Ramazan Balcı - İbrahim Sırma, *Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2012, s.38-42.

24 Mehmet Mazak, *Türkiye'nin ve İstanbul'un Asırlık Şirketleri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2013.

25 Rifat Önsöy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, s.95-98.

- Esnaf şirketleri oluşturmak
- Sanayi okulları açmak idi²⁶.

Sanayi Komisyonunun girişimi ile hayata geçirilmek istenen bir başka sanayi politikası da nispi olarak rekabet gücü potansiyeline sahip belli geleneksel sektörlerde dağıntık vaziyette faaliyet gösteren esnafı bir araya getirmek suretiyle daha büyük ölçekli esnaf şirketlerinin kurulmasını sağlamak olmuştur. Böylece, en azından rekabet gücü potansiyeli olan bazı geleneksel alanlarda maliyet avantajı kullanılarak Batı sermayesi karşısında rekabet edebilme hedefi benimsenmiş idi. Komisyon bir buçuk yıl kadar çalıştıktan sonra bazı önemli esnaf gruplarının birleşerek şirket haline gelmeleri gerektiği yönünde rapor hazırlamış ve bunda kısa vadede başarılı da olmuş ama uzun dönemde sermaye ve tecrübe eksikliğinden dolayı sürdürülememiştir²⁷. Bu proje sayesinde kuruluşu gerçekleşen 6 esnaf grubuna ait şirketler şunlardı²⁸.

- Simkeşler Şirketi (1866): Altın ve gümüş teller çeken bir sanat dalıdır.
- Debbağlar Şirketi (1866): Dericilik alanında faaliyet gösteren esnaf grubuna ait olup, en başarılı örnek olmuştur.
- Saraçlar Şirketi (1867): At takımları ve araba koşumlarıyla deri ve meşinden çeşitli eşyalar üreten esnaf grubuna aittir.
- Kumaşçılar Şirketi (1868): Türklerin geleneksel bir üretim alanı iken, İstanbul ve Üsküdar'da faaliyet gösteren pek çok tezgâhın giderek kapanmasından dolayı böyle bir karar alınmıştır.
- Dökümcüler Şirketi (1868): Gelişen Batı teknolojilerinin karşısında ayakta kalmakta zorlanan dökümcü esnafını ölçek büyütme suretiyle rekabet edebilir duruma getirme çabasıdır.
- Demirciler Şirketi (1868): Yine geleneksel bir Osmanlı üretim alanı olan demircilik sektöründeki dağıntıklığı önleyip ölçek büyüklüğünden yararlanmak için böyle bir karar alınmıştır.

Islah-ı Sanayi komisyonu 1874'te faaliyetlerine son verdi.²⁹

Yerli sanayi kuruluşlarına vasıflı eleman yetiştirmek üzere okullaşmaya önem verildi. İstanbul'da 1848'de bir sanayi mektebi kurulması düşünüldüyse de öğretime başlanamadı³⁰. 1862'de bir sanayi mektebi açılması için bir komisyon kuruldu³¹. Sanayi mektepleri projesi Osmanlı devlet adamlarının sanayi devrimini ciddiye aldıklarının en önemli göstergelerinden biridir. Muhtemelen bu kararın sonucu olarak Tuna valisi Midhat Paşa tarafından 1863'te önce Niş'te daha sonra Rusçuk'ta din ve etnik farklılıklar gözetilmeden kimse-

26 Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s.244.

27 Gülten Kazgan, *a.g.e.*, s.249

28 Rifat Önsoy, *a.g.e.*, s.102-112.

29 Mübühât S Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.645

30 Mübühât S Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.649

31 I.D.H, 497/ 33809 -2

siz çocukların alındığı İslahhaneler kuruldu. Bu eğitim kurumlarında okuma yazmanın dışında çeşitli atölyelerde farklı sanatlar öğretiliyordu. 1868 yılında İstanbul'da açılan İslah-ı Sanayii mektebinde demircilik, marangozluk, madencilik, mimarlık, terzilik, kunduracılık eğitimi veriliyordu. Daha sonra bu okullar Anadolu'ya da yayılıp II.Abdülhamid zamanında yeniden düzenlendi.³² 1867'de bir sivil mühendislik mektebi açıldı. Bu okula Mekteb-i Mülkiye ve Mahrec-i Aklam mezunlarından yılda 30 öğrenci alınacaktı.³³ 1884 İstanbul'da bir de kız sanayi mektebi kuruldu.³⁴ Sanayii teşvik araçlarından biri de sergilere katılmak olarak düşünülmüştü. 1851 Londra, 1855'te Paris'te açılan milletlerarası sergilerde çeşitli yünlü, ipeklili, altın ve gümüş işlemler sergilenmiştir. Buralara katılan üreticilere çeşitli ödüller verildi. Yurt içinde de sergiler düzenlenerek değişik alanlarda çalışan esnaf ve sanatkarların tanışmaları ve problemlerini tespit etmeleri temin edildi.

İstanbul'da uluslararası sanayi fuarları ve sergileri düzenlenmeye başlanmıştır. İlki 1863'te Sultanahmet'te açılan Sergi-i Umumi-i Osmanide ülkenin nispeten mukayeseli üstünlükler üzerinden ürettiği tarım ve sanayi ürünleri teşhir edilmiştir. Bunlar ağırlıklı olarak dokuma başta olmak üzere, halı ve kilim gibi diğer geleneksel Osmanlı tekstil ve deri ürünleri, silah sanayiine dayalı ürünler, maden, kuyumculuk ve çeşitli tarım ve orman ürünlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Böylece, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde üretimi yapılan hemen her alandan geniş bir ürün yelpazesi ile katılım sağlanmış ve bunlar 13 ayrı ürün grubunda sergilenmiştir³⁵.

Sanayi Kuruluşları	1880'e kadar	1881-90	1881-1900	1901-1915	Yekûn
Gıda	15	6	7	38	66
Toprak	1	2	3	5	11
Deri	3	1	3	4	11
Tahta	3	-	6	15	24
Tekstil	17	4	6	18	45
Kâğıt, Matbaa	17	6	6	21	50
Kimya	--	-	1	6	7
Toplam	56	19	32	107	214

Tablo 1. Hususi Şahıslara Ait Sanayii Müesseselerinin Tasnifi³⁶

32 Bayram, Kodaman, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektepleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071- 1920)*, Ankara, 1980, s. 287-293

33 İ.M.M.S, 33/ 1364-5

34 A.D.V.N.S.N.ZA.d.d. No:1, s.64-68

35 Vahdettin Engin, *Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011, s.11; Rifat Önsoy, *a.g.e.*, s.71-79.

36 Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.65.

Sanayi devrimi kaçınılmaz olarak denizyolu ve demiryolu ağlarının gelişimini hızlandırmıştır. Zira sanayi üretimi için ihtiyaç duyulan girdilerin ve çıktının hızlı ve ucuz yoldan ulaştırılması için bir zorunluluk olarak gündeme gelmiştir.

Sultan Abdülmecid, ilk olarak kendi döneminde alınan dış borçların ödenebilmesi ve kalkınmanın sürdürülebilmesi için demiryolu projesinin gerekliliğine inanıyor, hatta saray duvarına tren resmi astırıyor ve 1855 yılında yaptığı bir konuşmada “ülkemde bu trenlerden bulunması en büyük arzumdur” diyordu. Nitekim ertesi yıl Rumeli’de Köstence- Çernavoda hattı ile Anadolu’da İzmir-Aydın ve İzmir- Turgutlu hatlarının inşasına başlanmıştır. Aynı şekilde Sultan Abdülaziz’de “memleketime demiryolu yapılsın da isterse sırtımdan geçsin, razıyım” diyordu. Gerçekten de Rumeli ve Anadolu vilayetlerini birbirine bağlayacak ve ülkeye giren ve ülkeden çıkan malların intikalini gerçekleştirmek üzere önemli limanların bulunduğu şehirlere dönük hatların yapımına bazen yabancı bazen yerli imkânlarla hız verilmişti. Hatta bu dönemde Rumeli’de 1875’e kadar 1.179 kilometrelik demiryolu inşa edilmiştir³⁷. 60 yıl içerisinde 8.334 kilometrelik demiryolu inşa edilmiştir³⁸. XIX. yüzyılın sonlarına doğru söz konusu demiryolu ağları tamamlandıkça da Anadolu’dan gerçekleştirilen ihracatta gözle görülür artışlar kaydedilmiştir³⁹.

Sanayileşme programı boyunca işletmecilik/yönetim tarihi bakımından öne çıkan önemli gelişmeler ise;

1. Devlet sahipliğinde fabrikaların kurulması,
2. Fabrikalarda görev yapacak ustaların yetiştirileceği sanayi ve ticaret mekteplerinin kurulması,
3. Bu fabrikalarda çalışmak üzere yabancı uzman getirilmesidir.

“Reformlar yaparak siyasi ve mali gücün yeniden kazanılacağına” inanan devletin batıdaki sistemlerin tek çözüm olacağı yönündeki anlayışı; “Osmanlı modernleşmecilerinin, üretimin ancak fabrikalarda modern yöntemlerle ve makinelerle yapılan bir faaliyet olduğu konusunda fikir birliğine sahip oldukları” vurgusundan anlaşılaktaydı.

e. Osmanlı Fabrikalarında Çalıştırılan Kalifiye Yabancı İşçiler

Osmanlı sanayileşme politikası ve uygulamaları kapsamında, erken dönem işletmeciliğin ve yönetim düşüncesinin gelişimini etkileyen bir diğer önemli olgu yabancı çalışan transferidir. Bu dönem boyunca yabancı çalışanların yeni kurulan fabrikalarda görev aldığı bilinmektedir. Esasen Osmanlı bu dönemde yabancı çalışanlar yoluyla bilgi transferini öne çıkarsa da geçmiş yüzyıllardan beri batıdaki bilimsel ve teknolojik gelişmeleri izleyip bunları askeri ve sivil

37 Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.97.

38 Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.105.

39 Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s.33.

projelere uyarlayan “taife-i efrenciyan” isimli saraydan ücret alan bir grubun varlığı bilinmektedir⁴⁰. Bu bilgi Osmanlı'nın batıya karşı olan ilgisinin sadece toprak fethi değil aynı zamanda bilim ve teknoloji ilgisinden de kaynaklandığına işaret etmektedir. XIX. yüzyılda ise sanayileşme hamlesiyle birlikte bilgi akışının bizzat yabancı uzmanlar eliyle sağlanmaya çalışıldığı bir döneme geçilmiştir. Yabancı çalışanlar genellikle mühendis kökenli yöneticiler, teknisyenler ve ustabaşılardan oluşmaktaydı⁴¹. Özellikle fabrikaların üst düzey yönetici ve müdürlerinin çoğu Avrupa'dan getirilmiştir⁴². Bu evsftaki çalışanlar başta İngiltere, Fransa, Belçika, Avusturya olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden transfer edilmişlerdir. Bu ülkelerin yanı sıra İtalya ve Amerika'da yönetici transfer edilen ülkeler arasındadır⁴³.

İkincil kaynaklarda Avrupa merkezli uzman transferinde elçiliklerin ve sanayileşme programında görevli imparatorluk çalışanların rol oynadığına dair veriler bulunmaktadır. Bunlardan en bilineni Dadyan ailesi ve bu ailenin üyeleridir. III. Selim devrinden itibaren Osmanlı Baruthanelerinin yönetimini üstlenmiş bir aile olan 'Dadyan'ların bir üyesi olan Ohannes Dadyan, 1832'den sonra Osmanlı Devleti'nin İzmit Çuha, Hereke Kumaş, Zeytinburnu Demir, Bakırköy Basma, Bursa Numune Çiftliği'nin de aralarında bulunduğu pek çok devlet girişiminin genel direktörü olarak bu tesislerin kuruluşu ve işletilmesi için gerekli uzmanları ve işçileri de getirmiştir⁴⁴. Örneğin 1844 yılında faaliyete başlayan İzmit Çuha Fabrikasını yönetmesi için Barutçubaşı Hoca Avanes'in (Ohannes) İngiltere Leeds'te New Park Street Mills adında bir kumaş fabrikaları olan James Binns'i İzmit'e getirmesi bu örneklerden biridir⁴⁵. Elbette yabancı çalışanların yeni kurulan fabrikalara getirilmesi sadece imparatorluk fabrikalarıyla sınırlı değildir. 1840'larda Bursa'da girişimciler İtalya ve Fransa'dan yöneticiler transfer ederek fabrikalarının yönetimini onlara vermiş hatta Fransa'dan fabrikalarında çalıştırmak üzere kadın usta transfer etmişlerdir⁴⁶.

40 Rhoads Murphey, *Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenki Teknisyenlerin Sivil ve Askeri Uygulamadaki Rolü, Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalara Yeni Görüşler, İstanbul: İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları*, İstanbul, 1992, s.8.

41 Abdülkadir Buluş - Atilla Arıcıoğlu, “Başkaları Aracılığıyla İş Gördürmeye İlişkin Tarihsel Bir Örneklem: Hereke Fabrikası'nda Yönetim ve Örgütlenme Anlayışı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 2005, Konya, s.225.

42 Donald Quataert - Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950. İletişim*, İstanbul, 2011, s.114.

43 Rahmi Deniz Özbay - Yaşar Bülbül, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Teknoloji Transfer Yöntemi Olarak Yabancı İlgücü İstihdamı”, *Tülin Aren Armağanı*, Pamuk Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.200-202; Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), Ankara, 2009, s.53- 69.

44 Edward C. Clark, *a.g.m.*, s.44.

45 Abdülkadir Buluş, “Ann Binns'in Türkiye Günlüğü'nden Seçmeler: Dindar bir İngiliz Kadının Gözlemleri ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşmesinden Manzaralar”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, Denizli, 2012, s.51-52.

46 Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim, İstanbul, 2011, s.228.

Çalışma kapsamında bu çalışanların hangi prosedürlerle tespit edilip getirildikleri ve hangi şartlarda çalıştıklarına dair bulgulara da rastlanılmıştır. Bu bulgulara göre yurtdışından getirilen uzman- yöneticilerin bulunmasında, yukarıda da vurgulandığı gibi, ilgili ülkelerdeki sefirler (elçi/konsolos) rol oynamıştır. Fabrikalarda yönetici olarak çalışılması için teklif götürülen kişilerin 5-7 yıl süreli sözleşmeler imzaladıkları, sözleşmenin Osmanlı tarafından tek tarafı feshi halinde ciddi tazminat bedeli talep ettikleri, dönemin şartlarına göre oldukça yüksek (yıllık 12.000 frank) maaşlarla çalışabileceklerini bildirdikleri, ailesi için geniş bir ev istedikleri, sözleşme süresi içinde ölmeleri durumunda, alamadıkları maaşların eşlerine verilmesini sağlayan maddeler koyduklarını yine arşiv belgelerinden görülmektedir⁴⁷.

Yurtdışı kökenli çalışanların çoğunlukla, dönemin hâkim sektörü olan tekstil alanında çalıştırıldıkları söylenebilirse de silah, kâğıt, deri ve çizme, cam ve porselen fabrikalarında ve maden idarelerinde kendilerine yer buldukları görülmektedir. Bu fabrikalarda beceri gerektirmeyen işlerde yerli işçiler kullanılırken, teknik işler tamamen yabancı teknisyen ve mühendislere bırakılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yabancı uzmanları transfer ederken bir bilgi/yöntem transfer etme amacı güttüğü, sözleşmelere koyduğu "bilgi transferi, teknoloji yenilenmesi ve üretim kalitesinin maliyet düşüklüğüyle birlikte sağlanması"⁴⁸ gibi maddelerden anlaşılmaktadır. Sözleşmelerde yer alan bu detaylardan Osmanlı sanayileşmesinde yabancı uzmanlara önemli bir rol atfedildiğini, kurulan fabrikaların verimli bir şekilde ve batı yöntem ve teknikleriyle işletilmesi ile yabancı uzmanlar arasında güçlü bir bağ kurulduğunu görmekteyiz.

Bu başlık altında yurtdışından gelen yabancı uzman personel dışında bilgi/yöntem transferini sağlamak adına yurtdışına yetiştirilmek üzere gönderilen Osmanlı vatandaşlarından da bahsetmek gerekir. İlk olarak II. Mahmud'un girişimleriyle 1830 yılında öğrenciler gönderilmiştir. Fabrikalara mühendis ve yönetici yetiştirmek üzere öğrenci gönderilmesine ise 1834-1836 yılları arasında rastlanmaktadır. Bu yıllarda dönüşlerinde Tophane-i Amire'de ve ona bağlı baruthane, fişekhane, dökümhane ve benzeri fabrikalarda görevlendirmek amacıyla Londra, Paris, Viyana gibi şehirlere öğrenciler gönderilmiştir⁴⁹.

Öğrenci gönderilmesine sonraki yıllar boyunca da devam edilmiş, hatta süreklilik kazanan bu yöntem ileriki yıllarda ilgi çekici bazı uygulamaları da çıkarmıştır. Örneğin, 1857 yılında Fransa'da Mekteb-i Osmani adıyla bir okul kurulmuş ve her yıl belirli sayıda öğrenci gönderilerek devletin önemli gördüğü konularda uzmanlaşıp geri dönerek hizmet etmeleri amaçlanmıştır. Bu okula

47 BOA, C.A.T. 46667, 1796.

48 BOA, MTV.15/7.

49 Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.7.

Görüş

Akademik
Bakış

313

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

devlet fabrikalarında mühendis olarak çalışmak üzere öğrenci gönderildiği de⁵⁰ vurgulanmaktadır. Tüm bu uygulamalar birlikte değerlendirildiğinde; Osmanlı Devleti yöneticilerinin Avrupa'dan bilgi ve yöntem transfer etmek için hem çok sayıda yabancı uzmanı devlet fabrikalarına getirdiği, hem de Avrupa'daki bilgi ve yöntemleri yerele aktarmak adına vatandaşlarını Avrupa ülkelerine gönderdiği anlaşılmaktadır.

Nitekim, İzmit Fabrikasında çalışan Belçikalı bir işçinin ifadeleri her şeyi özetler niteliktedir: "En iyi İngiliz ve Fransız makinelerine sahip olduğumuzu, en iyi yünlerin Saksonya ve benzer yün üreten memleketlerden Trieste yolu ile ithal edildiğini ve bunların Fransız ve Belçikalılar tarafından işlendiğini göz önüne alırsak, yüksek kaliteli bir kumaş imal etmememiz çok garip olurdu. Buna Türk kumaşı diyemezsiniz. Bu sadece Türkiye'de Avrupa makineleri ile Avrupa malzemesi kullanılarak ve iyi Avrupa elleri ile yapılan bir kumaştır"⁵¹.

II. Mahmud döneminde hızlanan halkın ve devlet erkânının giyim- kuşam geleneklerindeki değişim de batılı ürünler lehine dönerek yerli sanayi olumsuz etkilemiştir. Nitekim bu yıllarda değişik kanallarla verilen ticari ilanlara bakıldığında, hemen her sektörde (giyim, ayakkabı, kozmetik, ilaç dayanıklı- elektrikli ev eşyaları, hizmet kuruluşları, vesaire) pek çok yabancı marka üzerinden ağırlıklı olarak yerleşik tüketim kalıplarını zorlayan, Batılı bir hayat tarzına yönelik yoğun reklam faaliyetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu ilanlarda/reklamlarda bilhassa kadını merkeze alan moda dayalı giyim- kuşam ve kozmetik ürünler daha fazla dikkat çekse de ticari ve sınai hayatın hemen tamamına hitap eden araç-gereç ve nihai ürünleri de görmek mümkündür⁵².

Osmanlı'da sanayi tesisleri için ihtiyaç duyulan finansal, fiziksel ve beşerî sermaye birikimine sahip olan kesimlerin çok büyük bir kısmının gayri Müslim tebaadan oluşması da uzun dönemde sanayileşme politikalarının başarısını sınırlamıştır. Nitekim daha önce bahsedilen Kuzeydoğu Marmara Denizi Sahiline inşa edilen İstanbul Sanayi Kompleksi ve onunla irtibatlı madenler, çiftlik, koyun çiftliği ile Hereke ve İzmit'teki teşebbüslerin başına Gregoryen Ermeni milletine mensup Dadianlar ailesi getirilmiştir. Ailenin büyüğü olan Hacı Arakel Dad ve oğlu Ohannes Dadian ile torunu Bogos Dadian bankacılık sektöründeki nüfuzlarına ilave olarak, uzun yıllar Osmanlı sanayileşme hamlelerini yurt içinde ve yurt dışında sevk ve idare etme konusunda tam yetkili kılınmışlar (bilhassa Ohannes Dadian) ve sanayi politikalarının belirlenmesinde oldukça etkili bir pozisyonda yer almışlardır⁵³.

50 Adnan Şişman, *a.g.e.*, s.52.

51 Engin, *a.g.e.*, s.10.

52 Arif Kolay vd., *İlan-ı Ticaret*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.

53 Edward C. Clark, *a.g.m.*, s. 70-71; Darphane-i Amire olarak bilinen Osmanlı Darphane Genel Müdürlüğünün yönetiminde Museviler ve özellikle de Ermeniler oldukça etkili idiler. Hatta 18. Yüzyılın ikinci yarısından 1880'e kadar bir asırdan fazla Ermeni Düzoğlu Ailesi yönetmiştir (Bölükbaşı, Darphane-i Amire'de Ermeniler). Özellikle de Kazaz Artin'in Devlet erkânı

Bu kesimler ellerindeki bu imkânları genellikle devletin ve milletin kalkınması yerine çoğunlukla kendi kişisel çıkarları uğruna kullanmayı tercih etmişlerdir. Galata Sarrafları ya da Bankerleri olarak bilinen bu kişiler, bilhassa Tanzimat'la birlikte hukuki olarak canlarını ve mallarını güvence altına aldıktan sonra, faaliyet alanlarını alabildiğince genişletmişler, Batılı sermaye sahipleri ile iş birliği halinde ekonominin kamu ve özel hemen her alanına Batılı ortaklarıyla birlikte hâkim olmaya çalışmışlardır⁵⁴.

Toplumun dörtte üçünden fazlasına sahip olan Müslüman- Türk nüfus, imalatta sadece sermayede değil, emekte de toplamın ancak %15'ini elinde bulunduruyor idi. Rum kökenli azınlıklar sermayenin yarısını, emeğin ise %60'ını elinde bulunduruyordu. Ermeni ve Museviler ise, sermayenin ve emeğin dörtte birine sahip idiler. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, Müslüman-Türk nüfus daha ziyade tarım-hayvancılık, küçük esnaf ve zanaatkârlık ile asker ve sivil bürokraside kendini gösteriyordu. Tabiidir ki, bu yollarla büyük sermaye birikimi ve büyük ölçekli fabrikaların kurulması fevkalade zor olacaktır.

Başarısızlığın sebeplerinden biri de Osmanlı sanayiinin tamamına yakınının İstanbul ve hinterlandında toplanması dolayısıyla, ülkenin diğer kısımlarından yeterince katkı alınamaması ve bu bölgelerin refahtan yeterince pay alamamasıdır. Büyük sanayi kuruluşlarının yarısından fazlası İstanbul'da, beşte birinden biraz fazlası da İzmir'de yer almaktadır. Kalanın içerisinde de çok büyük bir kısım (%20) İzmit- Bursa çevresinde, %3'ü de Selanik ve çevresinde bulunduğu⁵⁵ dikkate alındığında, büyük ölçekli sanayinin yaklaşık dörtte üçünün sadece iki büyük şehirde; İzmit- Bursa bölgesini de kattığımızda, tamamına yakınının İstanbul, İzmit, Bursa ve İzmir ve çevresinde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durum Osmanlı sanayileşme ve zenginleşme modelinin ağırlıklı olarak İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde temerküz ettiğini, Anadolu şehirlerinin sanayileşme hamlesine pek dâhil edil(e)mediği anlaşılmaktadır⁵⁶. Osmanlı toplumunda hâkim iktisadi zihniyet de sanayileşme hamleleri-

üzerindeki etkisi müstesna bir yere sahip olmuştur. Özellikle Tanzimat sonrası dönemde Galata Bankerleri olarak bilinen gayri Müslim sermaye sahiplerinin oynadıkları rol ve tutumları ile ilgili kapsamlı bilgiler, belgeler ve örnekler için bakınız. Haydar Kazgan vd., *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, 2. Cilt: Cumhuriyet'ten Günümüze, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul, 1999; Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, I. Cilt, Orion Yayınevi, Ankara, 2005; Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, II. Cilt, Orion Yayınevi, Ankara, 2006.

54 Haydar Kazgan, *a.g.e.*, s. 66.

55 Bozdemir, *a.g.e.*, s.21.

56 Bu durumun Cumhuriyet döneminde de Anadolu'nun diğer pek çok bölgesinin sanayileşmeden hala yeterince nasibini alamamasında önemli rolünün olduğu söylenebilir. Zira sanayi hamleleri ulusal ve uluslararası konjonktürün uygun evrelerinde yapıldığında verimli sonuçlar alınabilmektedir. Bu durumun sonuçlarını Türk toplumu bugün ağır bir şekilde yaşıyor. Zira karşı karşıya kalınan terör sorununun bu kadar ağır ve yaygın olarak sürmesinin en temel sebeplerinden biri, bize göre hiç kuşkusuz özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin zamanında sanayileşme fırsatını kaçırmış olmasıdır. Ayrıca, ekonomik ve sosyal hayatın hala önemli yapısal sorunlarından biri olan kırsal ve kentsel gelişme

nin başarısızlıkla sonuçlanmasında bir sebep olarak düşünülebilir. Bu hususta üç noktaya işaret etmekte yarar vardır:

Bunlardan birincisi, Türk ve diğer Müslüman tebaanın geleneksel olarak devlet üzerinden geçim kaynaklarını temin etmeye alışmaları ya asker veya memur olarak ya da çiftçi veya ırgat olarak hayatlarını sürdürmeye çalışmaları, özel teşebbüsü fazla tercih etmemeleridir. İkinci husus, geleneksel hâkim esnaf zihniyetinin teknolojik gelişmeye pek ihtiyaç duymaması, daha ziyade zanaatkâr emek gücüne dayanmasıdır. Esnaf sistemi olarak Ahilikten sonra hâkim olan Lonca sistemine göre, bir işyeri açabilmek için kalfalık ve çıraklıktan sonra, mutlaka ustalık belgesinin olması ve belli standartlara uygun üretim yapması gerekiyor idi. Bir anlamda esnaf tekeli demek olan gedik sistemine göre ise, bu kişinin bir işyeri açabilmesi için aynı işi yapan bir kişinin işyerini boşaltması gerekiyor idi. Duruma göre, bir ustanın işyeri açabilmek için uzun yıllar beklemek zorunda kalması, üretimin daha hızlı artmasını engelliyor ve sanayiinin rekabet gücünün zayıflamasına sebep oluyordu. Kaldı ki, sanayileşmenin kendilerinin işini ikame edeceğini düşünen esnaf, işsiz kalma korkusundan ötürü bu politikalara destek vermiyordu⁵⁷.

Üçüncü husus ise, o dönem Osmanlı ulemasının ve toplumun ıslahat anlayış biçiminin sanayileşme yoluyla gerçekleşecek bir zenginleşmeye pek elverişli olmamasıdır. Osmanlı fakihlerin bir kısmının kamu ya da özel teşebbüs eliyle iş yapma konusunda azimet ağırlıklı fetvaları ile bazı tasavvufi yorumların toplumun teşebbüs ve rekabet yönündeki zihniyetini kısıtlamıştır. Böylece, toplumun dini referanslı iktisadi zihniyet birikimi ve çoğunlukla yenilgilerle sonuçlanan savaş ortamı üretme, büyüme ve zenginleşme gibi hususlara yeterince fırsat vermemiştir. İlk çağlardan sonra, İslam dünyasında bilhassa gerileme dönemlerinde asırlardır İslam iktisat düşüncesine büyük ölçüde hâkim olan devletçi- korumacı iktisat ahlakı ve zihniyeti ile politikalar, Osmanlı döneminde de piyasa sürecini ve girişimci- rekabetçi ekonomik ortamın gelişmesini önemli ölçüde sınırlamıştır⁵⁸.

f. XIX. Yüzyılda Özel Sektörün Sanayi Girişimleri ve Kaynak Arayışları

Osmanlı son döneminde fabrikalaşma olgusuna bakıldığında özel sektör kesimince kurulan fabrikaları da dikkate almak gerekir. Özel sermaye ile kurulan fabrikalar açısından özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir hareketlilik gö-

farklılıklarının çok fazla olmasının sebeplerini de en azından bir dereceye kadar burada aramak yanlış olmayacaktır.

57 Mehmet Seyitdanlioğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), Ankara, 2009, s.53-69.

58 Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006; Ekrem Erdem, "İslam ve Piyasa Üzerine Düşünceler", *İslam ve Çalışma Hayatı Sempozyumu Ulusal Sempozyumu*, 25-27 Kasım 2005, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Türkiye Diyanet Vakfı, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 2008, s. 251-286.

rılmaktadır. Özel girişimlere dair kayıtlı veri bulmak daha zor olsa da birçok çalışmada ismine yer verilen onlarca fabrikadan söz etmek mümkündür. Ayrıca tek tek isimleri bilinmese de belirli sektörler ve coğrafyalar açısından yüksek miktarda fabrika sayıları zikredilmektedir. Bunların hepsi değerlendirildiğinde özel sektör tarafından kurulan fabrikaların sayısının devletçe kurulanlardan çok fazla olduğu anlaşılmaktadır⁵⁹.

Dokumacılık, devlet sanayinde en eski ve köklü sektör olduğundan özel teşebbüs fabrikalaşma eğilimleri de doğal olarak bu sektörden kaynaklı gelişmiştir. Örneğin, ipekçiliğin gelişmiş olduğu Bursa'da 1838'de 50 kadar irili ufaklı ipek fabrikası bulunmaktadır ve bu fabrikalar 4500 işçiyi istihdam etmektedir. 1856'da ise yine aynı şehirde makineleşmiş 37 ipek fabrikası işletilmektedir⁶⁰.

Özel sektör bakımından dikkat çekici bir kümenlenme de Ege bölgesindedir. 1860'lı yıllardan itibaren İzmir de İngilizler tarafından 20'den fazla iplik boyama fabrikası kurulduğu bilinmektedir. Ayrıca J.B. Gout adlı İngiliz girişimci 1863 yılından başlayarak yaklaşık 10 yılda İzmir, Manisa, Aydın, Tire, Bayındır ve Menemen'de on pamuk çırçır fabrikası kurduğu bilgisi yer almaktadır⁶¹. Özel sektör kesimince kurulan fabrikalar çoğunlukla yabancıların sahipliğinde iken yerli sermaye ile kurulan bazı şirketlerden de bahsetmek mümkündür. Mesela 1864'te kurularak 1873 senesine kadar faaliyet gösteren İslah-ı Sanayi Komisyonu, İstanbul'da bulunan esnaftan her sanat kolunda bulunanları birleştirerek şirketler kurdurma yoluna gittiğinden bu çabalar İstanbul merkezli 7 şirket kurmayı başarmıştır. Bunlar 1866'da Simkeşhâne ve Klabdancı Şirketi, 1868'de Saraçlar Şirketi, Kumaşçılar Şirketi ve Dökmeciler Şirketi, 1869'da Demirciler Şirketi, 1870'te Tabakçılar Şirketi, 1873'te Debbagçılar Şirketi'dir. Bu şirketlere kuruluşlarının ilk dönemlerinde önemli destekler sağlanmasına rağmen komisyonun dağılması ve görevlerinin belediyelere devredilmesi bu şirketleri olumsuz etkileyen bir gelişme olarak kayda geçmiştir⁶².

XIX. yüzyılda Osmanlı ihracatı konusunda iki husus dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi hiçbir malın toplam ihracat içindeki payı büyük oranlarda ön planda değildi ve %12'yi geçmiyordu ve yüzyıl boyunca da bu oranlarda büyük değişiklikler olmamıştı. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin ürün bazında rekabet gücünde kayda değer bir değişiklikten bahsetmek zordu. Bu yüzyılda kayda değer değişimler de yaşanmıştır. 1828 yılında organik alanda ilk defa sentez yoluyla üre elde edilmesiyle başlayan süreçte sentezlenen kimyasallar-

59 Sefer Şener, "Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), İzmir, 2007, s.83.

60 Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.m.*, s.65.

61 Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.m.*, s. 66

62 Mustafa Kurt vd., *a.g.m.*, s.154-165.

Görüş

Akademik
Bakış

317

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

dan ilaç elde edilmişti⁶³. Dünya'daki ilerlemeye bağlı olarak mezkûr yüzyılda Osmanlı Devleti'nde de attarıktan ispençiyarlığa bir değişim olmuştu.

Bu dönemde ilaçlar genelde yurt dışından ithal olarak getirilmiş, ilaç saklama kaplarının çoğunluğu Fransa'dan alınmış, makinelerde İngiliz menşei olmuştu. İlaçlar genellikle şerbet ya da macun biçiminde hazırlanırken, ilk komprime ilaç da Ethem Pertev Paşa'nın Avrupa'dan getirdiği makinelerde üretilmiştir⁶⁴. Osmanlı Devleti'nde ilaç yapımına 1898-1904 yılları arasında Rieder Paşa getirilince başlanılmıştır. Rieder Paşa devrinde "Tımarriye-i İmalatiyye" ile Türk tipi harp paketi hazırlanmıştır⁶⁵. 1907 yılında aynı birime Dr. Julius Wieting Paşa tayin edilince "Malzeme-i Sıhhiyye-i Askeriyye İmalathanesi"ni kurmuştu⁶⁶.

Osmanlı Devleti yine bu yüzyılda bakteriyoloji ve virolojiye karşı da ilgisiz kalmamış çalışmaları yakından takip etmiş ve ilaçlarla aşuların Anadolu'da üretilmesi adına yoğun gayretler sarf etmişlerdi. Kuduz aşısı bunun en bilinen örneğini teşkil etmişti. 6 Temmuz 1885 tarihinde Louis Pasteur aşığı keşfedince derhal Osmanlı'ya davet edilmiş ve fakat kendisi çeşitli mazeretler üretmek suretiyle davete icabet etmemişti. Ama Osmanlı yine de yılmamış, Alexander Zoeros Paşa başkanlığındaki bir heyeti Pasteur'ün laboratuvarına göndererek kuduz ile ilgili faaliyetlerin Osmanlı topraklarına getirtilmesini sağlamıştır. İleri tarihlerde Bakteriyoloji-yi Şahane'yi kuran Osmanlı bu müesseseye kendi başına bir tesis hüviyeti de kazandırdı ve ilaç, aşı üretimi gerçekleştirmeye başladı⁶⁷.

Osmanlı Devleti sadece bilinen sanayi alanların da değil, pek çok alanda devletin devamı adına bazı girişimlerde bulunarak olumlu sonuçlar elde etmeye çabalasa da istenilen neticeleri alamamıştır. Bütün başarısız olarak nitelenen sonuçlara rağmen, Osmanlı'nın XIX. yüzyılda izlediği sanayileşme politikaları ve gerçekleştirdiği sanayi hamleleri ülkenin imalat kapasitesine uzun dönemde büyük katkı sağlamıştır. Bize göre ülkenin Cumhuriyet döneminde hatta yakın zamanda hızlanarak elde ettiği imalat potansiyeli ve rekabet gücünde bu birikimin önemli katkısının olduğu söylenebilir. Nitekim 1863'te Sultanahmet'te Sergi-i Umumi-i Osmanide teşhir edilen ürün grupları dikkatle

63 İrfan Elmacı, *a.g.e.*, s.17.

64 "İlk ilaç komprimesi" olarak askeri amaçla kullanılan ilaçlar esas alınmıştır.

65 Aspirin, Dover, opiat, kinin, müsekkinler, İrfan Elmacı, *a.g.e.*, s.23.

66 Distile, su cihazı, komprime makinesi v.b. envanter Almanya'dan getirtilmişti. Onun dışında kalan sıhhi malzemeler Alman ve Türk doktor ve Eczacılar tarafından üretilmişti. Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, Abdi İbrahim İlaç Sanayii, Sinangin Matbaası, İstanbul, 2000, s.236.

67 Zoeros Paşa, ekibi ve iki tavşanla Fransa'dan dönmüş ve 1887 yılında kendisine "Da'ül-Kelb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi" açılmıştır. Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, İÜCTF (İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi) Yayınları, İstanbul, 1970, s. 5, 41.

incelendiğinde, çağına göre ülkenin azımsanmayacak bir imalat sanayii potansiyeline ve ürün yelpazesine ulaştığı görülecekti. 1913-15 Sanayi Sayımı verileri bu durumu teyit ederken, ilave olarak pek çok gıda, toprak, ağaç, kırtasiye, kimya ve madeni eşya sanayi dallarında önemli sayıda ve ölçekte sanayi tesisine ve ürün yelpazesine sahip olunduğunu göstermektedir. En büyük ölçekli iki sanayi kolu olarak öne çıkan gıda ve tekstil tesisleri toplam sanayi istihdamının %70'ini, motor gücünün ise %59'unu temsil ediyor idi. Sayım sonuçlarına göre, ülkede irili ufaklı toplam 312 fabrika ve imalathane bulunmakta ve bunun 178'i (%57'si) sadece İstanbul'da faaliyet göstermektedir⁶⁸. Sanayileşmenin önündeki en büyük engellerden biri olan kaynak temini konusunda da büyük zorluklar yaşanmıştır. Osmanlı yöneticileri bunu aşmak için değişik yollara başvurmuşlardır. Bunların başında gelen kaime uygulamaları yüzyılın ikinci yarısından itibaren belli aralıklarla çoğunlukla da savaşların finansmanını sağlamak amacıyla gerçekleşmiştir. Zira savaş dönemlerinde devletin cari ve yatırım harcamalarını finanse edecek kaynak ihtiyacı normal zamanlardan daha fazla olduğu için, söz konusu harcamaların finansmanı için kâğıt para ihracı üzerinden kaynak temini yoluna gidilmiştir.

Kırım Savaşını finanse etmek için ilk olarak ordu kaimesi basılmış ise de, halk pek itibar etmemiş ve etkili bir kamu finansman aracı olarak da değerlendirilememiştir. Yine de 1876 yılında 93 harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle artan finansman açığını kapatmak için Osmanlı Bankası tarafından basılarak piyasaya sürülen ikinci ordu kaimesi denemesi de etkili bir sonuç doğurmadığı gerekçesiyle, toplatılıp Beyazıt Meydanı'nda yakılarak sonlandırılmıştır. Son kaime uygulaması ise, I. Dünya Savaşı döneminde Düyun-u Umumiye İdaresi'nin desteğiyle yapılmış ve 4 Eylül 1928 tarihine kadar uygulamada kalmıştır⁶⁹. Tanzimat'ın ilanını takip eden ilk yıllardan başlayarak hem içerideki Galata Bankerleri hem de dışarıdan yabancı sermaye tarafından kurulan çok sayıda banka olmuştur. Bankacılığın gelişmesinin ardında da yine o dönemde ileri boyutlara ulaşan kamunun mali açıkları ile hızla artan kamu ve özel teşebbüs eliyle hızla artan sanayi yatırımlarına finansal kaynak temin etme düşüncesi yatmaktadır.

Bu dönemde kurulan bankaların bir kısmı Osmanlı vatandaşı olan gayri-müslimler (Galata bankerleri) tarafından (İstanbul Bankası gibi, 1847), bir kısmı yabancılar (Osmanlı Bankası gibi, 1856), bir kısmı da tamamen kamu veya özel milli teşebbüs tarafından (Ziraat Bankası gibi, 1888) kurulmuştur. 1871 sonrasında ise, artık Osmanlı Devleti'nde demiryolu ve tramvay gibi kamu altyapı yatırımlarının hızlanması, bunun beraberinde getirdiği sermaye piyasalarının canlanması ile birlikte çok sayıda küçük ölçekli yerli ve yabancı çok sayıda banka kurulmuştur. Ancak, çeşitli iç ve dış krizler sebebiyle bu bankalar uzun soluklu olamamıştır⁷⁰.

68 Engin, *a.g.e.*, s.12.

69 Ekrem Erdem, *a.g.m.*, 2006, s. 19

70 Erdem, *a.g.m.*, 2016, s.38.

Gazi

Akademik
Bakış

319

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Milli bankalar tamamen ya da kısmen devlet destekli, bir kısmı ülke geneline yayılmış bir kısmı da oldukça yerel olarak ihtisas bankası şeklinde kurulmuştur. Yerli bankaların bir kısmı ise, Galata Bankerleri tarafından ya tamamen kendi sermayeleri ile ya da yabancı sermaye ortaklığı ile kurulmuştur. Zaten Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e kadarki dönemde kurulan bankalar ağırlıklı olarak yabancı sermayeyle ve yabancı şirketlerin faaliyetlerini finanse etmek için kurulmuşlardır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyetin kuruluşuna kadar toplam 24 milli banka kurulmuş, bunlardan 14'ü Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini sürdürürken, diğerleri kapanmıştır. Bu bankaların bir kısmı İstanbul'da ama çoğunluğu Anadolu'da kurulmuştur⁷¹.

Sonuç

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'de başlayıp XIX. yüzyılda Batı Avrupa'nın neredeyse tamamına yayılan Sanayi Devriminin Osmanlı devletinin sanayi politikalarını nasıl etkilediği incelenmiştir. Bilindiği üzere, XIX. yüzyıl Osmanlı'nın en zor yüzyılı olmuştur. Çünkü, uluslararası konjonktür her geçen yıl Osmanlı Devleti'nin aleyhine işlemeye başlamış; Avrupa'da sömürgeci devletler asırlardır sağladıkları ticari sermaye birikimini sanayi üretimine dönüştürmeye başlamış, böylece kol gücü ile çok küçük ölçekte üretime devam eden Osmanlı Devleti gibi ülkelerin bu devletlerle rekabet edebilme şansları hızla azalmış buna karşılık içeride bu gelişmelere ayak uydurabilecek fiziki ve beşeri dinamikler yeterli olmadığı için, büyük bir coğrafyaya yayılmış olan hükümlerlik hakkının sürdürülmesi giderek imkansız hale gelmeye başlamıştır.

Asırlar boyu ekonomiyi ayakta tutan iki önemli sektör olan tarım ve belli meslek gruplarının gerçekleştirdiği küçük ölçekli imalat ve ticaret sektörleri iç ve dış dinamiklerin zorlaması sonucu eski güçlerini hızla yitirmeye başlamıştır. Diğer taraftan, sanayileşme uğruna şirketleşmeler, uluslararası fuarlar düzenleme, sanayi mektepleri açma ve demiryolu ağını kurma gibi önemli politikalar geliştirilmiş ve büyük yatırım kararları alınmış olsa da iç ve dış şartlar bu konuda rekabetçi bir durumun oluşmasına izin vermemiştir. Bu şartlar arasında özellikle kamu maliyesindeki finansman sorunlarını, ülkede sermaye birikiminin ve kalifiye eleman yetersizliği nedeniyle artan sınıai yatırımların dışa bağımlılığı daha da artırmış olmasını, Batılı devletlere tanınan zamansız ve ölçüsüz imtiyazları, içerideki azınlık sermayesinin milli menfaatleri göz ardı etmesini, fabrikaların sadece İstanbul, Bursa ve İzmir civarında yoğunlaşmasını, devlet ve topluma hâkim olan tutucu iktisadi zihniyetin varlığını ve nihayet Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesini engelleme gayretlerini özellikle belirtmek gerekir.

Çalışmadan elde edilen önemli sonuçlardan biri, bazı çevrelerce iddia edildiği gibi Osmanlı yöneticilerinin Sanayi Devrimini anlamamış ya da önem-

71 Ekrem Erdem; *Para Banka ve Finansal Sistem*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014, s.241-242.

sememiş ve bu yönde gerekli politikaları üretmemiş olduklarına dair kanaatin doğru olmadığıdır. Tam aksine, meselenin farkında olmuşlar ve gerekli görülen pek çok tedbiri de almışlardır. Ancak, sürekli savaşlarla toprakları koruma gayreti ve bunun ekonomiye ve yönetim kademesine verdiği ağır tahribat ve isabetsiz yatırım kararları ile iç ve dış fırsatçı unsurların bu zafiyeti kendi çıkarlarına dönüştürme gayretleri, geliştirilen politikaların beklenen sonucu vermesini engellemiştir.

Bir diğer sonuç ise, Tanzimat sonrası dönemde kendi özel hukuklarını elde eden azınlık unsurların, ellerindeki sermaye ve teşebbüs gücünü devletin ve toplumun ortak menfaatleri yerine daha ziyade yabancı ortaklarıyla birlikte kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları, ekonominin daha da kötüleşmesine ve sanayi politikalarının işlevsizleştirilmesine katkı sağlamışlardır. Dolayısıyla, asırlarca birlikte yaşamış grupların ortak çıkar yerine kendi çıkarlarına odaklanıp, ülkeleri aleyhine politika takip eden dış dinamiklerle birlikte hareket etmeleri, Osmanlı Devleti ve toplumu için büyük bir talihsizlik olmuştur.

XIX. yüzyıl Osmanlı sanayileşmesi ve beraberindeki gelişmeler iktisat tarihi disiplini içerisinde ayrıntılı olarak incelenmiş olmasına rağmen bu dönem bugüne dek işletmecilik/yönetim disiplini gözlüğüyle ele alınmamıştır. İşletmecilik ve yönetim tarihimize ait mevcut yazına bakıldığında, her ne kadar bu alana dair sınırlı bir birikim olsa da büyük ölçüde cumhuriyet dönemine odaklandığı ve Osmanlı dönemine bigâne kaldığı söylenebilir.

Osmanlı'nın son dönemine, XIX yüzyıla, bakıldığında dahi cumhuriyet dönemi işletmecilik/yönetim düşüncesini etkileyecek birçok gelişmenin varlığından bahsedilebilir. Osmanlı sanayileşme sürecinde hız kazanan devlete ait fabrikaların kurulması, bunun beraberinde fabrikalara personel sağlamak adına sanayi mekteplerinin kurulması, kurulan fabrikaların işletilmesi için yabancı mühendislerin/yöneticilerin getirilmesi gibi gelişmeler Türkiye bağlamında modern işletmecilik ve yönetim anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

A.DVNSN.ZA.d. No:1

BOA, C.A.T. 46667, 1796

BOA, A.MKT.NZD.74.48;

BOA, MTV.15/7

A.MKT.MVL.73/22;

İ.DH.00628.043672.001.001

İ.D.H, 497/ 33809-2

İ.M.M.S, 33/ 1364-5

gazi

Akademik
Bakış

321

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Basılı Eserler

BALCI, Ramazan - SIRMA, İbrahim, *Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2012

BAYTOP Turhan, *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, Abdi İbrahim İlaç Sanayii, Sinangin Matbaası, İstanbul, 2000

BEAUD, Michel, *A History of Capitalism 1500-1980*, Monthly Review Press, New York, 1983

BOZDEMİR, Mustafa *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul Ziraat odası yayınları, İstanbul, 2011.

ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970

ELMACI, İrfan, *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye Teknoloji Tarihi* (İlaç, Gübre, Petrol Teknolojileri), Orion, Ankara, 2015

ENGİN, Vahdettin, *Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.

ERDEM, Ekrem, *Para Banka ve Finansal Sistem*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014

KAZGAN, Gülten, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999

KAZGAN, Haydar - ATEŞ, Toktamış - KORALTAN, Murat, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, 2. Cilt: Cumhuriyet'ten Günümüze, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul, 1999

KAZGAN, Haydar, *Galata Bankerleri*, I. Cilt, Orion Yayınevi, Ankara, 2005,

KAZGAN, Haydar, *Galata Bankerleri*, II. Cilt, Orion Yayınevi, Ankara, 2006

KODAMAN, Bayram, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektepleri" *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (1071-1920), Ankara, 1980

KOLAY, Arif – HIZAL, Dünder - DURAK Burkey - ARSLAN Murat, *İlan-ı Ticaret*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011

KÜTÜKOĞLU, Mübühâ S., "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.1, İstanbul, 1994.

MAZAK, Mehmet, *Türkiye'nin ve İstanbul'un Asırlık Şirketleri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2013

MURPHEY, Rhoads, *Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askeri Uygulamalardaki Rolü, Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalara Yeni Görüşler*, İstanbul: İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992

ÖNSOY, Rıfat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988

ÖZBAY, Rahmi Deniz - BÜLBÜL, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Teknoloji Transfer Yöntemi Olarak Yabancı İşgücü İstihdamı", *Tülin Aren Armağanı*,

Pamuk Yayıncılık, İstanbul, 2009

PAMUK, Şevket, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, DİE (TÜİK) Yayını, Ankara, 1995

QUATAERT, Donald ve Zürcher, Erik Jan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950*, İletişim, İstanbul, 2011

QUATAERT, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim, İstanbul, 2011

QUATAERT,, Donald, "19. Yüzyıl'a Genel Bakış", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.2, İstanbul, 2004

SKOUSEN, Mark, *The Making of Modern Economics: The Lives and Ideas of the Great Thinkers*, M.E. Sharpe, New York, 2001

ŞİŞMAN, Adnan, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004

TABAKOĞLU, Ahmet, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi" *Genel Türk Tarihi*, c.7, Ankara, 2002

UNAT, Ekrem Kadri, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, İ.Ü.CTF (Cerrahpaşa Tıp Fakültesi) Yayınları, İstanbul, 1970

ÜLGENER, Sabri F., *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006

Sürelî Yayınlar

BULUŞ Abdülkadir, "Ann Binns'in Türkiye Günlüğü'nden Seçmeler: Dindar bir İngiliz Kadının Gözlemleri ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşmesinden Manzara-lar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, Denizli, 2012

BULUŞ, Abdülkadir - ARICIOĞLU, Atilla, "Başkaları Aracılığıyla İş Gördürmeye İlişkin Tarihsel Bir Örneklem: Hereke Fabrikası'nda Yönetim ve Örgütlenme Anlayışı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 2005, Konya

CLARK, Edward C.; "Ottoman Industrial Revolution", *International Journal of Middle East Studies*, 5, pp. London, 2000

ERDEM, Ekrem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, 56, İstanbul, 2006

ERDEM, Ekrem, "Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamlele-ri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 48, Temmuz-Aralık 2016

ERDEM, Ekrem; "İslam ve Piyasa Üzerine Düşünceler", *İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu*, 25-27 Kasım 2005, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Türkiye Diyanet Vakfı, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 2008

KURT, Mustafa - ÇAKIR, Baki – DEMİR, Kemal, "Türkiye'de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç-Osmanlı Döneminde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri ve Yabancı Uzmanlar", *IJ/JSB* 45, Special Issue/Özel Sayı, İstanbul, 2016

Görüş

Akademik
Bakış

323

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), Ankara, 2009

ŞENER, Sefer, "Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), İzmir, 2007

Extended Abstract

Ottoman leaders envisioned since the beginning of the 19th century that the empire would not be sustainable with the current economic structure. As a result, they tried to bring production practices started in Europe with the Industrial Revolution to the country. The road to wealth through Industrial Revolution involved mass production and opening sales to the world with free trade policies and tools. The increase in the industrial production increased nations' welfare level. England's share in the world trade was 12% in 1780 while it increased to 33% within 20 years. The Gross-Domestic Product per capita ranged below 1,000 dollars between 1100s and Industrial Revolution while it increased to 2,000 dollars in 1830, to 5,000 dollars in 1900. This new production model, which emerged in the West influenced the Ottoman Empire as well. Ottoman leaders could not put their industrial projects into practice easily due to lack of physical and human capital stock, and lack of enterprise strength although they understood the importance of Industrial Revolution.

Starting in the III. Selim period, factories were established to provide for the needs of soldiers. Most of these factories could not sustain their operations for a long time as they did not make products appropriate for free market. On the other hand, domestic customs and imported products were other factors hindering the improvement of national industry.

Textile and ready-to-wear were at the forefront in the industrialization of Ottoman Empire as it was in England. 14 textile factories were established in the 19th century and some of these factories continued until the Republic Era. As time went by, corporatization operations emerged. 95 companies were established between 1849 and 1910, and 31 of these companies operated in mine, public services and industry, 28 were in transportation, 17 in banking and insurance, and 12 in trade fields. As the Muslim-Turk population did not have sufficient capital stock to establish companies, managers of the companies consisted mostly of foreign capital owners.

In 1863, The Commission for Industrial Improvement was established to incentivize corporatization of Muslim-Turk population. The commission was tasked with incentivizing industry by opening exhibits, establishing artisan companies, and opening engineering schools. As a result of the efforts of the commission, companies were founded in 6 artisan groups: goldsmiths & silversmiths, tanners, saddlers, cloth merchants, metal workers, and ironsmiths.

While the number of companies co-founded by foreign capital or foreign non-Muslims in the 19th century was high, a majority of the companies after 1908 were established by Muslim-Turks. There are 74 companies that were established between 1777-1910 and still continue their operations today. One of the incentives for the private sector was to make sure manufacturers attended national and international exhibits. Manufacturers who attended the exhibits in London in 1851, Paris in 1855, and Istanbul in 1863 promoted their products, which widened the horizon and increased professional knowledge of craftsmen and artisans.

It was highly important to deliver products to consumers in a good condition and timely manner. This could only be done with the improvement of transportation conditions. An 1179 km-long railway was built in Rumelia by 1875. As the railway networks were completed, there was a significant increase in exports.

Foreign qualified employees played an important role in the industrialization activities. These employees consisted of engineers and technicians. Also, managers were being transferred. Ottoman subjects who were non-Muslims were the liaisons in bringing foreign experts in. Ohannes Dadyan from the Dadyan family that managed Ottoman powder mills since the III. Selim period, and head blaster (Barutçubaşı Hoca) Avanes (Ohannes) are among these subjects. Not only the state benefited from foreign experts, but also private sector entrepreneurs benefited from them as well. A group of industrialists in Bursa assigned managers from Italy and France for their factories in 1840. It is seen that these foreign experts demanded high salaries for that time and guaranteed these salaries with long term contracts.

One of the ways to provide technical workers in those years was to send students to other countries. Students between 1834 and 1836 were sent to London, Paris, and Vienna to be later on employed in munitions factory (Tophane-i Amire), and factories operating under it such as powder mill, cartridge factory, and foundry.

Some improvements were made in industrialization during the 19th century with these efforts. However, compared to Europe, the Ottoman industry was still behind. The reasons for this include lack of people with the capital stock sufficient to make big investments, industrial investments taking place in big cities such as Istanbul, Izmir, Bursa, and Izmit, not being able to distribute these investments around the nation, and the state's protective economy concept.

Görüş

Akademik
Bakış

325

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kıbrıs Hala Sultan Evkafı Mütevellileri (1722-1878)

The Trustees Of The Hala Sultan Foundation In Cyprus In 18th And 19th Centuries

Mehmet DEMİRÜREK*

Öz

Hz. Muhammed'in süt halası olan Ummül Haram bint-i Milhan el-Ensariye 649 yılında Müslümanların Kıbrıs'a yaptığı ilk sefer sırasında Kıbrıs'ta şehit olmuştur. Kıbrıs'ın Larnaka şehrinde bulunan mezarının olduğu yere sonradan bir türbe inşa edilmiş ve o Kıbrıslı Türkler tarafından "Hala Sultan" olarak adlandırılmıştır. Türbenin inşa yeri ve tarihi tam olarak bilinmese de Kıbrıs'ın fethinden sonra Osmanlılar buraya özel bir önem vermişler ve 1601'den itibaren Kıbrıs'ta kurulan vakıf kurucuları tarafından türbe için gelir kaynakları tahsis edilmiştir.

1601'den itibaren Kıbrıs'taki bazı vâkıflar tarafından türbe için birçok gelir kaynağı tahsis edilmesine rağmen Hala Sultan Tekkesi Vakfı ve mütevellileri XVIII. Yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Hala Sultan Tekkesi mütevellilerinin temel görevi vakfın gelir kaynaklarını korumak ve arttırmaktır. Bu çalışmanın amacı 1720'lerden başlayarak 1878 yılına kadar geçen dönemde tekkenin mütevellilerini ortaya çıkarıp çalışmalarını değerlendirerek Kıbrıs Tarihi'ne katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Hala Sultan Tekkesi, Müslüman Abidesi, Vakıf, Osmanlı Medeniyeti

Abstract

Umm Haram bint-i Milhan el-Ensariyye, who was the wet nurse of the Prophet Muhammed, died in Cyprus during the first expedition of the Muslims in AD 649. The place which had her grave had been built a tomb later, which it is in Larnaca in Cyprus and it is called by the Turkish Cypriots as "Hala Sultan Tekke". Although the place and date of the construction of the shrine is not exactly known, having conquered Cyprus the Ottomans did specially make a point of the tomb and a lot of revenue sources were dedicated by the founders of some foundations in Cyprus from 1601 onwards.

Even though some revenue sources were allocated by the some vaqf founders in Cyprus from 1601 onwards, Vaqf of Hala Sultan Tekke and its trustees appeared as an institution in the first half of the 18th century. The main duty of the trustee was to protect and increase the revenue sources of the foundation. The aim of the study is to reveal the trustees of the Tekke, to evaluate their activities and to contribute to the history of Cyprus.

Key Words: Cyprus, Hala Sultan Tekke, Muslim Monument, Vaqf, Ottoman Civilization

Makale Geliş Tarihi: 15.03.2018. Makale Kabul Tarihi:18.09.2018.

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Çorum/TÜRKİYE. mehmetdmryrk@gmail.com. Bu çalışmanın bir bölümü Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi tarafından 16-17 Kasım 2017 tarihlerinde düzenlenen KKTC'de düzenlenen adalarda *Türk-İslam Kültürü Sempozyumu*'nda bildiri olarak sunulmuş, sonradan geliştirilerek bu makale hazırlanmıştır. Çalışmanın hiçbir bölümü daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır. ORCID ID: 0000-0003-3506-5421

Görüş

Akademik
Bakış

327

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Giriş

Bu çalışmanın amacı Kıbrıs'ın Larnaka kentinde bulunan ve Hala Sultan olarak bilinen Ümmül Haram Milhan Hazretlerinin Tekkesi/Türbesi için kurulmuş olan vakıflara mütevellî olan kişileri incelemektir. 649 yılında Müslümanların Kıbrıs'a yaptığı ilk deniz seferine katılan Hz. Peygamberin süt halası Ümmül Haram bint-i Milhan Larnaka yakınlarında bindiği katırdan düşerek şehit olmuştur. Osman Turan'ın yazdığına göre, Hicri 10. yüzyılda Kıbrıs'a uğrayan Arap Seyyahı Herevî hem Ummü Haram'ın mezarını bir kilise duvarında gördüğü bir taş kitabede "burası Hicri 29 yılı Ramazanında (650 Mayıs) ölen Urva bin Sâbit'in kabridir" ifadesini okumuştur.¹ Bizans İmparatoru Konstantine Porphyrogenitus'ın yine 10. yüzyılı ele alan kroniğinde Kıbrıs'taki Hala Sultan Türbesi'nden bahsedilmektedir.² Konuyla ilgili birçok yayın³ olmakla birlikte "Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan"⁴ adlı kitap son yayınlardan biri ve aynı zamanda kapsamlı olması nedeniyle zikredilmeye değerdir. Bununla birlikte söz konusu eserde bu çalışmada ele alınacak olan Hala Sultan Tekkesi Evkafı mütevellîleri ile ilgili bir bilgi yoktur. Ayrıca Mehmet Demiryürek tarafından yazılan "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı"⁵ ve "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri Üzerine Bir Araştırma (1570-1878)"⁶ adlı makalelerde de Hala Sultan Tekkesi Evkafı mütevellîleri ele alınmamıştır. Sonuç olarak bu çalışmada ele alınacak olan Hala Sultan Tekkesi Evkafı mütevellîleri bu alandaki bir boşluğu dolduracak ve Kıbrıs Türk Vakıfları tarihine katkıda bulunmuş olacaktır. Çalışmada Kıbrıs Şer'îye Sicilleri (KŞS), TC Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve TC Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi belgeleri kaynak olarak kullanılmıştır.

Hala Sultan Evkafı Mütevellîliğinin Oluşumu

KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde bulunan ve Evkaf Nezaret'i'nden Kıbrıs Kadılığı'na yazılan 12 Mart 1327 (25 Mart 1911) tarihli bir belgede belirtildiğine göre "Kıbrıs'ta Tuzla kazasında defn-i hâk-ı ıtır-nâk Hala Sultan nam-ı diğer

- 1 Osman Turan, "Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, 28/109 (1964), s.210.
- 2 Mehmet Ali Bozkuş, "Geç Ortaçağ'da Tutulmuş Türk Tarihine Dair Kıbrıs Kronikleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt. 37, sayı. 63 (2018), s.149.
- 3 Örneğin bkz. Mehmet Bahadır, *İslâm Fatihleri Kıbrıs'ta*, Çetin Matbaacılık, Ankara 2013; Hüseyin Algül, "Hala Sultan'ın Şahsiyeti ve Kıbrıslı Türkler Üzerindeki Etkisi", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, (Ed: Mehmet Mahfuz Söylemez, İbrahim Apak, Halil Ortakçı), Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2016, s.442-451; Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000; Tuncer Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri*, Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayını, Lefkoşa 2005; M. Baha Tanman, "Hala Sultan Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt.15, İstanbul 1997, s.225-227.
- 4 İsmail Güleç, Haşim Şahin (Ed), *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları 2, Ayhan Matbaası, İstanbul 2017.
- 5 Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı", Mehmet Mahfuz Söylemez (Ed), *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa 2017, s.39-67.
- 6 Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri Üzerine Bir Araştırma (1570-1878)", *Belleten*, cilt.82, sayı.294 (2018), s.483-510.

Görüş

Ümmül Haram hazretlerinin vakfiyyesi mukayyed olmadığı cihetle dergâhına aid şerâit bilinemeyüb ancak dergâh-ı mezkûrun zaviyedârlığıyla cami-i şerifinin imâmet ve hitâbet ve duağı vazifesi mutasarrıflarının esâmisiyle türbedârlarına verilmesi meşrût olan vazifenin” miktarının belli olduğu ve tekkeye 1692 yılında Şeyh İbrahim’in türbedâr olduğu belirtilmiştir.⁷

Bu belge Hala Sultan Tekkesi/Türbesi'nin kayıtlı bir vakfiyesinin olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte 1601 yılından itibaren Hala Sultan Türbesi'ne çeşitli vakıflar yoluyla gelir tahsis edilmeye başlanmıştır. 1601 yılında kurulan Cafer Paşa Vakfı'ndan, 1713 yılında kurulan Sadrazam Ali Paşa Vakfı'ndan ve 1716 yılında kurulan Köprülüzade Numan Paşa Vakfı'ndan Hala Sultan Tekkesi için gelir tahsis edilmiştir.⁸

Hala Sultan Tekkesi Evkafı'na gelince, 1722 yılı bu konuda bir dönüm noktası teşkil etmiş görünmektedir. Çünkü 1722 yılı başlarında Limasol kazasına bağlı İsterke? köyünden Hasan Beşe ibn-i İbrahim Larnaka'da bulunan bir kahvehane ile küçük bir dükkânını Ümmül Haram bin-i Milhan Tekkesi için vakfetmiştir. Vakfiye kaydına göre vakfın mütevellisi tekkenin şimdiki “türbedarı ve evkâfının⁹ bi l-fi il mütevellisi olan” Derviş Hasan ibn-i Abdullah olacak ve daha sonra ise tekkeye kim türbedar olursa vakfın mütevellisi de o kişi olacaktı.¹⁰ Öyle anlaşılıyor ki 1720'lerde Hala Sultan Tekkesi Evkafı'nın doğuşu Hasan Beşe ibn-i İbrahim'i Hala Sultan Tekkesi kurduğu vakıfla bağlantılıdır. Çünkü Hala Sultan Tekkesi Evkafı Mütevelliliği de bu yıllarda ortaya çıkmıştır.

Kıbrıs Şer'ıye Sicilleri (KŞS) kayıtlarında bulunan 6 Rebiülahir 1142 (29 Ekim 1729) tarihli berat kaydı söz konusu mütevelliliğin nasıl oluştuğunu ve kimin müteveli tayin edildiğini açıklaması bakımından son derece önemlidir. Kayda göre, Lefkoşa'da ikamet eden “ulemâ ve sulehâ ve e'imme ve hutebâ ve sair a'yan ve eşrâf” toplanarak Lefkoşa mahkemesine gitmişlerdir. Onların yazılı olarak belirttiklerine göre Ümmül Haram Hazretleri (Ümmül Haram bint-i Milan) Kıbrıs adası için “rahmet ve sebeb-i rif'at” olmasına rağmen, adı geçen tekkeye birçok “meçhul kimesneler” türbedar olmuş ve bunlar tekkenin “cüz'i ve küllî irâdını kendi umûrlarına sarf ile (tekkenin küçük büyük gelirlerini kendi işleri için harcayarak) tekkenin günden güne harabeye dönmesine neden olmuşlar ve hatta çoğu geceleri tekkede kandil yakma bile imkânı kalmamıştır. Bu nedenle “yedi sekiz” sene önce bu duruma bir çare bulunması gerektiği düşünülmüş ve tekkenin vakıflarını idare etmesi için “erbâb-ı istihkâdan” El-hâc İsmail Efendi “cümlelerin ittifak ü ittihadıyla” müteveli tayin edilmiştir. Müteveli El-hâc İsmail Efendi'nin çabaları sonucu halkın tekkeye yardım etmesiyle tekkenin

7 KKTTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, Tasnif Kodu: FE, Kutu No:2, Dosya No:17, Gömlek sıra No:8.

8 Mehmet Demiryürek, “Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı”, s.43-47.

9 Buradaki “vakıf” kelimesi muhtemelen çeşitli vakıflardan o güne kadar tahsis olunan “geliri” ifade etmektedir.

10 Mehmet Demiryürek, “Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı”, s.48.

geliri artmış ve tekke “ma‘mur ve abâdân” olmuştur. Tekke bugün (1729 yılı) için ilave gelire ihtiyaç hissetmese de mahkemeye başvuranların temel kaygısı, “bundan sonra yine bazı meçhûl kimesneler” bir şekilde tekkeye türbedâr olurlar ve bu şekilde türbe yeniden harabiyete yüz tutar korkusudur. Bu nedenle onlar, mütevellî El-hâc İsmail Efendi’ye mütevellîlik beratı verilerek işin hukukî olarak sağlama alınması yolunu uygun bulmuşlardı. Böylece tekkenin türbedarları tekkenin gelirlerine müdahale edemeyecek ve sadece türbedarlık hizmetini ifa edecekler, türbenin evkafı ve gelirleri de mütevellî olan şahıs eliyle idare edilmiş olacaktı. Bir başka deyişle mütevellîler aynı zamanda türbedarların amirleri konumunda bulunacaktı. Mahkemeye müracaat edenler aynı zamanda bundan sonra türbedarlık ciheti (ölüm, terk veya azil sebebiyle) boşaldığı zaman türbedarlığın “cümlelerin ittifakı ve mütevellî-i mezbûrun arzı” ile gerçekleşmesi ve başka bir yolla türbedar tayini yapılmaması için konunun “tevlîyyet beratında tasrih ve tezkîr edilmesini ve mahalli kaydına şerh” verilmesini de talep etmişlerdir.

Aslında 1729 yılında ileri gelenlerin mahkemeye müracaat etmesinin temel nedeni daha önce aynı şekilde başvuruda bulunmuş olmalarına rağmen o tarihe kadar istedikleri şekilde berat ile bir mütevellî tayini gerçekleştirmemiş olmasıydı. Bundan dolayı dilek ve taleplerini yenileme ihtiyacı duymuşlardı.

Söz konusu berat kaydından da anlaşılacağı üzere bu ikinci müracaat meyvesini vermiştir. Lefkoşa kadısı Mevlâna Mahmut yeni başvuruyu (*mütevellî tayin olunan El-hâc İsmail Efendi’ye yeniden berat verilmesi ve “türbedarlık-ı mezkûr mütevellî arzı olmadıkça aher tarikile tevcih olunmamak üzere tevlîyyet berâtında tasrih ve kaydı mahalline şerh verilmek*) bir arz ile İstanbul’a bildirmiştir. İstanbul’da bulunan kayıtlarda (Anadolu Muhasebesinde) yapılan araştırma sonucunda Hala Sultan Tekkesi türbedarlığının Lefkoşa Mevlevihanesi Şeyhi Mehmet Sadri Dede üzerinden alınarak Derviş Hasan’a tevcih edildiği ancak “tevlîyyet kaydı” bulunmadığı anlaşılmıştır. Konu Şeyhülislam Mevlana Abdullah Efendi’ye sorulunca onun “işaret” etmesi ve 20 Rebiülevvel 1142 (13 kim 1729) tarihli sadrazam arzı (rûûs) sonucunda El-hâc İsmail Efendi’ye 6 Rebiülahir 1142 (29 Ekim 1729) tarihinde mütevellîlik beratı verilmiştir.¹¹ 10 yıl sonra 24 Ağustos 1739 tarihinde mütevellî El-hâc İsmail Efendi hâlâ hayatta ve görevinin başında idi.¹²

Anlaşılmaktadır ki, Hasan Beşe ibn-i İbrahim’in 1722 yılında Hala Sultan Tekkesi için kurmuş olduğu vakıf Hala Sultan Tekkesi Evkâfı’nın temeli olmuş ve bu tarihten sonra (1722-1729 yılları arasında) “türbedar” olanlar aynı zamanda vakfın “mütevellîlik” vazifesini de icra etmişlerdir. Bu durumda vakfın ilk mütevellîsi 1722 yılında vakıf kurulduğunda türbedar olan Derviş Hasan ibn-i Abdullah’tır.

11 KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, KŞS (Kıbrıs Şer’iye Sicili), Sicil No:13, s.220.

12 KŞS, Defter No:15, s.86.

1729 yılında El-hac İsmail Efendi'ye verilen mütevellilik beratında önceki müteveli olan Derviş Hasan ibn-i Abdullah'tan bahsedilmemesi Hasan beşe ibn-i İbrahim'in kurduğu vakfın yerel bir nitelik taşıması olabilir. Bu nedenle merkezî devlet kayıtlarında yer almamıştır. Ancak 1729 yılında El-hac İbrahim Efendi'ye merkezî hükûmetten berat verilmiş ve El-hac İsmail Efendi adı geçen vakfa "müteveli" olmuştur. Bu tarihten sonra vakfın müteveli tayinlerinde merkezî hükûmetin onayı gerekmiştir.

1729 tarihli berat bir yenilik olarak, 1722 yılında kurulmuş olan Hasa Beşe ibn-i İbrahim'in vakfiye şartlarına aykırı olarak, "türbedarlık" ile "mütevellilik" cihetlerini birbirinden ayırmıştır. 1729 tarihli berat ayrıca türbedar tayinlerinde mütevellinin onayının olması şartını getirmiştir.

Müteveli Şeyh Seyyid Abdullah Efendi

Müteveli El-hac İsmail Efendi 1740 yılı sonlarına kadar bu görevde kalmıştır. Muhtemelen ölümünden dolayı söz konusu mütevellilik boşalınca Şeyh Seyyid Abdullah Efendi Hala Sultan Evkafı mütevelliliğinin kendisine tevcih edilmesi için talepte bulunmuş ve Şeyhülislâm Mevlana Es-seyyid Mustafa'nın da "işaret" etmesiyle 18 Ramazan 1153 (7 Aralık 1740) tarihinde kendisine mütevellilik beratı tevcih olunmuştur.¹³ Fakat Seyyid Abdullah Efendi İstanbul'da oturduğu için işlerin yerinde görülebilmesi amacıyla, Kıbrıs'ta yaşayan Seyyid Mehmet Aziz Efendi'nin Hala Sultan Tekkesi Evkafı kaymakam-ı müteveli olarak tayin edildiğİ anlaşılmaktadır. Müteveli Şeyh Seyyid Abdullah Efendi'nin Kıbrıs'a gelmesinin ne kadar sürdüğü kesin değilse de 3 Şaban 1155 (3 Ekim 1742) tarihinde Seyyid Mehmet Aziz Efendi hâlâ Hala Sultan Tekkesi Evkafı mütevellisi kaymakamı olarak görev yapıyordu.¹⁴

1749-50 yıllarında Müteveli Şeyh Abdullah Efendi'nin hâlâ Kıbrıs'ta bulunmadığı ve yerine Es-seyyid İsmail Efendi'nin "kaymakam-ı müteveli" olarak görev yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte 1750 yılında Müteveli Şeyh Abdullah Efendi Girne üzerinden Kıbrıs'a gelmiş ve bu yolculuk masrafı olarak toplam 180 kuruş kaymakam-ı müteveli Es-seyyid İsmail Efendi tarafından harcanmıştır. Bu masrafa ilave olarak Müteveli Şeyh Abdullah Efendi'ye 60 kuruş "irsâliye" verilmiştir.¹⁵

1766 yılında Müteveli Şeyh Abdullah Efendi'nin mütevellilik görevi devam etmekteydi. Şeyh Abdullah Efendi'nin 1750 yılında Kıbrıs'a geldiğİ anlaşılıyorsa da Kıbrıs'ta ne kadar kaldığı belli değildir. Kesin olan bir şey varsa kendisinin çoğunlukla İstanbul'da ikamet ettiğidir. 1766 yılında kendisi İstanbul'da sakin olduğundan Hala Sultan Evkafı ile ilgili işlerin yerinde görülebilmesi amacıyla yeni bir müteveli tayini talebinde bulunmuştur. Talebi

13 KŞS, Defter No: 19, s.7.

14 KŞS, Defter No:15, s.211.

15 KŞS, Defter No:16, s.169.

Giriş

Akademik
Bakış

331

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

doğrultusunda Kıbrıs'ta yaşayan El-hac Mehmet "kaymakam-ı müteveli" olarak tayin edilmiş ve konuyla ilgili olarak 9 Safer 1180 (17 Temmuz 1766) tarihinde emr-i şerif çıkarılmıştır.¹⁶

Kaymakam-ı Müteveli El-Hac Mehmed ve Türbedar Edirneli Şeyh Hasan'ın Anlaşmazlığı

El-hâc Mehmet'in kaymakam-ı müteveli olarak atanmasından kısa bir süre sonra Müteveli Şeyh Abdullah Efendi Divân-ı Hümâyûn'a bir arzuhal sunmuştur. Arzuhâline göre, yerine kaymakam-ı müteveli olarak tayin ettiği El-hâc Mehmet Efendi o sırada Hala Sultan Tekkesi türbedârı olan Şeyh Edirneli Hasan'dan kaynaklanan bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Onun bildirdiğine göre türbedâr Şeyh Hasan "ekl ü bel" sevdasıyla" kaymakam-ı müteveli tayin ettiği "El-hâc Mehmet Efendi"yi taciz etmiş, kaymakam-ı müteveli El-hâc Mehmet Efendi'nin görevini yapmasına engel olmuş ve vakfın "irâd ve akarâtına" (gelirlerine) müdahale etmeye teşebbüs etmiştir. Türbedârın türbedarlık dışında "umûr-ı tevliyyete" ve müteveliye vekâlet eden kaymakam-ı müteveliye müdahale ve taarruzu yersiz ve haksız olduğundan bu konuda bir emr-i şerif çıkarılarak Kıbrıs'a gönderilmesini talep etmiştir. Divân-ı Hümâyûn kayıtlarında yapılan araştırma sonucunda Şeyh Abdullah Efendi'nin müteveli, Edirneli Şeyh Hasan'ın ise türbedâr olarak atanmış olduğu Anadolu Muhasebesi kayıtlarında görülmüştür. Sonuçta Hala Sultan Evkafı mütevellisi Şeyh Abdullah Efendi'nin talebi doğrultusunda 28 Safer 1180 (5 Ağustos 1766) tarihinde bir ferman hazırlanarak Kıbrıs'a gönderilmiş ve türbedar Şeyh Edirneli Hasan'ın vakfın tevliyyet işlerine karıştırılmaması ve kaymakam-ı müteveli El-hâc Mehmet Efendi'ye vakıf işlerini yürütmesinde yardımcı olmaları Lefkoşa kadısı, Tuzla kadısı ve Kıbrıs muhassılına emredilmiştir.¹⁷

Hala Sultan Tekkesi Evkafı Tevliyyetinin İkiye Bölünmesi

Müteveli Şeyh Abdullah Efendi, Şevvâl 1191 (Kasım 1777) tarihinde, Mısır Kahire'de çocuksuz olarak ölmüş ve tevliyyet vazifesi boş kalmıştır. Bunun üzerine hak sahiplerinden olduğunu belirten Seyyid Mahmud Efendi bir dilekçe ile Hala Sultan Tekkesi evkafı mütevelliliğinin kendisine tevcihini talep etmiştir. Yapılan tahkikat sonucu müteveli Şeyh Abdullah Efendi'nin Kasım 1777 tarihinde Mısır Kahire'de ölmüş olduğu anlaşıldığından kendisine Hala Sultan Tekkesi evkafı mütevelliliği kendisine ihsan buyrulmuştur.¹⁸ Böyle olmakla birlikte 10 Cemzayelahir 1192 (6 Temmuz 1778) tarihli fermanda geçen "*Anadolu Kazaskeri Faziletli Mehmet Emin Efendi Hazretleri ilâm etmeleriyle ilâmları mucibince tevliyyet-i merkûmenin nısfı tevcih ve ihsân buyrulmak üzere faziletli semahatli Şeyhülislâm Mevlana Mehmet Esat Efendi işaret etmeleriyle*"¹⁹ ifadesi son derece

16 KŞS, Defter No:17, s.7.

17 KŞS, Defter No:19, s.7.

18 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi , VGM-VGM, Defter No: 00260-00151, s.192-2.

19 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi , VGM-VGM, Defter No: 00260-00151, s.192-2.

ilginçtir. Çünkü tevliyet vazifesinin ikiye ayrılmış olduğunu, bir başka deyişle aynı anda iki kişinin ve yarımşar hisse ile olarak müteveli tayin edildiklerini göstermektedir.

İkinci kişinin tayini de bu sıralarda gerçekleşmiştir. İlk kişinin tayininden 10 gün sonra Hala Sultan Tekkesi evkafı mütevelliliği için yeni bir atama daha yapılmıştır. Şamlı Şeyh Hamid Efendi bir dilekçe ile müteveli Şeyh Abdullah Efendi'nin ölmesi sebebiyle Hala Sultan Tekkesi vakfı mütevelliliğinin boş kaldığını ve bu nedenle söz konusu tevliyet vazifesinin kendisine tevcihini talep etmiştir. Yapılan tahkikat sonunda müteveli Şeyh Abdullah Efendi'nin Mısır Kahire'de çocuksuz olarak öldüğü ve dilekçe sahibi Şeyh Hamit Efendi'nin bu işe lâıyk olduğunun anlaşılması üzerine kendisine Hala Sultan Tekkesi evkafı mütevelliliği ihsan buyrulmuştur. 20 Cemaziyelahir 1192 (16 Temmuz 1778) tarihli fermanla geçen "*Rumeli Kazaskeri faziletli Efendi hazretlerinin ser-arabacı es-Seyyid Ali Behçet Efendi ilâm etmekle ilâmi muücibince vakf-ı tevliyet merkur Şamlı Es-seyyid Es-şeyh Hamid bin Es-seyyid Mehmed'e tevcih ve şeriki ile ale-l-iştirak mutasarıf olmak üzere yedine berat-ı alı itâ buyrulmak bâbında faziletli semahatlı Seyhülislâm Mevlana Mehmet Esat Efendi Hazretleri işareleri mucibince*" ifadesinden²⁰ bahsi geçen evkaf mütevelliliğinin yarım hissesine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Her iki atamanın arasında sadece 10 günlük bir fark bulunması Hala Sultan Tekkesi evkafı mütevelliliği için aynı zamanda iki dilekçenin verilmiş olduğu, dilekçenin birinin Rumeli Kazaskerine diğersinin de Anadolu Kazaskerine sunulmuş olduğu ve isteğin kabul gördüğü ve belki de Şeyhülislam Mevlana Esat Efendi'nin de sonuçta böyle bir çözüm bulduğu düşünülebilir.

Bununla birlikte 1778 yılında tevliyetin bölünmesi,²¹ 6 yıl sonra, 1784 yılında sona ermiş görünmektedir. Çünkü 20 Cemaziyelahir 1198 (11 Mayıs 1784) tarihinde Şeyh Mehmet Efendi'ye Hala Sultan Tekkesi vakfı mütevellisi olarak atanmış ve kendisine tevliyet beratı verilmiştir.²²

Müteveli Şeyh Mustafa Efendi ve Tevliyyet ile Türbedarlığın Aynı Aileye Geçmesi

1789 yılında Hala Sultan Vakfı mütevellisi Şeyh Mustafa Efendi üzerinde idi. 1789 yılında Müteveli Şeyh Mustafa Efendi ve Lefkoşa kadısı İstanbul'a aynı yıl arızlar göndermişler ve Hala Sultan Tekkesi türbedarı Şeyh İsmail Rıza Dede'nin uygunsuz davranışından (çeşitli kötü davranışları ve çevresine eşkiya

20 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi , VGM-VGM, Defter No: 00260-00150, s.356-2.

21 1778 yılında türbedarlık vazifesinin de "türbedar-ı evvel ve türbedar-ı sâni" olarak ikiye ayrılması girişiminin meydana gelmesi oldukça ilginçtir. Bu durum belki de mütevelliliğin ikiye ayrılmasının bir sonucuydu. Bununla birlikte türbedar Şeyh İsmail Rıza Dede'nin girişimi sonucunda türbedarlığın ikiye bölünmesi girişimi engellenmiştir. Bkz. Mehmet Demiryürek, "Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri üzerine Bir Araştırma", (Bu çalışma henüz yayınlanmamış olup kısa süre sonra yayımlanması beklenmektedir.)

22 BOA, Fon Kodu: C.EV., Dosya No:138, Gömlek No:875.

Görüş

Akademik

Bakış

333

Cilt 12

Sayı 24

Yaz 2019

toplayıp onlara yardım ve yataklık etmesi) dolayı türbedarlıktan azledilerek yerine Şeyh İbrahim bin Şeyh Mustafa Efendi Hala Sultan Tekkesi türbedarlığına atanmasını talep etmişler ve istek kabul edilerek Şeyh İbrahim için türbedarlık beratı yazılmıştır.²³ Türbedar Şeyh İbrahim mütevellî Şeyh Mustafa'nın oğlu olduğundan bu tayinle mütevellilik ve şeyhlik aynı ailenin kontrolüne geçmiş oluyordu.

Şeyh Hüseyin Redif ve Şeyh İbrahim Efendi Arasındaki Mücadele

Hala Sultan Tekkesi vakfı mütevellisi Şeyh Mustafa Efendi, oğlu Şeyh İbrahim Efendi'nin Hala Sultan Tekkesi türbedarlığına atanmasını sağlayarak tevliyet ile mütevelliliğinin aynı aileye geçmesini temin etmişti. Onun H.1210 (M.1795) yılında (muhtemelen) ölümü üzerine, yerine mütevellî tayin edilen Şeyh Hüseyin (Redif) Halife ibn-i Hasan, konuyu bir adım daha ileri götürmüştü ve hem tevliyeti hem de türbedarlığı tek bir kişide, kendi şahsında, birleştirmiştir. Mütevellî Şeyh Hüseyin Redif Efendi, mütevellî olduktan bir yıl sonra, halihazırda türbedar olan eski mütevellî Mustafa Efendi'nin oğlu Şeyh İbrahim'in bu görevden ayrılmasını sağlamış ve H. 1211 (1796) yılında türbedarlığı da kendi üzerine berat ettirmiştir.²⁴ Bunun üzerine Şeyh İbrahim uzun süreli bir mücadeleye girişmiş ve nihayet 27 Receb 1223 (18 Eylül 1808) tarihinde yeni bir beratla aynı anda hem mütevellî hem de türbedar tayin edilmiş ve tevliyyet ile türbedarlığın tek şahısta birleşimini devam ettirmiştir.²⁵

XIX. Yüzyılda Tevliyyet ve Türbedarlık

Şeyh İbrahim ibn-i Mustafa kesintisiz olarak 1808 yılından 1824 yılına kadar *türbedar* ve *mütevellî* olarak hizmet etmiştir. 1824 yılında Şeyh İbrahim büyük oğlu Hüseyin Efendi lehinde olarak *türbedarlık* ve *mütevellilik* görevlerinden ayrılmış ve büyük oğlu Şeyh Hüseyin Efendi'ye 22 Cemaziyelevvel 1239 (23 Şubat 1824) tarihinde *türbedarlık* ve *mütevellilik* beratı verilmiştir.²⁶ Şeyh Hüseyin bin İbrahim Efendi H.1246 (M.1830) yılında Kıbrıs'ta nüfus sayımı yapıldığı sırada şeyh olarak görevini sürdürüyordu.²⁷ Kıbrıs'ta H.1264 (1847) yapılan nüfus sayımında da Şeyh Hüseyin bin İbrahim Efendi tekkenin şeyhi olarak kaydedilmiştir.²⁸ 1853 yılına ait bir başka kayıt da kendisinden yine şeyh olarak bahsetmektedir.²⁹ 1861 yılında Sultan Abdülmecit padişah olduğu zaman tüm beratlar yenilendiği sırada Şeyh Hüseyin Efendi'nin beratı da yenilenmiş ve kendisine 7

23 KŞS, Defter No:21as, s.129; VGM-VGM, Defter No:00265-00152, s.304-1.

24 VGM-VGM, Defter No. 00272-00156, s.280-4.

25 KŞS, Defter No: 26, s.121.

26 BOA, Fon Kodu: C.EV., Dosya No:188, Gömlek No:9387. İlgili belgelerin çeviri yazısı Öztürk'in çalışması ekinde (s116-117) yayımlanmıştır.

27 BOA, Fon Kodu:TŞ.KB.d., Gömlek No:40.

28 BOA, Fon Kodu: NFS.d., Gömlek No:3771, s.42.

29 KŞS, Defter No:43, s.7/1.

Muharrem 1282 (2 Haziran 1865) tarihli şeyhlik beratı verilmiştir.³⁰ 8 Ocak 1878 tarihli bir kayıta Ümmül Haram Tekkesi Şeyhi Şeyh Hüseyin Efendi'den *geçende vefat eden* diye bahsedildiğine göre³¹ Hüseyin Efendi'nin 1877 yılı sonlarına kadar şeyhliğini sürdürdüğü düşünülebilir. Şeyh Hüseyin Efendi'nin ölümünden sonra *tevliyyet* ve *türbedarlık* görevleri birbirinden ayrılmış ve *tevliyyet* görevi müteveffa Şeyh Hüseyin'in büyük oğlu Mehmet Akil Efendi'ye,³² *türbedarlık* görevi ise ortanca oğlu Mustafa Edib Efendi'ye verilmesinin uygun olduğu³³ 5 Şubat 1293 (17 Şubat 1878) tarihinde Kıbrıs İdare Meclisi tarafından Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bildirilmiştir.

Sonuç

Kıbrıs'ta bulunan Hala Sultan (Ümmül Haram bint-i Milhan) Tekkesi İslâm'ın kutsal yerlerinden biridir. Tekkenin/Türbenin Hz. Peygamberin süt halasına ait olduğuna inanılmaktadır. Kıbrıs'ın Osmanlılarca fethinden sonra buraya özel bir önem verilmiş ve 1601 yılından itibaren Kıbrıs'ta kurulan birçok vakıftan söz konusu tekkeye gelir tahsis edilmiştir. Tahsis olunan gelirler tekkeye türbedar olanlarca belirli amaçlar için kullanılmıştır. Bununla birlikte doğrudan tekkeye ait bir vakfın doğuşu 1722 yılında Hasan Beşe ibn-i İbrahim'in tekke için kurduğu vakıfla mümkün olmuştur. Vakfiye şartlarına göre tekkenin türbedarları vakfın mütevellilik vazifesini de yürüteceklerdi. Vakfiye şartları gereğince, o dönemde Hala Sultan Tekkesi türbedarı olan Derviş Hasan ibn-i Abdullah vakfın ilk mütevellisi olmuştur. "Türbedarlık" ve "mütevellilik" cihetleri tek kişinin elindeydi.

1729 yılında Kıbrıs ileri gelenlerinin talebi üzerine El-hac İsmail Efendi Hala Sultan Evkafı mütevellisi olarak tayin edilmiş ve merkezî hükümet tarafından kendisine Hala Sultan Tekkesi Evkafı mütevelliliği beratı verilmiştir. Kıbrıslı ileri gelenlerin talebinin nedeni, türbedarların (1722 yılından sonra aynı zamana mütevelliler olan kişilerin) tekke gelirlerini kendileri için harcamaları ve tekkenin zarara uğratılmasıydı. Mütevellilerin merkezî hükümet tarafından tayin edilmesi ve türbedar tayinlerinde söz sahibi olmalarıyla bu durumun önlenileceği düşünülmüştü. Sonuçta ilgililerin talebi kabul edilerek 1729 yılında El-hac İsmail Efendi'nin mütevelliler tayin edilmesiyle "türbedarlık" ve mütevellilik" cihetleri birbirinde ayrılmış ve türbedarlar mütevelliler onayı ile tayin edilmeye başlanmıştır.

1777 yılında mütevelliler görevi *mütevelliler-i evvel* ve *mütevelliler-i sâni* olarak ikiye ayrılmış fakat bu durum ancak yedi yıl sürmüştür. 1784 yılında Şeyh Mehmet Efendi'nin mütevelliler tayin edilmesiyle bu durum ortadan kalkmıştır.

30 BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:00915, Gömlek No:00040.

31 BOA, TŞR.KB.d. Gömlek No:170, Varak:166/b, hüküm no:766.

32 BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:00915, Gömlek No:00042.

33 BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:01294, Gömlek No:00092.

Mehmet Efendi'den sonra Hala Sultan Tekkesi'ne türbedar olan Şeyh Mustafa aynı zamanda Hala Sultan Tekesi Evkafı'na müteveli tayin edilmiş ve söz konusu iki cihet bir şahısta birleşmiştir. Bir başka deyişle Şeyh Mustafa Efendi hem tekkenin "türbedarıydı" hem de Hala Sultan Tekkesi Vakfı "mütevellisiydi". Aslında bu durum 1729 yılında mütevelliliğin oluşturulma amacına aykırıydı. Ama bu durum bu tarihten 1878 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. "Türbedar" ve "Müteveli" Şeyh Mustafa'nın ölümünden sonra 1795-1808 yılları arasında Şeyh Mustafa'nın oğlu Şeyh İbrahim ile türbedar ve müteveli olmak isteyen Şeyh Hüseyin Redif arasında mütevellilik ve türbedarlık cihetleri yüzünden çatışmalar yaşanmıştır. Sonuçta Şeyh İbrahim hem "türbedar" hem de "müteveli" tayin edilmiş ve bu mücadeleyi kazanmıştır. "Mütevellilik" ile türbedarlık" cihetlerinin bir şahısta toplanması adanın Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı 1878 yılına devam etmiştir. Bir başka deyişle 1790'ladan 1878 yılına kadar müteveli ve türbedar aynı kişiydi. 1877 yılında türbedar ve müteveli olan Şeyh Hüseyin Efendi ölünce yerine 1878 yılında oğullarından biri "türbedar" diğeri de "müteveli" tayin edilmiştir.

Ekler

EK 1

Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı Mütevellileri

Mütevellini Adı	Görev Süresi
Derviş Hasan ibn-i Abdullah	1722-?
El-hac İsmail Efendi	1729-1740
Seyyid Abdullah Efendi	1740-1777
Seyyid Mahmut Efendi (Yarım hisse)	1777-1784
Şeyh Hamid Efendi (Yarım hisse)	1777-1784
Şeyh Mehmet Efendi	1784-1789
Şeyh Mustafa Efendi	1789-1795
Şeyh İbrahim Efendi bin Mustafa/Şeyh Hüseyin Redif	1795-1808
Şeyh İbrahim Efendi	1808-1824
Şeyh Hüseyin Efendi bin İbrahim	1824-1877
Mehmet Akil Efendi bin Şeyh Hüseyin	1878-?

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

A.KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (Girne)

KŞS, (Kıbrıs Şer'iyeye Sicili), Sicil No:13.

KŞS, Defter No:15.

Görüş

Akademik
Bakış

336

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

KŞS, Defter No:16.

KŞS, Defter No:17.

KŞS, Defter No:19.

KŞS, Defter No:21.

KŞS, Defter No: 26.

KŞS, Defter No:43.

B.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Fon Kodu: C.EV., Dosya No:138, Gömlek No:875.

BOA, Fon Kodu: C.EV., Dosya No:188, Gömlek No:9387.

BOA, Fon Kodu: TŞ.KB.d., Gömlek No:40.

BOA, Fon Kodu: NFS.d., Gömlek No:3771.

BOA, Fon Kodu: TŞR.KB.d. Gömlek No:170.

BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:00915, Gömlek No:00040.

BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:00915, Gömlek No:00042.

BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No:01294, Gömlek No:00092.

C.Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGM-VGM, Defter No:00265-00152, s.304-1.

VGM-VGM, Defter No. 00272-00156, s.280-4.

VGM-VGM, Defter No: 00260-00151, s.192-2.

VGM-VGM, Defter No: 00260-00150, s.356-2.

Yayınlanmış Eserler

ALGÜL, Hüseyin, "Hala Sultan'ın Şşahsiyeti ve Kıbrıslı Türkler Üzerindeki Etkisi", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*,(Ed:Mehmet Mahfuz Söylemez, İbrahim Apak, Halil Ortakçı), Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2016, s.442-451.

BAÇIŞKAN Tuncer, *Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri*, Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayını, Lefkoşa 2005.

BAHADIR, Mehmet, *İslâm Fatihleri Kıbrıs'ta*, Çetin Matbaacılık, Ankara 2013.

BOZKUŞ, Mehmet Ali, "Geç Ortaçağ'da Tutulmuş Türk Tarihine Dair Kıbrıs Kronikleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt. 37, sayı. 63 (2018), s.149.

GAZİOĞLU Ahmet, *Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000.

GÜLEÇ, İsmail, Haşim Şahin (Ed), *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları 2, Ayhan Matbaası, İstanbul 2017.

Gazisi

Akademik
Bakış

337

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

DEMİRÜREK, Mehmet, "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Evkafı", Mehmet Mahfuz Söylemez (Ed), *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Vakıfları*, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa 2017, s.39-67.

Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri Üzerine Bir Araştırma (1570-1878)", *Belleten*, cilt.82, sayı.294 (2018), s.483-510.

TANMAN, M. Baha, "Hala Sultan Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt.15, İstanbul 1997, s.225-227.

TURAN, Osman, "Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, 28/109 (1964), s.209-227.

Extended Abstract

The Hala Sultan Tekke in Larnaca (Cyprus) is one of the first traces of the İslâm in Cyprus and it is believed that the tomb belong to the Umm Haram binti Milhan, who was the wet nurse of the Prophet Muhammed and died in Cyprus in AD 649 during first military expedition of the Muslims to Cyprus. Both Herevi, a Muslim traveller and Konstantine Porphyrogenitus, a chronicler of Byzantine Empire, both of them lived in 10th century, told that Hala Sultan's tomb was in Cyprus. After the Ottoman conquest, the Hala Sultan shrine was paid attention by the Ottomans and the Ottomans founded vaqfs in Cyprus allocated some revenue sources of their vaqfs to the Hala Sultan Tekke from 1601 and onwards. Even though the first allowances dedicated in the 17th century, the Foundation of Hala Sultan Tekke was found in 18th century and the first trustees also were commissioned in the same century. We can determine the trustees of the Foundation of Hala Sultan Tekke from 1722 and onwards to the end of the Ottoman rule in Cyprus in 1878.

The Foundation of Hala Sultan Tekke was founded firstly by Hasan Beşe ibn-i İbrahim in 1722. According to the vaqf record the trustee of this vaqf was to be the *türbedârs* of Hala Sultan Tekke (keepers of Hala Sultan mausoleum). Thus, Derviş Hasan ibn-i Abdullah was appointed the first trustee of the vaqf in 1722.

The trustees of the Tekke during the period under question protected and increased the income sources of it and they played an important role the Tekke continue to its services, such as to pray, to give the meal to the visitors, to burn candles in the sacred nights. The Hala Sultan Tekke had also a sheikh called *türbedâr* and since *türbedârs* asked for to spend the incomes of the vaqf of Hala Sultan Tekke for themselves, the distinguished people in Nicosia went to the Nicosia court in 1729 and they demanded the Nicosia Judge to send an official request to the Sultan to grant an imperial command for El-hac İsmail Efendi, who had been appointed by them as the trustee of the Foundation of Hala Sultan Tekke. They also claimed that El-hac İsmail had commissioned by them about seven or eight years ago and he had revived the Hala Sultan Tekke

and protected its revenues perfectly until 1729. Their application was approved by the Sultan and the trustee of Hala Sultan Tekke Vaqf was created and El-hac İsmail Efendi was appointed by the Sultan in 1729. Consequently from 1729 and onwards until 1878, when the Ottoman rule in Cyprus ended and the British occupied Cyprus, all trustees of Hala Sultan Tekke were revealed in this research.

The trustee Seyyid Abdullah Efendi lived in Istanbul and he visited Cyprus time to time. During his period he appointed some agents to administrate the vaqf in the name of him. His agents were from Turkish Cypriots. During the period under consideration it is witnessed that from 1774 to 1784 the two trustees were appointed at the same time, as *mütevelli-i evvel* and *mütevelli-i sâni*, although this situation lasted only seven years. Later, two sheikhs strived to be appointed as the trustee of the the Foundation of Hala Sultan Tekke in the last and early years 18th and 19th century respectively. The main reason of these developments was to seize the revenues of the abovementioned vaqf. Sheikh İbrahim Efendi won the contest and he served from 1808 to 1824. In essence Sheikh İbrahim Efendi's father Mustafa Efendi was previous trustee and he was both *türbedâr* and trustee of the vaqf in 1790's, contrary to the rule of the trustee of the Foundation of Hala Sultan Tekke Vaqf, in that the trustee and *türbedâr* had to be different persons and the *türbedâr* could be appointed, provided that he could be recognised by the trustee. In other words a *türbedâr* had to have the permission of the trustee.

From Mustafa Efendi's period and onwards the *türbedâr* of the Hala Sultan Tekke and the trustee of the Foundation of Hala Sultan Tekke were the same person. Sheikh Hüseyin Redif Efendi, Sheikh İbrahim Efendi and Skeikh Hüseyin Efendi. When Sheikh Hüseyin Efendi died in 1877, one of his sons was appointed as *türbedâr* of Hala Sultan Tekke and the other was nominated as the trustee of Hala Sultan Tekke Vaqf in 1878.

Görüş

Akademik
Bakış

339

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Hitit Metinlerinde Geçen Hatti Tanrısı: “Šimmišu/ Šimešu/ Šimšu/Šimišu”

Hattian God Mentioned In Hittite Texts: “Šimmišu/ Šimešu/ Šimšu/Šimišu”

Nursel ASLANTÜRK*

Öz

Çok tanrılı bir inanışa sahip olan Hint-Avrupalı kavim Hititler’in; dini inançlarına ve ritüellerine çok önem verdikleri Hitit çiviyazılı belgelerden öğrenilmektedir. Başta Boğazköy olmak üzere Hitit yerleşim yerlerinde gün yüzüne çıkartılan Hitit tabletlerinin büyük bir çoğunluğunun dini içerikli olması da Hititler’in teokratik bir devlet yönetimine sahip olduğunu göstermektedir. “Bin tanrılı” bir toplum olarak tanımlanan Hititler, tanrılarını insan şeklinde tasavvur etmişlerdir. Hitit dini inancına göre tanrılar yerler, içerler, öfkelenirler, evlenirler ve savaşmışlardır. Her tanrının veya tanrıçanın da Hitit pantheonunda ayrı bir yeri ve görevi vardı. Bu çalışma; Hitit tanrılar topluluğunun bir üyesi olan Tanrı Šimmišu/Šimmešu’nun kökenini, adının geçtiği Hitit çiviyazılı metin yerlerini, daha önce yapılan filolojik ve etimolojik değerlendirmeleri esas alarak tanrının adının anlamını, tanrılar topluluğundaki yerini, önemini ve nasıl kutsanıldığını Hitit çiviyazılı belgelerden elde edilen veriler doğrultusunda ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Šimmišu, Šimešu, Hattiler, Hititler, Hitit Dini, Hitit Tanrıları.

Abstract

It is learned from Hittite cuneiform documents that, Hittites, one of the Indo-European tribes who had polytheistic belief system, attached great importance to their religious belief and rituals. The Hittite tablets, which were unearthed in Hittite settlements especially in Boğazköy, which had a great majority of religious content, show us that Hittites had a theocratic government. The Hittites, who were defined as a society of “Pantheon”, conceived their gods as human beings. According to the Hittite religion, the gods would eat, drink, go into rage, marry and fight in battles. Each god or goddess had a specific place and mission in Hittite Pantheon. In line with the data acquired from Hittite cuneiform documents, this study aims to present the origin of God Šimmišu/Šimmešu, as one of the members of community of Hittite Gods; the location of Hittite cuneiform texts where he was mentioned; the meaning of God’s name with respect to the previous philological and etymological assessments; the place and the importance of the God in Gods’ community and how he was blessed.

Key Words: Šimmišu, Šimešu, Hattians, Hittites, Hittite Religion, Hittite Gods.

Makale Geliş Tarihi: 12.12.2018. Makale Kabul Tarihi: 25.04.2019.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hititolog, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi n.aslanturk3@gmail.com; n.aslanturk@karatekin.edu.tr
ORCID ID: 000-0003-1470-2727

Görüş

Akademik
Bakış

341

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

Giriş

Din ve kutsama, toplumların çağlar boyunca toplumsal ve ekonomik koşulların değişimine bağlı olarak gelişen bir birikimdir. M.Ö. II.bin Anadolu'sunda büyük bir uygarlık kurmuş olan Hint-Avrupalı kökenli Hititler'de dini inanç ve etkinliklerinin bir bütün olarak geliştiği görülmektedir.

Hititler, politeist bir inanışa sahiptiler. "Bin tanrılı" bir toplum olarak tanımladığımız Hititler; inanç sisteminde federatif bir anlayış içerisinde Anadolu'ya geldikleri zaman karşılaştıkları, Hattiler'in tanrılarını ve fetihçi bir toplum olduklarından dolayı da boyundurukları altına aldıkları başka toplumların tanrılarını kendi tanrılar topluluğuna katmışlar ve o tanrılar da kutsamışlardır. Bununla da egemenlikleri altına aldıkları toplumların bir arada yaşamasını sağlamayı amaçlamışlardır. Bu nedenle de Hitit çiviyazılı belgeler incelendiğinde Eski Hitit dönemine tarihlendirilen metinlerde az sayıda tanrı adı geçmekteyken imparatorluk dönemine ait belgelerde yani Hitit fetihlerinin arttığı dönemde etnik kökenlerine göre tanrı sayısının arttığını görmekteyiz¹. Bir başka deyişle Hititler, yerel tanrılarının kimliklerini korumuş; kutsadıkları bir tanrı veya tanrı grubu; başka bir tanrının yerini almamış böylece oldukça genişleyen ve kompleks bir pantheon oluşturmuşlardır.

Šimmišu/Šimešu/ Šimšu/Šimšu

Hititler'in, geniş ve oldukça karmaşık bu tanrılar topluluğunun bir üyesi Tanrı Šimmuši ya da Šimešu, Hatti kökenli bir tanrıdır. Tanrının adının geçtiği Hitit çiviyazılı metinler²:

Abs.	DŠi-mi-šu-ú	IBoT 3.1 ay.83
Akk.	DŠi-im-mi-šu-ú-un	KBo 30.12 VI 10
	DŠi-im-mi-šu-un	KBo 25.12 IV 10(-š[u-u]n), 25.19 öy. 59, KBo 25.61 öy. 16
	DŠi-im-šu-[ú]-un	KBo 22.192 ay. 7
	DŠi-im-šu-un	877/z (KBo 20 VIII), IM 63682.13 ([Š]i-) (E.von schuler, bagm 5 1970, 49)
	DŠi-me-šu-un	KBo 10.29 V 5; KUB 10.69 IV 2
	DŠi-mi-šu-ú-un	KUB 20.28 V 11.

- 1 Yasemin Arıkan, "Hitit Dininin Tarihi Gelişimi ve Hitit Panteonu", *Yaşar Coşkun'a Saygı Yazıları*, 2018, s. 41 ve 55vd.
- 2 Ben H.L.van Gessel, *Onomasticon of the Hittite Pantheon*, Part I, Leiden-Newyork-Köln 1998, s.403.

Hititler’in resmi pantheonunda yer alan bu tanrının adı Hitit çiviyazılı metinlerde en erken; Eski Hitit dönemine tarihlendirilen metinlerde geçmektedir; adının anlamı ise günümüze kadar yapılan filolojik çalışmalarda maalesef tam olarak bilinmemektedir. Tanrı Šimmišu’nin adının, Hurrice Güneş Tanrısı Šimegi’nin Hattice veya Hititçe formu olup olmadığı düşünülmektedir. Larocche, *Recherches sur les noms des dieux hittites*, (RHA VII/46) 1946-1947, s.31’de Güneş Tanrısının Hurrice adı olan Šimegi’nin³ Hattice formu olduğunu düşünmektedir. Daddi, ise Hattilerle Hurriler arasındaki ilişki henüz araştırılmayan bir çalışma alanı olduğundan dolayı Laroche tarafından sunulan bu önerinin çok riskli olduğu görüşündedir⁴.

Yine Haas, *Geschichte der Hethitischen Religion*, 1994’teki çalışmasında s.723’te Tanrı Šimmišu’nun adının farklı bir yazılışının “Šišummi” olduğunu ifade etmekte; bu tezine de kanıt olarak, tanrının adındaki göçüşmeyi yani son hecenin yer değiştirmesini göstermektedir⁵. Daddi, “About Some Hattic Deities”, III. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, çalışmasında s.140’da ise Šimmišu/Šimešu ve Šišummi’nin farklı tanrılar olduğunu söylemektedir. Hattice Šim(m) (i/e)Šu, Hititçe Šiušummi veya Šišummi ve Hurrice Šimegi arasındaki ses benzerliği oldukça dikkat çekicidir. Ancak, Tanrı Šišummi’nin adının geçtiği Hitit çiviyazılı metinlerden bir tapınağı olduğu ve adı geçen tanrıya festivaller düzenlendiğini öğrenmekteyiz⁶. Tüm bu veriler adı geçen tanrının, Šimmišu’dan daha önemli bir tanrı olduğunu da göstermektedir. Ayrıca tanrı adlarının yazımındaki bu ses benzerliğinin, imparatorluk dönemi katiplerini tanrıların adlarını yazarken etkilemiş olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Tanrı Šimmišu, Hitit çiviyazılı metinlerde genellikle ismin “-i hali” olan Akk. halde geçmektedir. Hitit bayram törenlerinin büyük bir çoğunluğunda bu tanrı; muhtemelen “-hi” suffiksinin eklenmesiyle türetilmiş bir tanrıça ismi olduğu düşünülen ŠuŠumaḫi⁷ ile birlikte bir çift olarak kutsanılmaktadır.

Hitit çiviyazılı metinlerde tanrının adı özellikle; Eski Hitit Dönemine tarihlendirilen, “Pazar yeri, kapı yapısı” anlamına gelen ve Hatti kökenli tanrı adlarının ve Hattice terimlerin sık geçtiği, dolayısıyla Hatti kökenli olduğu düşünülen KI.LAM bayramına (CTH 627) ait metinlerde çok sık geçmektedir:

- 3 Nursel Aslantürk, “*Hitit Belgelerinde Hurri Tanrıları ve Onların Kültürleri*” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.692-695.
- 4 di Franca Pecchioli Daddi (a), “*Gli dei del Pantheon Hattico: I Teonimi in -šu*”, SMEA 40/1, 1998, s.15.
- 5 Ayrıca bkz. di Franca Pecchioli Daddi (a), a.g.m, 1998, s.12.
- 6 KUB 55.54 I 35; KUB 57.95 III 8, 10.
- 7 di Franca Pecchioli Daddi (a), a.g.m, 1998, s.12; Marie Claudie Trémouille, “ŠuŠumaḫi”, *RLA* 1/3, 2011-2013, s.364; Oğuz Soysal, “Bazı Kayıp Gözden Kaçmış ve Yanlış Saptanmış Hattice Fragmanlar”, *ArAn* 4 2000, s.193-194; *Hattischer Wortschatz in hethitischer Textüberlieferung*, HdOr I/44, Brill 2004, s.721.; .

Görüş

Akademik
Bakış

343

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

1.KBo 30.12(487/w)⁸

ay.VI

11 LUGAL MUNUS.LUGAL TUŠ-aŠ 2 a-ku-an-zi D[Š]u-Šu-[ma]-[h]i-in

12 DŠi-im-mi-[Šu]-ú-un GIŠ DİNANNA.GAL L^Uhal-li[-ia-ri-eŠ SİR^{RU}]⁹

13 I NINDA.GUR₄.RA EM-ŠA aŠ-ka-az p[ár-Ši-ia]

Tercüme:

11 [Kral] (ve) [kraliçe] oturarak iki kez içer: ŠuŠu[ma]hi (ve)

12 Šimmi[Šu] için. Büyük lir çalınır. [Şarkıcı rahipler şarkı söyler.]

13 Bir ekşi kalın ekmeği dışarda(n) parçalar.

Metin Değerlendirmesi:

Yeni Hitit dönemine tarihlendirilen bu metinde Tanrı Šimmuši'nin adı ŠuŠuma]hi'den sonra geçmektedir. Metinden, adı geçen tanrılar için kral ve kraliçe çiftinin içtiği, daha sonra seromoniye büyük lirin çalınıp, şarkıcı rahiplerin şarkı söyleyerek devam ettiği öğrenilmektedir.

Str. 13: aŠkaz: aŠka- "kapı" anlamına gelen kelimedenden türetilmiş bir adverbdir. aŠkaz aynı zamanda Sg. Abl. "kapıdan" haldedir; ancak bu kelime burada "dışardan" anlamında; adverb olmalıdır. Ayrıca bunun için bkz. H.Otten, 1971: 54; HEG: 84; HHW: 27; MHH: 72; Aslantürk, 2018: 121; Groddek, 2004: 56.

2. KBo 20.33(1662/c)+KBo 17.21(30/a)+KBo 34.2(153/a)+KBo 17.46(196/a)+KBo 25.19(179/b)¹⁰

Öy.

57 [TUŠ-aŠ] UŠ-KI-EN D^{IM} URU Zi-ip-la-an-da Û D^K[a-ta]h-hi-in

8 Detlev Groddek(a), *Hethitische Texte in Transkription*. KBo 30, DBH 2, Dresden 2002,s.14; transkripsiyon için krş. Itamar Singer, *The Hittite KI.LAM Festival*, StBoT 28, Part: II, Wiesbaden 1984, s.38; ayrıca bkz. Erich Neu, *Althethitische Ritualtexte in Umschrift*, StBoT 25, 1980, s.29, 136 dn.447; Enrico Badalì, *Strumenti musicali, musici e musica nella celebrazione delle feste ittite*, THeth 14/1, Heidelberg 1991, s.105-106; Jörg Klinger, *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultsichicht*, StBoT 37, Wiesbaden 1996, s.241 dn.439; Daisuke Yoshida, *Untersuchungen zu den Sonnengöttheiten bei den Hethitern*, THeth 22, Heidelberg, 1996, s.88.

9 Tamamlamalar tarafımızdan metnin içeriğine göre yapılmıştır.

10 Transkr. için Erich Neu, ag.e, 1980, s.56; Itamar Singer, ag.e, 1984, s.91; ayrıca bkz. Daisuke Yoshida, "Das AN.TAĦ.ŠUMSAR-Fest im Tempel der Sonnengöttin", BMECCJ 6, 1992, s. 147 dn.77; Volkert Haas, *Geschichte der Hethitischen Religion*, HbOr I/15, Leiden, 1994, s. 205 dn.166, 273 dn.157, 160; 426 dn.54, 451 dn.24, 644 dn.36, 685 dn.75, 756 dn.30; Daisuke Yoshida, ag. e, 1996, s.78, 335 dn.47, 339; Detlev Groddek, "Mausoleum' (É.NA4) und 'Totentempel' (É.hišta) im Hethitischen", UF 33, 2001 s.214-215; Detlev Groddek(b), "Die rituelle Behandlung des verschwundenen Sonnengottes (CTH 323)", FsPopko 2002, s.126-127; Meltem Doğan-Alparslan, "Hititçe Metinlerde "Reverans Yapmak": aruwai- ve hink- Fiilleri üzerine bir Deneme", Fs Abbasoğlu, 2008, s.390 dn.7; Oğuz Soysal, "Weitere sog. "formale Akkusativ" Wendungen aus derhattisch-hethitischen Kultszene und Anmerkungen zu einer rezenten Arbeit über das Göttertrinken bei den Hethitern ", *NABU 2015/2*, 2015, s.60.

58 [D^DUl-za-a-|an^DÚ-li-ya_a-Šu-un^DKa-tar|-za-Šu-un]

59 D^DŠu-Šu-ma-ḫi-in Ši-im-mi-Šu-un^{LÚ.ME}[Š^hal-li-re-eŠ SİR^{RU}]

Tercüme:

57 [oturarak] reverans yapar: Zippalanda Kenti Fırtına Tanrısı ve Tanrıça *Kataḫhi* için.

58 [Ulza], *UliyaŠu*, *Katar*[zaŠu],

59 *ŠuŠumaḫi* ve *Šimmišu* için. Şarkıcı rahipler şarkı söyler.]

Eski Hitit dönemine tarihlendirilen¹¹ bayram metninde Zippalanda Kenti Fırtına Tanrısı ve Tanrıça *Kataḫhi*, *Ulza*, *UliyaŠu*, *KatarzaŠu*, Tanrıça *ŠuŠumaḫi* ve Tanrı *Šimmišu*'ye oturarak reverans yapıldığı, şarkıcı rahiplerin şarkı söylediği öğrenilmektedir.

3.KBo 20.5(2085/c+2109/c)+KBo 17.9(94/q+203/e)+KBo 25.12(1689/c+1983/c+131/r+220/f+2322/c)+KBo 17.20(8/y)+ABoT 1.5(AnAr 8350)¹²

Duktusu bakımından Eski Hitit dönemine tarihlendirilen adı geçen bayrama ait metinde kutsama eyleminden sonra lirin çalındığı ve şarkıcı rahiplerin şarkı söylediği öğrenilmektedir:

IV¹³

9' [LUGAL-u]Š [MUNUS.LUGAL-aŠ-]Ša 2 a-ku-an-zi [D^DŠu-Šu|-m]a[-ḫi-in]

10' D^DŠi-im-mu-Š[u-un] GIŠ^DINANNA.GAL^{LÚ.M}[EŠ^hal-li-re-eŠ SİR^{RU}]

Tercüme:

9' [Kral] ve [kraliçe] iki kez içer]ler: [Š]uŠu[m]a[ḫi]

10' *Šimmiš[u]* için. Büyük lir çalınır. Şarkıcı rahipler şarkı söylerler.]

Metinde, Tanrı *Šimmišu*'nun ve Tanrıça *ŠuŠumaḫi*'nin krali çift tarafından içmek eylemiyle kutsanıldığı öğrenilmektedir. Tanrının adının ise, *ŠuŠumaḫi*'den sonra geçmesi, adı geçen tanrının *ŠuŠumaḫi*'den sonra kutsanıldığını göstermektedir.

11 Daisuke Yoshida, ag.e, 1996, s.339'da “Orta Hitit” olarak tarihlendirmektedir.

12 Transkripsiyon için bkz. Erich Neu, ag.e, 1980, s.36; Itamar Singer, ag.e, 1984, s.38; Enrico Badalı, ag.e, 1991, s.104; ayrıca bkz. Itamar Singer, *The Hittite KI.LAM Festival*, StBoT 27, Part: I, Wiesbaden 1983, s.69; Volkert Haas, ag.e, 1994, s.481 dn.111, 758; Jörg Klinger, ag.e, 1996, s.166-167; Daisuke Yoshida, ag.e, 1996, s.76, 78, 122 dn.66, 138 dn.80, 308, 323, 335, 339.

13 Erich Neu, ag.e, 1980, s.36; Itamar Singer, ag.e, 1983, s.69; ag.e, 1984, 38; Detlev Groddek, *Eine althethitische Tafel des KI.LAM-Festes*, IJDLs 1, München 2004, s.44-47; ayrıca bkz. Enrico Badalı, ag.e, 1991, s.100-104; Volkert Haas, ag.e, 1994, s.273 dn.160; 305 dn.81; 366 dn.382; 382 dn.4, 5; 476 dn.66; 481 dn.111; 486 dn.154; 591 dn.358; 619 dn.20; 684 dn.63; 685 dn.75; 756 dn.29; Jörg Klinger, ag.e, 1996, s.166-167; Daisuke Yoshida, ag.e, 1996, s.76, 78, 122 dn.66, 138 dn.80, 308, 323vd. dn.35, 335, 339; Charles W. Steitler, *The Solar Deities of Bronze Age Anatolia Studies in Texts of the Early Hittite Kingdom*, StBoT 62, Wiesbaden 2017, s.170.

Gazi

Akademik
Bakış

345

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

4.KBo 25.61 (386/b)+KUB 32.94 (511/b)+KBo 40.79 (2620/c)¹⁴

Eski Hitit dönemine tarihlendirilen metinde Tanrı *Šimmišu*'nun, beş tanrı ile birlikte adı geçmektedir. Adı geçen tanrılar kraliçe çift tarafından içmek eylemiyle kutsanılmaktadır:

öy.

14' 1 NINDA.KUR₄.RA E|M-ŞATUR a-aŠ-ka-az ú-da-i LUGAL-uŠ MUNUS.LUGAL-aŠ-Ša

15' a-ku-an-zi ^DUl-za-a-an ^DÚ-li-ya_a-Šu-un

16' [^DKa-tar-za-Šu-u]n ^DŠu-Šu-ma-a-ħi-in ^DŠi-im-mi-Šu-un

17' [GIŠ^DINANNA.GAL¹⁵ LÚ.]^{MES}ħal-li-re-eŠ SÌ[R^R]U ...

Tercüme:

14' Bir küçük ek|şi kalın ekmeği dışardan getirir. Kral ve kraliçe

15' *Ulza*, *UliyaŠu*

16' [*KatarzaŠu*], *ŠuŠumaħi*, *Šimmišu* için içerler.

17' Şarkıcı rahip|ler şarkı söy|ler.|...

Yine metinde dikkati çeken bir nokta Tanrı *Šimmišu*'nun adının Tanrıça *ŠuŠumaħi*'den sonra geçtiği görülmektedir. Bu da adı geçen Tanrı'nın; *ŠuŠumaħi*'den sonra kutsanıldığını göstermektedir.

KI.LAM (CTH 627) bayramı dışında, Ay ve Gökürültüsü festivaline ait ve Yeni Hitit dönemine tarihlendirilen KBo 22.192 (877/z) (CTH 630) (Yeni Hitit)¹⁶ her tanrının ve tanrıçanın ayrı ayrı kutsanıldığı metinde; Tanrı *ŠimŠu*'nun kral ve kraliçe tarafından içmek eylemiyle kutsanıldığı öğrenilmektedir:

Ay. r.kol.

7 [LUG]AL MUNUS.LUGAL TUŠ-aŠ^DŠi-im-Šu|]-un

8 [a]-ku-an-zi GIŠ^DINANNA.TUR KI.MIN

Tercüme:

7 Kral ve kraliçe oturarak *ŠimŠu*|]-u (için)

8 [i]çerler. Küçük lir aynı şekilde.

14 Erich Neu, ag.e, 1980, s.136; ayrıca bkz. Volkert Haas, ag.e, 1994, s.205 dn.166, 589 dn.338; Daisuke Yoshida, ag.e, 1996, s.80, 301 dn.16; Detlev Groddek, ag.e, 2002(a), s.39: "KBo 30.32 ile indirect joindir."

15 Tamamlamalar tarafımızdan metnin içeriğine göre yapılmıştır.

16 Transkr. için bkz. Detlev Groddek, *Hethitische Texte in Transkription*. KBo 22, DBH 24, Wiesbaden 2008, s.184; ayrıca bkz. Erich Neu, *Ein Althethitisches Gewitterritual*, StBoT 12, Wiesbaden 1970, s.78 dn.37; Enrico Badali, ag.e, 1991, s.125-126; Daisuke Yoshida, ag.e, 1996, s.81; Oğuz Soysal, ag.m, 2015, s.60.

Sonbaharda kralın askeri seferi dönüşünde kutlanılan ve 50 gün sürdüğü düşünülen adı ise “Hız, sürat” anlamına gelen *nuntarriyaŠha-* kelimesinden türetilen *nuntarriyaŠha-* Bayramı”nda adı geçen tanrının kral ve kraliçe tarafından içmek eylemiyle kutsanıldığı öğrenilmektedir:

KBo 55.233 (2120/g)(+)KUB 20.28 (Bo 2699) (Yeni Hitit) (CTH 626)

V¹⁷ 11' [LUG]AL MUNUS.LUGAL TUŠ-aŠ^DŠi-mi-Šu-ú-un

12' [a]-ku-ua-an-zi

13' GIŠ^DINANNA.TUR^{LÚ.MEŠ}hal-li-ia-ri-eŠ^{SÌR^{RU}} KI.MIN

Tercüme:

11' [Kr]al (ve) kraliçe oturarak Tanrı ŠimiŠu (için)

12' [i]çerler.

13' Küçük lir çalınır. Şarkıcı rahipler şarkı söyler. Aynı şekilde.

Değerlendirme:

Metin, S.KoŠak, www.hethitologieportalmainz.com'da CTH 626 altında gösterilmektedir. Ancak Badalì, 1991: 33; Daddi, 1998: 12 ve dn. 44; Nakamura, 2002: 105 ve KBo 55, 2011: Inhaltsübersicht metnin “CTH 592: Zippalanda Kentinde İlkbahar Bayramı”na ait olduğu düşünülmektedir.

IV.Tuthaliya dönemine tarihlendirilen, adını AN.TAḪ.ŠUM¹⁸ bitkisinden alan ve ilkbaharda kutlanılan AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} bayramı 38 gün sürmekteydi. Bu bayramın on birinci gününe ait ve *heŠta-* evinde gerçekleştirilen seremonilerin anlatıldığı Yeni Hitit dönemine tarihlendirilen IBoT 3.1 (Bo 2015a) (CTH 609) metinde adı geçen tanrı; “Hatti tanrıları” olarak özetlenebilen bir heterojen grup tanrıyla birlikte kutsanılmaktadır:

ay.¹⁹

83' ^DŠi-mi-Šu-ú TUŠ-aŠ^İ İİ^DNIN.É.GAL TUŠ-aŠ^İ İİ^DPí-ir-ua-an TUŠ-aŠ

17 Detlev Groddek, ag.e, IJDLS 1, 2004, s.54; Enrico Badalì, ag.e, 1991, s.33; ayrıca bkz. Mitsuo Nakamura, Das hethitische *nuntarriyasħa*-Fest, Leiden 2002, s.105.

18 Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, TTKY 7.65, Ankara 1987, s.34-39.

19 Volkert Haas-Markus Wäfler, Bemerkungen zu ^ÉheŠti/ā- (1.Teil), *UF 8*, 1976, s.94, 95; **ayrıca bkz.** Volkert Haas-Markus Wäfler, Bemerkungen zu ^ÉheŠti/ā-(2.Teil), *UF 9*, 1977, s.99; Jörg Klinger, “Geister oder Gurken”, *NABU* 1994, s.31; Erich Neu, *Glossar zu den althethitischen Ritualtexten*, StBoT 26, 1983, s.183 dn.543; “Nugae Hethiticae”, *Hethitica 14*, 1999, s.65; Enrico Badalì, ag.e, 1991, s.45; Volkert Haas, ag.e, 1994, s.259 dn.60; 262 dn.79; 271 dn.147; 282 dn.240; 382 dn.6; 471 dn.6; 476 dn.68; 586 dn.303; 648 dn.78; 653 dn.119; 676 dn.11; 695 dn.158; 792 dn.126; 793 dn.131; 794 dn.136; 795 dn.139; Daisuka Yoshida, ag. e, 1996, s.123-124, 336; Ada Taggar-Cohen, *Hittite Priesthood*, THeth 26, Heidelberg 2006, s.150, 271; Mojca Cajnko, “Some remarks on the “Sumerian preposition” TA in Hittite”, *NABU 2016/2*, s.79.

84' ^{1D} DAG²-in TUŠ-aŠ İİ ^DHa-ták-kán TUŠ-aŠ İİ ^DHal-ki-in TUŠ-aŠ

85' | |x ^DPa-la-ki-liŠ-tar TUŠ-aŠ İİ ^DUa_q-bi-Ši-i[n] T|UŠ-aŠ|

86' |TUŠ-aŠ ^DHaŠamm|-i-ú TUŠ-aŠİİ DINGIR^{MEŠ} URUKÜ.BABBAR-ti TU|Š-aŠ|

87' | |x x TUŠ-aŠ ^{LÜ}Ü-BA|-RU

Tercüme:

83' ŠimiŠu için oturarak, İİ Tanrıça NIN.E.GAL için oturarak, İİ Tanrı Pirua için oturarak,

84' [Taht tanrısı](??) için oturarak, İİ Tanrıça Hatakka (Katahha)²⁰ için oturarak, İİ Tanrı Halki için oturarak.

85' | |x PalakiliŠtar için oturarak İİ UabiŠi için ot|urarak|

86' |oturarak, HaŠamm|iu için oturarak İİ Hatti'nin tanrıları için otu|rarak|

87' | |x x oturarak, misaf|ir(ler)

Arinna Kentinin kültüne ait olan ve Yeni Hitit dönemine tarihlendirilen metinde KUB 28.101(Bo 465)(+KUB 10.69(Bo 2663) (CTH 666) tanrının adı Šimešu olarak geçmekte olup; tanrının krali çift tarafından içmek eylemiyle kut-sanıldığı öğrenilmektedir:

IV²¹

3 [LUGAL] MUNUS.LUGAL TUŠ-aŠ ^DŠi-me-Šu-un

4 a-ku-ya-an-zi GIŠ ^DINANNA.TUR ^{LÜ.MEŠ}hal-li-ia-ri-eŠ SİR^{RU}

5 ^{LÜ}ALAM.ZU₉ me-ma-i

6 ^{LÜ}pal-ya-tal-la-aŠ pal-ya-a-iz-zi

7 ^{LÜ}SAGI.A I NINDA.GUR₄.RA EM|-ŠA|

8 a-aŠ-ka-az ú-da-i

Tercüme:

3 [Kral], kraliçe oturarak Tanrı Šimešu (için)

4 içepler. Küçük lir çalınır.

5 Soytarı söyler.

6 paluatalla adamı çağırır. (Çığırktan tella çağırır: CHD P.84-85). (alkışlar).

7 Saki bir kalın ekşi ekmeği

8 dışardan getirir.

20 Hatakka, Tanrıça Katahha'nın adının bir başka yazılış şeklidir. Bunun için Bkz. Volkert Haas-Markus Wäfler, ag.m, 1976, s.95; Ben H.L. van Gessel, ag.e, 1998, s.109; 228-235.

21 Ayrıca bkz. Enrico Badalì, ag.e, 1991, s.173-174; Volkert Haas, ag.e, 1994, s.444 dn.24; Jörg Klingler, ag.e, 1996, s.72; Maciej Popko, Arinna, StBoT 50 Wiesbaden 2009, s.99.

İçerik Açısından Fazla Bilgi Vermeyen Metin:

Büyük Festival fragmanı olan KBo 10. 29 (297/p) (Yeni Hitit) (CTH 669) metinde de Tanrı *Šimešu*'nun kutsanıldığı öğrenilmektedir. Metin oldukça tahrip olduğundan dolayı adı geçen tanrının nasıl kutsanıldığını ne yazık ki bilemiyoruz. Fragman; bu tür metinlerde tekrarlanarak geçen benzer yapımlı kelimeler ve kült işlemleri yardımı ile şu şekilde rekonstrü edilebilir:

V²²

5 LUGAL MUNUS.LUGA|L-aŠ^DŠi-me-Šu-un

6 TUŠ-aŠ a-ku-an|-zi GIŠ^PINANNA.GAL

7 LÚ.MEŠ^hal|-li-ia-ri-eŠ^{RU} SİR

8 LÚALAM.ZU₉| me-ma-i

9 LÚpal-ya-tal-|la-aŠ^h pal-ya-a-iz-zi

10 LÚki-ta-aŠ^h hal-za-a-i|

Tercüme:

- 5 Kral ve kraliçe *Šimešu* için
6 oturarak içer|ler. Büyük lir çalınır.
7 Şarkıcı rah|ipler şarkı söyler.
8 Soytarı| söyler.
9 *paluatal*|la görevlisi (el çırpın kişi) alkışlar/el çırpar.
10 *kita*- rahibi bağırır(/seslenir).|

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmamızda Hatti kökenli olan Tanrı *Šimmišu* veya *Šimmešu*'nun, adının geçtiği Hitit çiviyazılı metinlerin tümü bir araya getirilmiş olup, metinlerin transkripsiyon, tercüme ve dil bilimsel incelemelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda:

- Tanrı *Šimmišu/Šimmešu*'nun adının ilk kez Eski Hitit dönemine tarihlendirilen metinlerde geçtiği, dolayısıyla Eski Hitit Döneminden itibaren Hitit pantheonunda kutsanıldığı,
- Metinlerde adının *Šimmišu*, *Šimešu* ve *Šimšu* şeklinde geçtiği,
- Adının anlamının bilinmediği,
- Tanrının adının, Hurrice Güneş Tanrısı *Šimegi*'nin Hattice formu olduğu; ancak Hattilerle Hurriler arasındaki ilişki henüz tam olarak tespit edilemediğinden dolayı bu önerinin çok kabul edilemeyeceği,
- Tanrının adının bir başka yazılış şeklinin “*ŠiŠummi*” olabileceği; ancak Tanrı *Šimmišu* ile “*ŠiŠummi*”nin farklı tanrılar olduğu,

- KI.LAM bayramında Tanrı Šimmišu'nun adının çok sık geçtiği;
- KI.LAM bayramında adının genellikle Tanrıça ŠuŠumaḫi ile birlikte geçtiği,
- Tanrı Šimmuši'nin adının Tanrıça ŠuŠumaḫi ile birlikte çok sık geçmesi bir çift olabileceklerini,
- KI.LAM bayramında Tanrı Šimmuši'nin krali çifti tarafından kutsanıldığı,
- Tanrı Šimmuši, Hitit çiviyazılı metinlerde genellikle ismin "-i hali" olan Akk. halde geçtiği;
- Hitit bayram törenlerinin büyük bir çoğunluğunda tanrının adının geçtiği;
- KBo 25.61 (386/b)+KUB 32.94 (511/b)+KBo 40.79 (2620/c) öy. 14'-17'de Tanrı Šimmišu'nun, dört tanrı ile Ulza, UliḫaŠu, [KatarzaŠu], ŠuŠumaḫi ve Šimmišu ile birlikte adı geçtiği;
- Ay ve Gökgürültüsü festivalinde KBo 22.192 (877/z) ay.r.kol. Tanrı ŠimŠu'nun krali çift tarafından içmek eylemiyle kutsanıldığı;

vnuntarriyaŠha- Bayramı"nda adı geçen tanrının kutsanıldığı KBo 55.233 (2120/g) (+)KUB 20.28 (Bo 2699)

- AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} bayramında IBoT 3.1 (Bo 2015a) (CTH 609) bir heterojen grup tanrıyla birlikte kutsanıldığı,
- Büyük Festivalde KBo 10. 29 (297/p) (CTH 669) tanrının kutsanıldığı ve metinde tekrarlanarak geçen benzer yapımlı kelimeler ve kült işlemleri yardımı ile rekonstüre edilebilmiştir.
- Arinna Kentinin kültüne ait olan metinde KUB 28.101(Bo 465)(+)KUB 10.69(Bo 2663) (CTH 666) krali çift tarafından içmek eylemiyle kutsanıldığı, sonuçlarına varılmaktadır.

Gazi

KAYNAKLAR:

ARIKAN Yasemin,

"Hitit Dininin Tarihi Gelişimi ve Hitit Panteonu",
Yaşar Coşkun'a Saygı Yazıları, 2018, s.41-72.

ASLANTÜRK Nursel,

"Hitit Belgelerinde Hurri Tanrıları ve Onların Kültleri" Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

- ASLANTÜRK Nursel, “Hitit Çiviyazılı Belgelerde Geçen Hatti Tanrısı *KatarzaŠu*” 5. Uluslararası Filoloji Sempozyumu 25-27 Ekim 2018, İstanbul, Tam Metin Kitabı s.117-125.
- BADALÌ Enrico, Strumenti musicali, musici e musica nella celebrazione delle feste ittite, THeth 14/1, Heidelberg 1991.
- CAJNKO Mojca, *Some remarks on the “Sumerian preposition” TA in Hittite, NABU 2016/2, s.79.*
- DADDI di Franca Pecchioli, (a) “Gli dei del Pantheon Hattico: I Teonimi in –Šu”, SMEA 40/1, 1998, s.5-27.
- DADDI di Franca Pecchioli, (b) “About Some Hattic Deities”, III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, s.131-141.
- DOĞAN - ALPARSLAN Meltem, “Hititçe Metinlerde “Reverans Yapmak”: aruwai- ve hink- Fiilleri üzerine bir Deneme”, *F5 Abbasoğlu*, 2008, s.389-404.
- ERTEM Hayri, Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Florası, TTKY 7.65, Ankara 1987.
- GRODDEK Detlev, “‘Mausoleum’ (É.NA4) und ‘Totentempel’ (ÉhiŠtā) im Hethitischen”, UF 33, 2001 s.213-218.
- GRODDEK Detlev (a), Hethitische Texte in Transkription. KBo 30, DBH 2, Dresden 2002.
- GRODDEK Detlev (b), “Die rituelle Behandlung des verschwundenen Sonnengottes (CTH 323)”, FsPopko 2002, s.126-127.
- GRODDEK Detlev, *Eine althethitische Tafel des KI.LAM-Festes*, IJDLS 1, München 2004.
- GRODDEK Detlev, *Hethitische Texte in Transkription. KBo 22, DBH 24*, Wiesbaden 2008.
- VAN GESSEL Ben H.L., Onomasticon of the Hittite Pantheon, Part I, Leiden-Newyork-Köln 1998.
- HAAS Volkert-WÄFLER Markus, “Bemerkungen zu ÉheŠti/ā- (1.Teil)”, UF 8, 1976, s.88-99.

Gazi

Akademik
Bakış

351

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

- HAAS Volkert-WÄFLER Markus, "Bemerkungen zu ^ÉheŠti/a- (2.Teil)", *UF* 9, 1977, s.87-122.
- HAAS Volkert, *Geschichte der Hethitischen Religion*, HbOr I/15, Leiden 1994.
- KLINGER Jörg, "Geister oder Gurken", *NABU* 1994 (No:2), s.31.
- KLINGER Jörg, *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultsichicht*, StBoT 37, Wiesbaden 1996.
- KOŠAK Silvin, www.hethiter.net:/hetkonk (v.1.99).
- LAROCHE Emmanuel, *Recherches sur les noms des dieux hittites*, (RHA VII/46) Paris 1946-1947.
- NAKAMURA Mitsuo, *Das hethitische nuntarriyaŠha-Fest*, Leiden 2002.
- NEU Erich, *Althethitische Ritualtexte in Umschrift*, StBoT 25, Wiesbaden 1980.
- NEU Erich, *Glossar zu den althethitischen Ritualtexten*, StBoT 26, Wiesbaden 1983.
- NEU Erich, "Nugae Hethiticae", *Hethitica* 14, 1999, s.63-69.
- OTTEN Heinrich, Ein hethitisches Festritual (KBo XIX 128), StBoT 13, Wiesbaden 1971.
- POPKO Maciej, *Arinna. Eine heilige Stadt der Hethiter*, StBoT 50 Wiesbaden 2009.
- SINGER Itamar, The Hittite KI.LAM Festival, StBoT 27, Part: I, Wiesbaden 1983.
- SINGER Itamar, The Hittite KI.LAM Festival, StBoT 28, Part: II, Wiesbaden 1984.
- SOYSAL Oğuz, "Bazı Kayıp Gözden Kaçmış ve Yanlış Saptanmış Hattice Fragmanlar", *ArAn* 4 2000, s.177-205.

Gazi

- SOYSAL Oğuz, *Hattischer Wortschatz in hethitischer Textüberlieferung*, HbOr I/74, Leiden 2004.
- SOYSAL Oğuz, “Weitere sog.“formale Akkusativ” Wendungen aus derhattisch-hethitischen Kultszene und Anmerkungen zu einer rezenten Arbeit über das Göttertrinken bei den Hethitern ”, NABU 2015/2, 2015, s.60-61.
- STEILER Charles W., *The Solar Deities of Bronze Age Anatolia, Studies in Texts of the Early Hittite Kingdom*, StBoT 62, Wiesbaden 2017.
- TAGGAR-COHEN Ada, *Hittite Priesthood*, THeth 26, Heidelberg 2006.
- TRÉMOUILLE Marie Claudie, “ŠuŠumaḫi”, RIA 13, 2011-2013, s.364-365.
- YOSHIDA Daisuke, “Das AN.TAḪ.ŠUM^{SAR}-Fest im Tempel der Sonnengöttin”, BMECCJ 6, 1992, s.121-158.
- YOSHIDA Daisuke, *Untersuchungen zu den Sonnengottheiten bei den Hethitern*, THeth 22, Heidelberg 1996.

Extended Abstract

God Šimmišu or Šimešu, a member of Gods' community of Hittites, is an Hattian God in origin. The name of this God, who is amongst Hittite official Pantheon, was mentioned in the texts dating to ancient Hittite period, at the earliest. The meaning of the name of the God is not known exactly through the philological studies carried out until today. It is argued that the name of God Šimmišu, is whether Hattian or Hittite form of Hurrian God of Sun, Šimegi. In *Recherches sur les noms des dieux hittites*, (RHA VII/46) 1946-1947, on p.31, Laroche suggests that it is the Hattian form of Šimegi, which is the name of the God of Sun in Hurrian. On the other hand, in “Gli dei del Pantheon Hattico: I Teonimi in -Šu”, SMEA 40/1, 1998, on p.15, Daddi thinks that the suggestion offered by Laroche is too risky as the relationship between Hattian and Hurrian is a field of study that has not been researched yet.

Yet, in his study of *Geschichte der Hethitischen Religion*, on p.723, in 1994, Haas states that “ŠiŠummi” is another form of spelling of God Šimmišu's name; as a proof for this thesis, he points out the metathesis in God's name in other words the displacement of the last syllable. On the other hand, in his study of “About Some Hattic Deities”, *Proceedings of III. International Congress of Hittology*,

Gazi

Akademik
Bakış

353

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

on p. 140, Daddi enounces that Šimmišu/Šimešu ve Šišummi are different Gods. The assonance between Šim(m)(i/e)Šu in Hattian, ŠiuŠummi or Šišummi in Hittite and Šimegi in Hurrian is quite remarkable. However, from the texts KUB 55.54 I 35; KUB 57.95 III 8, 10, where the name of the God Šišummi is mentioned, it is learned that he had a temple and festivals were held for the aforementioned God. All these data show us that the God aforementioned is a more important God than Šimmišu.

In the Hittite cuneiform texts the name of the God Šimmuši or Šimešu is usually in akk. form. In the majority of festivals, he is praised with ŠuŠumahi as a couple. In the texts belonging to KI.LAM festival (CTH 627) which is considered Hattian in origin and dating to the Ancient Hittite Period, (KBo 30.12 ay.VI 12th line, KBo 20.33(1662/c)+KBo 17.21(30/a)+KBo 34.2(153/a)+KBo 17.46(196/a)+KBo 25.19(179/b) öy. 59th line, KBo 20.5(2085/c+2109/c)+KBo 17.9(94/q+203/e)+KBo 25.12(1689/c+1983/c+131/r+220/f+2322/c)+KBo 17.20(8/y)+ABoT 1.5(AnAr 8350) IV 10'th line and KBo 25.61 (386/b)+KUB 32.94 (511/b)+KBo 40.79 (2620/c) öy. 16'th line) he is praised by royal couple with the act of drinking, in the ay.r.kol. 7th line of KBo 22.192 (877/z) (CTH 630) (New Hittite) text belonging to the Moon and Thunder festival, God ŠimŠu is praised by the king and the queen with the act of drinking, in feast *nuntarriyaŠha*- KBo 55.233 (2120/g)(+KUB 20.28 (Bo 2699) (New Hittite) (CTH 626) V 11'th line aforementioned God is praised by the king and the queen with the act of drinking. The God mentioned in ay. 83th line of IBoT 3.1 (Bo 2015a) (CTH 609) in where the ceremonies which belongs to the eleventh day of AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Feast and which take place in house of *hešta*- are mentioned; is mentioned together with the heterogeneous group of Gods, summarized as "Hattian Gods". In the 3rd line of the text KUB 28.101(Bo 465)(+KUB 10.69(Bo 2663) (CTH 666) IV which belongs to the cult of City of Arinna and which dates back to the New Hittite period, the name of the God is mentioned as Šimešu and he is praised by the royal couple with the act of driking. Unfortunately, as the text of the fragment of the Great Festival KBo 10. 29 (297/p) (New Hittite) (CTH 669) where the God *Šimešu*' is praised, is fairly destroyed; we don't know how the God is praised. The Fragment, can be reconstructed with the help of the similarly repeating words in such texts and the cult operations, as follows:

V

5 LUGAL MUNUS.LUGA|L-aŠ^DŠi-me-Šu-un6 TUŠ-aŠ a-ku-an|-zi GIŠ^DINANNA.GAL7 LÚ.MEŠ^{hal}|li-ia-ri-eŠ SİR^{RU}

8 LÚALAM.ZU9| me-ma-i

9 LÚ^{pal-ya-tal-}|la-aŠ^{pal-ya-a-iz-zi}10 LÚ^{ki-ta-aŠ}hal-za-a-i|

Gör

Translation:

- 5 Kral ve kraliçe *Šimešu* için
6 oturarak ier]ler. Büyük lir alınır.
7 Şarkıcı rah]ipler Şarkı söyler.
8 Soytarı] söyler.
9 *paluatal]la* grevlisi (el ırpan kişi) alkışlar/el ırpar.
10 *kita-* rahibi bağırır (seslenir.)

As a result, in this study, all of the Hittite cuneiform texts where the name of the Hattian God Šimmišu or Šimmešu is mentioned, have been gathered; in accordance with the data acquired through the transcription, translation and linguistic study of texts, it is understood that the aforementioned God is an important god in Hittite Pantheon and he is praised accordingly.

GAZİ AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir. Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil yaklaşık 25 sayfadan fazla olmamalıdır.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe makalelerin sonuna ise 500-600 kelime "Extended Abstract" başlığı altında uzun İngilizce özet eklenmelidir.
4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

- 1 Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.
2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5.5 cm, sol 4.5 cm, sağ 4.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.
3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.
4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.
5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

C. Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpat, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.

Gazi

Akademik
Bakış

356

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.

3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir:

a. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev. Vedat Atilla), Chivi-yazıları Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

b. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carl Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s. 16-18.

Gazi

Akademik
Bakış

357

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2018

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

d. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

e. TEZLER

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

f. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971c-ca8fd7b.

g. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

h. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

i. RESMÎ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

i. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

j. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s. 15.

k. ARŞİV BELGELERİ

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci", İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN, Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Gazi

Akademik
Bakış

359

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2018

E. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.

2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Değerlendirme

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayınlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.

Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayımlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Gazi Akademik Bakış Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Gazi

Akademik
Bakış

360

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

GUIDELINE OF THE JOURNAL OF GAZI AKADEMİK VIEW

A. Instruction for Authors

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.
2. The texts submitted to be published must be no longer than 25 pages including also the abstract and references.
3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English. At the end of the articles in Turkish language, there will be a 500-600 word "Extended Abstract".
4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.
5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.
6. Articles which are not prepared according to above requirements, will be ignored.

B. Page Layout

- 1 Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.
2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.
3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.
4. Page numbers must be placed bottom right.
5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

Gazi

Akademik
Bakış

361

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

C. Citations in Footnotes

a. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans. Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5.Press, İstanbul 2007, p. 57.

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

b. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carl Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

- Paper with Author Non-Specified in Journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sos-dergi.htm>, s. 100-101.

c. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Publishing*, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hüükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

d. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

e. THESIS

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Unpublished Doctorate Thesis, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

f. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarhnciler/browse_thread/thread/f8cef971c-ca8fd7b.

Gazi

Akademik
Bakış

363

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

g. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

h. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

i. OFFICIAL PUBLICATIONS

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

i. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

j. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.

k. ARCHIVE DOCUMENTS

Archive name, collection name and code, file number or box number, document number.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.
2. Resources shall be presented in alphabetical order.
3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN, Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.
2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table:1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

Evaluation

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days. The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.
2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the "can be published" approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.
3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.
4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.
5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.

Gazi

Akademik
Bakış

365

Cilt 12
Sayı 24
Yaz 2019

